

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 28

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2018

ELAZIĞ

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

Cilt/Volume: 28

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2018

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM SBVT, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM SBVT, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two be annually in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

Cilt/Volume: 28 Sayı/Issue: 1

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Editor in Chief

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

EDİTÖRLER

Editors

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Süleyman İLHAN

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Mehmet ÜNSALDI

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

0-424-237 00 00-3739

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>

<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition:

Mehmet ÜNSALDI

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495

ELAZIĞ - 2018

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. İskender OYMAK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan ŞENER (Fırat Üniversitesi)

Doç. Dr. Süleyman İLHAN (Fırat Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Harry ROGGE (KNAG)

Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University)

Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University)

Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University)

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet AKSIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali AKSOY (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayhan BİBER (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe AZMAN (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem YAŞIN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ebru ALTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret OTLU (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Gönül İÇLİ (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil EKŞİ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan PEKER (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Lütfiye ÖZDEMİR (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Sanem ALKİBAY (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahsin AKTAŞ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep HATUNOĞLU (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.)
Doç. Dr. Ahmet KARA (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu ÖZCAN (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KANTER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Giray Saynur DERMAN (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Güner BERKANT (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv.)
Doç. Dr. İbrahim ÜNAL (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KARAGÖZ (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Necmi GÖKYER (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Tayfur BAYAT (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut KARABULUT (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ünal TAŞKIN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Yalın Kılıç TÜREL (Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Zülfü DEMİRTAŞ (Fırat Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- Tamer ÖZLÜ, Sercan GÜNDÜZ** (Araştırma Makalesi)
Tuzla Gölü'nün (Kayseri) Hidrografik Özellikleri ve 1975-2015 Yılları Arasında Yaşanan Seviye Değişimleri
Hydrographic Features of the Tuzla Lake (Kayseri) and Level Changes Occurred Between the Years 1975-2015 1

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Abdulhalim AYDIN** (Araştırma Makalesi)
Maupassant'ın *Lui?*'si ile Yakup Kadri'nin *Yalnız Kalmak Korkusu* Adlı Öykülerinde Ruhsal Bir Hastalık Olarak Yalnızlık Duygusu
Sense Of Solitude As A Mental Illness In Maupassant's Story Lui? And Yakup Kadri's Story Yalnız Kalmak Korkusu 15

- Hasan ŞENER** (Araştırma Makalesi)
Kilisli Mustafa Rûhî'nin Bir Şiir Mecmuasında Tespit Edilen Na'ti
Mustafa Rûhî from Kilis's Na't Discovered in a Poetry Journal 25

- Lokman TANRIKULU** (Araştırma Makalesi)
Behçet Necatigil'in Thomas Mann'dan Yaptığı "Venedik'te Ölüm" Çevirisinin Çağdaş Çeviri Eleştirisi Yaklaşımları Açısından Değerlendirilmesi
Assessment of Behçet Necatigil's translation of "Death in Venice" by Thomass Mann in view of the approaches to criticism of modern literary translation 37

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Aysel ARSLAN, Tuncay DİLCİ** (Araştırma Makalesi)
Çocuk Oyunlarının Çocukların Gelişim Alanlarına Yönelik Etkilerinin Geçmiş ve Günümüz Bağlamında İncelenmesi (Sivas İli Örnekleme)
Games of Children's in The Context of A Study of The Effects of Past and Present for Development Areas of Childrens (Sivas Province Sampling) 47

- Aysel MURAT, Hilmi ERTEN** (Araştırma Makalesi)
Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilgi ve İletişim Teknolojilerini Kullanmaları ve Bu Teknolojileri Öğrenme - Öğretme Sürecine Entegrasyonları Hakkındaki Görüşleri
The Use of Information and Communication Technologies of Science Teacher Candidates and Their Opinions About Integration of These Technologies in Learning - Teaching Process 61

- Beyza BADANKA ÇELİKTEN, Cihad DEMİRLİ** (Araştırma Makalesi)
Suça Sürüklenmiş Çocukların Olumlu Sosyal ve Saldırgan Davranışlarının Bazı Bireysel ve Ailesel Faktörler Bağlamında İncelenmesi
Prosocial and Aggressive Behaviors of Delinquency in Children in terms of Some Individual and Familial Factors 73

- Murat TUNCER, Melih DİKMEN** (Araştırma Makalesi)
Cinsiyetin Tekno-Pedagojik Alan Bilgisi Üzerindeki Etkisinin Meta Analiz Yöntemiyle Araştırılması
An Investigation of the Effect on Techno-pedagogical Content Knowledge of Gender by Meta-Analysis 85

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

- Bilal ALAT** (Araştırma Makalesi)
Türkiye'de İl Belediye Web Sitelerinin İşlevselliği Üzerine Bir Araştırma
A Study On The Functionality Of The Web Site Of The Province Municipality In Turkey..... 93

- Gamze Ayça KAYA** (Araştırma Makalesi)
Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi Hakkındaki Görüşleri: Elazığ'da Bir Araştırma
Views of the Members of Accounting Profession on Accounting Information System: A Study in Elazığ 115

- Işıl ARPACI** (Araştırma Makalesi)
Küresel Dönüşümler Ekseninde Siyasi Partiler ve Liderlik
Political Parties and Leadership in the Axis of Global Transformation..... 133

- İzzet TAŞAR** (Araştırma Makalesi)
Asymmetric Relationship Between Oil Price and Exchange Rate: The Case of Romania
Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Arasındaki Nedenselliğin Araştırılması, Romanya Örneği..... 143

Kenan DEMİR	(Araştırma Makalesi)	
Sergi-i Umumi-i Osmani'nin (1863) Açılışı ve Sergi'nin Duyurulmasında Gazetelerin Rolü <i>Opening Of Sergi-i Umumi-i Osmani And The Role Of Newspapers On Announcing It.....</i>		155
Mesut BALIBEY, Namık Kemal ÖNDAŞ	(Araştırma Makalesi)	
İdari Personelin Demografik Özellikleriyle İş Tatmini ve Mesleki Motivasyon İlişkisi: Munzur Üniversitesi Örneği <i>The Relationship Between The Professional Motivation and Job Satisfaction Levels of The Administrative Staff With The Socio-Demographic Characteristics of The Personnel: Munzur University Example</i>		171
Zeynep DENK, Özcan DEMİR, Eray Ekin SEZGİN	(Araştırma Makalesi)	
Kartlı Ödeme Sistemlerinin Finansal Davranış ve Tutum Üzerindeki Etkisi: Elazığ-Malatya İli AVM Müşterileri Örneği <i>The Effect Of Card Payment Systems On Financial Behaviour And Attitude: The Example Of Shopping Centre Customers in Elazığ-Malatya Province</i>		187
İlahiyat / Theology		
Abdurrahman GÜNEŞ	(Araştırma Makalesi)	
Medyanın Olumsuz Din Algısına Etkisi <i>Effect of Media on the Negative Religious Perception.....</i>		203
Nesrişah SAYLAN	(Araştırma Makalesi)	
Begavî Tefsirinde Kıraat Olgusu <i>The Fact of Recitation in al-Baghawî's Interpretation of the Qur'ân.....</i>		217
İletişim / Communication		
Muzaffer ŞAHİN, Zakir AVŞAR, İsmail SAFİ	(Araştırma Makalesi)	
İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Medya Yapılanmaları <i>Organization of Islamic Cooperation (OIC) and Media Structures.....</i>		231
Sosyoloji / Sociology		
Ayşe MERMUTLU	(Araştırma Makalesi)	
Hız Semptomları: Geç-Modern Zaman Rejiminde Belirsizlik, Dolaylımsızlık, Eşzamansızlık <i>Symptoms of Speed: Uncertainty, Immediacy, Desynchronization In The Late-Modern Temporal Regime ...</i>		245
Tarih / History		
Celalettin UZUN	(Araştırma Makalesi)	
Osmanlı Döneminde Çemişgezek Şehri <i>Çemişgezek in Ottoman Period.....</i>		261
Mehmet Ertan BAMYACI, Sezgin GÜÇLÜAY	(Araştırma Makalesi)	
İmparator Heraklius Dönemi (610-641) Bizans İmparatorluğu'nun Genel Ekonomisi ve Ticaret Politikası <i>Emperor Heraklius Period General Economy of the Byzantine Empire and Trade Policy (610-641)...</i>		281
Mehmet Korkud AYDIN	(Araştırma Makalesi)	
Dönemin Basımına Göre Varlık Vergisi Uygulaması <i>Capital Tax Practice According to the Press of the Period</i>		289
Sebahattin ÇELİK	(Araştırma Makalesi)	
Beşinci Haçlı Seferi (1217-1221) Esnasında Mısır Sultanı El-Kâmil'e Karşı Darbe Girişimi <i>Coup Attempt Against the Sultan el-Kâmil of Egypt During Fifth Crusade (1217-1221).....</i>		313
Sitki ULUERLER	(Araştırma Makalesi)	
Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rus-İran Yakınlaşmasına Karşılık Osmanlı'nın İngiltere ile İzlediği Politikanın Esasları <i>The Basis of Ottoman Policies Towards England In The Aftermath Of Russo-Iranian Rapprochement In Crimean War (1853-1856)</i>		327
Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers.....		347

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 1-14, OCAK – 2018
Makale Gönderme Tarihi:25.09.2017 Kabul Tarihi:26.12.2017

TUZLA GÖLÜ'NÜN (KAYSERİ) HİDROGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE 1975-2015 YILLARI ARASINDA YAŞANAN SEVİYE DEĞİŞMELERİ

Hydrographic Features of the Tuzla Lake (Kayseri) and Level Changes Occurred Between the Years 1975-2015

Tamer ÖZLÜ*

Sercan GÜNDÜZ**

ÖZ

Bu çalışmada, Tuzla Gölü'nün (Kayseri) hidrografik özellikleri ve 1975-2015 yılları arasında yaşanan seviye değişimleri ele alınmıştır. Tuzla Gölü İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde, Kayseri ilinin Sarioğlan ilçesi sınırları içinde yer alır. Çalışma esas itibarıyla arazi-gözlem yöntemine dayanır. Ayrıca Uzaktan Algılama (UA) ve Coğrafi Bilgi Sistemlerinden (CBS) de yararlanılmıştır. İnceleme alanına en yakın meteoroloji istasyonlarının verileri enterpolasyon yöntemi ve Schreiber formülüyle çalışma sahasına uyarlanmıştır. Çalışma sahasında yarı-kurak iklim şartları görülmektedir. Çalışma alanında doğal bitki örtüsü büyük kısmıyla tahrip olmuştur. Geriye sadece tuza dayanıklı bazı ot-çalı türleri ve su kaynaklarına yakın alanlarda bazı küçük ağaç toplulukları kalmıştır. Kapalı havza özelliği gösteren çalışma sahası, birkaç fayla sınırlandırılmış bir çöküntü havzası niteliğindedir. Çalışma sahasının genel jeolojik birimini Kuvaterner yaşlı alüvyonlar oluşturmaktadır. Çalışma sahasının genel morfolojik ünitelerini su bölümü çizgisi sınırını da oluşturan dağlar, havza içerisinde yer alan ve fay çizgilerine denk gelen volkan konileri, havza içerisinde yer alan hidrolojik birim olan göl oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Tuzla Gölü, Palas, Kayseri, Uzaktan Algılama, Seviye Değişimleri

ABSTRACT

In this study is discussed hydrographic features of the Tuzla Lake (Kayseri) and Level Changes occurred between the years 1975-2015. Tuzla Lake in the Central Anatolia Region's Department of Kızılırmak, Kayseri province's Sarioğlan is located within the boundaries of the township. Work for all intents and purposes is based on the land-observation method. In addition, remote sensing (RS) and geographic information systems (GIS). Review of meteorological station closest to the data area interpolation method and Schreiber formula was adapted to work with. Working in the field of semi-arid climatic conditions. Working in the field salty calcareous soils of advanced. Most of the natural vegetation in the work area have been destroyed. All that's left is some weed-resistant types and some small trees in areas close to water sources, communities. Closed basin property represents the field of study, is a restricted few overload collapse basin. General geological unit of study field quaternary old alluvium. The water department of the general morphological study course units forming the boundary line on the mountains, located in the basin and the fault lines of the volcan cones, located in the basin of the lake.

Keywords: Tuzla Lake, Palas, Kayseri, Remote sensing, Level changes

1. GİRİŞ

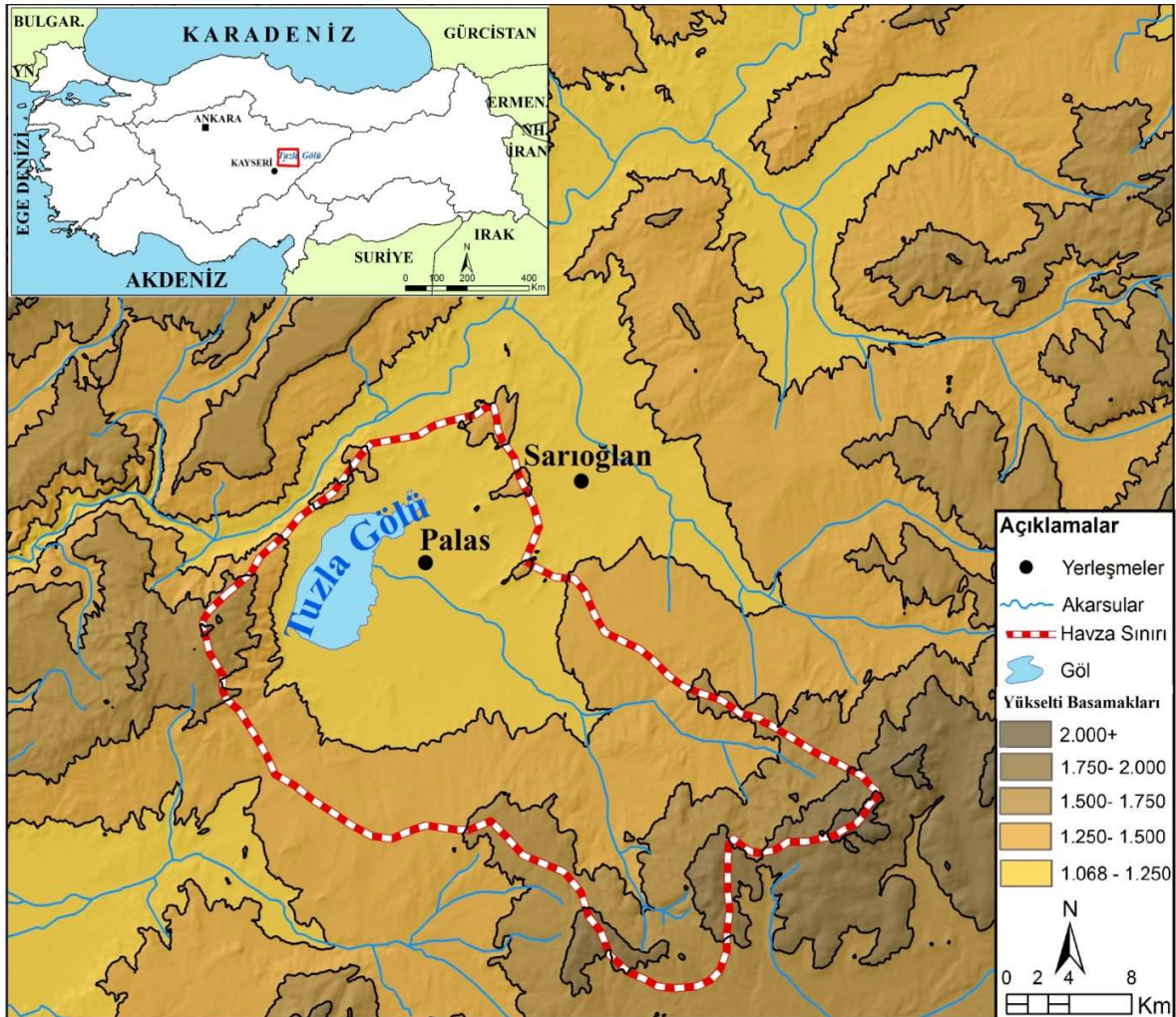
Çalışma sahası, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde, Kayseri ilinin Sarioğlan ilçesi sınırları içinde yer alır (Şekil 1). Tuzla Gölü Havzası kapalı bir havza olması nedeniyle nispeten insan etkilerinden uzak kalabilmiştir. 455,6 km²lik alan kaplayan çalışma sahasında en alçak kesimde havzaya ismini veren Tuzla Gölü bulunmaktadır.

Tuzla Gölü hidrolojik olarak derinliği az, sığ bir göl olması nedeniyle yağışlı kış devresinde geniş alanlara yayılmakta, yaz devresinde artan sıcaklık ve buharlaşmayla da hızlı bir şekilde

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü SAMSUN, e-posta: tamero@omu.edu.tr

**Ondokuz Mayıs Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü SAMSUN, e-posta: sercanburakgunduz@gmail.com

daralmaktadır. Bu daralma esnasında ortaya çıkan kum ve tuz kristalleri rüzgâr erozyonuna uğramaktadır. Bu nedenle göl ve çevresinde her geçen gün rüzgâr erozyonu etkisini artırmakta çölleşmeye doğru giden bir sürecin yaşanmasına neden olmaktadır. “Dünyada aktif olarak mücadele edilen en önemli konulardan biri olan çölleşme, ülkemizde her geçen gün etkisini artırarak devam etmektedir. Bu nedenle, kritik denge durumuna ulaşmış bu gibi sahalarımızın bilimsel açıdan değerlendirilmesi ve gündeme taşınması oldukça önemli hale gelmiştir” (Bahadır ve Özdemir, 2009). Ülkemizdeki göllerin birçoğunda su seviye değişiklikleri 1940’lı yıllardan bu yana ölçülmektedir. Bunların birçoğunun su düzeylerinde hem yıl içinde, hem yıllar arasında yükselmeler ve alçalmalar olmuştur (Kurtuluş,2000). Göl seviyelerinin çok alçaldığı veya çok yükseldiği zamanlarda çevrede büyük ekonomik kayıplar ve çevre sorunlarının ortaya çıkması nedeniyle, bu problem özellikle 20 yüzyılın başından beri pek çok araştırmaya konu olmuştur. Göl su seviyelerindeki değişimler pek çok iklim elemanının değişiminden etkilenmektedir (Büyükyıldız ve Yılmaz, 2011). Tuzla Gölü Havzası’nda küresel ısınmaya bağlı olarak geçmişten günümüze doğru yarı kurak iklimden kurak iklime geçiş yaşanmakta ve kuraklığın artmasıyla birlikte havzada hassas denge aşılmış çölleşmeye doğru bir gidiş ortaya çıkmıştır.

Şekil 1. Çalışma sahasının lokasyon haritası

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışmanın hazırlık aşamasında, çalışma sahası ve çevresini içeren ayrıntılı bir literatür taraması yapılmıştır. Bu çerçevede çalışma sahası ile ilgili veriler derlenmiştir. Bunu takiben arazi

çalışmaları yapılmış, örnekler alınmış, görsel materyaller (fotoğraf, video kamera çekimi vs.) toplanmıştır. Klasik göl ve havza araştırma yöntemlerine ilave olarak CBS ve Uzaktan Algılama yöntemleri de kullanılmıştır. Harita Genel Komutanlığı'na oluşturulan 1/25000 (J35-c4, K35-b1 paftaları) ve 1/100000 ölçekli topografya haritaları sayısallaştırılarak kullanılmıştır. Sayısal topografik veriler ArcGIS 9.3 yazılımı kullanılarak arazinin yükseklik, jeoloji, sıcaklık ve yağış haritaları ile üç boyutlu arazi modellemeleri oluşturulmuştur. Tuzla Gölü'nün seviye değişimlerinin belirlenebilmesi için LANDSAT TM (Thematic Mapper), LANDSAT ETM+ (Enhanced Thematic Mapper) uydu görüntüleri kullanılmıştır. Trend analizleri, tablo ve grafiklerin hazırlanmasında Microsoft Office ve MiniTAB programlarından yararlanılmıştır.

Araştırmada coğrafi yer belirleme aleti (GPS), fotoğraf makinesi, video kamera, şerit metre, pusula, çekiç, delil poşetleri gibi araç ve gereçler kullanılmıştır. Çalışmada Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nden alınan rasat verilerinden, DSİ Genel Müdürlüğü'ne ait hidrolojik (sondaj dataları vs.) ve jeolojik verilerden, MTA Genel Müdürlüğü'ne ait jeoloji raporları ve jeoloji haritalarından ve ayrıca Google Earth programına ait görüntülerden yararlanılmıştır.

Çalışma sahasında meteoroloji istasyonu bulunmamaktadır. Bu yüzden kullanılan veriler, havzanın farklı yönlerinde bulunan güneybatıda Kayseri, güneydoğuda Pınarbaşı meteoroloji istasyonlarından temin edilmiştir. Ayrıca çalışma sahasına çok yakın Bünyan (1984-1998), Felahiye (1984-2004), Sarıoğlan (1985-1999) istasyonlarındaki veriler de temin edilmiştir. Ancak bu istasyonlardan alınan veriler uzun bir dönemi kapsamadığı için değerlendirmeye alınmamıştır.

Kayseri meteoroloji istasyonunda 1960 yılından günümüze kadar ki rasatlar mevcuttur. Pınarbaşı meteoroloji istasyonunda 1963 yılından günümüze kadar tüm rasatlar mevcuttur. Araştırma sahasının meteoroloji istasyonlarından uzak olması nedeniyle, rasat verileri bazı yöntem ve teknikler kullanılarak iklimi belirlenmeye çalışılmıştır. 1975-2015 yılları arası meteoroloji rasat verilerinin (sıcaklık, yağış, buharlaşma) trend analizi yapılmış, 2020-2025 yıllarında havzanın muhtemel iklimi ve Tuzla Gölü'nün seviyesi tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu işlem yapılırken Thornthwaite formülü kullanılarak su bilançosu ortaya konmuş ve ayrıca Conrad Karasallık Formülü ile karasallık derecesi ölçülmüştür. Çalışmada kullanılan hidrolojik veriler (göl su seviyesi, yer altı suyu, akarsu akımı vs.) Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Hidrolojik verilerin ölçüm aralıklarının kısa olması çalışmadaki en önemli sorunlardan birini oluşturmuştur. Gölün batimetrik yapısı yani su seviyesi, yüzey alanı, hacmi gibi bilgiler mevcut değildir. Çünkü bu havza ve göl hakkında yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle Landsat uydu görüntüleri kullanılarak su seviyesi, ölçüm tarihleri ile eş zamanlı olarak yüzey alanları tespit edilmiş ve su seviyesi ile yüzey alanlarını ilişkilendiren ortalama bir eşitlik elde edilmiştir. Bu eşitlik kullanılarak belirli su seviyelerine denk gelen yüzey alanları tespit edilmiştir.

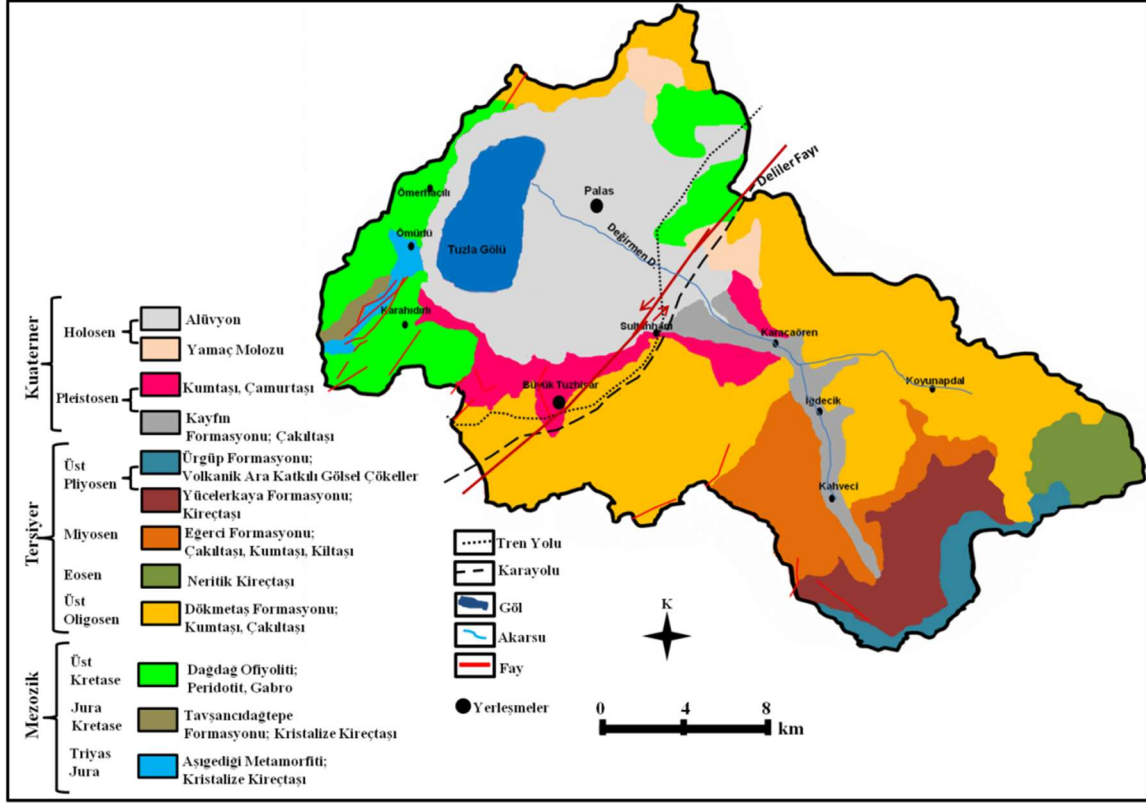
2.1. Çalışma Sahasının Doğal Ortam Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde konunun önemi ve sınırlandırılması bakımından, çalışma sahasının sadece jeoloji, jeomorfoloji, iklim ve hidrografya özellikleri ele alınmıştır.

2.1.1. Jeoloji

Çalışma sahasında yüzeylenen kayalar üç ana grupta incelenebilir. Bunlar; göl ve yakın çevresindeki Kuaterner alüvyonları, havzanın doğusunda büyük bir alanı kaplamış olan Tersiyer yaşlı formasyonlar ve havzanın güneybatısında küçük bir alanda görülen Mezozoik yaşlı formasyonlardır. Mesozoyik formasyonları en yaşlı birimleri oluşturmakta olup havzanın güneybatı ucunda dar bir alanda yayılım gösterirler. Bu formasyonlar; Üst Kretase yaşlı Dağdağ Ofiyoliti peridotit, gabro grubu; Kretase-Jura yaşlı Tavşancıdağtepe Formasyonu kristalize kireçtaşı ve Jura-Triyas yaşlı Aşıgediği Metamorfiti kristalize kireçtaşı'dır (Şekil 2). Bu saha faylarla parçalanmış durumdadır (Dirik, 2001). Sahada yer alan kristalize kireçtaşları Palas Ovası'na doğru Oligosen yaşlı kumtaşı ve çakıltaşı birimleriyle örtülmüştür. Sahada Tersiyer yaşlı birimler faylarla çökmüş ve bu çöküntü saha 250-300 m. kalınlığa ulaşan killi birimlerle dolmuştur. Çalışma sahasında volkanik tepeler Palas Ovası'nda ve Büyük Tuzhisar Kasabası'nın kuzeyinde özellikle de fayların

bulunduğu doğrultularda yer almaktadırlar. Volkanikler muhtemelen bir çatlak erüpsiyonu sonucu olarak fay doğrultularında görülmektedirler (Kaaden, 1954).

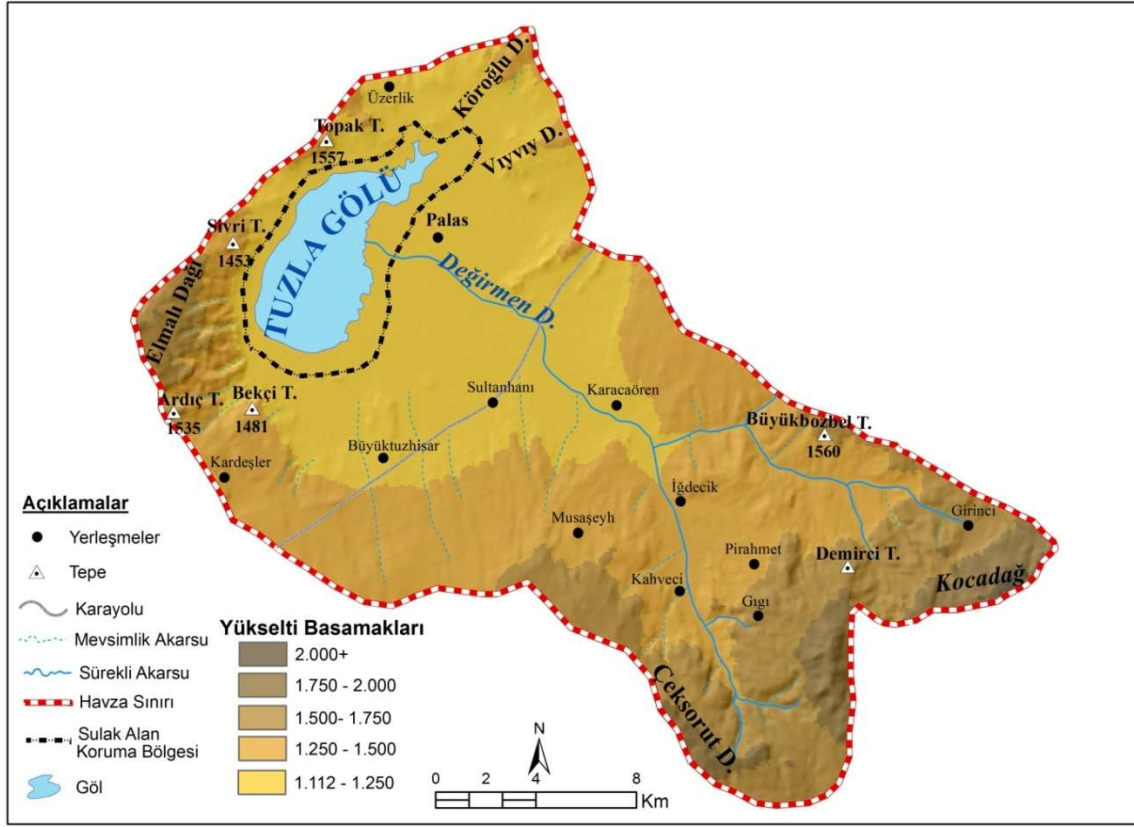
Şekil 2. Çalışma sahasının jeoloji haritası **Kaynak:** MTA 1/100000 Ölçekli Jeoloji Haritası

Tersiyer formasyonları, havzanın doğusu ve güneyinde geniş bir alanda yayılış gösterirler. Bu formasyonlardan, Üst Pliyosen yaşlı Yücelerkaya Formasyonu kireçtaşı örtüleri havzanın en doğusunda dar bir alanda yer alır. Üst Miyosen yaşlı Eğerci Formasyonuna dahil çakıltaşı, kumtaşı, kilitaşı örtüleri havzanın kuzeydoğusunda, neritik kireçtaşları, kumtaşı ve çamurtaşı örtüleri dar bir alanda yer alırlar. Üst Oligosen yaşlı Dökmetaş Formasyonuna ait kumtaşı, çakıltaşı örtüleri havzanın güneyi ve kuzey-kuzeydoğusunda geniş alanlarda, kuzeybatı kesimlerinde de dar bir alanda yüzeylenmektedir. (Kaaden, 1954).

Havzanın doğusundan doğup göle boşalan Değirmen Dere oluşunu teşkil eden Kayfın Formasyonu Alt Pleistosen yaşlı çakıl taşlarından oluşur. Bu birimler yer altı suyu bakımından zengin, tarım için uygun ve düz arazilerden oluştuğu için yerleşme yeri olarak tercih edilmiştir. Kuaterner formasyonları, sahadaki en genç olan birimlerdir. Göl ve çevresinde, akarsu ağzlarında yayılış gösterirler. Bu birimlerin kalınlıkları değişmekte ve akarsu ağzlarında 30-35 m'ye kadar ulaşmaktadır (Onat, 1978).

2.1.2. Jeomorfoloji

455,6 km²'lik bir alanı kaplayan araştırma sahası, doğu kesimleri hariç genelde oldukça sade ve düz bir görünüme sahiptir. Araştırma sahası içerisinde, Tuzla Gölü'nün bulunduğu Palas Ovası'nın doğu ve batısı faylarla parçalanmış, bu sebeple çökmeye başlayan bu saha killi birimlerle dolmuştur. Palas Ovası batıda göle 500 m mesafeden başlayan, Ardıçlı (1535 m), Sivri (1453 m), Topak (1557 m), Ağkaya (1583 m) tepeleri ile sınırlanır. Güneyi daha az engebe ile Bekçi tepeye (1481 m) uzanır. Doğuda Sultanhanı'ndan sonra doğuya doğru yükselti ve engebe artarak Çeksorut Dağı'na kadar devam eder (Şekil 3).

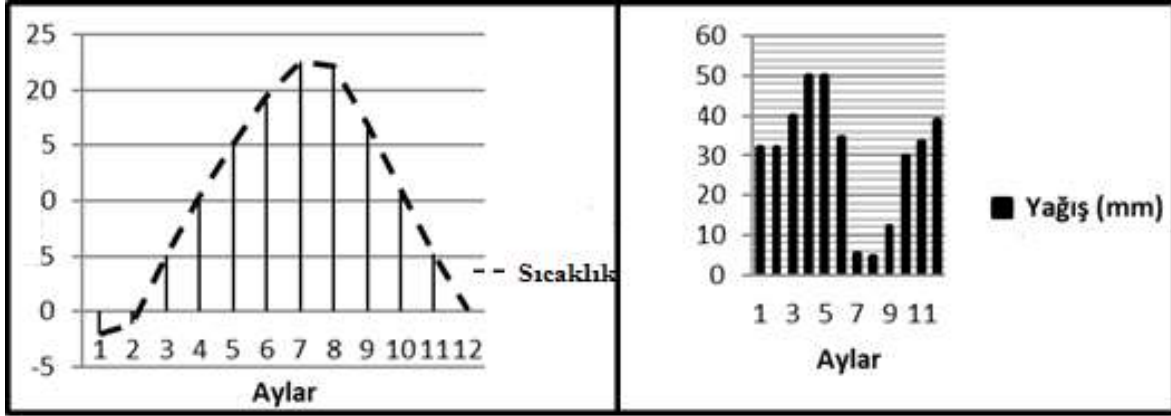

Şekil 3. Çalışma sahasının fiziki haritası

Tuzla Gölü kapalı havzası ile Sarıoğlan Ovasını Sivridağ (1284 m), Vıyvyı Dağı (1223 m), Büyük-Kuşaklı (1317 m) yükselteleri ayırır. Palas Ovası, batıda göle 500 m. mesafeden başlayan, Ardıçlı (1535 m), Sivri (1453 m), Topak (1557 m), Ağkaya (1583 m) tepeleri ile sınırlanır. Havzanın batıda drenaj sınırını Gökdere Tepe, Kurttepe teşkil eder. Güney, daha az engebe ile Bekçi Tepe'ye (1481 m) uzanır. Doğuda Sultanhanı'ndan sonra doğuya doğru yükselti ve engebe artarak devam eder. Havzanın doğu kesimlerini hariç tutarsak eğim değerleri oldukça düşüktür. Bunun nedeni, özellikle havzanın batısında gölün de yer aldığı kesimlerin kurak bölge topografyalarında sıkça rastladığımız playa tabanlarının tipik özelliklerini göstermesidir. Gerçekten özellikle göl ve çevresini teşkil eden sahalarda az eğimli düz bir topografya yer almaktadır. Bu nedenle yağışlı dönemlerde göl sularının çevreye yayılması ve oldukça büyük alanları kaplaması bu yözdendir.

2.1.3. İklim

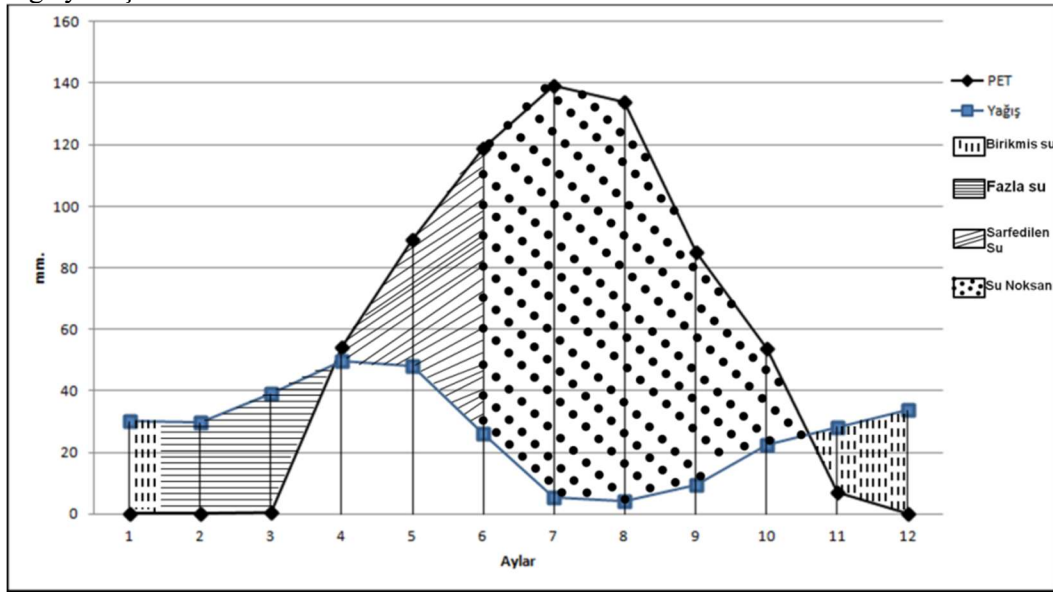
Bir sahanın iklim özelliklerinin doğru bir şekilde belirlenebilmesi için orada uzun yıllar rasat yapan meteoroloji istasyonunun bulunması gerekir. Çalışma sahasında ise meteoroloji istasyonu bulunmamasından dolayı Kayseri ve Pınarbaşı (Kayseri) istasyonlarının verileri kullanılmış, daha sağlıklı çıkarım yapabilmek için de söz konusu meteorolojik veriler enterpolasyon yöntemiyle çalışma sahasına uyarlanmıştır. Bu istasyonlarda yağış ve sıcaklık verileri 1960-2015 dönemi için mevcuttur. Çalışma sahası, iklim sınıflandırma yöntemlerinden, Köppen iklim sınıflandırmasında sıcak step iklimi BSh olarak adlandırılan iklime girer. De Martonne, Thorthwaite göre yarı kurak, Erinç ve Aydeniz iklim sınıflandırmalarına göre kurak iklim tipine girdiği tespit edilmiştir. Araştırma sahası karasallık indisi Conrad formülünde 31,63 ile orta karasal sınıfına girmektedir (Cengiz,2012).

Şekil 4. Çalışma sahasının aylık ortalama sıcaklık ve yağış değerleri

Yarı kurak iklim şartlarının hüküm sürdüğü Tuzla Gölü Havzası'nda küresel ısınmaya bağlı olarak 1975'den günümüze yarı kurak iklim şartlarının değişmeye başladığı yapılan hesaplamalarla tespit edilmiştir. Kuraklığın artmasıyla birlikte göl ve çevresinde hassas denge aşılmış ve 1975'den günümüze kadar çölleşmeye doğru bir gidiş ortaya çıktığı gözlenmiştir. Çalışma sahasının yıllık ortalama sıcaklık değeri 10,4 °C'dir. En soğuk ay Ocak (-2,1°C), en sıcak ay ise Temmuz'dur (22,5°C). Kış mevsiminde (Ocak-Şubat) ortalama sıcaklıklar 0°C'nin altındadır (Şekil 4). Mart başlarında sıcaklık artarak Ağustos ayına kadar hızla yükselir. Çalışma sahasında yıllık ortalama yağış miktarı 362,4 mm'dir. İlkbahar ve yaz başlarında nispeten fazla yağış düşer (Şekil 4). En fazla yağış Nisan (50,1 mm) ayındadır. Haziran ayından itibaren yağış miktarları azalmaya başlar ve Ağustos (4,4 mm) ayında en düşük seviyeye iner.

Çalışma sahasında özellikle ilkbahar, yaz ve sonbahar ortalarında yüksek sıcaklıklar görülebilmektedir. Havzadan suyun çıkışı yalnızca buharlaşma ile olduğu halde yağış azlığı, havzadaki su kaynaklarının kontrolsüz kullanımı nedeniyle meteorolojik, tarımsal ve hidrolojik kuraklığa yol açabilmektedir.

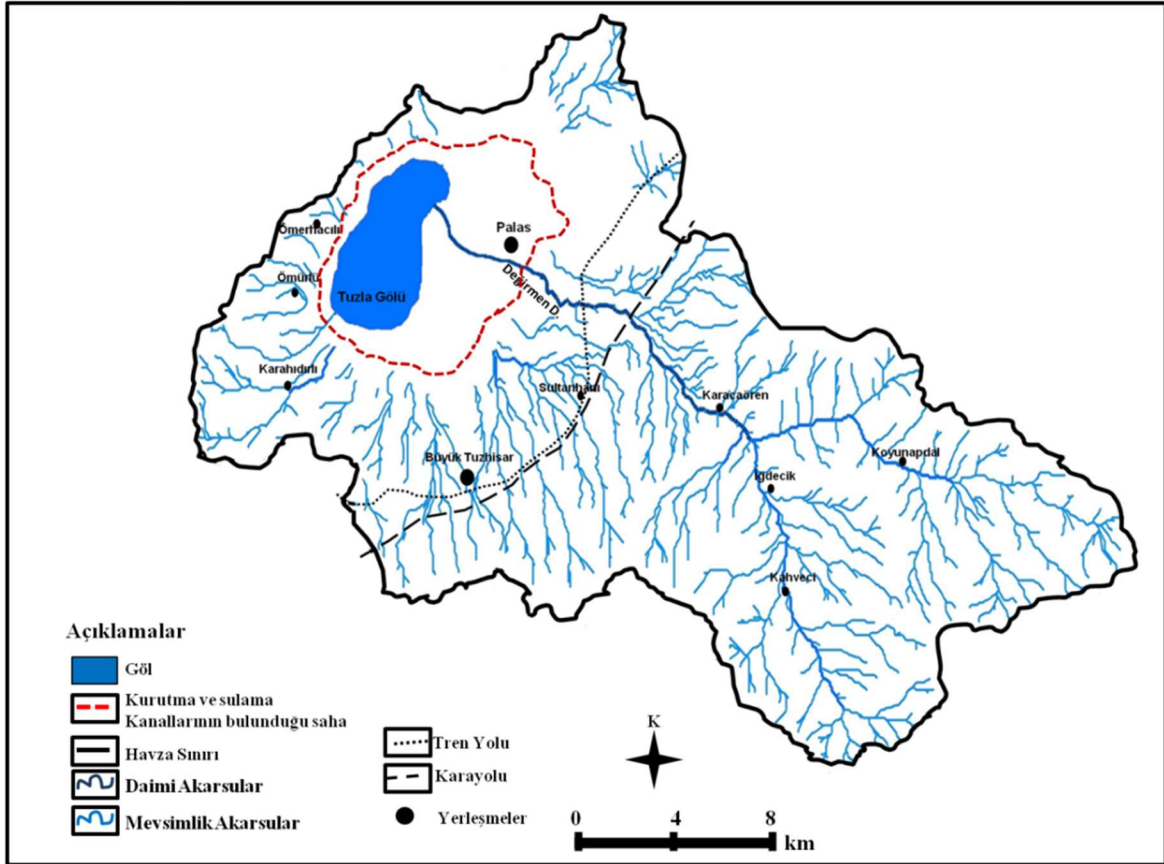

Şekil 5. Çalışma sahasının Thorntwaite su bilançosu

Şekil 5'de görüldüğü gibi buharlaşma eğrisi Nisan başından Ekim ortalarına kadar yağış eğrisinin üzerinde seyretmektedir. Nisan ve Mayıs aylarında toprakta birikmiş su kullanıldığından bu aylarda kuraklık etkili değildir. Buna karşılık Haziran ayında etkili olmaya başlayan yüksek sıcaklıklar Ekim ayı ortalarına kadar sürmekte ve yaklaşık dört buçuk ay kurak geçmektedir.

2.1.4. Hidrografya

Çalışma sahası 23,5 km²'lik göl ve bataklık alanı, bu alanı çevreleyen 82,6 km²'lik ova alanı ile toplam 455,6 km² drenaj alanına sahiptir. Gölün oluşumu; Mümtaz Kibar(1999)'ın 'Güncel Tuzla Gölü'nün Sedimentolojik İncelenmesi'' çalışmasında, Sivas Havzası'nın batısında yer alan Tuzla Gölü drenaj alanı, Kırşehir Bloku ile Doğu Toros Platformu'nun Tersiyer'de çarpışması sonucu oluşmuştur. Mevcut göl çukurluğu tektonik kökenlidir ve eski akarsu yatağıdır. Geç Kuvaterner sedimentler ve çevrenin morfolojik özellikleri eski akarsuların güneyden kuzeye ilerlediğini ve Kızılırmak Nehri'ne kavuştuğunu göstermektedir. Çeşitli kolları içine alan muhtemelen menderesli eski akarsular taşıdıkları yüksek orandaki sedimentleri çöküntü alanının kuzey kesiminde zamanla biriktirerek set gölünü oluşturmuşlardır. Tuzla Gölü'nün oluşum yaşı 7000 yıldan daha eski değildir. Kimyasal, mineralojik ve palinolojik analiz sonuçları havza tortullarının iki aşamada biriktiğini göstermiştir. Bunlar göl oluşmadan önceki açık havza tortulları (akarsu kökenli) ve göl oluşuktan sonra gelişim gösteren kapalı havza (göl) tortullarıdır. Havzadaki güncel birikimin temelini teşkil eden daha yaşlı açık havza tortulları kaba kırıntılılardır. Feldspat, plajyoklaz, kuvars ve kalsit mineralleri ile magmatik kayalık parçaları ana mineralojik bileşenleri oluşturmuştur. Havzanın kapanması ve gölün oluşumu ile birlikte evaporitik şartlar içinde güncel tortullar göl alanında çökelmeye başlamışlardır. Gölün oluşumundan itibaren iklimsel değişimlere de uygun olarak tortullaşma süreçleri değişmiş ve güncel göl tortullarında derinlik ile birlikte değişen farklı karakterde üç mineralojik zon tanımlanmıştır. Bunlar Tuzla Gölü'nün ilk oluşum dönemine karşılık gelen alt zon (I. zon), gölün olgunluk dönemini karakterize eden orta zon (H. zon) ve gölün kuruma dönemine geçtiği üst (HL zon) zondur. Üst zon güncel tortulları temsil eder. Güncel tortullar havza dışından havza içine doğru dolomit, magnezit, jips, halit ve basanit şeklinde evaporitik bir zonlanma göstermektedir'' (Kibar, 1999).

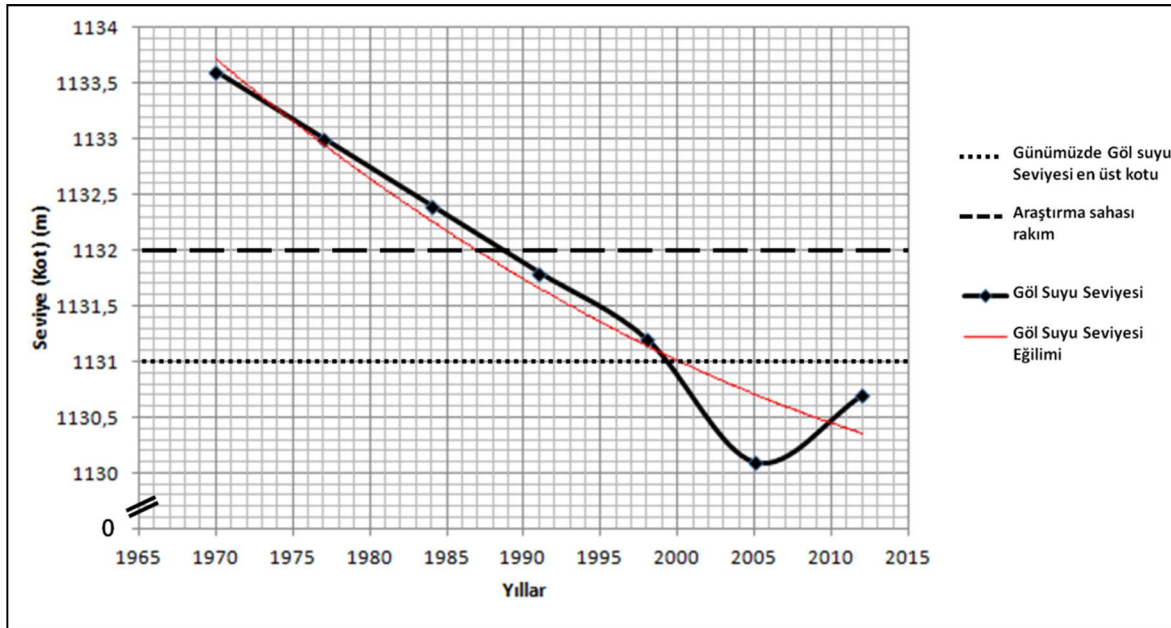
Şekil 6. Çalışma sahasının hidrografya haritası

Tuzla Gölü Havzası'nın hidrografyasını sürekli ve süreksiz akarsular, az sayıdaki kaynaklar ve yeraltı suları meydana getirir. Çalışma sahasında akarsu ağı fazla gelişmemiştir. Sahada tipik dantritik akarsu ağı gelişmiştir. Havzanın önemli su kaynaklarını, Tuzla Gölü ile birlikte Değirmen Deresi, Yertaşpınar, Körpınar, Başpınar ve Soğukpınar dereleri oluşturur. Gölü besleyen kaynaklar, akarsular, yer altı suyu, yağmur ve kar sularıdır. Havza içerisinde dağlık alanların havzaya bakan yamaçlarında kısa boylu, mevsimlik akarsular gelişmiştir (Şekil 6). Bunlardan bazıları Fındıklı Dere, Göğ Dere, Çataldere, Eğri Dere, Dibiçikmaz Dere, Kuru Dere, Kevker Dere, Gök Dere, Lale Dere'dir.

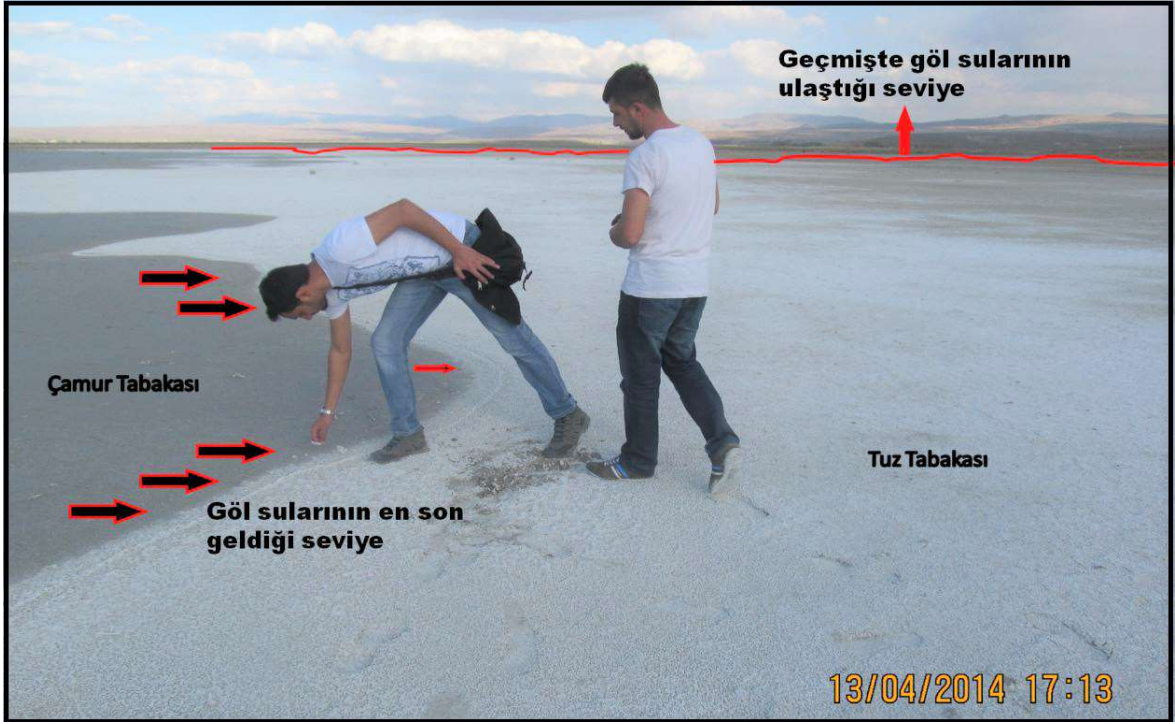
3. BULGULAR

3.1. Hidrografik ve Klimatik Analizler: Çalışmada kullanılan hidrolojik veriler (göl su seviyesi, yer altı suyu, akarsu akımı vs.) Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Hidrolojik verilerin ölçüm aralıklarının kısa olması çalışmadaki en önemli sorunlardan birini oluşturmuştur. Gölün batimetrik yapısı yani su seviyesi, yüzey alanı, hacmi gibi bilgiler mevcut değildir. Bu nedenle Landsat uydu görüntüleri kullanılarak su seviyesi ölçüm tarihleri ile eş zamanlı olarak yüzey alanları tespit edilmiş ve su seviyesi ile yüzey alanlarını ilişkilendiren ortalama bir eşitlik elde edilmiştir. Bu eşitlik kullanılarak belirli su seviyelerine denk gelen yüzey alanları tahmin edilmiştir.

Tuzla Gölü su seviyesi verileri istatistiksel yöntemlerle incelendiğinde göl su seviyesinin azaldığı görülmektedir (Şekil 7). Tuzla Gölü su seviyesi günümüzde en yüksek 1131 m kotunu geçmemektedir (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2012). 1985 yılı öncesinde göl su seviyesi 1132 m seviyesinden yukarıda seyrederken, 1985-1990 yıllarından sonra 1132 m seviyesinden aşağılara inmiş, giderek bu seviye düşmüştür. Bu bilgilere dayanarak göl seviyesinin yılda ortalama 9-9,7 cm azaldığı hesaplanmıştır (Şekil 7).

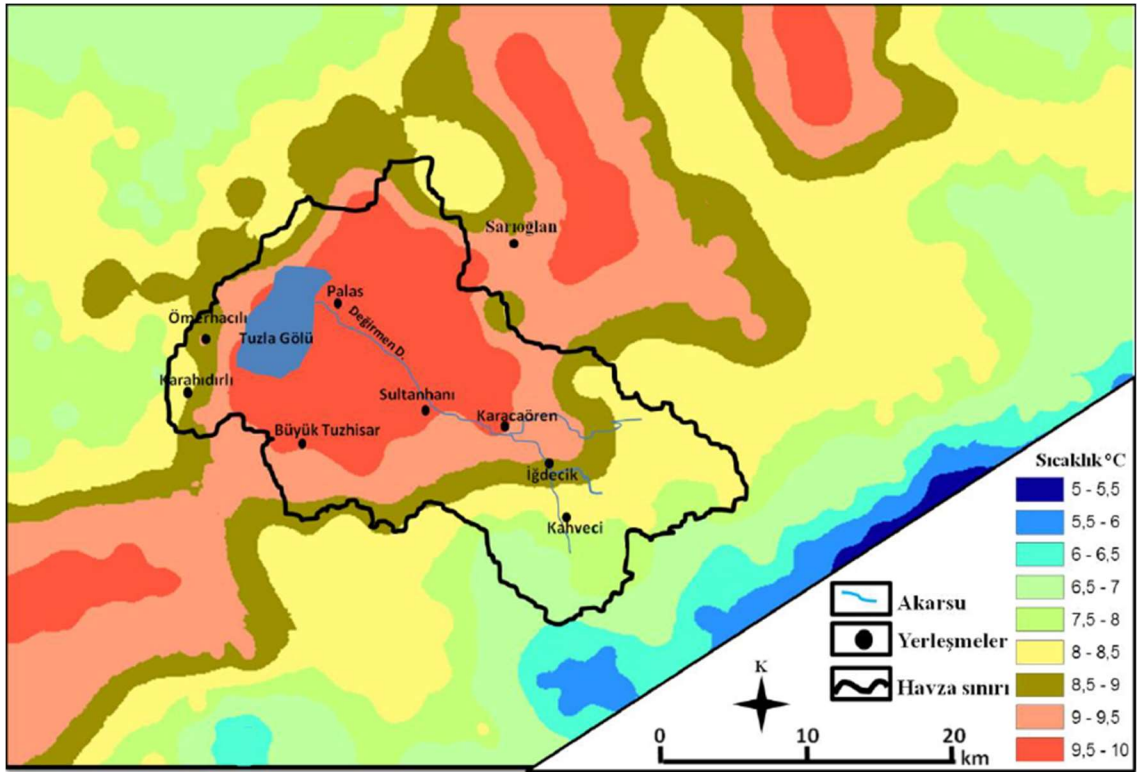

Şekil 7. Tuzla Gölü'nün seviye değişimi ve eğilimi

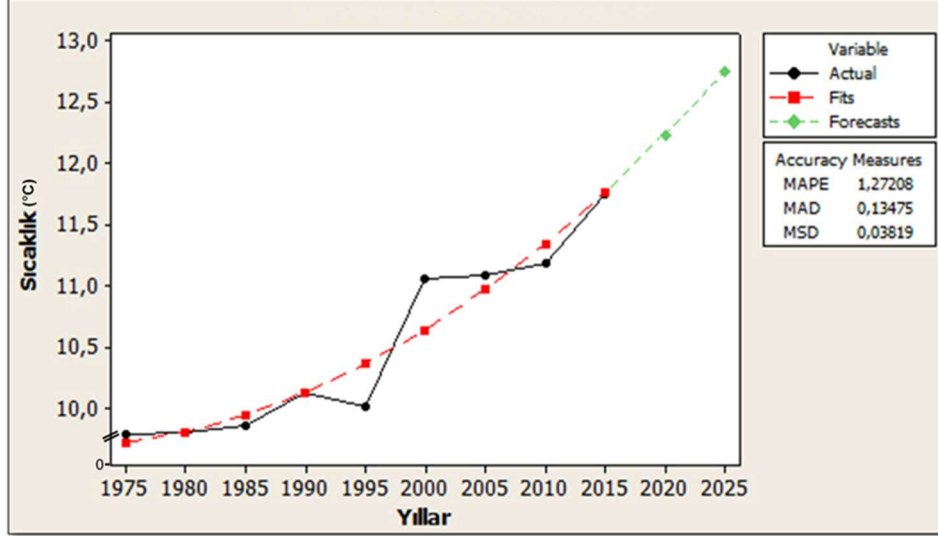
Şekil 8. Tuzla Gölü'nden bir görünüm (Gölün güney doğusu)

Çalışma sahasında sıcaklığın dağılışını göstermek amacıyla yıllık ortalama sıcaklık dağılış haritası hazırlanmıştır. Haritada en yüksek sıcaklıkların Tuzla Gölü ve çevresi, düz ve hafif eğimli alanlarda görülürken, havza içinde doğuya doğru sıcaklıkların azaldığı görülmektedir (Şekil 9).

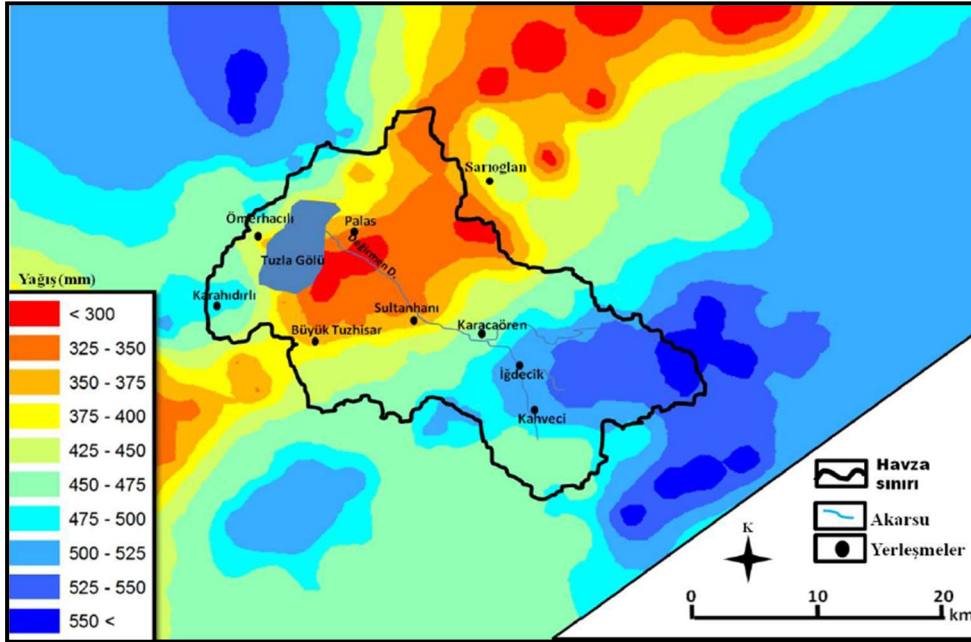
Şekil 9. Çalışma sahası ve yakın çevresinin sıcaklık dağılış haritası

Şekil 9'da görüldüğü üzere beş yıllık seriler şeklinde hesaplanan veriler 1975'ten itibaren (9,79 °C) düzenli olarak 1990 (10,13 °C) yılına kadar artmış, 1995 yılında (10,02 °C)'ye gerilemiş ve bu tarihten itibaren düzenli olarak yükselmiş, 2015 yılında (11,75 °C)'ye ulaşmıştır. Bu sıcaklık artışı 2020 yılında 12-12,5 °C arasında, 2025 yılında ise 12,5 °C'nin üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir.

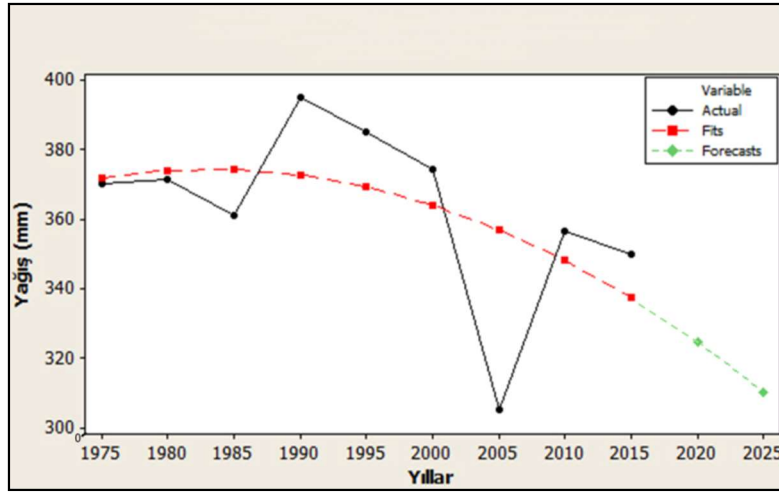
Şekil 10. Çalışma sahasının sıcaklık trend analizi

Yıllık toplam yağışların çalışma sahası üzerindeki dağılışını gösteren yağış dağılış haritası (Şekil 11) incelendiğinde, 300 mm'den az yağış alan yerler göl ve çevresi, Palas Ovası olduğu görülür. En fazla yağış alan sahalar ise havzanın doğusunda kalan yüksekliklerdir. Öyle ki bu alanlarda yağış 500-550 mm'lere kadar çıkmaktadır.

Şekil 11. Çalışma sahası ve yakın çevresinin yağış dağılış haritası

Şekil 12'de ise yağışların 1975-1985 yılları arasında 360-380 mm'lerde seyrederken 1990'lı yıllarda 400 mm'lere çıkmış bu yıldan itibaren hafif bir şekilde düşüşe geçmiştir ve 2005 yılında 300 mm'lere kadar gerilemiştir. Bu düşüşten sonra 2010 yılında tekrar bir çıkışa geçmiştir fakat günümüze doğru inişe geçmiştir.

Şekil 12. Çalışma sahasının yağış trend analizi

Yukarıda bahsettiğimiz üzere 2010 yılından sonra düşüşe geçen yağış ortalamalarının quadratic trend analizinde gösterildiği gibi, giderek dahada düşeceği tahmin edilmektedir. 2015 yılında 340 mm'lerde seyreden yağış ortalamaları 2020 yılında 320 mm'lere yaklaşacağı ve 2025 yılında ise bu seviyelerden daha da aşağı ineceği öngörülmektedir.

3.2. Göl seviye değişimleri: Tuzla Gölü'nün hidrolojik yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için DSİ'den elde edilen veriler ile Landsat TM uydu görüntülerinden faydalanılarak yıllık olarak su bütçesi hazırlanmış, göle giren ve gölden çıkan su miktarları belirlenmiştir. Tuzla Gölü yağışlar, dereler-su kaynakları, yüzey akımı ve yer altı suyu ile beslenmektedir. Tuzla Gölü'nden su kayıpları ise sadece buharlaşma ile gerçekleşmektedir (DSİ, 1970). Böylece belirli bir süre boyunca su girişleri ve çıkışları arasındaki fark su hacminde ve seviyesindeki değişimleri meydana getirmektedir.

Tablo 1. Tuzla Gölü'nün yıllara göre dönemsel alan değişimleri

Yıllar	Yağışlı Dönem (km ²)	Kurak Dönem (km ²)
1975	32,8	28,5
1980	32	25,9
1985	30,81	24,82
1990	30,02	23,04
1995	29,64	21,7
2000	28,86	21
2005	26,25	21,08
2010	24,14	19,05
2015	21,76	12,66

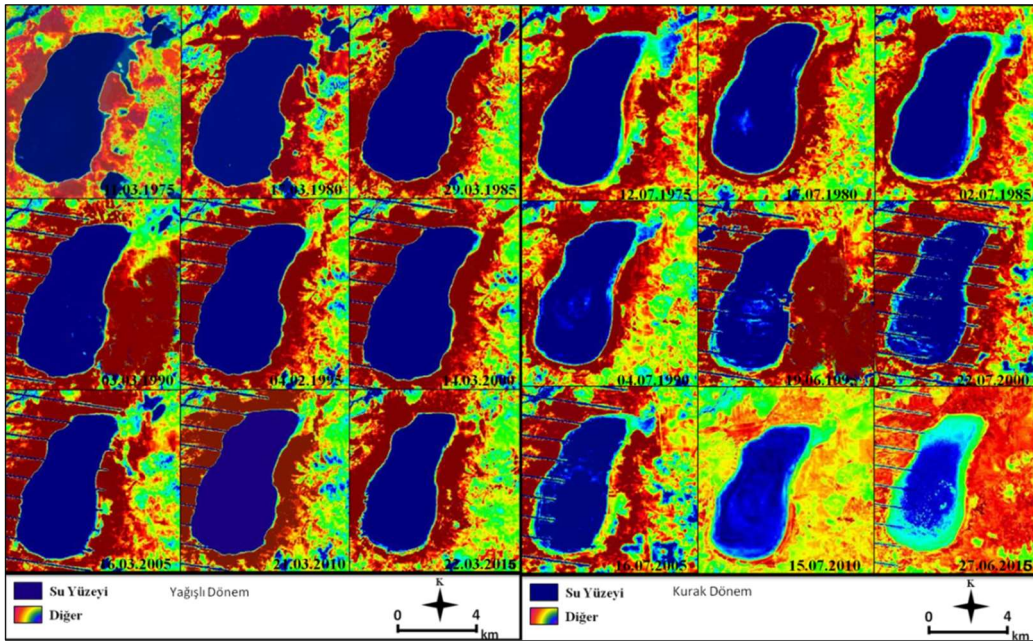
Gölün su hacmi her yıl için ortalama su seviyesi ve ortalama yüzey alanının çarpılmasıyla bulunmuştur. Göle bir yıl içerisinde ulaşan yağış miktarı, gölün o yıl için ortalama yüzey alanı kullanılarak hesaplanmıştır. Gölden bir yıl içerisinde buharlaşan su miktarı Thornthwaite yöntemi ile hesaplanarak su açığı ortaya konmuştur. Bu yöntemle, havzada yaklaşık 550 m³ su açığı ortaya çıktığı belirlenmiştir. Tablo 1'de 1975 yılında yağışlı dönemde 32,8 km² olan göl alanı, kurak

dönemde 28,5 km² yer kaplamaktadır. 2015 yılında ise yağışlı dönemde 21,76 km², kurak dönemde 12,66 km² ye kadar gerilemiştir.

Gölü besleyen kaynaklar arasında en önemlisi gölün doğusunda yer alan Değirmen Deresi'dir. Dereden Tuzla Gölü'ne giden yol boyunca suyun kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca çalışma sahasının kurak bir iklime sahip olması nedeniyle ovoidan dereler ve yüzey akışı yoluyla göle olan su akımı ihmal edilebilecek kadar az olmaktadır. "Palas Ovası'nda yer altı suyu hareketi Tuzla Gölü'ne doğrudur. Ancak göl çevresindeki güncel yer altı suyu seviyeleri ile ilgili verilere ulaşılamamıştır" (DSİ, 1970).

Tuzla Gölü yüzey alanı ve buna bağlı olarak göl hacmini tespit etmek için uydu görüntüleri elde edilmiş ve CBS ortamında bu görüntüler değerlendirilmiştir. Göl yüzey alanını belirlemek için LANDSAT TM (Thematic Mapper) ve LANDSAT ETM+ (Enhanced Thematic Mapper) görüntüleri temin edilmiştir. CBS ortamında değerlendirilen bu görüntüler yıllık olarak hazırlanmıştır. Konunun daha iyi kavranabilmesi için beşer yıllık seriler halinde üretilen bu haritalar Tuzla Gölü'nün giderek, alanının küçüldüğünü ortaya koymaktadır (Şekil 12).

Burada unutulmaması gereken husus, Tuzla Gölü'nün yağışlı dönemlerde genişleyen kurak dönemlerde ise daralan bir göl olmasıdır. Bu nedenledir ki bazı uydu fotoğraflarında göl alanının çok fazla genişlemiş olduğu bazıları ise çok fazla daralmış olduğu görülebilir. Eğer bu durum göz ardı edilirse, yapılacak olan tahminler de hatalar olabilecektir. Bu nedenle bu çalışmada LANDSAT uydusundan temin edilen uydu fotoğrafları yıllık seriler halinde dönemsel olarak değerlendirilmiştir (Şekil 13).

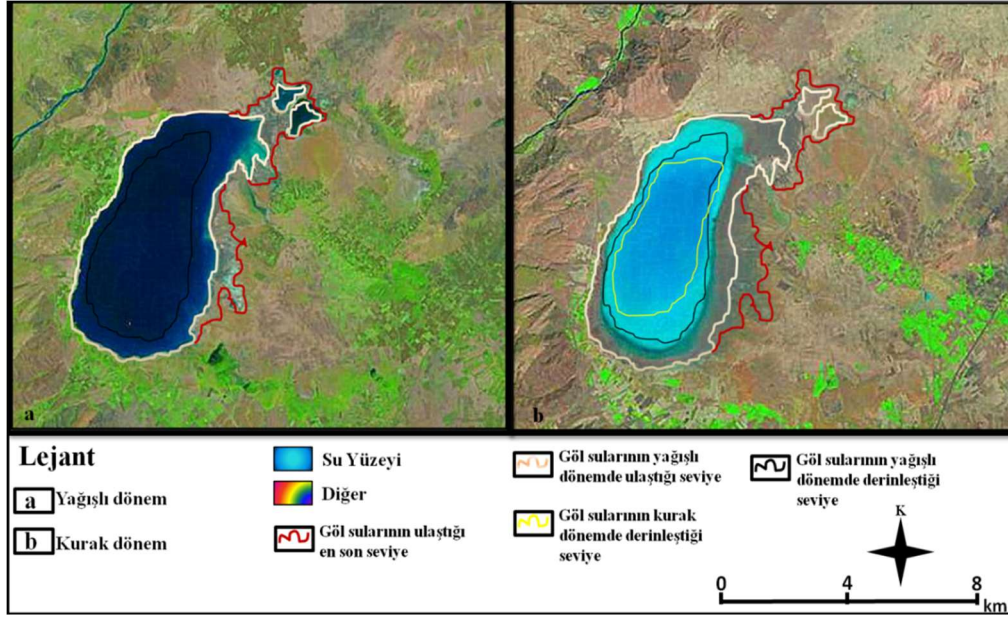

Şekil 13. Tuzla Gölü uydu görüntüsü (yağışlı ve kurak dönemler)

Bu seriler yaz dönemi ve kış dönemi olarak iki şekilde yapılmıştır. Yaz ve kış dönemlerinin aynı tarihlerinde çekilen uydu fotoğrafları kullanılmıştır. 1975 yılında gölün kuzey doğu ve güney doğu kesimlerinde küçük su parçaları bulunurken yıllar ilerledikçe bu parçalar yok olduğu görülmüştür. 1995 yılında bu parçalardan eser kalmamış ve göl daralmıştır. Bu yıldan sonra daha da daralan Tuzla Gölü günümüzde en tehlikeli noktaya gelmiştir.

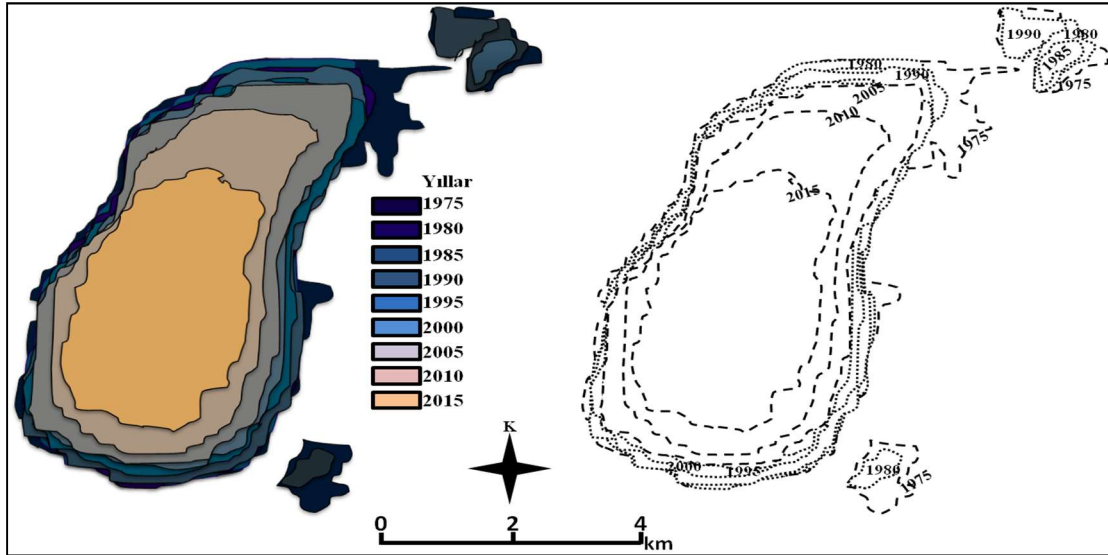
Şekil 14'te görüldüğü üzere Tuzla Gölü'nün yağışlı ve kurak dönemlerdeki sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Şekil 13'de kırmızı çizgiyle gösterilen alanlar göl sularının ulaştığı en son noktalar. Beyaz çizgiyle gösterilen alanlar ise çalışmanın kapsadığı yıllar içerisinde yağışlı dönemlerde göl sularının ulaşabildiği en son sınırlardır. Siyah çizgiyle gösterilen alan yağışlı

dönemde göl sularının en az indiği seviyeyi, sarı çizgi de kurak dönemlerde göl sularının derinleştiği alanları göstermektedir.

Şekil 14. Tuzla Gölü'nün yağışlı ve kurak dönemlerdeki sınırları

Şekil 15'de, göl 1975 yılından başlayarak beşer yıllık seriler halinde değerlendirilmiş ve çıkan sonuçlar ortaya konmuştur. Göl sularının giderek çekildiği, gölün günümüze doğru daraldığı ortadadır. Günümüzde ise göl suları 2015 sınır çizgisi içerisinde kalmış ve çok küçük bir alana sıkışmıştır. Fakat Tuzla Gölü'nün yağışlı ve kurak dönemlerdeki göl alanının çok farklı olduğu göz önüne alınmalıdır. Bu nedenle yukarıda gördüğümüz sonuçlar yıllık ortalamalar alınarak hesaplanmıştır. Ayrıca göl sularının yağışlı ve kurak dönemlerdeki seviyelerinden daha önceki konularda bahsedilmiştir.

Şekil 15. Tuzla Gölü'nün seviye değişimi

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tuzla Gölü 1975 yılında geniş alanlara yayılırken, günümüzde kuruma ile karşı karşıyadır. Ayrıca, çalışma sahasında aynı dönemde yağışta azalma ve sıcaklıkta artış tespit edilmiştir.

Tuzla Gölü yüzey alanı ve buna bağlı olarak göl hacmini tespit etmek için LANDSAT TM (Thematic Mapper) ve LANDSAT ETM+ (Enhanced Thematic Mapper) görüntülerinden faydalanılmıştır. Temin edilen görüntülerden çalışma alanı çıkarılmış, görüntülerde su yüzey alanı tespit edilmiştir. 1975 -2015 yılları arasında göl yüzeyinin sürekli azaldığı görülmüştür. 1975 yılı yağışlı döneminde 32,8 km² olan su alanı, 2015 yılı yağışlı döneminde 21,76 km²'ye kadar küçülmüştür. Kurak dönemlerde 1975 yılında 28,5 km² olan göl alanı, 2015 yılında 12,76 km²'ye kadar azalmıştır.

Çalışma sonucunda Tuzla Gölü su seviyelerindeki azalmaların iki nedenden kaynaklanabileceği tespit edilmiştir. İlk neden yağışın azalması, sıcaklığın yükselmesi ve buna bağlı olarak buharlaşmanın artması gibi iklimsel değişimler olabilir. Diğer bir neden ise Palas Ovası'nda tarımsal su kullanımının zamanla artması sebebiyle kaynak ve dere sularının göle tam olarak ulaşmaması veya ulaşabilen suların azalması ve yeraltı suyunun fazlaca kullanılmasıdır.

Göl ve çevresinde antropojenik faktörler etkili olmaktadır. Göl çevresinde yerleşimler göle doğru genişlemekte, göl sularının çekildiği kesimler tarıma açılmaktadır. Göle ulaşan akarsular üzerindeki yerleşimlerde bilinçsiz kullanım ve ihtiyaç dolayısıyla göle ulaşan su miktarı azalmaktadır. Sıcaklık ve buharlaşmanın da arttığı düşünülürse gölün yok olması gayet muhtemeldir.

KAYNAKLAR

- BAHADIR, M., ÖZDEMİR, M. A., 2009. Çölleşme Sürecinde Acıgöl (1970-2008). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Coğrafya Dergisi, Sayı 18, Sayfa: 1-20, İstanbul.
- BÜYÜKYILDIZ, M., YILMAZ, V., 2011. Türkiye'deki Bazı Göllerin Su Seviyesindeki Değişimin İncelenmesi. e-Journal of New World Sciences Academy, Sayı: 4, Cilt: 6.
- CENGİZ, E., 2012. *Tuzla (Palas) Gölü'nün İklim Değişikliğine Duyarlılığının İncelenmesi*. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- DİRİK, K. 2001. Neotectonic Evolution of the Northwestward Arched Segment of the Central Anatolian, Turkey. *Geodinamica Acta* 14 (2001) 147-158
- DSİ, 1970. Kayseri-Sarıoğlan-Palas Ovası Planlama Kademesi Hidrojeolojik Etüt Raporu (Kayseri-Sarıoğlan-Palas Plain Hydrogeological Survey Report). 1970: Kayseri.
- DMİGM Kayseri ve Pınarbaşı Meteoroloji İstasyonları Yayınlanmamış döküm cetvelleri 1975-2015
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012.
- KAADEN, V. D. G. 1954. The Significance and Distribution of Glauconite Rocks in Turkey. Middle East Technical University, Ankara.
- KİBAR, M. 1999. *Güncel Tuzla Gölü'nün Sedimentolojik İncelenmesi* (Sarıoğlan-Kayseri). Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 103 s.
- KURTULUŞ, Z. 2000. Göllerdeki Su Düzeyi Değişimleri ve Kıyı Yapıları Tasarımları. III. Ulusal Kıyı Mühendisliği Sempozyumu (5-6-7 Ekim), Çanakkale.
- ONAT, B. 1978. Kayseri – Bünyan – Burhaniye – Kardeşler – Karakaya ve Karahıdır Köyleri Dolayının Münferit Hidroloji Raporu.
- ÖZLÜ, T., GÜNDÜZ, S., ÇAĞLAK, S. 2017. Tuzla Gölü Havzasının (Kayseri) Uygulamalı Jeomorfolojisi, *Studies of Ottoman Domain Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 12.
- <http://waterwiki.net/> Tuzla Gölü Doğa İle Dost Tuz Çıkarım Taslak Planı. Erişim tarihi: 30.04.2015
- www.TURKEY.com. Erişim Tarihi: 12.07.2014

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 15-23, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:25.11.2017 Kabul Tarihi:17.01.2018

MAUPASSANT'IN *LUI?*'Sİ İLE YAKUP KADRI'NİN *YALNIZ KALMAK KORKUSU* ADLI ÖYKÜLERİNDE RUHSAL BİR HASTALIK OLARAK YALNIZLIK DUYGUSU

Sense Of Solitude As A Mental Illness In Maupassant's Story Lui? And Yakup Kadri's Story Yalnız Kalmak Korkusu

Abdulhalim AYDIN*

ÖZ

Yazarlığının ilk yıllarında Yakup Kadri, Maupassant'ı özellikle öykü alanında kendisine bir model ve üstat olarak görmüştür. Bunun önemli nedenleri arasında Fransız edebiyatının Türk edebiyatındaki popülaritesi, Türk yazarının acemilik dönemlerinde arayış içinde olması ve her ikisinin benzer bir karamsar ve kötümser dünya görüşünü paylaşmaları sayılabilir. Bu çalışmada, Yakup Kadri'nin Fransız yazarından aldığı etkiler teorik bir açıdan değil doğrudan metinler temel alınarak gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, her iki yazar arasında bu yakınlığı açık bir şekilde ortaya çıkaran Maupassant'ın *O mu? (Lui?)* adlı öyküsüyle Yakup Kadri'nin *Yalnız Kalmak Korkusu* adlı öyküsünü ele alacağız. Metinlerin yüzleştirilmesine başvurarak karşılaştırmalı bir yöntemle ele alacağımız bu iki öyküde, Türk yazarının Maupassant'ı yalnızca konu, tema ve kurgulama açısından değil, ama aynı zamanda yalnızlık duygusunun işleniş biçiminde de nasıl izlediğini veya daha doğru bir tanımlamayla nasıl taklit ettiğini ortaya koymaya çalışacağız. Böylece, kahraman / anlatıcı / yazarlarda birer halüsinasyonla başlayan yalnızlık duygusu yavaş yavaş korkuyla karışık bir duygusal, duygusal ve zihinsel psikoza dönüşür. Bunun sonucunda her iki kahraman / anlatıcı da paranoyak ve anksiyö (anksiyete hastası) olurlar. Ancak bu ruhsal tasvirlerin yapıldığı anlarda Maupassant'ın kendi biyografik deneyimlerinden gelen avantajla Yakup Kadri'ye göre bu psikotik durumları daha sahil ve inanılır bir üstünlükle anlattığını belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Maupassant, Yakup Kadri, Karşılaştırmalı Ed., Lui? (O mu?), Yalnız Kalmak Korkusu, Hikâye İncelemesi

ABSTRACT

During the early years of his authorship, Yakup Kadri followed in Maupassant's footsteps and considered him a master particularly in the field of story. The popularity of French literature in Turkish literature, Turkish writers' search for new perspectives during their inexperienced years and both Yakup Kadri and Maupassant's sharing a similar gloomy and pessimistic world view can be counted among the major reasons of this relationship. This study will try to demonstrate the influence of the French writer on Yakup Kadri not from a theoretical perspective, but through direct employment of texts. Within this context, the focus will be on Maupassant's *Lui? (O mu?)* and Yakup Kadri's *Yalnız Kalmak Korkusu* which explicitly reveal this similarity between the two writers. These stories will be studied with the help of comparative method through the confrontation of the texts. This study will try to put forward that the Turkish writer did not only follow or, to be more precise, imitate Maupassant in the selection of subject, theme and plot, but also in his approach to the sense of solitude. Thus, this sense of solitude that has begun with a hallucination experienced by the protagonists/narrators/writers slowly turns into a sensory, emotional and mental psychosis mixed with fear. As a result, both protagonists/narrators suffer from paranoia and anxiety (patient with anxiety). However, concerning the moments when the writers engage in mental descriptions it should be noted that Maupassant, with the advantage of his own biographic experiences, narrates these psychotic conditions more authentically and credibly compared to Yakup Kadri.

Keywords: Maupassant, Yakup Kadri Comparative Lit., Lui?, Yalnız Kalmak Korkusu, Story Review

* Prof. Dr., Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Batı Dilleri ve Ed. Böl. ELAZIĞ. halimaydin@gmail.com

GİRİŞ

Maupassant, Yakup Kadri için pek çok açıdan izlenecek, örnek alınacak bir yazar olmuştur. Bunun çeşitleri nedenleri vardır. Bir nedeni, Yakup Kadri'nin arayış yıllarında Fransız edebiyatının Türk sanat çevresinde hâlâ yüksek popülaritesi ise, diğer nedeni de yazarımızla Maupassant'ın gerek ruh dünyalarında ve gerekse dünya görüşlerinde genellikle pesimist ve karamsar bir eksende buluşmalarıydı. Yakup Kadri, Maupassant'la arasındaki yakınlığa şu şekilde değinir: «...*Evet pek iyi hatırlıyorum, o zamanlar en örnek realist hikayeci telakki edilen Guy de Maupassant'ın eserleri elimizden düşmezdi; ama şu var ki, benim Maupassant'ı sevişim onun hayat sahnelerini bir fotoğraf objektifiyle aksettiren sanatı değil, bunun ardında çarpan insan kalbinin sesi ve onu, günün birinde, akıl hastalığına uğratan karamsar dünya görüşüydü.*»¹ Bu yakınlık sonradan Schopenhauer, Nietzsche, M. Barrès gibi karamsar ve kötümser görüşleri savunan yazarların okumalarıyla daha da keskinleşir.² Maupassant'ın öz yaşamında olduğu kadar özellikle hikâyelerinde görülen bu karamsarlık yazar açısından keşfedilecek bir yeni dünya şeklinde görülür ve bu yaklaşım onu Maupassant gibi pesimist, tuhaf, melankolik ve psişik hastalıkları olan bir dizi kahramanı hikayelerine taşımasına neden olur. İşte bu hikâyelerden biri de *Lui? (O mu?)*'den büyük etkiler taşıyan *Yalnız Kalmak Korkusu* adlı anlatısıdır. Bu iki hikâyenin ortak konusu yalnızlık duygusudur. Ancak, olumsuz nitelikli bu sıradan duygu “hep ruhlarının çırpınlarıyla boğuşacak” iki yazarın kaleminden çıkınca, bunun giderek bir hastalığa, bir psikoza nasıl dönüştüğüne tanıklık edeceğiz.

Anlatılar arasındaki bağıntı yalnızlık duygusu veya takıntısının iki farklı yazarın kendi dünyalarından yansıyan tezahürleri biçiminde ortaya çıkar. Ne var ki Yakup Kadri açısından bakıldığında, Maupassant'ın metinlerini izleyen ve benzer duyuş ve anlatış yoluna başvuran bir benzerlik ilişkisi, hatta taklide varan bir nitelikte ön plana çıkması dikkati çekmektedir. Öyle ki, evliliğin nedenleri, evliliğe bakış, evlenilecek kadınla ilgili düşünceler, yalnızlık korkusunun belirtileri, bu korkunun hangi aşamalara gelip nasıl bir takıntı haline geldiği ve buradan ciddi bir ruhsal hastalığa doğru gidişi ile evlilik / birlikte yaşam sonucu kişilerin bulduğu teselli veya geçici rahatlama durumu gibi anlatıların üzerine kurulu olduğu tüm temel olaylar ve bunların kurgusu bire bir benzer bir yapı ve teknik üzerine kurulmuştur. Bu yüzden, her iki hikâyeyi ele alınca ortaya çıkan bu örgüsel ve yapısal temellendirmeler bizi bu çalışmaya yönlendiren faktör oldu. Bir yazar olarak Yakup Kadri'nin bu hikâyesini Maupassant'dan aldığı savı üzerine çalışmamızı kuracağımızı belirtmek isteriz. İlk bakışta genellemeci gibi görünen bu yaklaşımı anlatılardaki metinleri karşılaştırarak göstermeye çalışacağız. Bilindiği gibi, kalem hayatının ilk yıllarında pek çok büyük sanatçıda bile ilk yazarlık dönemleri diyebileceğimiz acemilik yıllarında başka metin veya sanatçıya yönelerek etki, iz veya esin alma gibi durumlar sıkça yaşanmış bir olgudur. Karamsar ve umutsuz bir ruh haline sahip Yakup Kadri'nin bu bakışı, onun hakikat arayışının temel referansı olacaktır. Bu, onda bir dünya görüşü ve yaşamı anlamlandırma sorunu karşısındaki tavrı olacaktır. Bu görüş, ilk yazarlık yıllarında karşı konulmaz bir realite olarak onu aynı duyguları bu sefer daha ağır ama özellikle psikopatolojik açıdan daha sahil ve marazi bir nitelikte yaşayan ve duyumsayan Maupassant'a yöneltmiştir. Bir model olarak Fransız yazarının bu hali, neredeyse bütün anlatılarında (hikâye, roman, anı, gezi yazıları...) yaşanmışlık ve sahillik duygusunu öne çıkaran kalemi, samimi bir yazarın acı çeken iç dünyasının kapılarını aralaması şeklindedir. Denebilir ki, Maupassant'ın bu genel tavrı ve varoluş biçimi el yordamıyla çıkış bulmaya çalışan ve benzer bir dünya görüşünü kendisine eksen yapan Yakup Kadri için bir “model” olur. Her iki anlatıda bir önemli ortak nokta daha vardır. O da, tahkiye tarzıyla yazılmış her iki metinde yazarla anlatıcı arasına fark koyulmadan bir ve aynı kişiler olan Maupassant ile Yakup Kadri'nin kendi duygu ve yaşantılarını anlatmış olmalarıdır.

¹ - Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ank.1969, s.69.

² - Her iki yazar arasındaki yakınlık ve ilişki için bkz. Abdulhalim Aydın, *Yaşama Bakışta Guy De Maupassant'ın Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerindeki Etkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, Elazığ-2002.

KONU VE KURGUDA PARALELLİK

Lui? adlı öykü evliliğe inanmayan ve kadınlardan hiçbir şekilde hoşlanmayan ve yarın evlenecek olan bir kişinin arkadaşına iç döküşüyle başlar. Aslında kahramanın maruz kaldığı yalnızlık ve korku hastalığının kaynağı, odasında gördüğü bir halüsinasyonla başlar. Bu sanrıdan sonra ruhsal yaşamı tamamen değişecek, tam bir paranoyak olacak, anksiyetenin tüm olumsuzluklarını yaşayacaktır. Evlenmeye karar vermesinin nedeni de budur. Evlilik haberi çevresi tarafından büyük bir şaşkınlıkla karşılandığı anlaşılan ve yalnızca sesini duyulan kahraman / anlatıcı anlatı boyunca bu kararı hangi şartlar altında aldığını anlatmaya çalışır. Yalnızlıktan derin ve tarifsiz bir korku duyan bu kişinin zamanla takıntılarına korku duygusu da eklenir. Evlenerek bu obsesif durumundan kurtulmayı ümit ettiği için bu karara varır. Hatta evleneceği kadını hiç tanımaz.

Yakup Kadri'nin *Yalnız Kalmak Korkusu* adlı öyküsünde de benzer bir kurguyla karşılaşılır. Bir araya gelmiş birkaç arkadaş Macit'in Paris dönüşü yanında getirdiği ve evlendiği Ernestine'le ilgili konuşmaları yer alır. Macit Paris'e gittiği günden beri içini tırmalayan ancak nedense kabul etmek istemediği bir gurbet ve ayrılık acısının çemberine girer. Bu duygu her saat biraz daha artarak onu halden hale sokar. Sonunda onu bir paranoyağa dönüştürerek tam bir ruh hastası edecektir. İşte bu bunalımlı ve kriz zamanlarında kendisini otele kadar götüren bir hayat kadını, onun gözünde bir kurtarıcı melek olur. Kâbus ve yılgınlık dolu günlere geri dönmek korkusu yüzünden, artık ondan ayrılacağına kendisi de hiç ihtimal vermez. Üstelik Maupassant'ın kahramanı gibi Macit de "ucube" dediği bu kadını hiç sevmemekte ve evliliği düşünmemektedir. Fakat şimdi onun bu kadında ne bulduğu arkadaşları için merak verici olduğu gibi, Paris'in sokak kadınlarından biri olan bu kadına Macit'in fazlasıyla bağlı olması da ciddi bir alay konusu olmaktadır. Maupassant'ın *Lui?*'si gibi *Yalnız Kalmak Korkusu* da kahramanın içini dökmek, yalnızlık korkusunu anlatıp içine düştüğü trajik durumu dile getirmek gibi bir kurgu üzerine kurulmuştur. Ancak anlatılar arasındaki en ciddi ayrılıklardan biri Fransız yazarındaki problemin halüsinasyon kaynaklı klinik bir ruhsal hastalık iken, diğerinde ise, gurbete çıkmış bir gencin memleket hasretiyle bunalıma düşmesi şeklindedir. Ama ilgili yerde görüleceği gibi; olayın kahramanı Macit, özellikle bu rahatsızlığının sıradan bir hasretle açıklanamayacağını belirtmekle Maupassant'ın kahramanı gibi nedensiz, sıra dışı, anlamsız ve keskin bir ruhsal bunalıma halüsinasyon nedeniyle düştüğünü kanıtlamanın çabası içindedir. Anlatıcının / yazarın başvurduğu bu manevra, belki de Maupassantvari bir öykü yazmak kaygısıyla açıklanabilir. Yazarın tavrına ilişkin bu tespit, onun Maupassant'a hangi açıdan baktığı, onu nasıl bir üstat ve model aldığı gibi yazarlık konumlandırmasındaki seçimini göz önüne aldığımızda ne tür referansları aldığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Bu makalenin konusu her iki yazar arasındaki yakınlığın teorik temellendirmesiyle ilgili olmadığı için, söz konusu ilgi ve bağıntıyı yalnızca anmakla yetineceğiz.³

Maupassant'ın kendi duyuş ve yaşantılarından ibaret olan *Lui?* öyküsü, yalnızlıktan bunalan, bu duygudan son derece korkan ve bunun sonunda da çıldırma noktasına gelen bir anlatıcının /kahramanın yaşantı ve duyumsamalarını konu eder. "*Farkındayım. İhtimal delirdim zannındasın. Galiba biraz öyleyim. Ama aklına gelen sebeplerle değil.*"⁴ diyen kahraman, yalnızlığın bunaltıcı etkisiyle evlenmeye karar verir. Oysa "kanuni çiftleşme" dediği evliliği budalalık sayar. Çünkü on kocadan sekizinin aldatıldığını düşünür. Hem sonra, ömür boyu bir tek kadına bağlı kalıp diğer bütün kadınlardan mahrum kalmayı "serbest sevişmeye" sırtını dönmek olarak niteler. Öte yandan, bu kişi kadınlardan da pek hoşlanan biri değildir. "*Ben kendimi her vakitten ziyade bir kadın sevemez buluyorum: çünkü daima başkalarını fazlasıyla seveceğim*" (s.58) ibaresi kayda değerdir.

³ - Her iki yazar arasındaki etki ve yakınlık için bkz. Abdulhalim Aydın, *Yaşama Bakışta Guy De Maupassant'ın Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerindeki Etkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, Elazığ-2002.

⁴ Bundan sonra *Lui?* (*O mu?*) öyküsüyle ilgili tüm alıntılar bu kaynağa aittir: Maupassant, *Seçme Hikayeler, O mu?*, Çev: Enver Behiç Koryak, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1989. Ss. 58-69.

Dahası evleneceği kadını hiç tanımamaktadır. “Böyle olmakla beraber gene evleniyorum. Şurasını ilave edeyim ki yarın karım olacak kadını hiç de tanımıyorum.”(s.58) Tüm bunlara rağmen onu evlenmeye götüren neden varlığını keskin acılara boğan yalnızlık duygusudur:

“Ben, yalnız kalmamak için evlenmekteyim. Nasıl söyleyeyim, nasıl anlatayım, bilmiyorum. Bana acıyacak, beni zavallı bulacaksın. Ruhum o kadar perişan ki! Artık geceleri yalnızlık istemiyorum. Yanımda, yamacımda birisini... konuşabilen, ne olursa olsun bir şey söyleyebilen birisini duymak istiyorum. Bu birisinin uykusunu bozabileyim, bir ses işitmek, uyanık bir ruh, işleyen bir kafa bulmak için, mumu birden yakınca yanımda bir insan yüzü görmek için ona ansızın bir sual, boş bir sual sorayım istiyorum... Çünkü... Çünkü... (ayıbımı açığa vurmaya cesaretim yok...) Çünkü yalnızken korkuyorum.” (s.59-60)

Yalnız Kalmak Korkusu'nda Macit, İstanbul'dan Paris'e gitmiş bir beydir. Yol boyunca sevdiği yerlerin, insanların türlü hayalleri gözünde canlanır. Özlem ve sıkıntıyla karışık duygusal anlar yaşar. Paris'e vardığında bu duygular artmakla kalmaz yavaş yavaş yerini anlaşılmaz, acı veren, içini kasvete boğan garip bir ruh haline bırakır. O da Maupasant'ın kahramanı gibi önce delirdiğini düşünür: “Beni tırmalayan, benim mevcudiyet-i maneviyemi (iç dünyamı) istila eden, başımı döndüren, gözlerimi karartan bir şey vardı: Bir adem (yokluk) hissi, bir boşluk vardı. Öyle bir boşluk vehmi, bir adem vehmi ki beni tâ delilik hududuna, tâ o geceye sürüklüyordu.(...) Yavaş yavaş ne oldu bilir misiniz? Yavaş yavaş bu yalnızlık korkusuna bir deli olmak endişesi inzımam etti (eklendi)”⁵ Sonra, bir türlü terk edemediği ve alay konusu olan bu kadını ilgili düşüncelerini anlatır. O da aslında bu hafifmeşrep Paris'li kadını hiç sevmemektedir. Yalnızca yolunu şaşırıp Paris'in sokaklarında rastladığı ve kendisine yardım eden bu kadını hiç mi hiç tanımıyor: “Sana bu ucubeyi nereden buldun demiştin; hatırlıyor musun? O zaman sen de aynı kelimeyi tekrar etmiştin: Evet ucube, cidden ucube? demiştin. Demek sen de onu şayan-ı arzu (arzu edilecek), belki, hatta şayan-ı heves (heves edilecek) bulmuyordun, sen de onun ne olduğunu biliyordun... (...) Zannetmeyiniz ki onu seviyorum. Hayır!.. Size yemin ederim ki değil, o kadına karşı kalbimde minimini bir aşk, ufacık bir muhabbet, bir temayül bile yok. Hatta biraz ondan nefret bile ediyorum.” (s.106 ve 118) Ve sonunda o da Fransız yazarının kahramanı gibi, sevmediği ama katlanmak zorunda kaldığı bu kadına sadece yalnızlık korkusundan dolayı bağlıdır: “Fakat ne yapayım? Hep bunlara rağmen ayrılamıyorum. Bu benden daha kuvvetli... Yalnız kalmaktan korkuyorum. Daima o...” (s.118) Böyle olmakla beraber, bu kadından kopamayışının nedenini bize açıklar. O da Maupasant'ın kahramanı / anlatıcısı gibi yalnızlık zamanlarında yanı başında bir insan silüeti, nefes alıp veren bir canlının, ne olursa olsun konuşan birinin varlığına muhtaçtır: “Bu meçhul, bu ebkem (dilsiz) velvelenin (gürültü patırtı) yahut şu karanlık odanın içinden bir ses, tanıdığım bir ses ismini söyleyiverse; sadece “Macit!” diye bağırıverse, birden kendiliğime avdet edecek ve varlığımdan emin olacaktım ve birden bu etrafımdaki boşluk dağılacaktı. Hâlbuki bu ses gelmiyordu, karanlık sakit (sessiz) idi. Nâümit (ümitsizce), o kelimeyi, ben kendi kendime tekrara başlıyordum. Kendi kendime “Macit! Macit! diye sesleniyordum ve kendi sesim bana yabancı, korkunç geliyor, bana hirasalut (korkutucu) raşeler (titreme) veriyordu.”(s.113-114) Bu şekilde mutlak bir çaresizliği getiren yalnızlık teması kahramanın ruh dünyasında büyük kaosa neden olup aslında hiç de benimsemeyeceği kararları almasına neden olur. Bu, bir bakıma iç benin dış dünyayla uyum kuramaması sonucu ortaya çıkan ve fiziksel ortamdan da öte öz benliğine yabancılaşması sorunudur.

BİR YARATICILIK VE ÖZGÜNLÜK ARACI OLARAK HALÜSİNASYON İZLEĞİ

Her iki kahramanın evlilik, kadın, yalnızlık, ruhsal boğuntu, psikoz gibi durumların ifade ve varlık biçimleri hep paralel bir ilişki içinde devam eder. Ama belki de anlatılar arasındaki önemli ilişki halüsinasyon izleğinde ortaya çıkmaktadır. Yazarlar hikâyelerini “yalnızlık” konusu üzerine kurmakla beraber, bunun da lokomotif ve temel ekseni ikisinde de rastlanılan

⁵ - Bundan sonra *Yalnız Kalmak Korkusu* öyküsüyle ilgili tüm alıntılar bu kaynağa aittir: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, İletişim yay., İstanbul, 2006. ss. 105-118.

halüsinasyondur. Bu açıdan, anlatıların savı olan “yalnızlık”, halüsinasyon izleğinin başarı veya başarısızlığı oranında temellenip amacına ulaşacak veya bu sav havada kalacaktır.

Maupassant'ın kahramanı kendisini bu korku ve boğuntu atmosferine sokan halüsinasyon durumunu anlatırken gerçekten duyulmuş, yaşanmış izlenimi uyandıran davranış ve tanıklıklarını ustaca anlatır. Buna en büyük katkıyı sağlayan öğelerden biri de en ince ayrıntılara varıncaya kadar anlatımın yaşantılarla yapılmış izleniminin duyumsanmasıdır. Kuşkusuz halüsinasyonu anlatmadaki bu başarısı gerçek hayatında da benzer şeyleri bizzat yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bir gün hep yaptığı gibi evine gelir, üstünü çıkarır ve odaya geçer. Ancak odasında şöminenin hala yandığını fark eder. Birinin koltuğunda oturduğunu ve arkası dönük ayaklarını ısıttığını görür. Şaşırarak beraber dostlarından birinin kendisi yokken kapıcı yardımıyla içeri girdiğini düşünür. Buraya kadar “*en küçük bir korku bile duymaz*”. Sonrasında, : “*Saçlarından başka tarafını göremediğim arkadaşı, beni beklerken ateşimin karşısında uyumuştun. Kendisini uyandırmak için ilerledim. Artık iyice seçiyordum. Sağ kolu sarkmıştı. Ayakları üst üste idi. Koltuğun biraz soluna doğru düşen başı açıkça uykuya işaret ediyordu. Kendi kendime: Acaba kim? diyordum. Işık zaten odada azdı. Misafirin omzuna dokunmak için elimi uzattım. Avucuma koltuğun tahtası geçti! Orada kimse yoktu. Yer boştu! Nasıl irkildim, Allahım!*” (s.64) Garip bir şekilde Yakup Kadri'nin Macit'i de benzer bir halüsinasyon yaşar. Yakup Kadri, Maupassant'ı neredeyse adım adım izlemektedir: *Ve bütün bu eşya arasında bana şefik bir aşına nazarıyla bakan çantalarım... Ve en sonra müdevver (yuvarlak) bir masa başında maroken bir iskemle üzerinde raşedar (titreyen) elleri arasında yanan bir baş tutan zayıf, solgun bir genç... Burası neresiydi? Bu genç kimdi? Bilmiyordum, hala bilmiyordum.*” (s.111) Maupassant'ın hikâyesinin bütünlüğüne bakıldığında zaten kurmacanın tümünün yalnızlık ve bunun beslediği korku üzerine kurulduğu görülmektedir. Ancak uyur haldeki bu duyguyu aktive edip bir “angoisse” (boğuntu, ruhsal acı çekme) ve psikoza çeviren olay, kahramanın odasında gördüğü halüsinasyondur. Bu sanrı, Maupassant'ın anlatısında kahramanı psikoza sürükleyen nedenleri açıklama açısından tutarlı, ikna edici ve anlamlıdır. Özellikle bir arkadaşı olabileceği düşüncesiyle ilkin hiçbir korku, şüphe işareti göstermeyip bu durumu “sıradan” bir olay görüntüsüne sokması ve hemen ardından yaşayacağı gerçeklikle ortaya çıkan ruh hali arasındaki karşıtlık “inandırıcılığı ve gerçeğe benzerliği” yansıtması bakımından son derece başarılıdır. Dilin ifade imkânlarıyla söz sanatına başvurarak bu karşıtlığı antitez üzerinden vermesi, sahnenin inandırıcılığına büyük destek vermektedir. Hele hele kahramanın bu kişinin omzuna dokunmaya çalışırken avucuna koltuğun kenarının gelmesi “gerçeklik” duygusunu besleyen küçük ama etkisi son derece büyük bir ayrıntıdır. Şöminenin karşısında koltukta uyuklaması, arkası dönük oturması, sağ kolunun sarkması, ayaklarının üst üste olması, onları ısıtması, başının yana düşmesiyle sanrıya ait tüm ayrıntılar okuru gerçek bir durum karşısında olma duygusuna taşır. Dahası, gerçeklik duygusunu pekiştiren bu öğelerin, sentaksın imkânlarını da kullanarak peş peşe sıralanması, sıfat yerine doğası gereği sürekli bir eyleme davet eden fiilin kullanılması okurda gerçekten ziyarete gelmiş bir dostun varlığını kesinlerken, yukarıda üstünde durduğumuz ayrıntı tabloyu birden iki parçaya böler. Gerçeklikle yanılısama arasındaki derin çelişki ancak bu şekilde sıra dışı bir olay sonucunda ortaya çıkardı. Ama anlatıcı /yazar bunu yaparken odanın karanlık oluşuna, kahramanın yalnızlık ve sessizlik içinde geçen yaşayışına *örtülü göndermeler* yaparak tekinsizlikle bağıntıyı kesmez. Bu yolla, bir yandan, kahramanın psikozunu gündeme getiren silik işaretler verilirken, bir yandan da, deminki güçlü unsurlarla okuru gerçeklik algısına doğru sürükler. Tam bu noktaya gelmişken, okur, saatin sarkacı gibi gerçeklikle yanılısama arasında gidip gelir; ikisine de eşit mesafededir. Malzemesi insan psikolojisinin gerçekleriyle dilin ifade imkânları olan yazarın bu ustaca tutumu, okuru, biraz sonra gelecek her iki karşıt duruma hissettirmeden inanacak hale getirir. Elin koltuğun kenarına yapışması imgesi bir anda kurgunun yönünü değiştirir. Böylece, kahramanın bu büyük korku ve psişik marazını haklı çıkaracak sanrı gibi olağanüstü bir durumu okurun hemen kabullenmesi yazarın anlatım ustalığıyla sağlanır. Belli ki yazar, okuru buna yönlendirmek istemiştir. Ne var ki yazar bununla yetinmez. Bunu izleyen hamlelerinde okur adeta yazarın elinde bir oyuncak konumuna gelir. Bizi yeniden sarkacın hareketi gibi gerçeklikle yanılısama karşısında eşit uzaklık veya yakınlığa taşır. Anlatıcı / kahraman böyle bir durum karşısında sağlıklı herhangi bir insan gibi davranır: Önce içini korku kaplar, durduğu

yere çivilenmiştir. Sonra, “*bir birsam karşısındayım, işte o kadar*” diyerek akıl ve muhakemesine başvurur. Göz yanılması yaşadığına kanaat getirir. Korkusunu yenmek için yüksek sesle söylenir, şarkı mırıldanır. Oturur, başından geçenleri tekrar düşünür. Sonra yatağa uzanır. Yandaki şömineye gözü takılınca yine o adamı görür. Halüsinasyon sonrası anlatıcı /kahramanın bu mantıklı ve sağduyulu tavrı, aslında ikinci bir antitez üzerinden izleğin kahraman tarafından yaşadığı duygusunu pekiştirir. Uzak ve karşıt iki durum olan gerçeklik ve yanılısamadan birini okurun hemen kabul etmesi, anlatıcı / yazar tarafından kullanılan dilin ifade imkânları kadar duyumsama duygusunu besleyen yaşanmışlık ögesinin de katkılarını gösterir. Kaldı ki, anlatının adı da *Lui?* yani, *O mu?*’dur. Bu başlık okur nezdinde olağanüstü bir durumu, bir başka varlığı, sıra dışı olanı peşinen sorgulama veya bilinçli olmasa da buna hazırlanma amacına hizmet etmek üzere yazar tarafından yapılmış bilinçli bir seçimdir.

Oysa Yakup Kadri benzer sahneyi kurgularken kahraman ile okurun birbirini olumlaması veya olumsuzlamasını sağlayacak benzer bir kompozisyonun çok uzağında durmaktadır. Aynı sahnenin temellendirmesini nedensiz bir kaygı ve korku üzerine kurmasına rağmen sanrıyı bir anda olup biten bir tavırla metnin bir yerine adeta *sıkıştırır*. Bir daha da dönmez buna. Bu umursamazlık Yakup Kadri’nin anlatısında halüsinasyonu ve yaratacağı etkileri aşağı çeker, önemsiz yapar, hatta fark edilmez kılar. Fransız yazarının birbirine taban tabana karşıt iki ruh hali üzerinden (sanrıdan önce hem kahramanın hem okurun ruh hali) uygulamaya soktuğu halüsinasyonun ne kadar yerinde ve gerçekliğe davet eden bir yanı varsa, Yakup Kadri’nin aynı sahnesindeki bu kurgusal kusur (fiil yokluğu; odanın tasviri, kahramanın münzeviliği, paranoyağa yakın ruhsal çözümleme...vb olmayışı) ve stilistik eksiklikler (antitez) nedeniyle de bir o kadar eğreti ve yersiz bir duruşa doğru sürüklenir. Halüsinasyon, her ikisinde de anlatının ve kurgunun kaderini tayin eder. Anlatıyı anlamlandıran ve kendi fantastik kurgusu içinde tutarlı kılan halüsinasyon, Maupassant’da bir motor güç ve tayin edici faktör olurken, Yakup Kadri’de en işlevsiz haliyle durur. Hatta düz bir okumada dikkatlerden kaçabilecek kadardır. Bu durum ise, okurda Maupassant lehine ve Yakup Kadri’nin aleyhine olmak üzere gereken etkiyi vermek konusunda ayırt edici ciddi bir özelliktir.

Öte yandan, Fransız yazar, okuru sanrının gerçekliğine inandırmak için bir takım açıklamalarda bulunmayı ihmal etmeyerek “yaşanmışlık” duygusunu pekiştirmeye devam eder. İzleyen cümlelerde Maupassant psikolojik açıdan güçlü ve yersiz korkulara aldanmayacak bir kişiliğe sahip olduğunu vurgular: “*Bir tehlikeden korkuyorum değilim. İçeri birisi girse gözümü kırpmadan öldüreceğim. Hortlaklardan korkum yok. Tabiatın üstünde şeylere inanmam. Ölülerden de korkmuyorum. Göçen her mahlûkun bütün bütün yok olduğu kanaatindeyim.*”(s.60) Yakup Kadri, Maupassant’ı izlemek adına, her ne kadar içine düştüğü psikozun kaynağını bilinmez ve karanlık bir nedene bağlama çabasında olsa da, Macit, Paris’e adım attığı andan itibaren hayalini ve zihnini durmadan meşgul eden gurbet ve ayrılık duygusunun baskısı altındadır. Bu gibi durumları sıklıkla anlatmakla bir bakıma Türk yazarı kendini ele vermektedir. Böyle olunca okur açısından, kahramanın / anlatıcının gerçeklik izlenimi üzerindeki ısrarı karşılık bulmamış olur. Yazar, psikozun nedenini anlaşılmaz bir ruh haline bağlayıp ‘esrarengiz’ bir kaynağa götürmeye çalışsa da başarılı olmaz. Öyle ki bunu ispat için dil döktüğü anlarda bile İstanbul’dan ve sevdiklerinden ayrı kalmanın verdiği hüznün ve acının tasviriyle ortaya çıkan çelişki aslında halüsinasyon üzerine kurmaya çalıştığı fantastik kurguyu askıda bırakır. Bu tasvirlerden uzak diyarlara gitmiş birinin ruhunda yaşadığı gurbet acısı duyulur. Bu ruh, sanki her an için bir bahaneye sarılarak ya geri dönmeye ya da böylesi bir hastalığın pençesine düşmeye hazırdır. Bu ise, yalnızlık hastalığının halüsinasyon kaynaklı değil, sözlerinde görüldüğü gibi bir hicran, bir memleket hasretinden kaynaklı olduğu yazar tarafından itiraf edilmiş gibidir:

“*Kalp burkudur, gözler yaşarır, hatırınıza evinizin bir köşesi, artık hiç göremeyeceğiniz harim bir köşesi gelir, odanızın her vakit içine gömülüp cıgaranızı içmek mutadınız olan bir koltuğunu, sevdiklerinizin bir sözünü, dostane bakışını, bir giryesini (ağlayışını), bir el sıkmasını hatırlarsınız ve ağlarsınız. Dersiniz ki “onları artık hiç, hiç görmeyeceğim, onlardan pek uzağım!” ve bunu düşündükçe mevcudiyetinizi acı bir daüssıla kaplar, ruhunuzu tekrar oraya dönmek, tekrar maziye avdet etmek ihtiyacı tirmalar ve siz bulunduğunuz yerde acinizden, yeisinizden tepinerek artık her*

biri sizin için birer zehir katresi olan hatıratınızla, hatıratınızın zehriyle yaşamaya başlarsınız.”(s.109-110)

Yakup Kadri, Maupassant gibi anlatının örgüsel yapısını halüsinasyon izleği üzerinden *fantastik* bir kurmacaya dönüştürmeye çalışırken başarısız olur ve kendindeki nedensiz kaygı ve korkuyu istemediği halde “gurbet ve ayrılık” izleklerine bağlar. Bu nedenle Fransız yazarının “gerçeğe benzerlik” konusunda gösterdiği başarı kahramanına esrarengiz, sıra dışı, fantastik bir durum ve varoluş sürecini sağlarken, Yakup Kadri'nin kahramanı tüm çabalarına rağmen hassas bir ruhun gurbet acısı, yalnızlık ve yabancılık elinden bunalıma girmiş bir kişi olmaktan öteye gidemez.

Bundan sonraki sahnelerde Macit, Maupassant'ın kahramanı gibi aynı süreçleri yaşar. Olaylar ve yaşantılar arasındaki paralellik, Türk yazarının Maupassant'ı adım adım izlediği izlenimini kuvvetlendirir. Örneğin her iki anlatıdaki kahramanların yalnızlık takıntısına bir süre sonra “korku” duygusu da eklenir. Ancak bu nedensiz korku beraberinde kaygı, kalp çarpıntısı, ateş, sinirlilik, iç daralması hali gibi anksiyete ve paranoyada görülen durumları getirir. Kahramanların yaşadığı bu gerilimli boğuntular sonucunda illüzyon, halüsinasyon dönemleri başlar: “Gözümde bir çeşit hayvan hayaliyle canlanan duvarlardan, eşyadan, elimin altındaki ufak tefekten korkuyorum. Bilhassa gizli ve anlaşılmasız bir ıstırapla bulanıp dağılarak benden kaçan aklımdaki, muhakememdeki korkunç değişimden korkuyorum. Evvela içimden belli belirsiz bir üzüntü geçtiğini ve bunun derimde bir titreme dolaştırdığını duymaktayım. Etrafıma bakıyorum. Bir şey yok! Bununla beraber bir şey olsun istiyorum. Ne? Akıl alır bir şey. Çünkü asıl korkum, korkumun aklıma sığmamasından geliyor. (...)İhtimal biraz ateşim vardı. Sonra ansızın sırtımdan soğuk bir titreme geçti”(s.60-61) Benzer bir süreci Macit de yaşar. İçinde bulunduğu psikozu ve bunun neden olduğu illüzyonları, sonra da bedenine yansıyan değişimleri şöyle anlatır: “Odamdan, odamın duvarlarından, eşyalarından korkuyordum. Yatağımdan, bilhassa ondan korkuyordum. Her şey bana isimsiz ve şüpheaver (şüpheli) geliyordu. Tâ sabaha kadar pencereimin önünde oturdum. Kalbim çarparak, beynimin içinde bir burgu çevrilerek, şakaklarım atarak tâ sabaha kadar semaya baktım.”(s.113) Bu durum daha ileri bir aşamaya geçer. Maupassant'ın kahramanı yanılısma ve sanrıların ezici baskısı altında kendinden, varlığından şüphelenmeye başlar. Otokontrolü kaybolmuş, bilinci korkunun karanlık ve bilinmez ellerine teslim olmuş haldedir: “Söz söylüyorum; sesimden korkuyorum! Yürüyorum; kapının, perdenin arkasındaki, dolabın içindeki, karyolanın altındaki adamdan korkuyorum! Bununla beraber hiçbir yerde kimse olmadığını bilmekteyim. Arkamda kimse olmamasına ve bunu iyice bilmeme rağmen gene saklı birinden korktuğum için ansızın dönüyorum. (...) Şamdanı yaktım. Ateşe doğru eğilirken titrediğimi fark etmiştim. Arkama dokunmuşlar gibi bir sıçrayışta gene doğruldum. Muhakkak artık kendime hâkim değildim.” (s.61ve 65) Macit'in yaşadıkları da benzer bir tabloyla karşımıza şöyle çıkar: “Ben kimdim? Burası neresiydi? Odada yapayalnız, bu garip ruh muammasının halliyle meşguldim. Mevcudiyetim, o zamana kadar bence kâmilin meçhul, meşkur birtakım varlıklarla muhattı (kuşatılmıştı). (...) Çünkü ben artık evza (durumlar, tavırlar) ve harekâtımın amiri, ef'alimin nazımı (yaptıklarımın sahibi) değildim.” (s.111 ve 112) Her iki kahramanın davranışlarındaki bu ortaklık ve benzerlik gittikçe artan bir eğilimle benliğin, bilincin kaybolmaya yüz tutması, rasyonel benin korku ve dehşetin yönettiği ruhsal bene teslim olmasıdır.

BENZERLİK VE PARALELLİĞE DEVAM: DİĞER İZLEKLER

Öyküler arasındaki benzerlik sonraki adımlarda da devam eder. Her iki kahraman da içinde buldukları durumdan kurtulmak için çeşitli yollara başvururlar. Önce bilince ve sağduyuya yönelirler. Ne de olsa hep bunlar ona rehberlik etmemiş miydi?: “Kim bu? İyice biliyorum ki ortada kimse yok. Bir şey yok! O yalnız benim ihtimal verişimde, benim korkumda ve benim kuşkularımda! Aman, yeter artık!...”(s.68) Ne var ki, bu sağlıklı düşünce uzun süre devam etmez. Kendisini bu şekilde telkin eden ve mantığına başvuran anlatıcı / yazar biraz sonra aynı karanlığın kucağına yeniden düşecektir: “Yeter ama makul olmaya, kendimi tutmaya çalışmam hep boşa çıkıyor.”(s.69) O halde başka bir şey denemeliydi. Aklına dışarı çıkıp insanları görmek, şehri gezmek, sokaklarda

dolaşmak fikri gelir. Böylece hem bu olumsuz düşünceleri dağıtacak hem de yorulduğu için çabucak uyuyacaktı:

“Çıkمام, silkinmem, bir arkadaş bulmam lazım geldiğini hissettim. Yürüdüm. Evlerinde bulamadığım üç arkadaşta gittim. Sonra bir tanıdığa rastlarım diye bulvarı boyladım. Her yerden keder sızıyordu. (...) Cansız adımlarla, “konuşacak kimse bulamayacağım” diyerek yürüyordum. Madeleine’den tâ şehrin bir ucuna, Poissonnière’e kadar kahveleri birkaç kere gözden geçirdim. Masaların başına çökmüş kederli insanlar, önlerindeki içeceği bile bitirmeğe derman bulamıyorlar gibiydi. Böyle uzun zaman dolaştım ve gece yarısına doğru tekrar evimin yolunu tuttum. Çok sakin, bununla beraber çok yorgundum.” (s.62-63)

Yakup Kadri’nin kahramanı Macit de neredeyse aynı süreci izler. O da benliğini istila etmiş bu korku ve takıttan kurtulmak için çıkıp gezmeyi, yemek yemeyi, temiz hava almayı bir çıkış yolu olarak görür: “Hemen odadan dışarı fırlamak, başka insan sesi işitmek, başka insan yüzü görmek, biraz kendimden uzaklaşmak istiyordum; yemek yedim. Beni büyükçe bir yemek odasına götürdüler. (...) yemekten sonra beni otele getiren adamla gezmeye çıktık. Akşama kadar dolaştık, tâ geceye kadar, tâ sema kararınca kadar... Fakat otele avdetimde bütün bu gezdiğim ve gördüğüm şeylerden benim dimağında sadece siyah bir bulut kümesi kalmıştı... Etrafımdaki boşluk saatten saate, dakikadan dakikaya derinleşiyor, derinleşiyordu.” (s.112-113) Bunlar çare olmayınca kahramanlar başka yolu denerler. Bu düşüncelerden kaçmak ve içine düştükleri bunalımlı ruh halinden uzaklaşmak için kahramanlar eter, alkol, valeryan gibi uyuşturucular ve uyutucular alırlar. Veya sürekli soğuk su duşları yaparlar. Ancak hiçbirine içine düştükleri hastalıklarına çare olmaz.

Düğümün çözümü olan her iki eserin sonu da birbirine paralel bir şekilde biter. İkisinde de yalnızlık korkusu ve yarattığı tüm psikik olumsuzluklar her an için geri gelip kahramanları belki de daha derin ve daha acı krizlere sürüklemek için hazır beklemektedir. Bu yüzden her iki kahraman da sevmedikleri, beğenmedikleri hatta nefret ettikleri birer kadınla ömürlerinin sonuna kadar beraber yaşamaya mahkûm olmuşlar: “Fakat evde iki kişi olursak öyle seziyorum ki, hatta şüphe etmiyorum ki, o olmayacak! Zira o, ben yalnız olduğum için, sadece tek başıma olduğum için var!” (s.69) diyen Maupassant’ın sözlerine karşılık Yakup Kadri şunları diyecektir: “Fakat ne yapayım? Hep bunlara rağmen ayrılıyorum. Bu benden daha kuvvetli... Yalnız kalmaktan korkuyorum. Daima o...” (s.118). Böylesi bir durum hangi açıdan bakılırsa bakılsın, benliğin kendisini eşya ve varlık âleminde konumlandırılmaması, düşünen ve eyleyen öznenen eyleyen (pasif) özneye dönüşmesi, olumsuz psikolojik dürtülerin dayatmasıyla “Ben”in psikozun elinde bir oyuncak durumuna gelmesidir. Böylesi bir varoluşsallık hali çoğunlukla intihar, çıldırma veya altından kalkılmayacak derecede ağır bunalımlara doğru gider. Nitekim, benzer temalarla işlenmiş her iki yazarın diğer hikayelerinde bu durumlara maruz kalmış kahramanların sayısı önemsenecek sayıdadır.

SONUÇ

Her iki öykü arasındaki temel izlekler ve kurmaca benzer bir yapı içinde gelişmekle aynı duyguyu yaşayan, aynı nedenlerle birer kadına mahkûm olan ve çeşitli izleklerde aynı süreçleri gösteren iki anlatı olarak *Lui? (O mu?)* ile *Yalnız Kalmak Korkusu* bu yönleriyle benzer birer öyküdür. Maupassant’ın *Lui? (O mu?)* öyküsünü fantastik alana koymakta gösterdiği *kolay başarıyı*, Yakup Kadri’nin tüm çabasına rağmen, özellikle halüsinasyon ve ona götüren ve tümleyen tüm faktörleri örüp işlemek konusundaki eksiklikleri nedeniyle *Yalnız Kalmak Korkusu* için gerçekleştirememiştir. Fransız yazarının okuru yönlendirmede gösterdiği maharet ise başka bir ustalık meselesi... Şu halde, Yakup Kadri’ninki olsa olsa hassas bir ruhun yalnızlık sıkıntısı, gurbet acısı, sevdiklerinden ayrı kalma ve memleket hasreti gibi nedenlerle yaşanan kısa süreli bir genel psikoz halinden öteye geçmez. Bunun ulaştığı asıl nokta ise, gerçeklik ve sahilik duygularının okurdaki yansımaları bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu noktada özgünlük, sanatsal yaratıcılığın vazgeçilmez bir elbisesi olarak Yakup Kadri tarafından giyilme umudunu kaybetmiş halde durur.

Belki de Fransız yazarının bu eksenindeki başarısının temel nedenlerini öz yaşamındaki gerçeklikleriyle ilişkilendirmek en doğrusu olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akı, Niyazi**, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan-Eser-Fikir-Üslup*, İst., 1960.
- Aktaş, Şerif**, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Kültür ve Turizm Bkn. Yay., Ank., 1987.
- Aydın, Abdulhalim**, *Yaşama Bakışta Guy De Maupassant'ın Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerindeki Etkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 2, Elazığ-2002.
- Bancquart, M.Claire**, *Maupassant Conteur Fantastique*, Minard, Paris, 1976.
- Bingöl, Necdet**, *Yakup Kadri'nin Beş Romanında Fransız Realist ve Naturalistlerinin Tesirleri*, DTCF Dergisi, S.3,1944.
- Cogny, Denise et Pierre**, *Maupassant*, Bordas, Paris, 1984.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri**, *Bir Serencam*, İletişim yay., İstanbul, 2006.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri**, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ank.1969.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri**, *Yıldızların Kimsesizliği*, MEB. Basımevi, İst.1970.
- Maupassant, Guy de**, *Seçme Hikayeler, Cin-İnsan* (çev:Enver Behiç Koryak), MEB Yay., İst.,1966.
- Maupassant, Guy de**, *Seçme Hikayeler, O mu?*, Çev: Enver Behiç Koryak, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1989.
- Maynial, Edouard**, *Maupassant Hayatı ve Eserleri* (çev:Afif Obay), Maarif Basımevi, Ank., 1958.
- Morand, Paul**, *La Vie de Guy de Maupassant*, Flammarion, Paris, 1958.
- Vax, Louis**, *Les Chefs d'Oeuvre de la Littérature Fantastique*, PUF.,1979.
- Yücel, Hasan Ali**, *Edebiyat Tarihimizden*, İletişim Yay., İst.,1989.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 25-35, OCAK – 2018
Makale Gönderme Tarihi:28.11.2017 Kabul Tarihi:17.01.2018

KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ'NİN BİR ŞİİR MECMUASINDA TESPİT EDİLEN NA'TI¹

Mustafa Rûhî from Kilis's Na't Discovered in a Poetry Journal

Hasan ŞENER*

ÖZ

Edebiyat tarihi açısından büyük bir öneme sahip kaynaklardan biri şiir mecmualarıdır. Bazen edebiyat tarihinin asıl kaynaklarına yardımcı olmaları, bazen de yegâne kaynak olarak işlev üstlenmeleri açısından mecmualar, edebiyat tarihinde büyük bir boşluğu doldurur. Edebiyat tarihinin birinci dereceden kaynakları olan tezkirelere yansımamış birçok şair, şiir, tür ve belgeyi barındırdıklarından mecmualar, edebiyat tarihinin vazgeçilmez kaynakları arasında sayılır. Bugün basılı divanlarda olmayan bazı şiirlere; tezkirelerde yer almayan, divanı veya şiirleri hakkında bir bilgimiz olmayan nice şaire mecmualar vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Nitekim bildirimize konu olan Kilisli Rûhî'nin na'ti de Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 3259 numarada kayıtlı bir mecmuadan tespit edilmiştir.

Na't, Hz. Muhammed'in sevgisini, övgüsünü, güzelliklerini dile getiren; peygamberliğini, mucizelerini, hicretini, yaşadığı sıkıntıları, şefaati ve miraç gibi yaşadığı doğüstü olayları konu edinen şiir türüdür. Na't yazmak Türk şairleri arasında bir gelenek olmuş ve mürettep divanlarda genellikle tevhid ve münacattan sonra yer almıştır. Kilisli Mustafa Rûhî de bu geleneğe uymuş ve mesnevi nazım şekli ile 115 beyitlik bir na't yazmıştır. Bu bildiride Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 3259 numarada kayıtlı bir mecmuada tespit edilen Mustafa Rûhî'nin na'ti şekil ve muhteva açısından ele alınacak ve na'tin çevriyazılı metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kilisli Mustafa Rûhî, mecmua, na't, çevriyazı.

ABSTRACT

Poetry journals are one of the references that have a great importance in terms of literature history. Sometimes journals help the main sources of the literature history, other times they function as the only source, because of that they fill a great void in literature history. Since journals harbour may poets, poems, varieties and documents that are not used in tezkires which are the main sources of the literature history, they are taken into account as one of the sources of the literature history. Today through journals we can reach some of the poems that are not in printed divans, we can find many poets who cannot be seen in tezkires, that we do not have any knowledge about their divans and poems. As a matter of fact Na't of Rûhî from Kilis that subject to our paper was found in journal, registered with number 06 Mil Yz A 3259 in Milli Kütüphane.

Na't is a poetry type that tells about Hz. Muhammed's love, praise and grace; subjects His prophecy, miracles, hijra, sufferings, and supernatural events that He experienced like his intercession and his ascension to heaven. Writing Na't became a tradition among Turkish poets and usually came after tawhid and münacaat in organized Divans. Mustafa Rûhî from Kilis also followed this tradition and wrote a na't with 115 couplets in mesnevi verse form. In this paper, the Na't of Rûhî from Kilis that found in journal which registered with number 06 Mil Yz A 3259 in Milli Kütüphane will be investigated in terms of form and content and na'ts çevriyazılı text will be given.

Keywords: Mustafa Rûhî from Kilis, journal, na't, transcribed texts.

¹ Bu çalışma 26-27 Ekim 2017 tarihinde Kilis'te düzenlenen Uluslararası Mercidabıktan Günümüze 500 Yılda Orta Doğu Sempozyumunda sunulan "Kilisli Rûhî'nin Bilinmeyen Bir Na'tı" adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir ve hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

* Doç. Dr., Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. ELAZIĞ senerhasan@gmail.com

GİRİŞ

Hakkında en çok edebî ürün verilen veya edebî metinlere en çok konu olan kişi Hz. Muhammed'dir. Öyle ki Hz. Muhammed'in doğumu, çocukluğu, büyümesi, evlenmesi, peygamber oluşu, tebliği, savaşları, mucizeleri, mi'râcî, ibadet hayatı, hicreti, vefatı gibi hayatının hemen her safhası edebî türlere kaynaklık etmiş ve asırlar boyunca işlenerek günümüze kadar gelmiştir (Çelebioğlu 1998: 356-357; Kaplan 2001: 106). Klasik Türk edebiyatında Hz. Muhammed'i konu alan edebî türleri şu şekilde sıralayabiliriz: Na't, Ahmedîyye/Muhammedîyye, hilye, hadis-i erba'în, gül-i sad-berg, mevlid, siyer, esmâ-i Nebî, sîret, mucizât-ı Nebî, gazavât-ı Nebî, ahlâku'n-Nebî, hicretü'n-Nebî, vefâtü'n-Nebî, şefâat-nâme, kırk hadis, yüz hadis, bin hadis... Bu kadar fazla türün olması, Türk şairlerinin ve halkının Hz. Muhammed'e vermiş olduğu değeri ve sevgiyi göstermektedir. Klasik Türk edebiyatında Hz. Peygamber'i konu alan türlerin başında na'tler gelmektedir. Emine Yeniterzi'ye göre (1993: 38; 2002:762-767), Şairlerimizi asırlarca na't vadisine sevk eden âmillerin başında hiç şüphesiz ki Hz. Peygamber'in Habîbullâh oluşu ve bizzat Cenâb-ı Hakk'ın dilinden övülmesi gelmektedir. Bununla birlikte "şairleri na't yazmaya teşvik eden sebeplerin en önemlisi yüce Peygamber'in şefaatine nail olma isteğidir. Şeref Hanım'ın

Na'tdan gerçi ümîd-i şu'arâ
İntisâb etmedir ey şâh sana²

mısralarında gayet veciz bir dille ifade ettiği gibi "şairleri na't yazmaya teşvik eden sebeplerin en önemlisi yüce Peygamber'in şefaatine nail olma isteğidir. Bu ümit yersiz değildir. Zira Hz. Muhammed (sav) henüz hayatta iken "Kasîde-i Bürde" şairi Ka'b bin Züheyr (öl. H.26 / M. 645?) methiyesiyle Hz. Peygamber'in affına nail olmuş, ölümden kurtulmuştur.³ Ka'b bin Züheyr'in kasidesiyle hem kurtulması hem de Hz. Peygamber'in affına ve ihsanına nail olması; şairlere, na'tler vasıtasıyla şefaate ulaşma ilhamı vermiştir. Bu düşünceyle na't yazan şairlerimizden biri de Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'dir.

1. Kilisli Mustafa Rûhî

1133/1720-21 yılında Kilis'te doğan Rûhî'nin asıl adı Mustafa'dır. Kilis'in ünlü ailelerinden Çelebizâde ailesine mensup olan Mustafa Rûhî, Kilis âlimlerinden Çekmecelizâde Hacı Mustafa Efendi'nin derslerine katılmıştır. Hocasından icazetname aldıktan sonra Güllü Camii Medresesinde dersler vermeye başlamıştır. (Kilisli Kadri 1932: 142, 150). Rûhî, doğum yeri olan Kilis'te 1213/1798-99 yılında vefat etmiştir. Surûrî, Rûhî'nin ölümüyle ilgili olarak şu tarih mısramını yazmıştır: "Cihândan Mustafa Rûhî Efendi göçdü cennete" (Çınarcı 2007: 63).

Arif Hikmet Bey'in bildirdiğine göre Mustafa Rûhî, âlim ve sâlih bir kişidir. Yetenekli bir şairdir. Vefat ettiğinde yaşı sekseni geçmiştir. Dönemindeki devlet adamlarından hürmet görmüştür. Yaşadığı bölgede Halep gibi bazı şehirleri gezdiğinde bölge halkı, kendisine ziyadesiyle izzet ve ikramda bulunurlarmış (Çınarcı 2007: 63).

Mustafa Rûhî'nin, "Türkçe, Arapça ve Farisice lisanlarının edebiyatına vakıf ve bu üç lisanda şiir söylemeğe muktedir" olduğunu söyleyen Kilisli Kadri (1932: 150), "divan edebiyatını örnek ittihaz ederek yazdığı eş'ârî içinde hekîmâne ve Fuzûliyâne parçalar vardır" diyerek onun hem Nâbî hem de Fuzûlî tarzında şiirler yazdığına dikkat çekmektedir.

Eserleri konusunda Arif Hikmet Bey, "Pend-i Aittâr üzerine Rûhü 'ş-şurûh nâm bir şerh-i 'azîmi ve on cüz'i mütecâviz dîvân-ı eş'ârî var imiş. Aşârından bu târîh-i ra'nâya dest-res olduk" diyerek Mustafa Rûhî'nin, 1173/1759-1760 yılında Şam'da meydana gelen deprem münasebetiyle yazmış olduğu meşhur "Zelzele Manzumesi"nden⁴ aşağıdaki tarih mısramını nakletmektedir:

"Gece sâ'at ikide zelzele yıkdı Şâm'ı" (1173) (Çınarcı 2007: 63).

² Şeref Hanım, *Divân-ı Şeref Hanım*, İstanbul 1292, s.18

³ İslam âleminde büyük şöhret kazanan bu na'tin hikâyesi için bk. Yeniterzi, *Türkler*, Ankara 2002, C. 11, s.762-767

⁴ Zelzele Manzumesi için bk: Seyfettin Başçılar, (ty.); *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi*, Kilis Kültür ve Dayanışma derneği yayınları. s. 9-14.

Kilisli Kadri (1932: 150-155) ise Mustafa Rûhî'nin, *Rûhu's-şurûh*, *Dîvân*, *Ta'birnâme*, *İnşâ* ve *Kur'an-ı Kerim Havâssı* olmak üzere beş eserinden bahsetmekte ve bunların matbu olmadığını, yazma nüshalarının Mustafa Rûhî'nin çocuklarında olduğunu söylemektedir. Bu eserlerden Attar'ın *Pend-nâme*'sinin şerhi olan *Rûhu's-şurûh* günümüze ulaşmış ve bu eser üzerinde bir doktora çalışması yapılmıştır (Ün 2007). İnşâ da tarafımızdan yakın zamanda tespit edilmiştir.⁵ Diğer üç eserine henüz ulaşamamıştır.

2. Kilisli Mustafa Rûhî'nin Na'ti

2.1. Şekil Özellikleri

Na'tların kaside nazım şeklinde yazıldığına dair yaygın kanaate rağmen başta kasîde, gazel ve mesnevî olmak üzere, terkîb-bend, tercî-bend, murabba, muhammes, müseddes, kıt'a, rubâî, tuyuğ, müstezâd, müfred ve matla şekillerinde pek çok na't kaleme alınmıştır (Yeniterzi 1993:89). Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 3259 numarada kayıtlı bir şiir mecmuasından tespit ettiğimiz Mustafa Rûhî'ye ait na'tin başında her ne kadar "kaside" ifadesi kullanılmışsa da⁶ bu manzume kaside değil, mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmıştır. Aruzun *fe'Öilâtün fe'Öilâtün fe'Öilün* kalıbı yazılmış olan bu na't, 115 beyitten oluşmaktadır. Mesnevî nazım şekli ile yazılan na'tte bir tegazzül bölümü de bulunmaktadır.

2.1.1. Kafiye ve Redif

Mustafa Rûhî, na'tinde, çoğu beyitte mürdef olmak üzere, kafiye çeşitlerinin hemen hemen hepsini kullanmıştır. Aynı dilden (Arapça-Arapça, Farsça-Farsça, Türkçe-Türkçe) kelimelerle kafiye kurmaya özen gösteren Mustafa Rûhî'nin, biri Arapça -Türkçe, diğeri de Farsça-Türkçe olmak üzere iki beyitte farklı dillerden kelimeler ile kafiye oluşturduğu görülmektedir.

Arapça-Türkçe Kelime ile Kafiye

Hem şalâh üzre kıl **evlâdımız**
Hayr ile yâd ideler **adımız** (111. beyit)

Farsça-Türkçe Kelime ile Kafiye

Benem ol müznib ü 'âşi **bende**
Sendedir 'afv-ı İlähî **sende** (113. beyit)

Mustafa Rûhî, mesnevî nazım şekli ile yazmış olduğu 115 beyitlik na'tinde "a' dâ", "aşhâb", "berekât" ve "emîn" kelimelerini ikişer kez,⁷ "fidâ" kelimesini ise üç kez⁸ kafiye olarak kullanarak zaman zaman kafiye tekrarlarına da düşmüştür.

İki beyitte Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe kelimeler ile kafiye oluşturması ve nadir de olsa kafiye tekrarına düşmesi kusur sayılmazsa, Mustafa Rûhî'nin kafiyede başarılı olduğu söylenebilir.

2.1.2. Dil ve Üslup

Mustafa Rûhî'nin na'tinde Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Gazellerinde çoklu terkiplere fazlaca yer vermeyen (bk. Şener 2017: 45-46) Mustafa Rûhî, çalışmamıza konu olan na'tinde, çoklu terkipleri oldukça fazla kullanmıştır. Özellikle Hz. Peygamber'in vasıflarını sıraladığı ilk 24 beyitte üçlü, dördü ve beşli terkipler oldukça fazla yer almaktadır. Hatta;

Mazhar-ı sırr-ı hitâb-ı *levlâk*
Sebeb-i halk-ı zemîn ü eflâk (3. beyit)

⁵ Yaptığımız araştırmalar sonucu Kilisli Mustafa Rûhî'nin İnşâ'sını tespit ettik ve dijital kopyasını elde ederek yayına hazırlamaya başladık.

⁶ Mecmuada yer alan n'atin tam başlığı şu şekildedir: "Kaşîde-i Hâzret-i Rûhî Efendi edam'allâhu te'Öâlâ iclâlehu."

⁷ a'Ödâ 23 ve 34., aşhâb 18 ve 36., berekât 11 ve 39., emîn 10 ve 101. beyitler.

⁸ 34, 42 ve 46. beyitler.

Nokṡa-i dā'ire-i mülk-i vücūd
Şāḫib-i şadr-ı maḳām-ı Maḫmūd (4. beyit)

Ekmel-i vāsiṡa-i nazm-ı zamān
Eşref-i rābiṡa-i neşr-i emān (5. beyit)

Menba^c-ı āb-ı zülāl-i ḫikmet
Matla^c-ı mihr-i kemāl-i fiṡnat (6. beyit)

örneklerinde görüldüğü gibi tamamı terkiplerden oluşan mısralara da sıkça rastlanmaktadır. Na'tinde, Arapça ve Farsça kelimeleri ve bu dillerdeki terkipleri çokça kullanmakla birlikte Mustafa Rūḫî'nin, Hz. Peygamber'e hürmeten, sanatkârlık gösterme iddiasına girmediği, süslü ifadelerden kaçındığı ve sade bir dil kullandığı görülmektedir.

2.2. Muhteva Özellikleri

Hz. Peygamber'in isim ve sıfatlarını, kâinatın efendisi, yaratılışın gayesi, Cenab-ı Hakk'ın Habib'i olduğunu, örnek ahlakını, üstün vasıflarını, fizikî özelliklerini, mucizelerini, miracını ve diğer peygamberlerden üstünlüğünü âyet ve hadis iktibaslarıyla teyit eden ifadelerle ele almak na'tlerin genel muhteva özelliklerindedir. Bu kapsamda Mustafa Rūḫî'nin na'ti incelendiğinde onun da geleneğe uyduğu müşahede edilmektedir.

Mustafa Rūḫî, na'tine, “*Üstün kişiler, Resulün hadislerinin manalarını naklederek rivayet ederler.*” diyerek bir bakıma na'tini yazma sebebini ve üstün kişiler arasına girme isteğini dile getirerek başlıyor. İlk beyitten sonraki 23. beyitte Hz. Peygamber'in sıfatlarını sıralıyor. Bu beyitlerde Hz. Muhammed için sıraladığı sıfatların bazıları şu şekildedir: “her iki âlemin nurlu ayı, yaratılmışların en cömerti, insan ve cinlerin resulü, ‘*levlâk*’ hitabının sırrına mazhar olmuş kişi, yerlerin ve göklerin yaratılma sebebi, hikmetin berrak suyunun menbaı...” Hz. Peygamber'in isim ve sıfatlarını sıraladıktan sonra 25. beyitte;

Maḫz-ı ḫikmet için ol bedr-i büdūr
Mekkedden hicrete oldı me'mūr (25. beyit)

diyerek sözü hicret hadisesine getirir ve hicret gecesi yaşananları anlatır. Bu gecede Hz. Peygamber hicret edeceğini arkadaşlarına söylemiş ve hicret edeceği bu gecede kendisinin yerine kimin yatağa girebileceğini sormuştur. Bu soru karşısında Hz. Ali çıkıp

Didi ey Ḥazret-i Faḫr-ı 'ālem
Ey ulu'l- 'azm-i [R]esül-ı ekrem (31. beyit)

Emrine bende-i fermānam ben
Ka^c be-i kūyuña ḳurbānam ben (32. beyit)

Ḥ'āb-gāḫıñ ben idem ḫayr-maḳar
Yār-ı ḡarıñ ile sen eyle sefer (33. beyit)

diyerek Hz. Peygamber yerine yatağa girebileceğini, Hz Peygamber'in de mağara arkadaşı (Hz. Ebu Bekir) ile birlikte yola çıkmasını dile getirmiştir.

Hz Ali'nin, Peygamber uğruna canını tehlikeye atarak onun yerine yatağa girmesi Allah'ın hoşuna gitmiş ve Cebrail ile Mikail'e, Hz. Ali hakkında övücü ifadeler kullandıktan sonra onun düşmandan zarar görmemesi için bu iki meleği görevlendirmiştir. Allah'ın emri ile Cebrail ve Mikail yeryüzüne inerler ve sabaha kadar kapıda bekleyerek Hz. Ali'yi düşmandan korurlar.

Mustafa Rūḫî hicret hadisesini burada bitirerek

Rūḫ-ı zār ü za^c ifü'l-ḫālem
Mücrim ü müznib ü bed-ef^c ālem (56. beyit)

beyti ile kendi günahlarından bahsetmeye başlıyor. İsyân denizine battığını, nefsinin isteklerine ve şeytana uyduğunu, sürekli hatalara düştüğünü, güzel ameller işlemediğini, gece gündüz dünya peşinde koştuğunu, ahireti hiç düşünmediğini... dile getirerek ne tür hatalar işlediğini tek tek sıralamakta ve 84-115. beyitler arasında günahların affı için Allah'a yalvarmakta ve geleneğe uygun olarak bir dua⁹ ile na'tini bitirmektedir.

SONUÇ

Klasik Türk şiirinde na't yazmak bir gelenek haline gelmiştir. Kilisli Mustafa Rûhî Efendi de bu geleneğe uyarak 115 beyitlik bir na't kaleme almıştır. Na'tinde Arapça ve Farsça kelime ve terkipler çok olmakla birlikte ifadeler süslü değildir. Bu durum Peygamber'e duyulan saygıdan dolayı sanatını göstermekten utanma şeklinde izah edilebilir. Muhteva olarak da geleneğin dışına pek çıkmayan Mustafa Rûhî Efendi, sırasıyla Hz. Peygamber'in isim ve sıfatlarını, hicret olayını, hata ve günahlarını dile getirdikten sonra Allah'tan af ve bağışlanma dileyerek na'tini bitiriyor. Peygamber'den şefaât dilemek konusunda diğer şairlerden ayrılmış ve Peygamberden şefaât dileme yerine Allah'a yalvarıp af dilemeyi tercih etmiştir.

METİN

- 165 **Kaşide-i Hazret-i Rûhî Efendi edam'allâhu te'âlâ iclâlehu**
Fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün
- 1 İder ihyâda rivâyetle fuḥûl
Naḳl-i ma' nâ-yı eḥâdis-i Resûl
 - 2 Çünki ol bedr-i münîr-i kevneyn
Ekremü'l-ḥalk ü resûlü's-şâkaleyn
 - 3 Mazhar-ı sırr-ı ḥitâb-ı *levlâk*
Sebeb-i ḥalk-ı zemîn ü eflâk
 - 4 Noḳta-i dâ'ire-i mülk-i vücûd
Şâhib-i şadr-ı maḳâm-ı Maḥmûd
 - 5 Ekmel-i vâsıta-i nazm-ı zamân
Eşref-i râbıta-i neşr-i emân
 - 6 Menba'-ı âb-ı zülâl-i ḥikmet
Matla'-ı mihr-i kemâl-i fiṭnat
 - 7 Vâkıf-ı kâf-ı rumûz-ı esrâr
Kâşif-i kâf-ı künûz-ı envâr
 - 8 Vâzî'-ı millet-i dîn ü İslâm
Râfî'-i râyet-i şer'-i aḥkâm
 - 9 Nâsiḥ-i nüşâ-i aḥkâm-ı evel
Hâdim-i rûkn-i kavânîn-i milel
 - 10 Mehbiṭ-i Hazret-i Cibrîl-i emîn
Fâ'iz-i kuvvet-i 'izz ü temkîn
 - 166 11 Kible-i cümle-i ehl-i ḥacât
Câmi'-i ḥayr-ı 'amîmü'l-berekât
 - 12 Enbiyâ vü rüsûlüñ sulṭânı
Mazhar-ı mu'cize-i Furḳânî

⁹ "Allâhümmeğfirli velivalideyye ve'l-üstâdi ve'l-cemî'ü'l-müslimîn kâffeten ve'l-müslimât" (Allah'ım beni, anne-babamı, hocamı, bütün mümin kadın ve mümin erkekleri bağışla")

- 13 Nuḡḡ-pīrā-yı ḡaṡā vü aḡcār
Da^ʿ vet-ārā-yı semā^ʿ -ı eṡcār
- 14 Muḡbir-i ṡādıḡ-ı sırr-ı *esrā*
Perdedār-ı ḡarem-i *ev-ednā*
- 15 Rātīb-i mertebe-i ʿizz ü ṡeref
Rākīb-i zīn-i *Burāḡ* ü *Refref*
- 16 Vāṡıl-ı seyr-i serāy-ı melekūt
Maḡrem-i rāz-ı maḡām-ı ceberūt
- 17 Bā^ʿ is-i hicret-i ebrār-ı kirām
Bādi-i ḡazret-i enṡār-ı ḡıḡām
- 18 Fātīḡ-i Mekke vü Bedr-i aḡzāb
ṡāriḡ-i metn-i murād-ı aṡḡāb
- 19 ʿAlem-efrāz-ı fütühāt [ü] ḡazā
Nāṡir-i elviye-i rüz-ı cezā
- 20 Çāksār-ı dil-i mehtāb-ı felek
ḡayret-endāz-ı heme ins ü melek
- 21 ṡeh-i evreng-niṡin-i ḡayret
Rāci-i ʿafv-ı kuṡūr-ı ümmet
- 22 Efḡal ü ekrem-i efrād-ı beṡer
ṡāḡībü'l-ḡavz u ṡefi^ʿ ü'l-maḡṡer
- 23 Taḡviyet-baḡṡ-ı dil-i ceṡṡ-ı hüdā
Ru^ʿ b-endāz-ı ḡulüb-ı a^ʿ dā
- 24 Nūr-pāṡ-ı cebel-i *Nūr* ü *Hirā*
Nūr ü *Yāsīn* ü *Muhammed Tāḡā*
- 167 25 Maḡz-ı ḡikmet iḡün ol bedr-i büdür
Mekkedden hicrete oldı me'mür
- 26 ṡeb-i hicretde o ṡāḡīb-i^ʿ zāz
İdüp aṡḡāba bu sırrı ibrāz
- 27 Didi kimdir ḡıla cāyımda ḡarār
Ola müstevcib-i ḡıfz-ı Settār
- 28 Ol zamān ibn-i ʿam-ı Peyḡamber
ḡazret-i sāḡi-i ḡavz-ı *Kevser*
- 29 ṡaf-der-i ḡaydar-ı kerrār ʿAlī
ṡir-i merdān ü ḡudāvend-i velī
- 30 Gelüp ādābile faḡrū'r-rüsüle
ṡıdḡ ile hādi-i ḡayrū's-sübüle
- 31 Didi ey ḡazret-i Faḡr-ı ālem
Ey ulu'l- ʿazm-i [R]esül-ı ekrem
- 32 Emrine bende-i fermānem ben
Ka^ʿ be-i kūyuña ḡurbānem ben
- 33 ḡ^vāb-ḡāḡiñ ben idem ḡayr-maḡar
Yār-ı ḡārīñ ile sen eyle sefer

- 34 Sû'-i kaçdımda olursa a' dâ
Cân ü bâşım yoluña ola fidâ
- 35 Böyle idüp kaldı o Şîr-i Yezdân
Şavb-ı me'mûre Resûl oldu revân
- 36 Ol zamân Hâzret-i Rabbü'l-erbâb
Hâfız-ı Fahr-ı cihân ü aşşâb
- 37 Didi Cibrîl ile Mîkâ'ile
Tâ ki hikmet nedir anlar da bile
- 38 Birbiriñizle muvâhât iderek
Tâ' atim üzre siz ey iki melek
- 39 İkiñizden birine tûl-ı hayât
Ola 'ömri bula hayli berekât
- 40 Kañkınızdır ki sevip yârânın
Vire dostına hayât-ı cânın
- 168 41 Kañkınız cânını işâr eyler
Yârlık şartını ikrâr eyler
- 42 Her biri sevdi hayâtı tenhâ
Hiç biri kılmadı cân yâre fidâ
- 43 Didi ol demde Cenâb-ı Bârî
Görüñüz Ka'bede bârî yâri
- 44 Cây-ı işâre yatur yâr-ı şadîk
Bu durur şart-ı muvâhât-ı refîk
- 45 Yâr olan yârına cân eyler terk
Dost olan dosta 'Alî gibi gerek
- 46 İş bu hicret şebi ol kân-ı vefâ
Mefhar-i 'âleme cân itdi fidâ
- 47 Yârlık şartın o efrâd itdi
Cânını bezl idüp işâl itdi
- 48 Pes bu şeb bekleñüz a' dâdan anı
Tâ zarar görmeye cân ü bedeni
- 49 Emr-i Hâkk ile ol anda Cibrîl
Mekkeye indi ma' a Mîkâ'il
- 50 Seyr idüp mertebe-i işâra
Pâsbân oldu ser-i Kerrâra
- 51 *Bahh bahhü leke* tebşîri ile
Bekle bâbın didi Mîkâ'ile
- 52 Böyl' olup hükm-i İlâhî cârî
Şubha dek beklediler Kerrârı
- 53 Fazl-ı işâr beyânında kalem
Kıldı bu vechile itmâm-ı raçam
- 54 Şalli yâ-Rabb 'alâ hayrû'l-enâm
Ve 'ale'l-âl ilâ yevm-i kıyâm

- 169 55 Ve ‘ale’ş-şahabi cemī‘ an ebeden
Dā’imen sermeden ed-dehr meden
- 56 Rūḥ-ī zār ü za‘ifü’l-ḥālem
Mücrim ü müznib ü bed-ef‘ ālem
- 57 Benem ol ğarḳa-i baḥr-i ‘iṣyān
Tābi‘-i nefis-i hevā vü şeyṭān
- 58 Benem ol bī-‘amel ü bī-çāre
Eli boş zenb ile rüyı ḳara
- 59 Dā’imā sehv ü ḥaṭādur kārım
Döndi devr-i felege reftārım
- 60 Defterimde ise yoḳ ḥüsn-i ‘amel
Ḳodı bu ḥāle beni ṭül-ı emel
- 61 Gelmeyüp ḥātıra fıkır-i ‘uḳbā
Oldı ḳaydım gece gündüz dünyā
- 62 Nefs-i emmāre ile dīv-i la‘in
Āh kim oldı baña sū’-i ḳarīn
- 63 Benem ālūde-i çirk-āb-ı zünüb
‘Ayb-ı ‘iṣyān ile ğāyet ma‘yüb
- 64 Ḳalemüm oldı debīr-i zaleme
İtdigim cürm ise gelmez ḳaleme
- 65 Söyleyüp ḳadeḥ ile kızb ü ğıybet
Āḥerüñ medḥine virdüm zīnet
- 66 Naḳd-i vaḳt gitdi hevā-yı hevese
Murğ-ı zīrek gibi düşdüm ḳafese
- 67 Nāfile ḥızmete oldıḳça esīr
Güzerān itdi beni farz-ı keṣīr
- 68 Ḳılmayup kendime aṣlā inṣāf
Ḥālime göre çok itdim isrāf
- 69 Baña kār itmedi nuṣḥ-ı aḥbāb
Geçdi hep ğaflet ile ‘ahd-i ṣebāb
- 170 70 Eyledim ‘ömrümü bī-hūde telef
Ne selef itdigim itdi ne ḥalef
- 71 Bürüyüp dīdemi ḥvāb-ı ğaflet
Baḳmadım dehre be-‘ayn-ı ‘ibret
- 72 Ekl ü şürb ile geçüp rüz [u] ṣebim
Daḥı sāz u ṭarab oldı ṭalebüm
- 73 Ḥāşılı oldım esīr-i shevāt
Bildigim ise ḥarām u şübehāt
- 74 Güşiş-i ḥālīm olup delḳ-i riyā
Bulmadım yoḳsa giyerdim dībā
- 75 Ḳul için fikrim olup ‘arz-ı niyāz
Ḳılmadım ḳalb-i ferāğ ile namāz

- 76 Hem olup hubb-i mecāza maḥzûr
İtmedim ‘aşk-ı haḳîkiyle ḥuzûr
- 77 Her kaçan olsa mübârek ramazan
Şavmı nevm ile iderdim güzerân
- 78 Men‘ -i nevm ile çü kat‘ -ı şehve
Meger olaydı duḥân u ḳahve
- 79 Ehl-i keyf fikrine tã‘ at mi gelir
Alışan adama râḥat mı gelir
- 80 Ger terāvîḥ için itsem dili râm
Bir gice evvel ararım çâbüḳ imâm
- 81 Bu mıdur şart-ı şıyâm ile şalât
Bu ibâdet deḡil ancaḳ ‘âdât
- 82 Niç’ olur böyle giderse ḥâlim
Yok pesend eyliyecek a‘ mâlim
- 171 83 Ḥaḳḳa ancaḳ ki getürdim imân
Hem Resûline be-taşdıḳ-i cinân
- 84 Ey ber-ârende-i ‘arş-ı a‘lâ
Ḥâlık-ı arz şemevât-ı ‘ulyâ
- 85 Ey her aḥvâlime ‘allâm-ı ğuyüb
Ey kerem şâhibi ğaffâr-ı zünüb
- 86 ‘Aḳla şıḡmaz keremüñ deryâsı
Sensin ancaḳ ḳulunuñ Mevlâsı
- 87 Her günâhımdan idüp istiḡfâr
Gice gündüzde dirim yâ Ğaffâr
- 88 Dil-i bî-mârıma şâfi sensin
Her umûrında çü kâfi sensin
- 89 Ḥâlikâ Aḥmed-i Muḥtâr ḥaḳḳı
Zât-ı pâkindeki envâr ḥaḳḳı
- 90 Hem¹⁰ Ebû Bekr ü ‘Ömerle ‘Osmân
Ḥaḳḳı hem Ḥaydar-ı Kerrâr ḥaḳḳı
- 91 Cümle Enşâr ü Muhâcirden olan
Âl ü aşḥâb-ı vefâdâr ḥaḳḳı
- 92 Şeb-i hicretde ḥuşûşâ ‘Ali’ nün
Ḥazrete kıldığı işâr ḥaḳḳı
- 93 Faḥr-ı ‘âlemle o şeb şiddiḳiñ
Cây-ı ârâmı olan ḡâr ḥaḳḳı
- 94 Ka‘be-i pâk ü maḳâm ü zemzem
Ḥaḳḳı hem anları züvvâr ḥaḳḳı
- 95 Ḥacerü’l-esved ü Merveyle Safâ
Ḥaḳḳı hem sa‘ yile ezḳâr ḥaḳḳı

¹⁰ Metinde “her” olarak yazılan kelime bağlam gereği “hem” şeklinde okundu.

- 96 Hem Medīne ḥaḳı¹¹ hem anda olan
Merḳad-i server-i aḫyār ḥaḳḳı
- 172 97 Hem Baḳī⁶ içre riyāz-ı ⁶ Adeni
Bekleyen zümre-i ebrār ḥaḳḳı
- 98 Meded ü ⁶ avn-i ⁶ ināyetüñle
Ḳaṭre-i baḫr-ı füyüzātuñla
- 99 Baña tevfiḳiñi hem-rāh eyle
Ma⁶ rifetden dilim āgāh eyle
- 100 Uyduram şer⁶ iñe yā Rab ⁶ amelim
Tā ki ⁶ afv ola ḳuşūr u ḫalelim
- 101 ⁶ İlet ü ḳillet u zilletden emīn
Eyle yā Rab beni luṭfuñla hemīn
- 102 Pertev-i bāşıramı eyle ziyād
Dil-i maḫzūnımı ḳıl feyz ile şād
- 103 Cümle şekl-i işim āsān eyle
Ḳılma [red] ḫubbüñi iḫsān eyle
- 104 Ḥac naşīb eyle baña ḳıl ḫacı
Şalma bāb-ı ḳula ben muḫtācı
- 105 Zā'ir-i merḳad-i şāh-ı *levlāk*
Eyleyüp ḳıl beni her vechile pāk
- 106 ⁶ Āmil-i sünnet-i ḫayrū'l-beşer it
İki ⁶ ālemde beni bī-keder it
- 107 Başım uğratma İläḫī derde
İḫtiyāc itme ḳulñ nā-merde
- 108 ⁶ Āfiyetden beni mehcūr itme
Pek za⁶ ifem hele rencūr itme
- 109 ⁶ İletim eyle şifāya maḳrūn
Baña istetme ṭabībden ma⁶ cūn
- 173 110 Ebeveynim ile üstādımı hem
Eyle ⁶ afvıñla Ḥudāyā mükrem
- 111 Hem şalāḫ üzre ḳıl evlādımızı
Ḥayr ile yād ideler adımızı
- 112 Şol zamān kim gidile dünyādan
Şaḳla imānımızı a⁶ dādan
- 113 Benem ol müznib ü ⁶ āşi bende
Sendedir ⁶ afv-ı İläḫī sende
- 114 Baḫr-ı ğufrāñıña ḳıl müstağraḳ
Bizi ey raḫmeti çok Ḥazret-i Ḥaḳ
- 115 Luṭf u iḫsān idüp ey Rabbü'l-enām
Şoñ nefesde bize ver ḫüsn-i ḫitām

Allāḫümmeğfirlī velivālideyye ve'l-üstādi ve'l-cemī'ü'l-müslimīn kāffeten ve'l-müslimāt

¹¹ “ḥaḳı” kelimesi vezin gereği “ḥaḳı” şeklinde okundu.

KAYNAKLAR

- Çelebioğlu, Amil (1998), “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 349-365.
- Çınarcı, M. Nuri (2007), *Şeyhü'l-İslam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü's-şu'arâsı ve Transkripsiyonlu Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi.
- Kaplan, Mahmut (2001), *Divan Şiirinde Hazret-i Muhammed*, Köprü, S.74, s. 106-117.
- Kilisli Kadrî (1932), *Kilis Tarihi*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Mecmu'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 3259.
- Şener, Hasan (2017), “Kilisli Mustafa Rûhî'nin Bir Şiir Mecmûasından Tespit Edilen Gazelleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27/2, s.43-52.
- Ün, Cumhuri (2007), *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Ruhü's-şurûhu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Yeniterzi, Emine (1993), *Divan Şiirinde Na't*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeniterzi, Emine (2002), “Türk Edebiyatında Na'tlara Dair”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.11, s.762-767.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 37-46, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:24.10.2017 Kabul Tarihi:08.12.2017

BEHÇET NECATİGİL’İN THOMAS MANN’DAN YAPTIĞI “VENEDİK’TE ÖLÜM” ÇEVİRİSİNİN ÇAĞDAŞ ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİ YAKLAŞIMLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ ¹

Assessment of Behçet Necatigil’s translation of “Death in Venice” by Thomass Mann in view of the approaches to criticism of modern literary translation

Lokman TANRIKULU ²

ÖZ

Çeviri işlemi günümüzde insanları ve toplumları birbirine yaklaştıran ve aralarında iletişimin kurulmasını sağlayan bir faaliyettir. Dili ne olursa olsun, insanoğlunun üstün zekâsının ürünü olan roman, öykü, masal, tiyatro vs gibi yazınsal metinler çeviri işlemi sayesinde insanoğlunun ortak mirası olmaktadır. Günlük hayatımızda da çeviri olayıyla sık sık karşılaşmaktayız. Bu araştırmanın kuramsal bölümünde yazınsal metinlerin bir dilden diğer bir dile, bir kültürden diğer bir kültüre aktarış biçimi ve bu aktarılışı sırasında ortaya çıkan sorunlar üzerinde odaklanmıştır.

Çeviri eleştirisi, zaman zaman sözü edilmekle birlikte, yöntemleri ile ölçütleri tanımlanmamış baştan sona belirsizliklerle dolu bir alandır. Hele yazın çevirisinin eleştirisi söz konusu olunca, bir belirsizlik iyice artar. Gündelik basında, dergilerde, çeviri yapıtlarla ilgili tanıtmaya yazıları ile incelemeler, bir takım uluorta yargılarla işi geçirir hep: ”Rahat okunur”, “özgün yapıta bağlı”, “yazarın sesini aktaran”, özgünüden daha güzel”, “akıcı” türünden övücü, ya da karşıt nitelikte, yerici yargılardır bunlar (Göktürk (2016: 89).

Türkçe etimolojik tipolojiye göre Ural-Altay dil grubuna, morfolojik tipolojiye göre eklemeli diller grubuna girmektedir. Bu gruptaki dillerin özellikleri, farklı biçimbirimlerin ve sözcüklerin birbirine bağlanarak sözcük oluşumunun gerçekleştirilmesidir. Çekimli dillerde, değişmeyen bir köke çeşitli görevleri olan ekler getirilmekte ve söz konusu ekler, ek yerleri belli olmayacak şekilde kaynaşmaktadırlar. Bunların yanı sıra ünlü uyumunun olması, kimi eklerin hem çekim sırasında eylemlerde, hem de sözcük türetmede kullanılması, ses, ses dizimi, sözcük eşliklerin oldukça fazla olması da bu dilleri, diğerlerinden ayıran özelliklerdir.

Almanca etimolojik tipolojiye göre Hint-Avrupa dil grubundan Germen Dillerine girmektedir. Bu gruptaki diller morfolojik sınıflamaya göre çoğunlukla çekimli dil grubunda kabul edilmektedir. Bu dil grubunda ise eklemeli dillerden farklı olarak, çekim sırasında kökün, özellikle kökteki ünlünün değişmesi söz konusudur. Böylelikle eylem kökündeki başkalaşmayla değişik kavramların yansıtılması ve çeşitli ilişkilerin kurulması sağlanmaktadır (Aksan, (2000: 113).

Bu çalışmada çeviri kuramlarının değişik yaklaşımlarının tanımı yapıldıktan sonra Çağdaş Alman Edebiyatının önde gelen isimlerinden Thomas Mann’ın Behçet Necatigil tarafından Türkçeye çevirisinin değişik kesitlerinde seçtiğimiz örnekleri yazın çevirisi eleştirisi ilkeleri doğrultusunda karşılaştırmalı ve betimlemeli yöntemle irdelenmesi, bilimsel literatür ışığında tartışılması araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Yazınsal çeviri, Eşdeğerlik, Yazınsal çeviri eleştirisi, üstü örtük ifadeler, üslup, analiz.

¹ Bu çalışma 22-23 Eylül tarihinde Samsun’da düzenlenen 1. Uluslararası Karadeniz Dil ve Dil Eğitimi Konferansında sunulan “Behçet Necatigil’in Thomas Mann’dan Yaptığı “Venedik’te Ölüm” Çevirisinin Çağdaş Çeviri Eleştirisi Yaklaşımları Açısından Değerlendirilmesi” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir ve hiçbir yerde yayımlanmamıştır.

² Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi, ltanrikulu@nevsehir.edu.tr

ABSTRACT

Translation process is an irreplaceable activity which brings societies and individuals together and which helps them have dialogue and communicate with each other. Whatever the language is, the literary works such as novel, story, tale, theatre, which are the products of superior intelligence of human, is the common heritage of the mankind thanks to translation process. We often come across translation process in our daily life as well. In theoretical part of our study we focus on the style of transferring literary texts from one language to another, from one culture to another and the challenges encountered during the transfer.

Translation criticism is mentioned from time to time, however, it is an uncertain domain which is not defined in terms of methods or criteria. Above all, when it comes to criticism of translation of literary texts, this uncertainty raises more. Credits and Criticism on translated literary works in daily newspapers and journals always circumvent with some rash judgments some of which are praising like “easy to read”, “based on the original work of art”, “echoing the voice of the author”, “more beautiful than the original”, “fluent” or unlikely critical comments. (Göktürk, (2016: 89).

Turkish language belongs to Ural-Altaic group in terms of etymologic typology and suffixing language group according to morphologic typology. The property of this group of languages is that different morphemes and words are affixed to one another and form a new word. In suffixing languages, affixes with several functions are attached to the stem without changing it and these affixes unite with the stem in such a way that the joints are unnoticeable. In addition to this property, there is a vowel harmony and some affixes are used both to derive verbs and other words during suffixation.

German language takes place in Germanic Languages in Indo-European Group according to etymological typology. This group of languages is often included in inflected languages according to morphological classification. The property of the languages in this group is that the stem, especially the vowel in the stem is subject to change. In this way, different concepts are reflected and various relations are established through the change in the verb root (Aksan, (2000: 113).

In this study, the definitions of various approaches to translation theories are given in the first place. Samples from different sections of “Death in Venice” by Thomass Mann, prominent figure of Modern German Literature, translated by Behçet Necatigil into Turkish, are analyzed by using a comparative and descriptive method in accordance with the principles of literary translation criticism and discussed in the light of scientific literature, which is the subject of our research.

Key words: Translation, Literary Translation, Equivalence, Criticism on Literary Translation, Inexplicit expressions, style, analysis.

GİRİŞ

Çeviri tarihi, insanoğlunun varlığıyla birlikte anılmaktadır. İnsanın, kendisi için yabancı olan dünyada, içinde yaşadığı toplumun dilini öğrenip varlığını sürdürebilme ve birlikte yaşadığı insanlarla iletişim kurma zorunluluğu, toplumlar arası düzeyde de zorunlu hale gelmiştir. Zira küreselleşme sürecinde sınırların kalkmasıyla birlikte toplumsal iletişim doğal olarak gerçekleşmektedir; önemli olan söz konusu iletişimin sağlıklı ve yeterli düzeyde gerçekleşmesidir.

İnsanlığın ve zamanla oluşan insan topluluklarının varlığından bu yana yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan çeviri etkinliği, 20. yüzyılda dünya düzeninin savaşlar sonucunda değişmesi ve iletişimin ülkeler ve kültürlerarası alanda zorunlu hale gelmesiyle birlikte farklı bir boyut kazanıp bilim dalı haline gelmiştir.

Bağımsız bir bilim dalı olarak ele alınan çeviri etkinliği, çok boyutlu, karmaşık, dolaşık bir işlemdir. Çeviri etkinliği, bilim adamları tarafından kısaca “diller ve kültürler arası bir aktarım” (Boztaş, 1992: 249) ; “bütün çağlarda karşımıza çıkan bir etkinlik, çeşitli uygarlıklar arasında köprü kuran, değişik toplumlardan bireyleri birbirine yaklaştıran, her kültürel değeri, içinde oluşturduğu tarihsel ve toplumsal çevrenin dışına taşıyan, o çevreden olmayan kişilerin yararlanmasına sunan, uygarlıklar arası bir iletişim ve bildirişim aracı” (Vardar, 1981:172-173) olarak tanımlanır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere çeviri etkinliğinin pek çok işlevi vardır, ancak en öne çıkan işlev, kültürler arası iletişimdir.

Genel anlamıyla kültür, toplumsal gelişme süreci içinde geliştirilen bütün maddî ve manevî değerler ile bunları oluşturmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan araçların bütünüdür. Kültürel değerlerin oluşmasında ve aktarılmasında dilin çok önemli bir rolü vardır. Kültürün taşıyıcısı olan dil, insanı diğer varlıklardan ayıran bir özelliktir ve bütün toplumların kendilerine göre birer dilleri ve kültürleri vardır.

Toplumların yaşam biçimleri, hayatı algılama şekilleri birbirinden farklı olduğu için kültür, toplumdaki topluma değişiklik arz etmektedir. Yazarlar, kendi dönemlerindeki olayların, anlayışların, geleneklerin izlerini yazılı veya sözlü olarak ortaya koydukları eserlerine yansıtmakta, bu eserleri okuyanlar, kültürlerini, kendi değerlerini öğrenerek ve sosyal bir miras olarak kendinden sonraki nesillere aktarmaktadırlar. Bütün bunlar dil yoluyla gerçekleştiği, dil ve kültür arasında, örüntü ve içerik olarak, kaynak, amaç ve işlev birliğinden ileri gelen bir özdeşlik olduğu için dil ve kültür birbirini tamamlayan birbirinden ayrılmayan unsurlardır. Çeviri işlemi yoluyla da yukarıda sözü edilen aktarım, kültürler arası boyutta gerçekleşmektedir.

Çeviri olgusu, kültürler arasındaki iletişimi sağlarken aynı zamanda toplumlara kendi kültürlerinde sanat ve düşünce anlamında yeni ufuklar açmaktadır. Her kültür kendi gelişimini sağlayabilmek ve dilini zenginleştirerek yeni bir kültür dili oluşturmak için farklı kaynaklardan beslenmek, başka bir deyişle, farklı kültürlerle iletişim kurmak durumundadır. Bu iletişim, çeviri edimiyle farklı bir kültürün özgün kültüre taşınması, yani özgün kültürde yerleşmiş olan metinlerin farklı bir kültürdeki metinlerle bir köprü kurması biçiminde gerçekleşmekte. Zira günümüzde çeviri etkinliği, dilsel bir işlem olmanın dışında sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve tarihi etkenlere bağlı bir olgu olarak ele alınmalıdır. Tarihsel süreç içinde ele alındığında ise çeviri etkinliği, yukarıda bahsedilen etkenlere bağlı olarak her dönemde var olmuştur. Kullanılan çeviri yöntemi ise, söz konusu dönemin özelliğine göre değişiklik arz etmiştir.

Çeviri etkinliği, aynı zamanda yabancı dil öğretiminde de başvurulan en önemli etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yabancı dil öğretiminin en önemli amaçlarından biri, kaynak ve erek dilin değişik alanlarla ilgili ifade biçimlerinin en etkin biçimde kullanımını sağlamak ve dolayısıyla iki dili birbirine aktarma yetisini kazandırabilmektir. Çeviri etkinliğinde ve yabancı dil öğretim sürecinde bu yetiyi kazandırmak için çeşitli türde metinler kullanılmaktadır. Metin türleri arasında yazınsal metinler, yoğun yapılarıyla ve devingen anlam katmanlarıyla diğerlerine göre farklılık arz etmektedir.

ÇEVİRİ KURAMLARI

Çeviri ile ilgili araştırmalar özellikle 1960 lardan sonra büyük bir hız kazanmıştır. Bu ana kadar yapılan araştırmalar çeviri eyleminin değişik yönlerini irdelemektedir. Çevirinin karmaşık bir işlem olduğunu pragmatik ve iletişimsel boyutları olduğunu çok saygın çeviri bilimciler dile getirmektedir.

Levy (1969:49) araştırmalarında çeviri işleminde üç temel öğenin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Bunlardan birincisi, çevrilecek eserin yazarının biçemi, ikincisi yazınsal özelliği ve hitap ettiği okuyucu, bir diğeri de estetik ve yazınsal değerdir. Levy'ye göre bu üç unsur tiyatro metni gibi bir yazınsal metinde irdelenmesi gereken öğelerdir. Levy çevirmenin çeviri işlemine girişmeden önce yazarının biçimsel özelliğini, eserin hitap ettiği kitle ile birlikte içeriğinin anlaşılması gerektiğini burada vurgulamaktadır. Eşdeğerliği yaparken kültür alışmalarında uygun yorumların yapılması gerektiğini, yani bir öğenin diğer bir kültürde denkliği düşünülürken o kültürde yerleşik biçimi yoksa onu açıklama yoluyla içeriğinin verilmesi görüşünü savunmaktadır.

Wilss (1977), eşdeğerlik kavramıyla kaynak dil metninin içerik ve üslup özelliklerinin erek dil metninde tam olarak yansıtılmasının kastedildiğini ve eşdeğerliğin çeviri sürecinde büyük önem taşıdığını belirtmektedir (akt. Günay Köprülü, 2014: 83)

Klöpfer (1967) çeviri eyleminin metin türlerine göre yapılmasından yanadır. Levy gibi Klöpfer de özellikle yazınsal metinlerin çevirisinde üzerinde durduğu asıl konu biçim ve içeriğin

aktarılmasıdır. Bir çeviride içerik ona göre bir kâğıdın iki yüzü gibidir. . Klöpfer yorum yapılırken çevirmenin mümkün mertebe okuru da göz önünde bulundurarak ilgili yorumun kısa tutulmasından yanadır.

Apel, Klöpfer'in görüşünü benimsemektedir. O da yazınsal metinlerin özellikle de tiyatro metinlerinin aktarılmasında çevirmenin ilk planda kaynak metnin tüm özelliklerinin çözümlenip ortaya konulması gerektiğini savunmaktadır. Apel bu görüşü ile Klöpfer'in çeviride anlama sürecinin çevirinin birinci boyutu olduğunu ileri sürmektedir. İkinci boyutu ise Apel, üretim süreci olarak değerlendirmektedir. Apel yazınsal metinlerin aktarılması ile ilgili görüşlerini şöyle dile getirmektedir(1983:30) : ""yazınsal metinler ve bunların arsında sayılan tiyatro metinleri birer sanat eserleridir. Okur ve dinleyici bu metinlerden keyif almakta, eğlenmektedir. Bu metinlerin bir dilden başka bir dile aktarılmasında çevirmenin bazı önemli noktaları göz önünde bulundurması gerekmektedir. Bunlar, içerik, biçim ve göstergelerin anlamlarıyla ilgilidir. Çevirmenin göz ardı edemeyeceği bu öğelerle çeviri ürünü sanat katına yükselir." "

Gideon Toury tarafından ortaya atılan Hedef Odaklı yaklaşımda , kaynak metne yakın olan sadık kalınan çeviriler "yeterli", hedef metne yakın olan ve hedef dilin kurallarına uygun olan çeviriler de "kabul edilebilir" dir.

Reiss ve Vermeer tarafından ileri sürülen yaklaşım, yazınsal metinlerin aktarılmasında göstergelerin okur üzerinde uyandıracığı etkiyi kapsamaktadır. Reiss ve Vermeer yaklaşımlarını "Skopos theorie" olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre çevirmen az önce de belirttiğimiz gibi özellikle dilsel göstergelerin etki gücünü, işlevini, amacını çok iyi belirlemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu kuramla Reiss ve Vermeer sürekli hedef dil okurunu düşünmekte, onların nasıl etkileneceğini araştırmaktadır.

Skopos Theorie diye adlandırdıkları bu yaklaşım ünlü çevirmen Nord (1993:9) tarafında da benimsenmektedir. Nord bunların yaklaşımını şu şekilde anlatmaktadır: "Skopos kuramı çeviri eylemini anlamlı bir süreç olarak değerlendirmekte, anlamlı süreç ile çeviri ürününün hedefinin ne olduğunu, okura neler kazandırabileceği kastedilmektedir."

Çeviri alanında çok sayıda eser veren ve çevirinin değişik boyutlarını irdeleyen Koller yazınsal metinlerin özellikle de tiyatro metinlerinin aktarılmasında eşdeğerlik konusunu gündeme getirir. Yazara göre çeviri eylemi kaynak metinle hedef dil metni arasında birebir eşdeğerlik kurma işlemidir. Koller, (1987:85) Nida'dan yaptığı bir alıntıda sözünü ettiğimiz eşdeğerliği iki kısma ayırmaktadır: 1-Biçimsel eşdeğerlik (Formale Äquivalenz) 2-Dinamik eşdeğerlik (Dynamische Äquivalenz.)

Biçimsel eşdeğerlikte kaynak dildeki bir bildirinin hedef dildeki denkliği içerik ve biçim bakımından değerlendirilerek ele alınmaktadır. Çevirmen burada tümceyi tümceye, sözcüğü sözcüğe aktarmak için karşılıklar aramaktadır. "Sözcüğü sözcüğüne" veya "birebir" çeviri bu eşdeğerlik ilkesine dayanmaktadır.

Dinamik eşdeğerlikte ise, hedef dile aktarılan bir çeviri metninin doğal olması, hiçbir yoruma meydan vermeden anlaşılır olması, yani karmaşık, dolaşık bir anlam örgüsüne sahip olmaması yani eşdeğerlik etki ilkesinin gerçekleştirilmiş olması hedeflenmektedir.

Koller (1987:86), Nida'nın görüşlerinden yola çıkarak eşdeğerlik arayışında ortaya çıkabilecek sorunların kaynağını üç grupta toplamaktadır:

1. Hedef dil kültüründe kaynak dil kültüründeki bir dil unsurunu karşılayabilecek bir öge ya da kavram bulunmayabilir.
2. Kaynak dil ile hedef dil değişik iki kavramın tek bir kavramla ifade edilmesiyle farklılıklar arz edebilir.

3. Kaynak dil ve hedef dil belli hal ve keyfiyetler için belli göstergeleri kullanmada farklılıklar gösterebilir.

Koller, "Einführung in die Übersetzungswissenschaft" (1987:187) adlı çalışmasında eşdeğerliği öncelikle ele almış ve bu eşdeğerlik kavramını beş grupta incelemiştir:

1. Düz Anlam Düzeyinde Eşdeğerlik: Bir sözcüğün herkes tarafından bilinen, akla ilk gelen anlamında kullanılmasıdır. Çeviride, düzanlamsal eşdeğerlilik kavramı ile kaynak dildeki bir dil unsurunun erek dilde hiçbir anlam kaymasına uğramadan aktarılması kastedilmektedir.

2. Yan Anlam Düzeyinde Eşdeğerlik: Bir sözcüğün gerçek anlamından tamamen çıkmadan, işlevsel ya da biçimsel bir benzerlikten dolayı bir başka kavram için kullanılması sonucu ortaya çıkan anlamdır. Çeviride yan anlam düzeyinde eşdeğerlikten; deyim aktarmasında, benzetmelerde, ad aktarmalarında, çok anlamlılıkta ve eş anlamlılıkta yararlanılmaktadır.

3. Metnin Türüne Göre Eşdeğerlik: Türk dilinde olduğu gibi her dilin metin türlerinin kendine özgü bir üslubu vardır. Bu durum, çeviri biliminde çevrilecek metnin türüne göre çeviri yönteminin belirlenmesini zorunlu kılmaktadır.

4. Dil Kullanımsal Eşdeğerlik: Kullanımsal eşdeğerlik kavramından kaynak metnin içeriğinin, yani bu metinde kullanılan dilsel öğelerin, kavramların erek dildeki alıcılar tarafından rahatlıkla anlaşılabilir şekilde aktarılması ifade edilmektedir.

5. Biçimsel Eşdeğerlik: Kaynak metnin sadece iletişimsel içeriğinin değil, sözdizimi, biçim özellikleri ile kendine özgü anlatımını erek dilde benzer bir estetik etki sağlayabilecek biçimde aktarma olarak tanımlanmaktadır.

YAZIN ÇEVİRİSİ

Yazın çevirisi deyince akla roman, oyun, şiir, masal gibi sanatsal değer taşıyan eserlerin çevrilmesi gelir. Yazınsal eserlerde bir ögenin anlamı, yapıtın diğer öğeleriyle ya da yapıtın bütünüyle kuracağı farklı bağıntılardan oluşmaktadır. Yapıttaki her ögenin bir ya da birden fazla anlamı vardır ve bu özellikleriyle sanat eserleri olarak nitelendirilmektedirler. Söz konusu metinlerin sanat ve estetik değeri kazanmasında, metnin anlam örgüsünde anlamı pekiştirmek, kolaylaştırmak, kimi zaman abartmak ve olguları etkili sunmak amacıyla bir dile özgü hiciv, yergi, benzetme, kişileştirme, uyak, aliterasyon, gibi belli söz kalıplarının, dil oyunlarının, söz sanatlarının, deyimlerin, mecazların ve üstü örtük ifadelerin kullanılmasının önemli payı vardır.

Dil içi anlam sanatlarıyla örülü eserler, değişik çağrışım ve imgesel alanlar oluşturarak okurun zihninde çok boyutlu ve üretime yönelik bir anlamlandırma süreci başlatırlar. Sanat eserlerinin en önemli özellikleri, belli iletişim süreçleri içermeleridir. Burada devreye okur girmektedir. Okur, iletişim sürecindeki iletiyi devingen ve üretken anlamlandırma becerisiyle çözümler. Yazar iletisini kapalı bir biçimde verir; ileti, okur tarafından anlamlandırılır ve bu iletişim süreci anlama dönük bir devingenlik oluşturur. Diğer metin türlerinde anlam, her okur tarafından aynı şekilde alınlanır. Oysa yazınsal eserler, bilgi aktarmalarının, estetik bakış açısı kazandırmalarının dışında okurun düşünmesini, merak etmesini, analitik bakabilme ve sorgulama yetisi edinmesini de sağlamaktadır.

Yazınsal metinler sanat eseri olup, tüm insanlığın ortak mirasıdır. Kültürlerarası yaklaşımın gündemde olmasından hareketle bu eserlerin bir dilden diğerine aktarılması, söz konusu ortak kültürel mirastan faydalanmayı gerekli kılmaktadır. Şöyle ki, yazınsal metinlerin çevirisi, iki kültür arasında bir köprü olarak değerlendirilmekte ve köprünün sağlamlığı çevirinin yeterli olmasıyla özdeşleştirilmektedir.

Yazınsal metinlerin işlevleri ancak yeterli, eşdeğer ve kabul edilebilir bir çeviri söz konusu olduğunda olasıdır. Aksi takdirde anlaşılmayacak, anlam kaymaları ve boşluklarla bezenmiş bir metinle karşı karşıya kalınacaktır.

Yazınsal metinlerin çevirisinde çevirmenler birbirinden farklı iki anlayışı benimsemektedirler. Bunlardan birincisi kaynak metne bağlı kalarak sözcüğü sözcüğüne çeviri anlayışını, diğeri ise erek kültürü dikkate alıp kaynak dil metnini göz ardı eden çeviri tutumudur. Sözünü ettiğimiz bu

anlayışlar arasında kaynak dil metnine sadık kalıp yazarın vermek istediği iletiye çoğul anlamlılık bağlamında zarar veren, eserin sanatsal değerini bozmaktan çekinen görüşten de bahsetmek gerekir. Bu görüşlerin yanı sıra eşdeğerlik bağlamından söz ederek birçok eşdeğerlik türünü önceliğe almak gerektiğini düşünenler vardır. Günümüzde ise, çeviride asıl olanın içerik ile biçim özelliklerini dengede tutulmaya çalışılması olduğu görüşü hâkimdir.

Çeviri etkinliği ile aktarılan ürünler arasında en çok kültür arası iletişim sağlayan metinler yazınsal metinlerdir. Yazınsal metinlerin çevirisi, günümüzde üstlendiği görev açısından oldukça önemlidir. Bu eserlerin çevirisiyle başka toplumların ve ulusların kültürel değerleri aktararak kültürler arası iletişim sağlanmaktadır. Yazınsal metinler, bir ulusun kültürü olarak değerlendirilmekte, bu kültür çeviri aracılığıyla dış dünyaya tanıtılmaktadır. Kültürlerin çeviri etkinliğiyle birbirine tanıtılmasıyla, insanın ufkunun açılacağı ve yeni bakış açıları kazanacağı belirtilmektedir (Aktaş 1999: 43).

Yazınsal eserlerin çeviri aracılığıyla ait oldukları uygarlıkların ve kültürlerin değerlerini ve özelliklerini erek dil okuru dünyasına taşınmasının yanında diğer ulusların yazınındaki gelişmelerin ve kullanılan tekniklerin çevrilmesiyle, erek dil yazınına da katkı sağlayacağı bilinmektedir. Bu yolla kullanılan çağdaş anlatım teknikleri, yani zaman kurgusu, geriye dönüş tekniği, bilinç akımı, iç monologlar, çeviri yoluyla erek kültüre etki edecektir ve erek dil okuru dünyasına renk katıp değişik bakış açıları edinmeyi sağlayacaktır.

YAZINSAL METİNLERDE ÇEVİRİ ELEŞTİRİSİ

Çeviri eleştirisi ile ilgili olarak; A. Popovic'in 1973 yılında ele aldığı "Zum Status der Übersetzungskritik" dir. Popovic, bu çalışmada çeviri eleştirisinin, metni önce, hem kaynak dil hem de erek dil yazını bağlamında, gerek dil gerekse yazın geleneğinin yerleşik kurallarından sapma açısından incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Sonraki aşamada kaynak metin dilsel, biçimsel yönden karşılaştırılıp somut yanlışlıkları saptayarak çözümlendikten sonra metnin alımlanma koşulları değerlendirilmelidir.

Koller (1987: 197) Popovic'in çeviri eleştirisi konusundaki görüşlerini, eleştirinin, çeviri metni, hem kaynak dil yazını hem de erek dil yazını içindeki konumuna yerleştirerek, okur açısından ele alması; kaynak metin ile erek metnin biçimsel açıdan çözümlenerek, dilsel biçimsel açıdan karşılaştırılması; yanlışları saptamanın, çeviri eleştirisinin ancak bir yönünü oluşturması açısından desteklemektedir.

König'in "Kültürlerarası İletişimde Mütercim'in Rolü" (1993) adlı araştırması söz konusu çalışmalardan birisidir. König, araştırmasında çevirmenin iki kültür arasında arabuluculuk yaptığını ve kültürlerarası iletişimde çok önemli bir işlevi olduğunu, bunun için de iki dil ve kültüre hâkim olması gerektiğini belirtmiştir.

THOMAS MANN

Thomas Mann, 1875 yılında Almanya'da doğdu. 1898'de yayımladığı ve Der kleine Herr Friedmann (Küçük Friedmann) adı altında topladığı ilk öykülerinde, daha çok Schopenhauer, Nietzsche ve Wagner'in etkisi altında kalarak sanatçının yaratma sorununa odaklanmıştı. Bu ilk öykülerinin ardından Mann'ı asıl üne kavuşturan Buddenbrooklar adlı toplumsal roman yayımlandı. 1903'te Tonio Kröger, 1912'de Venedik'te Ölüm yayımlandı. Daha sonra Büyülü Dağ'ı yazan Mann, Hitler iktidara gelince Almanya'dan ayrıldı. 1936'da ABD vatandaşlığına geçti ve Almanya'nın karanlık tablosunu çizdiği Yusuf ve Kardeşleri dörtlemesini yayımladı (1933-1942). Dörtlemenin ardından yazmaya koyulduğu Doktor Faustus'ta ise besteci Andreas Leverkühn'ün yaşam öyküsünün ışığında, Alman kültürünün barbarlığa yenik düşmesini anlattı. Mann, "Anılar, Birinci Kısım" alt başlığını taşıyan Dolandırıcı Felix Krull'un İtirafı'nın devamını yazmayı tasarladıysa da, romanını tamamlayamadı. 1929 yılında Nobel Edebiyat Ödülünü alan Mann, 1955'te Zürih'te öldü.

BEHÇET NECATİGİL

Behçet Necatigil, 1916'da İstanbul'da doğdu. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra 1940-1972 yılları arasında öğretmenlik yaptı. Çağdaş Türk Edebiyatı'nın en seçkin şairlerinden biri olan Necatigil, Almancadan çeviriler yaptı, sekizi Knut Hamsun'dan olmak üzere otuza yakın kitap çevirdi. 1979'da İstanbul'da öldü. Ailesi tarafından konan Necatigil Şiir Ödülü, 1980'den bu yana kesintisiz olarak veriliyor.

ESERİN İNCELENMESİ

Örnek I

“Es war Anfang Mai und, nach naßkalten Wochen, ein falscher Hochsommer eingefallen” (7)

Mayıs başlarıydı; yağışlı, soğuk geçen haftalardan sonra birdenbire aldatıcı bir yaz bastırmıştı.(13)

Çevirmen burada kaynak dil yazarının üslubunu dikkate alarak hedef dile aktarmış ve kaynak metinde olmayan “birdenbire” ilaveyi yapmıştır.

Örnek II

Das ist meine Sache. Vielleicht will ich mein Gepäck in Verwahrung geben. Sie werden umkehren.” (23)

“O benim bileceğim iş! dedi Aschenbach. “Belki eşyayı emanetçiye vermek istiyorum. Geri dönün!” (37)

Çevirmen burada “sie werden umkehren” cümlesini “geri döneceksiniz” yerine “geri dönün” şeklinde yorumlamıştır. Çevirmen burada bilinçli olarak bunu yapmış ve hedef dil okurunun açık seçik bir biçimde anlaması anlayışından hareket etmiştir.

Örnek III

“Es war eine Gruppe halb und kaum Erwachsener unter der Obhut einer Erzieherin oder Gesellschafterin um ein Rohrtischchen versammelt: frei junge Mädchen, fünfzehn- bis siebzehnjährig, wie es schien, und ein langhaariger Knabe von vielleicht vierzehn Jahren.” (26)

“Çocuklukla gençlik çağı arasındaki bir grup, bir mürebbiye ya da bir dame d'honneur'un (Fr. Nedime) gözetimi altında, hasır bir masanın çevresinde toplanmışlardı: on beş on yedi yaşlarında gösteren üç kızla, aşağı yukarı on dördünde uzun saçlı bir erkek çocuğu.” (41)

Burada çevirmen Gesellschafterin (bayan arkadaşı, ortak) sözcüğünün yerine Fransızca dame d'honneur (nedime) sözcüğünü kullanarak yabancılaştırma işlemi yaptığını görüyoruz.

Örnek IV

“Die Gouvernante, eine kleine und korpulente Halbdame mit rotem Gesicht, gab endlich das Zeichen, sich zu erheben. Mit hochgezogenen Brauen schob sie ihren Stuhl zurück und verneigte sich, als eine große Frau, grauweiß gekleidet und sehr reich mit Perlen geschmückt, die Halle betrat.” (27)

“Kısa boylu, iriyarı, kırmızı yüzlü demidame (Fr.Hanımfendi kırması) olan mürebbiye, sonunda kalk işareti verdi. Kaşlarını kaldırarak iskemlesini geri çekti ve salona giren, açık griler giyinmiş, incilerle son derece zengin süslenmiş uzun boylu bir kadına doğru bir reverans yaptı.” (43)

Çevirmen burada korpulent sözcüğünü şişman anlamı yerine iri yarı sözcüğünü kullanarak anlamsal bağlamına göre anlam değişmeden aynı anlamı verebilecek ifadeyi tercih etmiştir ve kaynak metinde Halbdame sözcüğü yerine hedef metinde demidame sözcüğünü kullanmış ve açıklama yapılarak nereden geldiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Örnek V

Aschenbach war versucht, ihm mit dem Finger zu drohen. Dir aber rate ich, Kritobulos, dachte er lächelnd, geh ein Jahr auf Reisen! Denn soviel brauchst du mindestens Zeit zur Genesung.” (32)

“Aschenbach’ın içinden parmağıyla onu tehdit etmek geçti. “Sana da tavsiyem şudur, Kritobulos! Diye düşündü gülümseyerek: “Bir yıllığına gezilere çık! İyileşmen için en az bu kadar zamana ihtiyacın var çünkü.” (50)

Çevirmen burada kaynak metne bağlı bir çeviri yaparak birebir çeviri işlemi uygulanmıştır.

Örnek VI

“Unterdessen nähert sich das Dampfboot dem Bahnhof, und Schmerz und Ratlosigkeit steigen bis zur Verwirrung. Die Abreise dünkt dem Gequälten unmöglich, die Umkehr nicht minder.” (37)

“ Bu sırada vaporetto da istasyona yaklaşmaktaydı, duyduğu ıstırap ve çaresizlik, şaşkınlık derecesine varmıştı. Aschenbach azaplar içinde, gitmek kadar geri dönmenin de imkansız olduğunu görüyordu.” (57)

Burada çevirmen Dampfboot sözcüğünün yerine İtalyanca Vaporette sözcüğünü kullanarak yabancılaştırma işlemi yaptığını görüyoruz. Ayrıca ikinci cümlede Aschenbach kelimesinin kullanılmasıyla ekleme işlemleri uygulanmıştır.

Örnek VII

“Der Gast, den ein so gefügiges Mißgeschick hier festgehalten, war weit entfernt, in der Rückgewinnung seiner Habe einen Grund zu erneutem Aufbruch zu sehen.” (39)

“Uysal bir talihsizlikle olduğu yerde bağlanıp kalmış misafir, bavuluna tekrar kavuşmuş olmasına, yeniden yola çıkmak için yeterli bir neden gözıyla bakmadı.” (61)

Çevirmen kaynak metinde “Habe” (mal, servet) kelimesini yerine hedef metinde bavul sözcüğünü kullanarak yorumlama işlemi yapmış, cümlemin tamamında da cümlelerin tamamını oturtabilmek amacıyla yorumlama işlerine başvurulmuştur.

Örnek VIII

“In der vierten Woche seines Aufenthalts auf dem Lido machte Gustav von Aschenbach einige die Außenwelt betreffende unheimliche Wahrnehmungen. Erstens schien es ihm, als ob bei steigender Jahreszeit die Frequenz seines Gasthofes eher ab- als zu nähme, und insbesondere, als ob die deutsche Sprache um ihn her versiege und verstumme, so daß bei Tisch und am Strand endlich nur noch fremde Laute sein Ohr trafen.” (48)

“Lido’da kalışının dördüncü haftasında Gustav von Aschenbach, dış dünyayla ilgili korkunç bazı şeyler sezdi. Bir kere, ona öyle geliyordu ki, mevsim ilerlediği halde otelin müşterileri artacağına azalmış, sonra özellikle çevresinde konuşulan Almanca sanki gitgide kurumu, duyulmaz olmuş, nihayet yemekte, plajda artık sadece yabancı sözler işitmeye başlamıştı.” (75)

Birinci cümlede Çevirmen unheimlich (tuhaf, korkutucu) sıfatı yerine “korkunç” sıfatını kullanarak anlamsal bağlamına göre anlam değişmeden aynı anlamı verebilecek ifadeyi tercih etmiştir. Burada kaynak metne bağlı bir çeviri yapılarak birebir çeviri uygulanmıştır.

Örnek IX

“Er stand in dem weißen Gürtelanzug, den er zuweilen zur Hauptmahlzeit anlegte, in unvermeidlicher und anerschaffener Grazie, den linken Unterarm auf der Brüstung, die Füße gekreuzt, die rechte Hand in der tragenden Hüfte, und blickte mit einem Ausdruck, der kaum ein Lächeln, nur eine entfernte Neugier, ein höfliches Entgegenkommen war, zu den Bänkelsängern hinab.” (54)

“Tadzio orada, akşam yemeklerinde ara sıra giydiği kemerli, beyaz elbisesi içinde her zaman ki o doğuştan şirinliğiyle, sol kolu merdivenin trabzanına dayalı, bacakları çapraz, sağ eli kalçası üstünde duruyor, yüzünde bir gülümsemeden çok sadece uzak bir merak, kibar bir kabul ifadesiyle aşağıya, sokak şarkıcılarına bakıyordu. (83-84)

Burada “er” şahıs zamiri yerine bahsedilen şahıs “Tadzio” olarak ifade edilmiş ve kaynak metne bağlı bir çeviri yapılarak birebir çeviri uygulanmıştır.

Örnek X

“Am Rande der Flut verweilte er sich , gesenkten Hauptes, mit einer Fußspitze Figuren im feuchten Sand zeichnend, und ging dann in die seichte Vorse, die an ihrer tiefsten Stelle noch nicht seine Knie benetzte, durchschritt sie, lässig vordringend, und gelangte zur Sandbank.” (68)

“Kıyıda durakladı; başı eğik, ayağının ucuyla nemli kumlara şekiller çiziyordu; sonra sığ sulara yürüyerek sığ sulara girdi, su en derin yerinde bile dizlerine kadar yükselmeyordu; dalgın dalgın yürüyerek bu sığılığı geçti, ortadaki kumluğa vardı.” (102)

Çevirmen burada bazı kelimeleri “Rande, und” çevirmeyerek atlama işlemlerini uygulamış ve kaynak metne bağlı bir çeviri yaparak birebir çeviri uygulamıştır.

SONUÇ

Çeviri biliminde eşdeğer bir çeviri yazınsal metinler için biçim ve içeriğin aynı ölçütlerde aktarıldığı, birinin diğerine tercih edilmediği bir çeviri anlayışıdır. Yeterlikte üretilen çeviri ürününün kaynak metne daha yakın olmasıyla bilinmektedir. Bir başka deyişle kaynak dil metninin tüm özelliklerine sadık kalınarak yapılan çeviri yaklaşımdır. Kabul edilebilirlik ise yeterliğin aksine hedef dil okuruna, hedef kültüre yakın kaynak metnin gerektiğinde biçimine o kadar önem vermeden bir takım ekleme ve çıkarmalara da yer veren bir çeviri anlayışıdır.

Bizim irdelediğimiz bir çevirmende bu gruba girmektedir. İncelediğimiz eserde çevirmeni yer de olsa kaynak metnine sadık kalınan ve ona dayanılarak alınan kararları yok değil, fakat çoğunlukla kabul edilebilir çeviri yaklaşımından yanadır.

Bu bulgularla birlikte incelediğimiz çeviri ürününde gözlemlediğimiz bir başka özellik de çevirmenin sık sık yorum yapması ve yorum yapınca da, ister istemez bir takım eklemelere başvurmuş olmasıdır. Bunlar daha öncede belirttiğimiz gibi sözcük, söz dizimi, tamlama ve cümle düzeylerinde yapılan eklemelerdir. Çevirmenin bu yaklaşımı bizde onun kaynak metindeki olayları her şeyiyle göz önünde canlandırdığını ve daha sonra bu canlandırmış olduğu şeyleri yazıya döktüğü izlenimini uyandırmıştır. Çevirmenin bu tutumunu Akşit Göktürk'ün (2016: 50) dediği gibi kaynak metni hedef dil okuruna götürmek diye niteleyebiliriz.

Bu yaklaşımın gereği olarak çevirmen kaynak dil metninden yaptığı çevirinin okur tarafından öncelikle iyi algılanmasını bir başka deyişle anlaşılmasını esas almıştır. Bunu yaparken kaynak dildeki bir söylemin nasıl yapılandığını, hangi dilsel araçların kullanıldığını yani söyleyiş biçimini ve bunun hedef dilde nasıl ifade edildiğine değil, bu söylemin hedef kültürde en kolay en yalın yoldan anlaşılması için elinden gelen her şeyi yapmakta yerine göre eklemekte yerine göre eksiltmelere yer vermektedir.

Sonuç olarak araştırmamızda irdelediğimiz çevirmen Behçet Necatigil'in ürettiği çevirinin hedef dil odaklı bir çeviri olduğunu bu çeviri anlayışının gereği olarak kaynak dil metni ile biçimsel açıdan karşılaştırmalı bir çözümleme yapılmadan hedef dil kültüründe içeriğin aktarılmasıyla sınırlı kaldığını söyleyebiliriz. Böyle bir çeviri anlayışını Toury, bir yandan ürün odaklı bir yandan da işlevselliği öne çıkaran bir çeviri anlayışı olarak değerlendirmektedir. Kullanılan bu yöntemden çevirmenin sözünü ettiğimiz çevirisinde Toury'in ileri sürdüğü “ürün-süreç” odaklı bir başka deyişle “işlevselliği” esas alan bir anlayıştan yana tavır takındığı anlaşılmaktadır. Böyle bir çeviri anlayışını daha öncede belirttiğimiz gibi kabul edilebilir bir çeviri olarak değerlendirebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan (2000), Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
- AKTAŞ, Tahsin (1999), “Yazın Çevirisi, İşlevi ve Özellikleri, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 19 (3), Ankara, s. 41-51.
- APEL, Friedmar (1983), “Literarische Übersetzung, Stuttgart, Metzler Verlag, s. 12.
- BOZTAŞ, İsmail (1992), “Çeviri, Çeviride Eşdeğerlilik ve Dilbilim”, Dilbilim 20. Yıl Yazıları, Karaca Dil Kursu Yayınları, Ankara, s. 249-255.
- GÖKTÜRK, Akşit (2016), Çeviri: Dillerin Dili, Yapı Kredi Yayınları.
- GÜNAY KÖPRÜLÜ, Sevtap (2014), Dublajda Senkron Kaynaklı Çeviri Sorunları, Route Educational & Social Science Journal, Volume 1(1), s. 81-92.
- KLÖPFER, Rolf, (1967) “Die Theorie der literarischen Übersetzung”, Romanisch- Deutscher Sprachbereich, München.
- KOLLER, Werner (1987): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Quelle & Meyer, Heidelberg.
- KÖNIG, Wolf (1993), “Kültürlerarası İletişimde Mütercim Rolü”, Çağdaş Çeviri Kuramları ve Uygulamaları, H.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu Mütercim ve Tercümanlık Bölümü Yayınları, Ankara, s. 75-86.
- LEVY, Jiri (1969), “Die literarische Übersetzung, Theorie einer Kunstgattung”, Frankfurt am Main-Boon.
- MANN, Thomas. (1983): *Der Tod in Venedig*, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag
- NECATİGİL, Behçet (2015): *Venedik’te Ölüm*, İstanbul: Can Yayınları.
- NORD, Christiane (1993), “Einführung in das funktionale Übersetzen am Beispiel von Titeln und Überschriften”, Tübinger Beiträge zur Linguistik 281, Tübingen.
- POPOVIĆ, Anton 1973), “Zum Status der Übersetzungskritik”, in Babel, s. 161-165
- TOURY, Gideon (1980), “In Search of a Theory of Translation”, Tel Aviv, The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tal Aviv University.
- VARDAR, Berke (1981), “Çeviri Konuşmaları”, Yazko Çeviri, Sayı:2, s.172-173.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 47-59, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:11.08.2017 Kabul Tarihi: 14.12.2017

ÇOCUK OYUNLARININ ÇOCUKLARIN GELİŞİM ALANLARINA YÖNELİK ETKİLERİNİN GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ (SİVAS İLİ ÖRNEKLEMİ)*

Games of Children's in The Context of A Study of The Effects of Past and Present for Development Areas of Childrens (Sivas Province Sampling)

Aysel ARSLAN ¹

Tuncay DİLCİ ²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; geçmişten günümüze çocuk oyunlarının çocukların gelişim alanlarına ilişkin etkilerinin belirlenmesidir. Çalışmada nitel araştırma türleri arasında yer alan durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Sivas il merkezinde yaşayan 20-82 yaş arasında bulunan 50 kişi çalışma grubu olarak seçilmiştir. Veriler için açık uçlu dört maddelik bir görüşme formu hazırlanmıştır. 51-82 yaş aralığında yer alan 24 katılımcıyla yüz yüze görüşme yapılmış, 20-50 yaş aralığında yer alan 26 katılımcıya yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. 51-82 yaş aralığında bulunan birinci gruba kendi çocukluk dönemlerine ait çocuk oyunlarına ilişkin sorular, 20-50 yaş aralığında bulunan ikinci gruba ise çocuklarının günümüzde oynadığı çocuk oyunlarına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Veriler frekans analizi ve içerik çözümleme tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda genel olarak çocuk oyunlarının çocuklarda karakter gelişimi başta olmak üzere çocukların fiziksel becerilerinin gelişimine, etkili sosyal ilişki oluşturmalarına, duygusal ve bilişsel gelişimlerine olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, çocuk oyunları, gelişim alanları, öğrenme

ABSTRACT

The purpose of this research is to determine the effects of past day-to-day children's games on children's development areas. In the study, case study from qualitative research types were used. The study group consists of 50 people living in Sivas province centre and randomly determined ages from 20 to 82. The data were obtained by using an open-ended interview form consisting of four items. 24 people were interviewed in the age range of 52-80, and semi-structured interview form was applied to 26 people in the age range of 20-50. The first group in the age range of 52-80 was asked some questions about games they played during their childhood; the second group in the age range of 20-50 was asked some questions about the games that their children play today. In the analysis of data, frequency analysis and content analysis techniques were used. It has been determined that children's games generally contribute positively to the physical development of children, especially to their character development, to the formation of effective social relations, emotional and cognitive development via the data obtained from the participants in the study.

Keywords: Child, child plays, development areas, learning

GİRİŞ

Çocukluk döneminin insan hayatının en önemli dönemi olduğu belirtilerek genel olarak bireylerin doğduğu andan başlayarak 10-11 yaşına kadar devam eden bir süreci kapsadığı ifade edilmektedir (Uluğ, 2007: 1). Çocukluk dönemi ve çocuklarla özdeşleşen en önemli kavramların

* Bu makale The Third International Congress on Curriculum and Instruction/ 22-24 October 2015, Adana'da sözlü bildiri olarak sunulmuş; ancak hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi ERZURUM, e-posta: arslanaysel.58@gmail.com

² Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü SİVAS, e-posta: tuncaydilci@gmail.com

başında ise oyun bulunmaktadır. Çünkü oyun çocukların doğdukları andan itibaren belirli bir döneme kadar yaptıkları en önemli işleridir (Adak, Özdemir & Ramazan, 2012: 2; And, 1974: 16; Başal, 2010; Turan, 2007). Çocuklar oyun aracılığıyla farklı deneyimler yaşamakta ve kendi kişiliğini oluşturmaktadır (Thompson, 1990).

Çocuklar, çevrelerinden öğrendikleri her türlü bilgi ve beceriyi oyun içinde yaptıkları tekrarlarla geliştirir ve pekiştirir (Pehlivan, 2005; Nutku, 1998: 16). Çocuklar dünyayı, oyun aracılığıyla anlamaya ve kavramaya çalışmakta (Saracho, 2003), karşılaştıkları olaylar ve durumlara ilişkin her türlü duygu ve isteklerini ifade edebilmek için oyunu bir tür araç olarak kullanmaktadırlar (Landreth, Homeyer & Morrison, 2006). Çocuklar bu durumu daha ilk yaşlarda keşfetmekle birlikte yaşları büyüdükçe oyunu daha etkin olarak kullanmaya başlamakta ve oynadıkları oyunların özellikleri de bu bağlamda değişiklikler göstermektedir (Thompson, 1990).

Oyunun çocuğun kişilik ve kimlik kazanmasında pek çok olumlu etkisi kabul edilmekle birlikte soyut bir kavram olduğu belirtilerek ne olduğu ve çocuğun buna neden ihtiyaç duyduğu tam olarak ifade edilememektedir (Canlı, 2014: 7; Schuster, 1980). Bayar Çelebi (2007: 10) oyunu, çocukluk döneminin ilk evrelerinde zevk amaçlı; sonraki dönemlerinde ise daha önceden belirlenmiş kurallara bağlı kalarak oynadığı, kişilik ve kimliğini, yeteneklerini, zekâsını geliştirdiği bir eylem olarak ifade etmiştir. Huizinga (2006: 17) oyunu; belli bir yer, zaman ve irade dâhilinde bilinen bir düzene göre gerçekleştirilen, çocukların isteyerek ve kuralları baştan kabul ederek oynadıkları, maddî çıkar veya zorunluluk halleri dışında var olan bir eylem olarak tanımlamıştır. Özhan (1997: 4), oyunun kültürün aktarılması yönüne dikkat çekmiş ve geçmişten günümüze kadar birçok kültür özelliğinin çocuk oyunları sayesinde günümüze ulaşabildiğini belirtmiştir. Çolak (2009: 15) oyun ve çocuk oyunları olarak bir ayrım yapmış; çocuk oyunlarının sadece çocukların ilgisini çeken, onlar tarafından oynanan ve yer yer onlar tarafından yenilenen eylemler olduğunu belirtmiştir. Çocuğun ilgi alanına giren her türlü zihinsel ve bedensel eylemlerin çocuk oyunu olarak adlandırıldığını söylemektedir. Oyun günümüzde daha çok kontrol edilebilen “şeylerle oynamak” olarak şeklinde algılanırken geçmişte “başkalarıyla oynamak” anlamına gelen bir tür etkinlik olarak algılandığı belirtilmektedir (Sutton-Smith, 1988). Smith ve Cowie (1989) ise oyunun çocuklarda yaratıcılığı geliştirdiğini kabul etmekte ancak oyunun idealleştirilmiş bir tür eylem olduğunu söylemiştir. Oyunun aslında çocukların gerçeklerini tam olarak yansıtmayıp yetişkinlerin onları kontrol altında tutma aracı olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında kontrol altına alınmış ve bir anlamda evcilleştirilmiş oyunların “iyi oyun” sayılabileceği kontrol altına alınamayan oyunların da “kötü oyun” olarak adlandırılabilen farklı bir söylemin de bulunduğu görülmektedir (Onur & Güney, 2004: 8). Oyunun gerçekte tam olarak insan hayatında ne olduğunun ifade edilmemesi onun hakkında bu ve benzeri pek çok bakış açısının oluşmasını sağlamaktadır. Genel olarak yapılan tanımların her birinin oyunu bir şekilde yetişkinlerin algı dünyalarına uygun olarak açıklamaya yönelik olduğu görülmektedir.

Çocuklar oyun sürecinde tüm bedenlerini ve zihinsel aktivitelerini etkin olarak kullanmakta, oyuna dâhil olmaktadır (Canlı, 2014: 9; Tören, 2011: 26). Oyun çocukların bedensel ve zihinsel gelişimlerini sağlamanın yanı sıra onların kişilik ve karakter yapılarının gelişmesini destekleyerek topluma uyum sağlamalarını da kolaylaştırmaktadır (Çınar, 2008: 17; Gander & Gardiner, 1998: 618). Çocuğun oyun içindeki tavrı, kurallara ilişkin tutumu, oyun içinde etkin olması, liderlik yapması ya da pasif olarak oyuna katılması onun gelecekteki kişilik ve karakterine yönelik ipuçları taşımaktadır (Tören, 2011: 24). Oyun, içinde toplum kurallarını barındıran yapıyla çocukların oyun oynarken bu kuralları içselleştirmesini ve davranış haline dönüştürmesini sağlamaktadır. Yani oyun, çocuğun yaşadığı toplumun kurallarını, davranış kalıplarını ona kazandırırken onun toplum içindeki rolünü algılamasına ve bu role uygun davranış kalıplarını doğru bir şekilde kullanabilmesine olanak tanımaktadır (Gander & Gardiner, 1998: 618; Nutku, 1998: 16; Sağlam, 1997: 416). Oyun çocuğun sosyal anlamda gelişimini desteklediği gibi onun fizyolojik, biyolojik, psikolojik (Canlı, 2014: 6; Çınar, 2008: 17; Sevinç, 2004), dil, akıl, sosyal, duygusal ve motor becerilerinin gelişimini de olumlu anlamda desteklemektedir (Egemen, Yılmaz & Akil, 2004: 39). Oyun esnasında çocukların motor ve biliş becerilerinin birçoğu gelişmekte ve çocuk farkında

olmadan bu becerilerini uygun olarak kullanmayı öğrenmektedir. Aynı zamanda çevrelerindeki nesnelere ilişkin kavramları öğrenmektedir (Gander & Gardiner, 1998: 618). Oyun sürecinde çocuk dikkatini belirli bir alana yoğunlaştırabilmekte ve bunu sürdürebilmektedir (Canlı, 2014: 7). Oyunun çocuğun gelişimine yaptığı pek çok olumlu katkı süreç içerisinde doğal olarak eğitimcilerin de dikkatini çekmiş ve oyun yoluyla eğitim gündeme gelmiştir. Oyun yoluyla eğitim; çocuklara içinde yaşadıkları toplumun kültürel özelliklerini aşılama ve içselleştirme, istedik özelliklerin gelişimini sağlama, çocuğun psikolojik gelişimini oyun içindeki davranışlarına göre belirleme vb. pek çok yönden eğitimcilere yardımcı olmaktadır (Çınar, 2008: 17; Sağlam, 1997: 418). Oyunla ilgili söylenen tüm bu ifadelerin ortak noktası; oyunun çocukların hayatı öğrenme ve keşfetme araçları, çocukların kendilerini ifade edebildikleri en özel alanları olduğu ve her çocuk için çok önemli ve gerekli olduğudur. Çocukların ancak oyun aracılığıyla kendisine, geleceğe ve çevresine ilişkin farkındalık geliştirebileceği ve bu anlamda bir çeşit rehberlik görevini üstlendiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda oyunun sadece oyun olmayıp çocuğun hayatında çok daha önemli bir işleve sahip olduğu belirtilmektedir (Egemen vd., 2004: 39; Tuğrul, 2010).

Çocukluk döneminde oynanan oyunların çocukların gelişimindeki önemi, geçmişten günümüze uzanan çizgide çocuk oyunlarının onların zihinsel, fiziksel, sosyal ve psikolojik alanlardaki gelişimlerine yaptığı katkılar eğitimcilerin de ilgisini çekmiş ve çocuk oyunlarının eğitimde kullanılmasına ilişkin görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler doğrultusunda günümüzde özellikle pek çok anasınıfı ve eğitimin ilk basamağında bulunan kurumlarda çocuk oyunları etkin şekilde bir tür öğretim yöntemi olarak kullanılmaktadır. Yani geçmişte oynanan çocuk oyunları informal anlamda çocukların gelişimlerini desteklerken artık daha formal bir boyutta ve bilinçli olarak kullanılmaktadır. Geçmişte oynanan çocuk oyunlarının daha çok dışarda ve grup olarak oynandığı; günümüzde ise çocuk oyunlarının genellikle kapalı mekânlarda, teknolojik oyuncaklar aracılığıyla ve bireysel olarak oynandığı yapılan çalışmalarla (Artar, Demir & Çok, 1998; Tören, 2011) belirlenmiştir. Geçmişten günümüze uzanan süreçte oyundaki bu farklılaşmanın, çocukların gelişim alanlarına yönelik olarak oyun aracılığıyla elde ettikleri kazanımlarda ne gibi değişimlere neden olduğunun tespit edilmesi gerekli görülmüştür. Yapılan bu çalışmada; geçmiş ve günümüz bağlamında çocukların gelişimlerinde bu kadar önemli olan çocuk oyunlarının onların gelişim alanlarına yaptığı katkılara ilişkin olarak katılımcılardan elde edilen görüşlere karşılaştırmalı olarak yer verilmiş, geçmiş ve günümüz bağlamında çocuk oyunlarının çocukların farklı gelişim alanlarına yaptığı katkılarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde; araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve toplanan verilerin analizine ilişkin bilgiler bulunmaktadır.

Araştırma Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma türlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Tek bir olay ya da durumun derinlemesine boyutsal olarak incelenmesi durum çalışması deseni olarak ifade edilmektedir. Bu desen; gerçekte ortamda neler olduğuna bakma, verileri sistematik olarak toplama, analiz etme ve sonuçların ortaya konulması aşamalarını içermektedir. Elde edilen bulgular ışığında olay ve durumun nedeni tespit edilerek gelecekteki araştırmalara bir çeşit rehberlik yapılmaktadır (Davey, 1991).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2015 yılında Sivas il merkezinde yaşayan, 20-82 yaş aralığında yer alan 50 kişi oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan katılımcıların 24'ü 20-50 yaş aralığında, 26'sı 51-82 yaş aralığında bulunmaktadır. 20-50 yaş aralığında bulunan katılımcılara çocuklarının oynadığı çocuk oyunlarının onların gelişim alanlarına etkilerine ilişkin yaptığı katkıları belirlemeye yönelik olarak hazırlanan sorular; 51-82 yaş aralığındaki katılımcılara ise kendi çocukluk dönemlerinde oynadıkları çocuk oyunlarının kendi gelişim alanlarına yönelik katkıları belirlemeye yönelik sorular sorulmuştur. Geçmişteki oyunların gelişim alanlarına yönelik etkilerini

tespit etmek amacıyla soru sorduğumuz 51-82 yaş aralığındaki 13 katılımcı okuma-yazma bilmemektedir. Çalışma grubuna ilişkin demografik bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubuna ilişkin betimsel istatistikler

Katılımcı özellikleri		f	%
Cinsiyet	Bayan	20	.40
	Erkek	30	.60
Yaş	20-30 yaş	5	.10
	31-40 yaş	12	.24
	41-50 yaş	9	.18
	51-60 yaş	8	.16
	61-70 yaş	11	.22
	71-82 yaş	5	.10
Eğitim Durumu	Okuma yazması yok	13	.26
	İlkokul	11	.22
	Ortaokul	2	.04
	Lise	8	.16
	Üniversite	16	.32

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya ilişki verilerin toplanması amacıyla oyunlara yönelik dört sorudan oluşan bir görüşme formu ilgili alan yazın dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu görüşme formunda yer alan maddeler her iki grubun özellikleri dikkate alınarak yeniden düzenlenmiş ve birbirine paralel olarak iki farklı şekilde düzenlenmiştir. Hazırlanan sorular hem alana uygunluk hem dil açıklığı hem de birbirleriyle uyumluluk bakımlarından uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Aziz (2014: 85) görüşme tekniğini, bir konu hakkında derinlemesine bilgi almak için ilgili kişilere soruların sorulması olarak tanımlamaktadır. Bu tekniğin hem nitel hem de nicel araştırmalar için uygun olduğu belirtilmekle (Kaptan, 1973: 241; Sönmez & Alacapınar, 2011: 108) birlikte nitel araştırmalarda daha yoğun olarak tercih edildiği ifade edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2005: 119). Bu çalışma kapsamında hem geçmişte hem de günümüzde oynanan çocuk oyunlarının gelişim alanlarına etkilerini belirlemek amacıyla her iki grup için hazırlanan sorulara aşağıda yer verilmiştir.

1.1. Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin bilişsel gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? (51-82 yaş)

1.2. Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların bilişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? (20-50 yaş)

2.1. Çocukluğunuzda oynadığınız oyunların sizin duyuşsal gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? (51-82 yaş)

2.2. Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların duyuşsal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? (20-50 yaş)

3.1. Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin devinişsel gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? (51-82 yaş)

3.2. Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların devinişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? (20-50 yaş)

4.1. Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin sosyal gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? (51-82 yaş)

4.2. Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların sosyal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? (20-50 yaş)

Verilerin Toplanması

Çalışma kapsamında katılımcılar iki farklı gruba ayrılmıştır. 51-82 yaş aralığında yer alan katılımcılarla önceden izin alınmak suretiyle yüz yüze görüşme yapılmış, kendi çocukluk dönemlerinde oynadıkları çocuk oyunlarının onların gelişim alanlarına yönelik olarak ne tür katkılar yaptığını ilişkin sorular yöneltilmiştir. Bu grupta yer alan katılımcıların büyük çoğunluğunun okuma yazmasının olmaması sebebiyle katılımcılara sorular araştırmacılar tarafından sözlü olarak yöneltilmiş ve alınan yanıtlar görüntülü kayıt cihazı ile depolanmıştır. 20-50 yaş aralığında yer alan ikinci gruptaki katılımcılara ise yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmış ve çocuklarının günümüzde oynadığı oyunların çocuklarının gelişim alanlarına ne tür katkılar yaptığını ilişkin sorular sorulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada 51-82 yaş aralığında yer alan 24 katılımcıyla yüz yüze görüşme yapılmış ve katılımcılardan alınan veriler görüntülü kayıt cihazı ile depolanmıştır. Elde edilen veriler önce yazılı doküman haline getirilmiş ve frekans analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmada 20-50 yaş aralığında bulunan 26 katılımcıya ise yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Katılımcılardan elde edilen veriler her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı kodlanmış ve sonrasında bu kodlamalar bir araya getirilerek frekans ve içerik çözümleme analiz teknikleri uygulanarak ortak kodlamalar belirlenmiştir. Daha sonra analiz işlemlerine iki hafta ara verilmiş ve sonrasında tekrar gözden kaçan noktalar dikkate alınarak son düzenlemeler yapılmıştır. Katılımcıların kimliğinin gizliliği için herhangi bir kimlik bilgisine yer verilmemiş ve katılımcılara bir kod numarası verilmiştir. Örneğin araştırmada “K3” şeklinde yer verilen katılımcı yapılan kodlamada 3 kodunu alan katılımcıyı göstermektedir.

BULGULAR

Bu başlık altında çalışmanın amaçları doğrultusunda çalışmaya dâhil edilen katılımcılardan oyunlara ilişkin olarak elde edilen veriler sunulmuştur.

Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin bilişsel gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak birinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. İlk grupta (51-82 yaş) yer alan katılımcıların oynadıkları oyunların bilişsel gelişime katkılarına ilişkin bulgular

No	Katılımcı Yanıtları	f	%
1	Etrafındaki canlıları tanıma	7	29.17
2	Problem çözmeyi öğrenme	5	20.83
3	Nesneleri ayırt eden özellikleri fark etme	4	16.67
4	Ezber yeteneğini geliştirme	4	16.67
5	Kararları hızlı uygulama	4	16.67
6	Görme, işitme, dokunma vb. duyuuları destekleme	3	12.50
7	Hızlı bir şekilde karar verme	3	12.50
8	Dikkati geliştirme	3	12.50
9	Yaşadığı çevreyi öğrenme	2	8.33
10	Yorum yapma	2	8.33
11	Yaratıcılığı geliştirme	1	4.17

Tablo 2’de yer alan bulgular incelendiğinde geçmişte oynanan oyunların çocukların bilişsel alanda yaptıkları katkılarına ilişkin olarak katılımcılardan 11 farklı yanıt alındığı görülmektedir. Katılımcıların % 29.70’i etrafındaki canlıları tanıma; % 20.83’ü problem çözmeyi öğrenme; eşit oranlarda olmak üzere % 16.67’si nesnelere ayırt eden özellikler fark etme; ezber yeteneğini geliştirme; kararları hızlı uygulama... şeklinde yanıtlar verdikleri belirlenmiştir

Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların bilişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. İkinci grupta (20-50 yaş) yer alan katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyunların bilişsel gelişimlerine katkılarına ilişkin bulgular

No	Katılımcı Yanıtları	f	%
1	Zihin kapasitesi-zekâ gelişimini destekleme	5	19.23
2	Anlama ve anlatma becerilerini geliştirme	5	19.23
3	Öğrenmeyi öğrenme	4	15.38
4	Kelime kavram öğrenme	4	15.38
	Hızlı bir şekilde karar verme	4	15.38
5	Bilimsel düşünmeyi geliştirme	3	11.54
6	Bilişim teknolojilerini tanıma	3	11.54
7	Görme işitme, dokunma vb. duyuuları destekleme	2	7.69
8	Hayal gücünü geliştirme	2	7.69
9	Nesneleri ayırt eden özelliklerin farkına varma	2	7.69
10	Daha hızlı uygulama	2	7.69
11	Problem çözmeyi öğrenme	2	7.69
12	Düşüncelerini hayata geçirme	1	3.85
13	Yaratıcı düşünme	1	3.85
14	Zihinde canlandırma	1	3.85
15	Soru sorma becerisini geliştirme	1	3.85
16	Nesneler ve insanlar arasındaki ilişkiyi fark etme	1	3.85
17	Yorum yapma	1	3.85

Tablo 3 incelendiğinde günümüzde oynanan oyunların çocukların bilişsel alanda yaptıkları katkılarına ilişkin olarak katılımcılardan 17 farklı yanıt alındığı görülmektedir. Katılımcıların % 19.23'ü zihin kapasitesi-zekâ gelişimini destekleme; % 19.23'ü anlama ve anlatma becerilerini geliştirme; eşit oranlarda olmak üzere % 15.38'i öğrenmeyi öğrenme; kelime kavram öğrenme; hızlı bir şekilde karar verme... şeklinde devam eden yanıtlar verdikleri görülmektedir.

İkinci grupta yer alan katılımcıların bu konudaki görüşlerine ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

K3: “Düşünce ve kendi başına karar vermeyi öğretir. Görme işitme, dokunma gibi duyuuları destekler. Zihinde canlandırma, yaratıcı düşünme yetenekleri ve hayal gücü gelişir.”

K8: “Bilişim teknolojilerini tanımalarına katkı sağlıyor. Dijital teknolojiyi korkunç bir şekilde yorumluyor ve çözüyorlar. Anlamayı, tanımayı, oynadıkları zekâ oyunları itibariyle problem çözmeyi ve düşünmeyi öğrendikleri kanaatindeyim.”

K23: “Mantıklarını kullanarak hayal kurmayı, yorum yapmayı, hikâyeleştirmeyi öğreniyorlar.”

Birinci ve ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular karşılaştırıldığında günümüzdeki yanıtların daha çok çocukların zihinsel becerilerini ve öğrenme becerilerini kapsadığı; geçmişteki oyunlara yönelik cevapların ise günlük yaşamda karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik ve çocuğun yaşadığı çevreyi algılamasına yönelik olduğu görülmektedir. Birinci ve ikinci grupta yer alan katılımcıların verdikleri ortak yanıtlar: hızlı bir şekilde karar verme, görme, işitme, dokunma vb. duyuuları destekleme, daha hızlı uygulama, problem çözmeyi öğrenme, yaratıcı düşünme, yorum yapma olarak tespit edilmiştir.

Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin duyuşsal gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak birinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. İlk grupta (51-82 yaş) yer alan katılımcıların oynadıkları oyunların duyuşsal gelişime katkılarına ilişkin bulgular

No	Katılımcı Yanıtları	f	%
1	Mutlu hissetme	6	25.00
2	Sevgi, saygı, öfke, nefret gibi duyuularını kontrol edebilme	6	25.00
3	Güven gelişimini destekleme	6	25.00
4	Zevk alma	4	16.67
5	Sabrı öğrenme	3	12.50

Tablo 4'te yer alan bilgiler incelendiğinde geçmişte oynanan çocuk oyunlarının çocukların duyuşsal gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin olarak katılımcılardan 5 farklı yanıt alındığı belirlenmiştir. Katılımcıların eşit oranlarda olmak üzere % 25.00'i mutlu hissetme; sevgi saygı, öfke, nefret gibi duyguları kontrol edebilme; güven gelişimini destekleme... şeklinde yanıtlar verdikleri tespit edilmiştir.

Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların duyuşsal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. İkinci grupta (20-50 yaş) yer alan katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyunların duyuşsal gelişimlerine katkılarına ilişkin bulgular

No	Katılımcı yanıtları	f	%
1	Algılamalarını geliştirme	3	11.54
2	Mutlu hissetme	2	7.69
3	Sevgi, saygı, öfke, nefret gibi duygularını kontrol edebilme	2	7.69
4	Psikolojik olarak rahatlama	2	7.69
5	Güven gelişimini destekleme	1	3.85
6	Bağımsız davranma	1	3.85
7	Kendilerine ait bir dünya tasarlama	1	3.85
8	Ruhsal gelişimlerini destekleme	1	3.85
9	Oyunlarda mesleklere karşı tutum geliştirme	1	3.85
10	Hoşlandığı ya da rahatsız olduğu şeyleri ifade edebilme	1	3.85

Tablo 5'teki bulgular incelendiğinde günümüzde oynanan çocuk oyunlarının çocukların duyuşsal gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin olarak katılımcıların 11 farklı yanıt verdiği görülmektedir. Katılımcıların % 11.54'ü algılamalarını geliştirme; eşit oranlarda olmak üzere % 7.69'u mutlu hissetme; sevgi saygı, öfke nefret gibi duyguları kontrol edebilme; psikolojik olarak rahatlatma... şeklinde yanıtlar verdikleri görülmektedir.

İkinci grupta bulunan katılımcıların bu konudaki görüşlerine yönelik ifadelerinden örneklere aşağıda yer verilmiştir.

K24: “Katharsis sağlıyor. Duygusal arınma, hoşlandığı ya da rahatsız olduğu şeyleri ifade edebilme, kendine güven kazanıyor, duygularıyla baş edebilme”

K18: “Çocukları rahatlatıyor ve stresten uzak tutuyor.”

K46: “Bizim oyunlarımız rekabet duygumuzu, hırs, azim, iddia duygularımızı geliştirdi.”

Birinci ve ikinci grupta yer alan katılımcıların verdikleri ortak yanıtlar: mutlu hissetme; sevgi, saygı, öfke, nefret gibi duygularını kontrol edebilme; güven gelişimini destekleme şeklinde olduğu görülmüştür.

Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin devinişsel gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak birinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. İlk grupta (51-82 yaş) yer alan katılımcıların oynadıkları oyunların devinişsel gelişime katkılarına ilişkin bulgular

No	Katılımcı Yanıtları	f	%
1	Çocuklarda el, vücut, beyin koordinasyonunu sağlama	5	20.83
2	El becerisini geliştirme	4	16.67
3	Daha fazla hareket etme	3	12.50
4	Beden hareketlerinin devinimini duruma göre ayarlayabilme	3	12.50
5	Fiziksel gelişimi destekleme	2	8.33

Tablo 6'da yer alan bulgular incelendiğinde geçmişte oynanan çocuk oyunlarının çocukların devinişsel gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin olarak katılımcılardan 5 farklı yanıt alındığı görülmektedir. Katılımcıların % 20.83'ü çocuklarda el, vücut, beyin koordinasyonunu sağlama; % 16.67'si el becerisini geliştirme; eşit oranlarda olmak üzere % 12.50'si daha fazla hareket etme;

beden hareketlerinin devinimini duruma göre ayarlayabilme... şeklinde yanıtlar verdikleri belirlenmiştir.

Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların devinişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. İkinci grupta (20-50 yaş) yer alan katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyunların devinişsel gelişimlerine katkılarına ilişkin bulgular

No	Katılımcı Yanıtları	f	%
1	Kas gelişimini hızlandırarak güçlendirme	4	15.38
2	Fiziksel gelişimlerini olumlu etkileme	3	11.54
3	Çocuklarda el, vücut, beyin koordinasyonunu sağlama	3	11.54
4	El becerilerini geliştirme	3	11.54
5	Daha dinç olmalarını sağlama	3	11.54
6	Daha fazla hareket etme	2	7.69
7	Beden hareketlerinin devinimini duruma göre ayarlayabilme	2	7.69
8	Obeziteyi önleme	1	3.85
9	Teknolojiye yakınlık bağlamında devinim kazanma	1	3.85

Tablo 7 incelendiğinde günümüzde oynanan çocuk oyunlarının çocukların devinişsel gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin olarak katılımcılardan 9 farklı yanıt alındığı belirlenmiştir. Katılımcıların % 15.38’i kas gelişimini hızlandırarak güçlendirme; eşit oranlarda olmak üzere % 11.54’ü fiziksel gelişimlerini olumlu etkileme; çocuklarda el, vücut, beyin koordinasyonunu sağlama; el becerilerini geliştirme; daha dinç olmalarını sağlama... şeklinde devam eden yanıtlar verdikleri tespit edilmiştir.

İkinci grupta bulunan katılımcıların bu konudaki görüşlerine ilişkin ifadelerden örneklere aşağıda yer verilmiştir.

K13: “Hareketlerinin artmasını sağlıyor. Daha çok hareket etmeleri, bir ip atlama farklı evcilik daha farklı (farklı durumlarda farklı bedensel hareketler)”

K14: “Obezite olmalarını engelliyor. Hareketlilik sayesinde daha dinç oluyorlar.”

K16: “Oynadıkları oyunlar çocukların büyük ve küçük kaslarının gelişimine katkı sağlar. Özellikle sokakta oynanan oyunlar masa başında ya da evde oynanan oyunlara göre daha faydalıdır.”

Birinci ve ikinci grupta yer alan katılımcıların verdikleri ortak yanıtlar: çocuklarda el, vücut, beyin koordinasyonunu sağlama, el becerisini geliştirme, daha fazla hareket etme, beden hareketlerinin devinimini duruma göre ayarlayabilme, fiziksel gelişimi destekleme olarak belirlenmiştir.

Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin sosyal gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak birinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. İlk grupta (51-82 yaş) yer alan katılımcıların oynadıkları oyunların sosyal gelişime katkılarına ilişkin bulgular

No	Katılımcı Yanıtları	f	%
1	Saygı, dostluk vb. değerleri öğrenme	7	29.17
2	Arkadaşlık ilişkilerini öğrenme	6	25.00
3	Birlik ve beraberlik duygusunu geliştirme	5	20.83
4	Cinsiyet rollerini öğrenme	3	12.50
5	Toplum kurallarını öğrenme	3	12.50
6	Geleceğe hazırlama	2	8.33
7	Rekabeti öğrenme	1	4.17
8	Hoşgörüyü öğrenme	1	4.17
9	Samimiyeti öğrenme	1	4.17

Tablo 8'deki bulgular incelendiğinde geçmişte oynanan çocuk oyunlarının çocukların sosyal gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin olarak katılımcılardan 9 farklı yanıt alındığı tespit edilmiştir. Katılımcıların % 29.17'si saygı, dostluk vb. değerleri öğrenme; % 25.00'i arkadaşlık ilişkilerini öğrenme; % 20.83'ü birlik ve beraberlik duygusunu geliştirme; eşit oranlarda olmak üzere % 12.50'si cinsiyet rollerini öğrenme; toplum kurallarını öğrenme... şeklinde yanıtlar verdikleri belirlenmiştir.

Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların sosyal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. İkinci grupta (20-50 yaş) yer alan katılımcıların çocuklarının oynadıkları oyunların sosyal gelişimlerine katkılarına ilişkin bulgular

No	Katılımcı Yanıtları	f	%
1	Sosyalleşme olanağı	4	15.38
2	İşbirliği	4	15.38
3	Paylaşma	3	11.54
4	Yardımlaşma	2	7.69
5	Toplumun davranış kurallarını uygulayabilme	2	7.69
6	Kurallara uyma	2	7.69
7	Kendi dışındaki olaylar hakkında düşünme ve farkında olma	2	7.69
8	İletişim becerilerinin artması	2	7.69
9	Aile ilişkilerinin farkına varma	2	7.69
10	Sorumluluk alma	1	3.85
11	Diğer çocukları tanıma şansı sağlıyor	1	3.85
12	Arkadaşlık ilişkilerini öğrenme	1	3.85

Tablo 9'da yer alan bulgular incelendiğinde günümüzde oynanan çocuk oyunlarının çocukların sosyal gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin olarak katılımcılardan 12 farklı yanıt alındığı görülmektedir. Katılımcıların 15.38'i sosyalleşme; % 15.38'i işbirliği; % 11.54'ü paylaşma; eşit oranlarda olmak üzere % 7.69'u yardımlaşma; toplumun davranış kurallarını uygulayabilme; kurallara uyma; kendi dışındaki olaylar hakkında düşünme ve farkında olma; iletişim becerilerinin artması; aile ilişkilerinin farkına varma... şeklinde yanıtlar verdikleri tespit edilmiştir.

İkinci grupta bulunan katılımcıların bu konudaki görüşlerin ilişkin ifadelerden örneklere aşağıda yer verilmiştir.

K15: “Yardımlaşma ve işbirliğini öğreniyorlar. Karşılaştıkları herhangi bir durum karşısında toplumda nasıl davranması gerektiğini öğreniyorlar. Diğer çocukları tanıma şansı elde ediyorlar.”

K16: “İletişim becerisini, toplum kurallarını öğrenerek sosyalleşiyorlar. Çevreyi analiz etmeyi ve ona uyum sağlamayı öğreniyorlar.”

K22: “Sosyal anlamda gelişiıyorlar. İnsanlarla birlikte zaman geçirmeyi öğreniyorlar.”

Birinci ve ikinci grupta yer alan katılımcıların verdikleri ortak yanıtlar: kurallara uyma ve arkadaşlık ilişkilerini öğrenme olarak belirlenmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çocukluğunuzda oynadığımız çocuk oyunlarının sizin bilişsel gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak birinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde; geçmişte oynanan oyunların çocukların bilişsel alanda yaptıkları katkılarına ilişkin katılımcılardan 11 farklı yanıt alınmıştır. Bu yanıtlardan yüksekten aşağıya doğru öne çıkanlarının % 29.70 oranında etrafındaki canlıları tanıma, % 20.83 oranında problem çözmeyi öğrenme, % 16.67 oranında nesnelere ayırt eden özellikler fark etme; ezber yeteneğini geliştirme; kararları hızlı uygulama şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların bilişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde; günümüzde oynanan oyunların çocukların bilişsel alanda yaptıkları

katkılarına ilişkin katılımcılardan 17 farklı yanıt alınmıştır. Elde edilen bu yanıtlardan yüksekten aşağıya doğru öne çıkanlarının % 19.23 oranında zihin kapasitesi-zekâ gelişimini destekleme, % 19.23 oranında anlama ve anlatma becerilerini geliştirme, eşit oranlarda olmak üzere % 15.38 oranında öğrenmeyi öğrenme, kelime kavram öğrenme, hızlı bir şekilde karar verme şeklinde olduğu görülmektedir. Birinci ve ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular karşılaştırıldığında günümüzdeki çocuk oyunlarına ilişkin verilen yanıtların daha çok çocukların zihinsel becerilerini ve öğrenme becerilerini kapsadığı; geçmişteki çocuk oyunlarına ilişkin cevapların ise günlük yaşamda karşılaşılan problemlerin çözümüne ve çocuğun yaşadığı çevreyi algılamasına yönelik olduğu görülmektedir. Birinci grupta yer alan katılımcıların verdiği 11 yanıt ve ikinci grupta yer alan katılımcıların verdiği 17 farklı yanıt karşılaştırılmış ve bunlar arasında yer alan ortak 6 ortak yanıt belirlenmiştir. Bu yanıtların; hızlı bir şekilde karar verme; görme, işitme, dokunma vb. duyuşları destekleme; daha hızlı uygulama; problem çözmeyi öğrenme; yaratıcı düşünme; yorum yapma şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Artar'ın (2004) anaokulu öğretmenlerinin çocuk oyunları hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada, çocukların oynadıkları oyunların onların gelişimlerini farklı boyutlardan desteklediği belirlenmiştir. Kayar'ın (2008) yaptığı tez çalışmasında da çocuk oyunlarının çocukların gelişimlerini desteklediğine ilişkin bulgular elde edilmiş ve bu çalışmayı destekleyecek sonuçlar elde edilmiştir.

Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin duyuşsal gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak birinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde; geçmişte oynanan çocuk oyunlarının çocukların duyuşsal gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin ebeveynlerden 5 farklı yanıt alınmıştır. Bu yanıtların yüksekten aşağıya doğru öne çıkanlarının eşit oranlarda olmak üzere % 25.00 mutlu hissetme; sevgi saygı, öfke, nefret gibi duyuşları kontrol edebilme; güven gelişimini destekleme şeklinde olduğu belirlenmiştir. Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların duyuşsal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde; günümüzde oynanan çocuk oyunlarının çocukların duyuşsal gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin ebeveynlerden 11 farklı yanıt alınmıştır. Bu yanıtların yüksekten aşağıya doğru öne çıkanlarının % 11.54 oranında algılamalarını geliştirme, eşit oranlarda olmak üzere % 7.69 oranında mutlu hissetme; sevgi saygı, öfke nefret gibi duyuşları kontrol edebilme; psikolojik olarak rahatlatma şeklinde olduğu belirlenmiştir. Birinci grupta yer alan katılımcıların verdiği 5 yanıt ve ikinci grupta yer alan katılımcıların verdiği 11 yanıt karşılaştırılmış, 3 ortak yanıtın olduğu görülmüştür. Bunlar: mutlu hissetme; sevgi, saygı, öfke, nefret gibi duyuşlarını kontrol edebilme; güven gelişimini desteklemedir. Oksal'ın (2004) yaptığı çalışmada çocuk oyunlarının çocukları duyuşsal anlamda olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Kayar'ın (2008) yaptığı tez çalışmasında da bu çalışmayla uyumlu sonuçlar elde edilmiş ve çocuk oyunlarının çocukların duyuşsal alanda gelişimini desteklediği ifade edilmiştir. Tören'in (2011) yaptığı tez çalışmasında da çocukların hissettiği pek çok duyguyu oyun sürecinde kontrol altına alabildiği ve baş edebildiği belirlenmiş; çocukların oynadıkları oyunların onların kendilerine güvenen bireyler olarak yetişmesinde önemli bir işleve sahip olduğu ifade edilmiştir. Gökşen'in (2014) yaptığı araştırma bulgularında da çocuk oyunlarının çocukların duyuşsal gelişimlerine olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin devinişsel gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak birinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde, geçmişte oynanan çocuk oyunlarının çocukların devinişsel gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin katılımcılardan 5 farklı yanıt alındığı tespit edilmiştir. Bu yanıtların yüksekten aşağıya doğru öne çıkanlarının % 20.83 oranında çocuklarda el, vücut, beyin koordinasyonunu sağlama, % 16.67 oranında el becerisini geliştirme, eşit oranlarda olmak üzere % 12.50 oranında daha fazla hareket etme; beden hareketlerinin devinimini duruma göre ayarlayabilme şeklinde olduğu görülmüştür. Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların devinişsel gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular

incelendiğinde, günümüzde oynanan çocuk oyunlarının çocukların devinişsel gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin ebeveynlerden 9 farklı yanıt alındığı görülmektedir. Bu yanıtların yüksekten aşağıya doğru öne çıkanlarının % 15.38 oranında kas gelişimini hızlandırarak güçlendirme, eşit oranlarda olmak üzere % 11.54 oranında fiziksel gelişimlerini olumlu etkileme; çocuklarda el, vücut, beyin koordinasyonunu sağlama; el becerilerini geliştirme; daha dinç olmalarını sağlama şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Birinci grupta yer alan katılımcıları verdiği 5 yanıt ve ikinci grupta yer alan katılımcıların verdiği 9 yanıt karşılaştırılmış, yanıtlardan 5'inin ortak olduğu belirlenmiştir. Bunlar: çocuklarda el, vücut, beyin koordinasyonunu sağlama, el becerisini geliştirme, daha fazla hareket etme, beden hareketlerinin devinimini duruma göre ayarlayabilme, fiziksel gelişimi destekleme şeklinde sıralanmaktadır. Kayar'ın (2008) yaptığı tez çalışmasında elde edilen sonuçlar incelendiğinde çocuk oyunlarının çocukların devinişsel alanda gelişimlerini desteklediği tespit edilmiştir. Tören'in (2011) yaptığı çalışma sonuçlarına bakıldığında çocukların oyun sürecinde özgürce koşup oynamalarının onların fiziksel gelişimlerini desteklediği görülmektedir. Gökşen'in (2014) yaptığı çalışma sonuçlarına incelendiğinde oyunun çocukların devinişsel gelişimlerini olumlu etkilediğinin belirlendiği tespit edilmiştir.

Çocukluğunuzda oynadığınız çocuk oyunlarının sizin sosyal gelişiminize yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak birinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde; geçmişte oynanan çocuk oyunlarının çocukların sosyal gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin katılımcılardan 9 farklı yanıt alındığı belirlenmiştir. Bu yanıtların yüksekten aşağıya doğru öne çıkanlarının % 29.17 oranında saygı, dostluk vb. değerleri öğrenme; % 25.00 oranında arkadaşlık ilişkilerini öğrenme, % 20.83 oranında birlik ve beraberlik duygusunu geliştirme, eşit oranlarda olmak üzere % 12.50 oranında cinsiyet rollerini öğrenme; toplum kurallarını öğrenme şeklinde olduğu belirlenmiştir. Çocuklarınızın oynadığı çocuk oyunlarının onların sosyal gelişimlerine yönelik ne tür etkilerinin olduğunu düşünüyorsunuz? sorusuna ilişkin olarak ikinci grupta yer alan katılımcılardan elde edilen bulgular incelendiğinde; günümüzde oynanan çocuk oyunlarının çocukların sosyal gelişim alanına yönelik katkılarına ilişkin ebeveynlerden 12 farklı yanıt alındığı belirlenmiştir. Bu yanıtların yüksekten aşağıya doğru öne çıkanlarının 15.38 oranında sosyalleşme, % 15.38 oranında işbirliği, % 11.54 oranında paylaşma, eşit oranlarda olmak üzere % 7.69 oranında yardımlaşma; toplumun davranış kurallarını uygulayabilme; kurallara uyma; kendi dışındaki olaylar hakkında düşünme ve farkında olma; iletişim becerilerinin artması; aile ilişkilerinin farkına varma şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Birinci grupta yer alan katılımcıların verdiği 9 yanıt ve ikinci grupta yer alan katılımcıların verdiği 12 yanıt karşılaştırılmış yanıtlardan 2'sinin ortak olduğu görülmüştür. Bunlar: kurallara uyma ve arkadaşlık ilişkilerini öğrenmedir. Oksal'ın (2004) yaptığı çalışma sonuçlarına bakıldığında bu çalışmayla uyumlu olarak çocuk oyunlarının çocukların sosyal alanda gelişmelerini olumlu bir şekilde desteklediği görülmektedir. Kayar'ın (2008) yaptığı tez çalışması sonuçlarına göre de yine bu çalışmayla uyumlu olarak oyun çocuklarının çocukların sosyal alanda gelişmesini desteklediği belirlenmiştir. Tören'in (2011) yaptığı tez çalışmasında yine bu çalışmayla benzer sonuçlara ulaşılmış ve oyunun çocukların sosyalleşmesinde önemli katkılarının olduğu görülmüştür. Gökşen'in (2014) yaptığı çalışma sonuçları incelendiğinde de çocuk oyunlarının çocukların sosyalleşmesinde olumlu bir işleve sahip olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara genel olarak bakıldığında çocuk oyunlarının hem geçmiş bağlamında hem de günümüz bağlamında çocukların gelişimsel alanlarını olumlu olarak desteklediği görülmektedir. Bu anlamda oyunun çocuğun hayatının vazgeçilmezi olduğu ve onu gerçek hayat her anlamda hazırlayan bir anlamda onun gerçekliği olduğu söylenebilir. Bu araştırma bulgularından yola çıkarak şu önerilerde bulunulabilir:

Ülkemizde çocuk oyunlarının daha bilimsel olarak ele alınarak eğitime yansıtılmasına ilişkin çalışmaların artırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Ebeveynlerin çocuk oyunlarının çocuğun hayatındaki önemini ve çocuklarının oyun ihtiyaçlarını anlamalarına yönelik ebeveyn eğitimleri verilmelidir. Özellikle eğitimin ilk basamağı olmak üzere okullarda görev yapan öğretmenlere çocuklara oyunla öğretim teknikleri hakkında bilgilendirme seminerleri

düzenlenmelidir. Çocukların günümüzde daha çok teknoloji temelli oyunlara yöneldikleri gerçeğinden hareketle geçmişte oynanan oyunlardan uygun olanlarının dijital ortamlara eğitim aracı olarak uyarlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adak Özdemir, A. & Ramazan, O. (2012). Oyuncaya çocuk, anne ve öğretmen bakış açısı. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2(1), 2-16.
- And, M. (1974). Çocuk oyunlarının kültürümüzdeki yeri. *Ulusal Kültür*, 618,4.
- Artar, M. (1998). Ankara'da açık alanlarda çocuk oyunları. *Eğitim ve Bilim*, 22(107), 23-27.
- Artar, M. (2004). Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların “oyun hakkı”na ilişkin tutumları. B. Onur ve N. Güney (Ed.). *Türkiye’de çocuk oyunları: araştırmalar* içinde. (s. 78-83). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Aziz, A. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. (8. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Başal, H. A. (2010). *Geçmişten günümüze Türkiye’de geleneksel çocuk oyunları*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları
- Bayar Çelebi, D. (2007). *Türkiye ve Azerbaycan’daki çocuk oyunları ve oyuncaklarının karşılaştırmalı incelemesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Muğla.
- Canlı, G. A. (2014). *Gelişen dünyada çağdaş çocuk oyun alanları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çınar, A. A. (2008). Muğla çocuk folkloru. Muğla: Karaca Matbaacılık.
- Çolak, F. (2009). *Geleneksel Kayseri çocuk oyunları ve halkbilimsel incelemesi*. (1. Baskı). Konya: Kömen Yayınevi.
- Davey, L. (1991). The application of case study evaluations. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 2(9), 1-2.
- Egemen, A., Yılmaz, Ö. & Akil, İ. (2004). Oyun, oyuncak ve çocuk. *ADÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42.
- Gander, M. J. & Gardiner, W. H. (1998). *Çocuk ve ergen gelişimi*, (ss. 229-296). (3. Baskı). İmge Kitapevi, Ankara.
- Gökşen, C. (2014). Oyunların çocukların gelişimine katkıları ve Gaziantep çocuk oyunları. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 52, 229-259. DOI: <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat1241>
- Huizinga, J. (1995). *Homo ludens*. M. A. Kılıçbay. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaptan, S. (1973). *Bilimsel araştırma teknikleri*. Ankara: Rehber Yayınevi.
- Kayar, P. (2008). *Van’ın geleneksel çocuk oyunları ve bu oyunların eğitsel yönden incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Van.
- Landreth, G., Homeyer, L. & Morrison, M. (2006). *Play as the language of children’s feelings. Play from birth to twelve. Contexts, perspectives and meanings*. D. P. Fromberg & D. Bergen (Ed.). (pp. 47-52) New York, NY: Routledge.
- Nutku, Ö. (1998). *Oyun, çocuk, tiyatro*. İstanbul: Özgür yayınları.
- Oksal, A. (2004). Kuşaklararası oyun: yetişkin ve çocuk kültürü arasında bir köprü. *Türkiye’de çocuk oyunları: araştırmalar* içinde. (s. 102-106). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Onur, B. & Güney, N. (2004). Giriş. B. Onur ve N. Güney (Ed.). *Türkiye’de Çocuk Oyunları: Araştırmalar* içinde. (s. 7-15). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Özhan, M. (1997). *Türkiye’de Çocuk Oyunları Kültürü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pehlivan, H. (2005). *Oyun ve öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Sağlam, T. (1997). *Türk çocuk oyunlarında ritüel öğeler. Çocuk kültürü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Saracho, O. N. (2003). *Young children play and cognitive style. Contemporary perspectives on play in early childhood education*. O. N. Saracho & B. Spodek(Ed.). (pp. 75-96) United States of America: Age Publishing Inc.
- Schuster, C. S. & Ashburn, S.S. (1980). Play during childhood: the process of human development. *Brown and Company*, s.290-310.
- Sevinç, M. (2004). *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde oyun*. Ankara: Morpa Kültür Yayınları.
- Smith, P. K. & Cowie, H. (1989). *Understanding Children's Development*. Oxford: Basil Blackwell
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (1. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sutton-Smith, B. (1988). The domestication of early childhood play. *Play Rights*, 10(3), 270-297.
- Thompson, J. (1990) Playing at work. *Community Outlook*, April:15-17.
- Tören, A. (2011). *Erzincan'dan derlenen çocuk oyunlarının çocuk eğitimindeki yeri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Erzincan.
- Tuğrul, B. (2010). *Oyun temelli öğrenme. Okul öncesinde özel öğretim yöntemler*. R. Zembat (Ed.). (ss. 187-220.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Turan, L. (2007). Çocukun dünyasında oyun, hayal ve merak unsurları. Ö.Yılar ve L. Turan, (Ed.). *Eğitim fakülteleri için çocuk edebiyatı içinde* (1. Baskı). (ss. 16-27). Ankara: Öncü Basımevi.
- Uluğ, H. (2007). *Kuzey Adana'daki çocuk oyun alanlarının bitki seçimi yönünden irdelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Adana.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 61-71, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:30.05.2017 **Kabul Tarihi:**10.11.2017

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİ KULLANMALARI VE BU TEKNOLOJİLERİ ÖĞRENME - ÖĞRETME SÜRECİNE ENTEGRASYONLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

The Use of Information and Communication Technologies of Science Teacher Candidates and Their Opinions About Integration of These Technologies in Learning- Teaching Process

Aysel MURAT¹

Hilmi ERTEN²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi ve iletişim teknolojilerini (BİT) kullanım düzeyleri ve bu teknolojileri öğrenme öğretme sürecine entegrasyonları hakkındaki görüşlerini incelemektir. Bu amaçla birlikte, fen bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediği ve bunun yanında BİT'in öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonu hakkındaki görüşleri de araştırılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği 3. ve 4. sınıflarında öğrenimlerine devam eden 144 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırma verileri "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanım Düzeyi Anketi" ve yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Elde edilen veriler, betimsel istatistikler ve bağımsız gruplar t Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerin analizinde içerik ve betimsel analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda, fen bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri açısından kendilerini orta düzeyde yeterli gördükleri belirlenmiştir. Ayrıca fen bilgisi öğretmen adayları BİT'in öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonunun çok faydalı olduğunu, kendilerine zaman kazandırdığını, işlerini kolaylaştırdığını ve öğrencilerin derse olan ilgisini artıracaklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Fen Bilgisi öğretmen adayları, bilgi ve iletişim teknolojileri, BİT entegrasyonu

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the level of science teacher candidates' use of information and communication technologies (ICT) and their opinions on the integration of these technologies into the teaching-learning process. For this purpose, it was researched whether the ICT use levels of science teacher candidates differ significantly in terms of some demographic variables, as well as their opinions on the integration of ICT into the learning-teaching process. The participants of the research constitute 144 teacher candidates studying in the 3rd and 4th grades of Science Teacher Training Department of Firat University Faculty of Education. The research data were collected using the "ICT Usage Survey" and the semi-structured interview method. The obtained data were analyzed by using descriptive statistics and independent groups t Test. The interviews were recorded with a voice recorder. Content and descriptive analysis methods were used in the analysis of the interviews.

The study results reveal that the science teacher candidates considered themselves intermediate grade in terms of ICT usage levels. In addition, science teacher candidates have indicated that the integration of ICT into the learning-teaching process is so beneficial and it saves them time, facilitates their work, and increases the interest of students in the classroom.

Keywords: Science teacher candidates, information and communication technologies, ICT integration.

¹ Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Öğrencisi, ELAZIĞ e-posta: ayselmurat23@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ELAZIĞ e-posta: herten@firat.edu.tr

1. GİRİŞ

Bilim ve teknolojide meydana gelen gelişmeler birçok alana olduğu gibi eğitim alanına da önemli yenilikler getirmiştir. Eğitim giderek teknoloji destekli yapılmaya başlanmış, hatta teknoloji temelli öğretim sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu sistemlerde kullanılan teknoloji yaygın olarak bilgisayar ve internettir. Bilgisayar ve özellikle internetin yaygınlaşması, bilgiyi elde etme yollarında ve iletişimde teknoloji kullanımını önemli ölçüde arttırmıştır. Teknoloji her geçen gün daha fazla gündelik hayatın içerisine girmektedir. İnternet kullanımı ve birçok değişik hizmetin elektronik ortamlardan sunulması giderek daha fazla yaygınlaşmaktadır. Buna bağlı olarak, eğitim sistemleri de bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmak ve onları kullanan insanlar yetiştirmek zorundadır (Bayrakçı, 2005). Teknoloji kullanımının artması ile bilgi paylaşımı artmış ve bilgiye daha kolay ulaşılabilir hale gelmiştir. Böylece bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) kavramı ortaya çıkmış ve kullanımı giderek yaygınlaşmıştır. BİT ile bireyler, kısa zamanda birçok bilgiye ulaşarak, bu bilgileri değerlendirme, düzeltme, yeni bilgilerle sentezleme, yorumlama, başkaları ile paylaşarak beyin fırtınası yapabilmeye gibi fırsatlar kazanmıştır (Akkoyunlu & Kurbanoğlu, 2004; Taylor, 2006; Erol, 2010; Demiralay & Karadeniz, 2008; Probert, 2009; Kurbanoğlu, 2010; Vord, 2010).

Bilgi ve iletişim teknolojileri, bilgiye ulaşılmasını ve bilginin tasarlanmasını, düzenlenmesini ve geliştirilmesini sağlayan her türlü görsel, işitsel, basılı ve yazılı araçlardır (Information Technology Association of America, 2007).

Bilgi teknolojisi, öğrenme ortamına temel teşkil etmekte olup, toplumdaki bireylerin yaşam boyu sürekli eğitim görmelerinde, bilgi dağarcıklarını ve ufuklarını genişletebilmelerinde, mesleklerine yönelik yeni beceriler kazanmalarında ve uzak kırsal yörelere de eğitim imkânlarının götürülmesinde göz ardı edilemeyecek kadar büyük katkı sağlamaktadır (Çavaş, Kışla ve Twining, 2006). Öğrencilerin, iletişim teknolojilerini kullanmaları sayesinde, öğrenmekte oldukları yeni bilgileri eskisine göre çabuk öğrendikleri ve bu yeni bilgileri uzun zamanlı hafızalarına yerleştirmekte zorluk çekmedikleri görülmüştür. Uzun zamanlı hafızaya yerleştirilen bilgilerin, öğrenciler tarafından sürekli olarak gerektiği zamanlarda kullanımları ve gelecekte oluşacak olan öğrenmelerde de kolaylık sağladıkları ortaya çıkarılmıştır (Kurnaz, 2003). Bilgi ve iletişim teknolojileri; iş ve diğer aktivitelerin, değişen ve gelişen teknolojilere erişimle birlikte çok hızlı bir şekilde dönüşüme uğradığı bir dünyada, öğrencileri bu sürecin içerisine katmaya hazırlıyor. Öğrenciler; bilgi ve iletişim araçlarını, düşünerek ve sorumluluk duyarak, bilgiyi aramak, keşfetmek, analiz etmek, sunmak, göndermek ve ayıklamak için kullanıyorlar. Ayrıca, onlar, dünyanın çeşitli yerlerindeki insanlardan, topluluklardan ve kültürlerden bilgi ve deneyimlere anında nasıl erişebileceklerini öğreniyorlar. Bilgi ve iletişim teknolojisi kullanımındaki artan kapasite, öğrencilerin, bu teknolojilerin nerede ve ne zaman en iyi şekilde kullanabileceği ile birlikte, bağımsız öğrenmeyi ve bunun yaşamlarına olan etkisini görmelerini sağlıyor (Imison ve Taylor, 2001).

Cartwright ve Hammond (2003), BİT'lerin öğrenme öğretme sürecine entegrasyonunu, öğretim hedeflerini gerçekleştirmek ve öğrencinin öğrenmesini güçlendirmek için öğretim programı boyunca kullanılması olarak tanımlamaktadır. Alanyazındaki tanımlardan yola çıkıldığında entegrasyon sürecinde pek çok değişkenin rol oynadığı dikkati çekmektedir. BİT'lerin sağlanması ve erişim, BİT'leri kullanabilme becerisine sahip insan gücü, eğitim politikaları, okul kültürü ve öğretim programı gibi değişkenler sürece etkisi olabilecek değişkenlerden bazılarına örnek olarak verilebilir (Usluel-Koçak, Mumcu-Kuşkaya ve Demiraslan, 2007). Teknoloji entegrasyonunu etkileyen tüm bu etmenler ve aralarındaki ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda, sürecin oldukça karmaşık olduğu ve yapılacak araştırmaların sürecin etkililiğinin artırılması adına önem taşıdığı söylenebilir.

Dutt-Doner, Allen ve Corcoran (2006), okullara BİT'leri uyarlamayı kolaylaştırmak için atılacak en önemli adımlardan birinin öğretmen yetiştirme programlarını mercek altına almak olduğunu belirtmiştir. Bu programlarda teknoloji uyarlamasının etkili yapılmasının olumlu gelişmeleri tüm okullara yansıtılabileceği vurgulanmaktadır. Dutt-Doner, Allen ve arkadaşlarına

göre, öğretmen adayları zaten dijital bireyler olarak yetişmektedirler; ancak teknolojiye aşina olmak onu sınıf ortamına entegre edebilmek anlamına gelmemektedir. Yani anlamlı teknoloji entegrasyonu deneyimleri teknolojiye değil, daha çok yöntem bilgisine dayanmaktadır. Üstelik bu yöntem bilgisi alandan alana farklılık göstermektedir (Dexter, Doering ve Riedel, 2006). Bilgi Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Topluluğu (The Society for Information Technology and Teacher Education (SITE) 2002) etkin biçimde BİT'leri kullanabilen öğretmenlerin yetiştirilebilmesi için gerekli koşulları aşağıdaki şekilde sıralamaktadır (akt. Tanyeri 2008):

•Teknoloji öğretmen yetiştirme programının tamamı ile bütünleştirilmeli, öğretmen adayları hem teknolojiyi nasıl kullanacaklarını öğrenmeli hem de teknolojiyi etkin biçimde kullanmak zorunda kalacakları etkinliklere yönlendirilmelidir.

•Teknoloji bir bağlam içinde öğretilmelidir. Bu bağlamda sadece işletim sistemlerini, hesap tablosunu ve kelime işlemci programları öğrenmek yeterli değildir. Güncel sorunların çözümünde değişik teknolojilerin düzenli olarak kullanılması öğretmen adaylarını hem daha derinlemesine bir öğrenme deneyimine hem de daha fazla teknoloji bilgisine ulaştıracaktır.

•Öğretmen adayları yenilikçi ve teknoloji destekli bir öğrenme ortamı ile sürekli beslenmelidir. Geleneksel yöntemlerin teknoloji desteği ile kolaylaştırılması yerine, öğretim etkinliklerinin teknolojinin etkin biçimde kullanılmasını kolaylaştıracak biçimde düzenlenmesi ve yenilenmesi gerekmektedir.

Öğrenimini tamamlamış bir öğretmen adayından, bilgisayar teknolojisini sınıfta en iyi şekilde kullanmasını sağlayacak bilgi ve güvene sahip olması beklenmektedir (Meral, Cambaz & Zereyak, 2001). Ancak yapılan çalışmalar, öğretmen adaylarının teknolojiyi eğitim ve öğretim sürecinde, öğrencilerin öğrenimini zenginleştirmek amacıyla kullanmaya yönelik olarak kendilerini hazır hissetmediklerini göstermektedir. Öğretmen adaylarının BİT yeterliklerinin etkili bir şekilde geliştirilebilmesi için, öğretmen eğitimi programlarının, öğretmen adaylarının BİT entegrasyonuna yönelik algıları ve tutumlarına yönelik olarak düzenlenmesi gerekmektedir (Sasseville, 2004). Alan yazındaki çalışmalar incelendiğinde öğretmen adaylarının teknoloji kullanımını inceleyen çeşitli model ve kuramlara dayanan araştırmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi ve iletişim teknolojilerini (BİT) kullanım düzeyleri ve bu teknolojileri öğrenme öğretme sürecine entegrasyonları hakkındaki görüşlerini incelemektir.

Araştırma Soruları

1. Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeylerine ilişkin görüşleri nedir?
2. Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri, cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri, sınıf düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
4. Fen Bilgisi öğretmen adaylarının öğrenme-öğretme sürecinde BİT'i kullanma sebepleri ve BİT kullanım amaçları nelerdir?

2. YÖNTEM

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT'i kullanmaları ve bu teknolojileri öğrenme öğretme sürecine entegrasyonları hakkındaki görüşlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, tarama modelinde desenlenmiştir. Tarama modeli var olan bir durumu, sürece müdahale etmeden olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar. Tarama modeli araştırmalarda evrenin tamamından ya da belli bir gruptan veriler toplanabilir. Grubun cevaplayacağı sorulardan elde edilecek bilgiler çalışma verilerini oluşturur (Fraenkel ve Wallen, 2003). Tarama modeli ile gerçekleştirilmesi amaçlanan araştırmalar, durumun nedenlerinden ziyade var olan durumun ne olduğu ve değişkenler arasındaki ilişkinin bağlantısal olarak belirlenmesi ile ilgilenir (Fraenkel ve Wallen, 2003; Neuman, 2008).

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmaya, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Fen Bilgisi Öğretmenliği Programı 3. ve 4. sınıfta öğrenim gören 144 Fen Bilgisi öğretmen adayı katılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Çalışma Grubuna İlişkin Kişisel Bilgiler

Cinsiyet	n	%
Kadın	111	77.1
Erkek	33	22.9
Toplam	144	100
Sınıf Düzeyi		
3.Sınıf	80	55.5
4.Sınıf	64	44.4
Toplam	144	100

2.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak Kabakçı Yurdakul (2011), çalışmasında kullanılan *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanım Düzeyi Anketi* kullanılmıştır. Fen Bilgisi öğretmen adaylarının bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanım durumları ile BİT'in öğrenme öğretme sürecine entegrasyonu hakkında ayrıntılı bilgi elde etmek amacıyla araştırmanın problemleri de dikkate alınarak görüşme yönteminden yararlanılmıştır.

"Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanım Düzeyi Anketi" TÜBİTAK Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında yürütülen proje grubu tarafından geliştirilmiştir. Öncelikle proje grubu tarafından 23 teknoloji belirlenmiştir. Belirlenen teknolojiler, veri toplama aracında "Bilgi İşleme Teknolojileri", "İletişim Teknolojileri", "İnternet Teknolojileri" ve "Eğitsel Teknolojiler" olmak üzere dört başlıkta toplanmıştır. Ankete ait Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Her bir teknolojinin kullanım düzeyini belirlemek için "Bu Teknolojiyi Tanımıyorum", "Hiç Bilmiyorum", "Temel Düzeyde Kullanıyorum", "Orta Düzeyde Kullanıyorum" ve "İleri Düzeyde Kullanıyorum" olmak üzere beşli likert seçenekleri bulunmaktadır. (Kabakçı Yurdakul ve diğerleri, 2012).

Görüşmeler öğretmen adaylarının da bilgisi dâhilinde kaydedilmiş, önceden belirlenen sorular etrafında yoğunlaştırılmış ve sözlü olarak gerçekleştirilmiştir. Gerek görüldüğünde öğretmen adaylarına bazı ek sorular da yöneltilmiştir. Bu çalışmada 29 öğretmen adayıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, diğer yöntemlerle elde edilen verilere destek sağlamak amacıyla yapılmıştır.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanım Düzeyi Anketi'nin maddeleri "1- bu teknolojiyi tanıımıyorum", "2- hiç bilmiyorum", "3- temel düzeyde kullanıyorum", "4- orta düzeyde kullanıyorum" ve "5- ileri düzeyde kullanıyorum" şeklinde puanlanmıştır.

Veri analizi sonrasında elde edilen bulguların yorumlanmasında (5-1)/3 değerlendirme aralığı temel alınarak, aritmetik ortalama puan "1 – 2,33" aralığında olduğu zaman değerlendirme kriteri olarak düşük düzey, "2,34 – 3,67" aralığında olduğu zaman orta düzey, " 3,68 – 5,00" olduğu zaman ise ileri düzey temel alınmıştır. Diğer bir ifadeyle bulguların yorumlanması için BİT kullanım düzeyi için düşük düzey, orta düzey ve ileri düzey şeklinde üç boyuttan oluşan yeterlik düzeyleri belirlenmiştir (Kabakçı Yurdakul ve diğ., 2012).

Araştırmanın amaçları doğrultusunda öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeylerinin belirlenmesinde frekans, standart sapma ve ortalama gibi betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri bazı değişkenler açısından anlamlı bir şekilde farklılaşmış farklılaşmadığını belirlemek için Bağımsız Gruplar t Testi kullanılmıştır.

Görüşmelerin analizi için ise nitel araştırmalar için uygun olan içerik analizi yöntemi ve betimsel analiz yöntemi birlikte kullanılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin kullanım düzeylerini incelemek amacıyla, “Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanım Düzeyi Anketi” alt boyutlarının ve ölçek genel puanlarının aritmetik ortalamaları ve frekansları hesaplandı. Bu çalışma sonucunda elde edilen analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanım Düzeyleri ve Alt Boyutlarına İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmaları

BİT		Bu Teknolojiyi Tamıyorum	Hiç Bilmiyorum	Temel Düzeyde Kullanıyorum	Orta Düzeyde Kullanıyorum	İleri Düzeyde Kullanıyorum	\bar{X}	ss
Bilgi İşleme Teknolojileri	n	7	14	45	55	23	3.49	.685
İletişim Teknolojileri	n	12	10	36	56	30	3.58	.695
İnternet Teknolojileri	n	37	29	42	24	12	2.60	.909
Eğitsel Teknolojiler	n	27	31	45	32	9	2.74	.923
Genel	n	21	21	42	42	18	3.13	.707

Tablo 2’deki analiz sonuçlarına bakıldığında, Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri genel ortalama puanlarının 3.13 olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak, Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri açısından kendilerini orta düzeyde yeterli gördükleri belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından incelendiğinde ise, Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT’in iletişim teknolojileri ($\bar{X}=3.58$), bilgi işleme teknolojileri ($\bar{X}=3.49$), eğitsel teknolojiler ($\bar{X}=2.74$) ve internet teknolojileri ($\bar{X}=2.60$) boyutlarında kendilerini orta düzeyde yeterli gördükleri görüşüne sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız gruplar t testi sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının BİT Kullanım Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	n	\bar{X}	ss	sd	t	p																																												
Bilgi İşleme Teknolojileri	Kadın	111	3.43	.673	142	-2.082	.677																																												
	Erkek	33	3.71	.688				İletişim Teknolojileri	Kadın	111	3.52	.666	142	-1.909	.288	Erkek	33	3.78	.760	İnternet Teknolojileri	Kadın	111	2.48	.884	142	-2.932	.978	Erkek	33	3.00	.891	Eğitsel Teknolojiler	Kadın	111	2.66	.893	142	-1.899	.606	Erkek	33	3.01	.987	Genel	Kadın	111	3.05	.683	142	-2.623	.372
İletişim Teknolojileri	Kadın	111	3.52	.666	142	-1.909	.288																																												
	Erkek	33	3.78	.760				İnternet Teknolojileri	Kadın	111	2.48	.884	142	-2.932	.978	Erkek	33	3.00	.891	Eğitsel Teknolojiler	Kadın	111	2.66	.893	142	-1.899	.606	Erkek	33	3.01	.987	Genel	Kadın	111	3.05	.683	142	-2.623	.372	Erkek	33	3.41	.724								
İnternet Teknolojileri	Kadın	111	2.48	.884	142	-2.932	.978																																												
	Erkek	33	3.00	.891				Eğitsel Teknolojiler	Kadın	111	2.66	.893	142	-1.899	.606	Erkek	33	3.01	.987	Genel	Kadın	111	3.05	.683	142	-2.623	.372	Erkek	33	3.41	.724																				
Eğitsel Teknolojiler	Kadın	111	2.66	.893	142	-1.899	.606																																												
	Erkek	33	3.01	.987				Genel	Kadın	111	3.05	.683	142	-2.623	.372	Erkek	33	3.41	.724																																
Genel	Kadın	111	3.05	.683	142	-2.623	.372																																												
	Erkek	33	3.41	.724																																															

Tablo 3 incelendiğinde, bilgi işleme teknolojileri [t(142)=-2.082, p>.05], iletişim teknolojileri [t(142)=-1.909, p>.05], internet teknolojisi [t(142)= -2.932, p>.05], eğitsel teknolojiler [t(142)= -1.899, p>.05] boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Bilgi işleme teknolojileri alt boyutunda kadın adaylar kendilerini (\bar{X} =3.43) orta düzeyde yeterli görürlerken erkek adaylar kendilerini (\bar{X} =3.71) ileri düzeyde yeterli görmektedirler. İletişim teknolojileri alt boyutunda, kadın adaylar kendilerini (\bar{X} =3.52) orta düzeyde yeterli gördüklerini erkek adaylar ise kendilerini (\bar{X} =3.78) ileri düzeyde yeterli gördüklerini ifade etmişlerdir. İnternet teknolojileri ve eğitsel teknolojiler alt boyutlarında ise kadın adaylar da erkek adaylar gibi kendilerini orta düzeyde yeterli gördükleri sonucuna ulaşmıştır.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeylerinin sınıf düzeylerine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız gruplar t testi analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının BİT Kullanım Düzeylerinin Sınıf Düzeylerine Göre Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları

	Sınıf	n	\bar{X}	ss	sd	t	p																																												
Bilgi İşleme Teknolojileri	3.Sınıf	80	3.38	.693	142	-2.167	.032																																												
	4.Sınıf	64	3.63	.654				İletişim Teknolojileri	3.Sınıf	80	3.33	.704	142	-5.163	.000	4.Sınıf	64	3.89	.550	İnternet Teknolojileri	3.Sınıf	80	2.46	.874	142	-2.055	.042	4.Sınıf	64	2.77	.929	Eğitsel Teknolojiler	3.Sınıf	80	2.53	.980	142	-3.193	.002	4.Sınıf	64	3.01	.774	Genel	3.Sınıf	80	2.96	.727	142	-3.296	.001
İletişim Teknolojileri	3.Sınıf	80	3.33	.704	142	-5.163	.000																																												
	4.Sınıf	64	3.89	.550				İnternet Teknolojileri	3.Sınıf	80	2.46	.874	142	-2.055	.042	4.Sınıf	64	2.77	.929	Eğitsel Teknolojiler	3.Sınıf	80	2.53	.980	142	-3.193	.002	4.Sınıf	64	3.01	.774	Genel	3.Sınıf	80	2.96	.727	142	-3.296	.001	4.Sınıf	64	3.34	.625								
İnternet Teknolojileri	3.Sınıf	80	2.46	.874	142	-2.055	.042																																												
	4.Sınıf	64	2.77	.929				Eğitsel Teknolojiler	3.Sınıf	80	2.53	.980	142	-3.193	.002	4.Sınıf	64	3.01	.774	Genel	3.Sınıf	80	2.96	.727	142	-3.296	.001	4.Sınıf	64	3.34	.625																				
Eğitsel Teknolojiler	3.Sınıf	80	2.53	.980	142	-3.193	.002																																												
	4.Sınıf	64	3.01	.774				Genel	3.Sınıf	80	2.96	.727	142	-3.296	.001	4.Sınıf	64	3.34	.625																																
Genel	3.Sınıf	80	2.96	.727	142	-3.296	.001																																												
	4.Sınıf	64	3.34	.625																																															

Tablo 4 incelendiğinde, bilgi işleme teknolojileri [t(142)=-2.167, p<.05], iletişim teknolojileri [t(142)= -5.163, p<.05], internet teknolojisi [t(142)= -2.055, p<.05], eğitsel teknolojiler [t(142)= -3.193, p<.05] boyutlarında Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeylerinin sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı saptanmıştır. Buna göre, öğretmen adayları içerisinde 4. sınıf düzeyindekilerin bilgi işleme teknolojileri kullanım düzeyleri (\bar{X} =3.63), 3. sınıf düzeyindekilere (\bar{X} =3.38) oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. 3. sınıfta bulunan öğretmen adaylarının iletişim teknolojileri kullanım düzeyleri (\bar{X} = 3.33), 4. sınıf düzeyindekilere (\bar{X} =3.89) oranla daha düşük olduğu görülmektedir. İnternet teknolojileri alt boyutuna bakacak olursak, 4.sınıf düzeyindeki öğretmen adaylarının kullanım düzeyleri (\bar{X} =2.77), 3. sınıftaki adaya (\bar{X} =2.46) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Son olarak eğitsel teknolojiler boyutunda da 4. sınıftaki adayların kullanım düzeyleri (\bar{X} =3.01), 3. sınıftaki adayların kullanım düzeylerine (\bar{X} =2.53) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı gibi 4. sınıfta bulunan Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri, 3. sınıfta bulunan adayların BİT kullanım düzeylerinden daha yüksektir.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmelerde ilk olarak, öğretmen adaylarına genel olarak BİT kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur ve öğretmen adaylarının hepsi özel hayatlarında BİT'i kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarına özel olarak öğrenme-öğretme sürecinde

BİT'ten faydalanıp faydalanmadıkları sorulduğunda ise, verdikleri cevaplar doğrultusunda öğrenme-öğretme süreci boyunca çeşitli sebeplerden dolayı ve çeşitli amaçlar için BİT'ten faydalandıklarını belirtmişlerdir.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının "BİT'i hangi sebeplerden dolayı öğrenme-öğretme sürecinde kullanıyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen veriler analiz edildiğinde, elde edilen bulgular tablolaştırılarak aşağıda verilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının BİT Kullanım Sebepleri

BİT Kullanım Sebepleri	<ul style="list-style-type: none">• İhtiyaç• Zorunluluk• Gönüllülük• Çağa Ayak Uydurmak• Zaman• Kolaylık• Güncelliği Sağlamak• Konuyla İlgili Farklı Yerlerdeki Kişilerin Fikirlerine ve Çalışmalarına Ulaşabilmek
-------------------------------	---

Tablo 5 incelendiği zaman Fen Bilgisi öğretmen adaylarının hangi sebeplerden dolayı BİT'i kullandıkları görülmektedir. Bu sebeplerden birini de çağa ayak uydurmak olarak belirtmişlerdir. Öğretmen adayları, öğrencilerin her şeyi çok iyi bildiğini bu yüzden öğrencilerine karşı küçük düşmemek için BİT kullanmak zorunda kaldıklarını aksi takdirde öğrencilerin kendileri ile dalga geçeceklerini belirtmişlerdir.

FBÖA5-K: "Ben eğer gelişen teknolojileri bilmezsem, öğrencilerimin yanında küçük düşerim. Çünkü şimdi öğrenciler teknoloji konusunda gayet iyiler onların iyi olduğu bir konuda bizim eksik olmamız onların karşısında utanmamıza küçük düşmemize neden olur. Bunları göz önüne alırsak bir yönden teknolojiyi kullanmak zorunluluk haline de gelir." diye düşüncesini belirtmiştir.

Tablo 5'te görüldüğü gibi Fen Bilgisi öğretmen adaylarının hem ihtiyaçtan hem de kendi özel ilgilerinden dolayı öğrenme-öğretme sürecinde BİT'ten faydalandıklarını belirtmişlerdir.

FTÖA10-E: "Üniversitede aldığımız derslerde BİT'ten nasıl faydalanacağımızı, teknolojinin öğrenme-öğretme sürecinde nasıl kullanılacağını ve ne işe yaradığını öğrendik. Bundan dolayı artık BİT kullanmak bir zorunluluktan öte kendi isteğim doğrultusunda gereklilik oldu. Kullanmadığım zaman kendimi eksik hissediyorum" şeklinde kendi görüşünü belirtmiştir.

Yine Tablo 5'te görüldüğü gibi diğer sebepler de zaman, güncellik, kolaylık ve konuyla ilgili farklı yerlerdeki kişilerin fikirlerine ve çalışmalarına ulaşmak başlıkları adı altında belirlenmiştir.

FTÖA19-K: "İstedığımız bilgilere hem daha hızlı hem de daha kolay ulaşabiliyorum, yeni şeyler öğrenebiliyorum, başka yerlerdeki öğretmenlerin fikirlerini alabilmek ve var olan bilgileri güncellemek için kullanıyorum." şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım sebeplerinin sorulduğu soruya verdikleri yanıtlar analiz edildiğinde zaman, çağa ayak uydurma, ihtiyaç ve gönüllülük başlıklarında yoğunluk olduğu belirlenmiştir.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarına, "Öğrenme-öğretme sürecinde BİT'i hangi amaçlar için kullanıyorsunuz?" sorusunu sorduğumuzda adayların verdikleri cevaplar analiz edildiğinde genel olarak cevapların 3 kategori altında toplandığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre öğretmenler BİT'i, öğrenme-öğretme sürecine hazırlık aşamasında (ders hazırlık), öğrenme-öğretme sürecinde (ders esnasında) ve öğrenme öğretme süreci sonrasında (dersten sonra) amaçlarına yönelik olarak kullanmaktadırlar. Bu sonucu tablolaştıracak olursak;

Tablo 6. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Öğrenme-Öğretme Sürecinde BİT Kullanım Amaçları

	BİT Kullanım Amaçları
Ders Öncesi	<ul style="list-style-type: none">• Derse hazırlanmak ve araştırma yapmak• Ders materyali, ders notu hazırlamak
Ders Esnası	<ul style="list-style-type: none">• Görselliği sağlamak• Motivasyonu artırmak• Dersi eğlenceli hale getirmek• Derse ilgiyi çekmek
Ders Sonrası	<ul style="list-style-type: none">• Ders sırasında öğrencilerde gördüğü eksiklikleri gidermek• Ders sırasında kendilerinde hissettikleri eksiklikleri gidermek• Farklı yöntem ve metotlar denemek

Tablo 6'da da görüldüğü gibi Fen Bilgisi öğretmen adaylarının öğrenme-öğretme sürecinde BİT kullanım amaçları üç kategoride toplanmaktadır. Buna göre dersten önce, derse daha iyi hazırlanmak ve araştırma yapmak, ders materyali ve ders notu hazırlamak gibi amaçlar için BİT'ten faydalanmaktadır. Ders esnasında, görselliği sağlamak, motivasyonunu artırmak, dersi daha eğlenceli hale getirmek ve ilgiyi derse çekmek için BİT'ten faydalanmaktadır. Ders sonrasında ise öğrencilerde gördüğü ve kendisinde hissettiği eksiklikleri gidermek için ve ders anlatımında kullanmak üzere farklı yöntem ve metotlar bulmak için öğretmen adayları BİT'ten faydalandıklarını belirtmişlerdir.

4. SONUÇLAR, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının genel olarak BİT kullanım düzeyleri açısından kendilerini orta düzeyde yeterli gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca BİT'in alt boyutlarında ise sırasıyla bilgi işleme, iletişim, internet ve eğitsel teknolojiler boyutlarında kendilerini orta düzeyde yeterli gördükleri belirlenmiştir. Üniversite öğrencileri ile yapılan birkaç çalışmada da bu bulguya karşılık öğrencilerin kendilerini yüksek seviyede yeterli gördükleri bulgusuna ulaşılmıştır. Dinçer ve Şahinkaya (2011)'nin yaptığı çalışmada 440 üniversite öğrencisinin BİT yeterliklerine bakıldığında, öğrencilerin %89,01'inin yüksek seviyede bilgisayar okuryazarı oldukları belirlenmiştir. Gross ve Latham (2007) öğrencilerin %55'inin orta ve ileri düzeyde bilgi okuryazarlık becerisine sahip olduklarını belirlemiştir. Üniversite öğrencilerinden öğretmen adayları ile yapılan çalışmalar da bu sonuçları destekler niteliktedir. Kabakçı Yurdakul (2011)'un yaptığı çalışmada öğretmen adaylarının %1,2'sinin bilgi iletişim teknolojileri kullanım düzeyi düşük, %45'inin orta ve %52,8'inin yüksek çıkmıştır. Usta ve Korkmaz (2010)'ın 106 öğretmen adayı ile yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre ise, öğretmen adaylarının %24,6'sının acemi düzey, % 39,6'sının orta düzey ve %35,8'inin ise üst düzey bilgisayar becerilerine sahip olduklarına inandıkları görülmektedir. Buna göre öğretmen adaylarının yaklaşık %25'lik kısmının yeterli bilgisayar becerilerine sahip olmadıklarını, buna karşın %75'lik kısmının ise yeterli bilgisayar becerilerine sahip olduklarını düşündükleri söylenebilir. Bilgi ve iletişim teknolojileri becerileri günümüz eğitim çağında eğitsel etkinliklerde önemli rol oynamaktadır. Özellikle yükseköğretimde bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın olarak kullanılmaya başlaması nedeniyle, yapılan çalışmalarda üniversite öğrencilerinin bu konudaki becerilerinin genel olarak yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, özellikle yükseköğretimde teknolojinin derslere entegrasyonunun gerekli ve önemli olduğu söylenebilir.

Görüşmeler aracılığıyla elde edilen bulgular yorumlandığında Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT'in öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonuna yönelik görüşlerine ilişkin sonuçlara göre ise, BİT'in öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonunun çok faydalı olacağını belirtmişlerdir. Buna sebep olarak da öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerin derse karşı ilgisinin artacağını,

derslerin daha zevkli ve eğlenceli geçeceğini ve böylelikle öğrencilerin öğrenme düzeylerinin artacağını, öğretmenlere yardımcı olarak birçok işlerini kolaylaştıracağını göstermişlerdir. Yapılan bu araştırmada BİT'in öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonuna yönelik elde edilen bulgular ile alanyazındaki bulgular paralellik göstermektedir. Öğretmen adaylarının öğretim sürecinde teknoloji kullanımına yönelik olumsuz görüşlerden daha çok olumlu görüşlere sahip oldukları sonucu ortaya çıkmıştır (Çağiltay ve diğ., 2007; İnel, Evrekli ve Balım, 2011; Öksüz ve Ak, 2009; Sadi ve diğ., 2008; Yavuz ve Coşkun, 2008; Yılmaz, Ulucan ve Pehlivan, 2010). Öğretmen adaylarının ifadelerinden teknoloji kullanımına yönelik belirttikleri olumlu düşüncelerini şu şekilde sıralamak mümkündür. Kavramları somutlaştırma (İnel, Evrekli ve Balım, 2011), kalıcı ve anlamlı öğrenmeyi gerçekleştirme (Çağiltay ve diğ., 2007; İnel, Evrekli ve Balım, 2011; Sadi ve diğ., 2008; Yavuz ve Coşkun, 2008; Yılmaz, Ulucan ve Pehlivan, 2010), görselliği artırma (Çağiltay ve diğ., 2007; İnel, Evrekli ve Balım, 2011; Sadi ve diğ., 2008; Yavuz ve Coşkun, 2008; Yılmaz, Ulucan ve Pehlivan, 2010), zaman tasarrufu sağlama (Yavuz ve Coşkun, 2008; Yılmaz, Ulucan ve Pehlivan, 2010), sınıf ortamına getirilmesi ya da temin edilmesi güç öğretim materyalleri ile etkinlikler gerçekleştirme, öğrencinin derse aktif katılımını sağlama (Çağiltay ve diğ., 2007), öğrencinin motivasyonunu artırma (Çağiltay ve diğ., 2007; İnel, Evrekli ve Balım, 2011; Sadi ve diğ., 2008), öğretmen-öğrenci iletişimini artırma, öğretmenin alan bilgisinin gelişimini sağlama, öğretmenin derse hazırlanmasını kolaylaştırma.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırıldığında kadın ve erkek adaylar arasında anlamlı bir farklılık görülmezken, alanyazında bu bulguya karşılık BİT ile ilgili yapılan diğer çalışmaların bazılarında bu durumun ayırt edici bir değişken olduğu ve erkek öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır (Tor ve Erden, 2004; Aypay, 2010; Taylor, Goede ve Steyn, 2011; Tella ve Mutula, 2008; Link ve Marz, 2006; Usluel, 2007; Birgin, Çoker ve Çatlıoğlu, 2010). Özdemir (2010)'in, 496 üniversite personeli ile yaptığı çalışmada cinsiyetin bilgi teknolojileri becerisi üzerindeki etkisi anlamlı görülmemiştir. Kışla, Arıkan ve Sarsar (2009)'ın 157 öğretim görevlisi ile yaptıkları çalışmada, derslerinde BİT kullanımlarını incelemiştir. Öğretim görevlilerinin bilgi iletişim teknolojilerini derse hazırlık, ders esnasında ve iletişimsel kullanımları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermezken, dersin yönetimi boyutunda kadınlar lehine anlamlı bir farklılık görülmüştür. Yapılan çalışmalara bakıldığında cinsiyet değişkeni ile bilgi iletişim teknolojileri becerisi ve kullanımı arasındaki fark birçok çalışmada incelenmiş ve anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ortaya çıkan anlamlı fark ise çoğunlukla erkekler lehine gözlenmiştir.

Fen Bilgisi öğretmen adaylarının BİT kullanım düzeyleri sınıf düzeyi açısından karşılaştırıldığında anlamlı bir fark görülmüştür. Sınıf düzeyine göre, öğrencilerin sınıf düzeyi arttıkça BİT becerilerinin de arttığı görülmüştür. Bu durum öğrencilerin eğitimleri süresince bilgi ve iletişim teknolojilerini kullandıklarını, dolayısıyla becerilerini de geliştirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Alanyazın incelendiği zaman, Usluel (2007)'in üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada bu sonuçları desteklemektedir. Özmuş (2008)'un çalışmasında da öğrencilerin sınıf düzeyi ile bilgi iletişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmüş fakat 7. sınıf 8. sınıf öğrencilerine göre bilişim teknolojilerinden daha fazla yararlandıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum farklı öğrenme kademelerinde farklı sonuçların çıktığını göstermektedir. Ayrıca, bu sonuç özellikle yükseköğretim öğrencilerin bilgisayar okuryazarlık becerilerinde önemli rolü olduğunu vurgulamaktadır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

- Öğretmen adaylarının kendilerini BİT alanında daha yeterli görebilmeleri için, bu alanda meydana gelen yenilikler ve değişiklikler düzenli olarak öğretmen adaylarına gösterilebilir.
- BİT'in öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonunun süreçteki değişimlerini izleyebilmek için boylamsal bir çalışma yapılabilir
- Öğretmen adaylarının öğrenme-öğretme sürecinde BİT'ten faydalanmaları konusunda daha çok yönlendirilip, teşvik edilebilir.

5. KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, B. & Kurbanoglu, S. (2004). Öğretmenlerin bilgi okuryazarlığı özyeterlik inancı üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 11-20.
- Aypay, A. (2010). Information and communication technology usage and achivement of Turkish students in Pisa 2006. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, 9(2), 116-124.
- Bayrakçı M. (2005). Avrupa Birliği ve Türkiye eğitim politikalarında bilgi ve iletişim teknolojileri ve mevcut uygulamalar. *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 167 Yaz 2005, ss. 1.
- Birgin, O., Çoker, B. ve Çathoğlu, H. (2010). Investigation of first year pre-service teachers' computer and internet uses in terms of gender. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 1588-1592.
- Cartwright, V. & Hammond, M. (2003). The integration and embedding of ICT into the school curriculum: more questions than answers. Paper presented at the ITTE 2003 Annual Conference of the Association of Information Technology for Teacher Education, Trinity and All Saints College, Leeds.
- Çağltay, K. , Yıldırım, S., Arslan, İ., Gök, A., Gürel, G., Karakış, T., Saltan, F., Uzun, E., Ülgen, E. ve Yıldız, İ. (2007). *Öğretim teknolojilerinin üniversite kullanımına yönelik alışkanlıklar ve beklentiler: Betimleyici bir çalışma*. Akademik Bilişim Konferansı, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya (31 Ocak- 2, Şubat).
- Çavaş B, Kışla T ve Twining P. Eğitimde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımına yönelik bir araştırma. <http://kn.open.ac.uk/public/getfile.cfm?documentfileid=4551> (10/08/2006).
- Demiralay, R. & Karadeniz Ş. (2008). İlköğretimde yaşam boyu öğrenme için bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 2(6), 89-119.
- Dexter, S., Doering, A., & Riedel, E. (2006). Content area specific technology integration: A model and resources for educating teachers. *Journal of Technology and Teacher Education*, 14(2), 325–346.
- Dinçer, S. & Şahinkaya, Y. (2011). A cross-cultural study of ICT competency, attitude and satisfaction of Turkish, Polish and Czech university students. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, 10(4), 31-38.
- Dutt-Doner, K., Allen, S. M., & Corcoran, D. (2006). Transforming student learning by preparing the next generation of teachers for type II technology integration. *Computers in the Schools*, 22 (3-4), 63- 75.
- Erol, O. (2010). *Meslek yüksekokulu öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma sıklıkları ile yaratıcılık algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Fraenkel, J. R. ve Wallen, N. E. (2003). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill.
- Gross, M., & Latham, D. (2007). Attaining information literacy: An investigation of the relationship between skill level, self estimates of skill and library anxiety. *Library & Information Science Research*, 29, 332-353.
- Imision T. ve Taylor P. (2001). *Managing ICT in the secondary school*, Heinemann.
- İnel, D., Evrekli, E. ve Balım, A. G. (2011). Öğretmen adaylarının fen ve teknoloji dersinde eğitim teknolojilerinin kullanılmasına ilişkin görüşleri. *Kuramsal Eğitimbilim*, 4(2), 128-150.
- Kabakçı Yurdakul, I. (2011). Öğretmen adaylarının teknopedagojik eğitim yeterliliklerinin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanımları açısından değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 397-408.
- Kabakçı Yurdakul, I., Odabaşı, H. F., Kılıçer, K., Çoklar, A. N., Birinci, G., Kurt, A. A. (2012). The development, validity and reliability of TPACK-deep: A technological pedagogical content knowledge scale. *Computers & Education*, 58 (3), 964-977.
- Kışla, T., Arıkan, Y. D. ve Sarsar, F. (2009). The investigation of the usage of ICT in university lecturers' courses. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 502- 507.
- Kurbanoglu, S. S. (2010). Bilgi okuryazarlığı: kavramsal bir analiz. *Türk kütüphaneciliği*, 24(4), 723-747.

- Kurnaz, S. (2003). *Kozmetoloji'de Online Eğitim*. Sayı: 1, Cilt: 2, <http://www.Dermaneturk.com/Okd/Sayi212003/Degerlendirme.Asp> (11/08/2006).
- Link, T. M. ve Marz, R. (2006). Computer literacy and attitudes towards e-learning among first year medical students. *BMC Medical Education*, 6(34),1-8.
- Meral, M., Cambaz, H. ve Zereyak, E. (2001). Öğretmenlerin bilgisayara karşı tutumları ve bilgisayar kaygısı. *Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı ve Sergisi*, 3-5 Mayıs 2001, Ankara.
- Neuman, W. L. (2008). *Toplumsal araştırma yöntemleri* (3. Baskı). (S.Özge, Çev.). İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.
- Öksüz, C. ve Ak, Ş. (2009). Öğretmen adaylarının ilköğretim matematik öğretiminde teknoloji kullanımına ilişkin algıları. *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-19.
- Özdemir, L. (2010). Bilişim teknolojisi tutumları farklı üniversite personelinin bilişim teknolojisi becerilerinin değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 113-128.
- Özmuş, M. (2008). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Probert, E. (2009). Information literacy skills: Teacher understandings and practice. *Computers & Education*, 53, 24-33.
- Sadi, S., Şekerci, A. R., Kurban, B., Topu, F. B., Demirel, T., Tosun, C., Demirci, T. ve Göktaş, Y. (2008). Öğretmen eğitiminde teknolojinin etkin kullanımı: Öğretim elemanları ve öğretmen adaylarının görüşleri. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 1(3), 43-49.
- Sasseville, B. (2004). Integrating information and communication technology in the classroom: a comparative discourse analysis. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 30(2).
- Tanyeri, T. (2008). *Matematik öğretimine bilgi ve iletişim teknolojilerinin entegrasyonu konusunda paydaş görüşleri*. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eskişehir.
- Taylor, E. , Goede, R. ve Steyn, T. (2011). Reshaping computer literacy teaching in higher education: Identification of critical success factors. *Interactive Technology and Smart Education*, 8(1), 28-38.
- Taylor, J. (2006). *Information literacy and the school library media center*. Libraries Unlimited, Westport, USA.
- Tella, A. ve Mutula, S. M. (2008). Gender differences in computer literacy among undergraduate students at the university of Botswana: implications for library use. *Malaysian Journal of Library & Information Science*, 13(1), 59-76.
- Tor, H. ve Erden, O. (2004). İlköğretim öğrencilerinin bilgi teknolojilerinden yararlanma düzeyleri üzerine bir araştırma. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, 3(1), 120-130.
- Usluel, Y. K. (2007). Can ICT usage make a difference on student teachers' information literacy self-efficacy. *Library & Information Science Research*, 29, 92-102.
- Usluel-Koçak, Y., Mumcu-Kuşkaya, F. ve Demiraslan, Y. (2007). Öğrenme-öğretme sürecinde bilgi ve iletişim teknolojileri: Öğretmenlerin entegrasyon süreci ve engelleriyle ilgili görüşleri, *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 32, 164-179.
- Usta, E. & Korkmaz, Ö. (2010). Öğretmen adaylarının bilgisayar yeterlikleri ve teknoloji kullanımına ilişkin algıları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1336-1349.
- Vord, R. V. (2010). Distance students and online research: Promoting information literacy through media literacy. *Internet and Higher Education*, 13, 170-175.
- Yavuz, S., & Coşkun, A. E. (2008). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin tutum ve düşünceleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 276-286.
- Yılmaz, İ., Ulucan, H. ve Pehlivan, S. (2010). Beden eğitimi öğretmenliği programında öğrenim gören öğrencilerin eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin tutum ve düşünceleri. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 105-118.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 73-83, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:29.05.2017 Kabul Tarihi:02.06.2017

SUÇA SÜRÜKLENMİŞ ÇOCUKLARIN OLUMLU SOSYAL VE SALDIRGAN DAVRANIŞLARININ BAZI BİREYSEL VE AİLESEL FAKTÖRLER BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Prosocial and Aggressive Behaviors of Delinquency in Children in terms of Some Individual and Familial Factors

Beyza BADANKA ÇELİKTEN¹

Cihad DEMİRLİ²

ÖZ

Çocuklar ebeveynlerini taklit ederek sosyalleşir ve kişilik özelliklerini, tutum ve davranışlarını ailesi içerisinde öğrenerek tamamlar. Bu araştırmanın temel amacı suça sürüklenmiş çocuklara ait bazı bireysel ve ailesel faktörlerle çocukların olumlu sosyal davranışları ve saldırgan davranışları arasındaki farklılığı ortaya koymaktır. Araştırma örneklemini, İstanbul Adalet Sarayı 3. Çocuk Mahkemesi'ne gelen suça sürüklenmiş çocuklardan tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiş 67 erkek, 6 kız olmak üzere 73 çocuktan oluşmuştur. Bu çalışmada, araştırmacılar tarafından hazırlanan Görüşme Formu ve Bayraktar, Kındap, Kumru ve Sayıl (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Olumlu Sosyal ve Saldırgan Davranışlar Ölçeği kullanılarak değişkenler incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, yalnızca ebeveyn kaybı değişkeninin olumlu sosyal davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği, diğer bağımsız değişkenlerin ise olumlu sosyal davranışlar ve saldırgan davranışlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Suça sürüklenmiş çocuk, olumlu sosyal davranış, saldırgan davranış, ailesel faktörler

ABSTRACT

Children socialize by mimicking their parents and complete their personality traits, attitudes and behaviors through learning in the family. The main purpose of this research is to reveal the difference between prosocial behaviors and aggressive behaviors of children with some individual and familial factors of delinquency in children. The sample of the research consists of 73 children including 67 boys and 6 girls, who were selected by random sampling method from the delinquency in children who came to 3rd Juvenile Court of Istanbul Palace of Justice. In this study, the variables were examined through the Interview Form prepared by the researchers and Prosocial and Aggressive Behaviors Scale adapted to Turkish by Bayraktar, Kındap, Kumru and Sayıl (2010). It was found that only the parental loss variable showed a statistically significant difference on the prosocial behaviors, whereas the other independent variables did not show any statistically significant difference on the prosocial behaviors and aggressive behaviors.

Keywords: Delinquency in children, prosocial behaviors, aggressive behaviors, familial factors

1. GİRİŞ

Bu araştırmanın temel amacı suça sürüklenmiş çocukların cinsiyet, yaş, doğum sırası, ailesi ile iletişimi, yaşam yeri, ebeveynlerinin boşanma durumu, ebeveyn kaybı, ebeveynlerinin eğitim durumları, ailenin sosyoekonomik durumu, ailede ve yakın akrabalarda suç öyküsü bulunma, ailede madde bağımlılığı, ailede çocuğa karşı fiziksel ya da sözel şiddet değişkenleri ele alınarak, bu değişkenlerle birlikte suça sürüklenmiş çocukların olumlu sosyal davranışları ve saldırgan davranışları arasında anlamlı düzeyde farklılaşma olup olmadığını ortaya koymaktır.

¹ Psikolog, İstanbul Adalet Sarayı, e-posta: beyzabadanka@gmail.com

² Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi İSTANBUL e-posta: cdemirli@gmail.com

Çocuk kavramı tarihte toplum yapısına, kültürüne, inancına, ekonomisine göre değişen bir kavramdır. Türk Ceza Kanununun 6. maddesinin b bendinde “henüz 18 yaşını doldurmamış kişi” olarak tanımlanmıştır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun, 6. maddesinin c bendine ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanununun, 3. maddesinin a bendine göre de, 18 yaşını doldurmamış her insan daha erken yaşta ergin olsa bile çocuk sayılmaktadır.

Gelişimini tam olarak tamamlayamamış çocuk ve ergenin işlediği yasaya aykırı davranışları, çocuk ve ergenin kritik gelişim dönemlerinden soyutlayıp, onlara yalnızca “suçlu” gözüyle bakmak akıllıca ve insancıl değildir (Yörükoğlu, 1997;1989). Bu nedenle Türkiye’de gelişmiş ülkelerde olduğu gibi “suçlu çocuk” ya da “reşit olmayanın suçluluğu” kavramları yerine, “suça sürüklenen çocuk” kavramının kullanılmasına dikkat edilmektedir. Bu çocuklar ailedeki ve toplumdaki düzensizlikler sonucu yanlış sosyalleşmenin bedelini ödeyen ve sonrada topluma ödeten çocuklardır (Yörükoğlu, 1997; 1989).

Olumlu sosyal davranışlar, başkalarının fayda sağlaması ya da ilişkiler arasındaki uyumu arttırmak niyetiyle ve gönüllü olarak yapılan, diğer insanlara karşı ilgi ve empati gösterme, paylaşma, işbirliği yapma, rahatlatma, yardım etme gibi davranışları içeren özgeci, sosyal kabul gören, dışsal ödüller (maddesel veya sosyal ödüller) kazanmak amacıyla yapılmayan içsel süreçler ve normatif davranışlar olarak tanımlanabilmektedir (Hay, 1994; Jackson ve Tisak, 2001; Ma, 2005; Smith ve Mackie, 2000).

İnsanın sosyal bir varlık olması sonucu, bireyler sürekli birbirleriyle etkileşim halinde olmaktadır. Toplum içinde saygınlık kazanacak, kendini gerçekleştirecek, doğru, olumlu, yaratıcı ve üretken yol ve yöntemleri bulamayan ergenler, ruhsal çatışmalarını, korkularını, kaygı ve öfkelerini saldırgan davranışlara yönelterek gidermeye çalışmaktadırlar (Yükselgün, 2008).

Saldırganlık en az iki kişiyi gerektiren, kendisine zarar verilmesini istemeyen bir kişiye zarar verme, incitme amacıyla yapılan bir davranış olarak tanımlanabilmektedir. Kesen, Deniz ve Durmuşoğlu (2007) bu tanıma canlı veya cansız bir objeye zarar verici, zedeleyici, hatta öldürücü davranışlar kısmını eklerken; Boxer ve Tisak (2005) ve Yavuzer (2010) de benzer şekilde tanımlamıştır. Kağıtçıbaşı (2006) bir davranışın saldırgan davranış olup olmadığını anlamak için niyetine bakmak gerektiğini ifade etmektedir. Eğer zarar verme amacıyla yapılmışsa bu davranış saldırgan davranış olarak tanımlanırken, zarar verme amacı taşımiyorsa saldırgan davranış olarak tanımlanmamaktadır. Doktorun ameliyat yapması, hemşirenin iğne yapması gibi davranışlar saldırgan davranışlar kapsamında değerlendirilmemektedir.

Olumlu sosyal ve saldırgan davranışları etkileyen faktörleri inceleyen araştırmacılar birçok görüş ortaya atmışlardır. Bu durum insanın olumlu sosyal ve saldırgan davranışlarının karmaşık birer yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmacılar yaş (Aktaş ve Güvenç, 2006; Kumru, 2002; Yıldız ve Erci, 2011), cinsiyet (Aktaş ve Güvenç, 2006; Arslan, Hamarta, Arslan ve Saygın, 2010; Kumru, 2002; Kumru, Carlo ve Edwards, 2004; McGinley ve Carlo, 2007; Yıldız ve Erci, 2011), doğum sırası (Gençoğlu, Kumcağız ve Ersanlı, 2014; İkiz, 2015; Şen, 2009), parçalanmış aile yapısı (Karahan, Özcan ve Ağlamaz, 2009), ebeveyn kaybı (Burak, 2013; Kula, 2008; Yıldırım, 2006), aile içi ilişkiler (Knafo ve Plomin, 2006; Şimşek ve Palancı, 2014), aile içinde fiziksel ve/veya sözel şiddet (Ayan, 2007; Bolat Karataş, 2002; Şimşek ve Palancı, 2014), aile içinde ve/veya yakın akrabalarındaki rol modeller (Arslan ve arkadaşları, 2010; Burak, 2013; Yıldız, Taştan Boz ve Yıldırım, 2012), çocuğun kiminle yaşadığı ve sosyoekonomik düzey (Bandy ve Wilhem, 2007; Hatunoğlu, 1994) gibi değişkenlerin olumlu sosyal ve saldırgan davranışları etkileyip etkilemediği yönünde araştırmalar yapmışlardır.

Bu çalışmanın amacı, suça sürüklenmiş çocukların bazı bireysel ve ailesel faktörleri ile ilişkili olduğu düşünülen olumlu sosyal ve saldırgan davranışlar ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını değerlendirmektir. Araştırma sonucunda cevabı aranan sorular:

1. Suça sürüklenmiş çocukların bazı bireysel faktörleri ile suça sürüklenmiş çocukların olumlu sosyal davranışları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2. Suçta sürüklenmiş çocukların ailesel faktörleri ile suçta sürüklenmiş çocukların olumlu sosyal davranışları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

3. Suçta sürüklenmiş çocukların bazı bireysel faktörleri ile suçta sürüklenmiş çocukların saldırgan davranışları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

4. Suçta sürüklenmiş çocukların ailesel faktörleri ile suçta sürüklenmiş çocukların saldırgan davranışları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, İstanbul Adalet Sarayı Çocuk Mahkemelerine 2016 yılı Şubat-Ağustos ayları arasında gelen suç tarihinde 12-18 yaş arası suçta sürüklenmiş çocuklar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, İstanbul Adalet Sarayı 3. Çocuk Mahkemesine 2016 yılı Şubat-Ağustos ayları arasında gelen 210 suçta sürüklenmiş çocuk arasından tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 67 erkek, 6 kız olmak üzere 73 çocuk oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Görüşme formu: Bu form, araştırmada ele alınan suçta sürüklenmiş çocukların bireysel özellikleri, yaşı, cinsiyeti, doğum sırası, eğitim durumu, ebeveynlerin eğitim durumu, boşanma yaşayıp yaşamadıkları, ailede çocuğa karşı şiddet, ailede suç öyküsü, madde kullanımı, sosyoekonomik düzey gibi çocuğun bireysel ve çevresel bilgilerini toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmış olup, 26 sorudan oluşmaktadır.

Olumlu sosyal ve saldırgan davranışlar ölçeği: Boxer, Tisak ve Goldstein (2004) tarafından geliştirilen, Bayraktar, Kındap, Kumru ve Sayıl (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 25 maddelik bir ölçektir. Amaca Yönelik (Proaktif) ve Tepkisel (Reaktif) Saldırgan Davranış ile Amaca Yönelik, Tepkisel ve Özgeci Olumlu Sosyal Davranış olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Araştırmacılar tarafından ölçeğin alt boyutlarında Cronbach Alpha iç tutarlılık kat sayıları; Amaca Yönelik Saldırgan Davranış için .79, Tepkisel Saldırgan Davranış için .85, Amaca Yönelik Olumlu Sosyal Davranış için .90, Tepkisel Olumlu Sosyal Davranış için .85 ve Özgeci Olumlu Sosyal Davranış için .83 olarak bulunmuştur. Ölçek 1=Hiç Tanımlamıyor, 4= Kesinlikle Tanımlıyor olmak üzere 4'lü likert tipinde bir ölçektir (Bayraktar ve arkadaşları, 2010).

2.3. İşlem

Veri toplama aşamasında, öncelikle İstanbul 3. Çocuk Mahkemesi Hakimesi'ne araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve ne kadar zaman alacağı ile ilgili bilgi verilmiştir. Araştırmaya dair Adalet Bakanlığı'ndan ve İstanbul 3. Çocuk Mahkemesi'nden gerekli izinler alınmıştır.

İstanbul 3. Çocuk Mahkemesi tarafından sosyal inceleme için görüşmeye gönderilen çocuklarla bireysel olarak görüşmenin ardından araştırmaya konu görüşme formu ve ölçek uygulanmıştır.

Uygulamanın yapıldığı çocuklar uygulama öncesi, isminin herhangi bir şekilde bu çalışmada kullanılmayacağı, kişisel bilgilerinin gizli tutulacağı, yapılacak bu çalışmanın yargı sürecine bir etkisinin olmayacağı, uygulamaya katılmasının gönüllülük esasına dayalı olduğu, istediği zaman bırakabileceği konularında bilgilendirilmiştir. Çocukların soru sormasına izin verilmiştir. Çalışmaya vereceği yanıtların samimi ve güvenilir olmasının araştırmadan elde edilecek sonuçların güvenilirliği açısından büyük önem taşıdığı söylenmiştir. Uygulama çocukların sözlü onamı alınarak, İstanbul Adalet Sarayı tarafından tahsis edilen odada gerçekleştirilmiştir. Çocuklara uygulama sonunda teşekkür edilerek son verilmiştir.

3. BULGULAR ve YORUMLAR

3.1. Performans Analizleri

Araştırmada kullanılan araştırmacılar tarafından oluşturulmuş Görüşme Formu ve Olumlu Sosyal ve Saldırgan Davranışlar Ölçeğinden elde edilen puanlar istatistiksel analizler yapılmak üzere bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

Araştırmada suça sürüklenmiş çocukların olumlu sosyal ve saldırgan davranışlar ortalama puanları ile cinsiyet, yaş, doğum sırası, ailesi ile iletişimi, yaşam yeri, ebeveynlerin boşanma durumu, ebeveyn kaybı, ebeveynlerin eğitim durumları, ailenin sosyo-ekonomik durumu, ailede ve yakın akrabalarda suç öyküsü, ailede madde bağımlılığı, ailede çocuğa karşı fiziksel ya da sözel şiddet değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığına bakılarak, dağılımın normal olmadığı ve *t test* için gerekli koşulların sağlanamadığı ölçümlerde *Mann - Whitney U analizi* ile; *tek yönlü varyans analizi (ANOVA)* için gerekli koşulların sağlanamadığı ölçümlerde ise *Kruskal Wallis - H analizi* ile analiz yapılmıştır. Beş alt ölçekten oluşan Olumlu Sosyal ve Saldırgan Davranışlar Ölçeği olumlu sosyal davranışlar ve saldırgan davranışlar ortalama puanları üzerinden yorumlanarak araştırmada kullanılmıştır. *Tek Örneklem Kolmogorov-Smirnov Analizi* sonucu normal dağılımlarına bakılan *Olumlu Sosyal Davranışlar* ($p=.910>.05$) parametrik testler ile *Saldırgan Davranışlar* ($p=.000<.05$) parametrik olmayan testler ile analiz yapılarak incelenmiştir. Bulguların anlamlı olup olmadığının yorumlanmasında $p<.05$ anlamlılık düzeyi ölçüt alınmıştır.

Araştırmada bireysel ve ailesel çeşitli değişkenlerin olumlu sosyal davranışlar ve saldırgan davranışlar üzerinde anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. *Saldırgan davranış* puan ortalamaları ile cinsiyet ($U=209.000$; $p>.05$), ebeveynlerin boşanma durumu ($U=397.500$; $p>.05$) değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek için yapılan *Mann Whitney-U analizleri* sonucunda, anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Olumlu sosyal davranış puan ortalamaları ile cinsiyet ($t=1.765$; $p>.05$), ebeveynlerin boşanma durumu ($t=.806$; $p>.05$) değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek için yapılan *t-testler* sonucunda, anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Saldırgan davranış puan ortalamaları ile yaş ($\chi^2=.859$; $df=2$; $p=.651>.05$), doğum sırası ($\chi^2=3.477$; $df=3$; $p=.324>.05$), çocuğun yaşam yeri ($\chi^2=5.299$; $df=3$; $p=.151>.05$), ebeveyn kaybı ($\chi^2=2.382$; $df=2$; $p=.304>.05$), annenin eğitim durumu ($\chi^2=.667$; $df=3$; $p=.881>.05$), babanın eğitim durumu ($\chi^2=1.724$; $df=3$; $p=.632>.05$), ailede fiziksel ve/veya sözel şiddet ($\chi^2=4.467$; $df=2$; $p=.107>.05$), ailesi ile ilişkisi ($\chi^2=2.165$; $df=2$; $p=.339>.05$), ailede ve yakın akrabalarda suç öyküsü ($\chi^2=6.627$; $df=4$; $p=.157>.05$), sosyoekonomik düzey ($\chi^2=.067$; $df=2$; $p=.967>.05$) değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek için yapılan *Kruskal Wallis-H analizleri* sonucunda, anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Olumlu sosyal davranış puan ortalamaları ile yaş ($F=.016$; $p>.05$), doğum sırası ($F=1.673$; $p>.05$), çocuğun yaşam yeri ($F=1.277$; $p>.05$), annenin eğitim durumu ($F=.996$; $p>.05$), babanın eğitim durumu ($F=.504$; $p>.05$), ailede fiziksel ve/veya sözel şiddet ($F=.811$; $p>.05$), ailesi ile ilişkisi ($F=.811$; $p>.05$), ailede ve yakın akrabalarda suç öyküsü ($F=1.889$; $p>.05$), sosyoekonomik düzey ($F=2.320$; $p>.05$) değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemek için yapılan *ANOVA analizleri* sonucunda, anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Çocuğun ebeveyn kaybı değişkenine göre *olumlu sosyal davranışlar* puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla elde edilen verilere *ANOVA analizi* uygulanmıştır (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Çocukların Ebeveyn Kaybına Göre Olumlu Sosyal Davranışlar Ort. Değerleri ve ANOVA Analizi

	Ebeveyn Kaybı	N	X	F	p
Olumlu Sosyal Davranışlar	Annenin Ölümü ya da Kaçması	5	2.3760 (.84213)		
	Babanın Ölümü ya da Kaçması	7	3.2571 (.77491)		
	Kayıp Yok	61	2.7057 (.56198)	3.591	.033
	Toplam	73	2.7360 (.62354)		

* Standart sapmalar parantez içerisinde verilmiştir.

Tablo 1'e göre, olumlu sosyal davranış ($F=3.591$; $p<.05$) ortalama puanları ile suça sürüklenmiş çocuklarda ebeveyn kaybı değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Hangi grupların arasındaki farkın anlamlı olduğunu belirleyebilmek için *Post Hoc analizleri* yapılmıştır (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Post Hoc Tukey HSD Analizi

	(I) Ebeveyn Kaybı	(J) Ebeveyn Kaybı	Ortalamalar Arası Fark (I-J)	Std. Hata	Sig. (p)
Tukey HSD	Annenin Ölümü ya da Kaçması	Babanın Ölümü ya da Kaçması	-.88114	.35264	.039
		Kayıp Yok	-.32974	.28015	.471
	Babanın Ölümü ya da Kaçması	Annenin Ölümü ya da Kaçması	.88114	.35264	.039
		Kayıp Yok	.55141	.24033	.063
	Kayıp Yok	Annenin Ölümü ya da Kaçması	.32974	.28015	.471
		Babanın Ölümü ya da Kaçması	-.55141	.24033	.063

Üç grup karşılaştırıldığından ve her grubun gözlem sayısı farklı olduğundan *Post Hoc analizlerinden Tukey analizi* yapılmıştır. Olumlu sosyal davranışların suça sürüklenmiş çocukların ebeveyn kaybı değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan *Post Hoc Tukey analizi* sonucunda annenin ölümü ya da kaçması ile babanın ölümü ya da kaçması grubu arasında ($p=.039<.05$) anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Annenin ölümü ya da kaçması ($X= 2.3760$), babanın ölümü ya da kaçmasına göre ($X= 3.2571$) daha az olumlu sosyal davranış sergilemektedir (bkz. Tablo 2).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın temel amacına ulaşmak üzere, yanıtı aranan araştırma sorularına uygun olarak yapılan analizlerden elde edilen bulgular ilgili literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda cinsiyet, yaş, çocuğun yaşam yeri, ebeveyn kaybı, annenin ve babanın eğitim durumu, ailede fiziksel ve/veya sözel şiddet, çocuğun ailesi ile ilişkisi, ailede ve yakın akrabalarda suç öyküsü, sosyoekonomik düzey ile çocukların olumlu sosyal davranışları ve saldırgan davranışları ile arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Literatürde Ağlamaz (2006), Çiftçi Topaloğlu (2013) ve Hatunoğlu'nun (1994) çalışmalarında da benzer bir şekilde çocukların saldırganlık puanları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bu durum çocukların saldırganlıkları üzerinde akran reddi, akran şiddetine maruz kalma gibi değişkenlerin etkisini düşündürmüştür.

Arslan ve arkadaşları (2010), Burak (2013), Çetinkaya Yıldız ve Hatipoğlu Sümer (2010), Gençoğlu, Kumcağız ve Ersanlı (2014), Gönültaş (2013), Güven (2015), Nair (2014), Orpinas, Murray ve Kelder (1999), Öz (2007), Öztürk (2008), Tuzgöl (1998), Yıldız ve Erci'nin (2011) çalışmalarında çocukların cinsiyetlerine göre saldırganlık puanlarının anlamlı düzeyde farklılaştığı, erkek çocuklarının daha yüksek saldırganlık puan ortalamalarına sahip olduğu görülmüştür.

Literatürde olumlu sosyal davranışları cinsiyet değişkeni açısından inceleyen araştırmacılar (Aktaş ve Güvenç, 2006; Altay ve Güre, 2012; Aydın Sünbül, 2012; Carlo ve arkadaşları, 2003; Kumru, 2002; Kumru ve arkadaşları, 2004; McGinley ve Carlo, 2007) mevcut araştırma

bulgularından farklı olarak kız ergenlerin erkek ergenlere olumlu sosyal davranışları ve yardım etme davranışlarını daha fazla sergilediklerini bulmuştur.

Mevcut çalışma ile paralel olarak Burak (2013), Filiz (2009), Tuzgöl (1998), Ümit (2010) ve Yeğen'in (2008) araştırmalarında yaş değişkeni ile saldırganlık ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Çetinkaya Yıldız ve Hatipoğlu Sümer (2010), Günaydın (2008), Kurnaz (2009), Nair (2014), Öztürk (2008) ve Yıldız ve Erci'nin (2010) bulgularında ise saldırganlık ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Mevcut çalışmaya paralel olarak McGinley ve Carlo (2007)'ya göre yaşın olumlu sosyal davranışlarla herhangi bir ilişkisinin olmadığı, Carlo ve arkadaşlarına (2003) göre de kamusal olumlu sosyal davranışların yaş ile bir ilişkisinin olmadığı gözlenmiştir. Aktaş ve Güvenç (2006)'in araştırmasında da kızlarda duygusal ve kamusal olumlu sosyal davranışlar ile yaş arasında bir ilişki gözlenmemiştir. Buna karşın Aydın Sünbül (2012) ve Kumru ve arkadaşlarının (2004) araştırma bulguları olumlu sosyal davranış gösterme eğiliminin yaş ile pozitif bir şekilde arttığı yönündedir.

Literatürde mevcut araştırma sonuçlarına paralel şekilde Burak'ın (2013), İkiz'in (2015) ve Şen'in (2009) yapmış olduğu araştırmalarda saldırganlığın çocukların doğum sırasına göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Ancak 3. doğum sırasına sahip olan çocukların saldırganlık ortalamalarının yükseldiği görülmektedir. Gençoğlu, Kumcağız ve Ersanlı'nın (2014) araştırmasında ilk çocukların en küçük, ortanca ve tek çocuklara göre şiddet eğilimlerinin yüksek olduğu bulunmuştur. Doğum sırası değişkeninin araştırmalarda anlamlı bir farklılık yaratmamasının nedeni olarak, ebeveynlerin çocuklara yaklaşımı, aile içindeki iletişimin niteliği gibi faktörlerin etkisi söylenebilmektedir.

Gönültaş (2013), Ustabaş (2011) ve Yıldırım (2006) mevcut araştırmaya paralel şekilde öğrencilerin saldırganlık puanlarının aileleri ile birlikte ya da ayrı yaşama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediğini bulmuşlardır. Ancak Dizman (2003) anne yoksunu olan çocukların anne-babası ile yaşayan çocuklara göre daha saldırgan olduğunu bulmuştur. Orpinas, Murray ve Kelder (1999) benzer şekilde anne babası ile birlikte yaşayan çocukların yaşamayanlara göre daha düşük saldırganlık puanlarına sahip olduğunu çalışmasında ortaya koymuştur.

Mevcut çalışmaya paralel şekilde Burak (2013), Ustabaş (2011) ve Yıldırım'ın (2006) yaptıkları araştırmalar sonucunda da boşanma durumu ile saldırganlık puanları arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı ortaya çıkmıştır. Gümüş (2000) ve Karahan, Özcan ve Ağlamaz (2009) ise ebeveynleri boşanmış çocukların saldırganlık puanlarının ebeveynleri birlikte olan çocuklardan daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Gönültaş (2013) da benzer şekilde anne babası boşanmış öğrencilerin saldırganlık puanlarının daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Şen'e (2009) göre literatürde belirtilen olumlu sosyal davranışları artırıcı faktörler olarak belirtilen çocuğa yönelik duyarlı, sıcak, anlayışlı, kabul edici, sorumluluk sahibi ve koruyucu davranışların üzerinde etkili olan boşanmanın, çocukların olumlu sosyal davranışlarının gelişiminde de etkisi bulunabilmektedir. Ancak mevcut araştırma bulgularında boşanma ile olumlu sosyal davranışlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Mevcut araştırmanın bulgularından farklı olarak Gençoğlu, Kumcağız ve Ersanlı'nın (2014) araştırmasında eğitim düzeyi yüksek olan annelerin çocuklarının şiddet eğilimi diğer çocuklara göre anlamlı olarak farklı bulunmuştur. Diğer taraftan alan yazında mevcut araştırmaya paralel olarak babaların eğitim durumu ile çocuklarının şiddet eğilimleri arasında bir ilişki olmadığına (Gençoğlu, Kumcağız ve Ersanlı, 2014; Yıldız ve Erci, 2011), bunun yanında da babanın eğitim düzeyi düştükçe çocuklarında saldırganlık puanlarının arttığına (Ergişi ve Köksal Akyol, 2009) dair araştırma bulguları mevcuttur.

Mevcut araştırma bulgularından farklı olarak alan yazında Ayan (2007), Bolat Karataş (2002), Gönültaş (2013), Şahin ve Owen (2009), Şimşek ve Palancı (2014) ve Yasankul (2007) aile içi şiddet ile saldırganlık puanı ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu, aile içi şiddete maruz kalan

öğrencilerin, aile içi şiddete maruz kalmayanların saldırganlık puanlarından daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Yavuzer'e (2010) göre çocuğun özellikle babası ile ilişkisinin, çocuğun kişiliğinin gelişiminde babanın özdeşim modeli olması sebebiyle önem taşımakta olduğunu ifade etmiştir. Ayan (2007) ise annesi kendisine olumsuz davranan çocukların saldırganlık puanlarının, annelerin kendisine olumlu davranan çocukların saldırganlık puanlarından daha yüksek olduğunu saptamıştır. Ancak mevcut araştırma bulgularında sonuçlar literatürden farklı bulunmuştur.

Mevcut araştırma bulgularından farklı olarak literatürde Bulut (2010) ve Kunt (2003) ailesinde olumsuz rol model olan, herhangi bir suçtan ceza almış kişi ya da kişiler olan ergenlerin kural dışı davranışlarının anlamlı düzeyde yüksek olduğunu bulmuşlardır. Haskan (2009), ailesinde cezaevi geçmişli olan kişilerin olduğu ergenler arasında şiddet eğilimini diğerlerine göre daha yüksek bulmuştur.

Suçta sürüklenmiş çocukların olumlu sosyal ve saldırgan davranışları ile çocuğun ailesinde madde kullanımı arasındaki ilişki mevcut çalışmada istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı yönünde bulunmuştur. Bulut (2010) ve Haskan (2009) ise ailesinde alkol kullanan kişilerin olduğu ergenlerin şiddet eğiliminin daha fazla olduğunu tespit etmiştir.

Olumlu sosyal davranışlar üzerinde ailenin sosyoekonomik düzeyinin çocuk ve ergenlerde etkili olduğu ve olmadığı yönünde literatürde veriler mevcuttur. Bandy ve Wilhem (2007) düşük gelirli ailelerin çocuklarının yardım etme ve paylaşma davranışlarının, yüksek gelirli ailelerin çocuklarına göre daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir. Veenstra, Oldehinkel, De Winter, Verhulst ve Ormel (2008) ise yüksek sosyo-ekonomik düzeyli ailelerin çocuklarının olumlu sosyal davranış eğilimlerinin düşük sosyo-ekonomik düzeyli ailelerin çocuklarına göre daha fazla olduğunu bildirmişlerdir. Mevcut araştırma bulgularına paralel olarak Aydın Sünbül (2012) olumlu sosyal davranışlar ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlı bir farklılık bulmamış, ancak aile gelir düzeyi 2500-3499TL arasında olan grubun en yüksek olumlu sosyal davranışlar toplam puan ortalamasına sahip olduğunu bulmuştur.

Suçta sürüklenmiş çocuklarla yapılan çalışmalardan Kunt'un (2003) çalışmasına göre bu çocukların daha çok yoksul ailelerden geldikleri görülmektedir. Gönültaş (2013), Hatunoğlu (1994) ve Yılmaz (2000) saldırganlık puan ortalamalarının ailenin gelir düzeyine göre anlamlı olarak farklılaştığını, maddi durumu düşük olan ergenlerin, maddi durumu iyi olan ergenlere göre saldırganlık ortalamalarının yüksek olduğunu bulmuştur. Ancak mevcut araştırma sonuçlarına paralel olarak Ayan (2007), Öz (2007) ve Şahan (2007) çocukların saldırganlık düzeyleri ile sosyo-ekonomik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuşlardır.

Suçta sürüklenmiş çocukların olumlu sosyal ve saldırgan davranışları ile ebeveyn kaybı arasındaki ilişkiye baktığımızda; suçta sürüklenmiş çocukların olumlu sosyal davranışlarının ebeveyn kaybı ile arasında anlamlı bir farklılık olduğu, babanın ölümü ya da kaçmasının, annenin ölümü ya da kaçmasına göre daha fazla olumlu sosyal davranışlar ortalama puanını arttırdığı görülmektedir. Benzer şekilde yapılan analizler sonucunda suçta sürüklenmiş çocukların ebeveyn kaybı değişkenine göre çocukların saldırgan davranışlarının anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Ancak annenin ölümü ya da kaçmasının, ebeveyn kaybı olmamasına ve babanın ölümü ya da kaçmasına göre daha fazla saldırganlık ortalama puanlarını arttırdığı görülmektedir. Literatürde bu konuda yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar mevcuttur. Yıldırım (2006) mevcut çalışma bulgularına paralel olarak annenin vefat etme durumuna göre saldırganlık puanının anlamlı bir farklılık gösterdiğini, annesi vefat eden öğrencilerin saldırganlık puanlarının yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Babanın sağ olup olmama değişkenine göre ise anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Burak (2013) ve Kula (2008) ise anne ve babanın sağ olmaları ile saldırganlık puanı arasında anlamlı bir farklılık olmadığını bulmuştur. Gönültaş (2013) saldırganlık puanının annenin yaşam durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediğini, ancak babanın yaşam durumuna göre anlamlı

olarak farklılık gösterdiğini, babası vefat etmiş öğrencilerin saldırganlık puanının, babası sağ olan öğrencilere göre daha yüksek olduğunu bulmuştur.

Annenin kaybı, çocuğun hayatındaki anne rolünün eksik olması çeşitli davranış bozukluklarının nedeni olabilmektedir. Anneden yoksunluk endişe, aşırı sevgi gereksinimi, düşmanlık ve güçlü bir intikam duygusu, beraberinde suça sürüklenme, saldırgan davranışlar ve bunalımı doğurabilmektedir. İç dünyasındaki çatışmaları bu tür olumsuz tepkilerle dışa vuran çocuğun sinir sisteminde bozukluklar, davranış ve kişilik yapısındaki dengesizlikler görülmesi olası olabilmektedir (Yeğen, 2008).

Mevcut çalışmanın sonuçları suça sürüklenmiş çocuklarda olumlu sosyal ve saldırgan davranışlar ile aile kapsamında çalışılacak ileriki çalışmalara da kaynak olması bakımından önem arz etmektedir.

Son yıllarda artış göstermesiyle birlikte, hala ülkemizde sayıca az olan ve genellikle niceliksel yönden ele alınan olumlu sosyal ve saldırgan davranışlara yönelik çalışmaların kavramsal boyutta bu davranışları açıklamaya katkı sağladığı görülmektedir. Olumlu sosyal davranışlar ile ilgili yurtdışında yapılan araştırmalar koruyucu nitelikteki birtakım değişkenlerin (ebeveyn tutumları, sosyal destek algısı, uygun arkadaş ve ebeveyn modelleri, benlik algısı, vb.) ve kişisel faktörlerin (yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, ebeveyn değişkenleri, vb.) önemini ortaya koymaktadır. Ancak yurtdışında olumlu sosyal davranışları çoklu boyutta inceleyen birçok çalışma olduğu görülürken ülkemizde bu gibi çalışmaların henüz başlangıç aşamasında olduğu ve bu davranışları çok yönlü ele alan araştırmaların da az olduğu görülmektedir. Bu alanda, nitel araştırma yöntemlerinden de faydalanarak araştırmaların çeşitliliğinin artırılarak yapılması, yapılacak araştırmaların kuramsal dayanaklarının sunulması, kuramların ve değişkenlerin hangi koşullarda daha geçerli veya hangi koşullarda örtüşen yanlarının olduğunu aydınlatacaktır.

Bu araştırmanın sınırlılıklarından yola çıkılarak, bu sınırlılıkların giderilmesi için çalışılması uygun görülmektedir. Araştırma güvenilirliği artırmak adına farklı adliyelerdeki Çocuk Mahkemelerine gelen suça sürüklenmiş çocuklar örnekleme alınıp, katılımcı sayısı çoğaltılarak araştırma tekrar edilmelidir. Ancak, söz konusu uygulamaların gerçekleşmesi ve değerlendirilmesi için daha fazla araştırmaya, zamana ve desteğe ihtiyaç vardır.

5. KAYNAKÇA

- Ağlamaz, T. (2006). Lise öğrencilerinin saldırganlık puanlarının kendini açma davranışı, okul türü, cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba öğrenim düzeyi ve ailenin aylık gelir düzeyi açısından incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Aktaş, V. ve Güvenç, G. B. (2006). Kız ve erkek ergenlerde saldırgan ve olumlu sosyal davranışlar ile yaş, ilişkisel bağlam ve kişiler arası duyarlılık arasındaki ilişkiler. Edebiyat Fakültesi Dergisi, 23(2), 233-264.
- Altay, F. B. ve Güre, A. (2012). Okul öncesi kuruma (devlet-özel) devam eden çocukların sosyal yeterlik ve olumlu sosyal davranışları ile annelerinin ebeveynlik stilleri arasındaki ilişkiler. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12(4), 2699-2718.
- Arslan, C., Hamarta, E., Arslan, E. ve Saygın, Y. (2010). Ergenlerde saldırganlık ve kişilerarası problem çözmenin incelenmesi. İlköğretim Online, 9(1), 378-388.
- Ayan, S. (2007). Aile içinde şiddete uğrayan çocukların saldırganlık eğilimleri. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 8, 206-214.
- Aydın Sünbül, Z. (2012). Ergenlerde olumlu sosyal davranışları yordamada koruyucu faktörler ve bazı kişisel değişkenlerin rolü. Yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Bandy, R., & Wilhelm, O. M. (2007). Family structure and income during childhood and subsequent prosocial behavior in young adulthood. In Working Papers, Department of Economics, IUPUI.
- Bayraktar, F., Kindap, Y., Kumru, A. ve Sayıl, M. (2010). Olumlu sosyal ve saldırgan davranışlar ölçeğinin ergen örnekleminde psikometrik açıdan incelenmesi. Türk Psikoloji Yazıları. 13(26), 1-13.

- Bolat Karataş, Z. (2002). Anne baba saldırganlığı ile lise öğrencilerinin saldırganlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Boxer, P., & Tisak, M. S. (2005). Children's beliefs about the continuity of aggression. *Aggressive behavior*, 31(2), 172-188.
- Bulut, F. (2010). Ergenlerde görülen kural dışı davranışların aile işlevselliği, aile risk faktörü ve yaşam kalitesi açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Burak, Y. (2013). Bilgisayar oyunlarının ilköğretim birinci kademe öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine etkisinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Çetinkaya Yıldız, E. ve Hatipoğlu Sümer, Z. (2010). Saldırgan davranışlarını yordamada çevresel risk, çevresel güvenlik ve okul iklimi algısı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(34), 161-171.
- Çocuk Koruma Kanunu (2005), Retrieved: http://oges.meb.gov.tr/doc2012/5395_SAYILI_COÇUK_KORUMA_KANUNU.pdf.
- Çiftçi Topaloğlu, Z. (2013). 4-5 Yaş çocuklarının sosyal yetkinlik, saldırganlık, kaygı düzeyleri ile anne-babalarının ebeveyn öz yeterliği algısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Dizman, H. (2003). Anne-babası ile yaşayan ve anne yoksunu olan çocukların saldırganlık eğilimlerinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ergişi, A. ve Köksal Akyol, A. (2009). Yedi-oniki yaş çocuklarında davranış ve uyum sorunlarının incelenmesi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 34(368), 13-19.
- Filiz, A. (2009). Farklı lise türlerindeki öğrencilerin empatik eğilimleri ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Gençoğlu, C., Kumcağız, H. ve Ersanlı, K. (2014). Ergenlerin şiddet eğilimine etki eden ailevi faktörler. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 639-652.
- Gönültaş, O. (2013). Ortaokul son sınıf öğrencilerinin öfke ve saldırganlık düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Gümüş, T. (2000). Kendini kabul düzeyleri farklı genel lise öğrencilerinin bazı değişkenlere göre saldırganlık düzeyleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Günaydın, S. (2008). Ortaöğretim kurumları öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin aile ortamı ve benlik imgesi ile ilişkisi (Trabzon ili örneği). Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Güven, F. (2015). Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin zorbalık yapmaları ile zorbalığa maruz kalmalarının, cinsiyet, anne-baba eğitimi, sosyoekonomik düzey ve empati eğilimi açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Toros Üniversitesi, Mersin.
- Haskan, Ö. (2009). Ailesel niteliklere göre ergenlerde şiddet eğiliminin görülme sıklığı. X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Özet Kitabı, Adana.
- Hatunoğlu, A. (1994). Ana-baba tutumları ile saldırganlık arasındaki ilişkiler. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Hay, D. (1994). Prosocial development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 29-71.
- İkiz, S. (2015). Okul öncesi dönem çocuklarında fiziksel ve ilişkisel saldırganlığın ebeveyn tutumları açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Jackson, M., & Tisak, M. S. (2001). Is prosocial behaviour a good thing? Developmental changes in children's evaluations of helping, sharing, cooperating, and comforting. *British Journal of Developmental Psychology*, 19, 349-367.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). *Yeni insan ve insanlar*, (10. Basım). İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kesen, F. N., Deniz, M. E. ve Durmuşoğlu, M. E. (2007). Ergenlerde saldırganlık ve öfke düzeyleri arasındaki ilişki: yetiştirme yurtları üzerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 353-364.

- Karahan, T. F., Özcan, K. ve Ağlamaz, T. (2009). Lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin anne babanın birliktelik durumu, öz üvey oluşu ve yaşamda öncelikli en önemli değer algısı açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 211-229.
- Knafo, A., & Plomin, R. (2006). Parental discipline and affection and children's prosocial behavior: Genetic and environmental links. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(1), 147-164.
- Kula, E. (2008). Endüstri meslek lisesi öğrencilerinin umutsuzluk düzeyleri ve saldırganlık durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Kumru, A. (2002). Prosocial behaviors within the family context and its correlates among Turkish early adolescents. Unpublished doctoral dissertation. University of Nebraska-Lincoln.
- Kumru, A., Carlo, G. ve Edwards, C. P. (2004). Olumlu sosyal davranışların ilişkisel, kültürel, bilişsel ve duyuşsal bazı değişkenlerle ilişkisi (Relational, cultural, cognitive, and affective predictors of prosocial behaviors). *Türk Psikoloji Dergisi*, 19(54), 109-125.
- Kunt, V. (2003). Suç ve çocuk. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kurnaz, A. (2009). Saldırganlık ve akran mağduriyetinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ma, H. K. (2005). The relation of gender-role classifications to the prosocial and antisocial behavior of Chinese adolescents. *The Journal of Genetic Psychology*, 166, 189-201.
- McGinley, M., & Carlo, G. (2007). Two sides of the same coin? The relations between prosocial and physically aggressive behaviors. *J Youth Adolescence*, 36, 337-349.
- Nair, B. (2014). Ergenlerin saldırganlık davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Orpinas, P., Murray, N., & Kelder, S. (1999). Parental influences on students' aggressive behaviors and weapon carrying. *Health Education & Behavior*, 26(6), 774-787.
- Öz, E. S. (2007). İlköğretim I. kademe 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Doktora tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Öztürk, N. (2008). Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2000). *Social psychology* (2nd ed.). Philadelphia: Psychology Press.
- Şahin, E. S. ve Owen, F. K. (2009). Psikolojik ihtiyaçları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(32), 64-74.
- Şahan, M. (2007). Lise öğrencilerinde saldırganlığı yordayan bazı değişkenlerin incelenmesi. (An examination of some variables which predict high school students' aggression). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şen, M. (2009). 3-6 yaş grubu çocukların sosyal davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şimşek, M. ve Palancı, M. (2014). Zorbacı davranışların aile sorunları bağlamında psiko-sosyal nedenselliğinin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 175-199.
- Tuzgöl, M. (1998). Anne-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin, saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ustabaş, S. (2011). İlköğretim 8.sınıf öğrencilerinin saldırganlık ve algılanan sosyal destek düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ümit, N. (2010). Ergenlerin duygusal zekaları ve saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, J. A., De Winter, F. A., Verhulst, C. F., & Ormel, J. (2008). Prosocial and antisocial behavior in preadolescence: Teachers' and parents' perceptions of the behavior of girls and boys. *International Journal of Behavioral Development*, 32(3), 243-251.

- Yasankul, N. (2007). İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin saldırganlık eğilimleri ile eğitim algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yavuzer, H. (2010). Çocuk ve suç. 15. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yeğen, B. (2008). Ortaöğretim öğrencilerinin sosyal uyumları ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Kadıköy ilçesi örneği). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2006). Yetiştirme yurtlarında ve ailelerinin yanında kalan ilköğretim 2. kademe öğrencilerinin çatışma çözme davranışı ile öfke ifade stillerinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, E. ve Erci, B. (2011). Anne baba tutumları ile adölsan saldırganlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi. 1(3), 6-11.
- Yıldız, S., Taştan Boz, İ. ve Yıldırım, B. F. (2012). Kişilik tipi ile olumlu sosyal davranış arasındaki ilişki: Marmara Üniversitesi öğrencilerin üzerinde bir araştırma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26(1), 215-233.
- Yılmaz, T. (2000). Ergenlerde risk alma davranışlarının incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Yörükoğlu, A. (1997). Değişen toplumda aile ve çocuk, Özgür Yayıncılık, 5. Basım, Ankara.
- Yörükoğlu, A. (1989). Gençlik çağı. Özgür Yayınevi, İstanbul.
- Yükselgün, Y. (2008). İlköğretim dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin internet kullanım durumlarına göre saldırganlık ve sosyal beceri düzeylerinin incelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eskişehir.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 85-92, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:29.12.2016 Kabul Tarihi:26.10.2017

CİNSİYETİN TEKNO-PEDAGOJİK ALAN BİLGİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN META ANALİZ YÖNTEMİYLE ARAŞTIRILMASI*

An Investigation of the Effect on Techno-pedagogical Content Knowledge of Gender by Meta-Analysis

Murat TUNCER¹

Melih DİKMEN²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, cinsiyetin tekno-pedagojik alan bilgisi üzerindeki etkisini meta analiz yöntemiyle incelemektir. Meta-analiz, benzer konularda yapılmış birbirinden bağımsız ve çok sayıda çalışmadan elde edilmiş sayısal verileri istatistiksel olarak analiz etme ve bu çalışmaların sonuçları hakkında genel bir yargıya varma yöntemidir. Hangi araştırmaların meta-analize dâhil edileceğine yönelik seçimlerin yapılmasında belirli ölçütler kullanılmıştır. Bu ölçütlere dayalı olarak 6 adet tez çalışmasının meta-analize dâhil edilmesine karar verilmiştir. Sonuç olarak; altı çalışma için %95 güven aralığında etki büyüklüğü belirlenmiştir. Meta analiz diyagramına göre cinsiyetin teknolojik pedagojik alan bilgisi üzerindeki etkisi sabit etki modelinde (.058), rastgele etkiler modelinde (.064)'dir. Sonuç olarak TPAB yeterlikleri açısından cinsiyetin baskın bir bağımsız değişken olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meta-analiz, Cinsiyet, Tekno-pedagojik alan bilgisi,

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the effect on techno-pedagogical content knowledge of gender by meta-analysis. Meta-analysis is the method employed in order to statistically analyze the quantitative data collected in independent and multiple studies carried out on similar topics, and to reach a general judgment regarding the results of these studies. Certain criteria were used in order to decide which researches would be included in the meta-analysis. Based on these criteria, it was decided to include of 6 thesis studies in the meta-analysis process. As a result; The effects sizes for the six studies were determined at 95% confidence interval. According to the meta-analysis diagram, the effect of gender on technological pedagogical content knowledge is fixed effects model (.058) and random effects model (.064). In conclusion, gender is not a dominant independent variable in terms of TPACK competencies.

Keywords: Meta-analysis, Gender, Techno-pedagogical content knowledge,

GİRİŞ

Günümüzde öğrenen birey açısından öğrenmenin, öğretene birey açısından ise öğretme işleminin temele alındığı öğretim yaklaşımında her iki tarafın rollerinde farklılıklar gözlemlenmektedir. Öğrencilerin öğrenme çabası içinde olmaları, öğretimde etkin görev almaları, kendi hızında öğrenme gibi durumları ön planda tutan çağdaş öğretim anlayışının benimsenmesi eğitimin sürecini değiştirmiştir (Tandoğan, 1998). Böyle bir değişikliğin göze çarpan boyutlarından birinin de eğitimde teknolojiyi kullanmak olduğu söylenebilir. Kalkınma bakanlığı tarafından hazırlanan Bilgi Toplumu Stratejisi Planında öğretmenlerin ve öğrencilerin bilgi ve iletişim teknolojilerini eğitim süreçlerinin temel araçlarından biri olarak kullanılabilmesi önemli hedeflerden biri olarak belirlenmiştir (Bilgi Toplumu, 2015). Derslerde bilgi teknolojilerinin en verimli şekilde kullanılması eğitimin niteliğini önemli ölçüde artıracığı birçok araştırmada belirtilmektedir. Eğitim teknolojilerinin etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasında öğretmen niteliklerinin önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir Nitelikli öğretmenin

* Bu araştırma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde düzenlenen Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

¹ Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ELAZIĞ e posta: mtuncer@firat.edu.tr

² Uzman, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ELAZIĞ e posta: melihdikmen@gmail.com

özelliklerinden biri öğrenme-öğretme durumlarında bilgi ve iletişim teknolojisini dinamik bir şekilde kullanabilecek yeterliğe sahip olmasıdır (Akıncı, Kurtoğlu ve Seferoğlu, 2012; Çelik ve Kahyaoğlu 2007; Seferoğlu, 2004; Usta ve Korkmaz, 2010). Öğretmenin eğitimde teknolojiyi dinamik bir biçimde kullanması demek, alanına yönelik bilgisi (AB), pedagojik bilgisi (PB) ve teknolojik bilgisini birbirleriyle harmanlanmış biçimde kullanmasıdır. Bu bilgilerin birbirleriyle iç içe kullanılması Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB) (Mishra ve Koehler, 2006) olarak adlandırılan kavramı alanyazına kazandırmıştır. TPAB, Shulman (1986) tarafından alanyazına kazandırılan pedagojik alan bilgisi üzerine, Koehler ve Mishra (2005) tarafından teknoloji ve alan bilgisinin eklenmesi ve bu üç değişkenin (teknolojik bilgi, pedagojik bilgi ve alan bilgisi) birbiriyle harmanlanmasıyla oluşturulan bir yapıyı ortaya koymaktadır. TPAB, teknoloji, pedagoji ve alan bilgisinin ötesinde gelişmekte olan bir formu olup, bu üç kavram bilgisinden farklıdır (Gündoğmuş, 2013). TPAB ana bileşenlerinden “Teknoloji” (bilgisayar, internet, video, etkileşimli tahta, e-kitap gibi araçlar) “Pedagoji” (bilgiyi nasıl edindiklerini, nasıl yapılandırdıklarını, öğrenmeye yönelik nasıl olumlu tutum geliştirebilecekleri, öğrenme ve öğretme yöntemlerini, stratejilerini, süreçlerini) ve “alan-içerik” bilgisi (öğretmenlerin öğrendikleri ve öğrettikleri, öğretmenlerin kendi alanlarındaki temel kavramları) arasındaki ilişkileri kapsamaktadır (Kuşkaya-Mumcu vd., 2008; Kula, 2015). TPAB’ın 7 bileşeni bulunmaktadır (Mishra ve Koehler, 2006). Bu bileşenler ve anlamları şu şekildedir:

Alan Bilgisi (AB): Eğitimcinin branşıyla ilgili öğrendikleri ve öğretecekleridir.

Pedagojik Bilgi (PB): Öğretim yaklaşımları, stratejileri ve öğretilecek konuya yönelik hangi yaklaşımın uygun olacağını bilgisidir.

Teknolojik Bilgi (TB): Dijital video, internet gibi daha gelişmiş teknolojiler hakkındaki bilgisidir.

Pedagojik Alan Bilgisi (PAB): Pedagojik bilgi ile alana yönelik bilginin bir arada kullanılmasıdır.

Teknolojik Pedagojik Bilgi (TPB): Öğretim ortamlarında belirli teknolojik cihazların kullanılmasıyla öğretimi nasıl değiştireceği bilgisidir.

Teknolojik Alan Bilgisi (TAB): Teknoloji ve alan bilgisinin karşılıklı olarak ilişkili olduğu bilgisidir.

Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB): Teknoloji, pedagoji ve alan bilgisinin bileşiminden oluşan ve bütünü her bir parçasından farklı ve çok daha ötesinde bilgi bütünüdür.

Son zamanlarda TPAB’ın birçok çalışmaya (Açıkgül ve Delican, 2015; Dağ, 2013; Hırça ve şimşek, 2013; Kula, 2015; North ve Noyes, 2002) konu olduğu görülmektedir. TPAB’ı etkileyen faktörlerin tespit edilmesi alana yönelik olumlu katkı sağlayacağından farklı türlü değişkenlerle ilişkisi araştırılmıştır. Bu değişkenlerden biri de cinsiyettir.

Cinsiyetlere yönelik bakış açısı ve bu konudaki değer hükümleri toplumdan topluma, zamandan zamana farklılık göstermektedir. Bu nedenle yapılan çalışmalarda bir eylem değerlendirilirken cinsiyet değişkeninin etkisi sürekli araştırılmıştır (Dikmen ve Çağlar, 2015). Son yıllarda TPAB’ın cinsiyet değişkenine göre nasıl bir değişkenlik gösterdiğini incelemek amacıyla dünyanın birçok yerinde çeşitli araştırmalar (So ve Kim, 2009; Guzey ve Roehrig, 2009; Harris, Mishra ve Koehler, M. 2009; Şad, Açıkgül ve Delican, 2015) yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmalar neticesinde farklı çalışmalarda farklı sonuçlar olduğu gözlemlenmiştir. Bazı çalışmalar (Gezer ve Sevim, 2006; Bal ve Karademir, 2013;) TPAB’ın cinsiyete bağlı anlamlı bir farklılık gösterdiği ifade edilirken, bazı çalışmalarda da (North ve Noyes, 2002; Kula, 2015; Sancar-Tokmak, Konokman ve Yanpar-Yelkeni 2013; Şad, Açıkgül ve Delican, 2015; Çuhadar, Bülbül ve Ilgaz, 2013) TPAB’ın cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği belirtilmektedir. Ayrıca Canpolat (2015) tarafından yapılan çalışmada erkek öğretmen adaylarının TPAB ortalamalarının kadın öğretmen adaylarından daha yüksek olduğu görülürken, Sancar-Tokmak, Konokman, ve Yelken (2013) tarafından yapılan çalışmada ise sonucun kadın öğretmenler lehine olduğu görülmektedir.

TBAP ve alt boyutlarına etki eden faktörlerin tespit edilmesi birbirine tamamlayıcısı olarak görülen eğitim ve teknoloji kavramlarının çağımızda eğitim hedefleri ve planlamaları açısından önemlidir.

Bununla beraber ülkemizde ve dünyada toplumu oluşturan en önemli unsur olan erkek ve kadın bireylerin oluşturduğu cinsiyet faktörünün TPAB ile olan ilişkisini araştıran geniş kapsamlı bir araştırma bulunmamaktadır. TPAB'ı konu alan araştırmaların genel olarak cinsiyet faktörünü dar kapsamda ele aldıkları görülmektedir. Bu noktada cinsiyetin TPAB üzerindeki etkisini incelemiş ve geçmiş yıllarda yapılmış çalışmaların meta analitik yöntemle birleştirilmesinden oluşan bu çalışmanın geniş kitlelerin kullanıldığı ve belirli bir güven aralığında oluşturulmuş sonuçlarıyla daha geniş perspektifte yorumlar yapmaya olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Cinsiyetin TPAB'a yönelik etkisini inceleyen bir meta analiz çalışmasına rastlanmamıştır. Bununla beraber cinsiyet faktörünün incelendiği geniş kapsamlı bir TPAB çalışmasının da bulunmaması bu araştırmanın önemini ve gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, meta analiz yönteminin gerektirdiği kurallar dikkate alınarak Cinsiyetin TPAB üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda ulusal düzeyde yapılmış 6 adet yüksek lisans tezi meta analiz yöntemiyle bir araya getirilerek alınarak Cinsiyetin TPAB üzerindeki etkisi incelenecektir.

YÖNTEM

Bu çalışmada meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta-analiz en temel tanımıyla araştırmalarda yapılan analizlerin analizidir (Cohen & Manion 2001). Glass'a (1976) göre meta-analiz bireysel çalışmalardan elde edilmiş çok sayıda analiz sonuçlarını tek bir araştırma çatısı altında toplamak amacıyla kullanılan istatistiksel analizlerdir. Meta-analiz, aynı konu üzerinde birbirinden bağımsız olarak yapılmış araştırmalardan elde edilen bulguları bir araya getirmek, bulgulardaki farklılığın nedenlerini açıklamak, daha güvenilir ve doğru sonuçlar elde etmek için istatistiksel yöntemlerin kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Sağlam ve Yüksel, 2007; Karasu, 2009; Olkin, 1996; Hedges ve Olkin, 1985).

Şahin ve Tekdal (2005) meta-analizi, araştırma sorusunun belirlenmesi, alan yazın taraması, analize dâhil edilecek çalışmaların seçimi, çalışmaların kodlanması, etki büyüklüklerinin hesaplanması, analiz ve analiz sonuçlarının yorumlanması süreci olarak yedi basamakta ele almıştır. Meta analiz yönteminde araştırmacı amacı ve araştırma ölçütlerini dikkate alarak yapılmış çalışmaları seçer. Meta-analizine dahil edilmesi veya çıkarılması düşünülen bir çalışma için, kriterler önceden ve yapılmak istenen meta-analizin hedefi doğrultusunda belirlenmelidir. Belirlenen kriterleri karşılamayan araştırmalara meta-analiz çalışmasında yer verilmez. Hedef, meta-analiz sonucunda öğrenilmek istenenin ne olduğudur (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 1990). Çalışmaların seçiminde, yayınlanmış veya yayınlanmamış tezler, makaleler vb. gibi eserlerin de dâhil edilmesi, aynı araştırmacı tarafından yapılan birden fazla çalışmaya yer verilmemesi ve son olarak çalışmaların örneklem büyüklüğü, yöntem seçimi, belirlenen sorunun cevabına uygun olma vb. gibi birçok değişkenin göz önüne alınması çalışmanın geçerlik ve güvenilirliği açısından oldukça önemli kriterlerdir (Sağlam ve Yüksel, 2007). Ayrıca meta-analiz sonucunda yapılacak yorumların konu üzerinde çalışılacak başka araştırmacılara da yol gösterecek nitelikte olması beklenir (Küçükönder, 2007).

Gliner, Morgan ve Leech, (2015:250) kanıta dayalı yaklaşımı benimseyen ve güven aralıkları üzerinden çalışan araştırmacıları bekleyen sorunlardan birinin farklı çalışmalardaki güven aralıklarının karşılaştırılabilmesi için aynı bağımlı değişkenin (aynı ölçüğün) kullanılması zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Özellikle meta-analiz çalışmalarında bu durumun göz ardı edildiği, farklı araştırmalarda kullanılan ölçek farklılıkların dikkate alınmadığı söylenebilir. Bu nedenle kriter olarak çalışmada Şahin (2011) tarafından geliştirilen 'Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Ölçeği' ni kullanarak teknolojik-pedagojik alan bilgisini cinsiyet değişkeni açısından ele alan 6 tez çalışması seçilmiştir.

Bu tezlerin yayım yılı ve uygulandığı örneklemin sayısı (N) şu şekildedir: Canpolat (2011, N=301), Gündoğmuş (2013, N=493), Karataş (2014, N=445), Avcı (2014, N=332), Başat (2015, N=899), Bağrıyanık (2015, N=722). Böylelikle yayım yılına göre 2015 (2 çalışma), 2014 (2 çalışma), 2013 (1 çalışma), 2011 (1 çalışma) olmak üzere 6 farklı örnekleme 3192 kişi üzerinde yürütülen bir çalışma kümesi oluşmuştur.

Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi Ölçeği yedi temel boyut altında yer alan toplam 47 maddeden oluşan 5 dereceli Likert tipi bir ölçektir. Ölçek Türkiye’de Şahin (2011) tarafından Türkçe’ye uyarlanmış, geçerlik ve güvenilirliği kanıtlanmıştır. 5’li likert tipindeki ölçekte cevaplar “1=hiç bilmem”, “2=az düzeyde bilirim”, “3=orta düzeyde bilirim”, “4=iyi düzeyde bilirim” ile “5=Çok iyi düzeyde bilirim” şeklindedir. Ölçek yedi alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar sırasıyla *teknoloji bilgisi, pedagoji bilgisi, alan bilgisi, teknolojik pedagoji bilgisi, teknolojik alan bilgisi, pedagojik alan bilgisi ve teknolojik pedagojik alan bilgisidir*. Araştırmanın verileri Comprehensive Meta Analysis (CMA Version 3- Demo Sürüm) programında analiz edilmiştir.

BULGULAR

Meta analiz çalışmalarında her bir çalışmanın etki büyüklüğünden yola çıkarak kümülatif bir sonuç çıkarılmaya çalışılır. Önceki bölümde de değinildiği gibi teknolojik pedagojik alan bilgisi ile ilgili pek çok çalışmada bağımsız değişkenler arasında cinsiyetin yer almasına karşın cinsiyetin bu bağımlı değişken üzerindeki etkisi net olarak belirlenememiştir. Bu amaçla cinsiyet bağımsız değişkenine göre karşılaştırmaların yapıldığı ve teknolojik pedagojik alan bilgisini araştıran 6 yüksek lisans tezi meta-analiz sürecine alınmış, sabit ve rastgele etki modeline göre Şekil 1’deki bulgulara ulaşılmıştır.

Model	Study name	Statistics for each study							Std diff in means and 95% CI					Weight (Fixed)	Weight (Random)
		Std diff in means	Standard error	Variance	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1,00	-0,50	0,00	0,50	1,00	Relative weight	Relative weight
	canbolat	0,369	0,131	0,017	0,113	0,625	2,828	0,005						8,55	15,41
	Gündüz(201)	-0,167	0,095	0,009	-0,354	0,020	-1,749	0,080						16,04	16,91
	Karatas(201)	-0,368	0,112	0,012	-0,587	-0,150	-3,300	0,001						11,70	16,24
	Avci(2014)	-0,402	0,111	0,012	-0,620	-0,185	-3,625	0,000						11,82	16,27
	Basak	-0,086	0,067	0,005	-0,218	0,046	-1,280	0,200						32,17	17,90
	Bağcıyanık	0,279	0,086	0,007	0,111	0,448	3,247	0,001						19,73	17,27
Fixed		-0,058	0,038	0,001	-0,133	0,016	-1,532	0,125							
Random		-0,064	0,118	0,014	-0,295	0,167	-0,542	0,588							

Şekil 1. Veri seti için sabit ve rastgele etki modeli meta-analiz diyagramı

Şekilde de görüldüğü gibi 6 çalışma için üretilen meta-analiz diyagramında %95 güven aralığında etki büyüklükleri belirlenmiştir. Meta analiz diyagramına göre cinsiyetin teknolojik pedagojik alan bilgisi üzerindeki etkisi sabit etki modelinde (.058), rastgele etkiler modelinde (.064)’dir. Bu diyagramın yorumlanabilmesi için hangi etki modelinin kullanılacağına karar vermek gerekecektir. Bunun için Tablo 1’deki verilerden yola çıkılmalıdır.

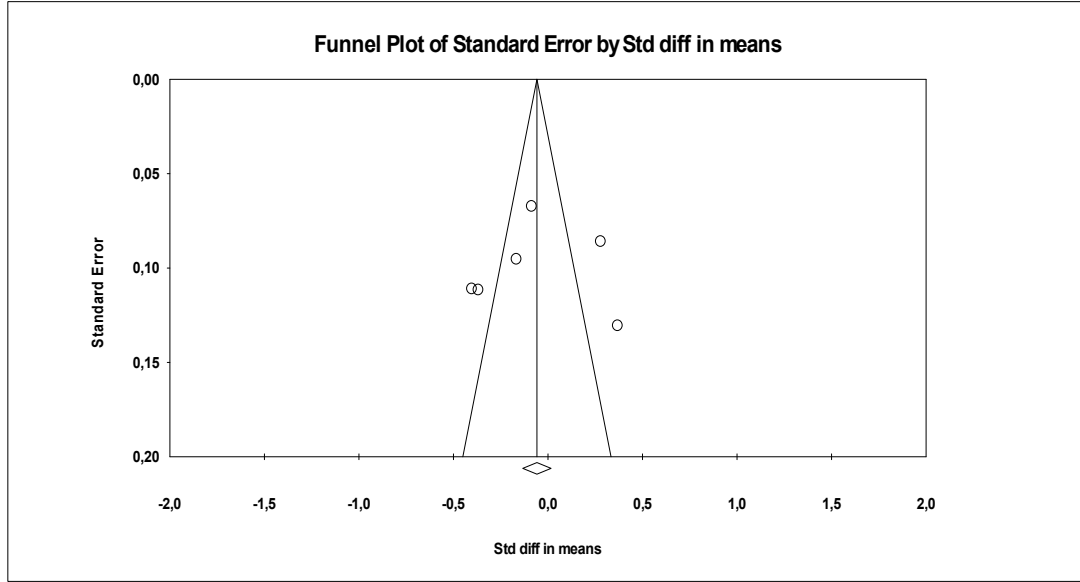
Tablo 1. Cinsiyetin teknolojik pedagojik alan bilgisi üzerindeki etkisine ilişkin homojenlik, güven aralığı ve ortalama etki büyüklüğü tablosu

Model	Number of Studies	Point Estimate	Standard Error	Variance	% 95 Confidence Interval		Z Value	P Value	Test of Null		Heterogeneity	
					Lower Limit	Upper Limit			Q Value	P Value		
Fixed	6	,058	,038	,001	-,133	,016	-1,532	,125	44,920	,000		
Random	6	,064	,118	,014	-,295	,167	-,542	,588				

Sabit etki modelinde tüm çalışmaların yaygın (gerçek) etki büyüklüğünü paylaştığı varsayılmaktadır (Borenstein, Hedges, Higgins and Rothstein, 2013:65). Bunun anlamı etki büyüklüklerini etkileme ihtimali bulunan tüm faktörlerin meta analize dâhil edilen çalışmalarda aynı olduğudur. Ancak çalışılan örneklemelerin çeşitli özellikleri (Yaş, cinsiyet, eğitim durumu, öğrenim görülen program v.b.) bakımından birbirinden farklı olması sabit etki modelinin kullanımına çeşitli eleştirilerin getirilmesine neden olmuştur. Bazı çalışmalarda heterojenlik testinin anlamlı olması durumunda öncelikle sabit etki modeline göre yorum yapılmaktadır. Bu çalışmada da heterojenlik testi anlamlıdır (Qmodel=44,920, df(Q)=5, p=.000). Ancak Borenstein vd. (2013:85) bu tercihin doğru olmadığını, çalışmaların etki büyüklükleri dağılımında elde edildiği şekilde görülüyorsa rastgele etkiler modelinin daha uygun olacağı görüşündedir. Benzer eğilim Yıldız (2002) tarafından da dile getirilmiş (Akt. Kablan, Topan ve Erkan, 2013), heterojenlik testinin anlamlı olması durumunda örneklerden kaynaklanan yanlışlıkların ortadan kaldırılması amacıyla rastgele etkiler modelinin dikkate alınması

gerektiği belirtilmiştir (Kablan, Topan ve Erkan, 2013). Bütün bu görüşler ve tablodaki z testinin anlamlı olması nedeniyle rastgele etkiler modeli için belirlenen etki büyüklüğü (.064) dikkate alınmaktadır.

Çalışma büyüklüğü ve etki büyüklüğü arasındaki ilişkinin gösteriminde huni diyagramı da yaygın olarak kullanılmaktadır. Teknolojik pedagojik alan bilgisi ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi gösteren huni diyagramı Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2. Teknolojik pedagojik alan bilgisi-cinsiyet huni diyagramı

Şekil 2’deki huni diyagramında da görüleceği gibi meta analize katılan çalışmaların iki tanesi eksenlerin içindedir. Bu durum hesaplanacak etki büyüklüğünün küçük olacağı yönünde fikirler vermektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Cinsiyet geçmişte olduğu gibi günümüzde de özellikle sosyal bilimlerde birçok araştırmanın bağımsız değişkenleri arasında yer almaktadır. Her ne kadar cinsiyetin birçok çalışmaya konu olması eleştirilmiş, tekrar araştırılmasına gerek olmadığı belirtilmişse de zaman içinde yaşa bağlı davranışlarının bazı etkenlere bağlı olarak değişebileceği düşünülmektedir. Eğitim, toplumsal değişme ve teknoloji gibi etkenler geçmişte farklı yaş gruplarında görülen davranışların daha alt veya daha üst yaş gruplarında veya farklı cinsiyetlerde görülmesine neden olabilir. Böyle bir durum ise araştırma bulgularının ait olduğu örneklem açısından bir kez daha gözden geçirilmesini gerektirecektir. Bunun yanında sosyal araştırmalardaki değişken etkileşiminin çoğu zaman belirgin olmaması, etkileşim halinde olan olay ve olguları tekrar araştırmanın makul bir başka nedeni olarak gösterilebilir.

Alan yazındaki teknoloji konulu çalışmalarda cinsiyet değişkeni açısından çeşitli sonuçların elde edildiği görülmektedir. Yapılan pek çok araştırmaya rağmen genel bir sonuç çıkarmak oldukça güçtür. Örneğin Dargut ve Çelik (2014) eğitimde teknoloji kullanımına yönelik tutumlar açısından kadınlar lehine anlamlı bir ilişki olduğu bulgusuna, Erdemir, Bakırcı ve Eyduran (2009) öğretim amaçlı teknoloji kullanma özgüveni açısından kadın öğretmen adaylarının erkeklerden daha iyi olduğu, Tuncer ve Tanaş (2011), Yılmaz ve diğerleri (2006) ve Akkoyunlu ve Orhan (2003) bilgisayar öz-yeterlik algıları arasında cinsiyete göre anlamlı fark olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşın Çetin (2008) ile Usluel ve Seferoğlu (2004) araştırmalarında cinsiyete göre bilgisayar öz-yeterlik algıları bakımından anlamlı düzeyde bir farklılaşma olduğu iddiasındadırlar. TPAB bağımlı değişkeni ve cinsiyet bağımsız değişkeni açısından yapılan araştırmaların sonuçları da benzer karmaşayı ortaya koymaktadır. Tuncer ve Bahadır (2016) cinsiyet değişkeni açısından TPAB’ın sadece TP alt boyutunda, Kazu ve Erten (2015) ise PB ve TPB alt boyutlarında anlamlı düzeyde görüş farkı belirlemiştir. Argon, İsmetoğlu ve Yılmaz (2015), Bal ve Karademir’in (2013) araştırmaları da TPAB ölçeği açısından elde edilen bu sonucu

desteklemektedir. Ancak Kula (2015) teknopedagojik eğitim yeterliklerinin cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer bulgu Sancar-Tokmak, Konokman ve Yanpar-Yelken (2013), Şad, Açıkgül ve Delican (2015), İşigüzel (2014), Çuhadar, Bülbül ve Ilgaz (2013) tarafından da bulunmuştur. Yaman, Demirtaş ve Aydemir (2013) ise cinsiyet açısından yaptıkları karşılaştırmada genel ve web dijital pedagojik yeterlikler açısından erkek öğretmen adayları lehine anlamlı düzeyde görüş farkı belirlemişlerdir.

Araştırmacıların teknoloji açısından cinsiyet değişkenini sıklıkla araştırmaları bir yana bütün bu araştırmaların gündelik hayata ne önerdikleri, nasıl bir sonuç çıkarılması gerektiğini belirtmek olanaksızdır. Meta analiz araştırmaları ise daha büyük resmi görme adına son yıllarda sıklıkla başvurulan bir araştırma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemde farklı örneklerde veya yöntemlerde yapılmış çalışmaların birleştirilmesi, belli bir güven aralığında yorumlanması olanaklıdır. Meta analiz yönteminin sınırlılıkları dikkate alınarak aynı veri toplama aracının kullanıldığı ve aynı problemin araştırıldığı 6 lisansüstü tezin birlikte değerlendirilmesi sonucunda cinsiyetin teknolojik pedagojik alan bilgisi üzerindeki etkisi sabit etki modeline göre .058, rastgele etkiler modeline .064 düzeyinde belirlenmiştir. Heterojenlik testi ve meta analiz çalışmalarının sınırlılıkları dikkate alındığında rastgele etkiler modeline göre elde edilen bulgunun daha anlamlı olduğu kararlaştırılmıştır. Meta analize dâhil edilen çalışmaların huni diyagramında incelenmesi ile iki çalışmanın eksenler içinde yer aldığı ve cinsiyetin Teknopedagojik alan bilgisi üzerindeki etkisinin Cohen'in (1988) (≥ 0.5 : güçlü, ≥ 0.3 : orta düzey ve $\geq .01$ zayıf) etki büyüklüğü aralıkları (Akt. Gliner, Morgan ve Leech, 2015:308) dikkate alındığında zayıf olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bu bulgu yukarıda verilen bulgu karmaşası açısından bir sentez sonuç vermişse de araştırmacıların cinsiyet değişkenine sıklıkla odaklanmaların nedenlerini açıklayamamaktadır. Araştırmacılar cinsiyet açısından elde ettikleri bulguları tamamlayıcı bir eğitim faaliyetine veya eğitsel yazılımlarda cinsiyet açısından bir düzenlemeye gerek olup olmadığını belirlemek için işe koşmuş olabilirler. Sebep her ne olursa olsun bu araştırmayla TPAB yeterlikleri açısından cinsiyetin baskın bir bağımsız değişken olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca TPAB alt boyutları açısından da küçük farklılaşmalar olabileceği, buna karşın yakın sonuçlar elde edileceği belirtilebilir. Eğitimcilerin teknoloji tabanlı uygulamalarda cinsiyet açısından bir düzenlemeye gitmelerine gerek yoktur. Problem durumlarını ortaya çıkaran diğer bağımsız ve kontrol değişkenlerine odaklanılması daha yararlı bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgöz, S., Ercan, İ. & Kan, İ. (2004). Meta-analizi. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 30(2), 107-112.
- Akıncı, A., Kurtoğlu, M. ve Seferoğlu, S. S. (2012). Bir teknoloji politikası olarak Fatih Projesinin başarılı olması için yapılması gerekenler: Bir durum analizi çalışması.
- Akkoyunlu, B. ve Orhan, F. (2003). Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi (böte) bölümü öğrencilerinin bilgisayar kullanma öz yeterlik inancı ile demografik özellikleri arasındaki ilişki. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET*, 2(3), Article 11.
- Argon, T., İsmetoğlu, M. ve Yılmaz, D.Ç. (2015). Branş öğretmenlerinin teknopedagojik eğitim yeterlikleri ile bireysel yenilikçilik düzeylerine ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 319-333.
- Bal, M. S. ve Karademir, N. (2013). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin teknolojik pedagojik alan bilgisi (tpab) konusunda öz-değerlendirme seviyelerinin belirlenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 15-32.
- (Bilgi Toplumu, 2015). Bilgi toplumu stratejisi ve eylem planı. 25 Mayıs 2016 tarihinde <http://www.bilgitoplumustratejisi.org/tr> adresinden erişildi.
- Canpolat, N. (2011). *Matematik öğretmen adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgileri ile düşünme stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Cohen, L. ve Manion, L. (2001). *Research methods in education* (5th Edition), New York: Rotledge Falmer.

- Çelik, H. C. ve Kahyaoğlu, M. (2007). İlköğretim Öğretmen Adaylarının Teknolojiye Yönelik Tutumlarının Kümeleme Analizi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(4), 571-586.
- Çetin, B. (2008). Marmara üniversitesi sınıf öğretmeni adaylarının bilgisayarla ilgili özyeterlik algılarının incelenmesi. *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 101-114 (2008).
- Çuhadar, C., Bülbül, T. ve Ilgaz, G. (2013). Exploring of the relationship between individual innovativeness and techno-pedagogical education competencies of pre-service teachers. *Elementary Education Online*, 12(3), 797-807.
- Dargut, T. ve Çelik, G. (2014). Türkçe öğretmeni adaylarının eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin tutum ve düşünceleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(2), 28-41.
- Dikmen, M. ve Çağlar, A. (2015). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmen Adaylarının Bilgisayar Özyeterlik Algılarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(28), 231-249
- Erdemir, N., Bakırcı, H. ve Eydurun, E. (2009). Öğretmen adaylarının eğitimde teknolojiyi kullanabilme özgüvenlerinin tespiti. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, Yıl 6, Sayı3, 99-108.
- Eschenbrenner, B. & Nah, F. F. H. (2007). Mobile technology in education: uses and benefits. *International Journal of Mobile Learning and Organisation*, 1(2), 159-183.
- Gezer, B. ve Sevim, Y. (2006). Ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin internet kullanımlarının mesleki gelişimlerine etkisi (Elazığ ili örneği). *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, 79-84.
- Glass, G., V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5(10), 3-8.
- Gliner, J.A., Morgan, G.A. ve Leech, N.L. (2015). *Uygulamada araştırma yöntemleri: Desen ve analizi bütünlükten yaklaşım* (Çev. : Volkan Bayar, Çev. Ed.: Selahattin Turan). Ankara: Nobel yayın dağıtım.
- Guzey, S. S. ve Roehrig, G. H. (2009). Teaching science with technology: Case studies of science teachers' development of technology, pedagogy, and content knowledge. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 9(1), 25-45.
- Gündoğmuş, N. (2013). *Öğretmen adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgileri ile öğrenme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Harris, J., Mishra, P. ve Koehler, M. (2009). Teachers' technological pedagogical content knowledge and learning activity types: Curriculum-based technology integration reframed. *Journal of Research on Technology in Education*, 41(4), 393-416.
- Hedges, L. ve Olkin, I., (1985). *Statistical method for meta-analizi*. Orlando, FL: Academic Press.
- Hırça, N. ve Şimşek, H. (2013). Öğretmen Adaylarının Fen Konularına Yönelik Tekno-Pedagojik Bilgi Bütünlüklerinin Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 7(1), 57-82.
- İşigüzel, B. (2014). Almanca öğretmen adaylarının teknopedagojik eğitime yönelik yeterlik düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 768-778.
- Karasu, N. (2009). Otizmden etkilenmiş bireylerde sosyal ve iletişim becerilerini arttıran yöntemlerin delile dayalı yöntem olarak belirlenmesi: bir meta-analiz örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 713-739
- Kaya, S. ve Dağ, F., (2013). Sınıf Öğretmenlerine Yönelik Teknolojik Pedagojik İçerik Bilgisi Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1), 291-306.
- Kazu, İ.Y. ve Erten, P. (2014). Teachers' technological content knowledge self-efficacies. *Journal of Education and Training Studies*, 2(2), 126-144.
- Koehler, M. J. ve Mishra, P. (2005). What happens when teachers design educational technology? The development of technological pedagogical content knowledge. *Journal of Educational Computing Research*, 32(2), 131-152.
- Kula, A. (2015). Öğretmen adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgisi (TPAB) yeterliklerinin incelenmesi: Bartın Üniversitesi örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(12), 395-412.

- Kuşkaya-Mumcu, F., Haşlamam, T. ve Usluel, Y. K. (2008, Mayıs). Teknolojik pedagojik içerik bilgisi modeli çerçevesinde etkili teknoloji entegrasyonunun göstergeleri. *International Educational Technology Conference*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. 396-400.
- Küçükönder H. (2007). *Meta Analiz ve Tarımsal Uygulamalar*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Zootekni ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Kosakowski, J. (1998). The Benefits of Information Technology. ERIC Digest.
- Mishra, P. ve Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge. *Teachers College Record*, 108(6), 1017-1054.
- North, A. S., ve Noyes, J. M. (2002). Gender influences on children's computer attitudes and cognitions. *Computers in Human Behavior*, 18(2), 135-150.
- Olkin, I. (1996). Meta-Analysis: Current Issues In Research Synthesis. *Statistics in Medicine*, 15(12), 1253-1257.
- Sağlam, M. ve Yüksel, İ. (2007). Program Değerlendirmede Meta Analiz ve Meta Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (18), 175-187.
- Sancar-Tokmak, H., Konokman, G. Y. ve Yelken, T. Y. (2013). Mersin Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB) Özgüven Algılarının İncelenmesi*. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 35-51.
- Seferoğlu, S. S. (2004). Öğretmen yeterlilikleri ve mesleki gelişim. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 58, 40-45.
- Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4-14.
- So, H. J. ve Kim, B. (2009). Learning about problem based learning: Student teachers integrating technology, pedagogy and content knowledge. *Australasian Journal Of Educational Technology*, 25(1), 101-116.
- Şad, S. N., Açıkgül, K. ve Delican, K. (2015). Senior Preservice Teachers' Senses Of Efficacy On Their Technological Pedagogical Content Knowledge (Tpack). *Journal Of Theoretical Educational Science*, 8(2), 204-235.
- Şahin, İ. (2011). Development of Survey of Technological Pedagogical and Content Knowledge (TPACK). *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(1), 97-105.
- Şahin, M. C. ve Tekdal, M. (2005). İnternet tabanlı uzaktan eğitimin etkililiği: Bir meta-analiz çalışması. *Akademik Bilişim Kongresi*, 02-04 Şubat 2005, Gaziantep.
- Tandoğan, M. (1998). *Öğretmen ve teknoloji*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, (1021).
- Tuncer, M. ve Tanaş, R. (2011). Eğitim fakültesi öğrencilerinin bilgisayar öz-yeterlik algılarının değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, Sayı 6, 222-232.
- Tuncer, M. ve Bahadır, F.(2016). "Öğretmen Adaylarının Teknopedagojik Alan Bilgisi Yeterlikleri ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Açısından Değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 11(9), 839-858.
- Usluel, K., Y. ve Seferoğlu, S., S. (2004).Eğitim fakültelerindeki öğretim elemanlarının bilgisayar kullanımı ve özyeterlik algıları. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 3(6), s. 143-157.
- Usta, E. ve Korkmaz, Ö. (2010). Öğretmen adaylarının bilgisayar yeterlikleri ve teknoloji kullanımına ilişkin algıları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1335-1349.
- Yaman, H., Demirtaş, T. ve Aydemir, Z.İ. (2013). Türkçe öğretmen adaylarının dijital pedagojik yeterlikleri. *Turkish Studies*, 8(8), 1407-1419.
- Yılmaz, M., Gerçek, C., Köseoğlu, P. ve Soran, H., (2006). Hacettepe üniversitesi biyoloji öğretmen adaylarının bilgisayarla ilgili öz-yeterlik inançlarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30,278-287.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 93-114, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:25.09.2017 Kabul Tarihi:20.11.2017

TÜRKİYE’DE İL BELEDİYE WEB SİTELERİNİN İŞLEVSELLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A Study On The Functionality Of The Web Site Of The Province Municipality In Turkey

Bilal ALAT¹

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’deki 51 il (Büyük şehirler hariç) belediyesinin e-devlet uygulamaları çerçevesinde geldikleri düzeyi belirlemek üzere belediye web sitelerinin işlevselliği değerlendirilmiştir. Araştırmada, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda, web sitelerinin erişim, tasarım, dolaşım, çekiciliği, İlde yaşayanlara yönelik hizmetler, şeffaflık, turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı, plan ve projeler, yönetici bilgileri, yerel girişimcilik - sivil toplum bağı, siteden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki, vatandaşan siteye doğru kurulan pasif ilişki, siteden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki, vatandaşan siteye doğru kurulan eşanlı ilişki ve belediye hizmetleri başlıkları ile ifade edilen ana ölçüt ve bunlara ait alt ölçütleri karşılama oranları hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, belediye web sitelerinin işlevsellik açısından istenilen seviyede olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: E-devlet, Belediye, Bilgi İletişim Teknolojileri, E-Belediyecilik, Web Sitesi

ABSTRACT

In this study, the functionality of municipal web sites was evaluated to determine the level of municipalities in Turkey under the framework of e-government applications. Content analysis method was used in the research. In this context, the web site's accessibility, design, circulation, attractiveness, services for the living, transparency, services for tourists and promotion of provinces, plans and projects, executive information, local entrepreneurship-civil society linkage, passive relationship established from citizen to citizen, the main criteria expressed in terms of correctly established passive relationship, the simultaneous relationship established from the citizen to the citizen, the simultaneous relationship established from the citizen to the site and the municipal services were calculated and the rates of meeting the sub-criteria were calculated. The findings show that municipal web sites are not at the desired level in terms of functionality.

Key words: E-government, Municipality, Information Communication Technologies, E-Municipality, Web Site

1. Giriş

Kamu yönetiminde reform ve yeniden yapılanma çalışmalarında kilit kavram olan e-devlet, kamu kurumlarının bilgi toplumunun imkanlarını kullanmasında en önemli kilometre taşı oluşturmaktadır

E-devlet uygulamalarıyla devlet, artık özel sektör gibi elektronik olanaklardan yararlanarak hem kamu kurum ve kuruluşlarının kendi aralarındaki ilişkilerini kolaylaştırma ve hızlandırmaya çalışmakta; hem de vatandaşlara sunulan hizmetlerin daha kapsamlı, hızlı, kaliteli ve verimli sunulması için çaba göstermektedir (Ergun, 2004: 138).

Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle kamu kurum ve kuruluşlarının yapıları ve iş görme şekilleri de değişmiştir. (Akgün,2003:66). Kentleşme süreci, bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler; ihtiyaçları ve istekleri çeşitlendirirken aynı zamanda da nitelik olarak farklılaştırmıştır. Belediyeler artık sürekli artan ve karmaşıklaşan taleplerle karşı karşıya

¹ Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, ELAZIĞ e-posta: balat@firat.edu.tr

kalmaktadır. Geleneksel belediyeçilik ile bu sorunların üstesinden gelinmesinin mümkün olamayacağı açıktır. Hizmetlerin sunumunda verimsizlik, israf, yüksek harcamalar, yaşanan yolsuzluklar, vatandaş memnuniyetsizliği sistemin mevcut durumu açıklar niteliktedir. E-Belediyeçilik; belediye yönetimi ile yerel yönetim hizmet ve faaliyetlerinde enformasyon teknolojilerinin kullanımı, vatandaş ve işletmelere internet üzerinden etkin bir biçimde hizmet sunumu, kurum içi birimlerin bilgisayar ağları ile entegrasyonu ve ilgili dış birimlerle ağ üzerinden iletişiminin sağlanmasıdır. (TASAM, 2006: 4)

E-Belediye çalışmaları, kente ilişkin verilerin bilişim teknolojileri destekli çalışmalarla yönetilmesini, bu verilerden kent ve toplum yararına çeşitli bilgiler üretilmesini ve etkin bir biçimde vatandaşın hizmetine sunulmasını kapsamaktadır. (Henden&Henden, 2005:52) E-belediye çalışmaları ile hizmet, yönetim anlayışı, yeni istihdam olanakları gibi birçok konuda belediyelere yol gösterici işlevi yapmak; aynı zamanda belediye-yerel halk arasında iletişim ve bilgi alışverişi yolu ile kaliteli hizmet sunmak; (Yıldırım &Öner, 2004:318) daha geniş halk kitlelerine ulaşmak; belediye hizmetlerinde hız ve kolaylık sağlamak amaçlanmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırma, Türkiye'deki il belediyelerinin (51 şehir belediyesi) web sitelerinin işlevselliğini içerik yönünden değerlendirerek, belediyelerdeki e-devlet uygulamalarının geldiği düzeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma il belediyelerinin e- devletleşme durumunu belirleme ve eksikliklerini öğrenip gidermede kendilerine yol gösterecektir. Ayrıca İl belediye (51 il) web siteleri ile ilgili çok geniş (15 ana ölçüt 156 alt ölçüt) yapılmış ilk 5 araştırmadan bir tanesi olması yönüyle de önemlidir.

4. Araştırmanın Kapsamı Ve Metodolojisi

Araştırma, Türkiye'deki 51 il' in (Statülerinin farklılığı nedeni ile 30 büyük şehir belediye web sitesi incelenmemiştir) belediye web siteleri üzerinde yapılmıştır. Web sitelerine ait veriler, Mart 2017-Temmuz 2017 tarihleri arasında 15 ana ölçüt ve bunlara ait 156 alt ölçüt üzerinden elde edilmiştir. Ölçütler geliştirilirken, Aktel (2009) , Kerman ve ark. (2012) , Sayıştay Raporu (2006) ve Tübitak'ın (2006) çalışmalarından yararlanılmıştır.

On beş ana ölçüt üzerinden yapılan içerik analizlerinin anlamlı bilgilere dönüştürülebilmesi için, her bir ana ölçüt açısından göstergeler oluşturulmuş ve bunlara *yeterlilik göstergesi* denilmiştir. Yeterlilik göstergesi, her bir ana ölçüt için, belediye web sitelerinin ilgili ana ölçütü ne oranda karşıladığını göstermektedir. Yeterlilik göstergelerini anlaşılabilir bir düzeyde yorumlamak için, yüzdeler dilimlerinde dördü bir ölçek kullanılmıştır. Buna göre, her bir ana ölçüt düzeyinde, yeterlilik göstergesi oransal olarak 0-%24 aralığı "*oldukça yetersiz*", %25-%49 aralığı "*yetersiz*", %50-%74 aralığı "*yeterli*" ve %75-%100 aralığı ise "*oldukça yeterli*" şeklinde değerlendirilmiştir. (Aktel, 2009:227)

5. Araştırma Bulguları ve Analizi

Araştırma bulgularının analizi aşağıdaki ana ölçütler üzerinden yapılmıştır.

1. Web sitelerine erişim (3 alt ölçüt) (Sayıştay, 2006: 20, Aktel, 2009:227)
2. Web sitelerinin tasarımı (11 alt ölçüt) (Sayıştay, 2006: 20)
3. WEB sitelerinde dolaşım (7 alt ölçüt) (Aktel, 2009:237 , Kerman ve ark., 2012:50-51 , Sayıştay, 2006:97,98,101)
4. WEB sitelerinin çekiciliği(11 alt ölçüt) (Aktel, 2009:237 , Kerman ve ark., 2012:49)
5. WEB Sitelerinde İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler (26 alt ölçüt) (Aktel, 2009:237-238 , Kerman ve ark., 2012:53 , Tübitak, 2006:6-7 Sayıştay, 2006:100-101)
6. WEB sitelerinde şeffaflık (6 alt ölçüt) (Aktel, 2009:238 , Kerman ve ark., 2012:55)
7. Web sitelerinde turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı (22 alt ölçüt) (Aktel, 2009:238 , Kerman ve ark., 2012:57)

8. Web sitelerinde plan ve projeler (9 alt ölçüt) (Aktel, 2009:238-239 , Kerman ve ark., 2012:58)
9. Web sitelerinde yönetici bilgileri (7 alt ölçüt) (Aktel, 2009:239 , Kerman ve ark., 2012:60)
10. Belediye yerel girişimcilik -sivil topluma bağı (7 alt ölçüt) (Aktel, 2009:239 , Kerman ve ark., 2012:61)
11. Siteden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki (7 alt ölçüt) (Kerman ve ark., 2012:63 , Aktel, 2009:239)
12. Vatandaştan siteye doğru kurulan pasif ilişki (6 alt ölçüt) (Kerman ve ark., 2012:64 , Aktel, 2009:239)
13. Siteden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki (5 alt ölçüt) (Kerman ve ark., 2012:66 , Aktel, 2009:239)
14. Vatandaştan siteye doğru kurulan eşanlı ilişki (3 alt ölçüt) (Kerman ve ark., 2012:66 , Aktel, 2009:240 ,Tübitak, 2006:9)
15. Belediye hizmetleri (26 alt ölçüt) (Kerman ve ark., 2012:67 , Aktel, 2009:240)

Bu ana ölçütlere ait 156 adet alt ölçütün belediyelerin web sitelerinde bulunup bulunmadığına baktık. Bulunan her kriter için “evet” “+”, bulunmayan her kriter için “hayır” “-” işareti konuldu.

Web sitelerinin her bir ana ölçüt için yeterlilik göstergesi, aşağıdaki formül yardımı (Kerman ve ark., 2012:48) ile elde edilmiştir:

Formül: Web Sitesinin N Numaralı Ana Ölçüt İçin Yeterlilik Göstergesi = Web Sitesinin Sahip Olduğu N Adlı Alt Ölçütlerin Toplam Sayısı/N Adlı Ana Ölçüte Ait Alt Ölçütlerin Toplam Sayısı

Bu çalışmada 15 ana ölçüte ayırarak incelediğimiz web siteleri, TÜBİTAK’ ın 2006 yılında hazırladığı “Kamu Kurumları İnternet Sitesi Kılavuzu” ve Sayıştay’ın 2006 yılında hazırlayıp TBMM sunduğu “E-Devlete Geçişte Kamu Kurumları İnternet Siteleri Performans Denetimi Raporu” unda İçerik, Tasarım, Erişebilirlik ve Dolaşım açılarından incelenmiştir. Bu kavramlarla ilgili aşağıda kısa bilgiler verilecektir.

A. İnternet Siteleri

Bir internet sitesi, bir alan adı ile ilişkilendirilmiş ve ana sayfadan başlayarak bir dizi bağlantı sonucunda tümüne ulaşılabilen bir internet sayfaları koleksiyonu olarak değerlendirilebilir. (TÜBİTAK,2006:24)

Kurumların İnternet Siteleri İnternetin toplum tarafından giderek artan bir oranda tercih edilmesi; e-Devletin dışa yansıyan yüzünü oluşturan kamu kurumları internet sitelerinin önemini artırmıştır. Kamu internet siteleri aracılığıyla, gerek vatandaşlar gerekse özel sektör kuruluşları, kamu hizmetlerinden çevrimiçi (online) olarak yararlanma ve kamu kurumlarına ait bilgilere her an ulaşma imkanına sahip olabilmektedir. Bilgi toplumuna ulaşılması hedefinde, internet sitelerinin etkin bir şekilde kullanılması önemli bir role sahiptir. Kamu kurumlarının internet ortamını etkin olarak kullanmaları gerek kurumlar, gerekse kullanıcılar açısından düşük maliyet, erişim kolaylığı, kullanım kolaylığı gibi avantajlardan en üst düzeyde faydalanılması sonucunu doğuracaktır. Bu bağlamda e-Devletin, vatandaşa şeffaf ve etkin hizmet sunmak ve bilgi sağlamak ile doğrudan erişim olanaklarını geliştirerek vatandaş devlet etkileşimini arttırmak olan amacının gerçekleştirilmesinde kamu internet sitelerinin rolü ve önemi tartışılmazdır. (Sayıştay, 2006: 11)

B. İçerik (Tübitak, 2006:4,5,6,7)

Bir internet sitesinin en temel öğeleri sunduğu bilgi ve hizmetlerdir. Site, sunduklarının ilgi çekiciliği, işe yararlığı, doğruluğu, güncelliği ölçüsünde kullanıcıların ilgisini çekebilecektir. Doyurucu içeriğe sahip olmayan bir internet sitesinin, sadece etkileyici tasarımıyla fayda sağlaması ve hatta bilinirlik kazanması olası değildir.

Kamu İnternet Sitelerinde Yer Alması Beklenen Asgari İçerik

Kamu kurumları görevleri, sorumlulukları, büyüklükleri açısından farklılık gösterdiklerinden, internet sitelerinin içermeleri gereken bilgi düzeyi de farklı olmaktadır. Bu bölümde bir kamu sitesinde yer alması gerekli en az bilgi düzeyi tanıtılacaktır. Kurumlar, kendi ihtiyaçlarına göre bu içeriği artırabilecektir.

Kamu kurumları internet siteleri; ait olduğu kuruma ilişkin olan, kamuya açıklanmasında sakınca görülmeyen ve ilgili yasalarla açıklanması zorunlu kılınan her türlü bilgiyi kolay erişilebilir, anlaşılabilir, doğru, güncel, kolay okunabilir bir biçimde sunmak zorundadır. Sitelerin içeriği kurumların özelliklerine göre büyük farklılıklar gösterebilecektir. Kimi site, birkaç bilgi sayfasından oluşurken, kimisi çok sayıda etkileşimli hizmet sunan büyük bir portal yapısında olabilecektir. Bu bölümde her türlü kamu kurumuna ait sitenin sunması gereken minimum içeriğin çerçevesi çizilecektir. Kurumlar kendi ihtiyaçlarına göre, bu içeriği artırabilecektir.

Bir kamu internet sitesi en az aşağıdaki öğeleri içermelidir:

- Kurum adı, logosu
- Sitenin amacı
- Kurum yapılanması
- Kurumun sorumlulukları ve amaçları
- Kurum yöneticileri
- Kurumun alt birimleri ve bu birimlerin görevleri
- Kurum ile alakalı mevzuat
- Kurumun sunduğu hizmetleri açıklayıcı sayfalar
- Eğer varsa sunulan etkileşimli hizmetler
- Kurumun üretmekle yükümlü olduğu her tür rapor
- İstatistiksel bilgiler
- Kuruma ait duyurular, haberler
- Kuruma ait basın açıklamaları
- Basında kurum ile ilgili çıkan haberler
- İnternet üzerinden sunulabilecek her tür form
- Kuruma ait erişim bilgileri (telefon, adres, e-posta)
- Şikayet ve geri bildirim mekanizması
- Site ile ilgili yardım sayfaları
- Sıkça Sorulan Sorular sayfaları

4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu'nun 16'ncı maddesi gereğince kurumun sendikali personeline ait veriler

İhtiyaca göre yabancı dilde kurumun tanıtımı, teşkilat yapısı, görev ve sorumlulukları vb.

C. Tasarım (Sayıştay, 2006: 94,95,96)

Tasarım, internet sitesinin görüntülenen sayfasının, çeşitli web araçlarının da yardımıyla, menü ve erişim yapısının kullanımı kolay, bilgiye en kısa yolla ulaşılabilecek, işlevsel ve hızlı bir yapıda oluşturulmasıdır. İnternet siteleri içeriğinin, kullanıcıya sunum biçimi olarak ifade edilebilecek olan tasarım, internet sitesinden sunulan bilgiler ve etkileşimli hizmetlerden en verimli şekilde yararlanılması bakımından son derece önemlidir. Tasarım bakımından yeterli düzeyde hazırlanmamış internet siteleri, işlevsellik ve kullanılabilirlik bakımından zafiyet gösterecekleri gibi site bütünlüğünün sağlanması hususunda da yetersiz kalacaklardır.

Sade ve basit ana sayfa tasarımı

Ana sayfa, detaylı bilgilerden daha çok, tüm sitenin genel içeriğini ve menü yapısını gösterecek şekilde, sade ve basit düzenlenmelidir. Ana sayfada detaylı ve fazla bilginin verilmesi, kullanıcının genel olarak siteyi kolay tanıma, kullanma ve hizmetlerden yararlanabilme konusundaki

beklentilerini olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle ana sayfada; sitenin diğer sayfalarında neler olduğunu gösteren menü, sayfa başlıkları, gerekli bağlantı linkleri, güncel ve önemli haberler, site haritası, vb. genel bazı bilgiler yer almalıdır. Gereksiz ve çok ayrıntıya giren bilgiler ana sayfada değil, gerektiği ölçüde diğer sayfalarda ve kendi başlığı altında yer almalıdır. Ayrıca sayfa düzeni karışık olmamalı, sitenin menü yapısı açık bir şekilde yer almalıdır.

Uygun simge kullanımı

Dar bir sayfa alanında, bilgiyi mümkün olan en güzel ve rahat bir şekilde sunabilmek için metinler yanında gerekirse değişik simgeler kullanılması da gerekebilir. Bazen küçük bir simge, birkaç cümlelik bir ifadeyi, metinden daha güzel temsil edebilir. Ancak kullanılan simgelerin amaçlananları açıkça temsil eder ve kullanımı kolaylaştırır nitelikte olması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde gereksiz simgeler, sayfada görüntü kirliliği oluşturduğu gibi, sitenin bilgi hacmini de artırarak sitenin yüklenme hızını yavaşlatabilecektir.

Hareketli metinlerin kontrol edilememesi

Zaman zaman çok fazla bilginin tasniflenerek, aynı sayfada bir arada sunulması ihtiyacı ortaya çıkabilmektedir. Örneğin kuruma ilişkin haberler tarih sırasına göre aşağıdan yukarıya doğru kayan metinler şeklinde sunulabilmektedir. Zorunlu olduğu takdirde başvurulabilecek bu teknolojiye, kullanıcının kayıp giden metinleri imleç ile kontrol edebilmesi ve akışı durdurabilmesi, kullanım kolaylığı açısından büyük faydalar sağlayacaktır. Aksi takdirde hareketli metin içinde yavaş ve dikkatli okunması gereken bölümler hızlı bir şekilde akıp geçtiği zaman, kullanıcının aynı metni tekrar görmesi için uzun süre beklemesi gerekebilecektir ki; bu durum internette hız konusunda saniyelerin bile önem kazandığı günümüzde zaman kaybına yol açacak ve kullanıcı memnuniyetini düşürecektir.

Gereksiz web aracı kullanılmaması

Yukarıda bahsedildiği gibi, internet sayfaları, sahip oldukları sınırlı bir alan içinde, mümkün olan en fazla bilgi ve hizmeti, sade, rahat ve kullanışlı bir şekilde sunmak üzere tasarlanmalıdır. Öte yandan bazı web araçları, sitenin yüklenme hızını da olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle, sitenin tematik çerçevesiyle ilgisi olmayan, gereksiz araç, resim ve görüntülerle, mevcut alanın kötü kullanımından kaçınılması ve internet sitesinin kullanım hızının yavaşlatılmaması gerekmektedir.

Sayfalarda standart yerleşim düzenleri

Kullanım kolaylığı açısından bir başka tasarım kuralı ise, yerleşim düzeninin tüm sayfalarda aynı olması gerekliliğidir. Yani ana sayfanın genel tasarım özelliklerinin (başlık, menü yapısı, kurum logosu, renk, metin, kullanılan web araçlarının tür ve özellikleri, vb.) diğer sayfalara da yansıtılması gerekmektedir. Dolayısıyla site içinde bir sayfadan başka bir sayfaya geçen bir kullanıcı, aynı site içinde bulunduğu izlenimini hiç yitirmeyecek ve bulunduğu yeni sayfada, aradığı bilgiyi nerede ve nasıl bulacağını kolayca tahmin edebilecektir.

Uygun sayfa başlığı kullanımı

Site içindeki her sayfada, o sayfanın genel içeriğine ilişkin bir başlık bulunması da, kullanımı kolaylaştıran bir başka tasarım kriteridir. Sayfa başlığı, hem sistematik bir menü/indeks yapısının oluşturulmasını sağlamakta, hem de kullanıcının, o an bulunduğu sayfanın genel içeriği hakkında kısa sürede bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır.

Bilgi formu açıklamaları

Elektronik ortamdaki bazı bilgi ve hizmetlerden yararlanabilmek için kullanıcıların form doldurması gerekebilir. Ancak bu formlar, kullanıcı kitlesinin farklı eğitim ve kültür seviyesinde olması nedeniyle, herkes tarafından kolaylıkla kullanılabilecek şekilde hazırlanmalı, formdaki bilgi kutucuklarının nasıl doldurulacağı konusunda gerekli yerlere açık ve net açıklamalar konulmalıdır.

Metinlerin okunabilir olması

Kullanım kolaylığı açısından önemli bir konu da, sitedeki metinlerde uygun yazı karakteri (font) ve büyüklüğünün kullanılmasıdır. Özellikle görme yeteneği zayıf olan kullanıcılar açısından rahat okumayı sağlayacak, yaygın kullanılan bir yazı karakteri ve metin büyüklüğü seçilmelidir. Okumayı güçleştirecek italik ve süslü yazıların kullanılmasından, gerekmedikçe kaçınılmalıdır.

Uygun arka plan rengi

Öte yandan metinlerin okunurluğunu etkileyen bir başka konu da, seçilen arka plan (zemin) rengidir. Metin rengi ile arka plan renginin koyuluk ve açıklık açısından birbirleri ile zıt renklerden seçilmesi okunurluğu kolaylaştırmaktadır.

Açık ve özlü ifadeler kullanımı

Sitede kullanılan ifadelerin açık ve özlü olması kullanıcıların aradıkları bilgileri bulmalarında önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca bu, internet sitesinin güncellenmesi ve bakımını da kolaylaştıracaktır.

D. Erişilebilirlik (Tübitak,2006:17-18)

Herhangi bir kamu kurumu, özel sektörden farklı olarak, genelde ilgili olduğu alanda hizmetin alınabileceği yegane kurumdur. Bu nedenle o alanda hizmet almak isteyen tüm bireylerin başvurabileceği tek mercidir. Sunulan hizmetlerin toplumun tüm kesimlerinin erişimine açık olması vazgeçilmez bir ilkedir. İnternet siteleri aracılığı ile sunulan hizmetlerde de, herkesin erişiminin sağlanması en önemli beklentidir.

Engelli kullanıcılar, bazı özel teknolojiler sayesinde siteye bağlanıyor olabilir. Görme engelli kullanıcılar sesli tarayıcılar sayesinde siteye erişirken, eski bilgisayar sistemlerine sahip kullanıcılar eski tarayıcılar kullanıyor olabilir. Bazı kullanıcılar sadece metin gösteren tarayıcılar üzerinden erişirken kimi kullanıcılar en güncel teknolojiye dayanarak faydalanıyor olabilir.

Kullanıcıların siteye erişimde farklı düzeylerde teknolojiler kullanabilmelerinin yanı sıra, kullanıcıların teknik bilgi düzeyleri arasında büyük oranda farklılıklar da olabilir.

Kamu internet siteleri tasarlanırken tüm bu teknoloji ya da bilgi düzeyi farklılıklarının kullanıcıların alacağı hizmette değişiklik yaratmaması, herkese aynı hizmetin sunulabilmesi amaçlanmalıdır. Site tasarımında esneklik ve uyulanabilirlik özellikleri dikkate alınmalıdır.

Geniş kullanıcı kesiminin siteye erişebilir duruma getirilmesi, site tasarımının görsel özelliklerinden ödün vermeyi gerektirse dahi, yaygın erişilebilirliğin sağlanması kamu internet sitelerinin temel varolma nedenidir. Özellikle engelli kullanıcıların siteye erişiminin sağlanması, site tasarımına başlarken dikkate alınması gereken bir husustur. Tasarımı bitmiş bir sitenin, sesli tarayıcılar gibi engelli destek araçlarına uygun hale getirilmesine çalışmak yerine, site bu gereklilik göz önüne alınarak tasarlanmalıdır.

Tarayıcılar

Kamu internet siteleri hiçbir zaman tek bir tarayıcı tipi için tasarlanmamalıdır. Bir tarayıcının kullanım yaygınlığının yüksek oranlara ulaşması, o tarayıcıyı kamu internet sayfaları için hedef konumuna getirmez. Kamu internet sitesi tasarlayıcıları kullanım yaygınlığına bakmadan mümkün olduğunca çok sayıda tarayıcıda aynı hizmeti, aynı içerik ve görünümde sunabilecek siteler hazırlamakla yükümlüdür. Tarayıcı uyumluluğunun sağlanmasının en temel yolu, gerek tasarım sırasında, gerekse tasarım sonrasında, sitenin değişik tarayıcılar ile uyumunun test edilmesi ve görülen sorunların giderilmesidir.

Kamu internet sayfalarında “Bu sayfalar en iyi xxx tarayıcısında görüntülenir” gibi belli bir ürünü adresleyen ibareler yer almamalıdır.

Ekran Çözünürlüğü

Kamu internet siteleri, farklı ekran çözünürlüklerinde sorunsuz okunabilecek şekilde tasarlanmalıdır. Tek bir çözünürlük seçilerek, o çözünürlükte mükemmel sonuç almak, buna karşılık diğer çözünürlüklerde kaymalar ve problemlerle karşılaşma durumu yaşanmamalıdır.

Farklı ekran çözünürlüklerinde sorunsuz görüntülenmeyi elde edebilmek için “Katlı Sayfa Yönergeleri” (Cascading Style Sheets-CSS) gibi sayfa yönergesi tekniklerinden faydalanılmalı, ayrıca çok iyi test edilmelidir.

Sayfanın altına “Bu sayfalar en iyi xxx ekran çözünürlüğünde görüntülenir” gibi ibareler koymaktan da ayrıca sakınılmalıdır.

E. Dolaşım (Sayıştay, 2006:97-98)

İnternette kullanıcı memnuniyeti açısından dikkate alınması gereken hususlardan birisi de, sitenin internette dolaşımı kolay kılacak şekilde kurulmuş olmasıdır. Kısaca dolaşım, bir sitenin farklı siteler ve/veya aynı site içindeki farklı sayfalar arasındaki gezinmelere verilen addır.

Site haritası kullanılması

Site içi dolaşımı kolaylaştıran en önemli araçlardan birisi, site haritasıdır. Site haritası, birden fazla sayfayı içeren sitelerde, hangi sayfa ve alt sayfada, ne tür bilgiler olduğunu ya da kısaca sayfa başlıklarını gösteren ve bu başlıklara linklerle ulaşılmasını sağlayan bağlantılı bir içindekiler tablosudur. Kullanıcı aradığı bilgiye kısa sürede ulaşmak için, site haritasını açarak, aradığı bilginin hangi sayfa başlığında olabileceğini görüp, o sayfa başlığına tek bir tıklama ile kolayca ulaşabilmektedir. Bu nedenle günümüzde özellikle büyük ve karmaşık sitelerde site haritası, olmazsa olmaz web araçlarından biridir.

Ana sayfa bağlantısı bulunması

Site içi dolaşımı kolaylaştıran bir başka etken ise, site içindeki herhangi bir sayfadan, site ana sayfasına tek tıklamayla ulaşılabilmesine imkân sağlayan bir ana sayfa bağlantısının olmasıdır. Büyük sitelerde kullanıcılar, site ana sayfasından çok uzaklaşmış oldukları takdirde, tekrar ana sayfaya dönmek, onlar için zaman alıcı ve problemlili olabilecektir. Bu nedenle ana sayfa bağlantı düğmesi, kullanıcının tek bir tıklama ile ana sayfaya ulaşmasına imkân verecektir.

Uygun menü kullanımı

Site içi dolaşımı kolaylaştıran bir başka web aracı ise menülerdir. Menü, site içinde ulaşılacak istenen sayfaların kolayca yerinin bulunarak, tek tıklamayla ulaşılabilmesi imkânını sağlamaktadır.

Yön okları kullanımı

Yine dolaşımı kolaylaştıran bir başka araç ise, içinde bulunulan sayfayı ve daha önceki sayfaları gösteren yön oklarını kullanmaktır. Kullanıcı yön oklarıyla, bulunduğu sayfaya, hangi sayfadan geldiğini görebilmekte ve aynı zamanda bu sayfalara kolaylıkla tekrar geri dönüş yapabilmektedir. Yön okları, istenilen sayfaya hızlı bir şekilde ulaşılmasını ve sitenin önceki sayfalarına kolay bir erişim imkânını sağlayacaktır.

Çalışan linkler

Öte yandan sitede yer alan linklerin arızalı ya da kullanıma kapalı olması, kolay dolaşım ve işlevselliği önemli ölçüde azaltacaktır.

Uygun bağlantıların (link) kullanımı

Sitede bağlantı kullanımında en önemli husus, sitenin genel içeriğine ve muhtemel kullanıcı profiline uygun bir bağlantı portföyüne yer verilmesidir. Bu manada gerekli bağlantılara sayfada yer verilmemesi, kullanıcı beklentilerini olumsuz etkileyecektir. Sitedeki gereksiz bağlantılar ise, hem sayfada yer işgal edecek, hem de sitenin yüklenme hızını olumsuz etkileyecektir.

İlgili ve erişilebilir linkler

Öte yandan verilen her link metninin, bağlanılacak hedefi açıkça tanımlaması gerekmektedir. Aksi halde kullanıcılar hedeflenen sitelere veya sayfalara yönlendirilemeyecektir. Bunun yanında bağlantıların sitedeki diğer bilgilerle birlikte düzenli olarak güncellenmesi de önem taşımaktadır.

5.1. Web Sitelerine Erişim

Web Sitelerine Erişim, 3 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Arama motorlarına il belediyesi adı yazıldığında hızlı açık ve kolay biçimde bulunabiliyor mu, Web sitesi farklı internet tarayıcı programlarıyla düzgün çalışıyor mu , Web sayfası görme engelliler açısından erişilebilir ve kullanılabilir mi (bir sesli yayın şeklinde hazırlanmış mı) duyma engelliler açısından ayrıca (alt yazı, resim, animasyon ile de) desteklenmiş mi

Türkiye’ de il belediye Web Sitelerine Erişim ortalaması %67 ile “yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Tüm illerin belediye web siteleri de %67 ile “yeterli” düzeyine sahip olduğu görülmüştür. (Bkz. Tablo: 2) Tüm illerin aynı yeterlikle çıkmasının sebebi maalesef belediyelerin web sitelerinde bulunması gerekli engelli kullanıcılar için bir alt yapıya sahip olmamasından kaynaklanmaktadır..

5.2. Web Sitelerinin Tasarımı

Web sitelerinin tasarımı 11 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Ana sayfa sade, açık ve anlaşılır mı, Gerektiğinde amaçlananları açıkça temsil eden ve kullanımı kolaylaştıran simgeler kullanılmış mı, Kullanıcıların müdahale edemediği hareketli yazılardan kaçınılmış mı, Sayfada gereksiz resim, görüntü ve linklerden kaçınılmış mı, Yerleşim düzeni (menü, başlık, logo vs.) Bütün sayfalarda aynı mı, Her pencerenin başlığı var mı, Varsa bilgi formlarına veri girişinin herkes tarafından kolaylıkla yapılabilmesi için yeterli açıklamalar var mı, Yazılar okunabilir bir yazı karakteri ve punto büyüklüğü ile yazılmış mı, Yazıların arka planında metni okumaya engel olan renk ve desenlerden kaçınılmış mı, Web sayfası ismi açık, kolay ve akılda kalıcı mı, İlgili sayfaya gitmek için gereksiz soru formlarından kaçınılmış mı

Türkiye’ de il belediye Web Sitelerinin Tasarımı ortalaması % 87 ile “oldukça yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Ağrı, Muş, Niğde, Rize illeri %73 oranı ile *yeterli* düzeydedir. Osmaniye, Giresun, Edirne, Kastamonu, Uşak, Amasya, Bitlis, Kars, Siirt, Nevşehir, Bolu, Bingöl, Kırşehir, Karabük, Sinop, Bartın, Iğdır, Çankırı, Gümüşhane, Ardahan, Tunceli illeri %82 ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir. Sivas, Tokat, Zonguldak, Kütahya, Elazığ, Yozgat, Çanakkale, Batman, Isparta, Kırklareli, Düzce, Kırıkkale, Burdur, Hakkâri, Karaman, Bilecik, Yalova, Artvin, Bayburt illeri %91 “*oldukça yeterli*” düzeydedir. Afyon, Çorum, Adıyaman, Şırnak, Aksaray, Erzincan, Kilis illeri %100 “*oldukça yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

Türkiye ortalamasının altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

5.3. Web Sitelerinde Dolaşım

Web sitelerinde dolaşım, 7 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Ana Sayfada Site Haritası Var mı, Her Sayfada Ana Sayfa Bağlantısı (Dönüş Seçeneği) Var mı, Site Menüündeki Hyper linklerin Kullanımı İşlevsel mi, Ana Sayfa Tek Sayfada Görüntüleniyor mu, Site İçi Arama Motoru Var mı, Site İçi Arama Motorunda Gelişmiş Arama Seçeneği (Sadece Kelime Değil, Konu, Tarih, Bölüm Gibi) Var mı, Kullanıcı Yön Oklarıyla Sayfadaki Yönünü (Yolunu) Kolay Bulabiliyor mu?

Türkiye’ de il belediye WEB sitelerinde dolaşım ortalaması % 55 ile “yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Kırklareli il belediyesi %29 ile “*yetersiz*” düzeydedir. Tokat, Zonguldak, Şırnak, Edirne, Uşak, Niğde, Bitlis, Kars, Siirt, Bolu, Bingöl, Burdur, Karaman, Karabük, Sinop, Artvin, Gümüşhane, Tunceli il belediyeleri %43 ile “*yetersiz*” düzeydedir. Afyon, Sivas, Kütahya, Çorum, Elazığ, Adıyaman, Ağrı, Yozgat, Çanakkale, Batman, Osmaniye, Isparta, Giresun, Muş, Aksaray, Kastamonu, Amasya, Rize, Hakkari, Kırşehir, Bartın il belediyeleri %57 ile “*yeterli*” düzeydedir. Düzce, Kırıkkale, Nevşehir, Erzincan, Bilecik, Iğdır, Yalova, Çankırı, Kilis, Ardahan, Bayburt illeri belediyeleri %71 ile “*yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

Türkiye ortalamasının altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

5.4. Web Sitelerinin Çekiciliği

Web sitelerinin çekiciliği 11 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Kurum Logosu Var mı, Ana Sayfaya Girmeden Dinamik Medya Görüntüsü Var mı, Video Dosyası Var mı, Konuşma Dosyası Var mı, Fon Müziği Var mı, Animasyonlu Metin Var mı, Animasyonlu Grafik Var mı, Fotoğraf Var mı, Küçük Resim (Clipart) Var mı, Pankart (Banner) Var mı, Rahatsız Edici Tanıtımlardan (Pop-Up) Kaçınma var mı?

Türkiye’ de il belediye WEB sitelerinin çekiciliği ortalaması % 62 ile “*yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Tokat il belediye web sitesi %45 oranı ile “*yetersiz*” düzeydedir. Afyon, Elazığ, Adıyaman, Çanakkale, Osmaniye, Giresun, Şırnak, Kırklareli, Bitlis, Kars, Siirt, Bingöl, Erzincan, Bartın, Gümüşhane, Kilis, Ardahan, Tunceli il belediyeleri %55 ile “*yeterli*” düzeydedir. Sivas, Zonguldak, Kütahya, Çorum, Ağrı, Batman, Muş, Edirne, Uşak, Niğde, Amasya, Düzce, Rize, Kırıkkale, Nevşehir, Burdur, Karaman, Kırşehir, Karabük, Iğdır, Yalova, Artvin, Bayburt il belediyeleri %55 ile “*yeterli*” düzeydedir. Isparta, Aksaray, Hakkari, Bilecik, Çankırı il belediyeleri %73 ile “*yeterli*” düzeydedir. Yozgat, Kastamonu, Bolu, Sinop, il belediyeleri %82 ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

Türkiye ortalamasının altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

5.5. Web Sitelerinde İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler

Web Sitelerinde İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler, 26 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Resmi formlara erişim var mı, İş ilanları var mı, Belediye ve belediye başkan yardımcılarının görev paylaşımı ve sorumluluk alanları hakkında bilgiler var mı, Belediye çalışanlarının iletişim bilgileri var mı, Açıkça belirtilmiş örgütsel yapı var mı, İlde yaşayanlara hizmet veren kamu kurumları hakkında bilgiler var mı, Nöbetçi eczaneler hakkında bilgi var mı, Resmi işlemler kılavuzu var mı, Randevu talep formu var mı, Görüş öneri formu var mı, Protokol listesi ve iletişim bilgileri var mı, İlle ilgili istatistikî bilgiler var mı, Hava tahmin bilgisi var mı, Haberler ve basın duyuruları bölümü var mı, Evrak takip sistemi var mı, Haberler ve basın duyuruları arşivi var mı, Site günlük güncelleniyor mu, Sıkça sorulan sorular ve cevapları var mı, Sosyal ve kültürel etkinlikler ile ilgili bilgiler var mı, Siteden yükleme yapılacak bir şeyler var mı, Yazdırılabilir sayfa dönüşümü var mı , Gerekli dokümanlar birden çok doküman türünde (word, pdf, html v.s.) Ve ücretsiz sunuluyor mu, Bütün kullanıcılar için üye kaydı mümkün ve basit mi, Canlı ulusal ve yerel tv linkleri mevcut mu, Bilgi edinme formu var mı, Dil seçim modu var mı?

Türkiye’ de il belediye WEB Sitelerinin İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler ortalaması % 47 ile “*yetersiz*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Bitlis ili %27 oranı ile “*yetersiz*” düzeydedir. Afyon, Nevşehir, illeri %31 ile “*yetersiz*” düzeydedir. Tokat, Zonguldak, Şırnak, Kırklareli, illeri %38 ile “*yetersiz*” düzeydedir. Sivas, Isparta, Bolu, Hakkari, Karaman, Bilecik illeri %42 ile “*yetersiz*” düzeydedir. Çanakkale, Giresun, Edirne, Aksaray, Amasya, Kars, Siirt, Kırıkkale, Karabük, Erzincan Sinop, Gümüşhane, Tunceli, Bayburt,

illeri %46 ile “yetersiz” düzeydedir. Kütahya, Adıyaman, Muş, Kastamonu, Niğde, Rize, Yalova, Artvin, Kilis, Ardahan, illeri %50 ile “yeterli” düzeydedir. Yozgat, Batman, Osmaniye, Uşak, Düzce, Bingöl, Burdur, Bartın, Iğdır, Çankırı, illeri %54 ile “yeterli” düzeydedir. Çorum, Ağrı, Kırşehir illeri %58 ile “yeterli” düzeydedir. Elazığ ili %62 ile “yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

Türkiye ortalamasının altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

5.6. Web Sitelerinde Şeffaflık

Web Sitelerinde Şeffaflık 6 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Belediye meclisi toplantısının kararlarına ulaşım var mı, Kamu ihale ilanlarına ulaşım var mı, Encümen ve meclisle ilgili bilgiler var mı, Encümen kararlarına ulaşım var mı, Halkı ilgilendiren tüm kararlara ulaşım var mı, İhalelerin tüm süreçleri açıkça duyuruluyor mu?

Türkiye’ de il belediye WEB Sitelerinde Şeffaflık ortalaması % 94 ile “ oldukça yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Kastamonu %67 oranı ile “yeterli” düzeydedir. Tokat, Adıyaman, Ağrı, Yozgat, Çanakkale, Osmaniye, Isparta, Muş, Niğde, Bitlis, Rize, Siirt, Nevşehir, Karaman, Kırşehir, Erzincan, Çankırı %83 ile “oldukça yeterli” düzeydedir. Diğer 33 il belediye web siteleri %100 ile “oldukça yeterli” düzeydedir (Bkz. Tablo: 2)

Türkiye ortalamasının altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

5.7. Web Sitelerinde Turistlere Yönelik Hizmetler Ve İlin Tanıtımı

Web sitelerinde turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı, 22 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Şehre ulaşım bilgileri var mı?, Şehre ulaşım haritası var mı?, Gezilecek yerler hakkında bilgi var mı?, Müzeler hakkında bilgi var mı?, Resmi dairelerin çalışma saatleri hakkında bilgi var mı?, İldeki turizm türleri hakkında bilgi var mı?, İldeki turistik yerlerin interaktif haritası var mı?, İldeki korunan alanlar hakkında bilgi var mı?, İldeki konaklama olanakları hakkında bilgi var mı?, Restoran ve yemek hizmetleri hakkında bilgi var mı?, Eğlence hizmetleri hakkında bilgi var mı?, Yerel etkinlikler hakkında bilgi var mı?, Yerel ürünler hakkında bilgi var mı?, Yerel ulaşım (köy garajı) hakkında bilgi var mı?, İlin geçmişe yönelik fotoğrafları var mı?, İlin tarihi hakkında bilgi var mı?, Kent ormanları hakkında bilgi var mı?, Dil değiştirme seçeneği var mı?, Görülecek yerler hakkında multimedya var mı?, İldeki müzeler hakkında multimedya var mı?, Yerel etkinlikler hakkında multimedya var mı?, Yerel ürünler hakkında multimedya desteği var mı?

Türkiye’ de il belediye Web sitelerinde turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı ortalaması % 58 oranı ile “yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Artvin %23 oranı ile “oldukça yetersiz” düzeydedir. Kırklareli %32 ile “yetersiz” düzeydedir. Tokat ve Tunceli %36 oranı ile “yetersiz” düzeydedir. Bitlis, Siirt, Karabük, Bayburt %41 ile “yetersiz” düzeydedir. Hakkari, Çankırı, Ardahan %45 ile “yetersiz” düzeydedir. Nevşehir, Karaman, Erzincan, Bilecik, Kilis %50 ile “yeterli” düzeydedir. Osmaniye, Şırnak, Amasya, Gümüşhane %55 ile “yeterli” düzeydedir. Niğde, Rize, Kars, Kırşehir, Sinop, Bartın, Iğdır, Yalova %59 ile “yeterli” düzeydedir. Afyon, Zonguldak, Yozgat, Isparta, Giresun, Muş, Kastamonu, Uşak, Düzce, Kırıkkale, Bolu, Bingöl %64 ile “yeterli” düzeydedir. Ağrı, Çanakkale, Aksaray, Burdur %68 ile “yeterli” düzeydedir. Sivas, Kütahya, Edirne %73 ile “yeterli” düzeydedir. Çorum, Elazığ, Adıyaman %77 ile “oldukça yeterli” düzeydedir. Batman %86 oranı ile “oldukça yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

Türkiye ortalamasının altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

5.8. Web Sitelerinde Plan ve Projeler

Web Sitelerinde Plan ve Projeler, 9 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Faaliyet raporları var mı?, Bütçe ve stratejik plan var mı?, İl belediyesinde yürütülen planlar ve projeler hakkında bilgiler var mı?, Tamamlanan plan ve projeler hakkında bilgi var mı?, Performans programı var mı?, İmar planları var mı?, Belediye mevzuatıyla ilgili bilgi var mı?, Kentsel dönüşüm hakkında bilgi var mı?, Projelerin teknik ve finansal detayları hakkında bilgiler var mı?

Türkiye’ de il belediye Web Sitelerinde Plan ve Projeler ortalaması % 68 oranı ile “yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Afyon, Tokat %22oranı ile “*oldukça yetersiz*” düzeydedir. Niğde %33 ile “*yetersiz*” düzeydedir. Sivas, Isparta, Kastamonu, Amasya, Bitlis, Artvin, %44 ile “*yetersiz*” düzeydedir. Zonguldak, Adıyaman, Ağrı, Edirne, Uşak, Kırklareli, Siirt, Kırıkkale, Nevşehir %56 ile “*yeterli*” düzeydedir. Çorum, Elazığ, Yozgat, Batman, Şırnak, Muş, Aksaray, Düzce, Rize, Kars, Kırşehir, Bayburt %67 ile “*yeterli*” düzeydedir. Kütahya, Bolu, Hakkari, Sinop, Bartın, Çankırı, Ardahan, Tunceli %78 ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir. Giresun, Bingöl, Karaman, Karabük, Erzincan, Bilecik, Iğdır, Gümüşhane, Kilis %89 ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir.Çanakkale, Osmaniye, Burdur, Yalova %100 ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

Türkiye ortalamasının altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

5.9. Web Sitelerinde Yönetici Bilgileri

Web sitelerinde yönetici bilgileri, 7 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Belediye başkanının özgeçmişi var mı, Belediye başkanının kişisel resmi var mı, Başkana doğrudan mesaj var mı, Belediye başkanının yerel etkinliklerde fotoğrafları var mı, Eski belediye başkanları ve çalışma süreleri hakkında bilgi var mı, Belediye başkan yardımcılarının ilişkin bilgiler var mı, Muhtarlıklarla ilgili bilgiler var mı?

Türkiye’ de il belediye Web sitelerinde yönetici bilgileri ortalaması % 90 oranı ile “ *oldukça yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Batman %43 oranı ile “*yetersiz*” düzeydedir. Afyon, Siirt, Karaman %57 ile “*yeterli*” düzeydedir. Tokat, Ağrı, Osmaniye, Şırnak, Bitlis %71 ile “*yeterli*” düzeydedir. Zonguldak, Çorum, Muş, Edirne, Kastamonu, Niğde, Rize, Nevşehir, Bartın, Artvin, Ardahan, Bayburt %86 ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir. Sivas, Kütahya, Elazığ, Adıyaman, Yozgat, Çanakkale, Isparta, Giresun, Aksaray, Uşak, Kırklareli, Amasya, Düzce, Kars, Kırıkkale, Bolu, Bingöl, Burdur, Hakkari, Kırşehir, Karabük, Erzincan, Bilecik, Sinop, Iğdır, Yalova, Çankırı, Gümüşhane, Kilis, Tunceli %100 ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

5.10. Belediye Yerel Girişimcilik -Sivil Toplum Bağı

Belediye Yerel Girişimcilik –Sivil Topluma Bağı, 7 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Belediye web sitelerinden yerel organizasyonlara ve birliklerin web sitelerine köprüler var mı?, Yerel kültürel organizasyonların web sitelerine köprüler var mı?, Yerel spor organizasyonlarının ve kulüplerin web sitelerine köprüler var mı?, Yerel işletme ve girişimlerin web sitelerine köprüler var mı?, İldeki valilik sayfasına köprü var mı?, Belediye şirketlerine ilişkin bilgiler var mı?, Yerel medyanın web sitelerine köprüleri var mı?

Türkiye’ de il belediye Web sitelerinde Belediye Yerel Girişimcilik -Sivil Toplum Bağı ortalaması % 12 oranı ile “ *oldukça yetersiz*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Tokat, Zonguldak, Kütahya, Adıyaman, Ağrı, Muş, Kastamonu, Kırklareli, Rize, Siirt, Hakkari, Artvin, Tunceli, Bayburt, Afyon %0 oranı ile “*oldukça yetersiz*” düzeydedir. Afyon, Sivas, Çanakkale, Batman, Osmaniye, Isparta, Giresun, Şırnak, Aksaray, Uşak, Niğde, Amasya, Bitlis, Düzce, Kars, Kırıkkale, Nevşehir, Bolu, Bingöl, Burdur, Karaman, Kırşehir, Karabük, Erzincan,

Bilecik, Sinop, Bartın, Yalova, Çankırı, Kilis, Ardahan %14 ile “*oldukça yetersiz*” düzeydedir. Çorum, Elazığ, Yozgat, Edirne, Iğdır, Gümüşhane %29 ile “*yetersiz*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

Türkiye ortalamasının altında kalan belediye web siteleri Türkiye genelinin altında performansa sahiptir.

5.11. Web Sitesinden Vatandaşa Doğru Kurulan Pasif İlişki

Web sitesinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki, 7 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Belediyenin iletişim adresi var mı?, Telefon bilgileri var mı?, Faks numarası var mı?, Çağrı merkezi (alo belediye) var mı?, E-posta adresi var mı?, İletişim formu var mı?, Haber gruplarına üye kayıt seçeneği var mı?

Türkiye’ de il belediye web sitelerinden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki ortalaması %84 oranı ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Afyon, Kastamonu, Niğde, Nevşehir, Bolu, Iğdır, Artvin Gümüşhane %71 oranı ile “*yeterli*” düzeydedir. Sivas, Tokat, Zonguldak, Kütahya, Çorum, Elazığ, Adıyaman, Ağrı, Yozgat, Çanakkale, Batman, Osmaniye, Isparta, Giresun, Şırnak, Muş, Edirne, Aksaray, Uşak, Kırklareli, Amasya, Bitlis, Düzce, Rize, Kars, Siirt, Kırıkkale, Bingöl, Burdur, Hakkari, Karaman, Kırşehir, Karabük, Erzincan, Bilecik, Sinop, Bartın, Yalova, Çankırı, Kilis, Ardahan, Tunceli, Bayburt %86 ile “*oldukça yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

5.12. Vatandaştan Siteye Doğru Kurulan Pasif İlişki

Vatandaştan siteye doğru kurulan pasif ilişki, 6 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Elektronik oylama var mı?, Online anket var mı?, Dilek ve şikayet gönderebilme seçeneği var mı?, Ziyaretçi defteri var mı?, Dosya gönderebilme seçeneği var mı?, Site üzerinden e-imza ile işlem gerçekleştirebilme seçeneği var mı?

Türkiye’ de il belediye web sitelerinde Vatandaştan siteye doğru kurulan pasif ilişki ortalaması %22 oranı ile “*oldukça yetersiz*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Ağrı, Yozgat, Çanakkale, Osmaniye, Isparta, Artvin %0 ile “*oldukça yetersiz*” düzeydedir. Tokat, Adıyaman, Giresun, Şırnak, Edirne, Aksaray, Kastamonu, Uşak, Batman, Kırklareli, Niğde, Bitlis, Düzce, Rize, Kars, Siirt, Kırıkkale, Nevşehir, Bingöl, Hakkari, Karaman, Kırşehir, Karabük, Bartın, Iğdır, Çankırı, Gümüşhane, Bayburt %17 ile “*oldukça yetersiz*” düzeydedir. Kütahya, Çorum, Muş, Amasya, Bolu, Burdur, Erzincan, Bilecik, Sinop, Yalova, Kilis, Ardahan, Tunceli %33 ile “*yetersiz*” düzeydedir. Sivas, Zonguldak, Elazığ, %50 ile “*yeterli*” düzeydedir. Afyon %67 ile “*yeterli*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

5.13. Siteden Vatandaşa Doğru Kurulan Eşanlı İlişki

Siteden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki, 5 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Eşanlı video konferans gerçekleştirebilme var mı?, Eşanlı buluşma-görüşme gerçekleştirilebilme var mı?, Eşanlı tartışma- eleştirme var mı?, Eşanlı radyo dinleyebilmek var mı?, Eşanlı interaktif oyunlar var mı?

Türkiye’ de il belediye web sitelerinde Siteden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki ortalaması %0 oranı ile “*oldukça yetersiz*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Bütün il belediyeleri web siteleri %0 oranı ile “*oldukça yetersiz*” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

5.14. Vatandaştan Siteye Doğru Kurulan Eşanlı İlişki

Vatandaştan siteye doğru kurulan eşanlı ilişki, 3 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; Eşanlı tartışma forumu var mı?, Eşanlı chat odaları var mı?, Eşanlı iki yönlü haberleşme grupları var mı?

Türkiye’ de il belediye web sitelerinde Vatandaşın siteye doğru kurulan eşanlı ilişki ortalaması %0 oranı ile “oldukça yetersiz” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Bütün il belediye web siteleri %0 oranı ile “oldukça yetersiz” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

5.15. Belediye Hizmetleri

Belediye Hizmetleri, 26 alt ölçüte göre değerlendirilmiştir. Bunlar; İtfaiye, Zabıta, Su arıza, Evlendirme, Cenaze, Meslek edindirme kursları, Online hal fiyatları, Belediye bursları, E-ödeme, Başvuru birimleri (beyaz, mavi masa gibi), Ambulans, Sağlık, Kadınlar, Yaşlılar, Çocuklar, Engelliler, Hayvanlar, Yerel gündem uygulaması var mı?, Kardeş belediye var mı?, Otoparklar, Afet yönetimi, Enerji verimliliğine ilişkin çalışmalar var mı?, Yabancılar, Ulaşım ve yol, Çevre, Park ve bahçeler var mı?

Türkiye’ de il belediye web sitelerinde Belediye Hizmetleri ortalaması %59 oranı ile “yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 1)

Şırnak %42 oranı ile “yetersiz” düzeydedir. Ağrı, Bitlis, Hakkari %46 ile “yetersiz” düzeydedir. Muş, Bingöl, Sinop, Ardahan, Tunceli, Bayburt %50 ile “yeterli” düzeydedir. Edirne, Aksaray, Kırklareli, Niğde, Amasya, Siirt, Kırıkkale %54 ile “yeterli” düzeydedir. Osmaniye, Giresun, Düzce, Kars, Karaman, Kırşehir, Karabük, Erzincan %58 ile “yeterli” düzeydedir. Afyon, Tokat, Zonguldak, Yozgat, Batman, Kastamonu, Rize, Nevşehir, Burdur, Iğdır, Artvin %62 ile “yeterli” düzeydedir. Sivas, Kütahya, Elazığ, Uşak, Bilecik %65 ile “yeterli” düzeydedir. Adıyaman, Çanakkale, Isparta, Bolu, Bartın, Yalova, Gümüşhane, Kilis %69 ile “yeterli” düzeydedir. Çorum, Çankırı %69 ile “yeterli” düzeydedir. (Bkz. Tablo: 2)

Tablo 1: Türkiye de İl Belediye Web Sitelerinin Boyutları (Ana Ölçütleri) Karşılama Oranları

	Boyutlar (Ana Ölçütler)	Toplam ölçüt sayısı	Ortalama Karşılanan ölçüt (N)	Ortalama Karşılanan ölçüt (%)	Yeterlilik Düzeyi
B_1	Web sitelerine erişim	3	2	0,67	Yeterli
B_2	Web sitelerinin tasarımı	11	9,57	0,87	Oldukça yeterli
B_3	WEB sitelerinde dolaşım	7	3,82	0,55	Yeterli
B_4	WEB sitelerinin çekiciliği	11	6,86	0,62	Yeterli
B_5	WEB Sitelerinde İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	26	12,31	0,47	Yetersiz
B_6	WEB sitelerinde şeffaflık	6	5,63	0,94	Oldukça yeterli
B_7	Web sitelerinde turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı	22	12,69	0,58	Yeterli
B_8	Web sitelerinde plan ve projeler	9	6,12	0,68	Yeterli
B_9	Web sitelerinde yönetici bilgileri	7	6,31	0,90	Oldukça yeterli
B_10	Belediye - yerel girişimcilik - sivil toplum bağı	7	0,84	0,12	Oldukça yetersiz
B_11	Siteden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki	7	5,84	0,84	Oldukça yeterli
B_12	Vatandaşın siteye doğru kurulan pasif ilişki	6	1,29	0,22	Oldukça yetersiz
B_13	Siteden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki	5	0	0,00	Oldukça yetersiz
B_14	Vatandaşın siteye doğru kurulan eşanlı ilişki	3	0	0,00	Oldukça yetersiz
B_15	Belediye hizmetleri	26	15,41	0,59	Yeterli
B_T	Boyutların Toplamı	156	88,7	0,57	Yeterli

Tablo 2: İllere Göre İl Belediye Web Sitelerinin Ana Ölçüt Toplamları

İLLER	Web sitelerine erişim	Web sitelerinin tasarımı	WEB sitelerinde doluşım	Sitelerinin çekiciliği	İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler	WEB sitelerinde şeffaflık	Turistlere yönelik hizmetler ve ilin	Web sitelerinde plan ve projeler	Yönetici bilgileri	Yerel girişimcilik - Sivil toplum bağı	Siteden vatandaşla doğru kurulan pasif	Vatandaşın sitede doğru kurulan pasif	Siteden vatandaşla doğru kurulan	Vatandaşın sitede doğru kurulan	Belediye hizmetleri
AFYON	0,67	1,00	0,57	0,55	0,31	1,00	0,64	0,22	0,57	0,14	0,86	0,67	0,00	0,00	0,62
SİVAS	0,67	0,91	0,57	0,64	0,42	1,00	0,73	0,44	1,00	0,14	0,86	0,50	0,00	0,00	0,65
TOKAT	0,67	0,91	0,43	0,45	0,38	0,83	0,36	0,22	0,71	0,00	0,86	0,17	0,00	0,00	0,62
ZONGULDAK	0,67	0,91	0,43	0,64	0,38	1,00	0,64	0,56	0,86	0,00	0,86	0,50	0,00	0,00	0,62
KÜTAHYA	0,67	0,91	0,57	0,64	0,50	1,00	0,73	0,78	1,00	0,00	0,86	0,33	0,00	0,00	0,65
ÇORUM	0,67	1,00	0,57	0,64	0,58	1,00	0,77	0,67	0,86	0,29	0,86	0,33	0,00	0,00	0,73
ELAZIĞ	0,67	0,91	0,57	0,55	0,62	1,00	0,77	0,67	1,00	0,29	0,86	0,50	0,00	0,00	0,65
ADIYAMAN	0,67	1,00	0,57	0,55	0,50	0,83	0,77	0,56	1,00	0,00	0,86	0,17	0,00	0,00	0,69
AĞRI	0,67	0,73	0,57	0,64	0,58	0,83	0,68	0,56	0,71	0,00	0,86	0,00	0,00	0,00	0,46
YOZGAT	0,67	0,91	0,57	0,82	0,54	0,83	0,64	0,67	1,00	0,29	0,86	0,00	0,00	0,00	0,62
ÇANAKKALE	0,67	0,91	0,57	0,55	0,46	0,83	0,68	1,00	1,00	0,14	0,86	0,00	0,00	0,00	0,69
BATMAN	0,67	0,91	0,57	0,64	0,54	1,00	0,86	0,67	0,43	0,14	0,86	0,00	0,00	0,00	0,62
OSMANİYE	0,67	0,82	0,57	0,55	0,54	0,83	0,55	1,00	0,71	0,14	0,86	0,00	0,00	0,00	0,58
ISPARTA	0,67	0,91	0,57	0,73	0,42	0,83	0,64	0,44	1,00	0,14	0,86	0,00	0,00	0,00	0,69
GİRESUN	0,67	0,82	0,57	0,55	0,46	1,00	0,64	0,89	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,58
ŞIRNAK	0,67	1,00	0,43	0,55	0,38	1,00	0,55	0,67	0,71	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,42
MUŞ	0,67	0,73	0,57	0,64	0,50	0,83	0,64	0,67	0,86	0,00	0,86	0,33	0,00	0,00	0,50
EDİRNE	0,67	0,82	0,43	0,64	0,46	1,00	0,73	0,56	0,86	0,29	0,86	0,17	0,00	0,00	0,54
AKSARAY	0,67	1,00	0,57	0,73	0,46	1,00	0,68	0,67	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,54
KASTAMONU	0,67	0,82	0,57	0,82	0,50	0,67	0,64	0,44	0,86	0,00	0,71	0,17	0,00	0,00	0,62
UŞAK	0,67	0,82	0,43	0,64	0,54	1,00	0,64	0,56	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,65
KIRKLARELİ	0,67	0,91	0,29	0,55	0,38	1,00	0,32	0,56	1,00	0,00	0,86	0,17	0,00	0,00	0,54
NİĞDE	0,67	0,73	0,43	0,64	0,50	0,83	0,59	0,33	0,86	0,14	0,71	0,17	0,00	0,00	0,54
AMASYA	0,67	0,82	0,57	0,64	0,46	1,00	0,55	0,44	1,00	0,14	0,86	0,33	0,00	0,00	0,54
BİTLİS	0,67	0,82	0,43	0,55	0,27	0,83	0,41	0,44	0,71	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,46
DÜZCE	0,67	0,91	0,71	0,64	0,54	1,00	0,64	0,67	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,58
RİZE	0,67	0,73	0,57	0,64	0,50	0,83	0,59	0,67	0,86	0,00	0,86	0,17	0,00	0,00	0,62
KARS	0,67	0,82	0,43	0,55	0,46	1,00	0,59	0,67	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,58
SİİRT	0,67	0,82	0,43	0,55	0,46	0,83	0,41	0,56	0,57	0,00	0,86	0,17	0,00	0,00	0,54
KIRIKKALE	0,67	0,91	0,71	0,64	0,46	1,00	0,64	0,56	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,54
NEVŞEHİR	0,67	0,82	0,71	0,64	0,31	0,83	0,50	0,56	0,86	0,14	0,71	0,17	0,00	0,00	0,62
BOLU	0,67	0,82	0,43	0,82	0,42	1,00	0,64	0,78	1,00	0,14	0,71	0,33	0,00	0,00	0,69
BİNGÖL	0,67	0,82	0,43	0,55	0,54	1,00	0,64	0,89	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,50
BURDUR	0,67	0,91	0,43	0,64	0,54	1,00	0,68	1,00	1,00	0,14	0,86	0,33	0,00	0,00	0,62
HAKKARİ	0,67	0,91	0,57	0,73	0,42	1,00	0,45	0,78	1,00	0,00	0,86	0,17	0,00	0,00	0,46
KARAMAN	0,67	0,91	0,43	0,64	0,42	0,83	0,50	0,89	0,57	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,58
KIRŞEHİR	0,67	0,82	0,57	0,64	0,58	0,83	0,59	0,67	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,58
KARABÜK	0,67	0,82	0,43	0,64	0,46	1,00	0,41	0,89	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,58
ERZİNCAN	0,67	1,00	0,71	0,55	0,46	0,83	0,50	0,89	1,00	0,14	0,86	0,33	0,00	0,00	0,58
BİLECİK	0,67	0,91	0,71	0,73	0,42	1,00	0,50	0,89	1,00	0,14	0,86	0,33	0,00	0,00	0,65
SİNOP	0,67	0,82	0,43	0,82	0,46	1,00	0,59	0,78	1,00	0,14	0,86	0,33	0,00	0,00	0,50
BARTIN	0,67	0,82	0,57	0,55	0,54	1,00	0,59	0,78	0,86	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,69
IĞDIR	0,67	0,82	0,71	0,64	0,54	1,00	0,59	0,89	1,00	0,29	0,71	0,17	0,00	0,00	0,62
YALOVA	0,67	0,91	0,71	0,64	0,50	1,00	0,59	1,00	1,00	0,14	0,86	0,33	0,00	0,00	0,69
ÇANKIRI	0,67	0,82	0,71	0,73	0,54	0,83	0,45	0,78	1,00	0,14	0,86	0,17	0,00	0,00	0,73
ARTVİN	0,67	0,91	0,43	0,64	0,50	1,00	0,23	0,44	0,86	0,00	0,71	0,00	0,00	0,00	0,62
GÜMÜŞHANE	0,67	0,82	0,43	0,55	0,46	1,00	0,55	0,89	1,00	0,29	0,86	0,17	0,00	0,00	0,69
KİLİS	0,67	1,00	0,71	0,55	0,50	1,00	0,50	0,89	1,00	0,14	1,00	0,33	0,00	0,00	0,69
ARDAHAN	0,67	0,82	0,71	0,55	0,50	1,00	0,45	0,78	0,86	0,14	0,86	0,33	0,00	0,00	0,50
TUNCELİ	0,67	0,82	0,43	0,55	0,46	1,00	0,36	0,78	1,00	0,00	0,86	0,33	0,00	0,00	0,50
BAYBURT	0,67	0,91	0,71	0,64	0,46	1,00	0,41	0,67	0,86	0,00	0,86	0,17	0,00	0,00	0,50
TOPLAM İL	0,67	0,87	0,55	0,62	0,47	0,94	0,58	0,68	0,90	0,12	0,84	0,22	0,00	0,00	0,59

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye’deki e-devlet uygulamalarından biri olan il belediye web sitelerinin işlevselliğini ortaya çıkarmaya dönüktür. 51 İl belediye web sitesi, on beş ana ölçüte ve bunlara bağlı alt ölçütlere dayalı olarak incelenmiş ve yeterlilikleri tespit edilmiştir. Buna göre il belediye web siteleri;

- Web sitelerine erişim açısından *yeterli* düzeydedir.
- Web sitelerinin tasarımı açısından *oldukça yeterli* düzeydedir.
- WEB sitelerinde dolaşım açısından *oldukça yeterli* düzeydedir.
- WEB sitelerinin çekiciliği açısından *yeterli* düzeydedir.
- WEB Sitelerinde İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler açısından *yetersiz* düzeydedir.
- WEB sitelerinde şeffaflık açısından *oldukça yeterli* düzeydedir.
- Web sitelerinde turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı açısından *yeterli* düzeydedir.
- Web sitelerinde plan ve projeler açısından *yeterli* düzeydedir.
- Web sitelerinde yönetici bilgileri açısından *oldukça yeterli* düzeydedir.
- Belediye-yerel girişimcilik- sivil toplum bağı açısından *oldukça yetersiz* düzeydedir.
- Siteden vatandaşa doğru kurulan pasif ilişki açısından *oldukça yeterli* düzeydedir.
- Vatandaştan siteye doğru kurulan pasif ilişki açısından *oldukça yetersiz* düzeydedir.
- Siteden vatandaşa doğru kurulan eşanlı ilişki açısından *oldukça yetersiz* düzeydedir.
- Vatandaştan siteye doğru kurulan eşanlı ilişki açısından *oldukça yetersiz* düzeydedir.
- Belediye hizmetleri açısından *yeterli* düzeydedir.

1983 yılında Bilgi Teknolojileri Yüksek Kurulunun (BTYK) kurulmasıyla başlayan ve 2004 yılı şubat ayında “e-avrupa 2005”e taraf olunmasıyla hızlanan e-devlet süreci, 2008 yılında tek duraktan hizmet anlayışının www.turkiye.gov.tr adresinden sunulmasıyla günümüze kadar gelmiştir (Tarhan, 2011:242). E-devlet gelişimi dinamik bir yapıdadır. Her geçen gün kamu kuruluşları, vatandaşları ilgilendiren hizmetleri elektronik ortama taşımaya ve bilgilerini sürekli değişmeye ve güncellemeye devam etmektedirler. Günümüzde e-devlet gelişiminde kat edilen mesafe gün geçtikçe azımsanamayacak ölçüde artmaktadır. Vatandaşların, iş dünyasının ve diğer kurumlarının e-devlet hizmetlerinden faydalanmaları için tek müracaat ettikleri yer kamu kurum ve kuruluşlarının web siteleridir. Belediyelerin il de yaşayan bireylere sundukları hizmetlerden faydalanmaları için müracaat edecekleri yer de belediye web siteleridir. Bu bağlamda il belediyelerinin (51 il) e-devlette geldikleri seviyeyi ortaya koymak amacıyla yaptığımız bu çalışmada, belediye web siteleri 15 ana ölçüt ve bunlara ait alt ölçütler ile analiz edilmiştir. Elde edilen Sonuç 0.57 ile “yeterli” çıksa da istenilen seviyede değildir. Belediyeler özellikle “oldukça yetersiz” ,“yetersiz” alanlar başta olmak üzere “yeterli” alanlarda da web sitelerini geliştirmesi gerekmektedir. Yaptığımız bu çalışmada belediye web sitelerinde “yeterli” , “yetersiz” ve “oldukça yetersiz” alanlarda en çok görülen eksiklikler hususunda önerilerde bulunacağız.

6.1. BELEDİYELERE YÖNELİK ÖNERİLER

1. Erişim

Erişim ana ölçütünde üç alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.67 ile “yeterli” düzeyde çıkmış olsa da, istenilen seviyede değildir. Erişim hususunda bütün il belediye web sitelerinde maalesef engellilere dönük erişim seçeneğinin olmadığı tespit edilmiştir. Oysa web sitelerinin engelliler için de ulaşılabilir ve kullanılabilir olması gerekmektedir. Kamu internet sitelerinin sadece belirli bir kullanıcı kitlesine değil, vatandaşların tamamına hitap etmesi gerekmektedir. Engelli ve kuruma gidemeyecek durumda olanların sunulan hizmetlerden faydalanması ve hayatlarının kolaylaşması en az diğer vatandaşlar kadar doğal haklarıdır. Belediyeler görme engelliler için bilgisayar ortamında sesli okuyan programlar, duyma engelliler için de sesli sunumun yanında metin, resim, animasyon vb. gibi araçlarla destekleyecek teknikle web sitelerini hazırlamalıdır.

2. Dolaşım.

Web sitelerinde kolay ve rahat dolaşım, kullanıcılar için oldukça önemli bir konudur. Dolaşım ana ölçütünde 7 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.55 ile yeterli düzeyde çıksa da, istenilen seviyede değildir. Araştırmamızda dolaşım ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerden en fazla görülen eksiklikler aşağıda sıralanmıştır.

- Site İçi Arama Motoru var mı?
- Site İçi Arama Motorunda Gelişmiş Arama Seçeneği (Sadece Kelime Değil, Konu, Tarih, Bölüm Gibi) var mı?
- Kullanıcı Yön Oklarıyla Sayfadaki Yönünü (Yolunu) Kolay Bulabiliyor mu?

Kısıtlı zaman içinde bir siteden istediğini bulabilmek için en önemli yöntem site içi arama motorlarıdır. Kullanıcılar özellikle tarih, konu ve bölüm gibi kriterlerle istediği bilgilere rahat ve hızlı bir şekilde ulaşabilmelidir. Bu nedenle belediyeler web sitelerinde site içi arama motorları ile gelişmiş site içi arama motorlarını bulundurmalıdır. Dolaşımı kolaylaştıran bir diğer araç olan ve istenilen sayfaya hızlı bir şekilde ulaşım sağlayan ve bu sayfalara kolaylıkla tekrar geri dönüş imkanı veren yön oklarına da web sitelerinde yer vermelidirler.

3. Çekicilik

Çekicilik ana ölçütünde 11 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.62 “yeterli” düzeyde çıkmış olsa da, istenilen düzeyde değildir. Araştırmamızda dolaşım ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerden en fazla görülen eksiklikler aşağıda sıralanmıştır.

- Ana sayfaya girmeden dinamik medya görüntüsü var mı?
- Konuşma dosyası var mı?
- Fon müziği var mı?
- Animasyonlu metin var mı?

Kullanıcıların Web sitelerinde uzun süre vakit geçirmeleri web sitelerinin çekiciliğine bağlıdır. Kullanıcılar için web sitesinde, eğlenmek, bilgilenecek ve sıkılmadan zaman geçirmek, önemli bir beklentidir. Belediyeler web sitelerinde ana sayfaya girmeden önce (emlak vergisi ve çevre vergisinin 2. taksidini son güne bırakmayın, önemli bir projenin tanıtımı, tamamlanan veya ihale aşamasında olan projelerin reklamı vb.) dinamik medya görüntüsü verebilir. Yine belediyeler, başkan veya yetkililerin önemli proje ve konularda konuşma doyasına, fon müziği ve animasyonlu metinlere de web sitelerinde yer vermelidir.

4. Web Sitelerinde İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler

Web Sitelerinde İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler ana ölçütünde 26 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.47 ile “yetersiz” düzeyde çıkmıştır. Araştırmamızda, Web Sitelerinde İlde Yaşayanlara Yönelik Hizmetler ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerden, en fazla görülen eksiklikler aşağıda sıralanmıştır.

- İş ilanları var mı?
- Belediye çalışanlarının iletişim bilgileri var mı?
- Resmi işlemler kılavuzu var mı?
- Randevu talep formu var mı?
- Protokol listesi ve iletişim bilgileri var mı?
- Evrak takip sistemi var mı?
- Sıkça sorulan sorular ve cevapları var mı?
- Siteden yükleme yapılacak bir şeyler var mı?
- Yazdırılabilir sayfa dönüşümü var mı?
- Gerekli dokümanlar birden çok doküman türünde (word, pdf, html v.s.) ve ücretsiz sunuluyor mu?
- Bütün kullanıcılar için üye kaydı mümkün ve basit mi?

- Canlı ulusal ve yerel tv linkleri mevcut mu?
- Dil seçim modu var mı?

E-Belediyeciliğin temel amacı; belediyelerin sunduğu hizmetleri elektronik ortama taşıyıp yöre halkına, iş dünyasına diğer kurum ve çalışanlara etkin, verimli, hızlı ve herkese eşit mesafede hizmet sunmaktır.

Bu amaçla belediyeler;

➤ İlde yaşayan işsiz vatandaşların iş sahibi olmalarını sağlamak ve istihdamı arttırmak amacıyla, çalıştıracak eleman arayan işyerleri, şirketler ve iş kura ait iş ilanlarını web sitelerinde vermelidir.

➤ Katılımcılığın, şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin artırılması ve vatandaş odaklı kurum bilincinin gelişmesi için belediye çalışanlarının iletişim bilgilerini web sitelerinde vermelidir.

➤ Vatandaşların belediyelerde yapacakları tüm işlemlerle (iş yeri ruhsatı, nikah, vb) ilgili, takip edecekleri yol, yöntem ve gerekli evrakları gösteren resmi işlemler klavuzunu web sitelerinde vermelidir.

➤ Vatandaşlar bazen belediye üst yöneticileriyle yüz yüze görüşmek isteyebilirler. Görüşme gün ve saatinde yöneticilerin yerlerinde bulunmaları ve zamandan tasarruf için randevu talep formu web sitelerinde bulunmalıdır.

➤ Vatandaşların internet sitelerinden beklediği faydalardan bir tanesi de istedikleri bilgilere hızlı ve kolay ulaşmalarıdır. Vatandaşların talep duymaları halinde, il ve ülke protokol listesi ve bunlara ait iletişim bilgilerine web sitelerinde yer verilmelidir.

➤ Vatandaşların belediyede ki evraklarının hangi aşamada olduğunu, tamamlanıp tamamlanmadıklarını takip edebilecekleri evrak takip sistemine web sitelerinde yer vermelidir.

➤ Kullanıcılar tarafından sıkça sorulan sorular ve bunlara ait cevapların yer aldıkları alanlar web sitelerinde bulunmalıdır. Böylelikle sürekli aynı sorular gelmesinin önüne geçilmiş ve vatandaşların genel olarak karşılaştığı sorunlarla ilgili bilgilere ulaşım sağlanmış olur.

➤ Vatandaşların sıkça kullandıkları ve ihtiyaç duyduklarında yükleyecekleri bilgi ve programlar web sitelerinde bulunmalıdır.

➤ Sayfa biçimlendirilmesi yapılmamış formatta olan metinlerin, talep edilmesi halinde A4 kağıt boyutuna otomatik bir şekilde dönüştürülmesini ve yazdırılmaya hazır hale getirilmesini sağlayan yazdırılabilir sayfa dönüşümünün web sitelerinde olması sağlanmalıdır.

➤ İnternet sitelerinde bulunan bilgiler daha çok HTML formunda veya MS-Word formatında sunulmaktadır. Kullanıcılar bazen başka programlar (PDF, Exel vb.) türünden bu bilgileri elde etme ihtiyacı duyabilirler. Kullanıcıların bu taleplerini karşılamak için alternatif program türlerine de web sitelerinde yer verilmelidir.

➤ Kullanıcıların üye kaydı yaparak özel bazı hizmetlerden faydalanmaları, anında bazı bilgi ve haberleri elde etmek isteyebilirler. Belediye web sitelerine bütün kullanıcıların üye kaydını basit bir şekilde yapmaları sağlanmalıdır. Bu durum vatandaş memnuniyeti açısından fayda sağlayacaktır.

➤ Vatandaşlar, belediye çalışanları boş zamanlarında eğlenceli vakit geçirmek veya ilde ki ve ülkede ki gündemden haberdar olmak için tv izlemek isteyebilirler. Bu nedenle canlı ulusal ve yerel tv kanallarına ulaşım linkine web sitelerinde yer vermelidirler.

➤ Bazı kullanıcıların (yabancılar) bilgileri Türkçe dışında bir dilde talep etmeleri durumunda, bunu mümkün kılacak şekilde web sitelerinde hizmet vermelidir.

5. Web sitelerinde turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı

Web sitelerinde turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı ana ölçütünde 22 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.58 ile “yeteli” düzeyde çıkmış olmasına rağmen istenilen seviyede değildir. Araştırmamızda, Web sitelerinde turistlere yönelik hizmetler ve ilin tanıtımı ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerden, en fazla görülen eksiklikler aşağıda sıralanmıştır.

- İldeki korunan alanlar hakkında bilgi var mı?
- İldeki konaklama olanakları hakkında bilgi var mı?
- Restoran ve yemek hizmetleri hakkında bilgi var mı?

- Eğlence hizmetleri hakkında bilgi var mı?
- Yerel ulaşım (köy garajı) hakkında bilgi var mı?
- Dil değiştirme seçeneği var mı?

Belediyeler;

➤ Çeşitli amaçlarla ile gelmiş yerli ve yabancı turistlerin gezip görmek isteyecekleri (milli park, tabiat parkı, tabiat anıtları, tabiat koruma alanları, doğal sit alanları, yaban hayatı geliştirme sahaları vb.) korunan alanlar ilgili bilgileri web sitelerinde vermelidir.

➤ Çeşitli amaçlarla kente gelmiş yerli ve yabancı turistlerin konaklayabilecekleri (otel, motel, dağ evi, tatil köyü, pansiyon, aile pansiyonu vb.) yerler ile ilgili tüm bilgilere (iletişim, ulaşım, fiyat vb.) web sitelerinde yer vermelidir

➤ Çeşitli amaçlarla kente gelmiş yerli ve yabancı turistlerin yeme içme ihtiyaçlarını karşılayacakları, kaliteli yemek yapan, hizmet veren, hijyen ve yöresel yemeklerin sunulduğu restoranlarla ilgili bilgileri web sitelerinde vermelidir.

➤ Çeşitli amaçlarla kente gelmiş yerli ve yabancı turistler için hoş ve eğlenceli vakit geçirecekleri eğlence, gezi programları ve gezilecek yerlerle ilgili bilgileri web sitelerinde vermelidir.

➤ Çeşitli amaçlarla kente gelmiş yerli ve yabancı turistler için şehir içi otobüs, tramvay, trambüs, minibüs, çevre köy ve kasabalara giden otobüsler, bunların garajları, kalkış saatleri, seyir güzergahları, durakları vb. ile ilgili bilgileri web sitelerinde vermelidir.

➤ Bilişim çağını yaşadığımız günümüzde yabancılar belediye web sitelerini kendi dilleriyle incelemek isteyebilirler. İle gelmiş turistlere, alternatif dilde bilgilerin sunulduğu dil değiştirme seçeneğinin web sitelerinde bulundurmaları gerekmektedir.

6. Web Sitelerinde Plan ve Projeler

Web sitelerinde plan ve projeler ana ölçütünde 9 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.68 ile “yeterli” düzeyde çıkmış olsa da istenen seviyede değildir. Araştırmamızda, Plan ve Projeler ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerden, genel olarak en fazla görülen eksiklikler aşağıda sıralanmıştır.

- Performans programı var mı?
- Kentsel dönüşüm hakkında bilgi var mı?
- Projelerin teknik ve finansal detayları hakkında bilgiler var mı?

➤ Günümüzde sadece vergi vermekle yetinmeyen, verdiği paraların nerelerde, nasıl ve rantabil kullanılıp kullanılmadığını öğrenmek isteyen ve hesap soran bir vatandaş profili ile karşı karşıyayız. Belediyelerin kamu kaynaklarını etkili, ekonomik, verimli kullanmaları gerekmektedir. Bu nedenle belediyelerin program dönemine ilişkin performans hedefleri ve bunların kaynaklarını içeren bilgileri web sitelerinde sunmaları gereklidir. Bu, mali saydamlık ve hesap verebilirlik ilkeleri açısından önemlidir.

➤ 6306² sayılı “Afet Riskli Yapıların Yenilenmesi Hakkında Kanun”a göre kentte afet riski taşıyan yerlerin belirlenip, sağlıklı ve yaşanabilir hale getirilmesi gereklidir. Yine kanun Türkiye’nin her tarafında ki kentlerde ve köylerde ekonomik ömrünü tamamlamış, yıkılma riski taşıyan binaların devletin sağladığı kredi, kira yardımı, belediyenin harç ve vergi avantajıyla yeniden yapılmasını öngörmektedir. Bu nedenle belediyeler vatandaşların, kentsel dönüşümden nasıl yararlanılacağını, sağlanacak kredi ve kira yardımını, harç ve vergi muafiyetini, müteahhit seçimini, kentsel dönüşümün sağladığı tüm avantajları web sitelerinde vermelidir.

➤ Yapılan ve yapılacak olan projelerin teknik detayları ile projelerin kaç mal olacağını, finansal kaynağını, hangi kaynaklardan sağlanacağını, nerelerde ve ne kadar kullanılacağını gösteren finansal detaylar hakkındaki tüm bilgileri web sitelerinde vermelidir. Bu mali saydamlık, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkeleri açısından önemlidir.

² 6306 sayılı afet riskli altındaki alanların dönüştürülmesi hakkında kanun; tam metni için bakınız, <http://www.csb.gov.tr/gm/altyapi/index.php?Id=114&Sayfa=sayfa&Tur=banner> Erişim:14.11.2017

7. Belediye Yerel Girişimcilik - Sivil Toplum Bağı

Belediye Yerel Girişimcilik - Sivil Toplum Bağı ana ölçütünde 6 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.12 ile “oldukça yetersiz” düzeyde çıkmıştır. Araştırmamızda, belediye yerel girişimcilik - sivil toplum bağı ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerden, en fazla görülen eksiklikler aşağıda sıralanmıştır.

- Belediye web sitelerinden yerel organizasyonlara ve birliklerin web sitelerine köprüler var mı?
- Yerel kültürel organizasyonların web sitelerine köprüler var mı?
- Yerel spor organizasyonlarının ve kulüplerin web sitelerine köprüler var mı?
- Yerel işletme ve girişimlerin web sitelerine köprüler var mı?
- Belediye şirketlerine ilişkin bilgiler var mı?
- Yerel medyanın web sitelerine köprüleri var mı?

➤ Kentteki insanların, ortak istekleri için çalışan birlik, dernek ve organizasyonlar bulunmaktadır. Belediyeler web sitelerinde, bu birlik, dernek ve organizasyonların (eğlence ve spor kulüpleri, müzik dernekleri, kültür dernekleri, dini dernekler ve birlikler, sendikalar, siyasi dernekler, gençlik ve öğrenci birlikleri, işadamları birlikleri, sanat dernekleri, sosyal dernekler, hayvanları koruma dernekleri, ebeveyn dernekleri, açılış kulüpleri, bilgisayar kulüpleri vb.) web sayfalarına köprüler vermelidir.

➤ Belediyeler ilde kültürel organizasyon (tarihi yerler gezisi, tiyatro, opera binaları, müzeler, doğum günü, nişan törenleri, kına geceleri, düğün, anneler ve babalar günü, konferans, tanıtım günleri vb.) tertip eden yerlerin ve firmaların web adreslerine internet sitelerinde köprüler vermelidir.

➤ Belediyeler web sitelerinde, ildeki spor kulüplerinin (atıcılık, okçuluk, voleybol, basketbol, tenis, futbol vb.) web adreslerine köprüler vermelidir. Çünkü sağlıklı nesiller yetiştirmek, gençleri kötü alışkanlıklardan korumak açısından önem arz etmektedir.

➤ Belediyeler, yerel iş imkanları ortaya çıkararak, ilde istihdam, sosyal ilerleme, kişi başına düşen gelir ve ilin ekonomik gelişmesine katkıda başat rol oynayan yerel işletme ve girişimlerin web adreslerine, kendi web sitelerinde köprüler vermelidir. Vatandaşlar bu köprüler sayesinde yerel girişimleri inceleme, bilgi edinme fırsatı bulacaklardır.

➤ 3 Temmuz 2005 tarih ve 5393 sayılı belediye kanununun belediyelere verdiği görevleri yerine getirebilmesi için güçlü mali kaynağa ihtiyaç vardır. Belediyeler kendilerine verilen görev ve hizmet alanlarında ilgili mevzuata göre şirketlere ortak olabilir veya bizzat kendisi kurabilir. Bu şirketlerin amacı gelir yaratmak, istihdam oluşturmak, belde sakinlerinin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak ve yerel imkanları değerlendirmektir. Belediyeler kurdukları şirketlerle ilgili tüm bilgileri (yaptıkları işler, elde ettikleri karlar, çalıştırdığı eleman sayısı vb.) web sitelerinde vermeli. Bu husus şeffaflık, saydamlık ve hesap verebilirlik ilkeleri açısından önemlidir.

➤ Vatandaşların yaşadıkları yerde olup bitenden haberdar olması, doğru bilgilendirilmesi ve farklı açılardan gelişmesi için yerel medya (tv, gazete, radyo, dergi vb.) web sitelerinin adreslerine, belediye web sitelerinde köprüler verilmelidir.

8. Vatandaştan siteye doğru kurulan pasif ilişki

Vatandaştan siteye doğru kurulan pasif ilişki ana ölçütünde 6 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.22 ile “oldukça yetersiz” düzeyde çıkmıştır. Araştırmamızda, vatandaştan siteye doğru kurulan pasif ilişki ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerden, en fazla görülen eksiklikler aşağıda sıralanmıştır.

- Elektronik oylama var mı?
- Online anket var mı?
- Dosya gönderebilme seçeneği var mı?
- Site üzerinden e-imza ile işlem gerçekleştirebilme seçeneği var mı?

➤ Yerel demokratikleşmenin gelişmesi, halkın yönetime katılması ve vatandaş odaklı hareket edilmesi için, yerele ait sorunlara yönelik kamuoyu yoklaması yapılması ve ona göre kararlar alınması önemlidir. Belediyeler çeşitli yöntemlerle (kiosklar, delikli kart vb.) yapılan elektronik oylama sistemlerine web sitelerinde yer vermelidir.

➤ Halka en yakın demokratik bir kuruluş olan belediyelerin en önemli görevi vatandaşların beklentilerine uygun ve kaliteli hizmet sunmalarıdır. Seçimle iş başına gelen görevlilerin tekrar göreve gelmeleri yerel halkın memnuniyetine bağlıdır. Halkın belediyelerin sunduğu hizmet ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi ve bu hizmetlerden memnuniyet dereceleri belediyeler tarafından yapılan online anketlerle ölçülebilir. Bu, vatandaşların beklentilerinin ne oranda karşılandığını belirleme açısından önemlidir. Bu nedenle belediyeler online anket sistemini web sitelerinde bulundurmalıdır.

➤ Gelişen teknolojilerle beraber dosya boyutları da artmıştır. Dosya gönderimi için internet üzerinden mail adresleri kotadan dolayı yetersiz kalmıştır. Vatandaşların belediye web sitelerinde, küçük ve büyük boyutta dosyaların (boyut sınırlaması olmadan) gönderimi için dosya gönderme seçeneği bulunmalıdır.

➤ Yetkili kuruluşlardan e-imza sertifikası almış kişiler, elektronik ortamda ki belgeleri e-imza ile imzalayıp işlemlerini yapmak isteyebilir. Belediyelerin web sitelerinde, ıslak imzayla eş değer olan e-imza ile işlem seçeneğinin bulunması kuruma gitmeden işlem yapma açısından önemlidir.

9. Siteden Vatandaşa Doğru Kurulan Eş Anlı İlişki

Siteden vatandaşa doğru kurulan eş anlı ilişki ana ölçütünde 5 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.00 ile “oldukça yetersiz” düzeyde çıkmıştır. Araştırmamızda, siteden vatandaşa doğru kurulan eş anlı ilişki ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerin hepsinde eksiklikler görülmüştür. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.

- Eşanlı video konferans gerçekleştirebilme var mı?
- Eşanlı buluşma-görüşme gerçekleştirilebilme var mı?
- Eşanlı tartışma- eleştirme var mı?
- Eşanlı radyo dinleyebilmek var mı?
- Eşanlı interaktif oyunlar var mı?

➤ Belediyeler, birden fazla kullanıcının eş anlı olarak ses ve görüntülü iletişimde bulunmalarını sağlayan video konferans teknolojisini, web sitelerinde bulundurmalıdır.

➤ Belediyeler, vatandaşların belediye yöneticileriyle eş anlı görüşme imkanını da, web sitelerinde sağlamalıdır.

➤ Eş anlı olarak vatandaşların belediye ile ilgili konularda, belediye çalışanlarıyla yazılı olarak tartışma ve eleştirme imkanları belediye web sitelerinde verilmelidir.

➤ Her geçen gün karmaşıklaşan yaşamda vatandaşların ihtiyaçları ve arayışları değişmektedir. Vatandaşlar bazen boş zamanlarını değerlendirmek ve eğlenceli vakit geçirmek isteyebilir. Bu nedenle eş anlı radyo dinleme imkanı ve eş anlı oyun oynamak isteyenler için eğlenceli, eğitici (zeka oyunları, beceri oyunları, matematik oyunları, spor oyunları vb.) oyunlar belediye web sitelerinde bulunmalıdır.

10. Vatandaştan Siteye Doğru Kurulan Eş Anlı İlişki

Vatandaştan siteye doğru kurulan eş anlı ilişki ana ölçütünde 3 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.00 ile oldukça yetersiz düzeyde çıkmıştır. Araştırmamızda, Vatandaştan siteye doğru kurulan eş anlı ilişki ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerin hepsinde eksiklikler görülmüştür. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.

- Eşanlı tartışma forumu var mı?
- Eşanlı chat odaları var mı?
- Eşanlı iki yönlü haberleşme grupları var mı?

➤ Belediyelerin web sitelerinde eş anlı tartışma forumları bulunmalıdır. Bu forumlar kurum politikaları göz önünde bulundurularak mutlaka kontrollü (moderatör) olmalıdır. Kayıtlı kullanıcıların girmesine izin verilmelidir. Forum yöneticileri uygunsuz içerikleri silebilmeli veya sorumlu kişilerin üye kayıtlarını iptal edebilmelidir.

➤ -Belediyeler web sitelerinde metin tabanlı sohbet etmek isteyen kullanıcılar için sohbet odalarına yer vermelidir.

➤ Belediyeler internet üzerinden telefon ve bilgisayarlar arası sesli görüşme yapabilme teknolojilerine de web sitelerinde yer vermelidir.

11. Belediye Hizmetleri

Belediye hizmetleri ana ölçütünde 26 alt ölçüt kullanılmıştır. Elde edilen sonuç 0.59 ile “yeterli düzey” de çıkmış olsa da, istenilen seviyede değildir. . Araştırmamızda, belediye hizmetleri ana ölçütünde kullanılan alt ölçütlerden, en fazla görülen eksiklikler aşağıda sıralanmıştır.

- Meslek edindirme kursları
- Online hal fiyatları
- Belediye bursları
- Ambulans
- Sağlık
- Engelliler
- Afet yönetimi
- Enerji verimliliğine ilişkin çalışmalar var mı?

➤ Belediyeler iş gücü piyasalarının talep ettiği tüm mesleklerde işsiz olanların niteliklerini geliştirip istihdam edilmelerini sağlamak amacıyla meslek edindirme kursları tertip etmeli ve bunlara web sitelerinde yer vermelidir.

➤ Belediyeler sebze-meyve halindeki sebze ve meyvelerin, yine varsa balık halindeki balıkların en düşük ve en yüksek fiyatlarını güncel olarak web sitelerinde vermelilerdir.

➤ Bir siyasal partinin 2008 yılında Anayasa Mahkemesi’ne başvurusu üzerine öğrenci bursları kalkmış olmasına rağmen, belediyeler değişik adlarla ortaöğretim ve üniversite öğrencilerine burs duyurularını internet ortamında vermeye devam etmektedirler. Belediyeler öğrencilere sosyal yardım desteği veriyorlarsa web sitelerinde bunların şartlarını, kimlere verildiğini, burs fiyatını belirtmeleri gereklidir.

➤ Belediyeler il sınırları içinde ikamet edip, sağlık kurum ve kuruluşlarına ulaşımını tek başına yapamayacak (yaşlı, yatalak, engelli) vatandaşların hasta nakil ihtiyaçlarını karşılamak için ambulans bulundurmaları ve web sitelerinde belirtmeleri gerekmektedir.

➤ Belediyeler ildeki hasta, yaşlı, engelli, yatalak vatandaşlara varsa hastanelerinde, yoksa belediye sağlık çalışanlarıyla evde bakım hizmetleri (yara bakımı, idrar sondası takıp çıkarma, serum takma, enjeksiyon yapma, ağız ve diş bakımı hizmetleri vb.) vermeleri ve bunu web sitelerinde belirtmeleri gereklidir.

➤ Belediyeler, engellilere ve ailelerine ihtiyaç duydukları hizmetleri (çevre koşullarını iyileştirmek, bağımsız hareket etmelerine destek olmak, kapasitelerini geliştirmek, toplumsal üretime katkıda bulunmalarını sağlamak vb.) yerinde vermeleri ve bunu web sitelerinde belirtmeleri sosyal belediyecilik açısından önemlidir.

➤ Ülkemiz deprem, sel, heyelan, çığ gibi doğal afetlerin olduğu bir bölgede bulunmaktadır. Doğal afet durumunda can ve mal kaybını azaltmak için belediyelerin yapacakları tüm faaliyetler afet yönetimi başlığıyla web sitesinde bulundurulmalıdır.

➤ Dünyada doğal enerji kaynaklarının kıtlığı ve enerjiye olan talebin gün geçtikçe artması ülkemizde enerjinin daha verimli kullanılmasına yönelik önlemleri gündeme getirmiştir. Belediyeler de hizmet verdiği bütün noktalarda elektrik, doğal gaz, araç yakıtı vb. enerjileri verimli ve etkin kullanmak, israfın önüne geçmek, toplumda bu bağlamda enerji kültürü oluşturmak amaçlarıyla çeşitli çalışmalar yapmak ve bu çalışmalarını web sitelerinde belirtmek durumundadır.

Belediyeler bu eksiklerini giderdiklerinde; Vatandaşların e-devlet hizmetlerinden faydalanma düzeyleri ve yaşam kaliteleri artacaktır. Ayrıca belediyelerin e-devletleşme düzeyleri de artmış olacaktır.

6.2. LİTERATÜRE YÖNELİK ÖNERİLER

Günümüz bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte, e-devlet üzerindeki teorik çalışmaların yanısıra, ampirik çalışmalarda giderek yaygınlaşmıştır. Ampirik çalışmaların bir bölümü, e-devlet uygulamalarını web siteleri üzerinden içerik analizi, bir bölümü de anket yöntemiyle irdelemektedir. Ayrıca, her iki yöntemi uygulayan çalışmalara da rastlanmaktadır. (Aktel, 2009:225-226) Bu araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

➤ Bu araştırma bundan sonra, bu konuda yapılacak araştırmalarda araştırmacılara yol gösterecektir.

➤ Bu araştırma bundan sonra, Araştırmacıların belediye web sitelerindeki mevcut eksiklere yoğunlaşmalarını sağlayacaktır.

➤ Bu araştırma bundan sonra, Araştırmacıların mevcut kriterlerle belediyelere dönük anket yöntemini kullanmaları halinde, kendilerine soru hazırlama bakımından yardımcı olacaktır.

➤ Bu araştırma bundan sonra, Araştırmacıların mevcut kriterlerle vatandaşlara dönük anket yöntemini kullanmaları halinde, kendilerine soru hazırlama bakımından yardımcı olacaktır.

➤ Bu araştırma bundan sonra, Araştırmacıların mevcut kriterlerle başka ülkelerdeki belediye web sitelerini analiz çalışmalarında kendilerine yardımcı olacaktır.

➤ Yine Bu araştırma bundan sonra, araştırmacıların mevcut kriterlerle e-devlet bakımından gelişmiş ülkelerle, ülkemizdeki belediye web sitelerini mukayeseli analizlerinde kendilerine yardımcı olacaktır.

➤ Araştırmacılar bu araştırmadan yola çıkarak, e-devlet bakımından gelişmiş ülkelerin web sitelerinden daha fazla, daha geniş ölçekte kriter oluşturmalarında kendilerine yol gösterecektir.

KAYNAKLAR

Akgün, B., “Küreselleşme, Sanal Siyaset ve E-Demokrasi”, Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim, Ekonomi, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003.

Aktel, M., (2009) “İl Belediye Web Sitelerinin İşlevselliği Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, ss. 223-240

Ergun, T., (2004), *Kamu Yönetimi Kuram ve Siyaset Oluşturma*, TODAİE, Yayın No: 322, Ankara., s. 490 Link: <http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Mahalli/Istatistik.aspx>, Erişim: 10.11.2016

Henden H.B, & Henden R. (2005), “Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumlarındaki Değişim ve e-belediyecilik” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Güz, C. 4, S. 14

Kerman U. & Altan Y. & Aktel M. & Özalpın O. (2012), “Türkiye’ de E-Devlet: İl Düzeyinde Bir Analiz” , Sosyoekonomi Dergisi, Cilt 18, Sayı 18, ss. 45-80.

Tarhan A., “Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler Ve E-Devlet”, Palet Yayınları, Konya, 2011.

Tasam, (2006) “E-Belediyecilik Kılavuzu Yerel Yönetim Vatandaş Etkileşimi”, http://www.tasam.org/Files/PDF/Raporlar/e-belediyecilik_kilavuzu_yerel_yonetim-vatandas_etkilesimi_3a67f891-b419-485b-883b-b3e786dcbcac.pdf Erişim: 21.09.2016

Tübitak, (2006) “Kamu Kurumları İnternet Sitesi Klavuzu”, <https://ogm.gov.tr/ekutuphane/Tamimler/Kamu%20Kurumlar%C4%B1%20%C4%B0nternet%20Sitesi%20Genelgesine%20EK%20Kamu%20kurumlar%C4%B1%20%C4%B0nternet%20Sitesi%20K%C4%B1lavuzu.pdf> Erişim: 08.11.2017

Sayıştay, Performans Denetimi Raporu, (2006) “E-Devlete Geçişte Kamu Kurumları İnternet Siteleri”, <http://www.memurlar.net/common/news/documents/54693/2006-web.pdf> Erişim:17.10.2016

Yıldırım U. & Öner Ş., (2004), “Bilgi Toplumu Sürecinde Yerel Yönetimlerde Eğitim-Bilişim Teknolojisinden Yararlanma: Türkiye’de E-Belediye Uygulamaları”, The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET, January, Vol.3, Issue, <http://www.tojet.net/articles/318.htm>, Erişim: 19.09.2016.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 115-132, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:12.07.2017 **Kabul Tarihi:**05.12.2017

MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ: ELAZIĞ'DA BİR ARAŞTIRMA

*Views of the Members of Accounting Profession on Accounting Information System:
A Study in Elazığ*

Gamze Ayça KAYA *

ÖZ

Küreselleşme ve teknolojinin gelişmesi muhasebe bilgi sistemini etkilemiş ve muhasebe bilgilerinin bilgisayar ortamında üretilip sunulmasına neden olmuştur. Muhasebe bilgi sistemi, yönetim bilgi sisteminin alt sistemlerinden biridir. Muhasebe bilgi sistemi; varlıkların korunmasını, işletme faaliyetlerini kontrol ederek etkin ve verimli olmasını sağlamak ve geleceğe yönelik işletme faaliyetlerini planlamaktadır. Çalışmanın amacı, Elazığ il merkezindeki muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi hakkındaki görüşlerini tespit etmek ve bu konuyu incelemektir. Çalışmada; frekans, standart sapma, ortalama, Independent Sample T-Testi (Levene Testi) ve One Way Anova (Scheffe testi) testleri uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda, Independent Sample T-Testi (Levene Testi) ve One Way Anova (Scheffe testi) testleri'ne göre muhasebe meslek mensupları arasında demografik değişkenler açısından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Bilgi Sistemi, Küreselleşme, Bilgi Teknolojisi, Muhasebe Bilgi Sisteminin Katkıları, Muhasebe Meslek Mensupları.

ABSTRACT

Globalization and developments in technology affected the information system in accounting and caused the accounting information to be produced and demonstrated in computer environments. Accounting information system is one of the subsystems of management information systems. Accounting information system ensures that the protection of assets is effective and efficient by checking the activities of businesses and plans the future activities of businesses. The aim of the study is to determine the views of the member of accounting profession of accounting information system in the city center of Elazığ and investigate this subject. In the study, frequency, standard deviation, mean, Independent Sample T-Test (Levene's Test) and One Way ANOVA (Scheffe Test) were practiced. As a result of the study, meaningful differences were detected among the member of the accounting profession in terms of demographic variables, according to Independent Sample T-Test (Levene's Test) and One Way ANOVA (Scheffe Test).

Keywords: Accounting Information System, Globalization, Information Technologies, Contributions of Accounting Information System, Members of Accounting Profession.

1.GİRİŞ

Küreselleşme ve bilgi teknolojisinin gelişmesiyle muhasebe bilgi sisteminin geliştirdiği ve sunduğu muhasebe bilgilerinin önemi daha da artmıştır. Günümüzde işletmeler muhasebe bilgilerini rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla kullanmakta ve diğer işletmelere karşı avantajlar elde etmektedir.

Muhasebe bilgi sistemi; üretim maliyetlerinin oluşması, hasılat, satışlar, alacaklar, maddi duran varlıklar, nakit yönetimi gibi konularda işletme içindeki ve işletme dışındaki bilgi kullanıcılarına muhasebe bilgisi sağlamaktadır. Dolayısıyla bu bilgilerin işletmeler ve işletme yöneticileri, sahipleri, ortakları, çalışanları, kredi verenler, kamuoyu ve devlet gibi bilgi

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İİBF İşletme Anabilim Dalı ELAZIĞ, e-posta: gamzeayca@firat.edu.tr

kullanıcılarının zarar etmemeleri için doğru, güvenilir ve zamanında sunulmuş olması gerekmektedir. Muhasebe bilgilerinin hata, hile ve önyargılardan arındırılarak yöneticilerin karar vermelerine yardımcı olacak nitelikteki bilgiler olması büyük önem taşımaktadır.

İşletmelerde bilgisayar ve internet kullanımının artmasıyla bilgi güvenlik riskleri ortaya çıkmıştır. İşletmelerin bilgisayarlaşması sonucu muhasebe bilgilerinin kötü niyetli kişiler tarafından çalınması riski de artmıştır. Bilgisayar kullanan işletmelerde muhasebe kayıtlarına yetkisiz erişim ve muhasebe kayıtlarının değiştirilmesi gibi hilelerin yapılma ihtimali yüksektir.

Bu çalışmanın amacı, muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemine bakış açılarını tespit etmek ve bu konuyu değerlendirmektir. Bu çerçevede öncelikli olarak genel açıklamalarda bulunulmuş ve Elazığ ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde bir anket çalışması yapılmıştır.

2. MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİ VE BİLGİ TEKNOLOJİSİ

19. yüzyılın sonları ve 20 yüzyılın başlarından itibaren gelişen teknoloji, iş hayatında makine ve elektronik cihazların kullanılmaya başlanması, yeni veri ve bilgilerin oluşturulmasına olanak tanımaktadır. Özellikle rekabet avantajı yakalamanın önemli olmaya başladığı bu yüzyıllarda işletmelerin muhasebe konusunda en düşük maliyetle en yüksek kâr elde etme amacı, bilgilerin toplanması, raporlanması, kontrolü ve ortaya çıkabilecek her türlü sorunun çözümü gibi konular muhasebe bilgi sistemine gerekliliği ortaya çıkarmıştır (Kaderli ve Köroğlu, 2014: 24). Muhasebe bilgi sistemi, yönetim bilgi sisteminin alt sistemlerinden biridir.

Bilgi sistemleri içinde en önemlisi muhasebe bilgi sistemidir. Çünkü muhasebeden alınan bilgilerle işletmeler gelecekle ilgili stratejik kararlar alabilmekte, ileride meydana gelebilecek riskleri bu bilgilerden yola çıkarak kontrol altında tutabilmektedir. Ayrıca işletme dışındaki kişiler de finansal muhasebe bilgilerinden yararlanabilmektedirler (Dinç ve Varıcı, 2008: 70).

Muhasebe bilgi sistemi, işletmenin varlıkları ve bu varlıkların kaynakları olan sermaye ve borçlar üzerinde değişme yaratan mali nitelikli işlemlere ait verileri toplayan, toplanan verileri işleyerek bilgiye dönüştüren ve ortaya çıkan bilgileri raporlayan bir bilgi sistemidir (Sürmeli ve Diğerleri, 2011: 43). Ayrıca muhasebe bilgi sistemi; yönetimin varlıklar üzerindeki yönetim sorumluluğunu yerine getirmek, işletme eylemlerinin kontrolünü sağlamak, geleceğe ilişkin işletme faaliyetlerini planlamak için gerekli bilgileri sağlamaya yönelik bir sistem olarak da tanımlanabilir. Bu yönüyle muhasebe bilgi sistemi, işletme bilgi sisteminin en temel unsuru olup işletmenin sürekliliğini sağlama yönünde işletme faaliyetlerinin geleceğe yönelik koşullar dikkate alınarak planlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu sistem, hem geleneksel muhasebe işlevlerini yerine getiren ve hem de yönetim muhasebesi, maliyet muhasebesi, sorumluluk muhasebesi, işletme bütçesi gibi yönetsel işlevleri içeren geniş bir bütündür (Dalğar ve Diğerleri, 2014: 50-51). Yani muhasebe bilgi sistemi; varlıkların korunmasını, işletme faaliyetlerinin kontrol edilerek etkin ve verimli olmasını ve geleceğe yönelik işletme faaliyetlerini planlamayı amaçlamaktadır.

İşletmelerde muhasebe bilgi sisteminin oluşturulmasında dikkate alınması gereken bir takım ilkeler mevcuttur. Bu ilkeler aşağıda kısaca açıklanmıştır (Dinç ve Abdioğlu, 2009: 165):

Uygun Maliyet İlkesi: Bu ilke, muhasebe bilgi sisteminin kurulması ve işletilmesinde fayda-maliyet analizine dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Raporlama İlkesi: Bu ilke, muhasebe bilgi sisteminin düzenli olarak ve gerçeği yansıtır şekilde mali tabloların ve diğer raporların hazırlanması gerektiğini ifade etmektedir.

İnsan Etkeni İlkesi: Muhasebe bilgi sistemini işletecek personelin yeterli sayıda ve mesleki yeterliliğe sahip olması gerektiğini ifade etmektedir.

Örgüt Yapısı İlkesi: Muhasebe bilgi sisteminde, kusursuz bir personel yönetiminin olması, yetki ve sorumlulukların uygun bir şekilde dağıtılması, görev tanımlarının yapılmış olmasını ifade etmektedir.

Açık ve Anlaşılabilir Olma İlkesi: Muhasebe bilgi sisteminin rahatlıkla anlaşılabilir ve açık olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu ilke gereğince bir sistemin etkin olması, karmaşık olmasını gerektirmemelidir.

Veri Biriktirme ve İşleme İlkesi: Muhasebe bilgi sistemi içerisinde gelen verilerin düzenli bir şekilde kaydedilmelerini, bu kayıtların işlenerek çeşitli bilgiler üretilmesini ve bu bilgilerin belgeler yardımı ile saklanmasını ifade etmektedir. Bu ilke, kısaca, girdi-işlem-çıkıtı olarak tanımlanmaktadır.

Muhasebe bilgi sistemi ve muhasebe mesleğini yapan muhasebeciler ile diğer unvanları taşıyan kişiler 1950'lerden bu yana hızlı gelişen ve değişik uygulamalarla ortaya çıkan bilgi teknolojilerinden önemli derecede etkilenmişlerdir (Sürmeli ve Diğerleri, 2011: 48).

Muhasebeciler, donanım ve yazılım satın alımlarında karar alıcılara daha güvenilir ve doğru finansal bilgilerin sağlanması amacıyla yardımcı olmalıdırlar. Günümüzde denetçiler, genellikle denetimlerini bilgisayarlı sistemlerde bilgisayar aracılığı ile gerçekleştirmektedirler. Bu durum, denetçilerin otomasyonu ve otomatik kontrolleri anlaması ve bununla birlikte bir muhasebe sisteminin güçlü, etkin ve zayıf yönlerini tanımlayabilmesi gerektiğini ifade eder. Mevcut bir sistemin etkinliğinin ve verimliliğinin değerlendirilmesinin genellikle muhasebecilere sorulması nedeniyle, bilgi teknolojisi, muhasebe meslek mensupları açısından önem taşımaktadır (Sürmeli ve Diğerleri, 2011: 95).

Bilgi teknolojilerindeki gelişim, işletmelerdeki birçok uygulamaya büyük etkilerde bulunmuştur. Bu etkilerin en önemlisi muhasebe uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Bilgi teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve yaygın kullanım; muhasebe uygulamalarında ticari yazılım ürünlerinin ortaya çıkmasına yol açmış, bu da verilerin işleme ve analiz etme sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Önceleri, muhasebe faaliyetlerinin bilgisayar ortamında izlenmesine öncülük eden "genel muhasebe programları" geliştirilmiştir. Bu programlarla defter tutma, beyanname ve bildirgelerin hızlı ve daha düşük maliyetle hazırlanması sağlanmıştır. Daha sonra planlama, kontrol ve karar desteği için gerekli bilgileri sağlamayan bu programlar yerine muhasebede entegre programlar kullanılmaya başlanmış, böylelikle herhangi bir amaçla bilgisayara girilen bir bilginin muhasebe kaydının otomatik olarak yapılması sağlanmıştır. Son zamanlarda işletmelerin tüm bölüm ve fonksiyonlarını bir bilgisayar sisteminde tümleşik hale getiren kurumsal kaynak planlaması-KKP (Enterprise Resource Planning-ERP) yazılımları kullanılmaya başlanmıştır. Bilgi teknolojilerindeki bu değişim muhasebe programlarının da hızlı değişimini sağlamış, nitekim günümüzde KKP uygulamaları, e-ticaret, e-işletme gibi yeni oluşumlar ve uygulamalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle eskiden günler alan birçok muhasebe işlemi, veri kaydı ve analizi günümüzde sadece dakikalar almakta ve hata oranı sifıra yakın olmaktadır. Bilgisayarın muhasebe alanındaki başlıca faydaları şöyle özetlenebilir (Güzel ve Mersin, 2007: 172-174):

- İşlemlerin izlenmesi, bilgisayarla daha hızlı ve yalın bir şekilde dönüşmüştür.
- Raporların düzenlenmesi bilgisayarın yardımıyla daha kolay hale gelmiştir.
- Sonuçları anlamlandırmada bilgisayardan yararlanılmaya başlanılmıştır.
- Bilgisayarın hızlı işlem yapıp sonuçları anında ve istenilen detayda verebiliyor olması, karar alma sürecini hızlandırmıştır.
- Stok seviyesi devamlı kontrol altında olduğu için üretimdeki aksamalar en aza indirgenmiştir.
- Finansal bilgilerin saklanabildiği bir veri tabanı oluşturularak geçmiş, şimdi ve gelecek hakkında bilgi sağlanması, daha az zaman ve enerji harcanması sağlanmıştır.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Demir (2005) çalışmasında, küreselleşen dünyada yaşanan yoğun rekabet ortamı ve teknolojik gelişmeler nedeniyle muhasebe bilgi sistemlerinde bilgilerin bilgisayar ortamında üretilmesi ve sunulması gerektiğini belirtmiştir. İşlemlerin bilgisayar ortamında yürütülmesi çeşitli güvenlik sorunlarını gündeme getirmiş ve işletmeler iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalmıştır.

Gökdeniz (2005) çalışmasında, muhasebe bilgi sistemini ayrıntılı olarak incelemiştir. Ayrıca teknoloji ve muhasebe bilgi sistemi üzerinde durmuş ve bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişmelerin muhasebe sistemleri üzerinde etkili olduğunu ve muhasebe bilgi sistemlerini ön plana çıkarttığını belirtmiştir. Muhasebe sistemlerinin bilgisayar ortamında olmasının işletmelere bazı faydalar sağladığını açıklamıştır. Bu faydalar; bilgisayarlı muhasebe sistemlerinin hızlı, kesin ve güvenilir olması ve verilerin tek bir yere yüklenip saklanabilmesidir. Sonuç olarak bilgisayar tabanlı muhasebe sistemleri, işletmelere zaman ve hız açısından avantaj sağlarken maliyetleri de artırmaktadır.

Güzel ve Mersin (2007), bilgi teknolojisindeki gelişimin muhasebe uygulamaları açısından yarattığı değeri ortaya koymaya çalışmışlardır. Hızla gelişen yeni program ve yazılımlar sayesinde işletmeler muhasebe uygulamalarında çok önemli kolaylıklar kazanmıştır.

Kalmış ve Dalgın (2010), muhasebe bilgilerinin karar alma sürecindeki gerekliliğini vurgulamış ve muhasebe bilgilerinin kullanılmasıyla işletme kararlarını etkileyip etkilemediğine ilişkin Çanakkale’de imalat işletmelerinde bir çalışma yapmışlardır. Sonuç olarak; Çanakkale imalat işletmelerinde ağırlıklı olarak stratejik kararların alındığı, muhasebe bilgileri ile bu kararlar arasında ilişkinin olmadığı, dolayısıyla muhasebe bilgilerinin kullanımının bu kararların alınmasını etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Demir (2010) çalışmasında, bilginin işletmelerin karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynadığını ve bilginin işletmelerin başarısında etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kaliteli bilginin özellikleri ve muhasebe bilgi kalitesini etkileyen faktörleri açıklamıştır.

Yazıcı (2010), işletmelerin yönetim kararlarında muhasebe bilgi sisteminden faydalanma düzeyini gösteren faktörler açısından Erzurum organize sanayi bölgesinde yer alan Kobi’lerde çalışma yapmıştır. Sonuç olarak, işletme büyüklüğü arttıkça yönetim kararlarında muhasebe bilgi sisteminden faydalanma düzeyinin de arttığı belirlenmiştir.

Tekşen ve diğerleri (2011), muhasebe bilgi sisteminde bilgi güvenilirliğinin incelenmesine ilişkin çalışmada meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemindeki bilgi güvenilirliğine bakış açılarını değerlendirmişlerdir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin muhasebe bilgi sistemine etkileri, muhasebe bilgi sistemi ile bilgi güvenilirliği ilişkisi, güvenilir muhasebe bilgilerinin etkileri, muhasebe bilgi sisteminin güvenilirliğini tehdit eden unsurlar ve yöneticiler ile muhasebe bilgi sisteminin güvenilirliği ilişkisine yönelik sonuçlara ulaşılmıştır.

Acar ve Özçelik (2011), işletmelerde en eski ve önemli bilgi sisteminin muhasebe bilgi sistemi olduğunu ve muhasebe bilgi sisteminde üretilen bilgilerin iç ve dış bilgi kullanıcıları tarafından kullanıldığını belirtmişlerdir. Bilgi kalitesinin geliştirilebilmesi için odaklanması gereken alanlar kritik başarı faktörleridir. Kritik başarı faktörlerinin tanımlanması, muhasebe bilgi kalite geliştirme çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Akgün ve Kılıç (2013), muhasebe bilgi sistemi ve yönetim bilgi sistemini kavramsal olarak ele almıştır. Muhasebe bilgi sisteminin işletme yönetimine ilişkin etkinliğini belirlemeye yönelik olarak regresyon analizini uygulamış ve muhasebe bilgi sisteminin getirdiği yeniliklerin işletme yönetiminin etkinliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Dereköy ve Kalmış (2013), hastanelerde kullanılabilecek çok boyutlu bir performans ölçüm modeli önermek ve model kapsamında, performans ölçümü için gerekli verilerin neler olduğunu tespit etmek; performans ölçümünde muhasebe bilgi sisteminden yararlanılıp yararlanılmadığını

irdemek ve performans ölçümüne olanak sağlayacak bir muhasebe bilgi sistemine yönelik öneriler getirmek amacıyla çalışma yapmışlardır. Önerilen performans ölçüm modelinin hastanede uygulanması halinde, muhasebe bilgi sistemindeki eksiklerin neler olduğu ve sistemdeki değişimin nasıl gerçekleştirilebileceği ele alınmış; performans ölçümüne yönelik bir muhasebe bilgi sisteminin geliştirilmesi konusunda öneriler sunulmuştur. Performans ölçümü için sadece mali verilerin yetersiz olduğu ve mali veriler ile mali olmayan verilerin entegre olarak bilgiye dönüştürüldüğü bütünlük bir muhasebe bilgi sisteminin gerekliliği ortaya konulmuştur.

Yıldız ve Baskan (2014) çalışmasında, 31 Aralık 2000 tarihinde Enron'daki muhasebe hilelerinin dünyayı etkileyebilecek muhasebe krizlerine yol açtığını belirtmiştir. Muhasebe hilelerinin önlenmesi için şirketler bir takım araçlardan yararlanmaktadır. Bu araçlar; iç denetim, iç kontrol, bağımsız denetim, ihbar hatları, tesadüfi (muhasebe hata ve hilelerinin ilgili kişilerin karşısına hiçbir çalışma yapmaksızın rastlantı eseri çıkması), özel hata ve hile inceleme birimleridir. Bu çalışmada muhasebe hilelerinin önlenmesinde kullanılan araçlar incelenmiş ve BİST'deki şirketler üzerinde bu araçların kullanılabilirliğini ve en etkili aracı tespit etmek amaçlanmıştır.

Dalğar ve diğerleri (2014), üretim sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin muhasebe bilgi sistemini kullanmalarına ilişkin görüşlerini belirlemeye çalışmışlardır. Muhasebe uygulamalarına önemli ölçüde yön veren ve gelecekte de etki edecek olan muhasebe bilgi sisteminin üretim işletmelerindeki kullanımları tespit edilmek istenmiştir.

Ramli ve Iskandar (2014), resmi ve gayri resmi yapıların kontrol otoritesi ve işletme stratejisinin yönetim muhasebe bilgi sistemlerinin özelliklerini etkileyip etkilemediğini test etmiştir. Çoğu Endonezya Cakarta'dan üretim şirketlerinin 430 yöneticilerinden 195 katılımcı cevap vermiştir. Resmi ve gayri resmi otorite ve işletme stratejisinin, önemli ve olumlu olarak yönetim muhasebe bilgi sisteminin özelliklerini etkilediği bulunmuştur. Gayri resmi ve işletme stratejisi, resmi otorite daha az etkiye sahip olduğunda karar vericiler için yönetim muhasebe bilgi sistemlerinde büyük bir etkiye sahiptir.

Patasiene ve Diğerleri (2015), öğrenciler üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Kaunas Teknoloji Üniversitesi'nde işletme okuyan öğrencilerin sınav sonuçları analizleri, muhasebe ile ilgili konularda nispeten düşük notlar aldıklarını göstermiştir. Sınavların analiz sonuçları, sistematik olarak bütünlük olmuş olan muhasebe, muhasebe bilgi sistemleri ve işletme temelleriyle ilgili anlama güçlüklerini göstermektedir. Çalışmanın esas amacı, işletme bilgi sistemlerini öğretmek için bir araç oluşturmak ayrıca muhasebe bilgi sistemlerinin öğretim ve öğrenimini geliştirmektir. Sonuç olarak, bilgisayarlı muhasebe sistemi "PRAGMA" ile "Hard Nut" işletme oyununun kullanılması önerilmiştir. Bu senaryo, bilgisayarlı muhasebe sisteminin avantajlarını ve dezavantajlarını (örneğin, tarihi veri eksikliği) göstermektedir.

Trigo ve Diğerleri (2016), işletme ve bilgi teknolojisinin uyumunun hem işletmeler hem de teknoloji yöneticileri için hâlâ önemli olduğunu belirtmektedir. Bilgi teknolojisinin özellikle muhasebe bilgi sistemine verdiği destekle, şirketlerin performansı ve verimliliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu kanıtlanmıştır.

Zhai ve Wang (2016), çalışmasında muhasebe bilgi kalitesi ve muhasebe bilgisinin yönetsel fonksiyonu açısından sermaye yatırım seçimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Halka açık şirketlerin muhasebe bilgi kalitesi ne kadar yüksekse özellikle listelenen şirketlerin kurumsal yönetimi zayıf olduğunda ilişki o kadar güçlüdür. Bulgular, muhasebe bilgi kalitesinin kurumsal yönetim fonksiyonunu tamamlayan ve güçlendiren sermaye yatırım tercihini en iyi şekilde kullanabildiğini açıklamaktadır.

4. ELAZIĞ İLİNDE FAALİYETTE BULUNAN MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MUHASEBE BİLGİ SİSTEMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgiler verilerek araştırma bulguları analiz edilecektir.

4.1.Araştırmanın Amacı

Bilgi teknolojisinin gelişmesi, muhasebe bilgi sistemini olumlu yönde etkilemiştir. Bu durum muhasebe bilgi sisteminin sunduğu finansal bilgilerin daha doğru ve güvenilir olmasını sağlayarak işletmelere önemli avantajlar sağlamıştır. Muhasebe meslek mensuplarının işletmelerin muhasebe sistemlerini kurmak ya da geliştirmek görevleri de dikkate alındığında muhasebe bilgi sistemlerinin meslek mensupları açısından önemi daha da anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Elazığ ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi hakkındaki görüşlerini tespit etmek için bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada anket uygulaması yapılmış ve sonuçlar analiz edilmiştir.

4.2.Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma, Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde yapılmıştır. TÜRMOB'a göre Elazığ SMMMO'da; 24 serbest muhasebeci ve 222 serbest muhasebeci mali müşavir olmak üzere toplam 246 muhasebe meslek mensubu bulunmaktadır (<http://www.turmob.org.tr/TurmobWeb/Kurumsal/UyeIstatistikleri>, Erişim Tarihi: 02.12.2017). Elazığ-Bingöl SMMMO verilerine göre, Elazığ'da 129 serbest çalışan muhasebe meslek mensubu olduğu görülmektedir (<http://www.elazigsmmmo.org.tr/elazig-uyelerimiz>, Erişim Tarihi: 02.12.2017). Anketler Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren meslek mensuplarına dağıtılmış ve 106 meslek mensubundan geri dönüş sağlanabilmiştir.

Araştırmada veri elde edebilmek amacıyla anket formu hazırlanmıştır. Anket formundaki sorular, kaynakçada belirtilen konuyla ilgili çalışmalardan esinlenilerek tarafımda hazırlanmıştır. Ankette 5'li likert ölçeği (1 Kesinlikle Katılmıyorum, 2 Katılmıyorum, 3 Fikrim Yok, 4 Katılıyorum ve 5 Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Anket soruları iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, demografik özelliklere ilişkin 6 soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise muhasebe bilgi sistemine ilişkin 6 soru ve 21 ifade yer almaktadır. Anket verileri SPSS programı ile analiz edilmiştir. Analizde; frekans, standart sapma, ortalama, Independent Sample T-Testi (Levene Testi) ve One Way Anova (Scheffe testi) testleri uygulanmıştır.

4.3.Araştırma Bulguları ve Yorumu

4.3.1.Anketin Güvenilirlik Testi

Anketin güvenilirliğini gösteren Cronbach Alpha değeri % 73,7 olarak bulunmuştur. Cronbach Alpha değeri % 70'den yüksek olduğu için anketin güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Anketin Güvenilirlik Katsayısı

Anket Sayısı	196
Soru Sayısı	21
Cronbach Alpha	0,737

4.3.2.Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının demografik özelliklerine ilişkin sonuçlar Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Muhasebe Meslek Mensuplarının Demografik Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde	Standart Sapma	Ortalama
Cinsiyetiniz	Erkek	101	95,3	0,21301	1,0472
	Kadın	5	4,7		
Yaşınız	20-30	4	3,8	1,06841	3,1038
	31-40	29	27,4		
	41-50	39	36,8		
	51-60	20	18,9		
	61 ve Üstü	14	13,2		
Medeni Durumunuz	Evli	98	92,5	0,26541	1,0755
	Bekâr	8	7,5		
Mesleğiniz	SM	8	7,5	0,28515	1,9340
	SMMM	97	91,5		
	YMM	1	0,9		
Mesleki Tecrübeniz	2-5	9	8,5	1,38562	4,8208
	6-10	15	14,2		
	11-15	13	12,3		
	16-20	18	17		
	21 ve Üstü	51	48,1		
Eğitim Durumunuz	Lise	12	11,3	0,81031	2,8302
	Yüksek Okul	9	8,5		
	Lisans	70	66		
	Yüksek Lisans	15	14,2		
	Toplam	106	100		

Tablo 2 incelendiğinde meslek mensuplarının % 95,3'ünün erkek, % 36,8'inin 41-50 yaş arasında ve % 92,5'inin evli olduğu görülmektedir. Meslek mensuplarının % 91,5'i SMMM'dir. Mesleki tecrübelerine bakıldığında meslek mensuplarının % 48,1'inin 21 yıl ve üstü deneyime sahip oldukları ve % 66'sının ise lisans mezunu oldukları görülmektedir.

4.3.3. Bilgi Sistemine İhtiyaç Duyulma Nedenlerine İlişkin Sonuçlar

Bilgi sistemine ihtiyaç duyulma nedenlerine ilişkin sonuçlar Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3: Bilgi Sistemine İhtiyaç Duyulma Nedenlerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
1.Küreselleşmenin etkisi	Kesinlikle Katılmıyorum	4	3,8
	Katılmıyorum	3	2,8
	Fikrim Yok	8	7,5
	Katılıyorum	61	57,5
	Kesinlikle Katılıyorum	30	28,3
2.Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler	Kesinlikle Katılmıyorum	2	1,9
	Katılmıyorum	-	-
	Fikrim Yok	1	0,9
	Katılıyorum	43	40,6
	Kesinlikle Katılıyorum	60	56,6
3.Geleceğe yönelik planlar oluşturma isteği	Kesinlikle Katılmıyorum	2	1,9
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	3	2,8
	Katılıyorum	56	52,8
	Kesinlikle Katılıyorum	43	40,6
4.Bilgi sunma alanındaki hizmet işletmelerinde meydana gelen değişimler	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	3	2,8
	Fikrim Yok	5	4,7
	Katılıyorum	55	51,9
	Kesinlikle Katılıyorum	43	40,6
5.Zamanlı, ilgili, doğru, bütün ve özet bilgi elde etmek	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	2	1,9
	Katılıyorum	54	50,9
	Kesinlikle Katılıyorum	47	44,3
Toplam		106	100

Tablo 3'de görüldüğü gibi meslek mensupları, % 97,2 (katılıyorum + kesinlikle katılıyorum) ile "bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler", % 95,2 ile "zamanlı, ilgili, doğru, bütün ve özet bilgi elde etmek", % 93,4 ile "geleceğe yönelik planlar oluşturma isteği", % 92,5 ile "bilgi sunma

alanındaki hizmet işletmelerinde meydana gelen değişimler” ve % 85,8 ile “küreselleşmenin etkisi” ifadelerine katılmaktadır. Meslek mensupları, en çok “bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler” ve “zamanlı, ilgili, doğru, bütün ve özet bilgi elde etmek” nedenleriyle bilgi sistemine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

4.3.4. Muhasebe Bilgi Sisteminin Katkılarına İlişkin Sonuçlar

Muhasebe bilgi sisteminin katkılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4: Muhasebe Bilgi Sisteminin Katkılarına İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
1. Ürün ve hizmetlerin kalitesinin geliştirilmesi ve maliyetlerin azaltılması	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	3	2,8
	Fikrim Yok	2	1,9
	Katılıyorum	52	49,1
	Kesinlikle Katılıyorum	49	46,2
2. Karar almanın geliştirilmesi	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	3	2,8
	Fikrim Yok	6	5,7
	Katılıyorum	50	47,2
	Kesinlikle Katılıyorum	47	44,3
3. Bilgi ve uzmanlığın paylaşılması	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	4	3,8
	Fikrim Yok	3	2,8
	Katılıyorum	51	48,1
	Kesinlikle Katılıyorum	47	44,3
4. Veri tekrarını ve hataları önleyerek veri analizini, bilgi paylaşımını ve bilgi sorgulamasını kolaylaştırması	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	3	2,8
	Katılıyorum	36	34
	Kesinlikle Katılıyorum	64	60,4
	Toplam	106	100

Tablo 4 incelendiğinde meslek mensupları; “ürün ve hizmetlerin kalitesinin geliştirilmesi ve maliyetlerin azaltılması” ifadesine % 95,3, “veri tekrarını ve hataları önleyerek veri analizini, bilgi paylaşımını ve bilgi sorgulamasını kolaylaştırması” ifadesine % 94,4, “bilgi ve uzmanlığın paylaşılması” ifadesine % 92,4 ve “karar almanın geliştirilmesi” ifadesine % 91,5 oranında katılmaktadır. Meslek mensupları, muhasebe bilgi sistemlerinin özellikle ürün ve hizmetlerin kalitesini geliştireceğini ve maliyetleri azaltacağını düşünmektedir.

4.3.5. Temel Yönetim Bilgi Sistemlerinin Önem Derecelerine İlişkin Sonuçlar

Temel yönetim bilgi sistemlerinin önem derecelerine ilişkin sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Temel Yönetim Bilgi Sistemlerinin Önem Dereceleri

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
1. Üretim bilgi sistemi	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	2	1,9
	Kararsızım	3	2,8
	Önemli	57	53,8
	Çok Önemli	44	41,5
2. Pazarlama bilgi sistemi	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	5	4,7
	Kararsızım	2	1,9
	Önemli	55	51,9
	Çok Önemli	44	41,5
3. İnsan kaynakları bilgi sistemi	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	4	3,8
	Kararsızım	7	6,6
	Önemli	52	49,1
	Çok Önemli	43	40,6
4. Finans bilgi sistemi	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	-	-
	Kararsızım	5	4,7
	Önemli	32	30,2
	Çok Önemli	69	65,1

5.Muhasebe bilgi sistemi	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	-	-
	Kararsızım	2	1,9
	Önemli	25	23,6
	Çok Önemli	79	74,5
	Toplam	106	100

Meslek mensupları; muhasebe bilgi sistemini % 98,1, üretim bilgi sistemini ve finans bilgi sistemini % 95,3, pazarlama bilgi sistemini % 93,4, insan kaynakları bilgi sistemini % 89,7 ile önemli görmektedir. Muhasebe meslek mensupları, muhasebe bilgi sistemi ve finans bilgi sisteminin daha önemli olduğunu düşünmektedir.

4.3.6. Bilgi Teknolojisinin Muhasebe Bilgi Sistemini ve Muhasebe Meslek Mensuplarını Hangi Yönleriyle Etkilediğine İlişkin Sonuçlar

Bilgi teknolojisinin muhasebe bilgi sistemini ve muhasebe meslek mensuplarını hangi yönleriyle etkilediğine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6: Bilgi Teknolojisinin Muhasebe Bilgi Sistemini ve Muhasebe Meslek Mensuplarını Hangi Yönleriyle Etkilediğine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
1.Bilgi teknolojisi, gereksiz bilgileri ve verilerin tekrar edilmesini ortadan kaldırarak işlemlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	4	3,8
	Katılıyorum	56	52,8
	Kesinlikle Katılıyorum	43	40,6
2.Bilgi teknolojisi en ayrıntılı bilgiye en hızlı ve ekonomik olarak ulaşma imkânı sağlamaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	-	-
	Fikrim Yok	2	1,9
	Katılıyorum	40	37,7
	Kesinlikle Katılıyorum	64	60,4
3.Bilgi teknolojisi, bilgi paylaşımını ve sorgulamayı kolaylaştırmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	4	3,8
	Katılıyorum	40	37,7
	Kesinlikle Katılıyorum	60	56,6
4.Bilgi teknolojisi, hataları ve hileleri önlemektedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	9	8,5
	Fikrim Yok	4	3,8
	Katılıyorum	54	50,9
	Kesinlikle Katılıyorum	39	36,8
5.Bilgi teknolojisinin gelişmesiyle işletmelerde daha çok muhasebe hilesi yapılmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	22	20,8
	Katılmıyorum	48	45,3
	Fikrim Yok	8	7,5
	Katılıyorum	17	16
	Kesinlikle Katılıyorum	11	10,4
6.Muhasebeciler işletmelerin muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, muhasebe, finans ve mali mevzuatla ilgili işlemleri ve denetimle ilgili işlemleri yaparken bilgi teknolojisinden yararlanmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	1	0,9
	Fikrim Yok	3	2,8
	Katılıyorum	48	45,3
	Kesinlikle Katılıyorum	54	50,9
7.Bilgi teknolojisinin bilinmesi ve kullanılması muhasebeciler açısından oldukça önemlidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	-	-
	Fikrim Yok	2	1,9
	Katılıyorum	39	36,8
	Kesinlikle Katılıyorum	65	61,3
8.Bilgi teknolojisinin kullanımı ile maliyetler azalmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	5	4,7
	Fikrim Yok	10	9,4
	Katılıyorum	44	41,5
	Kesinlikle Katılıyorum	46	43,4
9.Bilgi teknolojisinin kullanılmasıyla muhasebecilerin yaptıkları denetim faaliyetleri kolaylaşmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	4	3,8
	Katılıyorum	50	47,2
	Kesinlikle Katılıyorum	50	47,2

10.Muhasebecilere farklı noktalardan verilere ulaşma imkânı sağlamaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	3	2,8
	Fikrim Yok	5	4,7
	Katılıyorum	50	47,2
	Kesinlikle Katılıyorum	48	45,3
	Toplam	106	100

Tablo 6'yı incelediğimizde muhasebe meslek mensuplarının yukarıdaki ifadelerine genel olarak katıldığı görülmektedir. En yüksek oranlara bakıldığında; “bilgi teknolojisi en ayrıntılı bilgiye en hızlı ve ekonomik olarak ulaşma imkânı sağlamaktadır” ve “bilgi teknolojisinin bilinmesi ve kullanılması muhasebeciler açısından oldukça önemlidir” ifadelerine % 98,1, “muhasebeciler işletmelerin muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, muhasebe, finans ve mali mevzuatla ilgili işlemleri ve denetimle ilgili işlemleri yaparken bilgi teknolojisinden yararlanmaktadır” ifadesine % 96,2 ve “bilgi teknolojisinin kullanılmasıyla muhasebecilerin yaptıkları denetim faaliyetleri kolaylaşmaktadır” ifadesine % 94,4 ile katıldıkları görülmektedir. Ayrıca meslek mensupları, “bilgi teknolojisinin gelişmesiyle işletmelerde daha çok muhasebe hilesi yapılmaktadır” ifadesine % 66,1 oranında katılmamaktadır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde bilgi teknolojisinin, muhasebe bilgi sistemini ve muhasebe meslek mensuplarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

4.3.7. Muhasebe Bilgi Sistemi Geliştirme İlkelerinin Önem Derecelerine İlişkin Sonuçlar

Muhasebe bilgi sistemi geliştirme ilkelerinin önem derecelerine ilişkin sonuçlar Tablo: 7'de verilmektedir.

Tablo 7: Muhasebe Bilgi Sistemi Geliştirme İlkelerinin Önem Derecelerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
1.Uygun maliyet ilkesi	Çok Önemsiz	1	0,9
	Önemsiz	2	1,9
	Kararsızım	4	3,8
	Önemli	64	60,4
	Çok Önemli	35	33
2.Raporlama ilkesi	Çok Önemsiz	1	0,9
	Önemsiz	2	1,9
	Kararsızım	2	1,9
	Önemli	50	47,2
	Çok Önemli	51	48,1
3.İnsan etkeni ilkesi	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	5	4,7
	Kararsızım	6	5,7
	Önemli	65	61,3
	Çok Önemli	30	28,3
4.Örgüt yapısı ilkesi	Çok Önemsiz	1	0,9
	Önemsiz	3	2,8
	Kararsızım	15	14,2
	Önemli	63	59,4
	Çok Önemli	24	22,6
5.Esnak olma ilkesi	Çok Önemsiz	1	0,9
	Önemsiz	10	9,4
	Kararsızım	18	17
	Önemli	53	50
	Çok Önemli	24	22,6
6.Açık ve anlaşılabilir olma ilkesi	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	1	0,9
	Kararsızım	2	1,9
	Önemli	48	45,3
	Çok Önemli	55	51,9
7.Verit biriktirme ve süreçleme ilkesi	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	3	2,8
	Kararsızım	-	-
	Önemli	45	42,5
	Çok Önemli	58	54,7
Toplam		106	100

Tablo 7'ye bakıldığında meslek mensupları, muhasebe bilgi sistemi geliştirme ilkelerinin tamamının önemli olduğunu düşünmektedir. Meslek mensupları; açık ve anlaşılabilir olma ilkesi ve veri biriktirme ve süreçleme ilkesine % 97,2, raporlama ilkesine % 95,3, uygun maliyet ilkesine % 93,4, insan etkeni ilkesine % 89,6, örgüt yapısı ilkesine % 82 ve esnek olma ilkesine % 72,6 ile katılmaktadır.

4.3.8. Bilgisayar Kullanılan Bir İşletmede Yapılan Genel Kontrollerin Önem Derecelerine İlişkin Sonuçlar

Bilgisayar kullanılan bir işletmede yapılan genel kontrollerin önem derecelerine ilişkin sonuçlar Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8: Bilgisayar Kullanılan Bir İşletmede Yapılan Genel Kontrollerin Önem Derecelerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
1.Örgütsel kontroller	Çok Önemsiz	1	0,9
	Önemsiz	3	2,8
	Kararsızım	11	10,4
	Önemli	67	63,2
	Çok Önemli	24	22,6
2.İşletim sistemi kontrolleri	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	3	2,8
	Kararsızım	1	0,9
	Önemli	52	49,1
	Çok Önemli	50	47,2
3.Verii kaynağı kontrolleri	Çok Önemsiz	1	0,9
	Önemsiz	1	0,9
	Kararsızım	1	0,9
	Önemli	46	43,4
	Çok Önemli	57	53,8
4.Sistem geliştirme kontrolleri	Çok Önemsiz	1	0,9
	Önemsiz	1	0,9
	Kararsızım	-	-
	Önemli	59	55,7
	Çok Önemli	45	42,5
5.Sistem bakım kontrolleri	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	3	2,8
	Kararsızım	2	1,9
	Önemli	59	55,7
	Çok Önemli	42	39,6
6.Bilgi işlem merkezi güvenliği ve kontrolü	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	-	-
	Kararsızım	2	1,9
	Önemli	38	35,8
	Çok Önemli	66	62,3
7.Verii iletişim kontrolleri	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	1	0,9
	Kararsızım	2	1,9
	Önemli	46	43,4
	Çok Önemli	57	53,8
8.Elektronik veri değişim kontrolleri	Çok Önemsiz	-	-
	Önemsiz	4	3,8
	Kararsızım	3	2,8
	Önemli	53	50
	Çok Önemli	46	43,4
Toplam		106	100

Tablo 8 incelendiğinde meslek mensupları, bilgisayar kullanılan bir işletmede yapılan genel kontrollerin önemli olduğunu düşünmektedir. Meslek mensupları; % 98,2 ile sistem geliştirme kontrollerinin, % 98,1 ile bilgi işlem merkezi güvenliği ve kontrolünün, % 97,2 ile veri kaynağı kontrolleri ve veri iletişim kontrollerinin, % 96,3 ile işletim sistemi kontrollerinin, % 95,3 ile sistem bakım kontrollerinin, % 93,4 ile elektronik veri değişim kontrollerinin ve % 85,8 ile örgütsel kontrollerin önemli olduğunu düşünmektedir.

4.3.9. Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Sonuçlar

Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi hakkındaki düşüncelerine ilişkin sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 9: Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Sonuçlar

Değişkenler	Dereceler	Frekans	Yüzde
1.Temel yönetim bilgi sistemlerinden en önemlisi muhasebe bilgi sistemidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	4	3,8
	Fikrim Yok	2	1,9
	Katılıyorum	62	58,5
	Kesinlikle Katılıyorum	38	35,8
2.Küreselleşme ve bilgi teknolojisi, muhasebe bilgi sisteminin önemini artırmıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	4	3,8
	Fikrim Yok	5	4,7
	Katılıyorum	64	60,4
	Kesinlikle Katılıyorum	33	31,1
3.Muhasebe bilgi sistemini geliştirme ilkelerinden en önemlisi uygun maliyet ilkesidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	6	5,7
	Fikrim Yok	9	8,5
	Katılıyorum	60	56,6
	Kesinlikle Katılıyorum	31	29,2
4.İnternet ve bilgisayarın işletmeler tarafından yaygın olarak kullanılmasıyla muhasebe bilgi sistem güvenliği konusu önem kazanmıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	1	0,9
	Fikrim Yok	6	5,7
	Katılıyorum	54	50,9
	Kesinlikle Katılıyorum	45	42,5
5.Günümüzde internet kullanımının artmasıyla “hacker” olarak adlandırılan kişiler işletmedeki muhasebe bilgilerine zarar vermektedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	13	12,3
	Fikrim Yok	18	17
	Katılıyorum	29	27,4
	Kesinlikle Katılıyorum	45	42,5
6.E-posta ya da elektronik dosyalar aracılığıyla bulaşan virüsler, bilgi güvenlik riskini artırmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	5	4,7
	Fikrim Yok	5	4,7
	Katılıyorum	49	46,2
	Kesinlikle Katılıyorum	46	43,4
7.Hatalar, hileler ve teknolojik gelişmeler muhasebe bilgi sistem güvenliğini tehdit etmektedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	5	4,7
	Katılmıyorum	14	13,2
	Fikrim Yok	12	11,3
	Katılıyorum	43	40,6
	Kesinlikle Katılıyorum	32	30,2
	Toplam	106	100
8.Küreselleşme ve bilgi teknolojisinin gelişmesiyle işletmelerde muhasebe bilgilerinin iç-dış kaynaklar ve gizli anlaşmalarla değiştirilerek çeşitli hilelerin yapılma riskleri ortaya çıkmıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	20	18,9
	Fikrim Yok	17	16
	Katılıyorum	50	47,2
	Kesinlikle Katılıyorum	18	17
9.Bilgi teknolojisinin gelişmesiyle muhasebe hataları ve hileleri daha kolay tespit edilebilmektedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	3	2,8
	Fikrim Yok	2	1,9
	Katılıyorum	57	53,8
	Kesinlikle Katılıyorum	44	41,5
10.Bilgi teknolojisinin gelişmesi, işletmelerde daha çok muhasebe hilesinin yapılmasına neden olmuştur.	Kesinlikle Katılmıyorum	9	8,5
	Katılmıyorum	47	44,3
	Fikrim Yok	7	6,6
	Katılıyorum	25	23,6
	Kesinlikle Katılıyorum	18	17

Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Bilgi Sistemi Hakkındaki...

11.Bilgi teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle muhasebe bilgi sistemlerinde muhasebe kayıtlarına yetkisiz erişim ve kayıtların değiştirilmesi yoluyla hilelerin yapılma riskleri artmıştır.	Kesinlikle Katılmıyorum	8	7,5
	Katılmıyorum	31	29,2
	Fikrim Yok	8	7,5
	Katılıyorum	38	35,8
	Kesinlikle Katılıyorum	21	19,8
12.Bilgi teknolojisindeki gelişme nedeniyle muhasebe bilgilerine erişim daha kolay bir duruma gelmiştir.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	6	5,7
	Fikrim Yok	5	4,7
	Katılıyorum	51	48,1
	Kesinlikle Katılıyorum	43	40,6
13.Bilgi teknolojisindeki gelişimin en önemli etkisi, muhasebe uygulamaları üzerinde olmuştur.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	13	12,3
	Katılıyorum	62	58,5
	Kesinlikle Katılıyorum	29	27,4
14.Muhasebe bilgileri, işletme içindeki ve dışındaki bilgi kullanıcıları için çok önemlidir.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	1	0,9
	Fikrim Yok	3	2,8
	Katılıyorum	55	51,9
	Kesinlikle Katılıyorum	46	43,4
	Toplam	106	100
15.Muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgilerin, birçok karara dayanak oluşturduğundan güvenilir ve zamanında sunulmuş olması gerekmektedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	1	0,9
	Fikrim Yok	1	0,9
	Katılıyorum	47	44,3
	Kesinlikle Katılıyorum	57	53,8
16.Muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgiler güvenilir ise işletme içindeki ve dışındaki bilgi kullanıcıları zarar etmeyecek ve ekonomik büyüme sağlanacaktır.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	4	3,8
	Fikrim Yok	6	5,7
	Katılıyorum	44	41,5
	Kesinlikle Katılıyorum	52	49,1
17.Muhasebe bilgilerinin güvenilir olmaması bilgi kullanıcılarının zarar etmesine neden olmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	3	2,8
	Katılmıyorum	5	4,7
	Fikrim Yok	7	6,6
	Katılıyorum	46	43,4
	Kesinlikle Katılıyorum	45	42,5
18.Hatalar ve hileler, muhasebe bilgi sistemini olumsuz etkilemektedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	4	3,8
	Fikrim Yok	4	3,8
	Katılıyorum	50	47,2
	Kesinlikle Katılıyorum	48	45,3
19.Muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgilerin güvenilir olması, bilgi kullanıcılarını olumlu etkilemektedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	-	-
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	5	4,7
	Katılıyorum	43	40,6
	Kesinlikle Katılıyorum	56	52,8
20.Muhasebe bilgilerinin doğru, zamanlı, ilgili ve tarafsız olmaması, muhasebe bilgi sistemini ve işletmeyi olumsuz etkilemektedir.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	7	6,6
	Fikrim Yok	2	1,9
	Katılıyorum	50	47,2
	Kesinlikle Katılıyorum	46	43,4
21.Bilgi teknolojisinin gelişmesiyle bilgisayarlarda muhasebe program ve yazılımların kullanılması SMMM'lere zaman ve maliyet tasarrufu sağlayarak hata yapılma oranını azaltmaktadır.	Kesinlikle Katılmıyorum	1	0,9
	Katılmıyorum	2	1,9
	Fikrim Yok	4	3,8
	Katılıyorum	39	36,8
	Kesinlikle Katılıyorum	60	56,6
	Toplam	106	100

Yukarıdaki tablo incelendiğinde muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi hakkındaki düşüncelere genel itibariyle katıldıkları görülmektedir. En yüksek oranlara bakıldığında meslek mensupları, “muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgilerin, birçok karara dayanak oluşturduğundan güvenilir ve zamanında sunulmuş olması gerekmektedir” ifadesine % 98,1, “bilgi teknolojisinin gelişmesiyle muhasebe hataları ve hileleri daha kolay tespit edilebilmektedir” ve “muhasebe bilgileri, işletme içindeki ve dışındaki bilgi kullanıcıları için çok önemlidir” ifadelerine % 95,3 ve “muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgilerin güvenilir olması, bilgi kullanıcılarını olumlu etkilemektedir” ve “bilgi teknolojisinin gelişmesiyle bilgisayarlarda muhasebe program ve yazılımların kullanılması SMMM'lere zaman ve maliyet tasarrufu sağlayarak hata yapılma oranını azaltmaktadır” ifadelerine % 93,4 oranında katılmaktadır. Meslek mensupları, “bilgi teknolojisinin gelişmesi, işletmelerde daha çok muhasebe hilesinin yapılmasına neden olmuştur” ifadesine ise % 52,8 oranında katılmamaktadır.

5. Independent Sample T-Testi (Levene Testi) Analizi Sonuçları

Independent Sample T-Testi (Levene Testi) analiz sonuçları, aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Tablo 10: Cinsiyet Açısından Independent Sample T-Testi (Levene Testi) Analiz Sonuçları

İfadeler	Cinsiyet	Ortalama	SS	T	Sd	Sig.	P	
İnsan kaynakları bilgi sistemi.	Erkek	101	4,2376	0,75031	-2,634	5,188	0,201	0,045
	Kadın	5	4,8000	0,44721				
Bilgi teknolojisi, gereksiz bilgileri ve verilerin tekrar edilmesini ortadan kaldırarak işlemlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır.	Erkek	101	4,2772	0,72276	-2,460	5,098	0,251	0,056
	Kadın	5	4,8000	0,44721				
Bilgi teknolojisinin gelişmesiyle işletmelerde daha çok muhasebe hilesi yapılmaktadır.	Erkek	101	2,4158	1,21875	-3,186	104	0,889	0,002
	Kadın	5	4,2000	1,30384				
Küreselleşme ve bilgi teknolojisi, muhasebe bilgi sisteminin önemini artırmıştır.	Erkek	101	4,2178	0,65733	1,977	104	0,057	0,051
	Kadın	5	3,6000	1,14018				
İnternet ve bilgisayarın işletmeler tarafından yaygın olarak kullanılmasıyla muhasebe bilgi sistem güvenliği konusu önem kazanmıştır.	Erkek	101	4,3663	0,64378	5,719	100	0,000	0,000
	Kadın	5	4,0000	0,00000				
Bilgi teknolojisindeki gelişme nedeniyle muhasebe bilgilerine erişim daha kolay bir duruma gelmiştir.	Erkek	101	4,1881	0,85689	-2,814	5,579	0,244	0,033
	Kadın	5	4,8000	0,44721				
	Toplam	106	-	-				

Tablo 10 incelendiğinde meslek mensuplarının yukarıdaki ifadeler hakkında cinsiyet açısından farklar olduğu görülmektedir.

Tablo 11: Medeni Durum Açısından Independent Sample T-Testi (Levene Testi) Analiz Sonuçları

İfadeler	Medeni Durum	Ortalama	SS	T	Sd	Sig.	P	
Bilgi teknolojisinin kullanımı ile maliyetler azalmaktadır.	Evli	98	4,3061	0,79182	3,924	104	0,189	0,000
	Bekâr	8	3,1250	1,12599				
Bilgi işlem merkezi güvenliği ve kontrolü.	Evli	98	4,6327	0,52539	1,996	104	0,178	0,049
	Bekâr	8	4,2500	0,46291				
Küreselleşme ve bilgi teknolojisi, muhasebe bilgi sisteminin önemini artırmıştır.	Evli	98	4,2653	0,61846	4,314	104	0,062	0,000
	Bekâr	8	3,2500	0,88641				
Muhasebe bilgi sistemini geliştirme ilkelerinden en önemlisi uygun maliyet ilkesidir.	Evli	98	4,1633	0,72785	3,358	104	0,223	0,001
	Bekâr	8	3,2500	0,88641				
Hatalar, hileler ve teknolojik gelişmeler muhasebe bilgi sistem güvenliğini tehdit etmektedir.	Evli	98	3,7347	1,18017	-2,932	14,022	0,049	0,011
	Bekâr	8	4,3750	0,51755				
Bilgi teknolojisinin gelişmesiyle muhasebe hataları ve hileleri daha kolay tespit edilebilmektedir.	Evli	98	4,3776	0,66604	3,540	11,573	0,010	0,004
	Bekâr	8	3,8750	0,35355				
Bilgi teknolojisindeki gelişmeler nedeniyle muhasebe bilgi sistemlerinde muhasebe kayıtlarına yetkisiz erişim ve kayıtların değiştirilmesi yoluyla hilelerin yapılma riskleri artmıştır.	Evli	98	3,2347	1,29870	-3,596	11,324	0,002	0,004
	Bekâr	8	4,2500	0,70711				
	Toplam	106	-	-				

Tablo 11'e bakıldığında meslek mensuplarının yukarıdaki ifadeler hakkında medeni durum açısından farklar olduğu görülmektedir.

6. One Way Anova (Scheffe testi) Testi Analiz Sonuçları

One Way Anova (Scheffe testi) Testi analiz sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Tablo 12: Meslek Mensuplarının Yaş Açısından Varyans Analizi Tablosu

İfadeler	Kareler Toplamı	Sd	F	P
Muhasebe bilgi sistemini geliştirme ilkelerinden en önemlisi uygun maliyet ilkesidir.	5,607	4	2,464	0,050
Bilgi teknolojisindeki gelişimin en önemli etkisi, muhasebe uygulamaları üzerinde olmuştur.	4,407	4	2,515	0,046

Tablo 12 incelendiğinde yaş açısından yukarıdaki ifadeler hakkında gruplar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. "Muhasebe bilgi sistemini geliştirme ilkelerinden en önemlisi uygun maliyet ilkesidir" ifadesine 61 yaş ve üstündeki meslek mensupları, diğer yaş gruplarına göre daha olumlu bakmaktadır. "Bilgi teknolojisindeki gelişimin en önemli etkisi, muhasebe uygulamaları üzerinde olmuştur" ifadesine 20-30 yaş arası meslek mensupları, diğer yaş gruplarına göre daha olumlu yaklaşmaktadır.

Tablo 13: Meslek Mensuplarının Mesleki Tecrübe Açısından Varyans Analizi Tablosu

İfadeler	Kareler Toplamı	Sd	F	P
Küreselleşme ve bilgi teknolojisinin gelişmesiyle işletmelerde muhasebe bilgilerinin iç-dış kaynaklar ve gizli anlaşmalarla değiştirilerek çeşitli hilelerin yapılma riskleri ortaya çıkmıştır.	12,811	4	3,421	0,011
Bilgi teknolojisindeki gelişimin en önemli etkisi, muhasebe uygulamaları üzerinde olmuştur.	4,711	4	2,708	0,034

Tablo 13’de mesleki tecrübe açısından yukarıdaki ifadeler hakkında gruplar arasında farklılıklar bulunduğu görülmektedir. “Küreselleşme ve bilgi teknolojisinin gelişmesiyle işletmelerde muhasebe bilgilerinin iç-dış kaynaklar ve gizli anlaşmalarla değiştirilerek çeşitli hilelerin yapılma riskleri ortaya çıkmıştır” ifadesi açısından 11-15 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 16-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. 11-15 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları, diğer gruplara göre bu ifadeye daha olumlu yaklaştığı görülmektedir.

“Bilgi teknolojisindeki gelişimin en önemli etkisi, muhasebe uygulamaları üzerinde olmuştur” ifadesi açısından 2-5 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları ile 16-20 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Bu ifadeye 2-5 yıl mesleki tecrübeye sahip meslek mensupları, diğer gruplara göre daha olumlu bakmaktadır.

Tablo 14: Meslek Mensuplarının Eğitim Durumu Açısından Varyans Analizi Tablosu

İfadeler	Kareler Toplamı	Sd	F	P
İnsan kaynakları bilgi sistemi.	4,335	3	2,716	0,049
Bilgi teknolojisi, hataları ve hileleri önlemektedir.	7,142	3	3,512	0,018
Muhasebe bilgi sistemini geliştirme ilkelerinden en önemlisi uygun maliyet ilkesidir.	7,575	3	4,642	0,004

Tablo 14’de eğitim durumu açısından yukarıdaki ifadeler açısından gruplar arasında farklılıklar bulunduğu görülmektedir. “İnsan kaynakları bilgi sistemi” ifadesine yüksek lisans mezunları, diğer gruplara göre daha olumlu yaklaşmaktadır. “Bilgi teknolojisi, hataları ve hileleri önlemektedir” ifadesine yüksek okul mezunları, diğer gruplara göre daha olumlu bakmaktadır. “Muhasebe bilgi sistemini geliştirme ilkelerinden en önemlisi uygun maliyet ilkesidir” ifadesinde yüksek lisans mezunları ile lise ve lisans mezunları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır. Bu ifadeye lise mezunları, diğer gruplara göre daha olumlu yaklaşmaktadır.

7.SONUÇ

Küreselleşme ve teknolojinin gelişmesiyle muhasebe bilgi sistemine olan gereksinim ve önem artmıştır. Dolayısıyla işletmeler rekabet üstünlüğü elde etmek, kârlarını artırıp maliyetlerini düşürmek amacıyla bilgisayarlı muhasebe bilgi sistemini ve muhasebe bilgi sisteminin sunduğu muhasebe bilgilerini kullanmaktadırlar. İşletmeler, bu amaçla çeşitli muhasebe program ve yazılımları kullanmaktadır. Bu durum işlemlerin hızlı, güvenilir yapılmasını ve bilgilerin tek yerde toplanmasını sağlamaktadır.

Muhasebe meslek mensupları, gelişen teknolojiye etkilenmişlerdir. Günümüzde muhasebeciler ve denetçiler muhasebe uygulamalarını bilgisayar ortamında yürüterek zaman ve maliyet açısından tasarruf sağlamak ve hata oranlarını en düşük düzeye indirmektedirler.

Araştırma sonuçlarına göre; muhasebe meslek mensuplarının çoğunluğunun erkek, 41-50 yaş arasında, evli, SMMM, mesleki tecrübelerinin 21 yıl ve üstü olduğu ve lisans mezunu oldukları görülmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, zamanlı, ilgili, doğru, bütün ve özet bilgi elde etmek bilgi sistemine ihtiyaç duyulma nedenlerinin başında gelmektedir. Meslek mensuplarının muhasebe bilgi sisteminin katkılarına ilişkin görüşlerine bakıldığında en fazladan en az orana göre sıralanırsa; ürün ve hizmetlerin kalitesinin geliştirilmesi ve maliyetlerin azaltılması, veri tekrarını ve hataları önleyerek veri analizini, bilgi paylaşımını ve bilgi sorgulamasını kolaylaştırması, bilgi

ve uzmanlığın paylaşılması ve karar almanın geliştirilmesi ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca yönetim bilgi sisteminin alt sistemlerinden en önemlilerinin muhasebe bilgi sistemi ve finans bilgi sistemi olduğu tespit edilmektedir.

Bilgi teknolojisi, muhasebe bilgi sistemi ve muhasebe meslek mensuplarını etkilemektedir. Meslek mensupları, % 98,1 ile “bilgi teknolojisi en ayrıntılı bilgiye en hızlı ve ekonomik olarak ulaşma imkânı sağlamaktadır” ve “bilgi teknolojisinin bilinmesi ve kullanılması muhasebeciler açısından oldukça önemlidir” ifadelerine katılmaktadır. Muhasebe bilgi sistemi geliştirme ilkelerinden en önemlileri; açık ve anlaşılabilir olma ilkesi, veri biriktirme ve süreçleme ilkesi ve raporlama ilkesidir. Bilgisayar kullanılan bir işletmede yapılan genel kontrollerden en önemlileri; sistem geliştirme kontrolleri ve bilgi işlem merkezi güvenliği ve kontrolüdür.

Meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi hakkındaki düşünceleri incelendiğinde en fazla oranda; “muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgilerin, birçok karara dayanak oluşturduğundan güvenilir ve zamanında sunulmuş olması gerekmektedir”, “bilgi teknolojisinin gelişmesiyle muhasebe hataları ve hileleri daha kolay tespit edilebilmektedir”, “muhasebe bilgileri, işletme içindeki ve dışındaki bilgi kullanıcıları için çok önemlidir”, “muhasebe bilgi sisteminden elde edilen bilgilerin güvenilir olması, bilgi kullanıcılarını olumlu etkilemektedir” ve “bilgi teknolojisinin gelişmesiyle bilgisayarlarda muhasebe program ve yazılımların kullanılması SMMM'lere zaman ve maliyet tasarrufu sağlayarak hata yapılma oranını azaltmaktadır” ifadelerinin geldiği görülmektedir.

Varyans analiz tabloları incelendiğinde bazı ifadelerde yaş, mesleki tecrübe ve eğitim durumu açısından anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmektedir. “Muhasebe bilgi sistemini geliştirme ilkelerinden en önemlisi uygun maliyet ilkesidir” ifadesine 61 yaş ve üstündeki meslek mensupları, “bilgi teknolojisindeki gelişimin en önemli etkisi, muhasebe uygulamaları üzerinde olmuştur” ifadesine ise 20-30 yaş arası meslek mensupları diğer yaş gruplarına göre daha olumlu yaklaşmaktadır.

Mesleki tecrübe açısından varyans analiz sonuçlarına göre; “küreselleşme ve bilgi teknolojisinin gelişmesiyle işletmelerde muhasebe bilgilerinin iç-dış kaynaklar ve gizli anlaşmalarla değiştirilerek çeşitli hilelerin yapılma riskleri ortaya çıkmıştır” ve “bilgi teknolojisindeki gelişimin en önemli etkisi, muhasebe uygulamaları üzerinde olmuştur” ifadelerinde gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Eğitim durumu açısından varyans analiz sonuçlarına bakıldığında; “insan kaynakları bilgi sistemi”, “bilgi teknolojisi, hataları ve hileleri önlemektedir” ve “muhasebe bilgi sistemini geliştirme ilkelerinden en önemlisi uygun maliyet ilkesidir” ifadelerinde gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

Bulgular, sınırlı bir zaman dilimi içerisinde elde edilebilmiştir bu nedenle bulgular, örneklem çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çalışmada; bilgi sistemine ihtiyaç duyulma nedenleri, muhasebe bilgi sisteminin katkıları, temel yönetim bilgi sistemlerinin önem dereceleri, bilgi teknolojisinin muhasebe bilgi sistemini ve muhasebe meslek mensuplarını hangi yönleriyle etkilediği, muhasebe bilgi sistemi geliştirme ilkelerinin önem dereceleri, bilgisayar kullanılan bir işletmede yapılan genel kontrollerin önem dereceleri ve muhasebe meslek mensuplarının muhasebe bilgi sistemi hakkındaki düşünceleri araştırılmıştır. Sonuç olarak; küreselleşme ve bilgi teknolojisinin muhasebe bilgi sistemini ve muhasebe meslek mensuplarını etkilediği ve muhasebe meslek mensupları arasında muhasebe bilgi sistemiyle ilgili ifadeler açısından cinsiyet, yaş, medeni durum, mesleki tecrübe ve eğitim durumu açısından farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ACAR Durmuş, ÖZÇELİK Hakan, “Muhasebe Bilgi Kalitesini Etkileyen Kritik Başarı Faktörleri”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 49, Ocak 2011, s.10-23.
- AKGÜN Ali İhsan, KILIÇ Selçuk, “Muhasebe Bilgi Sisteminin İşletme Yönetiminin Etkinliği Üzerindeki Etkisi”, Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Manisa, Cilt: 20, Sayı: 2, 2013, s.21-36.

- DALĞAR Hüseyin, TEKŞEN Ömer, TUĞAY Osman, “Üretim İşletmelerinde Muhasebe Bilgi Sistemi Kullanımının İncelenmesi: Batı Akdeniz Bölgesi Araştırması”, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Sayı: 41, Ocak 2014, s.49-67.
- DEMİR, Berna, “Muhasebe Bilgi Sistemlerinde Bilgi Güvenliği”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 26, Nisan 2005, s.147-156.
- DEMİR, Berna, “Muhasebe Bilgi Sistemlerinde Bilgi Kalitesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 48, Ekim 2010, s.142-153.
- DEREKÖY Feyza, KALMIŞ Halis, “Hastanelerde Performans Ölçümünün Muhasebe Bilgi Sistemiyle İlişkilendirilmesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 58, Nisan 2013, s.139-159.
- DİNÇ Engin, ABDİOĞLU Hasan, “İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:21, Haziran 2009, s.157-184.
- DİNÇ Engin, VARICI İdris, “Muhasebe Bilgi Sisteminin Kurumsallaşma Düzeyine Etkisi: Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C.X, S.I, 2008, s.67-85.
- GÖKDENİZ Ümit, “İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemine Yaklaşım”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 27, Temmuz 2005, s.86-93.
- GÜZEL, Tülay, MERSİN Zerrin, “Bilgi Teknolojilerinin İşletmelerin Muhasebe Uygulamalarında Yarattığı Değişim”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 35, 2007, s.172-177,
- KADERLİ Yusuf, KÖROĞLU Çağrı, “İşletmelerde Muhasebe Bilgi Sistemi İle Kurumsal Yönetim Anlayışı Arasındaki İlişki”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz 2014, s.21-37.
- KALMIŞ Halis, DALGIN Burcu, “Muhasebe Bilgilerinin Karar Almada Kullanımının Önemi ve Çanakkale’de Faaliyet Gösteren Sanayi İşletmelerinde Bir Uygulama”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 46, Nisan 2010, s.112-128.
- PATASIENE Irena, ZAUKAS Grazvidas, PATASIUS Martynas, “Integration of Business Game For Improving Literacy of Accounting Information Systems”, *Procedia-Social And Behavioral Sciences* 213, 2015, pp.304-308.
- RAMLI İshak, İSKANDAR Denny, “Control Authority, Business Strategy, And The Characteristics Of Management Accounting Information Systems”, *Procedia-Social And Behavioral Sciences* 164, 2014, pp.384-390.
- SÜRMEİLİ Fevzi, ERDOĞAN Melih, ERDOĞAN Nurten, BANAR Kerim, SEVİM Adnan, KAYA Ergün, *Muhasebe Bilgi Sistemi*, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1736, Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 895, 5. Baskı, 2011.
- TEKŞEN Ömer, COŞKUN Ali, DALĞAR Hüseyin, “Muhasebe Bilgi Sisteminde Bilgi Güvenilirliğinin İncelenmesi: Göller Bölgesinde Faaliyette Bulunan Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Sayı: 33, Ocak 2011, s.99-117.
- TRIGO Antonio, BELFO Fernando and ESTEBANEZ Raquel Perez, “Accounting Information Systems: Evolving Towards A Business Process Oriented Accounting”, *Procedia-Social And Behavioral Sciences* 100, 2016, pp.987-994.
- YAZICI Nusret, “Bir Bilgi Sistemi Olarak Muhasebenin Kobi’lerin Yönetim Kararlarına Etkisi: Erzurum Araştırması”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 47, Temmuz 2010, s.202-212.
- YILDIZ Ekrem, BASKAN Tuba Derya, “Muhasebe Hilelerinin Önlenmesinde Kullanılan Araçlar: BİST Şirketleri Üzerine Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 62, Nisan 2014, s.1-18.
- ZHAI Jinbu, WANG Yutao, “Accounting Information Quality, Governance Efficiency And Capital Investment Choice”, *China Journal of Accounting Research* 9, 2016, pp.251–266.

<http://www.turmob.org.tr/TurmobWeb/Kurumsal/UyeIstatistikleri>, Erişim Tarihi: 02.12.2017.

<http://www.elazigsmmmo.org.tr/elazig-uyelerimiz>, Erişim Tarihi: 02.12.2017.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 133-142, OCAK-2018

Makale Gönderme Tarihi:31.10.2017 Kabul Tarihi:15.12.2017

KÜRESEL DÖNÜŞÜMLER EKSENİNDE SİYASİ PARTİLER VE LİDERLİK

Political Parties and Leadership in the Axis of Global Transformation

Işıl ARPACI¹

ÖZ

Siyasal bağlamda küreselleşme, özellikle, ulus devlet ve egemenliğin çözülmesi ve bu sürece doğrudan etki eden ulus üstü yapıların etkinliğinin artması ile açıklanmaktadır. Buna ek olarak, ideolojilerin gücünü kaybederek yerini mikro kimlikler ve kimlik politikalarına bırakması da küreselleşmenin siyasal alan üzerindeki etkileri olarak gösterilmektedir. Bu çerçevede küreselleşme sürecinin, belli bir ideoloji ya da program etrafında bir araya gelen insanların meşru yöntemler kullanarak iktidarı elde etmek için kurdukları siyasal partilerde yarattığı dönüşüm dikkate değerdir. Zira siyasal partilerin varlık gösterdikleri ulusal alan, hareket ettikleri demokratik alan, gündem oluşturdukları kamusal alan ve hepsinden önemlisi siyasal taban küresel etkilerle yüz yüze kalmaktadır. Bu çalışmada küreselleşme sürecinin siyasal parti-lider ilişkisine olan etkileri incelenmektedir. Bu çerçevede ilk olarak küreselleşme öncesinde ve modernitenin egemenliğindeki dönemde siyasal parti-lider ilişkisi incelenmiştir. Ardından küreselleşmenin postmodernizm vasıtasıyla moderniteyi sorgulayarak yarattığı dönüşüm ve bu dönüşüm içerisinde siyasal parti-lider ilişkisinin değişen boyutları ele alınmıştır. Çalışma, siyasal algıların dönüşümü ile birlikte, siyasal-parti lider ilişkisinde liderlerin giderek daha fazla güç merkezi haline geldikleri üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal partiler ve liderlik, küreselleşme, siyasal partilerde dönüşüm

ABSTRACT

Globalization in political respect is described with dissociation of national state and sovereignty in particular and increase in effectiveness of supra-national forms affecting this process directly. In addition to this, power loss of ideologies and giving their places to micro identities and identity policies are also shown as effect of globalization on political field. It is inevitable that political parties founded by people gathering in circle of a certain ideology or program for the purpose of power grab by using legal methods, do not undergo a semantic change during globalization process. National field where political parties make their presence felt, democratic field where they act, public field where they create agenda and the most importantly political base have come face to face with global effects. In this study, it is examined the effects of globalization process on political party-the leader relation. In this respect, it is examined firstly the conception related to political party-the leader relation of modernity which dominated in pre-globalization process. Then, it is mentioned about transformation that globalization created by investigating modernity via postmodernism, and changing dimensions of political party-the leader relation within this transformation. This study lays emphasize on that leaders have become a power center more and more in political party-the leader relation with the transformation of political conceptions.

Key words: political parties and leadership, globalization, transformation in political parties,

1. SİYASİ PARTİLER VE LİDER İLİŞKİSİNİN “MODERN” İÇERİĞİ

Aydınlanma felsefesi ile köklerini oluşturan ve Fransız Devrimi ile somutlaşan modernite sanayileşme, kentleşme ve iletişimin yaygınlaşması gibi somut gelişmeler yanında pozitivizm, bireysellik, demokrasi gibi düşünsel; sekülerizm ve ulus devlet gibi kurumsal temeller üzerine yerleşmiştir. “*Taşıyıcısı ve hâkim öznesi ulus devlet olan modernite*”nin (Keyman 1999: 181) temin ettiği siyasal yapıda siyasal partiler, Kapani’nin (2006:175-184) deyimiyle “ister iktidar ilişkileri” ister “karar alma süreci” açısından ele alınsın odak noktada yer almışlar; toplumdaki çeşitli çıkar ve

¹Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniv. İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl., MALATYA e-posta: isilarpaci@gmail.com

istemlerin birleştirilmesi ve kanalize edilmesini sağlamak, toplum ve iktidar arasında köprü olmak, “siyasal personel”in, yönetici kadroların ve liderlerin seçilmelerini sağlamak, yönetme, hükmetme ve kamuoyu oluşturmak gibi fonksiyonlara sahip olmuşlardır.

Esasında modernitenin temin ettiği koşullar, siyasal alanda partileri önemli hale getirdiği kadar liderleri de öne çıkarmıştır. Seligman’a (1950:904) göre nasıl XVIII. yy’de demokrasi düşüncesinde doğrudan demokrasi ve egemenlik, XIX. yy’de toplumsal tabakalaşma ve sınıf çatışması temel konuları oluşturmuşsa, XX. yüzyıl da liderliğin rolü üzerinde durmayı gerektirmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönem, neredeyse tümüyle ideolojik partiler ve onların liderlerinin tarihi olarak tanımlanabilir. Almanya’da Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi lideri Hitler, İtalya’da Ulusal Faşist Parti lideri Mussolini, İspanya’da Falanjist Parti lideri Franco, Yugoslavya’da Komünist Parti lideri Tito, Rusya’da Sovyetler Birliği Komünist Partisi lideri Stalin, Çin’de Komünist Parti lideri Mao Zedong, Afrika’da Afrika Ulusal Konseyi gençlik lideri Mandela bu kapsamda değerlendirilebilir.

Siyasi parti liderliği, Sayarı’nın (2008:12) belirttiği gibi, siyasal liderliğin asgari düzeyde içinde barındırdığı iktidar gücünün kullanılması ve liderle taraftarları arasında özel bir ilişkinin kurulması gibi iki unsur esas alınarak açıklanabilir. Bu kapsamda Edinger’e (1975:257) göre liderlik, iktidarın kullanımı bağlamında, doğrudan ulusal ve ulus üstü düzeyde kamu politikalarının belirlenmesi üzerinde etkili olmak ve dolaylı olarak da bu kararların kaynakları ve sonuçları üzerinde denetim gücüne sahip olmak biçimine tanımlanabilir. Benzer biçimde Kellerman (1986: xiii), siyasal liderliği kamu refahına etki eden politikalar üzerindeki denetim gücü olarak tanımlayarak, liderlerin bu güçlerini devlet yönetmenin temin ettiği hukuki yaptırımlar kanalıyla elde edebilecekleri gibi, Martin Luther King örneğinden yola çıkarak mücadelelerini güçlü bir toplumsal duyarlılığa dönüştürebilme yetenekleri sayesinde de elde edebileceklerini belirtmiştir. Blondel liderliği, “bir ulusun mensuplarını harekete geçirmek üzere bir ya da birkaç kişi tarafından kullanılan güç” olarak tanımlamıştır. Lider ile taraftarları arasındaki ilişkiyi esas alan Burns’a göre ise “liderlik, belli motifleri ve amaçları olan, başkalarıyla rekabet ya da çelişki içindeki insanların, kurumsal, siyasi, psikolojik ve diğer kaynakları, taraftarlarının motiflerini harekete geçirecek ve tatmin edecek biçimde seferber ettiği zaman” ortaya çıkmaktadır (Sayarı, 2008:12).

1.1. Siyasi Partilerin Dış Çevresi Bakımından Parti-Lider İlişkisi

Liderliğin içine aldığı iktidarı kullanma ve kitleleri yönlendirme gücü, siyasal sistemin rekabetçi yapısı içinde parti ve lider arasında organik bir bağ oluşturmakta ve daha çok siyasi partinin diğer siyasi partiler, seçmenler, hükümet/muhalefet, kamuoyu ve medyayı kapsayan dış çevresine yönelmektedir. Belli bir düşünce, toplu irade ya da menfaati siyasal alanda temsil etmek için kurulan siyasal partiler açısından lider, partinin resmi söylemlerini kamuoyu önünde dile getiren ve onu temsil eden en belirgin aktördür. Bu çerçevede lider, partinin dış çevresi ile olan ilişkileri belirlemek konusunda öne çıkmakta, partinin sistem içi rekabetinde belirleyici rol oynamaktadır. Hatta Öztekin’in (2003:77) belirttiği gibi lider ya da liderler, partinin çekirdeğini oluşturduklarından sistem içi rekabette öncelikle yıpratılmaya çalışılır. Çünkü çoğunlukla parti ile özdeşleşen liderin yıpratılması partinin prestij kaybetmesine ve çözülmesine neden olabilen sonuçlar yaratabilmektedir.

Parti ve liderlik ilişkisinin, partinin dış çevresine yansıyan en uç noktası parti ve lider arasındaki bütünleşmedir. Tarihsel deneyimlerin Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi ile Hitler ve Ulusal Faşist Parti ile Mussolini örneklerinde de gösterdiği gibi parti-lider bütünleşmesi, tek adam ve tek parti rejimi oluşturabilir. Her ne kadar demokrasiler “partiler rejimi”, diktatörlükler ise “tek adam rejimi” olsalar da, destekçi seçmen kitlesinin genel ortalamasının üzerinde olduğu durumlarda G. Vedel’in ifadesiyle siyasal partiler olmaksızın yaşayamayan demokrasiler, siyasal partiler yüzünden de son bulabilir (Teziç, 1998: 310). Diğer taraftan parti ve lider bütünleşmesi, demokrasiyi zedelemeksizin partinin yaşam süresini belirleyici rol oynayabilir. Türkiye’de Anavatan Partisi’nin sistem içindeki iddiasının Turgut Özal ile varlık kazanması ve onun ardından bu iddiasını giderek yitirmesini bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

Diğer taraftan parti-lider ilişkisinin dış çevreye yansıyan etkileri kadar, dış çevrenin de parti-lider ilişkisine etki eden yönleri bulunmaktadır. Bu kapsamda Beyme (1996:136) oluşturduğu üç kriter aracılığıyla parti ve lider arasındaki ilişkinin konumunu belirlemeye çalışmıştır. Buna göre ilk kriter partinin kendisini tanımlama biçimidir. İkinci kriter, partilerin içinde yer aldığı siyasal sistemlerin farklılığıdır. Yarı başkanlık sistemlerinde yürütmenin başı ile partiler arasında gevşek bir bağ varken, parlamenter sistemler parti liderliği ile yürütme ve yasama liderliği arasındaki bağlantı tarafından karakterize edilmektedir. Üçüncü kriter ise hükümet kültürüdür. Westminster modeli ile başbakanlık hükümeti, parti liderliğinin hükümete güçlü nüfuz uyguladığı ılımlı çoğulcu demokratik sistemlerden farklılaşır.

1.2. Siyasi Partilerin İç Çevresi Bakımından Parti-Lider İlişkisi

Siyasi parti liderliğini, sadece iktidarı kullanma ve kitleleri yönlendirebilme gücünün temsili olarak bir başka deyişle dış çevreye yönelik açıklamak, parti ve lider arasındaki bağın göz ardı edilmesine neden olur. Zira genel anlamda siyasi liderlik tanımlamasından daha spesifik bir alan oluşturan siyasi parti liderliği, iktidar/muhalefet ilişkileri ve taraftarlar dışında, partinin hedeflerini gerçekleştirmek ve parti içi örgütlenmeyle de ilgilenmektedir. Bu çerçevede siyasi partilerin işlevlerinden hareket eden Beyme'ye (1996:135) göre; amaçların belirlenmesi, toplumsal çıkarların birleştirilmesi ve eklenmesi, özellikle seçimlerde toplumun siyasal sosyalleşmesi ve onun harekete geçirilmesi, elitlerin oluşturulması ve hükümet kurulması biçiminde dört ana işlev yüklenmiş olan siyasi partilerde lider sadece toplumsal çıkarların birleştirilmesine yönelik işlevi bireysel olarak gerçekleştirememektedir². Siyasal partilerin elitlerin oluşturulmasına ilişkin işlevi ise, Beyme'ye göre, parti liderliği ile en yakından bağlantılı olan işlevdir.

Liderliğin parti içi örgütlenme ve iç işleyiş bakımından parti içi demokrasideki yerini araştırmak üzere yapılan ilk çalışmalardan biri Mosei Ostrogoski'nin, "Demokrasi ve Siyasal Partilerin Örgütlenmesi" (1902) adını taşıyan çalışmasıdır. Ostrogoski'ye göre bireysel çıkarların temsili, parti örgütünün artan etkisine ve partinin önde gelen figürleri tarafından gerçekleştirilen denetime yenik düşmektedir (Heywood, 2007: 367). Ostrogoski'den sonra "Siyasal Partiler: Modern Demokrasinin Oligarşik Eğilimlerinin Sosyolojik İncelemesi" adlı eserinde Robert Michels, sosyal demokrat partilerin demokrasiyi en çok içselleştirmiş partiler olarak görünmelerine rağmen, onların bile oligarşik eğilimler gösterdiğini, dolayısıyla siyasi partilerin demokratik bir iç yapılanma göstermelerinin imkânsızlığını ileri sürmüştür. Michels'in mekanik ve psikolojik faktörlerle açıklamaya çalıştığı bu eğilim, oligarşinin tunç kanunu olarak adlandırılmıştır (Özbudun, 1964:25). Weber'e ait bürokratikleşme kuramını siyasal partiler bağlamında değerlendiren Michels, özgürleştirici bir sınıf hareketi olarak kendisini tanımlayan sosyalist hareketlerin de oligarşik bir yapı ve siyasal aristokrasi yaratarak, oluşturduğu elitizm ve liderlik modeli ile demokrasiye ters düştüğünü ifade etmiştir (Açıkel, 2009: 78). Siyasal partiler içindeki oligarşik eğilimi vurgulayan Duverger (1993:190) ise, Michels'in iddiasına haklılık katmak üzere demokratik yapıdaki partilerin bile oligarşik olduklarını, hatta liderlerin iktidarlarını koruma ve artırma eğilimlerinin parti içi oligarşiyi daha da güçlendirdiğini savunmuştur.

Klasik elitlerin muhafazakâr ve karamsar tutumundan farklı olarak Max Weber, geleneksel siyasi partilerin yönetiminde belirleyici olan elitlerin demokrasi ve bürokratikleşme kanalıyla yerini yeni kadrolara bıraktığını belirtmektedir. Ne var ki halk, şekilsiz bir kitle olduğundan büyük örgütlenmeleri yönetme kapasitesinden uzaktır; bu noktada demokrasinin üstlendiği en önemli görev, liderlerin seçilmeleri ve kamuoyu yaratma üzerindeki etkisine ilişkindir. Weber'e göre bürokratik iktidar, ancak parlamentoya karşı sorumlu olan siyasal liderler eliyle sınırlandırılabilir. Bununla birlikte siyasal arenada liderlerin ortaya çıkabilmesi parlamentoda ifa edilen görev ve uzmanlıkların ne kadar etkin olup olmadığından ziyade, doğrudan doğruya demogoji ile ilişkilidir. Zira modern demokrasi söz konusu olduğunda başarılı olan liderler, partilerinden çok kitlelerle

² Beyme'ye göre bu noktada parti liderliğinin yönetici organları, partiye yönelen farklı destek grupları arasında sosyal dengeyi ayarlama görevi üstlenir.

kurdukları karizmatik ilişkiden güç almaktadır. Dolayısıyla hem parlamentoda hem de bürokrasi karşısında ortaya çıkmış bir lider, Weber açısından bir karşı denge unsurudur. Öte yandan Weber'e göre bir liderin plebisitler yoluyla mı, yoksa parlamento içinden çıkarak mı görünürlük kazandığı, demokrasinin akıbeti bakımından oldukça önem taşımaktadır. Plebisitlerle siyasal hayatta varlık kazanan karizmatik bir lider, arkasına aldığı yüksek toplumsal destek sayesinde demokratik kurum ve kuralları zaafa uğratabilme, parlamenter demokrasinin Sezarist biçime dönüşmesine neden olabileceğine sahiptir (Açıkel, 2009:78-80). Weber ayrıca, XX. yy dünyasından hareketle, karizmatik liderlerin parti örgütlenmesi, temsil kurumları ve kamu bürokrasisine egemen olmaları durumunu *Führerdemokratie* adını verdiği liderlik demokrasisi kavramı ile açıklamaktadır. Diktatörlüklerden farklı olarak liderlik demokrasisinde, özgür seçimlerle belirlenen ve iktidara gelen karizmatik lider, karizmasından ve seçimlerin siyasi partilerin programlarından çok liderlerin yarışmasına odaklanmasından faydalanarak siyasi pazarlıkların üzerine çıkma olanağına sahip olabilecektir (Hanioglu, 2013).

Machiavelli'nin Prens'inden yola çıkan Gramsci'ye (1984: 36) göre kişisel bir aktör olan Prensini yerini modern çağda siyasal parti almıştır. Bu çerçevede parti, farklı milletlerin farklılaşmış ihtiyaçları doğrultusunda farklı bir devlet modeli oluşturmayı amaçlayandır. Partilerin, kitlelerle devamlı etkileşim içinde olan dinamik yapıları bir örgütlenme olmasının gerekliliğine vurgu yapan Gramsci'ye göre; parti liderliği ile toplum arasında kurulacak yapıcı, katılımcı ve demokratik bir ilişkinin varlığı, partinin tüm toplumsal katmanlara sirayet etmesine ve parti-taban bütünleşmesinin sağlanmasına bağlıdır. Bu çerçevede Gramsci, siyasi parti yapılanması içerisinde kitle/parti tabanı, parti liderliği ve son olarak aydınlar olmak üzere üç unsurun varlığına işaret etmektedir. Parti liderliği esas olarak partinin merkezi ve düzenleyici unsuru olmak yanında partinin politikalarının belirlenmesi ve yeniden üretilmesi sorumluluğunu taşımaktadır. Aynı zamanda Gramsci'ye göre liderliğin bir diğer önemli görevi, parti tabanı ve aydınlar arasındaki iletişimi sağlaması ve parti içi demokrasi ile parti disiplinini demokratik merkezîyetçilik kanalıyla birleştirebilmesidir (akt. Atalay ve Kalfa,2008:38-39).

Görüldüğü gibi, modernitenin temin ettiği siyasal koşullarda –özellikle ideolojiyle birlikte gelen yönlendiricilik ve denetimin gücüyle birlikte- siyasi parti liderliği partinin hem dış hem de iç çevresi bakımlarından anahtar role sahip olmuştur. Örneğin bölünmüş Almanya'yı bütünleştiren ekonomik performansı oldukça başarılı olan ve fakat parti örgütlenmesinin zayıf oluşuyla biçimlenen ortamda Alman Hıristiyan Demokrat Partisi'ne uzunca bir süre liderlik yapmış olan Konrad Adenauer, önemli bir muhalefetle karşılaşmamış olmakla birlikte, kendisine yönelecek parti içi muhalefeti engellememiş, partisi içinde kendisine karşı oluşacak muhalefete engel olmaya çalışmamıştır (Turan, 2011: 2). Türkiye bağlamında düşünüldüğünde, Sayarı'nın (2008: 11) da belirttiği gibi liderlerin siyasi gelişmelerin seyrinde oynadıkları etkin rol, tek faktör olmamakla birlikte büyük oranda, liderlerin parti örgütleri üzerinde sağladıkları mutlak denetimin ürünüdür ve bu denetim 12 Eylül askeri darbesinin hemen ardından gelen parti kapatmalarının partilerin örgütsel güçlerini ve kurumsallaşmalarını önemli ölçüde zayıflatmasının sonucudur. Seçimlerde milletvekili adayının kim olacağı belirlenmesinden, siyasal patronajın nasıl dağıtılacağına kadar son derece geniş bir formel otorite kullanan siyasi parti liderleri, bu sayede örgütsel otonomiye kısıtlayarak büyük bir güce sahip olmuşlardır. Batıdaki benzerlerinden farklı olarak Türkiye'deki siyasi liderler, parti örgütlenmeleri üzerinde yoğun bir deneyim kurmuşlar, böylelikle önemli her tür konuda bireysel kararlar alabilme olanağına sahip olmuşlardır.

Bununla birlikte Türkiye'nin parti-lider ilişkisi bakımından ayırıcı özelliği, partinin niteliğinden bağımsız olarak her siyasi partide oligarşik liderliğin görülmesidir. Partinin seçimlerdeki başarısına ya da siyasi konjonktüre bakılmaksızın, siyasi partilerin lider değişikliğine gitmeleri oldukça zordur. Bu durum partilerin parçalanması, toplumsal değişmeyi izleyememeleri veya değişime ayak uydurmada güçlük çekmeleri sonucunu yaratmakla birlikte aynı zamanda demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesini de güçleştirmektedir (Turan, 2011: 3-17).

2. SİYASET KÜRESELLEŞİRKEN SİYASİ PARTİLER VE LİDERLİK

“Hızlı bir parolaya, sihirli bir sözcüğe, geçmiş ve gelecek tüm gizlerin kapılarını açacak bir anahtara dönüş”en (Bauman, 1999: 7) kavram olarak küreselleşme, ilk elde modern hayatın her boyutunda ve dünyanın genelinde bağımlılıkların artmasını, derinleşmesini ve genişlemesini tarif eder (Held vd., 2009:132). Nitekim Giddens (2009: 161) de, küreselleşmeyi, “yerel oluşumların kilometrelerce uzaktaki olaylarca şekillendirilmesi ya da tersi biçimde, uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması” biçiminde tanımlamaktadır. “Küreselleşmenin söylemi olarak” (Erkızan, 2002: 73), modernizmin ilerlemeye duyduğu güvene karşı tepkiyi ifade eden post-modernizm (Berktaş, 2000:4), bazıları açısından kitlesel bir süreç olup, bu sürecin iktisadi ve teknolojik boyutunu küreselleşme (Örs, 2009: 8-9), kültür ve siyaset temelini ise post-modernizm oluşturmaktadır. Modern dönemden farklı bir toplumsal yapı anlamında değil, kendi oluşturduğu kültürün etkisiyle, modernizmin sorgulanmasını içeren post-modern dönemde (Gülalp, 2009:141) devletin ana siyasal aktör olarak muamele gördüğü, dikkatlerin ulusal düzeydeki devlet faaliyetleri üzerinde yoğunlaştığı, bundan dolayı iç siyasetle dış siyaset arasında keskin bir ayırımın olduğu kabulüne dayanan devlet merkezli geleneksel siyaset görüşü (Heywood,2007:181) yeniden biçimlenmeye başlamıştır. Bu yeniden biçimlenme büyük oranda küreselleşmenin sağladığı ekonomik karşılıklı bağımlılık ve kültürel etkileşimin; bir dünya toplumunun ortaya çıkmasına yol açarak, iç ve dış arasındaki ayırımı zayıflatması ve belki de tamamıyla ortadan kaldırmış olması (Heywood, 2007:181) ile ilgilidir.

Bu yeni dönemin siyasal alanda yarattığı dönüşümün en belirgin niteliği Cerny’in (1997:253) ifadesiyle siyasetin oyun alanının, devlet dışında, izole olmayan birimler tarafından artan oranda düzenlenerek biçimlendirilmeye başlamasıdır. Devlet, yerli ajanların ve güçlerin olduğu kadar ulus ötesi ağların içine işlediği parçalı bir siyaset yapma alanı haline gelmiştir. Benzer biçimde sivil toplumun ulus ötesi güçler tarafından yaygınlaşan nüfuzu, devletin biçimini ve dinamiklerini kısıtlayarak, ülke ve siyasal iktidar arasındaki özel bağı kırmıştır. Yeni uluslararası ve ulus ötesi kurumlar bir yandan egemen devletleri birbirine bağlarken bir yandan da egemenliği, iktidarın paylaşılan kullanımına dönüştürmüştür (Held ve McGrew, 2008: 20). Böylelikle modern devletin en temel öğelerinden olan ve Bodin ile birlikte bölünemez ve paylaşılamaz olarak düşünölmeye başlanan ulusal egemenlik ilkesinin mutlak yapısının sorgulanması ve aşınması sürecine girilmiştir (Göktürk,2006:399).

Küreselleşmeyle birlikte yaşanan dönüşüm süreci ve ona eşlik eden postmodern durum, modern siyaset algılarını değiştirmek yanında siyasal kurumları da değişime uğratmakta oldukça iddialıdır. Tıpkı ulus devlet gibi siyasi partileri de aşındıran bu süreç, siyasi parti ve liderlik ilişkisi üzerinde de belirgin farklılaşmalar yaratmaktadır ve bu farklılaşmanın en önemli göstergesi, liderlerin siyasi partinin önüne geçmeye ve hatta siyasi partilerden çok daha önemli hale gelmeye başlamalarıdır.

2.1. Siyasi Partilerin Dış Çevresi Bakımından Parti-Lider İlişkisi

Modern siyasal olgular ve kurumların sonuna geldiği ya da kriz içine girildiğini savunan postmodern anlayış bir taraftan farklılığa, heterojenliğe ve çoğulculuğa yaptığı vurgunun sonucunda kimlik ve yerellik gibi sorunları gündeme getirerek, radikal ve müzakereci demokrasi gibi yeni kavramları sunarken (Beriş, 2006a:502) bir taraftan da ulus-devlete ilişkin kurumları ve kurucu inançları zayıflatmaya başlamıştır. Bu bağlamda, alt kültürlerle ait yeni toplumsal ve siyasi hareketler, bir dönemin ulusal politikalarının belirlenmesindeki önemli öğelerden biri olan kitle partilerinin yerini almaya başlamış; sınıf temelli kimliklerin çözölməsi, çoğulculuğa ve özelleşmiş kimliklerin oluşmasına neden olmuştur. Farklılıkların merkezi hale gelmesi ile sonuçlanan ulusal kültür üzerindeki alt kültür baskısı, aynı zamanda kimlikleri de üniter olmaktan çıkararak değişebilen, yer değiştirebilen ve çok katmalı biçimde yeniden şekillendirmiştir. Bu sayede mikro milliyetçiliğin, bölgeciliğin, toplumsal cinsiyetin giderek güçlenen akımlar haline gelmesini sağlayan durum olarak postmodernizm, yerellekle küreselliği senkronize etmesi sayesinde bir taraftan ekonomiyi, teknolojiyi, üretimi ve kültürü küreselleştirirken, öte taraftan

üniter ya da ulusal olanı eriterek yerelliği öne çıkarmıştır (Örs, 2009: 9). Ek olarak; post-modernizmin meta anlatıları³ sorgulaması bağlamında ideolojilerin yöneldiği geniş tabanlı toplumsal desteğin azalması, bu ideolojilerin temsil edildiği kitle partilerini zayıflatmaya başlamıştır. Kitle partilerinin gücünü yitirmesinin parti-lider ilişkisine etki eden iki ana sonucunun olduğu ifade edilebilir.

Bunlardan ilki kitle partilerinin güncelliğini yitirmesiyle, bu partilere yönelen partizan oyların boşa kalmasıdır. Bu, seçimlerin kayganlığını artırmak yanında, hem daha zayıf partizan bağlılık hem de spesifik partilere din ya da sınıf gibi güçlü sosyal bağların yokluğu nedeniyle seçmenlerin oylarının yönünün ya seçimler arasında değişmesine ya da seçmenlerin hiç oy kullanmamasına neden olmuştur. Bu durumlarda seçmen açısından bir partiye zayıf bir eklemlenme gerçekleştiğinde, seçmen oyunu harekete geçirebilen ve onu partiye yönlendirebilen bir liderin varlığı önem kazanmaktadır. Bir parti söz konusu olmadığında ise seçmen üzerinde etkili hale gelen liderin kişiliğidir. İkinci olarak; birer kitle örgütlenmesi olarak siyasi partilerin güç kaybetmesiyle birlikte, sıkça yön değiştiren seçmen oylarını harekete geçirmek ve dönüştürmek konusunda ortaya çıkan sorunlar, elektronik medyanın etkisinin artmasıyla, dikkatleri yerel seçim kampanyalarından ulusal siyasete çekmeye başlamıştır. Aynı zamanda büyük partiler seçim kampanyaları süresince vurgularını yerel liderlerden ulusal liderlere yöneltmeye başlamıştır. Sonuç olarak parti politikaları geçmişte olduğundan daha az öne çıkarılırken, seçimleri kazanmayı sağlayacak politikalar yürütebilen liderlerin kişilikleri daha çok vurgulanmaya başlamıştır (Mc Allister, 2007: 10).

Diğer taraftan bağımlılığın hız ve boyutunun artışı ile birlikte ulusal sınırları aşarak genişleyen piyasa ilişkilerinin vatandaşların ulusal makamlara duyduğu bağlılığı azaltması (Berger, 2000, 58), siyasi partilerin etkinliğinde önemli bir azalma yaratmıştır. Siyasal sisteme gerek ulusal gerekse ulusüstü düzeyde katılan yeni aktörlerin varlığı, karar alma süreçlerine katılım bakımından siyasi partileri tek etkin mekanizma olmaktan çıkarmıştır. Heywood'un (2007: 381-382) verdiği rakamlara göre İngiltere'de 1950'lerdeki parti üyeliğinin tepeye vurmasından bu yana İşçi Partisi üyelerinin 2/3'ünü, Muhafazakârlar ise yarısını kaybetmiştir. Üye sayısındaki azalmaya ek olarak, partilerin seçmen desteğini koruyamadıkları ya da bu desteği oya dönüştürebilecek etkimliklerini yitirmiş olmalarının bir diğer göstergesi Büyük Britanya'da 2001 yılında genel seçimlere katılımın %71'den, %59'a düşmüş olmasıdır. Türkiye için de benzer durum söz konusudur: 1987 genel seçimlerine katılım oranı %93.3 iken, 2011 seçimlerinde bu oran %83.2'ye düşmüştür (TÜİK, 2012:5). Partilere katılım ve seçmen desteğinin azalmasının en belirgin çıkarımlarından biri olarak, siyasal sistemin niteliğinin de belirleyiciliği altında, başkan ya da başbakanın rolünün artacağı kolaylıkla ileri sürülebilir. Zira partilere verilen formel siyasi desteğin zayıflamasına karşılık, seçimlerden bir partinin kazanarak çıkıyor olmasına neden olan etkenler içinde, liderin partinin düşüncelerinden çok daha fazla odaklanma yaratmış olmasını da saymak mümkündür. (Mc Allister, 2007:10).

Jennsen ve Aalberg'in (2006: 249) belirttiği gibi parlamenter sistemlerde, özellikle de nisbi temsilli parlamenter sistemlerde, her ne kadar oy potansiyelini belirleyen parti programı olduğu kabul edilse de, son on yılda yapılan çalışmaların büyük kısmı bireysel adaylık üzerinde yoğun vurgular yapmaya başlamıştır. Bu çalışmaların ileri sürdüğü şey, parti liderinin imajının geleneksel parti sembolleriyle yer değiştirdiği ve bir liderin kişiliği ve özel yaşamına medyanın gösterdiği ilginin sonuçları değiştirebilmesidir. Clarke'ye göre parti liderlerinin popülaritesinin, bütün diğer bağımsız değişkenleri gölgede bıraktığı bu durum, ABD'de "aday merkezli siyaset" olarak tanımlanırken, İngiltere'de "presidentialization/ başkanlaşma" olarak adlandırılmıştır. Genel olarak televizyon ve ardından elektronik medya ile birlikte siyasal iletişimin yapısının değişmesi ve buna paralel olarak geleneksel siyasal ayrımların erozyona uğraması neticesinde, siyasal süreçlerde,

³ Lyotard'ın (1994,11) kendi tanımlaması ile meta anlatı: "Modern teriminin kendisini, (...)temel anlatılara açık başvuruda bulunan bir meta söyleme gönderme yaparak meşrulaştıran herhangi bir bilimi belirlemek olarak kullanacağım"

siyasal grupların merkeziliği azalırken, bireysel aktörlerin siyasal ağırlıklarını artmasına işaret eden siyasetin kişiselleşmesi (Garzia, 2011: 698-699), Meyer'in sözünü ettiği medya demokrasisi ya da medyokrasinin gelişimine de doğrudan işaret etmektedir. Özellikle küresel iletişim ağlarının yaygınlık kazanmasıyla güçlenen medyanın siyaseti etkisi altına alma sürecini medya demokrasisi olarak tanımlayan Meyer (2002:40), medya demokrasisi ile birlikte, siyasal partilerin rolü ve çalışma tarzlarının köklü biçimde değiştiğini savunmaktadır. Buna göre partiler kitle iletişimi mantığının zorunluluklarına teslim olmak zorunda kaldıkları ölçüde, iletişimsel zaman çerçeveleri ve çekim merkezleri değişmekte, siyasal ortamlarına farklı tepkiler vermektedirler. Yine Meyer'e (2002:116) göre partiler yerel siyasetteki etkinlikleriyle ve liderliğin tonunu ve yönünü belirlemede ellerinde kalan yetkilerle hala dikkat çekebiliyor olsalar da, medya demokrasisi mantığı, partileri her konuda kenara itebilmektedir. Nitekim medya mantığının çekiciliği, parti liderlerinin iletişim stratejileri bakımından tabanla bağlantıyı kaybetme ve yavaş ilerleyen tartışmalarda sabırsızlaşma eğilimini yaratmaktadır ve buna neden olan en önemli faktör, büyük ölçüde anında tepkiye yönelik aralıksız medya baskısı, bir başka ifade ile, liderliğin parti tabanına danışmasına fırsat bırakmayan, medyanın şimdiciliğidir. Bu eğilimin ABD'de ulaştığı nokta, siyasal partilerin, bir zamanlar siyasal süreçteki rollerinin ve seçilmiş görevlilerin politikaları üzerindeki sürekli denetimlerinin güvencesi olan eski "kral yaratan" işlevlerini bile yitirmiş olmalarıdır.

Öte yandan siyasal partilerin küresel dönüşüm süreci ile birlikte gücünü yitirmesi belirginleşen bir durum haline gelse de, parlamenter demokrasilerin hala siyasal partiler üzerinden yürüdüğü gerçeği değişmemiştir. Belli bir dünya görüşü ya da çıkar temsiline dayalı olarak vücut bulan partiler, küreselleşmenin aşındırıcı etkisine rağmen, hala bu iddiayla siyasal rekabet içinde iktidar talep etmektedir. Değişen, daha geniş tabanlı siyasal savunular yerine mikro düzeyde, spesifik taleplerin ortaya çıkmış olmasıdır ve önem kazanan siyasal partilerin değişme ayak uydurabilme ve kendilerini bu doğrultuda organize edebilme becerileridir. Bu noktada küreselleşmenin siyasal-parti lider ilişkisinde belki de en çok öne çıkan değişim alanı, partiye karşı belirginleştirdiği lider figürüdür. Zira liderin kişiliği ve özellikleri kadar söylemleri de dikkatleri parti üzerine kolayca çekebilmektedir ve nihayetinde bu söylemlerin siyasal partinin genel tavrından bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Çünkü Fowler'in (akt. Dursun, 1998) de belirttiği gibi dil içerisinde kodlanmış olan ideolojik öğeleri kurumsal ve toplumsal düzeyde açığa çıkaran şey, söylemdir. Bu açıdan lider, bir zamanlar partinin program ve hedeflerini dile getirip onları temsil eden en belirgin figür iken, bugün ekibiyle birlikte konjonktüre uygun siyasal söylem, hedef ve yöntemler üretebilen ve partisini buna uyarlayabilen aktör durumuna gelmiştir. Hatta Deniz Baykal'dan sonra genel başkan koltuğuna oturan Kemal Kılıçdaroğlu'nun yaptığı gibi, aynı parti içerisinde gerçekleşen lider değişiminin parti politikalarında önemli değişimler yaratabilmesi de mümkündür.

2.2. Siyasal Partilerin İç Çevresi Bakımından Parti-Lider İlişkisi

Siyasal partilerin gittikçe artan oranda oligarşik yapılara dönüşmesi, 'parti disiplini' gibi olgular nedeniyle kuvvetler ayrılığını fiilen ortadan kaldırmaları (Beriş, 2006b: 337) küreselleşme ve postmodern sorgulamanın temsili demokrasi ve siyasal partilere yönelttiği en belirgin eleştiriler arasında yer almaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte siyasal partilere ilişkin bu açmazların teoriye ve uygulamaya dönük iki yönlü etki altına girdiği ifade edilebilir. Uygulama düzeyinde siyasal partileri baskılayan en az üç kanallı, oligarşik eğilimleri ve parti disiplinini zayıflatacağını ileri sürmek mümkündür. Turan'ın (2011: 19) ifade ettiği bu kanallar sivil toplum örgütlerinin güçlenmesi, himaye ilişkilerinin zayıflaması ve yerelleşme olarak sıralanabilir. İlk olarak sivil toplum örgütleri siyasal karar alma mekanizmalarına dâhil olmaya başladıkça ve güçlendikçe, siyasal partiler üzerindeki etkileri de artmaktadır. Bu doğrudan doğruya, liderin parti içindeki gücünü sınırlandırıcı etken olarak belirlemektedir. İkinci olarak; bir yandan nüfus artışı diğer yandan bütçe disiplini⁴ himaye ilişkilerine sınırlar getirmektedir. Böylelikle liderin sahip olduğu himaye ilişkilerinin zayıflaması, liderin parti içi gücünü kıran bir diğer etken olarak belirlemektedir. Üçüncü

⁴ Bunlara ek olarak yeni kamu yönetimi anlayışının gündeme getirdiği "hesap verebilirlik" de himaye ilişkilerini sınırlandıran bir etken olarak belirtilebilir.

olarak; yerel yönetimlerin güçlenmesi merkezi devlet idaresinde olduğu kadar, siyasi parti merkezlerinde de yerel talepleri dile getirmek ve bunlara uygun politikalar geliştirmek hususunda baskı oluşturmaya başlamıştır. Bu baskı, partilerin yerel teşkilatlarının parti liderliği üzerindeki gücünü artırmasına neden olmaktadır.

Siyasi parti-lider ilişkisi üzerinde teorik düzeyde baskı oluşturacak unsur ise post-modernizmin temsili demokrasiye getirdiği bir yeniden yapılanma önerisi olan müzakereci demokrasi olarak belirlenebilir.

Müzakereci demokrasi, toplumun geneli ve geleceğiyle ilişkili ortak kararların, ilgili tarafların sahip oldukları argümanlar veya gerekçelerle birbirlerini ikna etmeleri üzerine kurulu istişareler neticesinde alındığı demokrasi modelini tanımlamaktadır (Erdoğan, 2012: 27). Siyasi partiler açısından düşünüldüğünde müzakereci demokrasi, gerek partiye gerekse partinin politikalarına ilişkin kararların, lider ve yönetim ekibi yanında daha geniş tabana yayılarak alınması olarak okunabilir. Bu, partinin farklı düzeylerdeki örgüt katmanlarının karar alma süreçlerinde bizatihi yer alması yanında, özellikle parti politikalarının biçimlendirilmesine yerel birimler ve sivil toplum örgütlerinin de dahil olmasını ifade etmektedir. Böylelikle, yukarıda sayılan parti oligarşisini sınırlandırmaya yönelik üç kanallı karar alma mekanizmasına katılımındaki kuramsal boyut da oluşmuş olmaktadır.

Ne var ki müzakereci demokrasinin parti içi kalıplaşmış yapıları kırmada ne ölçüde başarılı olabileceği belirsizdir. Zira Erdoğan'ın (2012: 40-41) belirttiği gibi müzakereye katılımı öngörülen aktörlerin toplumsal gerçeklik hakkında eksiksiz bilgiye sahip olduklarını ve bu müzakerecinin katılanlar arasında rasyonel bir uzlaşmayı üretebileceğini düşünmek, Hayek'in dikkat çektiği gibi "ölümcül" bir varsayım olabilir. Ek olarak; müzakere süreçlerini kontrol ve manipüle etme yoluyla azınlık bir grup, çoğunluğun tercihlerinde değişim yaratarak müzakereci demokraside oligarşik eğilimlerin yaratılmasına da neden olabilir (Tucker, 2008: 127).

3. SONUÇ

Modern siyasal sistem içerisinde belli bir düşünceyi, toplu irade ya da menfaati temsil eden siyasi partiler için lider, partinin programını, uygulamalarını ve söylemlerini kamuoyu önünde dile getiren ve onu temsil eden en belirgin aktör olmuştur. Küreselleşme öncesi bu dönemde temsili demokrasi parti odaklı işlediğinden, parti-lider ilişkisinde belirleyici faktör parti ve partinin programı olmuş; liderin kişilik özellikleri çoğunlukla partinin seçimlerdeki etkinliğini artırmada rol oynamıştır. Bununla birlikte parti içi işleyiş bakımından egemen olan genel eğilim, lider merkezli oligarşik yapılanmanın oluşması yönündedir. Dolayısıyla parti içi oligarşinin, partinin politikalarına ve uygulamalarına doğrudan yön verebilme gücü doğmuştur. Bu durumun en somut yansıması parti-lider bütünleşmeleridir.

Postmodernizmin sorgulayıcı, küreselleşmenin dönüştürücü etkisiyle birlikte değişen siyasal yapılar içinde giderek gücünü yitiren siyasi partiler, özellikle medya etkinliğinin artmasıyla birlikte, lider merkezli yapılanan siyasetin tali birer unsuru haline gelmeye başlamıştır. Bu yeni durumda Hanioglu'nun (2013) belirttiği gibi parlamentolar ve bürokrasi lider karşısında önemini yitirmekte, siyasi programlar, ilkeler ve tezler birer slogana, seçimler liderler arasında yapılan tercihe dönüşmekte ve sonuç olarak giderek yoğun biçimde "liderlik demokrasisi" günümüzün gerçeği haline gelmektedir.

Bununla birlikte parti içi yapılanmada, küreselleşmenin etkin hale getirdiği tüm yeni siyasi aktörlere rağmen lider etkisinin ve oligarşik yapının kırılmasının zor olduğu görülmektedir. Nitekim siyasal arenada lider merkezli siyaset anlayışının parti içinde lider lehine etki etmemesi olanaksızdır ve bu partinin programı yerine liderin öne çıkmasının doğrudan sonucu olarak belirmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki zamanlarda, geçmişte olduğundan farklı olarak düşünce ya da program yerine lideri merkeze alan bir parti yapılanmasını ve siyaseti; geçmişle benzer olarak da lider odaklı parti-lider bütünleşmelerini beklemek hatalı olmayacaktır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki; artık siyasi kader sadece seçmen oyları ile belirlenmekten çıkmış, çok daha fazla

aktörün, özellikle de medyanın etkisi altına girmiştir ve liderin gücü, kamuoyunu etkisi altında tutabilme becerisine bağlı hale gelmiştir. Bu nedenle siyasi parti-lider ilişkisine etki edebilecek dış faktörlerin, parti-lider ilişkisini kolayca değiştirebilmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

- AÇIKEL Fethi, (2009), **TBMM Milletvekili Veritabanı Oluşturulması ve Siyasal Seçkin/ Milletvekilleri Profili Çalışması**, Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu, Ankara.
- ATAAY Faruk, Ceren Kalfa, (2008), “Modern Prens’ten ‘Post-Modern Prens’e: Gramsci’nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, 15, s. 26-49
- BAUMAN Zygmunt, (2006), **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**, (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BERGER Suzanne, (2000), “Globalization and Politics”, **Annual Review Politics Science**, 3:43, 43-62.
- BERİŞ Hamit Emrah, (2006a), “Moderniteden Postmoderniteye”, **Siyaset**, ed. Mümtaz’er Türköne, (2006), Ankara: Lotus Yayınları.
- BERİŞ Hamit Emrah, (2006b), **Küreselleşme Çağında Egemenlik**, Ankara: Lotus Yayınları.
- BERKTAY Fatmagül, (2000), “Küreselleştikçe Parçalanan Bir Dünyanın İzdüşümü: Postmodernizm, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, N.21-22.
- BEYME Klaus Von, (1996), “Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State?”, **Government and Opposition**, 31: 2, pp.135-169.
- CERNY Philip G, (1997), “Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization”, **Government and Opposition**, 32:2, pp.251-274.
- DURŞUN Çiler, (1998), “Dil, Söylem ve Siyaset”, **Teori ve Politika Dergisi**, S.12.
- DUVERGER Maurice, (1993), **Siyasi Partiler**, (çev. Ergun Özbudun), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- EDINGER Lewis C. (1975), “The Comparative Analysis of Political Leadership”, **Comparative Politics**, 7:2, pp.253-269.
- ERDOĞAN Mustafa, (2012), “Müzakereci Demokrasi ve Sınırları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Y.11 S. 22, s. 25-43.
- ERKIZAN Hatice NUR, (2002), “Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine”, **Doğu-Batı Dergisi**, 5:18, 61-75.
- GARZÍA Diego, (2011), “The Personalization of Politics in Western Democracies: Causes and Consequences on Leader-Follower Relationships”, **The Leadership Quarterly**, 22:4, pp.697-709.
- GIDDENS Anthony, (2009), “Modernitenin Küreselleşmesi”, (çev. Kudret Bülbül), **Küreselleşme: Temel Metinler**, (2009), ed. Kudret Bülbül, Ankara: Orion Kitabevi.
- GÖKTÜRK Eren Deniz, (2006), **Dünden Yarına Yurttaşlık, 21. Yüzyılda Yurttaşlık, Ulusal Devlet ve Küreselleşme**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- GRAMSCI Antonio, (1984), **Modern Prens**, (çev. Pars Esin), Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.
- GÜLALP Haldun, (2009), “Kimlikler, Toplum ve İktidar”, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, N.40.
- HANİOĞLU M. Şükrü, (2013), “Liderlik Demokrasisi”, **Sabah Gazetesi**, 28.07.2013.
- HELD David, Anthony McGrew, (2008), “Büyük Küreselleşme Tartışması” (çev. Ali Serkan Mercan, Eray Sarıot), **Küresel Dönüşümler**, (2008), yay.haz. David Held, Anthony McGrew, Ankara: Phoenix Kitabevi.
- HELD David, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, (2009), “Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi, Kültür” (çev. İsmail Aktar), **Küreselleşme: Temel Metinler**, (2009), ed. Kudret Bülbül, Ankara: Orion Kitabevi.
- HEYWOOD, Andrew, (2007), **Siyaset**, Ankara: Adres Yayınları.,

- JENNSEN Anders, Toril Alberg, (2006), “Party Leader Effects in Norway: A Multi-methods Approach”, **Electoral Studies**, 25:2, pp. 248-269.
- KAPANİ Münci, (2006), **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KELLERMAN Barbara (ed), (1986), “Introduction”, **Political Leadership**, USA: Pittsburg University Press.
- KEYMAN Fuat, (1999), **Türkiye’de Radikal Demokrasi**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- LYOTARD Jean-François, (1994), **Postmodern Durum**, çev: Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları.
- Mc ALLISTER Ian, (2007). “The Personalization of Politics”, <http://politicsir.cass.anu.edu.au/staff/mcallister/pubs/personal.pdf>. [27.08.2013].
- MEYER Thomas, Lew Hincman, (2002), **Medya Demokrasisi**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖRS Birsen, (2009), “Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü”, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, N.40.
- ÖZBUDUN Ergun, (1964), “M. Duverger’in «Siyasal Partiler»i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 21:1, ss. 23-51.
- ÖZTEKİN Ali, (2003), **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- SAYARI Sabri (2008), “Giriş”, **Türkiye’de Liderler ve Demokrasi**, ed. Metin Heper, Sabri Sayarı, (çev. Zuhâl Bilgin), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- SELIGMAN Lester G, (1950), “The Study of Political Leadership”, **The American Political Science Review**, 44: 4, pp. 904-915.
- TEZİÇ Erdoğan, (1998), **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- TUCKER Aviezer, (2008), “Pre-Emptive Democracy: Oligarchic Tendencies in Deliberative Democracy”, **Political Studies**, V. 56, P. 127–147
- TURAN İlter, (2011), “Türk Siyasal Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları”, **İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi**, No: 45, ss.1-21.
- TÜİK, (2012), **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Ankara.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 143-154, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:24.11.2017 **Kabul Tarihi:**28.12.2017

ASYMMETRIC RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRICE AND EXCHANGE RATE: THE CASE OF ROMANIA

Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru Arasındaki Nedenselliğin Araştırılması, Romanya Örneği

İzzet TAŞAR¹

ABSTRACT

The fragile structure of the global economy in the last decades makes it necessary for policy makers to have consistent predictions on the future values of the commodities and assets and also exchange rates. The fact that it is still the biggest source of energy, oil, has a crucial importance for the real economy and even financial markets. In this study, the relation of the real oil price and the real exchange rate in Romania will be investigated for the period of 2004:4 to 2014:10 using monthly data. Results in the tests suggest that Romania should consider the real oil price and real exchange rate causality due to the fact that there is a significant causality between the variables.

Keywords: Oil Prices, Exchange Rate, Romania, Asymmetric Causality

JEL Classification: F31, F41, C32

ÖZ

Global ekonomi sözlüğünde kırılganlık terimi sıkça karşılaşılan bir terim olagelmıştır. Bu da politika yapımcılar için önemli bir husustur. Enerji üretim için çok önemli bir girdi konumundadır ve bu girdi hala büyük ölçüde petrolden karşılanmaktadır. Bu çalışmada petrol fiyatları ve döviz kuru ilişkisi Romanya için irdelenmiştir. Bu çalışmanın veri aralığı 2004:4 ve 2014:10 tarih aralığındadır. Araştırmanın sonucu Romanya için petrol fiyatları ve döviz kuru arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Fiyatları, Döviz Kuru, Romanya, Asimetrik Nedensellik

Jel Sınıflandırması: F31, F41, C32

Introduction

It is obvious that fluctuations in the real exchange rates cause planning problems for governments, for industry even for individuals. It is a crucial need to predict real exchange rate in advance and the exchanged commodity between countries has a significant role in determining the exchange rates. In that parallel, Domenico et al (2015) suggests that, conditional on knowing the future value of commodity prices, one can forecast exchange rates well. Thus, if one had a good model to forecast oil prices, one could exploit it to forecast future exchange rates. No doubt that crude oil is one of the biggest components in commodity trade in the world. Moreover, the price of oil is too volatile to be ignored, in June 2008 the price of crude oil was over 140\$, and at the end of the year 40\$ (Turhan et al, 2014). In general, crude oil market is thought as an example to oligopoly market, but in the near future, Brahmasrene et al.(2014) defined USA oil market as monopolistically competitive market structure, that definition tells us that, pricing for crude oil has changed and is more unpredictable.

The rest of paper is organized as follows. The econometric methodology is outlined in next section. In the second section, econometric methodology that is the causality will be questioned using the Toda-Yamamoto (1995) linear Granger type causality test, Hacker and Hatemi-J (2005,

¹ Assist. Prof. Dr. Firat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, ELAZIĞ e-posta: itasar@firat.edu.tr

2006) bootstrap process-based Toda-Yamamoto (1995) linear Granger causality, Hatemi J (2012)-Roca (2014) asymmetric causality test and Balcilar et al. (2010) bootstrap rolling window causality test. In the section three, empirical results are presented. We summarize and conclude empirical findings in the last section.

1. Theoretical Framework and Literature Review

The relationship between crude oil prices and the exchange rate parity is a dynamic matter in the literature. There are certain papers that deal with that topic. The main distinction between those researches is the econometric tests applied. It is also an issue that whether the countries are using floating or fixed exchange rates, or may be semi-flexible. In this research, we investigate whether the changes in US Dollar explains the oil prices in Romania economy. Furthermore, it will be also investigated if oil price explains the changes in US Dollar / Lei parity in Romania. According to *Art.2 of Law 312/2004*, one of the main tasks of the National Bank of Romania is to define and implement the monetary policy and the exchange rate policy. The exchange rate regime of the led currently in place is that of a managed float, in line with using inflation targets as a nominal anchor for monetary policy and allowing for a flexible policy response to unpredicted shocks likely to affect the economy. It is not surprising that depreciation in USD will have more effect in LEU compared to Euro due to the fact that EU Central Bank has more efficient instruments, with that aspect Romania differs from EU countries. In Romania case, it should be also considered that the longer a currency is under a floating exchange rate regime, the more likely will show indications of asymmetric adjustment (Ahmad and Hernandez, 2013).

About the oil reserves in Romania, according to the Energy Information Administration (EIA, <http://www.eia.doe.gov/>), Romania has nine crude oil refineries with a total capacity of almost ½ million barrels per day (bbl/d), which is among the largest refining capacities in Eastern Europe. Although Romania's refineries operate below capacity, refinery output could in the close history exceed domestic consumption allowing the country to export the surplus petroleum products. The mentioned fact that, Romania is not only an oil consumer, but also a producer and even one of the biggest producers in EU. In that moment Evidence from Lizardo and Mollick (2010) should be also considered. According to that study, an increase in the real price of oil causes a more significant depreciation of the US dollar relative to the currency of oil exporting countries. On the other hand, the real exchange rate of oil importing countries depreciated relative to the US dollar in similar scenario.

Theoretically, it is also an issue that how the oil import or export will make effect on balance of payments (Zhang, 2013). The relation of the two variables is determined in the early studies of Golub (1983). It's argued that a country that is oil exporting (oil importing) may experience exchange rate appreciation (depreciation) when oil prices rise and depreciation (appreciation when oil prices fall (Aziz and Bakar, 2011). According to Blomberg and Harris (1995) when USD depreciates, foreigner's purchasing power of oil will increase. Then the shift in the oil demand will end with the price increase in return. Ji and Fan (2012), bridges a link the literature with the crises. During the crises environment, due to loose monetary policy of the US government the relationship among USD and oil prices is less significant. On the other hand Arab Spring and the unrest in the oil exporting Middle-East countries and the ongoing threats to political instability in the region contributes to run up in oil prices which will slow down the global economic growth. (Aloui et al, 2013)

Empirical results indicate that the term that the analysis is implemented is very important. It is rare to see that detail in the literature, the hypothesis checked for most of the studies investigate just the causality between oil prices and the exchange rate. A good example that explores different causality directions for different terms suggest there is causality from exchange rates to crude oil prices in the short run while there is a causality from crude oil prices to the exchange rates in the long run (Brahmasrene et al.,2014) According to Raurava (2004) an increase in the oil price is associated with the real depreciation of the ruble in the long run. Krugman (1980) where he showed

that the initial effects of an increase in oil prices on real exchange rates differ from their long-run effects. In the former it is an appreciation and in the latter it is depreciation.

Benassy-Quere et al. (2007) show that a 10% increase in the oil price results with a 4.3% appreciation of the dollar in the long run. A depreciation of domestic currencies has a greater impact on oil prices than an equivalent appreciation (Jammaiza et al, 2015). Another study that shows causality from oil price to local currency is explained by Chen and Chen (2007). Their study suggests that the rise in oil prices depreciates the domestic currency against the dollar. Ghosh (2011), in his study examines that a positive shock in the oil price in return causes to the depreciation of Indian currency against US dollar. Huang and Guo(2007) suggests that real oil price fluctuations imply a minor appreciation in the real exchange rate for China. Narayan et al. (2008) supports the literature with the study that investigate Fijian dollar movements with the oil price increase. The result is that a rise in oil prices casues an appreciation of the Fijian dollar. According to Yousefi and Wirjanto (2004), most OPEC countries will adjust their prices on the value of the dollar to maintain market share and secure the purchasing power of oil revenue. A 10% depreciation in the dollar will result in a price increase (in dollars) between 1.9% and 8.5%, and this hypothesis is supported by Akram (2009) that presents proof of a depreciation in Us dollar leading to higher oil prices on the other hand fluctuations in usd significantly results with oil price fluctuations. Askari and Krichene (2010) also suggests a depreciation of the US dollar would lead to higher oil prices.

In the literature, the direction of the causality is not absolute, there are different studies suggest different causality directions. Dinga and Vo (2012) summarizes the studies suggesting the causality from oil prices to exchange rates are Benassy-Querea et al. (2007), Chen and Chen (2007), Ayadi (2005), Chaudhuri and Daniel (1998) and Krugman (1984) and on the other side some others suggest the causality runs in the opposite direction; Zhang, Fan, Tsai, and Wei (2008), Krichene (2005), and Yousefi and Wirjanto (2004).

Even though studies generally state that exchange rates and oil prices are co-integrated (where the possible causality may run in both directions as mentioned); the studies again should be separated into two groups concluding that an increase in the oil price is associated with either a US dollar appreciation (Benassy-Quereet al., 2007); or depreciation (Zhang et al., 2008) against other currencies. Jain and Ghosh (2013) takes attention in a different perspective, in their study they focus on the financial instruments that governments and individuals payed attention. Since the financial crises precious metals and oil seems to be alternative investment for investors. That might sound as a dilemma, cause, oil price fluctuation is the reason for problems in real economical activities but on the other hand, people invest that asset in the financial markets.

2. Methodology

2.1. Toda-Yamamoto (1995) Linear Granger Type Causality Test

Toda-Yamamoto (1995) applies VAR model due to number of the delay and also take into account the degree of integration of the series with χ^2 distribution of the Wald test. Toda-Yamamoto causality analysis of the values β of the variables so that the level of the series by creating a standard VAR model eliminates the problems of determining the rank of cointegration (Hector Zapata and Alicia Rambaldi, 1997:289-292, Jarita Duasa, 2007:85-87). The relationship between real exchange rate (REER) and real oil price (ROP) VAR (p) process can be expressed as ;

$$REER = \phi_1 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{1i} REER_{it} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{1i} ROP_{it} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$ROP = \phi_2 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{2i} ROP_{it} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{2i} REER_{it} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

where d_{\max} is the maximum degree of integration of the variables in the model, p is the optimal lag length obtained from the VAR model and ε_t is the term refers to the error correction based on the assumption of white noise. The null hypothesis is tested as $\beta_{1i} = 0$ for $i \leq k$ in equation 3. If the alternative hypothesis is accepted, it means that causal relationship running from real oil price to real exchange rate. The null hypothesis is tested as $\beta_{2i} = 0$ and $i \leq k$ in equation 4 again and if the alternative hypothesis accepted, it means that there is a causality between variables running from real exchange rate to real oil price.

2.2. Hacker and Hatemi-J (2005, 2006) Bootstrap Process-Based Toda-Yamamoto (1995) Linear Granger Causality

Toda-Yamamoto (1995) causality test, applying a number of sampling is less, and if you have autoregressive conditional heteroscedasticity (ARCH) effect in error terms, based on the results of causality is wrong to make comments. Therefore, Hacker and Hatemi-J (2006) and also Hatemi-J (2005) developed a new methodology by using Brad Efron (1979) bootstrap process based on the causality test. The vector autoregressive model of order p VAR(p) can be expressed as where y_t is the number of variables in the VAR model, v is an vector of intercepts and A_r is matrix of parameters for lag r ($r=1, \dots, p$) ;

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t \tag{3}$$

If the variables are cointegration equation 3 and 4 in the VAR ($p + d_{\max}$) model with a simple expression;

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + \dots + A_p y_{t-p} + A_{p+d_{\max}} y_{t-p-d_{\max}} + \varepsilon_t \tag{4}$$

(Abdulnasser Hatemi-J and Eduardo Roca, 2007:830, Hacker and Hatemi-J, 2006:1490).² The estimated VAR($p+d_{\max}$) model in Equation 4 can be written compactly as: $Y = (y_1, \dots, y_T)$,

$$\hat{D} = (\hat{v}, \hat{A}_1, \dots, \hat{A}_p, \dots, \hat{A}_{p+d_{\max}}), \hat{\delta} = (\hat{\varepsilon}_1, \dots, \hat{\varepsilon}_T) \text{ and } Z_t = \begin{bmatrix} 1 \\ y_t \\ y_{t-1} \\ \vdots \\ y_{t-p-d+1} \end{bmatrix};$$

can be written as,

$$Y = \hat{D}Z + \hat{\delta} \tag{5}$$

Null hypothesis that the there is no Granger causality (causality non Granger) Toda-Yamamoto (1995) developed by the modified Wald test (Modified WALD);

$$MWALD = (C\hat{\beta})'[C((Z'Z)^{-1} \otimes S_U)C']^{-1}(C\hat{\beta}) \square \chi_p^2 \tag{6}$$

² For choice of optimal lag order Hatemi-J (2003) are developed new information criteria. For the details of Hatemi-J criterion can be read the study of Hacker and Hatemi-J (2006).

where \otimes is the Kronecker product, and C is a $pxn(1+(p+d_{\max}))$ selector matrix, S_U is variance-covariance matrix of residuals and $\hat{\beta} = \text{vec}(D)$ is vec signifies the column-stacking operator. The error terms are normally and the MWALD test statistic is asymptotically χ^2 distributed (Hatemi-J and Roca, 2007:831, Hacker and Hatemi-J, 2006:1491, Abdunasser Hatemi-J and Bryan Morgan, 2009:441). Abdunasser Hatemi-J (2005) Monte Carlo experiments testing the error terms in the normal zero smudge MWALD (nonnormality) and ARCH effect is rejected because of the null hypothesis leads to excessive. This is why Hatemi-J (2005), Efron (1979) developed by the leveraged bootstrap developed simulations. We generate the distribution for the MWALD test statistics by running the bootstrap simulation 10.000 times and calculating the MWALD test statistics for each run. We then find bootstrap critical values pertaining to 1%, 5% and 10% significance levels. Afterwards, we calculate the MWALD statistics using original data. We reject the null hypothesis of no causality in the Granger sense at the α level of significance, if the actual MWALD is greater than. The Monte Carlo simulations are conducted using programme procedure written by Hacker and Hatemi-J (2005, 2006)

2.3.Balcilar vd. (2010) Bootstrap Rolling Window Causality Test

Balcilar vd. (2010) in their analysis runned a LR (likelihood ratio) causality test using bootstrap method depending on error term. LR Granger causality test depending on bootsrap has two variables VAR(p) in the model, $t=1,2,\dots,T$;

$$y_t = \Phi_0 + \Phi_1 y_{t-1} + \dots + \Phi_p y_{t-p} + \varepsilon_t \tag{7}$$

In the equity above, $\varepsilon_t = (\varepsilon_1, \varepsilon_2) \square iid(0, \sigma^2)$ is a covariance matrix Σ that is not odd. Optimal lag criteria is defined by akaike information criteria (AIC). While $y_t = [y_{1t}, y_{2t}]_{2 \times 1}$ considered as matrix, VAR(p) model will be shown as;

$$\begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \phi_{10} \\ \phi_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \phi_{11}(L) & \phi_{12}(L) \\ \phi_{21}(L) & \phi_{22}(L) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \tag{8}$$

When $\phi_{ij}(L) = \sum_{k=1}^p \phi_{ij,k} L^k$, $i,j=1,2$ k lag operator, $L^k x_t = x_{t-k}$. Null hypothesis of the test is; where $\phi_{12,i} = 0$, y_{2t} is not Granger cause of y_{1t} , or oppositely, where $\phi_{21,i} = 0$, y_{1t} is not Granger cause of y_{2t} . In order to avoid possible structural unit roots and to get over the problems that are related to the size of the sample, Balcilar vd. (2010) uses the bootstrap test that is modified by Koutris vd. (2008) and Shukur ve Mantalos (2000) Rolling Window Granger Causality test. Due to the hypothesis;

$Y := (y_1, y_2, \dots, y_T)$	Matrix Type: $2 \times T$
$B := (\Phi_0, \Phi_1, \dots, \Phi_T)$	Matrix Type: $(2 \times (2p+1))$
$Z_T := (1, y_t, y_{t-1}, \dots, y_{t-p+1})$	Matrix Type: $((2p+1) \times 1)$
$Z := (Z_0, Z_1, \dots, Z_{T-1})$	Matrix Type: $((2p+1) \times T)$
$\eta := (\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_T)$	Matrix Type: $(2 \times T)$

Considered to be matrixes and Φ_0 constant term, when $t=1,2,\dots,T$; VAR(p) model $Y = BZ + \eta$ and the least square is shown as: $\hat{B} = YZ'(Z'Z)^{-1}$. From that equation, unrestricted model error term η_U and restricted model error term η_R used, then $S_U = \eta'_U \eta_U$ and $S_R = \eta'_R \eta_R$ derived. Test statistics is defined as below in the equation:

$$LR = (T - k) \ln \left(\frac{\det S_R}{\det S_U} \right) \tag{9}$$

T sample size, $k=2x(2p+1)+p$ error correction term, p VAR model lag length, distributes as χ^2 . After the calculation of the test statistics, under the assumption $i=1,2,\dots,T$ Ordinary Least Squares (OLS) and error terms $(\eta_R - \bar{\eta}_R)$ used and $Y^* = BZ^* + \eta^*$ regression obtained. Null Hypothesis suggests N_b times LR* (Likelihood Ratio) is calculated ($LR^* \geq LR$). Finally, the size of the rolling window is considered as; $t = \tau - l + 1, \tau - l, \dots, l$, $\tau = l, l + 1, \dots, T$ and it is implemented to also rolling sub samples addition to the all sample.

3. Empirical Results

For this study, monthly data is collected on real oil prices and the real exchange rate of Romania. The data covers the period from 2004:01 to 2016:06. The natural logarithm of the variables real exchange rate (REER) and real oil price (ROP) are considered in the empirical tests. For the variables to eliminate the seasonality risk, the method is based on Tramo-Seats method.

Table 1: Descriptive Statistics

	Sample	Mean	Maximum	Minimum	Standard Deviation	Skewness	Kurtosis	Jarque-Bera
REER	150	4.694	5.033	4.464	0.185	0.308	1.397	18.430 (0.00)
ROP	150	4.587	5.329	3.529	0.358	-0.758	3.447	15.647 (0.00)

Not: In parenthesis shows probability value. Descriptive statistics are for log series.

According to the descriptive statistics, standard deviation is higher for oil price that mostly depends on the global crises and the fluctuations in the oil market. If the asymmetry in the probability distribution of the variables is considered, Skewness³ value shows that ROP to the left skewed and REER to the right skewed. Kurtosis measure that is a measure of the data is peaked or flat compared to a normal distribution. According to Kurtosis results⁴, REER data is more flat, ROP is more peaked compared to a normal distribution. On the other hand, Jarque-Bera (JB) test that offers normal distribution in the null hypothesis shows that all of the variables is distributed normal.

³ For Skewness Test Results $S = \alpha_3 = \begin{cases} <0 & \text{left skewed} \\ =0 & \text{symetric} \\ >0 & \text{right skewed} \end{cases}$

⁴ For Kurtosis Test Results $K = \alpha_4 = \begin{cases} <3 & \text{flat} \\ =3 & \text{normal} \\ >3 & \text{peaked} \end{cases}$

Table 2: ADF (1981) and PP (1988) Linear Unit Root Test Results

Models	Variables	Level		First Differences	
		ADF	PP	ADF	PP
Constant	REER	-0.938 (1) [0.773]	-0.879 (5) [0.793]	-7.943 (0) [0.00]***	-7.698 (3) [0.00]***
	ROP	-1.863 (1) [0.348]	-1.697 (5) [0.430]	-8.392 (0) [0.00]***	-8.436 (2) [0.00]***
Constant and Trend	REER	-1.749 (1) [0.724]	-1.613 (5) [0.783]	-7.921 (0) [0.00]***	-7.947 (3) [0.00]***
	ROP	-2.444 (1) [0.355]	-2.155 (4) [0.510]	-8.512 (0) [0.00]***	-8.547 (4) [0.00]***

Notes: The figures in parenthesis denote the lag length selected by the Schwarz criterion. ***, **, and * denote statistical significance at the 1%, 5% and 10% level of significance, respectively. Values within the brackets shows the probability ratios. For the ADF test: The results of Dickey Fuller test in the case of zero lag length and lag length chosen due to SIC criteria. For the ADF test, the Mac Kinnon(1996) critical values for with constant -3.485, -2.885 at the 1 %, and 5 % levels. The critical values for with constant and trend -4.035, -3.447 at the 1 % and 5 % levels, respectively. For the PP test: Values in the parenthesis show bandwidths obtained according to Newey-West using Bartlett Kernel criteria. For the PP test Mac Kinnon (1996) critical values for with constant -3.483, -2.884 at the 1 % and 5 % levels. The critical values for with constant and trend -4.033, -3.446 at the 1 % and 5 % levels, respectively.

y_t series, in order to be stationary (tau) value should be bigger than MacKinnon (1996) critical value ($|\tau_h| > \tau_t$). Moreover if the probability value is less then; %1 (0.01), %5 (0.05) and %10 (0.1) confidence interval values the null hypothesis that offers unit root in the variables is rejected. REER and ROP series is stationary for both ADF and PP tests in first difference.

Table 3: Toda-Yamamoto (TY, 1995) and Hacker-Hatemi J (2005, 2006) Bootstrap Granger Causality Test Results

Hypothesis	$k + d_{\max}$	MWALD	%1 Bootstrap CV	%5 Bootstrap CV	%10 Bootstrap CV
REER \nrightarrow ROP	4	1.195 (0.754)	11.992	8.012	6.389
ROP \nrightarrow REER	4	7.942 (0.047)**	11.828	8.030	6.466*

Note: \nrightarrow represent the null hypothesis that there is no causality. ** and *** is in order supports causality in %90. %95 and %99 confidence interval. $k + d_{\max}$ Value is the lag length according to AIC plus the stationary levels of the variables. The values in the parenthesis show the probability ratios asymptotically.

The result in this test offer support to the literature claims the causality from oil price to exchange rate. Two different tests runned is summarized in the table above. Two test results support each other, and offer causality from oil price to real exchange rate. Moreover, causality from real exchange rate to oil price is rejected. As mentioned before, Romania is accepted also as an oil exporter country, it is necessary to remember the hypothesis, it's argued that a country that is oil exporting (oil importing) may experience exchange rate appreciation (depreciation) when oil prices rise, and depreciation (appreciation) when oil prices fall (Aziz and Bakar, 2011). The results of TY (1995) and Hacker-Hatemi J (2005,2006) tests clearly parallel. In Romania, in the period that is examined in the test, there is a significant causality from Real Oil Price to Real Exchange Rate. One can argue that, because of the peak and bottom prices in oil prices in this period and also the world crises in the selected period it is more than normal too see that result. It will not be surprising to see the same results any country in the world in that period. Each country no matter importing or exporting might have the same result, that is, oil prices is a cause on the exchange rates. That result is satisfactory because it is checked with to different methodology, but they are not enough to clear the way that variables changing (increase or decrease). Another test (Hatemi J (2012)-Roca (2014)) will be implemented in order to investigate whether this hypothesis is valid for Romania or not.

Table 4: Hatemi J (2012)-Roca (2014) Asymmetric Causality Test Results

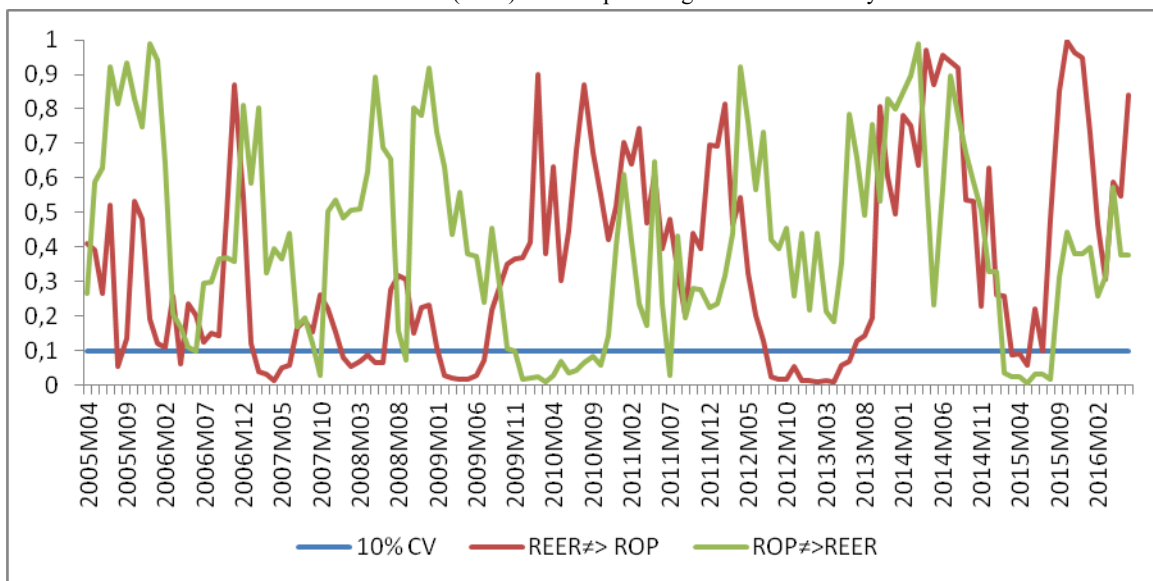
Causality	MWALD	1% Bootstrap Critical Value	5% Bootstrap Critical Value	10% Bootstrap Critical Value
(REER) ⁺ ⇒(ROP) ⁺	0.011 (0.917)	7.829	3.928	2.830
(REER) ⁺ ⇒(ROP) ⁻	1.158 (0.560)	10.476	6.465	4.806
(REER) ⁻ ⇒(ROP) ⁻	0.143 (0.931)	11.471	6.693	5.115
(REER) ⁻ ⇒(ROP) ⁺	1.317 (0.518)	10.056	7.381	5.153
(ROP) ⁺ ⇒(REER) ⁺	2.771 (0.096)*	6.852	4.082	2.293*
(ROP) ⁺ ⇒(REER) ⁻	3.718 (0.156)	10.167	6.411	5.110
(ROP) ⁻ ⇒(REER) ⁻	12.889 (0.00)***	12.245***	6.365**	5.125*
(ROP) ⁻ ⇒(REER) ⁺	2.479 (0.290)	9.914	6.306	4.852

Not: ⇒ sign shows that there is no causality. The values in the parenthesis show the probability ratios asymptotically. *, ** and *** is in order supports causality in %90, %95 and %99 confidences interval. Bootstrap number is 10.000.

Although many empirical macro-economic research has investigated —using a range of econometric techniques, such as co-integration theory, the Granger causality test, the vector autoregressive model and the vector error correction model—the influence of oil price–exchange rate interaction on macroeconomic and currency policies, little is known about the +, - shocks interaction. This comparatively new empirical test in the literature has an answer for the possible causality relation is in which direction, positive or negative. That question is more meaningful for countries that have a big portion of oil trade in their balance of payment accounts. The literature suggests different reactions for oil importer and exporter countries in terms of a positive or negative oil price shock. It is also important, if there is an oil trade, if the country is an exporter or importer. In Romania case, Hatemi J (2012)-Roca (2014) asymmetric causality test results offers a negative ROP shock will result a negative shock in REER. Even though Romania is not an oil exporting country as it was quarter decades, the Romanian economy is still responding to global oil shocks as an oil exporter country.

For many, it was expected to see also REER causality on ROP, due the test results that relation is not supported. The main reason for that might be the exchange rate regime that Central Bank follows. Of course a bigger reason is; Romania itself is too small in terms of oil trade to set the world prices with the exchange rate movements.

Table 5: Balcilar et al. (2010) Bootstrap Rolling Window Causality Results

The aim to run this test is to see whether the causality changes in different periods. There is an important period that will be focused; the crises. According to the test results, in the %90 confidence interval, the sign under the line shows the causality. While the red line offers causality from REER to ROP, the green line offers causality from ROP to REER. The results gained from Toda-Yamamoto (TY, 1995) and Hacker-Hatemi J (2005,2006) could not explain any causality from REER to ROP, but Balçilar et al. (2010) causality test offers a significant causality from REER to ROP especially before and after the crises. During the period starting from 2015:M3 till 2015:M5 the causality is bi-directional.

On the other hand, the causality that was significant due to Toda-Yamamoto (TY, 1995) and Hacker-Hatemi J (2005,2006) is significant just before crises. One can argue that, the while real oil prices going upwards to the peak in 2008, was a significant cause of the REER in Romania. After the peak, real oil prices turned backwards and even to the deep, REER is a significant determinant of the ROP in Romania. Apart from that explanation, the fact that Hatemi J (2012)-Roca (2014) asymmetric causality test results offers a negative ROP shock will result a negative shock in REER is valid especially during crises.

May be, a more important result for Romanian economy, is the movements after crises. The economic uncertainty in the world and in EU, makes the REER and ROP relation more significant. We can suggest that that causality relation occurs when the markets behave out of normal. That makes policy makers to focus on oil prices more than regular especially when there is economic uncertainty. In Romania, most of the exported oil is refined oil and in the last years, Romania imports crude oil and exports after refining the oil. The price instability becomes a bigger problem with that fact.

Conclusions and Policy Implications

Apart from the fact that if the country is oil importing or exporting, monitoring oil prices especially in the high volatile regime is very important since that information can guide governments on how to implement effective policies to stabilize their exchange rates, and also controlling inflation and even balancing the budget (Balçilar, 2015). Depreciation in USD will cause an increase the purchasing power of oil-importing countries (except the USA) and negatively affects oil-exporting countries. If we consider the contrast, an overvalued USD leads adversely affect oil-importing countries and probably cause a demand shock that ultimately affects oil-exporting countries (Reboredo and Castro, 2013). The situation may change for countries that are using energy more than any other average country (Nakaijamaa and Hamorib, 2012)

Also in the literature it is suggested that, with the global economic growth, the oil prices might go further. In that case, especially the growth trend in emerging markets can push the oil prices up and it is clear that price shock in oil will be a great asset for oil exporting countries in terms of a current account surplus. The tests applied in this study in general supports that thesis for Romania. That's why Romania could seek in the next years more advantages of such export. It's another results that our analysis support parallel to the literature is the direction of the causality from oil prices to the exchange rate. Even tough Romania is not a leading oil exporter; it is still accepted as an oil producer. Our empirical results proves that there is a causality from real oil price to real exchange rate according to Toda Yamamoto (1995) and Hacker-Hatemi J (2005,2006) test results. Hatemi J (2012)-Roca (2014) asymmetric causality test supports the hypothesis that, if the oil price decrease, the real exchange rate for the oil exporter countries depreciates.

Even though, Romania is not a country like Russia that the economy mostly depends on the oil. If it was so, Romania economy will be more fragile in terms of oil price shocks; it is easy to remember the devaluation of Ruble in 2014 according to the sharp decrease in the real oil prices in the world. Moreover, while Central Bank that aiming the price stability the pressure of the oil price is more likely to make small problems for Romanian economy. It is also interesting that results offer causality only in the negative shocks on ROP, any positive shock on ROP does not seem to

have any affect in REER. Balcılar et al. (2010) bootstrap rolling window causality test results summarized the causality and the periods that the causality is significant. In the big crises 2008-2009, the test offers a different result. During that period, there is a significant causality from real exchange rate to oil prices. As many governments did in that period, loose monetary policy of the government to avoid any possible recession seems to be caused as causality from REER to ROP. Still the effects of the crises is observed in EU, that's why many fluctuations in the real economy and financial markets leads and causes the instability in the oil market and exchange rates. Those two variables cause each other especially in those periods.

References

- Ahmad, A.H., Hernandez, R.M., 2013. Asymmetric adjustment between oil prices and exchange rates: empirical evidence from major oil producers and consumers. *Journal of International Financial Markets Institutions & Money* 27, 306–317.
- Akram, Q.F., 2009. Commodity prices, interest rates and the dollar. *Energy Economics* 31, 838–851.
- Aloui, R., Ben Aissa, M.S., Nguyen, D.K., 2013. Conditional dependence structure between oil prices and exchange rates: a copula-GARCH approach, *Journal of International Money and Finance* 32, 719–738.
- Askari, H., Krichene, N., 2010. An oil demand and supply model incorporating monetary policy. *Energy* 35, 2013–2021.
- Ayadi, F. O., 2005. Oil price fluctuations and the Nigerian economy. *OPEC Review*, 29, 199–217.
- Aziz, M., Bakar, N., 2011. Oil Price & Exchange Rate: A Comparative Study between Net Oil Exporting and Net Oil Importing Countries, *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences* ISSN 1450-2275 Issue 42, 13-29
- Balcılar, M., Z. A. Özdemir, and Y. Arslantürk 2010. Economic growth and energy consumption causal nexusa viewed through a bootstrap rolling window, *Energy Economics*, 32, 1398-1410
- Balcılar M., Hammoudeh, S., Asaba, N., 2015. A Regime-Dependent Assessment Of The Information Transmission Dynamics Between Oil Prices, Precious Metal Prices And Exchange Rates, *International Review Of Economics And Finance*.
- Benassy-Quere, A., Mignon, V., Penot, A., 2007. China and the relationship between the oil price and the dollar. *Energy Policy* 35, 5795–5805.
- Brahmasrene, T., Huang, J., Sissoko, Y. 2014. Crude oil prices and exchange rates: Causality, variance decomposition and impulse response, *Energy Economics*, 44, 407-412.
- Blomberg, S.B., Harris, E.S., 1995. The Commodity-Consumer Price Connection: Fact Or Fable?. *Federal Reserve Board of New York Economic Policy Review* 1, 21–38.
- Chaudhuri, K., & Daniel, B. C. 1998. Long-run equilibrium real exchange rates and oil prices. *Economics Letters*, 58, 231–238.
- Chen, S.S., Chen, H.C., 2007. Oil Prices and Real Exchange Rates. *Energy Economics* 29, 390–404.
- Ciner, Çetin. 2011. Eurocurrency interest Rate Linkages: A Frequency Domain Analysis, *International Review of Economics and Finance*, 20, 498-505.
- Dickey, David and Wayne Fuller. 1979. Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root, *Journal of The American Statistical Association*, 74, ss:427- 431.
- Dickey, David and Wayne Fuller. 1981. “Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root” *Econometrica*, 49, ss:1057-72.
- Dinga, L., Vo, M., 2012. Exchange rates and oil prices: A multivariate stochastic volatility analysis, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 15-37.
- Domenico F., Kenneth R. and Barbara R. 2015. Can oil prices forecast exchange rates? An empirical analysis of the relationship between commodity prices and exchange rates, *Journal of International Money and Finance* 54, 116-141.

- Efron, Brad. 1979. Bootstrap Methods: Another Look At The Jackknife, *Annals of Statistics*, 7, 1-26.
- Geweke, John. 1982. Measurement of linear dependence and feedback between multiple time series, *Journal of The American Statistical Association*, 77, 304-313.
- Ghosh, S., 2011. Examining crude oil price-exchange rate nexus for India during the period of extreme oil price volatility. *Applied Energy* 88, 1886–1889.
- Golub, S., 1983. Oil prices and exchange rates. *Economics Journal* 93, 576–593.
- Hacker, Scott and Abdunasser Hatemi-J. 2005. A test for multivariate ARCH effects, *Applied Economics Letters*, 12 (7), 411-417.
- Hacker, Scott and Abdunasser Hatemi-J. 2006. Tests for Causality Between Integrated Variables Based on Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application, *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500
- Hatemi-J, 2003. A new method to choose optimal lag order in stable and unstable VAR models. *Applied Economic Letter* 10(3):135–137
- Hatemi-J, 2008. Forecasting properties of a new method to choose optimal lag order in stable and unstable VAR models. *Applied Economic Letter* 15(4):239–243
- Hatemi-J, 2012. Asymmetric causality test with an application, *Empirical Econ*, 43:447-456
- Hatemi-J, Abdunasser. 2005. Bootstrap-corrected tests for causality: theory and applications in finance, Invited Key-speaker Presentation at II Simposio Nacional De Docentes En Finanzas, July 1315, Bogota.
- Hatemi-J, Abdunasser and Eduardo Roca. 2007. Equity Market price Interdependence Based on Bootstrap Causality Tests: Evidence from Australia and its major trading Partners, *Applied Financial Economics*, 17(10), 827-835
- Hatemi-J, Abdunasser and Bryan Morgan. 2009. An Empirical Analysis of the Informational Efficiency of Australian Equity Markets, *Journal of Economic Studies*, 26(5), 437-445
- Hatemi-J, Roca, E. 2014. Brics And PIGS In The Presence Of Uncle Sam And Big Brothers: Who Drive Who? Evidence Based On Asymmetric Causality Tests, *Griffith Business School Discussion Papers Finance*, ISSN:1836-8123
- Hosoya, Yuzo. 1991. The Decomposition And Measurement Of The Interdependence Between Second-Order Stationary Process, *Probability Theory and Related Fields*, 88, 429-444.
- Huang, Y., Guo, F., 2007. The role of oil price shocks on China's real exchange rate. *China Economic Review* 18, 403–416.
- Jain. A., Ghosh, S., 2013. Dynamics Of Global Oil Prices, Exchange Rate And Precious Metal Prices In India, *Resources Policy*, 88-93.
- Jammazi, R., Lahiani, A., Nyugen, D.K., 2015 A wavelet-based nonlinear ARDL model for assessing the exchange rate pass-through to crude oil prices. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 34, 173-187.
- Ji, Q., Fan, Y., 2012. How does oil price volatility affect non-energy commodity markets? *Applied Energy* 89, 273–280.
- Krichene, N. 2005. A Simultaneous Equations Model For World Crude Oil And Natural Gas Markets. IMF Working Paper.
- Koutris, A., Heracleous, M.S., Spanos, A., 2008. Testing for nonstationarity using maximum entropy resampling: a misspecification testing perspective. *Econometric Reviews* 27, 363–384.
- Krugman, P., 1983. Oil and the dollar. In: Bhandari, J.S., Putnam, B.H. (Eds.), *Economic Interdependence and Flexible Exchange Rates*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Krugman, P. R. 1984. Oil shocks and exchange rate dynamics. In J. A. Frankel (Ed.), *Exchange Rates and International Macroeconomics*. University of Chicago Press.

- Kwiatkowski, Dennis, Peter Phillips, Peter Schmidt and Youngcheol Shin. 1992. Testing The Null Hypothesis of Stationarity Against The Alternative of A Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have A Unit Root?, *Journal Of Econometrics*, 54(1-3), ss:159-178.
- Lizardo, R.A., Mollick, A.V., 2010. Oil price fluctuations and US dollar exchange rates. *Energy Economics* 32, 399–408.
- Lutkepohl H 2005. New introduction to multiple time series analysis. SprinROPr, Berlin
- MacKinnon, James. 1996. Numerical Distribution Functions For Unit Root and Cointegration Tests, *Journal of Applied Econometrics*, 11, ss:601–618.
- Nakajimaa, T., Hamorib, S., 2012. Causality-In-Mean And Causality-In-Variance Among Electricity Prices, Crude Oil Prices, And Yen–US Dollar Exchange Rates In Japan, *Research In International Business And Finance*, 371-386.
- Narayan, P.K., Narayan, S., Prasad, A., 2008. Understanding the oil price-exchange rate nexus for the Fiji islands. *Energy Economics*30, 2686–2696.
- Phillips, Peter and Pierre Perron. 1988. Testing For A Unit Root in Time Series Regressions, *Biometrika*, 75(2), ss:335-346.
- Raurava, J., 2004. The role of oil prices and the real exchange rate in Russia’s economy – a cointegration approach. *Journal ofComparative Economics* 32, 315–327.
- Reboredo, J., Castro, M., 2013. A wavelet decomposition approach to crude oil price and exchange rate dependence, *Economic Modelling*, 32, 42-57.
- Shukur, G. ve P. Mantalos, P 2000, A simple investigation of the Granger-causality test in integrated-cointegrated VAR systems’, *Journal of Applied Statistics* 27, 1021–1031.
- Toda, Hiro and Taku Yamamoto. 1995. “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes” *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Turhan, M.I., Sensoy, A., Hacıhasanoglu, E., 2014. A comparative analysis of the dynamic relationship between oil prices and exchange rates, *International Financial Markets, Institutions & Money*,32, 397-414.
- Yousefi, A., Wirjanto, T.S., 2004. The empirical role of the exchange rate on the crude-oil price formation. *Energy Economics* 26,783–799.
- Zapata, Hector and Alicia Rambaldi. 1997. Monte Carlo Evidence on Cointegration and Causation, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 59, 285-298
- Zhang, Y. J., Fan, Y., Tsai, H. T., & Wei, Y. M. 2008. Spillover effect of US dollar exchange rate on oil prices. *Journal of Policy Modeling*, 30, 973–991.
- Zhang, Y., 2013. The Links between the Price of Oil and the Value of US Dollar, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4, 341-351.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 155-169, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi: 24.11.2017 **Kabul Tarihi:**02.01.2018

SERGI-İ UMUMİ-İ OSMANİ'NİN (1863) AÇILIŞI VE SERGI'NİN DUYURULMASINDA GAZETELERİN ROLÜ

Opening Of Sergi-i Umumi-i Osmani And The Role Of Newspapers On Announcing It.

Kenan DEMİR¹

ÖZ

Avrupa'da 19. yüzyılda üretimin artması ve ticaretin gelişmesi sonucu başlangıçta ulusal olarak yapılan sergiler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası olarak organize edilmiştir. Osmanlı Devleti Avrupa'daki teşkil edilen uluslararası sergilere ülkenin tanıtımı açısından önemli olacağı düşüncesiyle katılmaya özen göstermiş ve Avrupa'da organize edilen uluslararası sergilerin çoğuna iştirak etmiştir. Osmanlı Devleti'nde uluslararası sergilerin katılımı yanında ülkede bir serginin açılmasının ülkenin sanayisi açısından önem arz edeceği ve ülkede ne gibi ürünlerin üretildiği hakkında halkın haberdar olmasını teşvik edeceği gibi sebeplerle bir sergi açma düşüncesi oluşmuştur. Bu doğrultuda Mustafa Fazıl Paşa yönetiminde bir kurul oluşturulmuş ve sergi 1863 senesi Ramazan ayında İstanbul'da açılmıştır. Sergi komitesi sergiyi organize ederken serginin duyurulmasında gazetelerden faydalanmış ve gazeteleri etkin kullanmıştır. Dönemin yayın organları da İstanbul'da düzenlenen sergiye ilgi göstermiştir. Gazetelerde yazı yazan dönemin aydınları sergilerin öneminden ve ekonomiye olan etkisinden bahsetmiş ve sergiye katılımı teşvik etmiştir. Bu çalışmada ülkede açılan ilk sergi olan 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani'yi gazeteler gözüyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sergi, Osmanlı, Gazeteler, Ekonomi,

ABSTRACT

In Europe, in the 19th century, expositions were organised nationally at first as a result of development in trade and increase on production. As of the second half of the 19th century, these expositions were held internatinoally. Ottoman Empire cared to oin this international expositions in Europe in contemplation of promoting of the statae and joined most of the expositions. An idea to open an exposition in the Ottoman Empire was formed in the course of the time because an exposition would be important fort he country's industry and would provide the society to be informed about the production of the industry. In this direction, a board was formed under Mustafa Fazıl Paşa and the exposition was opened in the month of Ramadan in 1863 in Istanbul. While organizing the event, exposition committee benefited from the newspapers and used them effectively. The media organs of the period were also interested in the exposition. The intellectuals wrote about the significance of the exposition and exposition's effects on economy on their collumns, and promoted the participation to event. In this study, Ottoman's first exhibition 1863 Ottoman General Exposition is analyzed through newspapers of the period.

Key words: Exposition, Ottoman, Newspapers, Economy

1. GİRİŞ

Toplumlarda artan ticari mübadelelerin kolaylaşması amacıyla kurulan pazar ve panayırların kurumlaşmış hali olan sergiler Avrupa'da başlangıçta ulusal anlamda açılmıştır. Sergiler, ülkelerin üretim kaynaklarının toplum tarafından bilinmesini ve ülkede nelerin üretildiğini gösteren mekânlar olarak önem kazanmıştır. Dünyada ne gibi ürünlerin üretildiği, teknolojiye ne gibi yeniliklerin yaşandığı gibi hususlarda toplumu haberdar etmesi nedeniyle devletler ülkelerinde sık sık ulusal sergiler organize etmişlerdir. Avrupa devletleri sömürgeleri altında olan devletlerin üretim yapısını anlamak ve diğer gelişmiş ülkelerdeki teknolojinin bilinmesi amacıyla uluslararası sergiler

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniv., İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İSTANBUL kdemir@medipol.edu.tr

düzenlemişlerdir. Bu doğrultuda ilk uluslararası sergi 1851 senesinde İngiltere’de açılmıştır sonra diğer ülkelerde sık sık organize edilmiştir.

Osmanlı Devleti de 19. yüzyılda Avrupa’da yaşanan iktisadi gelişmeleri takip ettiğinden organize edilen uluslararası sergilere katılmıştır. Devletin uluslararası sergilere katılımıyla hem ülke üretiminin Avrupa’ya tanıtımı hem de Avrupa’da yaşanan iktisadi gelişmelerden uzak kalmaması hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa’da organize edilen sergilere katılımın yanında ülke içerisinde bir serginin açılmasının ülkenin iktisadiyatı açısından önemli kazanımlar sağlayacağına farkında olduğundan 1863 senesinde İstanbul bir sergi açılımını organize etmiştir. Serginin tertip edilmesindeki ana amaç ülkeye gelen bol miktarda Batı menşeli ürünlerin sonucu ülkede görülmeyen yerli ürünlere yeniden rağbet edilmesini sağlamaktır. Bu nedenle sergide sadece Osmanlı ürünlerin sergileneceği duyurulmuş, Avrupa’dan ise sadece teknoloji aletlerin sergilenmesine izin verilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde gazeteler 1860’lardan itibaren yaygınlaşmaya başlamış ve kamuoyunu yönlendirmede başarılı olmuştur. Gazeteler halkı aydınlatma görevini yürütmüş, halkın ülke iktisadi, siyasi ve toplumsal sorunları hakkında haberdar olmasını sağlamıştır. 1863 senesinde sergiyi organize eden komisyon serginin duyurulması ve organize edilmesinde gazetelerden faydalanmıştır. Ayrıca gazeteler vasıtasıyla sergi hakkındaki son gelişmeler halka duyurulmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin ülkenin sanayileşmesini hızlandırmak amacıyla tertip ettiği Sergi-i Umumi-i Osmani’nin açılışı gazeteler incelenerek araştırılmıştır. Çalışmada önce sergilerin doğuşu ve Avrupa’da sergilenen uluslararası sergiler hakkında bilgi verilmiş, sonra ise 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani’nin organize edilmesi gazeteler gözüyle incelenmiştir.

2. SERGİCİLİK FİKRİNİN DOĞUŞU

Sergi bir ülkenin sanayi, ziraat, zanaat ve güzel sanatlar üretimini gösterip anlatmak için devlet, kurum ve bireylerin teşebbüsleri sonucu kurulan mekanlardır (Sergi, 1976: 315). Sergiler ticarete önemli satış pazarlama araçları olarak önem arz etmektedir. Sergiler sürekli ya da geçici olarak düzenledikleri gibi ulusal veya uluslararası düzeyde de organize edilebilirler (Seyidoğlu 1999: 526). Sergi, panayır ve fuarlar mal ticaretinde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir. Panayır ve sergiler kökenleri eski çağlara dayanmasına karşın Ortaçağ’da Avrupa’da düzenlenen büyük pazarlardan gelmektedir (Temel Britannica 1993: 135). Sergilerin amacı başlangıçta bilgi vermek ve halkı eğitmektir. Sanayi ve tarımsal ürünleri teşhir ederek ülkenin iktisadi seviyesini belirlemek ve erişilecek iktisadi seviye hakkında vatandaşları aydınlatmak gayesi hedeflenmekteydi. Sonraları uluslararası sergiler öğretme amacından ziyade ticari amaçlar taşımaya başlamışlardır (Türkoğlu 1953: 230). Sergilerin diğer bir amacı da yeni buluşları ve üretim yöntemlerini tanıtmak ve üretim çevrelerinin özel problemlerine ilgi çekmek ve çözümler getirmektir (Sergi 1980: 458-459).

Uluslararası sergiler çok büyük ve maliyetleri fazla olduğundan bu masrafların karşılanması için çok fazla kişinin sergi mahalline ziyareti amaçlanmıştır. Bu nedenle sergi alanlarında çeşitli eğlenceler düzenlenmiş ve sergilerde teşhir edilen ürünlerin satılması önem kazanmıştır (Türkoğlu 1953: 230). Sergiler, toplumsal, siyasi, kültürel ve iktisadi sektörlerde gerçekleşen başarıları göstermesi açısından önemli bir teşebbüstür. Bu nedenle sergiler devletlerin diğer devletlere karşı bir güç ve gövde gösterisi olarak önem kazanmıştır. Sergiler aynı zamanda kitlelerin eğitiminde önemli bir katkı sağlamıştır (Şahin 2013: 191). İlk sergilerin açılışı M.Ö. 2000’li yıllarda Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinde düzenlenmiştir. Irak, Suriye ve Mısır’da kurulan ilk sergiler belirli kentlerde ticaret kervanlarının bir araya gelmesiyle oluşan büyük pazarlar olarak yapılmaktaydı. Bu tarz sergiler Eski Yunan ve Roma dönemlerinde organize edilmiştir. (Çakır 2006: 10). Gerek el zanaat ürünleri gerek endüstriyel ürünlerini sergileme fikri Avrupa’da yaygın bir şekilde görülmüştür. On sekizinci yüzyıl sonlarından itibaren Fransa’da ulusal düzeyde sergiler organize edilmekteydi. Paris’te düzenlenen ve Fransız endüstrisinin başarısını tüm dünyaya duyurmak amacıyla düzenlenen 1844 ulusal sergisi tüm dünyada büyük bir ses getirmiş ve birkaç sene içerisinde Avrupa’nın diğer şehirlerinde ulusal sergiler düzenlenmiştir (Berber 2016: 174).

Modern sergi ve fuarlar mal ticaretinden daha çok ülkenin sanayileşme alanındaki gelişmeleri ve başarıları ortaya koymak için düzenlenmektedirler (Temel Britannica 1993: 136). Sergilerin uluslararası bir nitelik kazanması 19. yüzyılın ortalarında olmuştur (Önsoy 1983: 195). Öncülüğünü Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin yaptığı uluslararası sanayi sergileri, bu ülkelerin sömürgeci altında olan ülkelerde gelen hammaddelerin ve bu hammaddelerden üretilen ürünlerin tanıtılması ve pazarlanması amacıyla tertip edilmekteydi. Önceleri sanayi ve ticari çıkarlar gözetilerek düzenlenen sergiler zamanla Avrupa ile Avrupa dışı kültürler arasındaki iletişimin oluşmasına hizmet etmeye başlamıştır (Germaner 1991: 33). Ayrıca sergilerle devletlerin sanayi, ziraat, bilim ve teknoloji sektörlerindeki gelişme ve yeniliklerin tüm dünyaya ilan edilmesi amaçlanmıştır (Tekdemir 2013: 2).

3. OSMANLI'NIN 19. YÜZYILDAKİ KATILDIĞI ULUSLARARASI SERGİLER

Ülkede ziraat ve sanayi sektörlerinde gerçekleşen üretimi Avrupa devletlerine göstermek ve tanıtmak ve üretimde yaşanan aksaklıklara çözümler bulmak amacıyla Osmanlı bürokratları 1851 senesinden itibaren Avrupa'da düzenlenen uluslararası sergilere katılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin uluslararası sergilere katılımı sadece ekonomik açıdan değil siyasi ve kültürel açılarından da önem arz etmekteydi (Germaner 1991: 33). Osmanlı Devleti 18. yüzyıldan beri yönetim ve yaşam tarzıyla bir parçası olmaya çalıştığı Avrupa dünyasına, ülkenin sanayi ve ziraat ürünlerinin tanıtma yolunu uluslararası sergilerle gerçekleştirmeye çalışmıştır (Yılmaz 2005: 719). İlk uluslararası fuar 1851'de Londra da cam ve demirden bir sera görünümünde yapılan Kristal sarayda organize edilmiştir. Sergide dünyanın tüm taraflarında gelen 19 binden fazla ürün teşhir edilmiştir (Sergi, 1993: 136). Osmanlı Devleti'nin katıldığı ilk sergi 1851 Londra dünya fuarıdır. Avrupa ülkelerinin modern teknoloji, keşif ve buluş, sanayi makineleri gibi ürünleri teşhir ettiği sergilerde Osmanlı Devleti ise el zanaatları, tarımsal ürünler, işlenmemiş hammadde gibi ürünleri sergilemiştir (Ergüney-Pilehvarian 2015: 228). Sergide Osmanlı ürünleri vitrinlerde teşhir edilirken, alanlar Osmanlı kumaşları ile kaplanmış ve küçük bir köşk de kurulmuştur. Sergide en fazla rağbet gören Osmanlı ürünü ise Bursa ipeğiydi (Göğüş, 2006: 38). Sergiye Osmanlı Devleti'nin katılma amacını dönemin yayın organı *Ceride-i Havadis*'te yayımlanan resmi bir beyannamede belirtilmiştir. Beyannamede sergiye gönderilecek ürünler tek tek verildikten sonra sergiye katılma amacının sergiye ülkenin tüm eyaletlerinde üretilen ürünlerden örnekler gönderilerek ülke topraklarının verimliliğini göstermek ve ülkede her çeşit sanayi ürünlerinin üretildiğini tüm dünyaya ispat etmektir (Ceride-i Havadis 1850: 1-3). Osmanlı Devleti 1853 senesinde Amerika'da düzenlenen New York sergisine nakliye harcamalarının maliyetli olması nedeniyle katılmamayı tercih etmiştir (Tekdemir, 2013: 2).

1855 senesinde açılan Paris uluslararası sergisine Kırım savaşına rağmen Osmanlı Devleti Hariciye teşrifatçısı Kamil Bey yönetiminde (Çakır 2006: 17-18) otuz beş pavyonda Hereke, Feshane ve Tophane fabrika üretimlerin büyük çoğunluk oluşturduğu 2.000 kadar ürünü sergilemiş, sergide 37 madalya ve 20 mansiyon ödülü kazanmıştır (Yılmaz 2005: 721). 1862 Londra uluslararası sergisine Osmanlı Devleti ticaret müsteşarı Server Efendi başkanlığında (Önsoy 1983: 203) yirmi beş pavyonda tarımsal ürünler, kumaş, halı, gravür örnekleri, tuğralar ve kağıt para örneklerini sergilemiş, bir bölümde ise İstanbul sergisi adıyla kayık ve kayıkçılarla gösteriler organize etmiştir (Yılmaz 2005: 722). Sergide Osmanlı ürünleri 84 madalya ve 44 mansiyon ödülü kazanmıştır (Kanca 2013: 163). 1867 senesinde Paris'te düzenlenen sergiye Sultan Abdülaziz'in katılması dolayısıyla serginin Osmanlı Devleti'nin katıldığı uluslararası sergiler arasındaki önemini artırmıştır (Tekdemir 2013: 9). Osmanlı Devleti 1867 senesi Paris sergisine altmış dört farklı kategoride ziraat, sanayi, el zanaatlar ve güzel sanatlar alanında farklı örnekleri sergilemiştir. Sergide gösterilen Osmanlı mimari yapıları ise Yeşil Cami, Çinili Köşkü ve Hürrem Sultan Hamamı'ndan oluşmaktaydı (Germaner 1991: 36). Osmanlı eserlerinin gösterildiği pavyon Türk mahallesi formatında İslam kentlerinin çıkmaz sokaklara açılan dolambaçlı sokaklarını gösterir bir şekilde düzenlenmişti (Çelik 2005: 63-64). Sergide Osmanlı Devleti'nin sergilediği ürünler şu kalemlerden oluşmaktaydı. Halılar, mobilyalar, çömlek, fayans, çini, gümüş işlemeli ipek kıyafetler, altın kaplı kumaşlar, ham ve işlenmiş ipek, kürk, müzik aletleri, silah, kundura,

kozmetik ve ilaç sektörüne ait eski örnekler, şaraplar, asma, mum, tütün, tahta, bal, altın külçeler, gümüş, bakır, demir, kurşun, taş ve mermer örnekleri (Ergüney-Pilehvarian 2015: 231). 6.8 milyon kişi tarafından ziyaret edilen 1867 Paris sergisi gecelerin ziyaretçilere açık olması ve ülkeler için tahsis edilen pavyonların ülkelerin milli özelliklerini taşıyor olmaları nedeniyle önem kazanmıştır (Tekdemir 2013: 14).

1873 Viyana sergisinde Osmanlı Devleti'nin sergi komiserliğini Osman Hamdi Bey yürütmüş, Osmanlı Devleti'nin temsil mahallesi III. Ahmed çeşmesi replikası, Osmanlı evi, Türk kahvehanesi, Boğaziçi yalısı, hazine-i hassa, Türk çarşısı ve hamamdan oluşmaktaydı (Ergüney-Pilehvarian 2015: 233). Osmanlı mimari örnekleri tarihsel referanslara uyumlu bir şekilde tasarlanırken pavyonlar asıllarındaki örneklerden tarihsel izler taşımakta ve ticari yapılarda yerli geleneklere göre inşa edilmekteydi (Çelik 2005: 69). Sergide, değerli mücevherler ve fotoğraflarla Osmanlı kıyafetleri sergilenmiş, kültürel tanıtımı için hazırlanan Osmanlı mimarisi, boğaz ve İstanbul adlı üç kitapta gösterilmiştir (Kanca 2013: 164). Osmanlı Devleti, 1887'de Paris'te yapılan sergiye de katılmış, sergide sanayi ve tarımsal ürünleri sergilemiştir (Mizan 1887: 240-241). 1889 Paris sergisi Fransız devriminin yüzüncü yılı yıldönümü amacıyla tertip edildiğinden Avrupa'nın birçok ülkesi gibi Osmanlı Devleti de katılmamış, sergi uluslararası sergi olarak açılmasına karşın Fransa milli sergisine dönüşmüştür (Çelik 2005: 84). Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinin 400. yıldönümünü kutlamak üzere 1893'te Chicago'da açılan sergi, (Servet-i Fünun, 1891: 5) elektrikle aydınlatılan ilk fuardı ve sergiyi 21 milyon kişi ziyaret etmişti.(Sergi 1993: 136). Osmanlı Devleti, sergiye katılmak için Ticaret ve Ziraat Nazırı Raif Paşa başkanlığında bir komisyon kurmuş, sergiye gidecek ürünleri gümrük vergisinden muaf ederek ziraat ve sanayi erbabının sergiye rağbetini artırmaya çalışmıştır (UNZM 1891-a: 31-32). Sergiye daha fazla sanayi ürünlerin sergilenmesi istenmiştir (UNZM 1891-b: 181-184). 400 metre karelik sergi alanına Sultan Ahmet Çeşmesi'nin benzeri inşa edilmiştir. Dönemin basınında serginin nizamnamesi yayımlanmıştır (UNZM 1891-c-d: 436-38; 716-720). 1893 Chicago sergisinde II. Abdülhamid'in özel fotoğraf albümünden örneklerle hazırlanan Yıldız fotoğraf albümleri de sergilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerindeki tarihi eserler, doğa manzaraları, inşa ettirilen okul, fabrika ve hastane gibi modern eserleri kapsayan 1819 fotoğraftan oluşan elli bir albüm serginin bitiminden sonra Chicago Devlet Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir (Yılmaz 2005: 725). 1894 senesinde Osmanlı Devleti ülkenin servetini artırmak, sanayi ve ticareti geliştirmek amacıyla İstanbul'da ikinci bir sergi açmıştır. Bu sergi kalıcı olmak amacıyla açılmış, kış mevsimi hariç sekiz ay açık kalmıştır. Sergide teşhir edilen ürünlerin çoğunluğunu Osmanlı ürünleri oluşturmuştur (Çelik 2005: 152-153). 1900 Paris uluslararası fuarında yabancı ülkelere mekan olarak az yer verilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin fazla rağbet etmemesi nedeniyle fuara kısıtlı sayıda tarımsal, el zanaatları ve güzel sanatlar sektörlerinde ürün sergilemiştir (Kanca 2013: 165).

4. 1863 SERGİ-İ UMUMİ-İ OSMANİ

Devletin 1863 İstanbul sergisini düzenlemedeki amacı ülkenin çeşitli bölgelerinde üretilen malların kalitesi tespit etmek, çeşitleri ve fiyatlarını belirlemek, üretimde yaşanan sıkıntıları tespit ederek ilgili kurumların dikkatini çekerek çözümler üretmek ve girişimci ve üreticileri bir araya getirerek bunların tanışmalarının sağlanmasıydı (Özdemir 2011: 89). Kısacası ana amaç Osmanlı ekonomisinin sorunlarını tespit ederek bunları ortadan kaldırmaktı (Önsoy 1983: 208). Osmanlı Devleti'nde serginin açılma fikri Mustafa Fazıl Paşa tarafından dile getirildiği gibi sergi nizamnamesinin hazırlanması, sergi mekanların inşa edilmesi, yurt içi ve yurt dışına duyuruların yapılması, sergide sergilenecek malzemelerin İstanbul'a getirilmesi ve serginin açılış merasimi gibi aşamalarını da yürütmüştür (Kanca 2013: 167). 1863 senesinde İstanbul'da açılan sergi mekânı için 50 bin İngiliz lirası harcanmıştır (Seyitdanlıoğlu 2009: 61). Serginin kuruluş ve çalışma esaslarını açıklayan 7 bölüm 61 maddeden oluşan serginin nizamnamesi neşredilerek dönemin yayın organlarında yayımlanmış ve bütün eyalet ve kazalara genelge olarak gönderilmiştir (Önsoy 1983: 209).

Osmanlı Devleti'nin iktisadi olarak ziraat eksenli bir memleket olduğundan sergilenen ürünlerinin çoğunluğunu tarım ürünleri oluşturmaktaydı (Önsoy, 1983: 210). Önceleri ulusal olarak düzenlenmesi kararlaştırılan 1863 İstanbul sergisine Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan devletlerinden çeşitli ziraat makina ve aletleriyle katılması sağlanmıştır. Yabancı devletlerin sergilediği ürünler devletlerin katılımına geç karar verildiğinden 40 gün gecikmeli teşhir edilmiştir (Yılmaz 2005: 722). Fransa, İngiltere ve Avusturya gazeteleri sergiye ilgi göstermiş ve sayfalarında genişçe yer ayırmıştır. Sergi hakkında okurlarını birinci ağızdan bilgilendirmek amacıyla Fransız gazeteleri muhabirlerini İstanbul'a göndermiş, İngiliz Times gazetesinin ise sergi boyunca İstanbul'da bir muhabiri görev yapmıştır (Özdemir 2011: 90). Sergiye katılımı özendirmek için fuar alanına giden ulaşım ücretlerinde indirimler yapılmış, sergi alanında çeşitli eğlenceler tertip edilmişti (Çelik 2005: 152). Sergi açık kaldığı müddet boyunca 100-150 bin arası kişi tarafından ziyaret edilmiş, giriş ücretlerinden elde edilen kazanç 450 bin kuruş olmasına karşın serginin tüm maliyetlerinin ancak beşte birini karşılayacak miktardaydı. Sergi harcamalarının gerisi devlet tarafından karşılanmıştır. (Önsoy 1983: 234). Sergi binası 1865 senesinde yıkılmıştır (Çelik 2005: 152).

5. SERGİNİN ORGANİZE EDİLMESİNDE BASININ ROLÜ

Osmanlı Devleti'nde gazeteler 1831 senesinde devletin öncülüğünde yayımlanan *Takvim-i Vekayi* gazetesiyle ortaya çıkmıştır (Girgin 2001: 18). Ülkede yayımlanan ikinci gazete ise İngiliz William Churchill tarafından yayımlanan *Ceride-i Havadis Gazetesidir* (Topuz 2003: 17). Bu iki gazetenin işlevini tam olarak yerine getirmediğinden ülkede gazeteler kamuoyunu oluşturamamış ve gazetelerin etkinliği oluşmamıştır. 1860 senesinde *Tercüman-ı Ahval* ve 1862 senesinde *Tasvir-i Efkâr* gazetelerin yayım politikalarının halk tarafından benimsenmesi sonucu ülkede gazetelerin halkı bilgilendirme, yönlendirme ve eğitme rolünü oynamasına yol açmıştır (Koloğlu 2006: 43-47). Gazeteler, ülkenin iktisadi ve siyasi sorunlarına değinmeye başlamış, çözümler öne sürmüştür. Ayrıca halkın doğru haberlerle aydınlatılmasını sağlamıştır. 1860'lı yıllarda gazetelerin kamuoyunu yönlendirmede gösterdiği başarı sonucu bu yıllarda devlet tarafından organize edilen ilk uluslararası serginin düzenlenmesinde basından faydalanılmıştır. Dönemin basın organlarında "*Madde-i Resmîye*" başlığı ile serginin düzenlenmesi hakkındaki konular okurlarına duyurulmuş ve halkın bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Dönemin önemli yayın organları olan *Tercüman-ı Ahval* ve *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetelerinde (RCH 1863:1) sergi nizamnamesi yayımlanmıştır. Sergiyi organize eden komite gazeteyi sergide sergilenecek ürünlerin toplatılması, serginin açılışı ve serginin organize edilme süreci bir kampanya aracı olarak kullanmış ve halkın sergi hakkında haberdar olmasını sağlamıştır.

Tasvir-i Efkâr'in çeşitli sayılarında serginin organizesi duyurulmuştur. Gazetenin 45. sayısında yayımlanan yazıda 1863 senesinin Ramazan ayının başlangıcında ülkede üretilen ziraat ve sanayi ürünlerin sergilenmesi için İstanbul'da büyük bir sergi için padişahın ferman çıkardığı ve organizasyon işlerini yürütmek amacıyla Mustafa Fazıl Paşa yönetiminde bir komisyon kurulduğu haber verilmiştir. Yazıda bu sergi için tüm eyaletlerdeki ziraatçı ve zanaatkârlara duyurulması için talimat ve beyannameler gönderildiği ifade edilmiştir (TE 1862-a, 1). Sergi için yapılması planlanan sergi yerinin II. Mahmud türbesi civarındaki boş arazi olması kararlaştırılmış ve bir iki gün zarfında inşaat faaliyetlerinin başlayacağı duyurulmuştur (TE 1862-a, 1). Düzenlenen serginin Osmanlı ürünlerine mahsus olarak organize edilmesine karşın Batılı ülke ürünlerinin sergileneceği de açıklanmıştır. Avrupa'da buhar gücüyle çalışan modern alet ve araçların üretimde birçok kolaylıklar sağlaması ve maliyetleri %50 oranında azaltması nedeniyle bu aletlerden Osmanlı ziraat ve zanaatçıların haberdar olmasının istenmesi nedeniyle bu aletlerin de sergide sergilenmesine izin verildiği belirtilmiştir. Sergide sergilenmek için getirilen modern alet ve araçlardan gümrük vergisi alınmayacağı da duyurulmuştur (TE 1862-a: 1). Ecnebi ülkelerde fabrikaları olan Osmanlı vatandaşların ürünlerinin de sergiye kabul edileceği ifade edilmiştir. Sergi için eyaletlerden gönderilen ürünlerin kalitelerini ölçmek amacıyla bir komisyonun kurulacağı ve ürünleri kalite dereceleri tespit edilerek kaliteli ürünlerin isim ve sahiplerinin yayımlanarak ilan edileceği belirtilmiştir. Ayrıca sergi için bir nizamnamenin hazırlanıp ilan edileceği açıklanmıştır. Teşkil

kılınan komisyonun Mustafa Fazıl Paşa başkanlığında gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla toplantılar düzenlendiği ve her hafta salı günleri Maarif Nezareti'nde toplanacakları belirtilmiştir. Sergiye ürün gönderilen esnafın her gün bu komisyona müracaat edebilecekleri ilan edilmiştir (TE 1862-a: 1). Komisyon üyeleri Kamil Efendi, Nazım Efendi, Sürur Efendi ve Agaton Efendi'dir (TE 1862-a: 1).

Gazetenin aynı sayısında yayımlanan başka bir yazıda ise 1863 senesi Ramazan'ın başlangıcında İstanbul'da açılması planlanan sergiye konulacak eşyaların gönderilmesi noktasında beyanname yayımlanmıştır. Beyannameye göre; Sergide sergilenen ürünlerin toplanması için her eyalet ve sancakta bir memur görevlendirilecek ve ürünlerden gümrük ve diğer vergiler alınmayacak ve nakliye masrafları da devlet tarafından karşılanacaktır. Sergide sergilenen ürünlerin satılması sonucu elde edilen kazancın devletin görevlendirdiği memur tarafından eşya sahiplerine ulaştırılması sağlanacaktır. Sergide satılmayan ürünlerin ise devlet hazinesi tarafından satın alınarak elde edilen kazancın hükümet tarafından sahiplerine ulaştırılacaktır. İstanbul'da ortağı olan tüccar sahipleri mallarını bunlar aracılığıyla İstanbul'a gönderilecektir. Sergiye ürünlerini bizzat getirmek isteyenler olursa hükümet tarafından bu kişilere destek çıkılacaktır. Gönderilen ürünler arasında kaliteli olanlara ve yeni icat edilmiş ürünlere madalyalar verilecektir. Bunun tespit edilmesi için bir komisyonun kurulacaktır (TE 1862-b: 2). Osmanlı Devleti'nde üretilmeye devam eden ama İstanbul'da bu ürünlerin unutulması nedeniyle bu ürünlerin halka gösterilerek yeniden rağbet görmesi için hem büyük pazar hem de zanaat erbabı için bir imtihan alanı olduğundan halkın göndereceği ürünlerin temiz ve kaliteli olmasına çalışmaları istenmiştir (TE 1862-b: 2).

Gazetenin 46. sayısındaki yazıda ise önceki sayıda sergi mahallinin Maarif Mektebi'nin bahçesinde inşa edileceği beyan olunmasına karşın böyle bir sergi için Sultanahmet Meydanının daha uygun görüldüğünden sergi binasının burada inşa edileceği duyurulmuştur (TE 1862-c: 1). Gazetenin 50. sayısındaki yazıda ise İstanbul'da kurulacak sergide kitap ve risalelerin de sergilenmesi lazım geldiğinden eyaletlerden kitap ve risalelerin getirilmesi ilan edilmiştir (TE 1862-d: 2). Sergide sergilenmesi için gönderilecek her türlü ürün için gerekli olacak tüm işlemler için teftiş komitesi üyesi Aziz Efendi'nin görevlendirildiği belirtilmiştir. Maarif Nezareti'nde bunun için bir dairenin tahsis edileceği ve sergide ürünlerini sergilemek isteyen tüm zanaat ve ziraat erbabının buraya müracaat etmeleri istenmiştir (TE 1862-d: 2). Gazetenin 52. sayısındaki yazıda ise sergi için İstanbul'a gönderilen ürünlerin sergide sergilenmesinden önce bir bölgede tanzim ve tertibi için Sultanahmet meydanında olan Harbiye ambarında bir dairenin tahsis edildiği ve sergiye mal gönderecek kişilerin mallarını buraya getirip ilgili memurlara teslim edilmeleri istenmiştir (TE 1862-e: 2). Aynı sayıda yayımlanan başlıksız yazıda ise Ramazan ayında İstanbul'da açılacak sergi hakkında Avrupa gazetelerinde birçok değerlendirmelerin yapıldığı, serginin lehine yönelik olumlu yazıların yayımlandığı ve yapılacak serginin Osmanlı sanayisinin terakkisine büyük bir katkı sağlayacağı ifade edilmiştir (TE 1862-f: 2). Gazetenin 81. sayısında yayımlanan yazıda serginin cumartesi ve çarşamba günleri kadınlara açık olacağı belirtilmiş ise de aşırı bir rağbetin görülmesinden dolayı kadınların ziyaret gününü bir gün ilave edilmesi, cumartesi günü altışar, pazartesi ve çarşamba günleri ise üçer kuruş giriş ücreti alınacağı açıklanmıştır (TE 1863-a: 3). Aynı sayıda yayımlanan başka bir yazıda ise serginin açılışından bu yana cuma ve cumartesi günler altışar kuruş giriş ücreti alınmasına karşın bundan sonra büyük adamdan üçer kuruş, çocuk ve askerlerden ise 60 para giriş ücreti alınacağı ilan edilmiştir (TE 1863-b: 4). Sergide sergilenmesi için gönderilen ürünlerin tanzim ve tertibinin düzenlediği alanın Şevval ayının sonuna kadar ürünleri kabul edeceği ifade edilmiştir (TE 1863-b: 4).

Gazetenin 82. sayısında yayımlanan yazıda geçen sayıda pazartesi günlerinin kadınlara ayrıldığı duyurulmasına karşın pazar gününün paskalya olması nedeniyle kalabalık olacağından bir defaya mahsus olarak gelecek pazartesi gününün erkeklere tahsis edildiği ve diğer pazartesilerin kadınlara tahsis edildiği belirtilmiştir (TE 1863-c: 4). Gazetenin 92. sayısında yayımlanan yazıda ise serginin düzenleniş amacının ülkede maarif ve sanayinin ilerlemesi ve bundan herkesin faydalanması amacıyla yapıldığının herkesçe bilindiğini ifade edilmiştir. Sergiye gelen ürünlerin

hem çok nadide hem de hayran verecek şekilde olduğu ancak sergiye gelenlerden üçer kuruş giriş ücreti alındığını ve bu ücretin çoğu kişiye fazla geldiğinden bu güzel serginin herkes tarafından gezilip görülmesi için bundan sonra mayıs ayının başlangıcından itibaren serginin girişi ücretinin 2 kuruşa ineceği duyurulmuştur (TE 1863-d: 3). Gazetenin 101. sayısında yayımlanan yazıda sergide sergilenen ürünlerin tarifnamesinin 1. sınıf birinci cilt, 2. 3. 4. 5. sınıflar ikinci cilt, 6 ve 7. sınıfları üçüncü cilt olarak yayınladığı ve her cildin 7 kuruşa sergi mahallinde ve tüm sahaf ve kitapçılarda satıldığı ilan edilmiştir (TE 1863-e: 4). Gazetenin 102. sayısında ise serginin Muharrem ayı bitiminde kapanmasına karar verilmiş, sadece çarşamba günleri kadınlara ve diğer günlerde erkeklere tahsis kılındığı belirtilmiştir (TE 1863-f: 4). Gazetenin 125. sayısında yayımlanan yazıda sergi-i umumide sergilenen ürünlerin ayın yirmi üçünden itibaren her hafta pazartesi ve çarşamba günlerinde müzayede olunacağı belirtilmiştir. Yine sergiden kaparo vererek eşya alanların bir hafta zarfında geri kalan ücreti ödeyerek eşyalarını almaları ve eşyalarını almadıkları takdirde ödedikleri kaparonun sergi komisyonu tarafından zapt edileceği ifade edilmiştir (TE 1863-g: 4).

Tercüman-ı Ahval'de 1863 senesinde açılacak olan serginin nizamnamesi yayımlanmıştır. Gazetede yayımlanan nizamname 7 bölüm 61 maddeden oluşmuştur. Birinci fasıl serginin kuruluşu hakkındadır. Osmanlı Devleti ziraat ve sanayi ürünlerinin birinci sergisi hicri takvime göre Ramazan ayının başında Sultanahmet meydanında açılacak ve Zilhicce ayının sonunda kapanacaktır. Serginin düzenlenmesinde vilayetlerde ve İstanbul'da komisyonlar kurulacak ve öncelikle vilayetlerdeki komisyonlar sergide sergilenmesi için seçilen ürünleri İstanbul'a gönderilecek, sonra İstanbul'daki komisyon tarafından tekrar bir denetim daha yapılacaktır. Sergide sergilenmek istenen ürünlerin Osmanlı'da üretildiklerini, buldukları bölgenin komisyonu tarafından ispat etmeleri gerekmektedir. Osmanlı ülkesi sınırları içerisinde yabancılar tarafından üretilen ürünler bile Osmanlı ürünleri kabul edilecektir. Sergide sergilenecek ecnebi ülkelere ait olan ziraata ait makinaların üretildikleri ülkedeki Osmanlı konsolosu tarafından onaylanması gerekmektedir. Buldukları bölgenin komitesi tarafından onaylanmayan ürünler sergide kabul edilmeyecektir. Komiteler Şaban ayının başlangıcından itibaren dairelerinde bulunan eşya sahiplerinin isim, şöhret ve ikametgah bilgileri ve eşyaların cins, miktar ve fiyatlarına dair bilgileri bir deftere kaydedip göndereceklerdir (TA 1863-a: 2)

İkinci fasıl sergideki ürünlerin çeşitleri ve taksimatı hakkındadır. Osmanlı Devleti'nde üretilen tüm sanayi ve tarımsal ürünler, madenler, alet ve makinalar kabul edilecek, yabancı ülkelere ise sadece tarımsal makinalar ile ev ve dükkanlarda kullanılan alet ve edevatları kabul olunacaktır. Zanaat ve ziraata faydası olmayan eşyalar sergiye kabul edilmeyecektir. Çiçek, yaş meyve ve sebze, canlı hayvan ve kısa sürede bozulabilen ürünler de kabul edilmeyecektir. Sergide sergilenmesi düşünülen ürünler denetimin ve seçimin yapılmasından kolaylıklar sağlanması açısından 13 sınıfa taksim edilmiştir. 1. Ziraata yönelik tüm toprak ürünleri, bitkisel ilaçlar, hayvansal ürünler, bal ve orman ağaçları. 2. Un, şeker, pekmez, şekerleme, yağ, çörek, peksimet, gül ve çiçek suyu, sirke ve meşrubat. 3. Ham ve külçe madenler, madencilğe ait alet ve makinalar, mermer, inşaat malzemesi, odun kömürü. 4. Sanayici ve zanaatkârlar tarafından kullanılan her türlü alet ve edevatlar, makinalar, silahlar ve silah mühimmatı ve arabalar. 5. Altın ve gümüşten yapılmış her türlü mücevherat, gümüş ve altın taklidi ve madeni süslü eşyalar (TA 1863-a: 2-3). 6. İpek kozası, ham ve işlenmiş ipek, pamuk ve temizlenmiş ve temizlenmemiş yün ve tiftik. 7. İpek, pamuk, yün, keten ve kendirden yapılmış kumaş, bez, basma, çuka, aba, fes, gömlek ve bunlara benzeyen ürünler ve pamuk, yün, keten ve kendir iplikleri. 8. Tabak ve çömlek gibi toprak ürünleri, cam ve şişeler, sabun, çam sakızı, petrol yağı ve bitkisel yağlar, boya, mum ve balmumu. 9. Ham ve işlenmiş deri, kösele ve bunlardan imal edilmiş eyer, koşum ve araç ürünler, ayakkabı, işlenmiş ve işlenmemiş kürk. 10. Her çeşit elbise, işleme, sırma, yemeni, yazma, kasnak ve kanaviçe ürünleri, evlerde kullanılan havlu, örtü, kese, dantele gibi ürünler. 11. Sandalye, kanepeler, kütüphane, iskemle ve bunun gibi malzemeler, ev süsleme ve levazımı olan marangoz ürünleri, halı, kilim ve müzik aletleri. 12. İnşaat model ve resimleri, boyalı ve karakalem resimler, kabartmalı harita, taşçı ve oymacı ürünler. 13. Taş basma ve haruf basılı kitap ve risaleler, litografya ve fotoğraf ile ilgili tezgâh ve makinalar ve hakkâk ürünleri (TA 1863-b: 2-3; Mir'at 1863-a: 14-16).

Üçüncü fasıl sergiye alınacak ürünlerin düzenlenmesi ve taşınması hakkındadır. Sergilenecek mallar Şaban ayının on beşinden evvel sergi mahallinde hazır hale getirilmesi için komiteler kendi dairelerinde malları toplu bir şekilde göndereceklerdir. Komiteler gönderdikleri ürünlerin denetimini yaptıktan sonra eşya sahiplerinin isim, unvan ve ikametgâh adreslerini ve eşyaların cins, miktar ve fiyatlarını ve üretim yöntemlerini, çiftlik ve sanayi işletme büyüklükleri ve değerini, kullandıkları alet ve edevatları, üretim yöntemlerini ve istihdam ettikleri işçi sayısını, kullandıkları hammadde cins ve miktarlarını ve üretim miktarlarını bir deftere kaydederek göndereceklerdir. Eyaletlerden komiteler tarafından İstanbul'a gönderilen malların masrafları devlet tarafından karşılanacaktır. Komiteler gönderdikleri ürünlerin konuldukları sandıklarda eşyanın hangi bölgeden gönderildiği ve ürünün cinsi hakkında işaretler konması gerekmektedir. Sergi alanında toplanan ürünlerin korunması için memurlar istihdam edilecektir. Eşya sahiplerinden birinin serginin açılışından itibaren malların başında bulunması gerekmektedir. Sergide mallarının sergilenmesinde gerekli olacak tüm yapım masrafları devlet tarafından karşılanacaktır (TA 1863-b: 3). Sergi boyunca eşya sahipleri ve eşya ürünleri sergi nizamnamesine tabi kılınacaklardır. Komisyon tarafından kabul edilen mallar dışında sergi alanına hiçbir eşya sokulmayacak ve hiçbir ruhsatsız ihraç olunmayacaktır. Sergide teşhir edilen ürünler sergi boyunca sergilendiği yerde kalacak ve bu konuda komisyon tarafından alınan kararlara uyulacaktır. Sergideki ürünler üzerinde bilgilendirici etiketler konulacak ve sergide sergilenecek eşyalar komisyon tarafından bir deftere kaydedilerek ve ürünlerin tanımı ile ilgili bu defter basılacaktır (TA 1863-c: 3).

Dördüncü fasıl sergiye konulacak eşyanın muafiyetleri ve yabancı ülkelerden gelen ziraat ve sanayi alet ve edevatlar hakkındadır. Sergide teşhir edilecek yerli ve yabancı ürünler gümrük vergisinden muaf tutulacak ve ürünler gümrük bölgesinde değil sergi mahallinde açılacaktır. Sergide satılmayan yabancı ürünler geri giderken de muafiyetler geçerli olacaktır. Ecnebi ürünler sergi mahallinde sergi komisyonu tarafından tayin edilen memurun gözetiminde olacaktır (TA 1863-c: 3).

Beşinci fasıl sergi mahallinin nizamnamesi hakkındadır. Çıkarılan fermana uygun olarak bir sergi komisyonu kurulmuş ve başkanlığına Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa getirilmiştir. Serginin diğer üyeleri: Hariciye Nezareti'nden Kamil Bey, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye üyesi Nazım Efendi, Ticaret Nezareti müsteşarı Server Efendi ile Azmi Efendi ve Agaton Efendi'dir (TA 1863-c: 3). Komisyon üyelerinden biri serginin açılış gününden itibaren serginin idaresini yönetecektir. Üyelerden biri muhasebe işlerini diğer bir üye ise yazışmaları yürütecektir. Sergilenecek ürünleri teşhiri ve teftişiyle bir komisyon üyesi ilgilenilecektir. Bu komisyon üyesinin başkanlığında teftiş komitesi kurulacak, komite başkanı olan komisyon üyesi eşya sahiplerinin isteklerinin dinlenmesi, sergilenecek ürünleri düzenlenmesine dikkat edilmesi ve teftiş komisyonuna yardımcı olmak gibi görevleri olacaktır. Eyaletlerdeki komiteler tarafından gönderilen ürünler hakkında gerekli bilgileri teftiş üyesine vermek ve teslim olunan ürünlerin satıldıktan sonra elde edilen parayı eşya sahiplerine vermek amacıyla bir komiser tayin edilecektir. Eşya sahiplerinin sergi mahalline serbestçe girmeleri için ücretsiz biletler tahsis edilecektir. Sergide çalışacak kişilerin görevleri kağıtlara yazılıp sergi mahalline asılacaktır (TA 1863-d: 3).

Altıncı fasıl teftiş komitesinin düzenlenmesi ve görevleri hakkındadır. Teftiş komitesi eşyaların kalitesini tespit ederek ve derecelendirerek sıralayacaklardır. Teftiş komitesinin bu kararı serginin kapanmasından önce bitirip ilan edecektir. Sergiye alınan ürünler on üç kısma ayrıldığından bu miktarda teftiş komisyonu oluşacaktır. Her sınıfın eşyaları ayrı üyeler tarafından derecelendirecektir. Ziraat alet ve makinaları ilgili üçüncü sınıfta yer alan malların teftiş komitesine yabancı ürünlerin sahiplerinden birer kişi de tayin olunacak ve gerisi Osmanlı vatandaşı olacaktır (TA, 1863-d: 3). Diğer teftiş heyeti komisyonları birinci, yedinci, onuncu ve on birinci sınıflarda yedişer kişiden; kalan sınıflar için beşer kişiden oluşacaktır. Teftiş heyeti komisyon üyeleri sergi komisyonu tarafından seçilecektir. Serginin açılışından önce teftiş heyeti komisyon üyeleri belli olacak ve komisyon başkanlığını ise kendileri tarafından seçilecektir. Teftiş komisyonu üyeleri gerektiği hususlarda uzmanlardan yardım alacaklar, lakin uzmanlar oy veremeyeceklerdir. Komisyon üyeleri kararları çoğunlukla karar verecekler eşitlik halinde ise komisyon başkanının

oyu belirleyici olacaktır. İki mal arasında derecelendirme belirlenemeyince teftiş heyetleri başkanlarından oluşacak bir heyet karar alacaktır. Teftiş heyetinin sonuç kararları sergi komisyonu tarafından onaylandıktan sonra kararlar kesinleşecektir (TA 1863-e: 2).

Yedinci fasıl eşya sahiplerine verilecek ödüller hakkındadır. Eşya sahiplerine verilecek ödüller üç derecede olmakta birinciye mecdiye nişanı, ikinciye gümüş nişan ve üçüncüye ise pirinç madalya verilecektir. Birinci derecede ödülü sadece zanaatında büyük bir fayda sağlayacak keşif yapanlar ve ürünü tam derecede mükemmel olmasa bile belli dereceye getirenler alacaktır. İkinci ve üçüncü derecede ödüller ise ustalık derecesine göre verilecektir. Ödül alanlara ayrıca bir başarı belgesi de verilecektir. Sergi cuma, pazar, pazartesi, salı ve perşembe günleri erkeklere, çarşamba ve cumartesi günleri kadınlara açık olacaktır. Cuma ve cumartesi günleri 6 kuruş, diğer günler ise 3 kuruş giriş ücreti alınacaktır. Kadınlara mahsus günlerde eşya sahiplerinden başka kimse kabul edilmeyecektir. Nizamnamenin yayımlanmasından sonra ortaya çıkacak sorunların çözümü için komisyon yetkili olacaktır (TA 1863-e: 3).

6. BASINDA SERGİ-İ UMUMİ-İ OSMANİ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dönemin gazetelerinde Sergi-i Umumi-i Osmani hakkında haberlerin duyurulmasının yapıldığı gibi dönemin aydınları özeld 1863 sergi hakkında genelde serginin iktisadi anlamda önemini dile getiren yazılar yayımlamışlardır. *Mir'at*'ın 2. sayısında “*Sabanlara Dair Malumat*” başlıklı makalede yazar, mecmuada gösterilen sekiz adet saban hakkında bilgi vermektedir. Bu sabanların Ranssem And Semz adlı İngiliz kumpanyası tarafından Osmanlı'da açılan sergide gösterilmek amacıyla getirildiğini, bu ziraat aletlerin işleyişi hakkında bilgi vereceğini belirtir. Bu aletlerin kullanım şekilleri adi sabanlar gibi olup bu sabanlar hem beygire hem de öküze çektirebilmektedir. Bu sabanların sap ve okları demirden üretildiğinden kullanımları dayanıklı olmaktadır. Bu sabanların ülkede kullanılanlara göre pahalı olmasına karşın bu sabanların kullanılması ile fazla mahsul elde edileceğini, bu makinaların kullanılmasıyla ülkenin ziraatına büyük faydalar kazandıracağını ve çiftçilerin üretimde bu makinaları kullanmaya başlamaları gerektiğini belirtir. Bu sabanların ülkede yaygınlaşmasını arzu etmekte ve sergiye gelmiş olan diğer alet ve edevatlar hakkında bundan sonraki nüshalarda da bilgi vereceğini belirtir (*Mir'at* 1863-d: 28-29). *Mir'at*'ın 3. sayısında “*Ziraat Aletlerinin Tarif*” başlıklı makalede yazar, mecmuada resimleri gösterilen zirai alet ve edevatların nasıl kullanıldığını hakkında bilgi vermeye devam eder. Yazıda, demirden imal edilen bahçevan tarağı ve ekin ve ot biçecek aletleri tanıtılmaktadır (*Mir'at* 1863-e: 44).

Mir'at'ta yayımlanan “*Esbab-ı Servet*” başlıklı yazıda yazar, 1852 ve 1861 tarihlerinden Londra'da bir büyük sergi kurarak her memleketin ziraat ve sanayi mamullerini burada teşhir ederek bu ürünleri sahip zanaat erbablarını taltif ettiklerini söyler (*Mir'at* 1863-b: 7-9). Ülkede bir serginin açılmakta olduğunu bu sergide Osmanlı'da üretilen ürünlerin sergileneneğini ve Avrupa'dan ise sadece ziraat ve sanayi alet ve edevatın örneklerinin gösterileceğini belirtir. Bu sergide neden Avrupa malının sergilenmediğini belirtenlere yanıt olarak zira İstanbul gezilirse Avrupa mallarıyla donatılmış bir serginin gözlemleneceğini, şu an halkın tüketmekte olduğu tüm eşyaların hariçten geldiğini dile getirir. Ülkede Avrupa ürünlerini kullanılmaya başladığından itibaren halkın yerli ürünlerin neler olduğunu bilmez bir hale geldiğini ve düzenlenen bu sergi ile ülkede ne gibi ürünlerin üretebileceklerini belirtir. Ülkede üretilen ürünlerin el zanaatı ile üretildiğinden Avrupa'da fabrikalarda çıkan ürünlere göre güzel olsa bile pahalı üretildiğini belirtir. Ülkede ecnebi ürünlere rağbet olunmasa dahi bir ürünün ucuzu dururken pahalısının almanın mümkün olmayacağından Avrupa ürünleri derecesinde ürünler üreterek tüketimin yerli mallarla karşılanması gerektiğini, serginin bu amacı taşıdığını belirtir. Ülkede tüketilmekte olunan ürünlerinin içeride karşılanmasını ister, ziraat mahsulü üretimin ve ticaretin ehemmiyetin önemin aşikâr olduğunu ama sanayiye de önem verip sanayi ürünlerini bir an önce üretilmesi gerektiğini söyler. 1863 serginin de bu açıdan ülke üretiminin artırılması açısından önemli olacağını vurgular (*Mir'at* 1863-b: 9-11).

Mir'at'ın 2. sayısında “*Esbab-ı Servet 2*” başlıklı makalede yazar, İstanbul'daki sergide sergilenen ürünlerin çoğunu halkın ilk defa gördüğünü bunların İstanbul'da satılan bir mahallin

bulunmadığını belirtir. Ülkede üretilen bu ürünlerin kaliteli olmasına karşın pahalı üretildiğini bunların ucuz üretilmesinin çarelerine bakılması gerektiğini söyler. Ülke ürünlerine rağbeti artırmak için gerekli teşebbüslere girişmek gerektiğini ve ticaretin kolaylaşması için ticaret cemiyetleri teşkiline çalışmak lazım geldiğini belirtir (Mir'at 1863-c: 20-21).

Tasvir-i Efkâr'in 79. sayısında yayımlanan Şinasi tarafından yazılan “*Osmanlı Sanayi Sergisinin Açılması*” (Şinasi 1863:1-2) başlıklı yazıda sergi hakkında bilgi verilmiştir. Şinasi, ilk olarak Sultanahmet meydanında inşa olunan Sergi-i Umumi-i Osmanî'nin Ramazan ayının dokuzuncu günü açıldığını belirtmiştir. Şinasi'ye göre, sergi bir memleketin sahip olduğu sanayi çeşitlerini göstermesi sebebiyle o memleketin zanaat tecrübelerini kapsayan bir kitaptır. Kitap, bir fennin ıslahı ve neşrine hizmet ettiği gibi sergide, üretilen eşyaların eksikliklerinin giderilmesine yardımcı olup ürünlerin tamamlanmasını sağlar (Şinasi 1863: 1). Şinasi, sonra sergi hakkında şu bilgileri verir. Osmanlı Devleti'nin fazla ürün üretmemesine rağmen sergide sergilenen ürünlerin çeşitliliği fazladır. Sergide, mermer, çeşitli taşlar ve ağaç çeşitlerinden yapılan ürünlere pek rağbet edilmiştir. Esnafın sergide sergilenen ağaçlara dikkatle bakarak işlerine yarayacak ağacın nereden geldiği ve nasıl taşınabileceği gibi hususları anlamalarında faydalı olabilir. İstanbul binalarında görülen taşların çokluğu ve değerli olması, civarda sanayiye büyük kaynak sağlayacak çok fazla taş madenleri olduğunu ispat eder. Bu taşların sergide gösterilen örnekleri pek güzeldir. Ayrıca sergide keçelere, Arabistan, Irak ve Bursa taraflarından gelen kumaşlara da rağbet edilmektedir. Sergide Avrupa mallarına olan rağbet Osmanlı'nın ürünlerine göre daha fazladır. Avrupa mallarına rağbetinin fazla olmasının sebebi fabrikalar sayesinde üretilen ürünlerin ucuzluğu ile sahip olduğu estetiği ve şekilleridir (Şinasi 1863:1-2).

Şinasi, sergide sergilenen Tophane'de üretilen fabrika ürünlerinin ve tersane aletlerinin Osmanlı'da takdir edilecek bir bilgi ve birikimin olduğunu gösterdiğini dile getirir. İleride belediyenin ihtiyaçlarını karşılayacak fabrikalar yapılırsa sergiden umulan faydanın fazla olacağını belirtir. Sergide İngiltere'den ziraat aletleri geldiğini, bu aletlerden fayda sağlanabileceğini belirten Şinasi, bu aletleri serveti olanlar satın alıp kullandıkları takdirde ahalinin makinalara olan teşvikinin artacağını ve bu sayede teknolojinin ülkeye girişi de yaygınlaşabileceğini vurgular. Sergide gösterilen ürünlere bakılırsa Avrupa'da sanayi bu kadar ilerlemişken ülkede sanayiye Avrupa kadar ilerletip ve sanayide tam olarak istifade etmenin müşkül olacağını söyler. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin asıl servet kaynağının arazi ürünlerinden oluştuğunu ve bu ürünlerin çeşitleri artırılırsa Osmanlı'nın ziraatta ilerleyeceğinin açık olduğunu belirtir (Şinasi 1863: 2).

Terakki'nin 173. sayısında çıkan imzasız yazıda sergilerin öneminden bahsedilmiştir. Yazar, Fransa'da hükümet tarafından ziraat ve sanayi çalışmalarına destek olmak amacıyla sergiler açıldığını söyler. Yazara göre, sergilerde halk ürünlerini sergileyerek birbirlerinin ürünleri hakkında malumat almakta ve bu suretle ürünlerin eksikliklerini tamamlamaktadır. Sergiler sanayi için bir mektep hükmünde olup memleketin her tarafında üretilen ürünleri bir yere toplamakta ve üretilen ürünlerdeki noksanlıklar anlaşılmakta ve bu suretle ürünler sağlam ve kaliteli olmaktadır. Sanayi üzerinde katkıları olan sergiler ayrıca sanayi bilgilerin de yayılmasını sağlamaktadır (Terakki 1869: 2).

Mecmua-ı Fünun'ün 8. sayısında “*Sergi-i Umumi Osmanî*” başlıklı makalede Kadri Bey, Osmanlı'da sanayinin gelişmesi maksadıyla 1863 senesinde iç üretime mahsus olmak üzere İstanbul Sultanahmet meydanında bir serginin teşkil edilmesine karar verildiğini söyler. Serginin yanında ayrı bir binada Avrupa'da üretilen bazı alet ve edevatlarının sergileneceğini ve bu doğrultuda teşkil edilen kumpanyanın Sultanahmet meydanında ek bir binanın inşasına başladığını söyler. Sergi için gerekli olan imar çalışmalarına yapan kumpanyaya otuz bin İngiliz lira verildiğini ve devlet tarafından sergi için her türlü müsaade ve fedakârlığın yapıldığını belirtir. Sonra sergi nizamnamesinde yazılı olan serginin içeriği hakkında bilgi verir. Sergideki ürünlere ödüller verilmesinin üretici teşvik edecek bir hareket olduğunu, bu nedenle üreticilerin bu ödülü kazanmak için birbirleri ile mücadele ederek ürünlerin kalitesi artırması için büyük bir katkı sağlayacağını söyler. Ödülü kazanmak için üreticilerin mevcut üretimini daha da geliştirmelerine ya da yeni bir

şey icat etmelerine vesile olacağını ifade eder. Serginin düzenlenmesiyle tüm üreticilerin kendi yeteneklerini ve istidatlarını sergilemesinin ülkede sanayinin ve teknolojinin gelişmesini sağlayacağını belirtir. Sergilerin başlıca faydasının bir memlekette husule gelen tüm sanayi ve zirai numunelerin bir bölgede göstererek memlekette üretilen malların birbirine kıyas edilerek ahalinin o ürünü daha iyisini yapmaya teşvik etmek olduğunu söyler. Ziraat ve sanayinin hangi şubelerinin ıslaha muhtaç olduğu hükümet tarafından bilinmesini sağladığını ifade eder. Osmanlı Devleti'nde üretilen ama İstanbul'da bilinmeyen ürünlerin tanıtılmasıyla birlikte İstanbul halkının bu ürünlere olan rağbetinin artacağını belirtir. Sergide sergilenecek her çeşit eşya ve emtianın ahali tarafından şekli ve fiyatı öğrenileceğinden başkent ile eyaletler arasında alım-satımlara yol açarak halkın dâhili malların tüketimine katkı sağlayacağını vurgular. Osmanlı'da her türlü mal üretilmekte iken bunlar şehir merkezlerine ve İstanbul'a getirilemediğinden bu gibi şehirlerde halkın yabancı ürünlere muhtaç zorunda kaldığını bunun başlıca sebebinin de ulaşımının gelişmemesi nedeniyle nakliye masraflarının yüksek olmasını gösterir. Bu sebebin göz ardı edilerek İstanbul'da halkın Avrupa mallarına rağbet olunup yerli malları kullanmazlar şayiasının taşra ahali arasında yayıldığını ve bunun da ülkenin üretimi için olumsuz tesirleri olduğunu söyler. Sergi münasebetiyle İstanbul'a celp olunan eşyanın satılarak Osmanlı mallarına İstanbul'da rağbet olunduğunun taşra tarafından anlaşıldığı zaman bundan her türlü Osmanlı mamullerinin taşradan İstanbul'a olan naklinin artacağını söyler. Bu serginin kurulması için Sultan tarafından yapılan her türlü teşebbüsle birlikte ziraat ve sanayi erbabının kendi mesleklerinde gayret ederek zanaatlarını geliştirmelerini ister (Kadri 1863-a: 337-342).

Mecmua-ı Fünun'un 9. sayısında “*Sergi-i Umum-i Osmani'nin Vuku-ı Küşadı*” başlıklı makalede Münif Paşa, serginin bazı eşyaların Anadolu'dan gelmesinin gecikmesi sebebiyle Ramazan'ın dokuzunda açıldığını belirtmiştir. Serginin açılışına Sultan Abdülaziz de katılmış ve sergi mahallini gezmiştir. Serginin Osmanlı mahsulâtına mahsus olup ayrı bir binada ise ziraata yönelik Avrupa'dan getirecek bazı alet ve edevatların da sergide sergileneceğini ve bu kısmın hazır olmayıp bayramdan sonra açılacağını belirtir. Sergi binasının fiziksel özelliklerini anlattıktan sonra, sergide sergilenecek ürünlerin on bin çeşit ürün olduğunu ve bunların cinsi, fiyat ve özelliklerini mufassal bir deftere kaydedildiğini belirtir. Sergide sergilenen ürünlerin bazıları hakkında okuyucuları bilgilendirir. Ürünler içinde dikkat çekilecek pek çok mal olduğunu özellikle Halep, Şam ve Bursa ipek mensucatlarının ve Uşak, Gördes ve Rumeli'nin bazı şehirlerinde gelen kalıçe ve keçelerin Avrupa ve İran'da üretilen ürünler eşdeğerinde olduklarını belirtir. Sergilenen ürünlerin kaliteli olduğunu ve Avrupa'daki ürünlerden bir eksiğinin olmadığı belirtilmiştir. İslimiye fabrikasında üretilen aba ve yün mensucat gibi diğer örneklerinin nefis olduğunu açıklar, Tersane-i Amire'de üretilen ahşap ve maden gibi alet ve edevatların ve Tophane-i Amire'de üretilen topların Avrupa fabrikalarında üretilen ürünlerden bir farkının olmadığını söyler. Sergide Osmanlı zanaatkârların ürünlerinin sergilenmesiyle Osmanlı'da üretimin çeşitli ve fazla olduğunu göstereceğini belirtir. Sergilenen ürünlerle Osmanlı'da üretimin boyutunun ne olduğunun tespit edileceği ve sanayinin gelişmesi için ne gibi teşebbüslerde bulunmasına sa'y u gayret edileceğinin ortaya çıkacağını ifade eder. Sergiye yirmi bir gün zarfında sergiyi ziyaret edenlerin elli dört bin olduğunu, yani her gün üç bin kişinin sergiyi ziyaret ettiğini belirtir (Münif Paşa 1863-a: 362-367).

Mecmua-ı Fünun'un 9. sayısında “*Tarih-i Sergi-i Berveche-i Umumi*” başlıklı makalede Kadri Bey, İstanbul'da kurulan Sergi-i Umumi-i Osmanî münasebetiyle ve sergilerin kurulmasının ziraat ve sanayiye yaptıkları katkıları ifade etmek için Avrupa'da yapılmış sergilerin tarihi sürecini anlatacağını belirtir. Eski Yunanlılardan beri sanayi ürünlerin sergilenmesinin toplumlarda görüldüğünü ama modern anlamda ilk serginin Fransa'da 1699 senesinde kurulduğunu, sergilerin sanayinin terakkisine büyük katkılarından Paris'te birçok sergilerin kurulduğunu ve sonraları bütün Avrupa'da örneklerinin görüldüğünü, Belçika, Londra ve Viyana'da sergilerin organize edildiğini söyler. Sonra birkaç serginin daha düzenlendiğini, sergide gösterilen eşyaların sayısının arttığını, sonra Paris'te 1855 senesinde uluslararası serginin teşkil ettiğini belirtir. İngiltere'nin de 1851 ve 1862 senelerinde uluslararası sergiler düzenlendiğini, bu sergilerde sergilenen ürünler hakkında bilgi verir. İlk açılan sergilerin küçük ve katılımların az olmasına

karşın her sergi tertibinin bir önceki sergiden daha büyük ve katılımcı sayısının arttığını sergilerde gösterilen ürünler nedeniyle ziraat ve zanaat erbabının kendilerini geliştirmeye çalıştıklarını ve sergilerin bu doğrultuda sanayi ürünlerinin gelişiminde önemli katkıları olduğunu söyler. Sergilerde sergilenen ürünlerin sınıflandırılması ve madalyalar verilmesinin zanaat erbabının kendi zanaatlarını geliştirmesi açısından ve ülke sanayilerin terakki etmesi açısından önemli hizmetlerde bulunduğunu belirtir (Kadri 1863-b: 386-392).

Mecmua-ı Fünun'un 10. sayısında “*Zamime-i Sergi-i Osmanî*” başlıklı makalede Münif Paşa, ana sergiye ek olarak yapılan daha çok Avrupa ürünlerinin sergilendiği ek serginin Şevval'in on dördünde açıldığını ve iki kuruş giriş ücreti alındığını söyler. Burada ziraata ait Avrupa'da icat edilen alet ve edevatlarının sergilendiğini belirtir. Sergide sergilenen ürünler olan buğday ve arpa gibi ürünlerin başaklarını ayırmak için buhur gücüyle çalışan döğen, hayvan gücü ve el ile çalışan çeşitli değirmenler, el ile çalışan kalbur makinası, yük kaldıran makaralar, inek sağmaya ait aletler, pamuğu bağlamaya mahsus alet, tekerlekli yangın tulumbası, bahçe sulamak için dolaplar, iki tekerlekli demir el arabaları, dikiş makinası, para saklama kasaları, deniz sandalları, kaytan, ince şerit ve bükme imaline ait aletler, yağ çıkaran küçük dolaplar, yel değirmen modelleri, Osmanlı Devleti'nde üretilen her renk sahtiyan ve meşin, Osmanlı üretimi olan mermer örnekleri hakkında okurlarını bilgilendirir. Yukarıda sayılan ürünlerden başka birçok ürünün sergi mahallinde sergilendiğini belirtir. Sergide buhar gücüyle çalışan aletlerin kullanımı öğretmek amacıyla sergi mahallinde tecrübe ettirildiğini ve seyircilere gerekli tariflerin yapıldığını söyler. Burada sergilenen Osmanlı ürünlerinin sadece 25-30 cins olduğunu geri kalanın Avrupa mahsulü olduğunu belirtir. Bu ek sergiye diğer sergi mahalli kadar çok seyirci gelmediğini şimdilik günde birkaç yüz adamın ziyaret ettiğini belirtir (Münif Paşa 1863-b: 408-413).

Mecmua-ı Fünun'un 10. sayısında “*Sergi-i Umumi-i Osmanî*” başlıklı makalede Kadri Bey, ülkede açılan serginin ilk defa açılmasına karşın serginin organizasyonun mükemmel olduğunu ve Avrupa'da yapılan sergiler derecesinde bir düzen ve tertiple sürdüğünü belirtir. Ülkede bu tarz sergilerin fazla açılmasıyla memleketin sanayi ve ziraatın terakkisine olumlu etkilerin olacağını söyler. Sergide gösterilen ham eşyanın çoğunluğunun kaliteli olduğunu, sanayi ürünlerinden dahi takdire şayan ürünler var ise de bazı sanayi şubelerin pek geride olduğunu söyler. Bu durumun başlıca sebebinin esnafın zanaatlarının icrasının gerçekleştirilmesi için lazım gelen modern bilgilerden habersiz bulunmalarını gösterir. Avrupa işi olarak görülen sanayi mamulâtının hep makine ile işlenmiş ürünler olduğunu bu makinelerin kullanılmasının yaygın olmadığını ve modern usulün ülkede bilinmediğini belirtir. Bu doğrultuda ülkede sanayi fününu artırmak için İstanbul'da bir sanayi mektebinin kurulduğunu ve bu mektepte her türlü zanaat erbabına çeşitli zanaatların nazari ve imali talim ettirileceğini söyler. Sanayinin geri kalmasının ikinci sebebi olarak sanayi ustalarının değişime direnmesi ve eski usullerle zanaatlarını icra etmeye devam etmelerini gösterir. Avrupa'nın değişime açık olduğundan vapur sefineleri, demiryolu ve telgraf gibi nafia teşebbüslerinden önemli gelişmeler sağladıklarını belirtir. Avrupa'da zanaat ustalarının mevcut üretimleri daha da geliştirmek için gayret ettiklerini ve mevcut kar oranlarıyla yetinmeyerek bunu artırmak için sa'y u gayret ettiklerini, bu yolda önemli başarılar kaydetmesine karşın Osmanlı zanaatkarların bu konuda hiçbir çalışma içerisinde olmadıklarını belirtir. Sergi mahallinin hazırlanmasında büyük masrafların harcandığını ve güzel bir bina tesis ettiklerini ve bu nedenle ülkede sergilerin sürekli yapılmasını ister. Ülkede bu tarz sergilerin iki üç sene bir yapılmasının gerekli olduğunu hatta bu tarz sergilerin sadece İstanbul'da yapılmayıp İzmir, Selanik, Manastır, Şam ve Halep misali sanayi ve ticaret merkezlerinde her sene hususi sergilerin kurulmasını ister. Ülkede ziraat ve sanayinin geliştirilmesi için gerekli ıslah çalışmalarının yapılmasının gerekli olduğunu belirtir (Kadri 1863-c: 430-434).

7. SONUÇ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda iktisadi olarak Batılı ülkelere ulaşmak amacıyla topyekûn bir kalkınma düşüncesiyle sanayileşme faaliyetlerine girişmesine karşın bunda bir başarı elde edememiştir. Bu başarısızlık bürokratları yeni arayışlara yöneltmiş devlet, sanayinin gerçekleşmesi

için İslah-ı Sanayi Komisyonu'nu kurmuştur. Komisyon özel sektörü teşvik amacıyla girişimde bulunduğu tedbirlerden biri de ülkede bir serginin açılma düşüncesi idi. Bu doğrultuda Mustafa Fazıl başkanlığında bir tertip komitesi kurulmuş ve serginin açılması organize edilmiştir.

Osmanlı Devleti, ülkede ilk sergiyi organize etmeden önce dünyada düzenlenen uluslararası sergilere katılmış, sergileri ülkenin tanıtımı açısından bir fırsat olarak değerlendirmiş, bu doğrultuda devlet öncülüğünde komiteler kurup ülkenin önemli ürünleri teşhir edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki uluslararası sergilere katılımıyla bu ülkelerden ülkeye teknoloji akışının gireceğini ve ülke sanayisinin bundan kazanç elde edeceğini düşünmüştür. Hatta dönemin Padişahı Sultan Abdülaziz Paris sergisine şahsen katılmış, kalabalık bir mahiyetle giderek Avrupa'daki sanayileşmeyi doğrudan görme fırsatını yakalamıştır. Sultan II. Abdülhamit ise başta yürüttüğü politikalarının sonucu ülkede modernleşmenin gerçekleştiğini ve Osmanlı Devleti'nin kalkınmış bir devlet olduğunu göstermek amacıyla ülkenin önemli yatırımlarının çekilmiş fotoğraflarını bir katalog halinde sergide sergilenmesi amacıyla Chicago sergisine göndermiş ve sergilere katılma özen göstermiştir.

1863 sergisinin düzenlenmesine Sultan Abdülaziz doğrudan destek çıkmış ve her türlü kolaylığı göstermiştir. Sergide sadece Osmanlı ürünleri sergilenmesi amaçlanmış bununla son yıllarda ülkede fazlaca görülen yabancı mallara olan rağbetin azalacağı hedeflenmiştir. Serginin tertip edilmesiyle halkın unuttuğu Anadolu ve Balkanlarda üretilen birçok yerli ürünün İstanbul halkı tarafından hatırlanacağı bu doğrultuda ülke üretiminin artacağı hedeflenmiştir. Sergide her ne kadar Osmanlı ürünleri sergilenmesi düşünülürse de Avrupa'daki modern teknolojilerin sergide sergilenmesiyle bu ürünlerin ülkede kullanımını artacağı düşüncesiyle sadece ziraat ve sanayi teknoloji aletlerin sergilenmesine izin verilmiş, bu aletler de serginin yanında ek bina da sergilenmiştir. Sergiye Osmanlı halkı tarafından rağbet gösterilmiştir. Sergi komitesi halkın rağbetini artırmak için eğlenceler düzenlemiş ve sergiye katılım ücretini düşürmüştür.

Serginin organize edilmesinde gazeteler önemli görevler oynamıştır. Hem sergi komitesi gazeteleri etkin kullanmaya özen göstermiş hem de gazeteler serginin açılışına ilgi gösterip sütunlarında bu konu hakkında yazılar yayımlamışlardır. Gazetelerde hem serginin açılışı hakkında bilgiler verilerek halkın haberdar olması hem de organize aşamasında gazetelerle halka yeni gelişmelerin duyurulması sağlanmıştır. Serginin nizamnamesi dönemin gazetelerinde yayımlanmıştır. Gazetelerde yazı yazan aydınlar halkın sergiye olan rağbetini artırmak sergilerin faydalarına değinmiş ve sergilerin ülkenin sanayileşmesi açısından önemini vurgulamışlardır. Sergilerin ülke üretiminin fotoğrafını gösterdiği bu açıdan sergide sergilenecek ürünlerin kaliteli olmasına özen gösterilmesi ve tüm üreticilerin sergiye katılması istenmiştir.

KAYNAKÇA

“Başlıksız Bir Yazı”, **Tasvir-i Efkâr**, S:45, 7 Cemaziyelahir 1279/30 Kasım 1862-b.

“Başlıksız Bir Yazı”, **T.E.**, S:46, 10 Cemaziyelahir 1279/3 Aralık 1862-c.

“Başlıksız Bir Yazı”, **T.E.**, S:52, 4 Recep 1279/26 Aralık 1862-f.

“Başlıksız Bir Yazı”, **T.E.**, S:92, 25 Zilkade 1279/14 Mayıs 1863-d.

“Chicago Sergisi”, **Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası**, Yedinci Sene, S:1, 1 Muharrem 1309/7 Ağustos 1891-a; Sayı:6, 15 Rebiülevvel 1309/19 Ekim 1891-b; Sayı:14, 15 Recep 1309, 14 Şubat 1892-c; Sayı:23, 1 Zilhicce 1309/27 Haziran 1892-d.

“Chicago Sergisi”, **Servet-i Fünun**, Sayı:27,5 Eylül 1307/17 Eylül 1891.

“Esbabı Servet 1-2”, **Mir'at**, Sayı:1, Ramazan 1279/Şubat 1863-b; Sayı:2, Şevval 1279/Mart 1863-c.

“Gelecek Bin Sekiz Yüz Elli Bir Sene-i Miladiyesinde Londra'da Feth ve Küşad olunacak Çarşıya Vaz' Olunup...Nafia Nezareti Behiyyesi Tarafından Taşra Memurlarına İrsal Olunan Defterin Suretidir.” **Ceride-i Havadis**, S:501, 24 Zilkade 1266/1 Ekim 1850.

“İlanat”, **T.E.**, S:81, 16 Şevval 1279/6 Nisan 1863-a.

- “İlanat”, **T.E.**, S:101, Zilhicce 1279 1863-e
- “İlanat”, **T.E.**, S:102, 6 Muharrem 1280/23 Haziran 1863-f.
- “İşbu Bin İki Yüz Yetmiş Dokuz Senesi Şehr-i Ramazan-ı Şerifi İbtidasında Bâ-İrade-i Seniyye Dersaadet'te Küşad Olunacak Sergi-i Umumi-i Osmanî Nizamnamesidir”. **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, S:1128, 5 Şaban 1279/26 Ocak 1863, s.1.
- “İşbu Bin İki Yüz Yetmiş Dokuz Senesi Şehr-i Ramazan-ı Şerifi İbtidasında Ba-irade-i Seniyye Dersaadet'te Küşad Olunacak Sergi-i Umumi-i Osmanî Nizamnamesidir” **Tercüman-ı Ahval**, S:291, 9 Şaban 1279/30 Ocak 1863-a; S:292, 12 Şaban 1279/2 Şubat 1863-b; S:293, 15 Şaban 1279/5 Şubat 1863-c; S:294, 17 Şaban 1279/7 Şubat 1863-d; S:295, 20 Şaban 1279/10 Şubat 1863-e.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:45, 7 Cemaziyelahir 1279/30 Kasım 1862-a.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:50,26 Cemaziyelahir 1279/19 Aralık 1862-d.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:52, 4 Recep 1279/26 Aralık 1862-e.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:81, 16 Şevval 1279/6 Nisan 1863-b.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:82, 20 Şevval 1279/10 Nisan 1863-c.
- “Madde-i Resmîye”, **T.E.**, S:125, 23 Rebiülahir 1280/7 Ekim 1863-g.
- “Paris Sergi Umumisi”, **Mizan**, Sayı:29, 11 Şaban 1304/5 Mayıs 1887.
- “Sergi Osmanî Nizamnamesinin Hulasa-ı Mealî”, **Mir'at**, S:1, Ramazan 1279/Şubat 1863-a.
- “Sabanlara Dair Malumat”, **Mir'at**, Sayı:2,Şevval 1279/Mart 1863-d.
- “Ziraat Aletlerinin Tarifi”,**Mir'at**, Sayı:3,Zilkade 1279/Nisan 1863-e.
- Terakki**, S:173, 22 Rebiülevvel 1286/21 Haziran 1869
- Kadri, “Sergi-i Umumi Osmanî”, **Mecmua-ı Fünun**, S:8, Şaban 1279, Ocak 1863-a.
- Münif Paşa, “Sergi-i Umumi Osmaniyeden Vuku-ı Küşadi”, **M.F.**, S:9, Ramazan 1279/Şubat 1863-a.
- Kadri, “Tarih-i Sergi-i Berveche-i Umumi”, **M.F.**, S:9, Ramazan 1279/Şubat 1863-b.
- Münif Paşa, “Zamime-i Sergi Osmanî”, **M.F.**, S:10, Şevval 1279/Mart 1863-b.
- Kadri,“Sergi-i Umumi Osmanî”,**M.F.**, Sayı:10, Şevval 1279/Mart 1863-c.
- Şinasi, *Osmanlı Sanayi Sergisinin Açılması*’’ **T.E.**, S:79, 8 Şevval 1279/29 Mart 1863.
- “Sergi”, **İktisadi ve Ticari Deyimler Sözlüğü**, Ankara, Kardeş Matbaası, 1976.
- “Sergi”, **Türk Ansiklopedisi**, C:28, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1980.
- “Sergi, Fuar ve Panayırılar”, **Temel Britannica**, C:15, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1993.
- Berber, Aykut, “İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra 1851)”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, C:45, Özel Sayı, 2016.
- Çakır, Coşkun, “Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarcılık Tarihine Genel Bir Bakış”, Edi: Erhan Erken, **İktisat Tarih ve Zihniyet Dünyamız**, İstanbul, Bilge Matbaacılık, 2006.
- Çelik, Zeynep, **Şarkın Sergilenişi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Basım, 2005.
- Ergüney-Pilehvarian, Yeşim Duygu-Nuran Kara, “On Dokuzuncu Yüzyılda Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti”, **Megaron**, C:10, S: 2, 2015.
- Germaner, Semra, “Osmanlı İmparatorluğunun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”, **Tarih ve Toplum**, S:95, Kasım 1991.
- Girgin, Atilla, **Tük Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2001.
- Göğüş, Ceren, **19. yy Avusturya Gazeteleri Işığında Osmanlı İmparatorluğunun 1873 Viyana Dünya Sergisine Katılımı**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2006.

- Kanca, Haluk, “*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani*”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S:5, Temmuz 2013.
- Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006.
- Önsoy, Rifat, “*Osmanlı İmparatorluğunun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi Osmani (1863 İstanbul Sergisi)*”, **Bellekten**, C:47, S:185, Ocak 1983.
- Özdemir, Mehmet, “*Türkiye’de Turizmin Başlaması: Osmanlıda Sanayileşme Çabaları:Sergi-i Umumi Osmani*”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C:22, S:1, Bahar 2011.
- Seyidoğlu, Halil, “*Sergi*”, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, İstanbul, Güzem Can Yayınları, 2. Baskı, 1999.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)*”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C:28, S:46, 2009.
- Şahin, Nurullah, “*Türkiye’de Fuarcılığın İlk Adımlarından 1909 Bursa Sergisi*”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 2/3, 2013.
- Türkoğlu, Abdullah, “*Sergi*”, **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**, C:8, İstanbul, 1953.
- Tekdemir, Aziz, “*1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz’in Sergiyi Ziyareti*”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C:3, S.6, Temmuz 2013.
- Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.
- Yılmaz, Gülgün, “*Osmanlı Devletinin katıldığı Uluslararası Tarım, Endüstri, Sanat Sergileri ve İane Sergisi*”, **Sinan Ganime Armağan**, İstanbul, Mas Matbaacılık, 2005.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 171-186, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:28.11.2017 **Kabul Tarihi:**08.12.2017

İDARİ PERSONELİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİYLE İŞ TATMİNİ VE MESLEKİ MOTİVASYON İLİŞKİSİ: MUNZUR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

The Relationship Between The Professional Motivation and Job Satisfaction Levels of The Administrative Staff With The Socio-Demographic Characteristics of The Personnel: Munzur University Example

Mesut BALİBEY¹

Namık Kemal ÖNDAŞ²

ÖZ

Bu çalışmada; Munzur Üniversitesi'ndeki idari personelin mesleki motivasyonu ve iş tatmini düzeyleri arasındaki ilişkiler personelin sosyo-demografik özellikleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Öncelikle ankete katılan idari personelin demografik özellikleri (cinsiyet, yaş grupları, medeni durum, kadro pozisyonu ve üniversitede toplam çalışma süresi) değerlendirilmiştir. Ardından söz konusu personelin iş tatmin düzeyleri ile mesleki motivasyon düzeylerinin sosyo-demografik özellikler açısından anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği %5 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Benzer biçimde, personelin iş tatmini ile mesleki motivasyon düzeyleri arasındaki korelasyon ilişkisi de değerlendirilmiştir. Çalışma bulguları; iş tatmini düzeyleri ile mesleki motivasyon düzeyleri arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir korelasyon ilişkisi söz konusu olduğunu göstermiştir. Sosyo-demografik özellikler açısından iş tatmini ve mesleki motivasyon (toplam) düzeyleri yaş gruplarına göre anlamlı farklılıklar göstermiş, üniversitede toplam çalışma süreleri iş tatmini üzerinde etkili olmuştur. Cinsiyetin mesleki motivasyon (dışsal) düzeyleri üzerinde etkisinin bulunduğu saptanmıştır. Son olarak mesleki motivasyonun (içsel-toplam) kadro pozisyonları açısından farklılık gösterdiği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, Mesleki Motivasyon.

ABSTRACT

In this study; the relationship between the professional motivation and job satisfaction levels of the administrative staff at Munzur University was evaluated together with the socio-demographic characteristics of the personnel. The distribution of the demographic characteristics (gender, age groups, marital status, personel cadre position and the total working time at the university) of the administrative staff participating in the survey were examined. It was also tested at 5% significance level whether the level of job satisfaction and professional motivation of the staff shows significant differences in terms of variables in the socio-demographic characteristics section, which is the first part of the questionnaire form. Similarly, the correlation between the job satisfaction of the staff and the level of professional motivation was also examined. The findings of the study indicate that there is a positive moderate correlation between job satisfaction levels and professional motivation levels. While socio-demographic characteristics indicated that job satisfaction and vocational motivation (total) levels were significantly different by age group, the total working times at university had an effect on job satisfaction. Finally, there was an effect on gender's professional motivation (external) levels, professional motivation (internal-total) differs in terms of personel cadre positions.

KeyWords: Job Satisfaction, Professional Motivation.

¹ Munzur Üniv., İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Sayısal Yöntemler ABD., TUNCELİ, e-posta: mbalibey@munzur.edu.tr

² Munzur Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, TUNCELİ, e-posta: nondas@firat.edu.tr

GİRİŞ

Kurumların başarılı olması, yeterli şekilde hizmet vermesi iç ve dış paydaşların bu hizmetlerden duyduğu memnuniyetin düzeyinin yükselmesi, çalışanların iyi yetişmiş, kalifiye olması ve işini sevmesiyle doğru orantılıdır. Bu açıdan çalışanların motivasyon durumları, iş tatminine olumlu veya olumsuz olarak yansiyabilir.

İster yönetici ister çalışan olsun iş tatmini noktasında en önemli kavramlardan birisi de motivasyondur. Verimlilik düzeyinin yükseltilmesi için çalışanları teşvik eden faktörlerin en önemlisi ihtiyaçları uyaran güdülerdir. Çalışanların verimliliğinin düşük olması, uygulanan yöntemlerin aksamasından çok, güdülerin doğru teşhis edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Çalışanları belirli davranışlara zorlayan nedenleri, amaçları, davranışları sürdürme olanakları gibi konular motivasyon sürecini tam olarak kavrayabilmek açısından önemlidir. Çalışanları motive eden farklı özendirme ve teşvikler olabilir. Yönetici her çalışanın aynı yöntemlerle motive olamayacağını bilmelidir (Söyük, 2007).

Çalışanların verimliliğini arttırmak için yönetimin temel unsurlarından biri olan motivasyon ve iş tatmini ölçülmeli ve bu ölçümler sonunda gelişime açık alanlarda düzeltici ve geliştirici çalışmalar yapılmalıdır. Bütün çalışanların aynı motivasyon ve aynı iş tatmini seviyesinde olduğu varsayımı yapılan çalışmaların tüm çalışanları aynı oranda memnun etmesi beklenmemelidir (Sungur, 2012).

İş tatmininin; devamsızlığın ve işgücü devrinin azalmasına, motivasyon ve örgütsel bağlılığın artmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir (Naktiyok ve Küçük, 2003).

Çalışanların psiko-sosyal bir canlı olarak farklı ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların bir bölümü fizyolojik ve somuttur. Bir bölümü ise soyut ve gözle görünür olmamakla birlikte oldukça önemlidir. Personelin bu arzu ve ihtiyaçları giderilmediğinde bir iç dengesizlik ve tatminsizlik ortaya çıkar. Arzu ve ihtiyaçları belirleyen kişisel güdüler kültür ve çevrenin etkisiyle gücünü arttırabilir, azaltabilir veya yön değiştirebilir. İçinde bulunulan sosyal çevre ile çelişmeyen isteklerin karşılanması gereklidir (Şahin, 2004).

Örgütler; iş tatmini ve motivasyonun sağlanamaması durumunda, çalışanların işe yabancılaşacağını, küseceğini, kızacağını, saldırgan davranışlar gösterebileceğini, moralinin düşük olacağını, devamsızlık yapabileceğini, genel olarak olumsuz tutum ve davranışlar gösterebileceğini bilmelidir. Dolayısıyla çalışanların iş tatmini ve motivasyon düzeyi oldukça önemlidir (Küçük, 2010). Mutlaka iş tatmini ve mesleki motivasyonu artırıcı faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmacılar da bu konuya önem vermiş ve iş tatminine yönelik motivasyon konusunda çalışmalar yapılmıştır. Motivasyon ve iş tatmininin unutulmaması gereken bir yönü de hem çalışan hem yönetici açısından dikkate alınması gereken bir yönünün bulunduğudır.

1. Literatür

Kökene motive olan motivasyon (güdüleme) kavramı Latince'den gelmektedir. Motivasyon insanların arzu, ihtiyaç ve korkularını harekete geçirir; kısaca idealleri ve hayalleri uğruna insanların konsantrasyonlarını artırır (Fındıkçı, 2000). Buradan motivasyon kavramını kişilerin konsantrasyonunu arttıran, yapmak veya ulaşmak istedikleri ideallerine ulaşma süresinde bireye başarı yolunda yardımcı, güdüleyici faktör olarak düşünebiliriz. Böylece motivasyon süreçlerindeki aşamaları, personelin bir davranışı yapmak için bu davranışa yönlendirme ve sonuç olarak yapmış olduğu bu davranıştan mutluluk duyması olarak ifade edebiliriz.

Motivasyon kavramı bilimsel ve sosyal literatürde sürekli araştırma konusu olmuş ve bu konuda farklı teoriler üretilmiştir. Bu teoriler iki ana grupta toplanmaktadır; kapsam ve süreç teorileri. Süreç teorileri dışsal faktörlere ağırlık verirken, kapsam teorileri içsel faktörlere ağırlık vermektedir. (Koçel, 2001). Kişinin içinde bulunduğu ortamı ve kişiyi yönlendiren faktörler kapsam teorileri içinde incelenirken, süreç teorileri kapsam teorilerindeki içsel faktörlere ek olarak çevresel faktörleri de ele alır. Kapsam teorilerinden başlıca açıklayıcı yaklaşımlar; Abraham Maslov'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Yaklaşımı, Frederick Herzberg'in Çift Faktör Teorisi, David Mc. Clelland'ın Başarma

İhtiyacı Teorisi ve Clayton Alderfer'in ERG Kuramı şeklinde sıralanabilir (Deniz vd., 2005; Örucü ve Kanbur, 2008). Buna ek olarak başlıca süreç teorileri ise; Victor H. Vroom'un Bekleyiş Teorisi, Lawler-Porter'in Bekleyiş-Değer Teorisi, B. F. Skinner'in Şartlandırma Kuramı, Adams'ın Eşitlik Teorisi ve Cranny-Smith'in Basitleştirilmiş Süreç Modelidir. Motivasyon, bireyin şahsi ihtiyaçlarını karşılamak üzere, örgütsel amaçlara ulaşmak adına sarfettiği çaba şeklinde tanımlanmaktadır (Robbins, 1996). Lussier'ya (1996) göre ise kişinin ihtiyaçlarını karşılamak için davranışa yönlendiren içsel bir süreçtir. Motivasyon genel olarak hem içsel hem de dışsal kaynaklı, işe yönelik davranışları başlatan bu davranışların yönünü, yoğunluğunu ve sürdürülmesini belirleyen bir takım enerjik güçler olarak da tanımlanmaktadır (Pinder, 1987). Tolman ve Lewin tarafından geliştirilen bilişsel yaklaşıma göre ise motivasyon, kişinin değişik davranış seçenekleri arasından seçim yapmasına etki eden kilit süreçler olarak ifade edilmiştir (Kanfer, 1990). Can (1991) ise motivasyonu, örgütün ve bireyin ihtiyaçlarını tahmin eden bir iş ortamı yaratarak bireylerin harekete geçmesini sağlayan etkileyici ve isteklendirici süreçler olarak tanımlamıştır. Özgen, Öztürk ve Yalçın'a (2002) de motivasyon, çalışanların motive edilmesi; personelin insan olarak fiziksel, ruhsal, toplumsal, örgütsel, yönetsel ve işlevsel ihtiyaçlarının örgütün amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda her insana özgü araç ve yöntemlerle karşılanarak, belli politikalar yardımı ile çalışanların davranışlarına bu yolda biçim ve yön verilmesi sürecidir. Bir başka yaklaşıma göre, birşey yapma isteğidir ve yapılan fiilin bireyin ihtiyaçlarını karşılama becerisi sürdürükçe bireyde bulunmakta olan güdülerin etkisiyle eyleme geçme ve gerçekleştirme sürecidir (Fidan, 1997). Özellikle eğitim kurumları gibi hassas kurumlarda çalışan personelin mesleki motivasyonlarını etkileyen unsurlar iyi anlaşılır ve tespit edilebilirse, personelin iş tatminini, verimliliğini ve çalışma performansını arttırmak mümkün olabilmektedir. Kurumsal anlamda büyük öneme sahip olan iş tatmini konusu da üzerinde durulması gereken ve işveren ile çalışan arasındaki duygusal ilişkiyi tanımlayan psikolojik bir yaklaşımdır. Bu anlamda insanların çalıştıkları işyerlerinde geçirdikleri süreler de dikkate alınır, bu psikolojik kavramın çalışan performansı üzerinde ciddi etkileri olduğu görülmektedir (Judge, Bono ve Locke, 2009; Güney, 2011; Maslow, 1976; Zeynel, 2014). Literatürde yapılan çalışmalara göre; iş yerlerinde hoşnutluğu yakalayan bireylerin ekonomik durumlarını güzelleştirmenin yanında duygusal olarak da bir bağlılık hissedip daha yüksek performanslarda çalıştıkları görülmüştür. Çalışanın kurumuna karşı tutumunu ifade eden iş tatmini, mesleğinin yapısal özellikleriyle bireyin beklentilerini ifade etmektedir (Bakan ve Büyükbeşe, 2004; Kesici, 2006). Bireyin yapmakta olduğu iş ile psikolojik yapısının uyumlu olmasıyla sonuçlanan ve kişinin gereksinimlerini karşılayan bir mesleğe sahip olması durumunda iş tatmininden söz etmek mümkündür. Maslow tarafından ise iş tatmini bireyin davranışlarının ana güdül sonucunu olarak ifade edilmiştir (Sencer, 1982). Buna göre, üniversitelerin teknolojinin ve iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanıldığı yüzyılda, personelin iş tatmini düzeylerinin değerlendirilmesi ile akreditasyon çalışmalarını hızlı bir şekilde yaparak sürekli gelişen bu süreçlere uyum sağlaması gerektiğini söylemek mümkündür.

Kısaca literatürden de görüldüğü üzere, mesleki motivasyon ve iş tatmini düzeylerinin ve ilişkilerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu anlamda, mesleki motivasyon ile iş tatmini arasındaki teorik ilişkilerden de söz etmek gereklidir. Çalışanların güdülenip iş tatmini düzeylerinin arttırılması için iş tatmini sağlayan belirleyicilerin gerekli olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu sonucu iyi yorumlamak açısından iki ögenin ortak noktaları olan duygusal boyutuna odaklanmak gerekmektedir. Bireyden bireye farklılık gösterebildiğinden bu kavramları kişisel özellikler grubunda değerlendirmek gerekmektedir. Bu anlamda, iş tatmininin bireylerin içsel davranışlarıyla ilgili olduğu ve motivasyonun ise daha dışsal olduğu söylenebilir. Dolayısıyla iş tatmini ve motivasyon birbirini etkileyen iki olgudur, Kathz ve Kahn da bu şekilde vurgulamıştır (Şimşek, 1995).

Gerekli koşullar sağlanarak güdülenmiş bir bireyin istediği amaçları da elde etmesi sonucunda ancak iş tatmini sağlanabilir (Eroğlu, 2004). Burada unutulmaması gereken unsurlardan biriside ilgilenilen hedef kitlenin hisleri olan ve farklılık gösterebilen canlı bir varlık yani insan olduğudur. Bu açıdan düşünüldüğünde yine karşımıza, uygulanması gereken ve alınan sonuçların kişiden kişiye farklılık gösterebileceği olgusu çıkmaktadır.

Çalışanların yeterli anlamda güdülenmesinin sağlanmasının yanında iş doyumunu arttırmak adına bir başka boyut ise çalışanların güvenli bir ortamda yani güvenlik ikliminde çalışmalarını sağlamaktır. Bu çalışma ortamında çalışanların diğer etki faktörlerinin yanında iş yerlerine aidiyet duygularının arttığı görülmüştür (Özdemir, Erdem ve Kalkın, 2016). Olumlu örgüt ikliminin iş doyumunu arttırdığı farkedilir derecede yüksektir (Litchman, 2007; Baer ve Frese, 2003; Kangis ve Williams, 2000; Downey, Hellriegel ve Slocum, 1975).

Bu çalışmada; Munzur Üniversitesinde çalışan idari personelin motivasyonunu etkileyen genel faktörlerin belirlenmesi, bunun yanında personelin mesleki motivasyonlarının artırılmasını sağlayacak tedbirleri ve faaliyetleri tespit etmek amaçlanmıştır, mesleki motivasyonun iş tatmini ile ilişkisi istatistiksel olarak incelenmiştir. Ayrıca personelin sosyo-demografik özelliklerinin mesleki motivasyon ve iş tatmini düzeylerine etkileri araştırılmıştır. Bu çalışmada idari personelin seçilme sebebi bir üniversitede bulunan idari personelin akademik personele göre özlük haklarının ve kariyer avantajlarının daha kısıtlı oluşudur. Bu bağlamda daha belirgin sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmüştür.

2. Araştırma Yöntemi

Araştırma yöntemi bağlamında, araştırmanın örnekleme, veri toplama aracı, çalışmada kullanılan ölçekler ve araştırmanın istatistiksel tekniklerine değinilmiştir.

2.1. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın evreni; 2017 yılında Munzur Üniversitesine bağlı rektörlük, enstitüler, fakülteler, yükseköğretim ve meslek yükseköğretimlerinde görev yapan tüm idari personelden oluşmaktadır. Araştırma bu evrenden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Evreni oluşturan idari personele 200 anket dağıtılmış olup, 144 anket geri toplanabilmiştir. Alınan anketlerden sadece bir tanesi değerlendirme dışında bırakılmıştır. Bu bağlamda 143 anket değerlendirmeye alınmış olup araştırmanın örnekleme oluşturulmuştur.

2.2. Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Araştırmada anket yöntemi uygulanmıştır. Anketler, araştırmanın evrenini oluşturan idari personele yüz yüze uygulanmıştır. Ancak bazı idari personel iş yoğunluğu nedeniyle kendilerine verilen anketi hemen dolduramamış bilahere vereceğini ifade etmiştir. Bu durumda kimi çalışana sonradan alınmak üzere anketler dağıtılmıştır.

Anket verileri değerlendirilmeden önce geri dönen anketlerin tam olarak yanıtlanıp yanıtlanmadığı kontrol edilmiş, uygun nitelikteki anketler değerlendirilmeye alınmıştır. Anketler elde edilen verilerin istatistiksel analizleri Lisanslı SPSS-22 paket programı ile değerlendirilmiştir. Anket formu iki bölüme ayrılmıştır: Birinci bölüm, sosyo-demografik özelliklerle ilgili altı sorudan (cinsiyet, yaş, medeni durum, kadro pozisyonu ve üniversitede çalışılan toplam süre) oluşmaktadır.

2.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada iş tatmini ve mesleki motivasyon olmak üzere iki farklı ölçek kullanılmıştır: Minnesota İş Tatmini Ölçeği ve Mesleki Motivasyon Ölçeği. Weiss, Dawis ve England, (1967) tarafından geliştirilen Minnesota İş Tatmini Ölçeği; çalışanlar, yöneticiler, terfiler, ödüller ve iletişim, çalışma ortamındaki imkanlar gibi alt boyutlardan oluşmaktadır. Bu ankette yöneltilen örnek sorular: Beni her zaman meşgul etmesi bakımından; bağımsız çalışma imkanı sunması bakımından, ara sıra farklı şeyler yapabilme imkanı sunması bakımından,... şeklinde devam etmektedir. Anket; 1-5 arası puan alan (1: kesinlikle memnun değilim, 2: memnun değilim, 3: kararsızım, 4: memnunum, 5: kesinlikle memnunuz) 5 li likert tipi bir ölçektir. Minnesota İş Tatmini ölçeğinin Türkçe'ye çevirisi 1985 yılında Hacettepe Üniversitesi'nden Deniz ve Güliz Gökçora tarafından yapılmış ve daha sonra çeşitli araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir (Zeynel, 2014).

Motivasyon araçlarının motivasyon üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik olarak, Mottaz (1985), Brislin, Kabigting, Macnab, Zukis ve Worthley (2005), Mahaney ve Lederer (2006), Dündar, Özutku

ve Taşpınar (2007)'in çalışmalarında kullandıkları ölçekler idari personele göre düzenlenerek uygulanmıştır (Bilge, Bal ve Gönlüğü, 2015). Mesleki Motivasyon Ölçeği içsel ve dışsal motivasyon boyutlarından oluşan 24 maddeli 5'li likert tipi (5: kesinlikle katılıyorum, 4: katılıyorum, 3: kararsızım, 2: katılmıyorum, 1: kesinlikle katılmıyorum) şeklinde bir ölçektir. Son yıllarda motivasyon konusunda içsel ve dışsal olmak üzere iki faktörlü bir yaklaşım benimsenmektedir. Bireyin içinden gelen ve işin kendisi ile ilgili motivasyon içsel motivasyon ile açıklanırken, bireylerin dışındaki faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan motivasyon dışsal motivasyon ile ifade edilmektedir. Bu ankette yöneltilen örnek sorular: İçsel motivasyon anket sorularına örnek olarak; yaptığım işte başarılı olduğumu düşünüyorum, yaptığım işle ilgili sorumluluk alabiliyorum, iş arkadaşlarım tavır ve davranışlarıyla beni onurlandırıyor,... şeklinde ve dışsal motivasyon anket sorularına örnek olarak; izin kullanmam gerektiğinde alabiliyorum, çalışma ortamında fiziksel şartlar yeterince uygun, yemek çay-kahve gibi imkanlar ücretsiz sağlanıyor,... şeklinde devam etmektedir.

2.4. Araştırmada Kullanılan İstatistikî Teknikler

Öncelikle araştırmada katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini değerlendirmek üzere frekans analizlerinden faydalanılmıştır. İkinci olarak, idari personelin mesleki motivasyon düzeyleri ile iş tatmini düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını, bu ilişkinin derecesini ve yönünü saptamak amacıyla Spearman'ın sıra korelasyonu katsayısı hesaplanmıştır. Son olarak, katılımcıların mesleki motivasyon ve iş tatmini düzeylerinin sosyo-demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için Mann-Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis H Testi uygulanmıştır (iki grup ortalamalarının karşılaştırılması için Mann-Whitney U Testi, ikiden fazla grup ortalamasının karşılaştırılmasında ise Kruskal-Wallis H Testi uygulanmıştır). Hangi testlerin kullanılacağına karar verilmeden önce değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır. Değişkenler normal dağılım göstermediği için belirtilen parametrik olmayan istatistikî testlerden yararlanılmıştır.

3. Araştırma Soruları ve Hipotezleri

Araştırmanın iki temel sorusu bulunmaktadır: 1) İdari personelin mesleki motivasyon düzeyleri ile iş tatmini düzeyleri arasında bir ilişki söz konusu mudur? 2) İdari personeli mesleki motivasyon ve iş tatmini düzeyleri sosyo-demografik değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?

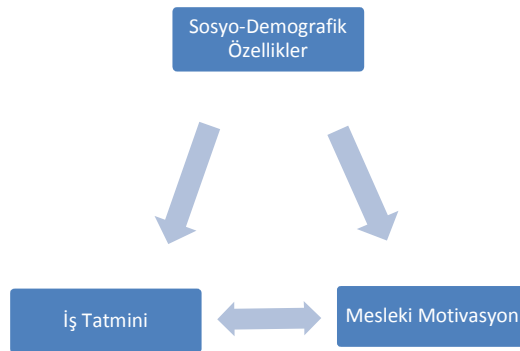
Bu sorular kapsamında oluşturulan hipotezler ise şunlardır:

H1: İdari personelin mesleki motivasyon düzeyleri ile iş tatmini düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: İdari personelin mesleki motivasyon ve iş tatmini düzeyleri sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

4. Araştırmanın Modeli

Munzur Üniversitesi İdari personelinin iş tatmin düzeyleri ve mesleki motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi gösteren model Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. İş Tatmini ve Mesleki Motivasyon Arasındaki İlişki

Şekil 1’de görüldüğü gibi, araştırma öncesinde oluşturulan hipotezler doğrultusunda bir model oluşturulmuştur: Bu model iş tatmini ve mesleki motivasyon arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ve iş tatmini ile mesleki motivasyonun katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaştığını göstermektedir.

5. Analiz Bulguları

Bu çalışmada; Munzur Üniversitesi’ndeki idari personelin mesleki motivasyon düzeyleri ile iş tatmini düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Bu bölümde söz konusu amaca uygun olarak tasarlanan hipotezler analiz sonuçları ile birlikte verilmektedir.

Çalışanların motivasyonunun sağlanması, çalışma hayatının önemli konuları arasında yer almaktadır. Bir başka ifade ile motivasyon, kurumun gelecekteki başarısının artırılması adına çalışanın ve kurumun performansında önemli bir yere sahiptir. Mesleki motivasyon kavramı bir bireyin mesleğini icra ederken, mesleğinin içerdiği tüm iş ve görevler için duyduğu başarıma hissini ifade eden psikolojik bir süreçtir. Motivasyon ve iş tatmini farklı kavramlar olmakla birlikte iş tatmini bir işi başarmanın sonucunda hissedilen haz duygusunu ifade etmektedir. Motivasyon ise bu amaca ulaşma süreci olarak tanımlanabilmektedir (Zeynel, 2014).

Analiz bölümünde anket tekniği ile toplanan verilerin frekans ve yüzde dağılımları tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır. Daha sonra iş tatmini ve mesleki motivasyon ölçeği ile toplanan verilerin istatistiksel analizlerinden elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Çalışmada geçerli 143 anket sonucuna göre sosyo-demografik özelliklerin istatistiksel sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Sosyo-Demografik Özellikler

Sosyo-Demografik Özellikler	Gruplar	F _i	%
Cinsiyet	Kadın	49	34,3
	Erkek	94	65,7
	Toplam	143	100
Yaş	18-25	4	2,8
	25-35	86	60,1
	35-45	36	25,2
	45 ve üstü	17	11,9
	Toplam	143	100
Medeni Durum	Bekar	44	30,8
	Evli	98	68,5
	Boşanmış	1	0,7
	Toplam	143	100
Kadro Pozisyonu	Genel İdare Hizmetleri Sınıfı-Yönetici	32	22,4
	Genel İdare Hizmetleri Sınıfı-Memur	77	53,8
	Sağlık Hizmetleri Sınıfı	2	1,4
	Teknik Hizmetler Sınıfı	23	16,1
	Yardımcı Hizmetler Sınıfı	4	2,8
	4B/4C/İşçi	3	2,1
	Diğer	2	1,4
	Toplam	143	100
Üniversitede Toplam Çalışma Süresi	1 Yıldan az	11	7,7
	1-3 Yıl	31	21,7
	4-6 Yıl	59	41,2
	7-9 Yıl	29	20,3
	10 Yıl ve daha fazla	13	9,1
	Toplam	143	100

Tablo 1’deki sonuçlardan 143 geçerli anket formuna göre personelin 49’u kadın (%34,3), 94’ü erkek (%65,7) tir. Personelin 86’sı (%60,1) 25-35 yaş grubunda iken 36’sı (%25,2) 35-45 yaş grubu arasındadır. 18-25 yaş grubunda 4 (%2,8) kişi vardır. Ankete katılan idari personelin 98’i (%68,5) evli iken 44’ü (%30,8) bekarıdır. Ayrıca personelin 77’si (%53,8) genel idare hizmetler sınıfında memur iken 32’si (%22,4) yönetici konumundadır. 143 personelden 59’u (%41,3) üniversite

kurumunda 4-6 yıllık çalışma süresine sahip iken 10 yıl ve daha uzun süre üniversite kurumunda çalışan 13 (%9,1) personel bulunmaktadır. Çalışmada iş tatmini ve mesleki motivasyon ile alt boyutları dışsal motivasyon ve içsel motivasyon araçlarına ait betimsel istatistik değerleri de Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. İş Tatmini ve Mesleki Motivasyon Ölçeklerine İlişkin İstatistikler

Ölçek	N	Ortalama	Standart Hata	Standart Sapma
İçsel Mesleki Motivasyon	143	3,69	0,075	0,893
Dışsal Mesleki Motivasyon	143	2,82	0,059	0,708
Mesleki Motivasyon (Toplam)	143	3,16	0,060	0,715
İş Tatmini	143	3,12	0,071	0,846

Tablo 2 mesleki motivasyon bakımından incelendiğinde, içsel motivasyon alt boyutunun ortalaması 3,69 olarak bulunmuştur. Buna göre idari personelin ilgili boyuttaki sorulara ortalama olarak “Katılıyorum” şeklinde cevap verdiklerini söylemek mümkündür. Benzer biçimde dışsal motivasyon alt boyutunun ortalaması ise 2,82 olarak hesaplanmıştır. İlgili ölçekteki sorulara idari personel ortalama olarak “Kararsızım” şeklinde cevap vermiştir. İş tatmini ölçeği için de söz konusu sorulara verilen cevap ortalaması 3,12 olduğu için “Kararsızım” yönünde cevap verdikleri şeklinde değerlendirilebilir. Tablo 2’deki standart sapma değerleri incelendiğinde tüm boyutlardaki değişkenlik de benzerlik göstermektedir.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenirlik analizi Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Ölçeklerin Güvenirlik Düzeylerini Gösteren Cronbach Alpha Katsayıları

Ölçekler ve Alt Boyutları	Cronbach Alpha
İçsel Mesleki Motivasyon	0,919
Dışsal Mesleki Motivasyon	0,870
Mesleki Motivasyon (Toplam)	0,925
İş Tatmini	0,952

Tablo 3’deki verilere göre Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı mesleki motivasyon ölçeğinin tamamı için (24 madde) 0,925 olarak bulunmuştur. Motivasyon ölçeğinin içsel mesleki motivasyon alt boyutu için (9 madde) katsayı 0,919 olarak, dışsal mesleki motivasyon alt boyutu için (15 madde) katsayı 0,870 ve iş tatmini ölçeğinin (20 madde) güvenirliği için ise katsayı 0,952 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu katsayı değerleri çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermekte ve anket formundan çıkartılan soru bulunmamaktadır.

Elde edilen anket verilerine uygun testlerin belirlenmesi için tüm ölçeklerdeki değişkenlerin dağılımının normal olup olmadığının kontrolü Kolmogorov-Smirnov testi ile yapılmış ve sonuçlarına göre mesleki motivasyon (24 madde), içsel mesleki motivasyon (9 madde), dışsal mesleki motivasyon (15 madde) ve iş tatmini (20 madde) ölçeklerindeki tüm değişkenler için ($p < 0.05$) bulunmuş ve normal dağılım sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu nedenle değişkenler normal dağılım göstermediği için parametrik olmayan testler kullanılmıştır.

Çalışmanın analiz bölümünde bahsedilen temel hipotezler çerçevesinde izleyen kısımda hipotezler ve istatistiksel analiz sonuçları verilmiştir. Öncelikle iş tatmini düzeyleri ile sosyo-demografik özellikler açısından ilişkiler ele alınmış, izleyen kısımda ise mesleki motivasyon düzeyleri için aynı demografik özelliklere göre farklılık olup olmadığı incelenmiştir.

Çalışmada öncelikli olarak idari personelin iş tatmini düzeyleri ile mesleki motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkinin anlamlılığı, derecesi ve yönü hakkında bilgi edinmek için Spearman’ın Sıra Korelasyonu hesaplanmış ve değerleri ölçeklerin tüm alt boyutları ile birlikte Tablo 4’de verilmiştir.

H₁: İdari personelin iş tatmini düzeyleri ve mesleki motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Tablo 4. İş Tatmini Düzeyleri ve Mesleki Motivasyon Düzeyleri Arasındaki Korelasyonlar

Spearman'ın Sıra Korelasyonu	İş Tatmini	İçsel Mesleki Motivasyon	Dışsal Mesleki Motivasyon	Mesleki Motivasyon (Toplam)
İş Tatmini	1,000	0,321	0,425	0,450
p-değeri	0,000	0,000	0,000	0,000
N	143	143	143	143

Tablo 4'deki korelasyon katsayıları ile ilgili sonuçlara göre; idari personelin iş tatmini düzeyleri ile içsel mesleki motivasyon düzeyleri arasındaki Spearman'ın Sıra Korelasyonu katsayısı $r_s=0,321$ olarak elde edilmiştir. Benzer biçimde iş tatmini düzeyleri ile dışsal mesleki motivasyon düzeyleri arasındaki korelasyon katsayısı $r_s=0,425$ ve iş tatmini düzeyleri ile mesleki motivasyon (toplam) düzeyleri arasındaki korelasyon katsayısı $r_s=0,450$ olarak hesaplanmıştır. Tüm korelasyon katsayıları için p-değeri $<0,05$ olduğundan katsayıların %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğuna karar verilmiştir. Buna göre idari personelin kurumları ile ilgili iş tatmini düzeyleri ve motivasyon düzeyleri arasında pozitif yönlü orta dereceli bir ilişki söz konusudur. Bir başka ifade ile çalışanların kurumlarında izin kullanabilme, fiziksel koşullar, iş arkadaşları ve yöneticilerle ilişkiler, terfi alabilme, ödül imkanı, ücret gibi dışsal motivasyon düzeyleri ve personelin kendisi ile ilgili olarak sorumluluk alabilme, işinde başarılı olduğunu düşünme gibi işi ile ilgili duygusal değerlendirmeleri içeren içsel motivasyon faktörlerindeki olumlu yaklaşımları arttıkça iş tatmini düzeyleri de artmaktadır.

Araştırmanın amaçlarından birisi idari personelin iş tatmini düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Bu amaçla hipotez ve uygulanan Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

H₂: İş tatmini düzeyleri idari personelin cinsiyetine göre farklılık göstermektedir.

Tablo 5. İş Tatmini Düzeylerinin Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İş Tatmini	Cinsiyet	N	\bar{X} sıra	Σ sıra	U istatistiği	p-değeri
	Kadın	49	84,13	4122,5		
Erkek	94	65,68	6173,5			
Toplam	143					

Tablo 5'e göre idari personelin iş tatmini ile ilgili olarak, kadınların iş tatmini düzeyleri için memnuniyet ortalamaları erkeklere göre daha yüksektir. Mann-Whitney U istatistiği 1708,5 olarak hesaplanmış ve p-değeri $<0,05$ olduğundan %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buna göre iş tatmin düzeyleri açısından idari personelin beklenti ve ihtiyaçları cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Bunun sebebi erkeklerin meslekleriyle ilgili ölçekteki durumlara daha gerçekçi kadınların ise biraz daha duygusal boyutta yaklaştıkları şeklinde açıklanabilir.

İdari personelin iş tatmini düzeylerine yaşlarının etkileri de incelenmiş hipotez ve Kruskal Wallis-H testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

H₃: İdari personelin iş tatmini düzeyleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 6. İş Tatmini Düzeylerinin Yaş Gruplarına Göre Kruskal Wallis- H Testi Sonuçları

İş Tatmini	Gruplar	N	\bar{X} sıra	χ^2	sd	p-değeri
	18-25	4	111,25			
25-35	86	63,23				
35-45	36	87,07				
45 ve üstü yaş	17	75,21				
	Total	143				

Tablo 6'daki sonuçlara göre iş tatmini düzeyleri ile yaş grupları arasındaki ilişki için Kruskal Wallis- H Testi χ^2 değeri 12,321 olarak elde edilmiştir ve $p>0,05$ olduğu için %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buna göre idari personelin iş tatmini ile ilgili görüşleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir. 18-25 yaş grubundaki dört kişi için iş tatmini ortalaması en yüksek

değere sahipken, 25-35 yaş grubunda bulunan 86 kişinin ise iş tatmini ortalaması en düşüktür. Personel sayıları itibarıyla değerlendirirsek personelin yaşları arttıkça işle ilgili beklentilerin de daha gerçekçi olduğu söylenebilir.

Çalışmaya katılan idari personelin iş tatmini düzeylerinin medeni durum değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ilgili hipotez ve Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur. Test Evli ve Bekar alt grupları için yapılmıştır.

H₄: İdari personelin iş tatmini düzeyleri medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 7. İş Tatmini Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İş Tatmini	Medeni Durum	N	\bar{X} sıra	Σ sıra	U istatistiği	p-değeri
	Bekar	49	70,30	3093		
Evli	94	72,04	7060			
Toplam	143					

Tablo 7’deki test sonuçlarına göre bekar ve evli idari personelin iş tatmini düzeyleri ortalamaları birbirine çok yakındır. Mann-Whitney U istatistiği 2103 olarak bulunmuştur. P-değeri >0.05 olduğu için %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilemez ve idari personelin medeni durumlarının iş tatmini ile ilgili beklentilerini etkilemediğine karar verilir. Bir başka ifade ile personelin evli ya da bekar olması mesleklerinden beklentileri üzerinde etkili değildir.

Üniversitede çalışan idari personelin iş tatmini düzeyleri üzerinde kadro pozisyonunun etkisinin belirlenmesi için ise sözkonusu hipotez ve Kruskal Wallis-H testi sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir.

H₅: İdari personelin iş tatmini düzeyleri kadro pozisyonlarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 8. İş Tatmini Düzeylerinin Personelin Kadro Pozisyonlarına Göre Kruskal Wallis- H Testi Sonuçları

İş Tatmini	Gruplar	N	\bar{X} sıra	χ^2	Sd	p-değeri
	Genel İdare Hizmetler Sınıfı-Yönetici	32	82,58			
Genel İdare Hizmetleri Sınıfı-Memur	77	68,68				
Sağlık Hizmetleri	2	74,25				
Teknik Hizmetler Sınıfı	23	69,46				
Yardımcı Hizmetler Sınıfı	4	76,75				
4B/4C/İşçi	3	67,83				
Diğer	2	54,25				
Toplam	143					

Tablo 8’de verilen test sonuçlarına göre idari personelin iş tatmini düzeyleri üzerinde kadro pozisyonlarının etkisi anlamlı bulunmamıştır. Kruskal Wallis-H testi için χ^2 değeri 3,126 olarak elde edilmiş ve p-değeri 0,793>0,05 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre çalışmaya katılan idari personelin iş tatmini düzeyleri kadro pozisyonlarına göre farklılık göstermemektedir. Tablo 8’de görüldüğü üzere, idari personelin iş tatmini düzeyleri ile ilgili faktörler için kadro pozisyon ortalamaları benzerlik göstermektedir. Bir başka ifade ile idari personelin görev yaptığı kadro durumu işleri ile ilgili beklentilerini etkilememektedir. Çalışanların işleriyle ilgili ihtiyaç ve beklentilerini gerçekçi bir yaklaşımla değerlendiklerini söylemek mümkündür.

İdari personelin üniversitede toplam çalışma süresinin iş tatmini düzeyleri üzerindeki etkisi için ise benzer biçimde hipotez ve Kruskal Wallis-H testi sonuçları Tablo 9’da gösterilmiştir.

H₆: İdari personelin iş tatmini düzeyleri üniversitede çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.

Tablo 9. İş Tatmini Düzeylerinin Personelin Üniversitede Çalışma Sürelerine Göre Kruskal Wallis- H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X} sıra	χ^2	sd	p-değeri
İş Tatmini	1 Yıldan Az	11	73,18	10,852	4	0,028
	1-3 Yıl	31	73,94			
	4-6 Yıl	59	60,04			
	7-9 Yıl	29	84,72			
	10 Yıl ve Daha Fazla	13	92,27			
	Toplam	143				

Tablo 9'dan üniversitede çalışma sürelerinin idari personelin iş tatmini ile ilgili beklentilerini etkilediğini söylemek mümkündür. Kruskal Wallis-H testi için χ^2 değeri 10,852 olarak hesaplanmıştır. P-değeri $0,028 < 0,05$ olduğundan %5 anlamlılık düzeyinde personelin iş tatmini beklentilerinin üniversite kurumunda çalışma sürelerine göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Tablo 8'e göre artan çalışma süreleri ile birlikte iş tatmini düzeylerinin ortalamalarının da memnuniyet yönünde arttığı gözlenmektedir. Bu durum kurumda geçirilen süreler arttıkça kurumsal bağlılıktan kaynaklanan iş tatmini ile ilgili beklentilerin azaldığı ve memnuniyetin arttığı şeklinde yorumlanabilir.

İzleyen kısımda mesleki motivasyon düzeyleri ile sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sözkonusu istatistiksel analizlerde mesleki motivasyon ölçeğinin alt boyutları içsel ve dışsal mesleki motivasyon düzeyleri de birlikte ele alınmıştır. İlk olarak idari personelin mesleki motivasyon düzeyleri ile cinsiyetleri arasındaki ilişki incelenmiş ve ilgili hipotez ile Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

H₇: İdari personelin mesleki motivasyon düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

Tablo 10. Mesleki Motivasyon Düzeylerinin Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{X} sıra	Σ sıra	U istatistiği	p-değeri
İçsel Mesleki Motivasyon	Kadın	49	78,60	3851,5	1979,5	0,168
	Erkek	94	68,56	6444,5		
Dışsal Mesleki Motivasyon	Kadın	49	82,55	4045,0	1786,0	0,028
	Erkek	94	66,50	6251,0		
Mesleki Motivasyon	Kadın	49	81,01	3969,5	1861,5	0,060
	Erkek	94	67,30	6326,5		

Tablo 10'a göre mesleki motivasyon düzeylerinin dışsal mesleki motivasyon boyutu için U istatistiği 1786,0 olarak bulunmuş ve p-değeri $0,028 < 0,05$ olduğundan sıfır hipotezi reddedilmiştir. Buna göre idari personelin kendisi dışındaki faktörlere bağlı olarak değerlendirdiği dışsal motivasyon düzeyleri cinsiyetlerine göre %5 anlamlılık düzeyinde farklılık göstermektedir. Bir başka ifade ile, mesleki motivasyonla ilgili izin kullanabilme, fiziksel koşullar, iş arkadaşları ve yöneticilerle ilişkiler, terfi-ödül imkanı, ücret gibi konularda kadın personelin motivasyon düzeyi erkek çalışanlara göre daha fazladır. İçsel mesleki motivasyon boyutu için U istatistiği 1979,5 olarak elde edilmiş ve p-değeri $0,168 > 0,05$ olduğundan sıfır hipotezi reddedilememiştir. Kadın ve erkek idari personelin kendisi ile ilgili olarak sorumluluk duygusu, başarılı olduğunu düşünme, işi ile ilgili duygusal değerlendirmeler gibi içsel motivasyon faktörlerine göre değerlendirmeleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamda bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Mesleki motivasyon toplam olarak değerlendirildiğinde ise U istatistiği 1861,5 olarak bulunmuş ve p-değeri $0,060 < 0,10$ olduğundan sıfır hipotezi reddedilmiş ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılığa karar verilmiştir. İçsel mesleki motivasyon alt boyutunda olduğu gibi kadın personelin erkeklere göre görev yaptıkları kurumda kendilerini motive eden faktörler bakımından ortalaması daha yüksektir. Bu durum kadınların erkeklere göre iş ortamındaki koşullara daha duygusal ve olumlu yaklaşma özelliklerinden kaynaklanabilmektedir.

İdari personelin mesleki motivasyon düzeylerinin yaş gruplarına göre nasıl değiştiğinin testi ile ilgili hipotez ve sonuçlar ise Tablo 11'de gösterilmiştir.

H₈: İdari personelin motivasyon düzeyleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 11. Motivasyon Düzeylerinin Yaş Gruplarına Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X} sıra	χ^2	sd	p-değeri
İçsel Mesleki Motivasyon	18-25	4	64,38	6,420	3	0,093
	25-35	86	65,38			
	35-45	36	84,58			
	45 ve Üstü Yaş	17	80,65			
Dışsal Mesleki Motivasyon	18-25	4	93,75	5,805	3	0,122
	25-35	86	65,48			
	35-45	36	82,15			
	45 ve Üstü Yaş	17	78,35			
Mesleki Motivasyon (Toplam)	18-25	4	82,50	8,312	3	0,040
	25-35	86	63,91			
	35-45	36	85,40			
	45 ve Üstü Yaş	17	82,06			

Tablo 11’de görüldüğü gibi mesleki motivasyon (toplam) için Kruskal Wallis-H Testi χ^2 değeri 8,312 olarak elde edilmiş ve p-değeri 0,040<0,05 olarak bulunmuştur. Buna göre sıfır hipotezi reddedilerek idari personelin mesleki motivasyon (toplam) düzeyleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir. 18-25 yaş grubundaki dört personel için mesleki motivasyon düzey ortalamaları ile 35-45 ve 45 ve üstü yaş grubundaki personelin düzey ortalamaları benzerlik göstermesine rağmen 25-35 yaş grubundaki 86 personel için bu ortalama daha düşüktür ve farklılığın kaynağı olarak değerlendirilebilir. Buna göre; 18-25 grubundaki personelin iş hayatında ilk yılları olması, 35-45 ve 45 + yaş grubu için de iş hayatında tecrübeli olmaları sebebiyle kurumlarında kendilerini motive eden daha fazla faktör bulunduğu yönünde bir çıkarım yapmak mümkündür.

İdari personelin medeni durumları açısından mesleki motivasyonlarının etkilenip etkilenmediği de incelenmiştir. İlgili hipotez ve Mann-Whitney U Testi sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir.

H₉: İdari personelin mesleki motivasyon düzeyleri medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 12. Mesleki Motivasyon Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

İçsel Mesleki Motivasyon	Medeni Durum	N	\bar{X} sıra	Σ sıra	U istatistiği	p-değeri
	Bekar	49	63,89	2811,00	1821,000	0,139
	Evli	94	74,92	7342,00		
Dışsal Mesleki Motivasyon	Bekar	49	65,08	2863,50	1873,500	0,212
	Evli	94	74,38	7289,50		
Mesleki Motivasyon (Toplam)	Bekar	49	63,84	2809,00	1819,000	0,137
	Evli	94	74,94	7344,00		

Tablo 12’deki test sonuçlarına göre mesleki motivasyon ve alt boyutları ile ilgili faktör ortalamaları benzerlik göstermekte, U istatistiği değerlerinin de oldukça yakın olduğu gözlenmektedir. Tüm mesleki motivasyon boyutları için p-değeri>0,05 olduğundan sıfır hipotezi reddedilememiştir. Buna göre, %5 anlamlılık düzeyinde kadın ve erkek idari personelin görev yaptıkları üniversitede kendilerini motive eden faktörlere yaklaşımlarının istatistiksel anlamda farklılık göstermediğini söylemek mümkündür.

Benzer biçimde idari personelin kadro pozisyonlarının kurumlarında çalışma motivasyonlarını etkileme durumu için de Kruskal Wallis-H Testi Tablo 13’de verilmiştir. Hipotez;

H₁₀: “İdari personelin mesleki motivasyon düzeyleri kurumdaki kadro pozisyonlarına göre farklılık göstermektedir” şeklindedir.

Tablo 13. Mesleki Motivasyon Düzeylerinin Personelin Kadro Pozisyonlarına Göre Kruskal Wallis- H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X} sıra	χ^2	sd	p-değeri
İçsel Mesleki Motivasyon	Genel İdare Hizmetler Sınıfı-Yönetici	32	91,98	16,632	6	0,011
	Genel İdare Hizmetler Sınıfı-Memur	77	63,84			
	Sağlık Hizmetleri	2	119,50			
	Teknik Hizmetler Sınıfı	23	63,22			
	Yardımcı Hizmetler Sınıfı	4	100,75			
	4B/4C/İşçi	3	57,50			
	Diğer	2	84,25			
Dışsal Mesleki Motivasyon	Genel İdare Hizmetler Sınıfı-Yönetici	32	78,47	11,104	6	0,085
	Genel İdare Hizmetler Sınıfı-Memur	77	69,51			
	Sağlık Hizmetleri	2	130,75			
	Teknik Hizmetler Sınıfı	23	61,41			
	Yardımcı Hizmetler Sınıfı	4	114,00			
	4B/4C/İşçi	3	59,67			
	Diğer	2	61,75			
Mesleki Motivasyon (Toplam)	Genel İdare Hizmetleri Sınıfı-Yönetici	32	87,52	15,599	6	0,016
	Genel İdare Hizmetler Sınıfı-Memur	77	65,32			
	Sağlık Hizmetleri	2	130,00			
	Teknik Hizmetler Sınıfı	23	62,26			
	Yardımcı Hizmetler Sınıfı	4	110,63			
	4B/4C/İşçi	3	57,50			
	Diğer	2	79,25			

Mesleki motivasyon düzeyleri içsel mesleki motivasyon ve toplam mesleki motivasyon boyutları itibarıyla idari personelin kurumdaki kadro pozisyonuna göre %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilerek istatistiksel olarak farklılık göstermektedir. Dışsal mesleki motivasyon düzeyleri de %10 anlamlılık düzeyinde p-değeri<0,10 olduğundan benzer biçimde sıfır hipotezi reddedilerek farklılığın anlamlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. İdari personelin kurumlarında hem mesleki motivasyonla ilgili izin kullanabilme, fiziksel koşullar, iş arkadaşları ve yöneticilerle ilişkiler, terfi-ödül imkanı, ücret gibi konularda hem de kendisi ile ilgili olarak sorumluluk duygusu, başarılı olduğunu düşünme, işi ile ilgili duygusal değerlendirmeler gibi içsel motivasyon faktörlerine göre kadro pozisyonları itibarıyla motive olma durumlarının değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Çalışmada yer alan personelin mesleki motivasyon düzeylerini üniversitede çalışma sürelerinin nasıl etkilediğini belirlemek için de ilgili hipotez ve Kruskal Wallis-H Testi bulguları Tablo 14'de gösterilmiştir.

H₁₁: İdari personelin mesleki motivasyon düzeyleri üniversitede çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.

Tablo 14. Mesleki Motivasyon Düzeylerinin Personelin Üniversitede Çalışma Sürelerine Göre Kruskal Wallis- H Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X} sıra	χ^2	sd	p-değeri
İçsel Mesleki Motivasyon	1 Yıldan Az	11	73,59	15,085	4	0,005
	1-3 Yıl	31	62,79			
	4-6 Yıl	59	62,72			
	7-9 Yıl	29	86,55			
	10 Yıl ve Daha Fazla	13	102,27			
Dışsal Mesleki Motivasyon	1 Yıldan Az	11	84,91	9,693	4	0,046
	1-3 Yıl	31	65,81			
	4-6 Yıl	59	62,87			
	7-9 Yıl	29	83,90			
	10 Yıl ve Daha Fazla	13	90,73			
Mesleki Motivasyon (Toplam)	1 Yıldan Az	11	77,68	15,110	4	0,004
	1-3 Yıl	31	63,82			
	4-6 Yıl	59	61,36			
	7-9 Yıl	29	88,47			
	10 Yıl ve Daha Fazla	13	98,23			

Tablo 14’de bilgilere göre; mesleki motivasyon alt boyutları için Kruskal Wallis-H Testi χ^2 değerleri içsel, dışsal ve toplam motivasyon düzeyleri için sırasıyla 15.085, 9.693 ve 15,110 olarak bulunmuştur. Tüm boyutlar için p-değerleri <0,05 olduğundan %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi reddedilmiş ve idari personelin üniversitede hem mesleki motivasyonla ilgili izin kullanabilme, fiziksel koşullar, iş arkadaşları ve yöneticilerle ilişkiler, terfi-ödül imkanı, ücret gibi dışsal faktörler itibarıyla hem de kendisi ile ilgili içsel motivasyon faktörlerine göre çalışma süresi itibarıyla motivasyon düzeylerinin farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Mesleki motivasyon ölçeğinin tüm alt boyutları için sıra ortalamalarına bakıldığında işe yeni başlayanlar dışında genel olarak bir artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Bir başka ifade ile çalışanların kurumlarında geçirdikleri süre arttıkça kurumsal bağlılıklarından dolayı mesleki motivasyonlarında da bir artış söz konusu olduğu görülmektedir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada üniversitede görev yapan idari personelin iş tatmini düzeyleri ile mesleki motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkiler sosyo-demografik özellikler açısından incelenmiştir. Bu amaçla Munzur Üniversitesi’nin tüm akademik birimlerinde görev yapan idari personel araştırma evreni olarak belirlenmiş ve personele yüz yüze anket metodu uygulanmıştır. Araştırma verileri için söz konusu anket formlarından eksiksiz doldurulanlar seçilerek toplam 143 anket formu değerlendirilmiştir.

Anket formunun ilk bölümü sosyo-demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, kadro pozisyonu, üniversitede toplam çalışma süresi) içermektedir. Anket formunun diğer bölümlerinde içsel mesleki motivasyon (9 madde) ve dışsal mesleki motivasyon (15 madde) alt boyutlarını içeren Mesleki Motivasyon Ölçeği ile Minnesota İş Tatmini Ölçeği (20 madde) bulunmaktadır.

Çalışmada öncelikle kullanılacak istatistiksel yöntemleri belirleyebilmek için yapılan Kolmogorov-Smirnov Testi sonuçlarına göre ölçekler ve alt boyutları bazında değişkenlerin normal dağılım göstermedikleri belirlenmiş ve parametrik olmayan yöntemler seçilmiştir. Bu amaçla analiz bölümünde uygulanan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı ile test edilmiş, tüm ölçekler ve alt boyutları için elde edilen katsayılara göre güvenilir oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın temel amacına uygun biçimde iş tatmini ve mesleki motivasyon ilişkisi ve demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediklerini belirlemek için alt hipotezler oluşturulmuştur. Söz konusu hipotezler ayrı ayrı değişkenlere uygun istatistiksel yöntemlerle test edilmiştir. Sosyo-demografik özellikler itibarıyla iki grup ortalamasının karşılaştırılmasında Mann-Whitney U Testi, ikiden fazla grup ortalamasının karşılaştırılmasında ise Kruskal Wallis-H Testi kullanılmıştır. Ayrıca idari personelin iş tatmini düzeyleri ve mesleki motivasyonları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı, derecesi ve yönü hakkında bilgi edinmek için ise Spearman’ın Sıra Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, çalışanların mesleki motivasyon düzeyleri ve iş tatmini düzeyleri arasında pozitif yönlü, orta düzeyde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu anlamda kurum yöneticilerine personelin motivasyonunu arttırmada özellikle çalışanları içsel ve dışsal anlamda motive edecek araçları geliştirmede önemli bir görev düşmektedir. Dolayısıyla personelin motivasyonunun artmasıyla birlikte iş yaşamından beklentileriyle ilgili tatmin düzeyi de artmaktadır.

Benzer biçimde personelin iş tatminini etkileyen iş ortamında iyileştirici yaklaşımların olması, yeteneklerini kullanabilme ortamlarının sağlanması, terfi edebilmeleri, ödül sisteminin olması, yöneticileri tarafından takdir edilmeleri gibi faktörler de personelin mesleki motivasyonunu arttırmaktadır. Bu nedenle personelin iş tatmini ve mesleki motivasyon düzeyi arasında karşılıklı bir etkileşimden söz etmek mümkündür.

Çalışma bulgularına göre, idari personelin iş tatmini düzeyleri ile özellikle dışsal ve toplam mesleki motivasyon düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir. Bir başka ifade ile kadın

ve erkeklerin meslekleriyle ilgili ihtiyaç ve beklentileri, iş memnuniyetleri birbirinden farklıdır. Bu durum bayan çalışanların erkeklere göre meslekleriyle ilgili beklenti ve ihtiyaçlara daha duygusal yaklaşımları, erkeklerin ise daha gerçekçi beklentilere sahip olmaları ile açıklanabilir.

Bulgular özellikle iş tatmini düzeylerinin personelin yaş gruplarına göre farklı algılandığını göstermektedir. İçsel ve dışsal mesleki motivasyon düzeyleri birlikte ele alındığında ise çalışanların yaşlarının iş ortamında motive olma durumlarını etkilediği gözlenmektedir. Genel olarak yaş arttıkça işten duyulan tatmin düzeyi ve motivasyon durumunun arttığı da söylenebilir. Çalışma sonuçlarına göre personelin gerek iş tatmini düzeyleri gerekse mesleki motivasyon düzeyleri medeni durumlarından etkilenmemektedir.

Benzer biçimde personelin kadro pozisyonları iş tatmini düzeyleri üzerinde etkili değilken, içsel ve dışsal boyutları ile birlikte mesleki motivasyon düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. İş tatmini faktörleri genellikle işin niteliği, sunduğu imkanlar, terfi, ödül sistemi gibi standart nitelikleri içerdiğinden kurumda bu anlamda istatistiksel bir farklılık gözlenmemiştir. Buna karşılık personelin kendisi ile ilgili ve iş ortamındaki ilişkileri ile ilgili faktörleri içeren mesleki motivasyon kadro pozisyonu açısından farklılık göstermektedir.

Çalışma bulgularına göre, idari personelin üniversitede çalışma süreleri gerek iş tatmin düzeylerini gerekse mesleki motivasyon düzeylerini etkilemektedir. Genel olarak personelin kurumsal bağlılığı açısından üniversitede çalışma süreleri arttıkça alışkanlık ve daha gerçekçi beklentileri nedeniyle iş tatmin düzeyleri ve mesleki motivasyonları da artmaktadır.

Analiz sonuçları itibariyle yapılan değerlendirmeler ışığında üniversite idari personelinin mesleki motivasyon düzeyleri ile iş tatmin düzeyleri arasında sosyo-demografik özelliklere de bağlı olarak anlamlı istatistiksel ilişkiler söz konusudur. Bu anlamda çalışanların mesleki motivasyonlarını arttırıcı faktörlerin iyileştirilmesi mesleklerinden duydukları tatmin düzeylerini ve verimli çalışma nitelikleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. İş tatmini ve mesleki motivasyon arasında olumlu yönde karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır: Öncelikli olarak bu araştırma bulguları yalnızca Munzur Üniversitesi idari personeli üzerinde yapıldığından, diğer üniversiteler için bir genelleme söz konusu değildir. Ayrıca Munzur Üniversitesi akademik personelinin de bağlayıcı bir nitelikte değildir.

Bu kısıtlar bağlamında aynı konuda çalışma yapmak isteyen bilim insanları için akademisyenleri de kapsayacak şekilde ve hatta özel üniversitelerle karşılaştırma yapılabilecek şekilde daha kapsamlı araştırmalar yapmaları önerilebilir. Benzer çalışmaların yaygınlaşması iyi örneklerden diğerlerine know-how ve benchmarking şeklindeki uygulamalarla yüksek öğrenimin kalitesinin artışına çarpan veya çoğaltan etki ile hızlandıran etki yapacaktır.

KAYNAKLAR

- BAER, M. & FRESE, M. (2003). Innovation Is Not Enough: Climates for Initiative and Psychological Safety, Process Innovations, and Firm Performance, *Journal of Organizational Behavior*, 24, 45-68.
- BAKAN, İ. & BÜYÜKBEŞE T., (2004). Örgütsel İletişim ile İş Tatmini Arasındaki ilişkiler: Akademik Örgütler İçin Bir Alan Araştırması, *Akdeniz Üniv. İ. İ. B. F. Dergisi*, S. 7, Antalya.
- BİLGE, H., BAL, V., & GÖNLÜGÜR, A. (2015). Maliye ve Finans Yazıları, Finans Kulup, Sayı. 104, s. 83-104
- BRISLIN, R.W., KABIGTING, F., MACNAB, B., ZUKIS, B., & WORTHLEY, R. (2005). Evolving Perceptions of Japanese Workplace Motivation, *International Journal of Cross Cultural Management*, Vol.5, No.1: 87-103.
- CAN, H. (1991). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Adım Yayıncılık.
- DENİZ, M., (2005). *İşletme Yönetiminde Motivasyon*. Editör Tikici M., Örgütsel Davranış Boyutlarından Seçmeler, Nobel Yayın: Ankara.

- DOWNEY, K. H., HELLRIEGEL, D. & SLOCUM, J. W. (1975). Congruence between Individual Needs, Organizational Climate, Job Satisfaction and Performance, *The Academy of Management Journal*, 18(1), 149-155.
- DÜNDAR, S., ÖZUTKU, H., & TAŞPINAR, F. (2007). İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonları Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 2: 107-108.
- EROĞLU, F. (2004). *Davranış Bilimleri*, 6. Basım, Beta Yay.: İstanbul.
- FINDIKÇI, İ., (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Alfa Yayınları: İstanbul.
- FİDAN, N. (1997). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Alkım Yayınları: Ankara.
- GÜNEY, S., (2011). *Örgütsel Davranış*. Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- JUDGE, T., BONO, J. E., & LOCKE, E. A., (2009). Personality and Job Satisfaction: The Mediating Role of Job Characteristics, *Journal of Applied Psychology*, 85(2), 237-249.
- KANFER, R., (1990). Motivation Theory and Industrial and Organizational Psychology. In Dunette., D. ve Hough., L.M. (Eds.). *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. Inc. Vol. 1. (Second edition). 75-170.
- KANGIS, P. & WILLIAMS, G. D.S. (2000). Organisational Climate and Corporate Performance: An Empirical Investigation, *Management Decision*, 38(8), 531-540.
- KESİCİ S., (2006). Bankalarda Motivasyon ve İş Tatmini İlişkisi ve Uygulamadan Bir Örnek, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) Denizli
- KOÇEL, Tamer (2001). *İşletme Yöneticiliği*, 8. Basım Beta Yayıncılık: İstanbul.
- KÜÇÜK, S. (2010). Çalışanların İş Tatmin Düzeyleri ve Örgütsel Bağlılıklarının, Çalışma Motivasyonuna Olan Etkileri, (Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- LITCHMAN, R. J. (2007). Effects of An Organization's Climate on Performance of Supply Chain Managers in Michigan: A Perception Study, *International Journal of Quality and Productivity Management*, 07(01), 38-46.
- LUSSIER, R. N. (1996). *Human Relations in Organizations: A Skill-Building Approach*, Boston, A: Irwin/McGraw-Hill. Inc.
- MAHANEY, C.R. & Lederer, A.L. (2006) .The Effect of Intrinsic and Extrinsic Rewards for Developers on Information Systems Project Success, *Project Management Journal*, Vol.37, No.4: 42-54.
- MASLOW, A. H., (1976). *The Farther Reaches of Human Nature*, Penguin Group: New York, USA.
- MOTTAZ, J. C., (1985). The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Work Satisfaction, *The Sociological Quarterly*, 26 (3), s. 365-385.
- NAKTİYOK, A., & KÜÇÜK, S. (2003). İşgören (İç Müşteri) ve Müşteri (Dış Müşteri) Tatmini, İşgören Tatmininin Müşteri Tatmini Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17, 1-2, 228.
- ÖRÜCÜ, E. & KANBUR A., (2008). Örgütsel ve Yönetimsel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1).
- ÖZDEMİR L., ERDEM H. & KALKIN G., (2016). Kamu Çalışanlarının Güvenlik İklimi Algılarının İş Tatmini Ve İş Performansı Üzerine Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 59-69
- ÖZGEN, H., ÖZTÜRK, A. & YALÇIN, A. (2002). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Nobel Kitabevi: Adana.
- PINDER, C.C., (1987). Valence-Instrumentality-Expectancy Theory. In L.W. Porter., G. A. Bigleyve, R.M. Steers. (Eds), *Motivation and Work Behavior (Seventh edition)*, New York: McGraw-Hill/Irwin, 65-82.
- ROBBINS, S. P., (1996). *Organizational Behavior: Concepts, Controversies Applications (Seventh Edition)*, Englewood Cliffs. NJ: Prentice Hall International. Inc.

- SENCER, M., (1982). Kamu Görevlilerinde İş Doyumu ve Moral: Güdülenme Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım, *Amme İdaresi Dergisi* Cilt15, Sayı 1, s. 3-48
- SÖYÜK, S., (2007). Örgütsel Adaletin İş Tatmini zerine Etkisi ve İstanbul İlindeki zel Hastanelerde Çalışan Hemřirelere Yönelik Bir Çalışma, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul.
- SUNGUR, A. S., (2012). Havacılık Sektöründe İş ve Çalışan Niteliğinin Çalışanların Motivasyon ve İş Tatminine Etkisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul.
- şAHİN, A., (2004). Yönetim Kuramları ve Motivasyon İlişkisi, *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 11, 525, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/747/69>.
- şİMşEK, L., (1995). İş Tatmini, *Verimlilik Dergisi.*, M.P.M. Yay.Ankara. Sayı: 2.
- WEISS, D.J., DAWIS, R.V., & ENGLAND, G.W., (1967). Manual Forthe Minnesota Satisfaction Questionnaire, Industrial Relations Center, University of Minnesota, Minneapolis.
- ZEYNEL E., (2014). Akademisyenlere Yönelik Mesleki Motivasyon, İşTatmini Ve rgtsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler zerine Bir Araştırma, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 187-202, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:13.12.2017 **Kabul Tarihi:**16.01.2018

KARTLI ÖDEME SİSTEMLERİNİN FİNANSAL DAVRANIŞ VE TUTUM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ELAZIĞ-MALATYA İLİ AVM MÜŞTERİLERİ ÖRNEĞİ

The Effect Of Card Payment Systems On Financial Behaviour And Attitude: The Example Of Shopping Centre Customers in Elazığ-Malatya Province

Zeynep DENK¹

Özcan DEMİR²

Eray Ekin SEZGİN³

ÖZ

Günümüzde insanların ihtiyaçları geçmişe nazaran oldukça farklılaşmış ve çeşitlilik kazanmıştır. Çeşitlenen bu ihtiyaçların giderilmesi amacıyla da birçok yenilik hayatımıza dahil olmuştur. Bu yeniliklerden biri ve belki de en yaygın olanı kartlı ödeme sistemleridir. Toplumun her kesimini ilgilendiren, dolayısıyla AVM müşterilerini de yakından ilgilendiren kartlı ödeme sistemlerinin finansal davranış ve tutum üzerinde ki etkisi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kapsamda, çalışmanın temel amacı AVM müşterilerinin kullandıkları kredi kartlarının bireylerin finansal davranış ve tutum üzerindeki etkisini belirlemektir. Finansal davranış ve tutum düzeyleri, frekans yüzde dağılımlarıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Ki-kare testiyle demografik özellikler ile finansal davranış ve tutum ve kartlı ödeme sistemleri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Yapılan analizlerin sonucunda finansal tutum ile finansal davranış arasında ilişki olduğu ve AVM müşterilerinin kredi kartına olan tutum ve davranışları ile kredi kartı kullanım durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kartlı Ödeme Sistemleri, Finansal Davranış, Finansal Tutum

ABSTRACT

Today, people's needs are highly differentiated and diversified compared to the past. Many innovations have been incorporated into our lives in order to overcome these varied needs. One of these innovations and perhaps the most common is card payment systems. The effect of the card payment systems on financial attitudes and attitudes that interested in every segment of the society and that closely related to the shopping center customers is an important issue.

In this context, the main purpose of the study is to determine the effect of the credit cards used by the shopping center customers on the financial behavior and attitude of the individuals. Financial behavior and attitude levels were tried to be determined by frequency percent distributions. The relationship between demographic characteristics and financial behavior and attitude and card payment systems was investigated by chi-square test. As a result of the analysis, it is determined that there is a relationship between financial attitude and financial behavior and that there is a meaningful relationship between the attitudes and behaviors of shopping center customers to their credit cards and the usage of credit cards.

Keywords: Card Payment Systems, Financial Behavior, Financial Attitude

GİRİŞ

Kartlı Ödeme Sistemleri tüketicilere mal veya hizmet bedelinin nakit para harici bir ödeme aracı ile karşılanmasını, taksitlendirilmesini, nakit para edinmek için banka şubesi veya ATM'lerden hesaba erişimini sağlamaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle gelişen piyasalarda

¹ Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü Yüksek Lisans Mezunu ELAZIĞ, zeynep_denkyg@hotmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İşletme Ana Bilim Dalı, ELAZIĞ, odemir@firat.edu.tr

³ Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Doktora Öğrencisi, ELAZIĞ, eray_ekin_1907@hotmail.com

bireylerin karşılaştıkları ödeme sistemleri ve finansal davranış ve tutumların değerlendirilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Bu kapsamda bireylerin finansal davranış ve tutumlarında kartlı ödeme sistemlerinin yeri ve önemi öne çıkmaktadır ve finansal davranış ve tutumun değerlendirilmesi ve git gide karmaşıklaşması alınan finansal kararların etkinliğini sorgulamamıza neden olmaktadır.

Günlük yaşamda karmaşık finansal araçlar kullanarak finansal kararlar almak gereği bulunmaktadır. Kredi kartı kullanım alternatiflerini karşılaştırmaktan, ödeme yöntemleri arasında tercih geliştirmeye, ne miktarda tasarruf yapılacağından bunun nereye yatırılacağına ve en iyi koşullarda kredinin nereden temin edileceğine kadar pek çok finansal kararı etkin biçimde alabilmek için finansal davranış ve tutumları doğru yönetme ihtiyacı artan biçimde görülmektedir.

Finansal konulardaki bilgi düzeyi, finansal tutum ve davranışlar kartlı ödeme sistemlerini etkilemektedir. Finansal tutum ve davranışlar geleceğe yönelik harcama, birikim yapma gibi parasal konularda alınacak kararları etkilemektedir. Örneğin, geleceği için kaygılanan bireylerin, geleceği için endişe duymayan bireylere kıyasla harcama ve birikim yapma eğilimleri farklı olacaktır. Finansal ürün ve hizmetlerin artan çeşitliliği, ürün ve hizmet sözleşmelerinin karmaşıklığı gibi faktörler finansal sektörde yer alan kavramların önemini arttırmakta ve tüketiciler açısından belli düzeyde bir finansal bilgi, birikim, yeterli risk analizi yapabilme kapasitesi ve farkındalık gerektirmektedir. Burada finansal tüketicinin eğitimi hususu ön plana çıkmaktadır. Finansal eğitimle hedeflenen; finansal tüketicinin, finansal davranış ve tutumunu doğru tespit etmesini, karşı karşıya kaldığı riskleri değerlendirmesini ve yaşanacak problemlerde hak ve sorumluluklarının bilincine varmasını sağlamaktır.

Bireylerin finansal davranış ve tutumun değerlendirilmesi sadece kişinin kendisi için değil tüm toplumun ekonomik refahı açısından da önemlidir. Ailede kazanılan para yönetimi becerisi eğitim ve tecrübeyle pekişerek tüm toplumun tüketim alışkanlığını etkilemektedir. Bu sebeple toplumsal refahın artırılması bireylerin verdiği finansal kararların etkinliğine bağlıdır.

1. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Kartlı ödeme sistemlerinin finansal davranış ve tutum üzerindeki yeri ve etkisini doğrudan irdeleyen çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak, finansal davranış ve tutum ile kartlı ödeme sistemlerinin ilişkili olduğu araştırmalar incelendiğinde uygulanan örneklem kütlelerine göre pek çok şekilde sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Üniversite öğrencilerinden personeline, işletme yöneticilerine ve hane halkı olarak toplumun belirli kesimine kadar olan pek çok örneklem grupları arasında yapılmış araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalara şu şekilde sıralanabilir:

Alkaya ve Yağlı (2015)'nin finansal okuryazarlığı oluşturan finansal bilgi-tutum ve davranışların incelenme esası ile yaptıkları çalışmada finansal davranış, temel anlamda bireylerin kişisel finansal durumlarını takip edebilmeleri, harcama-borçlanma ve tasarruf-yatırım segmentlerine yönelik kararlar alarak kişisel borç ve kredilerini yönetebilmeleri, kısa ve uzun vadede yatırımlarını değerlendirebilmeleri olarak incelenmiştir. Yapılan analizlerin sonuçlarından elde edilen temel bulgular olarak finansal tutum ile finansal davranış arasında ilişki olduğu ve bireylerin olumlu finansal davranış ve tutumlar sergiledikleri ancak finansal bilgi açısından yeterli düzeyde olmadıkları belirlenmiştir.

Sarıgül (2015), 407 üniversite öğrencisine uyguladığı 14 maddeden oluşan bir anket formu ile dört faktör elde ederek finansal okuryazarlık ve tutum ölçeği geliştirmiştir. Bu sayede toplumun farklı kesimlerinde bulunan grupların finansal davranış ve tutumlarının ölçülmesini sağlayan geliştirilmeye müsait bir ölçek ile alan yazınına katkıda bulunmuştur.

Ünal ve Düger (2015)'in akademik personelin finansal davranış eğilimlerini ortaya koyarak finansal davranış eğilimlerinin finansal gönenç haline etkilerini inceleme amacıyla yaptıkları çalışmada amaca yönelik oluşturulan hipotezlerin test edilmesi gerekçesiyle Dumlupınar Üniversitesi'nin bütün birimlerinde görev yapan akademik personele yönelik anket uygulanmış ve

246 akademik personelden oluşan bir örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır. Analizlerin sonucunda çalışmaya katılan akademik personelin finansal gönenç durumlarından sınırlı düzeyde memnun oldukları ve finansal davranış eğiliminin finansal gönenç hali üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Gönen ve Özmete (2007)'nin aile ve toplum ile eğitim-kültür ve araştırma dergisinde yayınladıkları finansal refah konulu çalışmada bireylerin finansal yönetim ve finansal durumlarından duydukları tatmin, finansal davranışlar, kredi ve risk yönetimi süreçleri ile öz-saygı düzeylerini belirleyerek finansal yönetim sürecinden duyulan tatmin, finansal davranışlar ile öz-saygı arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda bireylerin yaşam düzeyi, tasarruf edebilme, borçları ödeyebilme, varlık düzeyi gibi finansal yönetim sürecine ilişkin bir çok konudan duydukları tatminin çok yüksek olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca öz-saygı düzeyi ile finansal yönetim süreci ve finansal durumdan duyulan tatmin, finansal davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Finansal davranış ve tutumun bireye ve topluma etkisi birçok yabancı kaynaklı araştırmaya da konu olmuştur:

Xiao ve diğerleri (2006) finansal davranış modeline sonuç odaklı bakarak, var olan paranın nasıl harcanacağını yönetebilmek, gelecekteki paranın nasıl harcanacağına yönelik plan yapmak, yapılan harcamaların hesabını kayıt altına almak, sabit giderleri takip ederek kontrol etmek ve yazılı bir bütçe oluşturmak şeklinde ele almışlardır.

Dew ve Xiao (2011) finansal davranış boyutunu üç önemli faktöre ayırarak tasarruf-yatırım, nakit ve kredi yönetimi şeklinde inceleyerek açıklamaya çalışmışlardır.

Kahneman ve Tversky'nin 1979 yılında *Econometrica*'da yayımlanan makaleleri davranışsal finansın başlangıcı olarak literatürde kabul görmüş, yargılama ve karar verme alanındaki çalışmaları finans alanında bir dönemi başlatmıştır. 10 Aralık 2002 yılında Daniel Kahneman'ın, davranışsal finans çalışmaları yüzünden Nobel Ekonomi ödülüne layık olması sonrası, bilim dünyası daha fazla bu alanla ilgili çalışmaya başlamıştır. Bu ödül, davranışsal finansın bilim dünyası tarafından tanındığını göstermektedir.

Finansal davranış alanındaki yapılan çalışmalar, bireylerin finansal faaliyetlerinin sadece ekonomik değişkenlerle açıklanmadığı aynı zamanda psikolojik ve sosyolojik unsurların da dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta ve güven unsurunun etkisinin de incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bir milletin farklılık gösteren toplum yapısında güven düzeyi azaldıkça o ulusun fiziksel sermayesinin yanı sıra sosyal sermayesi de azalacak hatta tükenecektir.

Kartlı ödeme sistemlerinin tüketiciler üzerine olan etkisini araştırmaya konu olan bilimsel yayınlar şu şekildedir:

Yılmaz (2006)'ın yaptığı çalışmanın amacı, kartlı ödeme sistemlerinde orta ve küçük ölçekli bankaların dış kaynak kullanarak daha karlı ve verimli operasyonlara sahip olacağını göstermektir. Çalışmada bankaların, kartlı ödeme operasyonlarını kendi içinde veya dış kaynak kullanarak yapmasının avantajları ve dezavantajları incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, özellikle orta ve küçük ölçekli bankaların bu işi kartlı ödeme operasyonlarında uzmanlaşmış dış kaynak hizmeti veren firmalara yaptırmasının birçok yönden daha karlı ve verimli olacağı sunulmuştur. Çalışmada, kartlı ödeme operasyonlarında hizmet veren firmalara Türkiye'den ve dünyadan örnekler verilmiştir. Verilen bu örneklerle bankaların dünyada kartlı ödeme operasyonlarını çoğunlukla dış kaynak hizmeti veren firmalara yaptırdığı vurgulanmıştır.

Tuğay ve Başgül (2007) yaptıkları çalışmanın amaçları; kredi kartlarının; sahipleri açısından finansal bir kaynak oluşturup oluşturmadığını, kullanım amaçlarını, harcamalar üzerindeki etkisini ve bunlarla kart sahiplerinin; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyleri gibi bağımsız değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını ölçmektir. Çalışmanın sonucunda uygulanan ankete göre katılan vatandaşların % 82,7'si alışverişlerinde ödemelerini kredi kartı ile yapmakta, ankete katılan

vatandaşların %59,2'sinin kredi kartı ile yaptıkları aylık harcama tutarı 500 YTL'den az, kredi kartı ile yaptıkları harcamanın aylık tutarı 2.000 YTL'den fazla olanların oranı sadece %1,5, ankete katılanların %44,2'si kredi kartlarının ihtiyaç fazlası gereksiz harcamalar yapmasına neden olduğunu düşünmekte, ailelerin geliri arttıkça kredi kartı ile yaptıkları harcamalarında arttığı gözlenmiştir. Kredi Kartları bilinçli kullanılmadığı takdirde toplumsal sorun haline gelebilecektir. Bu nedenle Kredi kartı kullanımı konusunda toplumun bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Altan ve Göktürk (2007) yaptıkları çalışmada Türkiye'de kredi kartları ile yapılan tüketim harcamalarının, diğer faktörler de dikkate alınarak, ekonomideki toplam özel nihai tüketim harcamalarını ne ölçüde etkilediği araştırılmıştır. Bu amaçla tüketim harcamalarını etkileyen faktörlerden; harcanabilir gelir, piyasa faiz oranları ve enflasyon oranlarına ilaveten kredi kartı ile yapılan tüketim harcamaları bağımsız değişken, toplam özel nihai tüketim harcamaları bağımlı değişken alınarak çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre toplam özel nihai tüketim harcamalarını artıran faktörler sıralamasında ilk sırayı kredi kartlarının, ikinci sırayı harcanabilir gelirin aldığı, enflasyon ve faiz oranlarının önemli faktörler olmadığı tespit edilmiştir.

Kaya (2008) çalışmasıyla hızla büyüyen kredi kartı pazarında bireysel müşterilerin kredi kartı tercihlerine etki eden faktörlerin araştırılması amaçlanmıştır. Bulgular ışığında bireysel müşteriler kredi kartı tercihi yaparken 11 faktörün etkisinde kaldığı gözlenmiştir. Bireysel müşterilerin demografik ve sosyoekonomik özelliklerine göre bankaların sunduğu hizmetler arasında yer alan kredi kartlarının işlevleri artırılarak şekillendirildikçe bireysel müşterilerin kredi kartı kullanma yönündeki tercihleri de artmaktadır. Bankaların müşterilerin etektip hizmet yerine bireyin sahsına özel hizmet sunması, müşteri bağımlılığı konusunda daha etkili olacaktır. Müşteri ile banka arasında güçlü bağların kurulması, bankanın kredi kartının tercihine etken olmaktadır. Banka ile sorunsuz olarak, uzun yıllardır çalışan bireysel müşterilerin ödüllendirilmesi tatmin düzeyini olumlu yönde etkileyecektir ve bu tatmin de kredi kartı kullanımının tercihine etken olacaktır.

Yılmaz ve diğerleri (2009) kredi kartı müşterilerinin kullandıkları kredi kartlarına ilişkin negatif ve pozitif tutumlarının araştırılması amacıyla yaptıkları çalışmada kredi kartının kişiye güven verdiği algısının memnuniyet değişkeni üzerinde en büyük artırıcı etkiye sahip faktör olduğu, bunun yanı sıra kredi kartı kullanımına karşı olumlu algının çıkış değişkeni üzerinde en çok azaltıcı etkiye sahip faktör olduğu saptanmıştır.

Ayden ve Demir (2011)'in çalışmalarında kartlı sistemlerin gelişimi ve sistemin işleyiş modelleri tanımlanarak Elazığ ilinde kartlı ödeme sistemlerini kullanan tüketicilerin kullanım tercihleri, bilinçleri ve temel beklentilerini yansıtan bir alan çalışması sunulmaktadır. Çalışmanın sonucunda kart kullanımının bir veya iki kartla sınırlı olduğu, temelde taksit avantajından yararlanmak için kullanıldığı ve kart borçlarının yine büyük çoğunlukla aylık miktarının tümünün ödendiği ve kullanıcıların uygulanan faiz oranları konusunda bilgili olduğu gözlenmiştir. Tüketici, üye işyeri, uygulayıcı sektörler ve devlete pek çok avantajlar sağlayan kartlı ödeme sistemlerinin kullanımı konusunda bilinçlendirme faaliyetlerinin ve kullanım avantajlarının daha da yaygınlaştırılmasıyla tüketim harcamalarının büyük çoğunluğunun kartlı sistemler aracılığıyla sağlanabileceği, ekonominin daha fazla oranda kayıt altına alınacağı ve vergi gelirlerinin artacağı gibi hususlar dikkat çekmektedir. Bütün bu avantajların sağlanmasında devlete, kuruluşlara ve kartlı sistem sağlayıcılarına büyük görev ve sorumlulukların düşeceği hususunda çıkarımlara yer verilmiştir.

Budak (2011)'in bir tüketici finansman aracı olan kredi kartlarını temel aldığı çalışmada kredi kartlarının bilinçsizce kullanıldığında, tüketicileri gelirinin üzerinde borçlandırarak yaşam standardını olumsuz yönde etkileyecek problemlere yol açabileceği ve bu nedenle tüketicileri kredi kartı kullanımının maliyetleri hakkında bilgilendirmeye yönelik çalışmaların önemi vurgulanmıştır. Çalışmada öncelikle Türkiye'de kartlı ödeme sisteminin durumu ve konunun önemine dikkat çekebilecek sorunlara kısaca yer verilmiştir. Daha sonra kredi kartının rasyonel kullanımı konusu, kişilerin kredi kartı kullanımında aşırı borca girilmemesi için dikkat edilmesi gereken

sorumlulukları yerine getirme sıklığı bakımından ele alınmış ve bu davranışa etki edebilecek faktörler araştırılmıştır.

Kızılot ve diğerleri (2011) tarafından hazırlanan “Kartlı Ödeme Sistemleri’nin Ekonomik Katkıları ve Tasarruf Üzerindeki Etkileri” isimli rapor ödeme sistemlerinin son derece önemli katkılarını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak “Kredi kartı kullanımı ve tasarruf arasındaki etkileşim” ele alınmıştır. Hemen ardından da “Kredi kartı harcamalarının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkileri” ele alınmış ve vergi gelirleri üzerindeki olumlu etkilerine yer verilmiştir. Hazırlanan raporun en önemli yanlarından birisi ise bugüne kadar ki yaklaşımların biraz daha dışına çıkıp, kredi kartı-tasarruf ilişkisinin irdelenmiş olmasıdır. Bulgular, pozitif bir etkileşimi işaret etmekte, kredi kartlarının tasarruf üzerinde de olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan çalışma, bir ilk niteliği de taşımaktadır. Aynı zamanda bu rapor, “2023 Nakitsiz Ödemeler” hedefinin önemli adımlarından birisi olma niteliğini taşımaktadır.

Başaran ve Diğerleri (2012) çalışmalarında kredi kartına olan tutumu etkileyen faktörler açıklayıcı faktör analizi yardımıyla belirlenmiştir. Bu faktörler içerisinde kişilerin bazı demografik özellikleri açısından tutum farklılıklarının oluşup oluşmadığı araştırılmıştır. Tüketicilerin demografik özellikleri kredi kartı kullanım sıklığını ve şeklini doğrudan etkileyebilmektedir. Bazı kategorik farklılıklar tüketicileri kredi kartı kullanma konusunda daha bilinçli kılarak en bazıları da bilinçsiz kullanımı desteklemektedir. En önemli farklılıklar tüketiciler borç alma alışkanlıklarına göre kategorize edildiğinde çıkmıştır. Yaş ve eğitim düzeyine göre anlamlı farklılıkların olmaması çalışmanın ilginç bulguları arasındadır.

Özkan (2014) Türkiye’de kredi kartı kullanıcı profili ve davranışlarının incelenmesi sonucu elde edilen önemli bilgiler arasında fiyat-seviyesi özelliklerin, tüketicilerin kart ve banka seçimlerinde etkili olmadığı gözlenmiş, banka-seviyesi ve kart-seviyesi fiyat-dışı özellikler en önemli faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Bankalar tarafından büyük ölçüde bankacılık hizmetleri ile kart hizmetlerinin birbirine bağlanması ile oluşturulan kart değiştirme maliyetlerinin, kart kullanıcılarını kart değiştirmekten alıkoyduğu, bu durumun bankaların fiyatlamaya dönük piyasa gücünü daha da artırdığı ortaya konmuştur. Kredi kartı temerrüdlerine bakıldığında ise, temerrüdlere sadece arz tarafındaki sebepler (yüksek faiz, yüksek limit vs. gibi) etkili olmamakta, bir çeşit tüketici irrasyonelliği göstergesi olan gelirin gideri karşılamaya yetmemesi durumu da önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Kredi kartı müşterilerinin homojen olmadıkları, farklı grupların piyasadaki seçim ve davranışlarında farklılık olduğu, bankaların işletme politikalarını belirlerken bu farklılıkları göz önünde bulundurarak hedef müşteri kitlesi bazında stratejiler geliştirdikleri düşünülmektedir. Kredi kartı piyasasındaki etkinliği artırmak isteyen düzenleyici otoritelerin kart kullanıcılarının seçim ve davranışları konusunda bilgi sahibi olmasının da önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Demirci ve Selçuk (2016) yaptıkları çalışma ile Türkiye’de finansal tüketicilerin kredi kartı tercihlerine etki eden faktörleri, yapılan literatür araştırmasından elde edilen veriler ışığında açıklamayı amaçlamışlardır. Çalışmanın sonucunda kullanıcıların kredi kartı tercihlerini etkileyen fiyatlandırma dışı faktörlerin Türkiye’deki kredi kartı kullanıcıları üzerinde fiyatlandırmaya bağlı faktörlerden daha güçlü olduğu gözlemlenmiştir. Günümüzde tüm finansal hizmet ürünlerinde kullanıcıya yönelik ve kullanıcının isteklerini ön planda tutan bir tutum sergilendiğinden, yapılan literatür taramasında kredi kartı kullanıcılarının tercihlerini daha iyi anlamaya yönelik çalışmaların artırılması gerektiği gözlemlenmiştir.

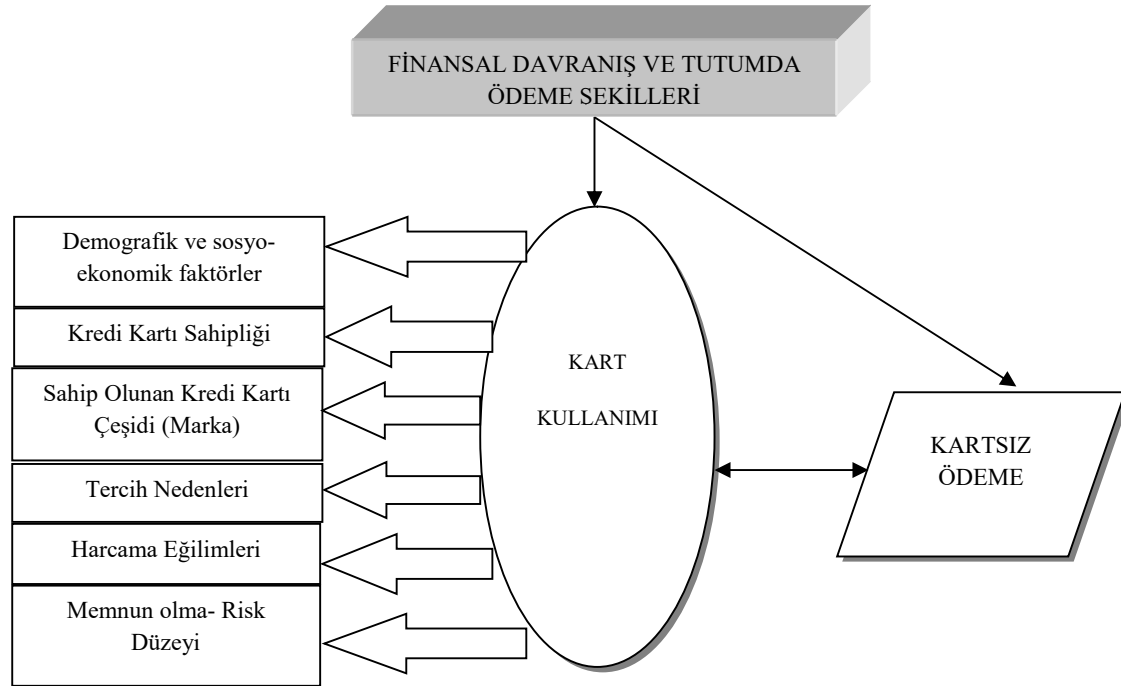
2. METODOLOJİ

Çalışmanın bu kısmında araştırmaya ilişkin amaç, önem, katkı, ana kütle, örneklem, veri toplama yöntemleri, veri analiz yöntemleri ve bulgular yer almaktadır.

2.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, literatürde yer alan kartlı ödeme sistemleri ve finansal davranış ve tutum ile ilgili araştırmaların sonuçlarından bahsedip, bunun yanı sıra alan çalışması olarak Elazığ ve Malatya illerinde AVM müşterisi olup kartlı ödeme sistemlerini kullanan tüketicilerin kullanım tercihlerini, beklentilerini, bilinçlerini, görüş ve algılarını tespit ederek kartlı ödeme sistemleriyle olan ilişkisini incelemektir. Çalışma ile bilinçli kart kullanımı özendirilerek tüketicilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşam standartlarını ne yönde şekillendirdiğinin tespit edilmesi, toplumda bilinçli ödeme kültürünün yerleştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada “Günümüz toplumunda kartlı ödeme sistemleri nasıl işlemektedir?”, “Finansal tüketicilerin davranışlarındaki her türlü pozisyon kart kullanımını nasıl etkilemektedir?”, “Bireysel kart kullanıcılarında kartlı ödeme sistemleri hakkında olması gereken bilgi ne düzeydedir?” gibi sorulara yanıt oluşturacak şekilde kart kullanıcılarının algı ve görüşleri ele alınmıştır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırma ile ilgili hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁:AVM müşterilerinin kredi kartı tercih nedenleri ile gelir düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: AVM müşterilerinin kredi kartı tercih nedenleri ile kredi kartı kullanım türü arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: AVM müşterilerinin gelir düzeyleri ile kredi kartıyla yaptıkları harcamalar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₄: AVM müşterilerinin kredi kartına olan tutum ve davranışları ile eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₅: AVM müşterilerinin kredi kartına olan tutum ve davranışları ile kredi kartı kullanım durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₆:Kredi kartıyla ilgili yenilikleri öğrenme şekli ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Çalışmanın özgünlüğünü; seçtiği evren itibarıyla ilk çalışmalar arasında olduğu iddiası oluşturmaktadır. Araştırma sonunda, benzer evren üzerinde çalışılacak başka araştırmalara alt yapı

oluşturulabilecek ve örnek olunabilecektir. Tanımlayıcı ve tümevarımsal istatistik tekniklerinin kullanılacak olması araştırmanın bir diğer özgün tarafıdır.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Elazığ ve Malatya illerindeki alışveriş merkezi kuruluşlarındaki insanlar oluşturmaktadır. AVM'leri gezen insanların sayısı ve gelen insanların kredi kartı kullanıp kullanmadıklarına ilişkin birey sayısı her gün farklılık göstereceğinden araştırma evreni tam olarak saptanamayacak düzeydedir. Araştırma alanının genişliği nedeniyle ve anlamlı sonuçlar elde edebilmek için araştırma evrenini Elazığ ilinde 2, Malatya ilinde faaliyet gösteren 2 alışveriş merkezi oluşturup diğer alanlar maliyetli olabileceği düşünüldüğünden araştırma kapsamının dışında tutulmuştur. Bu nedenle tesadüfi örnekleme yolu ile seçilen 420 kişiye anket uygulanmıştır. Bu sayının istatistiksel açıdan yeterli ve anlamlı olduğu kanaatine varılmıştır.

Sosyal Bilimlerle ilgili yapılan araştırmalarda evren sayısının net olarak tespit edilemediği durumlarda örnekleme seçimi literatürümüzdeki diğer araştırmalar emsal alınarak tahmini rakama ulaşmaya çalışılmaktadır.

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Aracı

Araştırmada iki bölümden oluşan bir anket dağıtılarak, veriler toplanmaya çalışılmıştır. Anketin uygulanması sırasında müşterilere soruları cevaplandırırken sadece mevcut durumu değerlendirmeleri, arzuladıkları ya da istenen durumları dikkatten uzak tutmaları yönünde uyarılmışlardır.

Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik ve sosyoekonomik özellikleri, kart sayıları, kart edinim şekilleri, harcama eğilimleri, borç ödeme kabiliyetleri ve kullanım alanlarına ilişkin sorular yer almaktadır.

Anketin ikinci bölümünde ise kart kullanımıyla ilgili birtakım öngörüler yer almakta ve bireylerin davranışsal önyargı ifadelerine katılma derecelerine ilişkin 15 yargı bulunmaktadır. İkinci bölümde kart kullanımıyla ilgili alınan görüşler Likert 5 Ölçeği modeline göre hazırlanmıştır. Likert ölçeği, katılımcıların belirli ifadelerle ne ölçüde katılıp katılmadıklarını göstermektedir. Likert ölçeğinde hazırlanan kredi kartı tutum ölçeğinin güvenilirliği test edilmiş ve test sonuçlarına göre Cronbach's Alpha değeri 0,68 çıkmış ve ölçeklerin güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ilk olarak çalışmanın geçerliliğini sağlamak amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Elde edilen bilgi ve bulgulara dayanarak çalışmanın kurumsal çerçevesi belirlenmiştir. Daha sonra demografik değişkenlere ilişkin frekans dağılımı yapılmıştır. En sonda da anketlerin değerlendirilmesinde genel istatistik işlemleri olan aritmetik ortalama, standart sapma ve frekans dağılımlarını içeren Betimleyici analizden, hipotezlerin test edilmesinde PearsonChi-Square testinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarının veri girişinde ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde SPSS 20.0 İstatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

2.5. Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde araştırmaya katılan Elazığ ve Malatya illerindeki AVM'lerde alışveriş yapan bireysel tüketicilerin anket sorularına vermiş olukları yanıtların istatistiksel analizleri tablolar yardımıyla açıklanacaktır.

2.5.1. Katılımcıların Demografik ve Sosyo-ekonomik Özellikleri İle Kart Sahipliğine İlişkin Frekans Dağılımları

Katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri ile kart sahipliğine ilişkin dağılımları aşağıdaki Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik ve Sosyo-ekonomik Özellikleri İle Kart Sahipliğine İlişkin Frekans Dağılımları

Değişken	Özellik	N= 420	
		F	%
Cinsiyet	Kadın	130	31,0
	Erkek	290	69,0
Medeni Durum	Evli	179	42,6
	Bekar	227	54,0
	Dul/Boşanmış	14	3,4
Yaş	18-24	130	31,0
	25-35	157	37,4
	36-45	76	18,1
	46-55	44	10,5
	56 ve üzeri	13	3,0
Eğitim	İlkokul/Ortaokul	12	2,9
	Lise	77	18,3
	Önlisans	79	18,8
	Lisans	198	47,1
	Yüksek Lisans	49	11,7
	Doktora	5	1,2
Aylık Gelir	0-1000	131	31,2
	1001-2000	90	21,4
	2001-3000	84	20,0
	3001-4000	47	11,2
	4001-5000	38	9,0
	5001 ve üzeri	30	7,2
Meslek	Kamu Sektörü	133	31,7
	Özel Sektör	89	21,2
	Esnaf/Serbest	34	8,1
	Öğrenci	131	31,2
	Emekli	14	3,3
	Çalışmıyor	19	4,5
Banka Hesabı	1	158	37,6
	2-4	237	56,4
	5-7	21	5,00
	8 ve üzeri	4	1,00
Kredi Kartı Kullanımı	Evet	358	85,2
	Hayır	62	14,8
Sahip Olunan Kredi Kart Sayısı	1	204	48,6
	2	151	36,0
	3	48	11,4
	4 ve üzeri	17	4,0
Aile Fert Sayısı	1-3	127	30,2
	4-6	259	61,7
	7-9	27	6,4
	10 ve üzeri	7	1,7
Ailede Kullanılan Toplam Kredi Kartı Sayısı	1-3	297	70,7
	4-6	96	22,9
	7-9	22	5,2
	10 ve üzeri	5	1,2
Kredi Kartı Kullanım Süresi	0-1	69	16,4
	2-3	115	27,4
	4 yıl ve üzeri	236	56,2
Kredi Kartı Kullanım Amacı	Alışveriş	224	53,3
	Para Çekme	19	4,5
	İkisi Birden	177	42,2
Kullanılan Kredi Kartı Çeşidi	Visa	95	22,6
	Mastercard	115	27,4
	Visa-Mastercard	143	34,0
	Diğer	67	16,0
Kart Edinim Yöntemi	Şahsen müracaat üzerine	234	55,7
	Banka dışı form doldurma üzerine	41	9,8
	Tavsiye üzerine	35	8,3
	Bankanın müşteri adına düzenlemesi	96	22,9
	İnternet aracılığı üzerine	14	3,3
Kart Borcu Ödeme Şekli	Otomatik ödeme talimatıyla	93	22,1
	Banka şubesinden	63	15,0
	İnternet aracılığıyla	96	22,9
	Telefon aracılığıyla	17	4,0
	ATM aracılığıyla	151	36,0

Kart Borcu Ödeme Tutarı	Ekstre tutarın tamamı	196	46,7
	Asgari ödeme tutarı	128	30,5
	Ekstre ile asgari tutar arasında bir tutar	77	18,3
	Hiç ödemede bulunmuyorum	19	4,5
Kart Limitleri	0-1000	161	38,3
	1001-2000	80	19,0
	2001-5000	74	17,6
	5001-10000	50	11,9
	10000 ve üzeri	55	13,1
Aylık Harcama Tutarı	0-1000	263	62,6
	1001-2000	100	23,8
	2001-5000	38	9,0
	5001-10000	16	3,8
	10000 ve üzeri	3	0,7
Ek Kart Kullanımı	Evet	89	21,2
	Hayır	331	78,8
Uygulanan Faiz Oran Farkındalığı	Evet	253	60,2
	Hayır	167	39,8
Risk Algıları	Evet	175	41,7
	Hayır	56	13,3
	Kısmen	189	45,0
Memnuniyet Düzeyi	Evet	258	61,4
	Hayır	162	38,6

Tablodaki bilgilerden katılımcıların özellikleri şöyle görülmektedir:

- ❖ Katılımcıların % 31'i kadın ve % 69'u erkektir.
- ❖ Katılımcıların % 42,6'sı evli, % 54'ü bekar ve % 3,4'ü dul/boşanmıştır.
- ❖ Katılımcıların % 31'i 18-24 yaş, % 37,4'ü 25-35 yaş, % 18,1'i 36-45 yaş, % 10,5'i 46-55 yaş ve % 3'ü 56 ve üzeri yaş aralığındadır.
- ❖ Katılımcılar arasında eğitim düzeyi açısından ağırlık % 47,1 ile lisans mezunlarıdır. Lisans mezunlarını % 18,8 ile ön lisans mezunları, %18,3 ile lise mezunları, % 11,7 ile yüksek lisans mezunları, % 2,9 ile ilkokul/ortaokul mezunları ve % 1,2 ile doktora eğitimi yapmış olanlar takip etmektedir.
- ❖ Katılımcıların aylık gelirlerine bakacak olursak % 31,2 ile 0-1000 TL arası geliri olanlar ağırlıktadır.
- ❖ Katılımcıların meslek gruplarına ilişkin bilgilerde ise %31,7 ile kamu sektörü çalışanları ağırlıkta olup bunu % 31,2 ile öğrenciler takip etmektedir.
- ❖ Katılımcıların % 56,4'ünün 2-4 arası banka hesapları olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra % 85,2'sinin kredi kartı kullandığı ve % 48,6'sının 1 tane kredi kartı olduğu tespit edilmiştir.
- ❖ Katılımcıların % 61,7'si 4-6 arası aile ferdinden oluştuğunu ancak katılımcıların ailede kullanılan toplam kredi kartı sayısında ağırlığın % 70,7 ile 1-3 aile ferdinden oluştuğu görülmektedir.
- ❖ Katılımcıların kredi kartı kullanım süresi %56,2 ile 4 yıl ve üzeri olduğu, kullanım amacının % 42,2'sinin alışveriş ve para çekme amacının birlikte olduğu ve kullanılan kredi kartı çeşidinin % 34 ile Visa-Mastercardile ağırlıkta olduğu görülmektedir.
- ❖ Katılımcıların kart edinim yönteminde ağırlığın % 55,7 ile şahsen müracaat üzerine olduğu görülmektedir.
- ❖ Katılımcıların % 36' sıatm aracılığıyla kart borçlarını ödedikleri ve % 46,7'sinin ekstre tutarın tamamını ödedikleri görülmektedir.
- ❖ Katılımcıların kart limitlerinin % 38,3 ile 0-1000 TL aralığında olduğu ve % 78,8'inin ek kart kullanmadıkları görülmüştür.
- ❖ Katılımcıların % 60,2'si kredi karlarına uygulanan faiz oranlarının farkındadırlar.
- ❖ Katılımcıların risk algılarına bakacak olursak % 41,7'sinin evet, % 13,3'ünün hayır ve % 45'inin kısmen farkında oldukları görülmüştür.
- ❖ Son olarak Katılımcıların % 61,4'ü kredi kartı kullanımından memnun oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Kredi Kartını Kullanma Nedenleri

KREDİ KARTI KULLANIM NEDENLERİ		Önem Derecesi						TOPLAM
		1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra	6.sıra	
Para taşıma riskini azalttığı için	f	98	-	-	-	-	-	98
	%	23,3	-	-	-	-	-	23,3
Ödeme kolaylığı sağladığı için	f	160	37	-	-	-	-	197
	%	38,1	8,8	-	-	-	-	46,9
Taksitle ödeme imkanı sağladığı için	f	130	77	32	-	-	-	239
	%	31,0	18,3	7,6	-	-	-	56,9
Puan biriktirerek bedava alışveriş imkanı sağladığı için	f	3	4	15	12	-	-	34
	%	0,7	1,0	3,6	2,9	-	-	8,2
İnternet üzerinden e-ticareti kullanabilmek için	f	28	22	21	16	11	-	98
	%	6,7	5,2	5,0	3,8	2,6	-	23,3
İtibar göstergesi olduğu için	f	1	2	1	-	2	5	11
	%	0,2	0,5	0,2	-	0,5	1,2	2,6
TOPLAM	f	420	142	69	28	13	5	677
	%	100	33,8	16,4	6,7	3,1	1,2	

Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcıların kredi kartı kullanma nedenlerinde birden fazla tercih söz konusu olup 420 adet katılımcıdan toplam 677 yanıt alınmış ve seçenekler arasında en önemli kullanma sebepleri önem derecesine göre sıralanmıştır. Yapılan sıralamada katılımcıların 160’ı (%38,1) birinci sırada ödeme kolaylığı sağladığı için yanıtını verdikleri gözlemlenmiştir. Araştırmaya katılan bireysel müşterilerin kredi kartı tercih nedenlerine bakıldığında birinci sırada en önemli tercih etme sebebi olarak ödeme kolaylığı taşıyor olmasıdır. Değerlerin toplamına bakıldığında en yoğun olarak “taksitle ödeme imkânı sağlaması” tercih nedenleri olmuştur.

Tablo 3: Katılımcıların Kredi Kartı İçin Tercih Ettikleri Harcama Türleri

HARCAMA TÜRLERİ		Önem Derecesi				TOPLAM
		1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	
Market alış-verişleri	F	253	2	-	-	255
	%	60,2	0,5	-	-	60,7
Giyim alış-verişleri	F	107	160	-	-	267
	%	25,5	38,1	-	-	63,6
Dayanıklı tüketim ve ev eşyaları alışverişi	F	20	6	75	-	101
	%	4,8	1,4	17,9	-	24,1
Diğer mal ve hizmet alış-verişleri	F	40	4	10	41	95
	%	9,5	1,0	2,4	9,8	22,7
TOPLAM	F	420	172	85	41	
	%	100	41,0	20,2	9,8	718

Tablo 3’te görüldüğü üzere katılımcıların kredi kartıyla yaptıkları harcama türlerinde birden fazla tercih söz konusu olup 420 adet katılımcıdan toplam 718 yanıt alınmış ve seçenekler arasında en önemli harcama türü önem derecesine göre sıralanmıştır. Yapılan sıralamada katılımcıların 253’ü (%60,2) birinci sırada market alışverişleri için yanıtını verdikleri gözlemlenmiştir. Araştırmaya katılan bireysel müşterilerin kredi kartıyla yaptıkları harcama türlerinin önem derecelerinin toplamına bakıldığında (%63,7) oranıyla giyim alışverişleri en önemli harcama alanı olduğu gözlemlenmiş ve bunu az bir farkla market alışverişleri takip etmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların Kredi Kartıyla İlgili Yenilikleri Öğrenme Yerleri

KREDİ KARTIYLA İLGİLİ YENİLİKLERİN ÖĞRENİLME MEKANLARI	Önem Derecesi						TOPLAM
	1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra	6.sıra	
Hesap ekstresinden	f	120	-	-	-	-	120
	%	28,6	-	-	-	-	28,6
Basın reklamları ile	f	27	7			-	34
	%	64	1,7			-	8,1
İnternet veya sosyal medya aracılığı ile	f	129	21	6		-	156
	%	30,7	5,0	1,4	-	-	37,1
Telefona gelen mesaj ile	f	100	43	10	6	-	159
	%	23,8	10,2	2,4	1,4	-	37,8
Müşteri temsilcisinden	f	26	14	15	2	4	61
	%	6,2	3,3	3,6	0,5	1,0	14,6
Çevreden	f	18	7	4	2	-	35
	%	4,3	1,7	1,0	0,5	-	8,5
TOPLAM	f	420	92	35	10	4	565
	%	100	21,9	8,3	2,4	1,0	1,0

Tablo 4'te görüldüğü üzere katılımcıların kredi kartıyla ilgili yenilikleri öğrenme alanları incelendiğinde birden fazla tercih söz konusu olup 420 adet katılımcıdan toplam 565 yanıt alınmış ve seçenekler arasında en önemli alan önem derecesine göre sıralanmıştır. Yapılan sıralamada katılımcıların 129'u (%30,7) birinci sırada internet ve sosyal medya aracılığı yanıtını verdikleri gözlemlenmiştir. Araştırmaya katılan bireysel müşterilerin kredi kartıyla ilgili yenilikleri öğrenme alanlarının önem derecelerinin toplamına bakıldığında 159'unun (%37,8) yenilikleri en fazla telefona gelen mesajla öğrendikleri gözlemlenmiştir.

2.5.2. Kredi Kartı Tutum Ölçeğine İlişkin Frekans Dağılımları ve Aritmetik Ortalamalar

Katılımcıların kredi kartı kullanımına ilişkin görüş, düşünce ve tutumlarının yer aldığı bu bölümde ilgili önermelere katılım derecelerinin gösterildiği istatistiksel ölçekte frekans dağılımları, aritmetik ortalamalar ve standart sapmalar sunulmuştur. Kredi Kartı Tutum Ölçeğine ilişkin frekans dağılımları ve aritmetik ortalamalar, aşağıdaki Tablo 5'de görülmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların Kredi Kartı Kullanımıyla İlgili Önermelere Katılım Dereceleri ve İstatistiksel Bulguları

Görüşler	Frekans Dağılımları (N:420)										İstatistikler	
	Değişkenlere Göre Katılım Dereceleri Dağılımı										Ortalama	S. Sapma
	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Fikrim Yok		Kathıyorum		Kesinlikle Kathıyorum			
F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	X	Ss	
Kredi kartı kullanmak, avantajlı harcama yapma olanağı sağlamaktadır.	75	17,9	79	18,8	31	7,4	170	40,5	65	15,5	3,16	1,37
Kredi kartı kullanmak, satın alma kararlarımı etkilememektedir.	88	21,0	133	31,7	57	13,6	95	22,6	47	11,2	2,71	1,32
Kredi kartı kullanmak, aşırı borçlanmama neden olmamaktadır.	92	21,9	120	28,6	40	9,5	111	26,4	57	13,6	2,81	1,39
Kredi kartı kullanmak, harcamalarımı bütçeme göre ayarlamamı engellemektedir.	78	18,6	114	27,1	38	9,0	134	31,9	56	13,3	2,94	1,36
Kredi kartı kullanmak, alışveriş sırasında fiyat karşılaştırması yapmamamı engellemektedir.	72	17,1	123	29,3	47	11,2	138	32,9	40	9,5	2,88	1,29
Kredi kartı kullanmak, ihtiyaçtan fazla yada gereksiz harcama yapmaya yol açmamaktadır.	99	23,6	159	37,9	30	7,1	84	20,0	48	11,4	2,57	1,34

Genel olarak kredi kartı hakkında verilen bankacılık hizmetleri yeterince bilgilendirici olmaktadır.	72	7,1	112	26,7	77	18,3	116	27,6	43	10,2	2,87	1,27
E-bankacılık hizmetleri güvensizlik düşüncesiyle pek fazla kullanılmamaktadır.	84	20,0	97	23,1	85	20,2	111	26,4	43	10,2	2,83	1,29
Kredi kartıyla alışveriş yaparken kredi kartı limitimi göz önünde bulundurmaktayım.	27	6,4	32	7,6	29	6,9	184	43,8	148	35,2	3,93	1,14
Kredi kartıyla alışveriş yaptığımda önceki taksitlerimi göz önünde bulundurmaktayım.	28	6,7	44	10,5	24	5,7	172	41,0	152	36,2	3,89	1,19
Kredi kartı borcuma işletilecek faiz oranını kontrol etmekteyim.	50	11,9	76	18,1	73	17,4	140	33,3	81	19,3	3,30	1,29
Kredi kartı borçları genellikle aylık gelirin üstünde bir tutar olarak yer almaktadır.	112	26,7	145	34,5	46	11,0	76	18,1	41	9,8	2,49	1,31
Kredi kartı borcu ödenmediği zaman oluşan faiz tutarı oldukça fazla olmaktadır.	41	9,8	49	11,7	74	17,6	126	30,0	130	31,0	3,60	1,29
Aylık kredi kartı borçlarının ödemeleri genellikle aksatılmaktadır.	93	22,1	112	26,7	49	11,7	127	30,2	39	9,3	2,77	1,33
Kredi kartı kullanmak; prestij göstergesi olarak daha çok saygı duyulduğumu, diğer insanları etkilediğimi ve daha güzel şeylere sahip olduğumu bana hissettirmektedir.	57	7,4	87	20,7	5	17,9	68	16,2	33	7,9	2,36	1,33

Tablo 5'te kredi kartı kullanımıyla ilgili önermelerimize avm müşterilerinin katılım dereceleri ölçülmeye çalışılmıştır. En yüksek katılım oranı kredi kartıyla alışveriş yapıldığında kredi kartı limitini göz önünde bulundurulduğuna 3,93'lük bir dereceyle gerçekleşmiştir. Bu oran avm müşterilerinin bütçelerine göre hareket etmelerini ortaya koymaktadır. Bu önermeyi 3,89 katılım seviyesi ile kredi kartıyla alışveriş yapıldığında önceki taksitlerin göz önünde bulundurulduğunu belirten önerme desteklemektedir. Bu önermelerin yanında katılı oranı yüksek olan diğer ifadelerle bakacak olursak, 3,60 ortalama ile kredi kartı borcunun ödenmediği zaman oluşan faiz tutarının oldukça fazla olduğu, 3,30 ortalama ile kredi kartı borcuna işletilecek faiz oranının kontrol edildiği ve 3,16 ortalama ile kredi kartı kullanmanın avantajlı harcama yapma olanağı sağladığı önermelerdir.

Katılımcıların en az katıldıkları önerme ise 2,36 ortalama ile kredi kartı kullanmanın prestij göstergesi olarak daha saygı duyulduğu diğer insanları etkilediği ve daha güzel şeylere sahip olduğunu kullanıcıya hissettirdiği ifadesidir. Bu oran AVM müşterilerinin kredi kartlarını bir amaç için değil de bir araç için kullandıklarının göstergesidir. Diğer düşük katılımlı önermeler ise, 2,49 ortalama ile kredi kartı borçlarının genellikle aylık gelirin üzerinde bir tutar olarak yer aldığı, 2,57 ortalama ile kredi kartı kullanmanın ihtiyaçtan fazla yada gereksiz harcama yapmaya yol açtığı ve 2,71 ortalama ile kredi kartı kullanmanın kullanıcıların satın alma kararlarını etkilemediğidir.

2.5.3. Chi-Square Testi Analiz Bulguları

Araştırmaya konu olan değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla Pearson Chi-Square testi uygulanmıştır. Yapılan testin analiz bulguları irdelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 6: Chi-Square Testi Sonuçları

<i>Puan(Değişken)</i>	<i>Gruplar</i>	<i>N</i>	<i>x²</i>	<i>sd</i>	<i>p</i>
Kredi kartını tercih etme nedenleri	Gelir				
	0-1000	131	93,323	70	0,033
	1001-2000	90			
	2001-3000	84			
	3001-4000	47			
	4001-5000	38			
5001 ve üzeri	30				
Kredi kartını tercih etme nedenleri	Kullanım Amacı				
	Alışveriş	224	46,011	28	0,017
	Para Çekme	19			
	İkisi Birden	177			
Kredi kartıyla yapılan harcamalar	Gelir				
	0-1000	131	236,560	20	0,000
	1001-2000	90			
	2001-3000	84			
	3001-4000	47			
	4001-5000	38			
5001 ve üzeri	30				
Kredi Kartına Olan Tutum	Eğitim Düzeyi				
	İlkokul/Ortaokul	12	271,6	1	0,018
	Lise	77			
	Önlisans	79			
	Lisans	198			
	Yüksek Lisans	49			
Doktora	5				
Kredi Kartına Olan Tutum	Kredi Kartı Kullanım Durumu				
	Kullanıyor	358	79,3	1	0,001
	Kullanmıyor	62			
Kredi kartıyla ilgili yeniliklerin öğrenilme şekli	Eğitim Düzeyi				
	İlkokul/ortaokul	12	121,670	70	0,000
	Lise	77			
	Önlisans	79			
	Lisans	198			
	Yüksek Lisans	49			
Doktora	5				

Tablo 6'da görüldüğü üzere AVM müşterilerinin kredi kartı tercih nedenlerinin gelir düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($x^2_{hes}=93,323$; $P_{volute}=0,033$; $p<0,05$). Bu bulgu, gelir düzeyi yüksek olan kişilerin para taşıma riskini azaltması, internet üzerinden e-ticareti kullanabilme vs., gelir seviyesi düşük olanlar için ise taksitli ödeme sağlaması, puan biriktirerek bedava alışveriş imkanı sağlaması gibi nedenlerle açıklanabilir. Yani müşterilerin gelirlerine göre kredi kartı tercih nedenleri anlamlı farklılık göstermektedir. Bu durumda araştırmanın H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

AVM müşterilerinin kredi kartı tercih nedenlerinin kredi kartı kullanım amacı arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($x^2_{hes}=46,011$; $P_{volute}=0,033$; $p<0,05$). Bu bulgu, kredi kartı kullanmayı tercih eden kişilerin alışverişlerini kart ile yapmayı düşünmesi hem de nakit sıkıntısı olan kişilerin nakit para çekme avantajı olması olgusu ile açıklanabilir. Yani müşterilerin kredi kartı kullanım amaçlarına göre kredi kartı tercih nedenleri anlamlı farklılık göstermektedir. Bu durumda araştırmanın H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

AVM müşterilerinin kredi kartıyla yapılan harcamalar ile gelir düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\chi^2_{hes}=236,560$; $Pvalue=0,000$: $p<0,05$). Bu bulgu, kişinin aylık gelir seviyesinin hem harcama tutarını hem de harcama türlerini (market, giyim, dayanıklı tüketim ve ev alışverişleri vs.) etki etmesi ile açıklanabilir. Yani müşterilerin gelir düzeylerine göre kredi kartıyla yaptıkları harcamalar anlamlı farklılık göstermektedir. Bu durumda araştırmamızın H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

Kredi kartına olan tutum ve davranışlar ile eğitim düzeyi arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\chi^2_{hes}=271,6$; $Pvalue=0,018$: $p<0,05$). Yani eğitim seviyelerine göre kredi kartına olan görüş, düşünce ve tutumlar farklılaşabilmektedir. Bu durumda araştırmamızın H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Kredi kartına olan tutum ve davranış ile kredi kartını kullanıp kullanmama arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\chi^2_{hes}=79,3$; $Pvalue=0,001$: $p<0,05$). Bu bulgu, kişinin çevresinden, internette, sosyal medya araçlarından vs. duyduğu söylemlerin kendi tutum ve davranışını etkileyeceği ve bunun sonucunda ise kredi kartını kullanıp kullanmamasına karşı düşüncelerine yön vermesi ile açıklanabilir. Yani kredi kartına olan görüş ve tutumlar, sahip olunan kredi kartını kullanan ile kullanmayan açısından değişebilmektedir. Bu durumda araştırmamızın H_5 hipotezi kabul edilmiştir.

AVM müşterilerinin kredi kartıyla ilgili yenilikleri öğrenme şekli ile eğitim düzeyleri arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\chi^2_{hes}=121,670$; $Pvalue=0,000$: $p<0,05$). Bu bulgu, eğitim düzeyi özellikle lisans ve üstü olan kişilerin akıllı telefon kullandığını varsayarak internet veya sosyal medya aracılığı ile daha kısa zamanda öğrenebilmesi ile açıklanabilir. Yani müşterilerin kredi kartıyla ilgili yenilikleri öğrenme yolları eğitim seviyelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Bu durumda araştırmamızın H_6 hipotezi doğrulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknolojinin gelişimi, ekonominin büyümesi, globalleşme gibi faktörler doğrultusunda nakitsiz ödeme araçlarına gerek duyulmuş ve modern ödeme aracı olan kartlı ödeme sistemlerinin kullanımı ortaya çıkmıştır. Kartlı ödeme sistemlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte kullanımı her geçen gün yaygınlık kazanmıştır. Kullanımı giderek artan kartlı ödeme sistemlerinin gerek bireylere gerek sektörlere gerekse de ülke ekonomisi ve kalkınması konusunda avantajlar sağlamanın yanında bilinçli kullanılmadığı ve kullanılmadığı takdirde birtakım ekonomik ve sosyal sorunlara yol açabileceği kaçınılmaz bir durumdur.

Araştırmamızda, AVM müşterilerinin kartlı ödeme sistemlerinde finansal davranış ve tutum seviyelerini cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir seviyesi, kredi kartı kullanımı, sayısı, amacını vs. gibi değişkenlere göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek ve aralarındaki ilişki ve ilişkinin gücünü ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu nedenle Elazığ ve Malatya illerinde bulunan AVM müşterilerine anket uygulanmıştır. Bu illerde AVM'lerdeki müşterilere uygulanan anket formunun hazırlanmasında literatür taranmış ve uygun ölçekler daha önce yapılan çalışmalarda dikkate alınarak belirlenmiştir. Kartlı ödeme sistemlerinin finansal davranış ve tutum düzeyini tespit etmek amacıyla finansal davranış ve tutum ölçeği (Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Fikrim Yok, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum) Likert ölçeği eşliğinde seçilerek kullanılmıştır. Ankete 420 AVM müşterileri katılmıştır. Katılımcıların ankete verdikleri yanıtlara göre veriler oluşturulmuş, bu verilerin analiz sonuçları ile bulgular elde edilmeye çalışılmıştır.

Kısacası bu çalışma ile finansal davranışın bir unsuru olan kartlı ödeme sistemlerinin gelişimi ve işleyişi konusunda yazın taraması yapılarak AVM müşterisi olan bireylerin kartlı ödeme sistemlerinin finansal davranış ve tutumları üzerindeki etkisini, parayı kartlı sistemlerle yönetebilme eğilimlerinin ne yönde olduğunu, bireylerin bu konudaki bilinçlilik seviyelerini ve bunun tüketim davranışlarına etkisini belirleyebilme amacına yönelik uygulama bölümü ile bir alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yapılan; frekans dağılımı ve Chi-Square Testi aracılığıyla sonucunda, kartlı ödeme sistemi ile finansal davranış ve tutumun istatistiksel açıdan

manidar düzeyde aracılık etkisi olduğu iddiasını (hipotezini) destekleyen bulgulara erişilmiştir. Nihai olarak bir değerlendirme yapılacak olursa; araştırmanın amacına ulaştığı söylenebilir.

Araştırmada kullanılan kartlı ödeme sistemleri ile finansal davranış ve tutum soruları genel olarak güvenilir bulunmuştur. Daha önce yapılmış güvenilirlik analizi sonuçlarına benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına ilişkin özet ifadelerin sonrasında uygulamaya yönelik önerilerden söz etmek gerekirse şunlar söylenebilir:

❖ Yapılan harcamalar bireylerin finansal davranışlarını etkilemekte ve daha çok kredi kartıyla yapılan tüketimi ivmelendirmektedir. Bu sebepten dolayı kartlı tüketimin bilinçli yapılması konusunda bir tüketim kültürünün oluşmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

❖ Kartlı ödeme sistemleri bilinçli kullanılmadığı ve kullandırılmadığı takdirde ekonomik ve sosyal sorunlara da yol açtığı bir gerçektir. Kartlı ödeme sistemlerinde sosyal ve ekonomik sorunlar karşısında bilinçli tüketim kültürünü oluşturacak biz kart kullanıcılarına, kartın kullanımını sağlayan üye işyerlerine, bankalara, düzenleyici kuruluşlara ve devlete önemli görevler düşmektedir.

❖ Günümüzde yaygın kullanım alanına sahip banka kartlarının da daha yoğun kullanımının sağlanması, bu istikrarlılığını koruması ve sürdürmesi insanlarda daha fazla tüketme alışkanlığına imkan tanyacaktır. Günümüz yoğun yaşam koşullarının teknolojiyi kullanmada zorundalık yaratması insanları e-bankacılık hizmetlerini kullanmaya yönlendirmekte ve bu konuya ilişkin güvenlik sisteminin ilgili hakemler tarafından daha önemsenip esnek hale getirilebilmesi önem teşkil etmektedir.

❖ Finansal davranışı yakından ilgilendiren finansal okuryazarlık, ilköğretimden başlanarak ders olarak okullarda verilmelidir. Verilecek eğitimle toplumda bilinçli tüketim kültürünün iyileşmesi ve geliştirilmesi sağlanmalıdır.

❖ Rahat ve kolay alışveriş yapmanın bireyleri daha fazla harcamaya sevk etmesi limiti aşma, borç ve faiz yükü altına girme gibi faktörlere yol açtığından devletin aynı zamanda BDDK gibi kuruluşların, kart limitlerini gelirlere göre sınırlandırması, kart borcunu ödemeyenlere asgari limitler tanımlaması ve gerekirse belirli dönemler dahilinde kullanımına sınır koyulması gibi birtakım tedbirler alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ALKAYA, A. ve YAĞLI İ., (2015). “Finansal Okuryazarlık - Finansal Bilgi, Davranış Ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40), 585-589.
- ALTAN, M., ve GÖKTÜRK, İ. E., (2007). “Türkiye’de Kredi Kartlarının Toplam Özel Nihai Tüketim Harcamalarına Etkisi: Bir Çoklu Regresyon Analizi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(18), 25-47.
- AYDEN, C. Ve DEMİR, Ö., (2010). “Kartlı Ödeme Sistemleri Ve Türkiye’de Uygulama Yöntemleri: Tüketicilerin Ödeme Sistemlerini Kullanma Ve Tercihlerine Yönelik Bir Çalışma”, Nwsa, E-Journal Of New World Sciences Academy, SocialSciences, ArticleNumber: 3c0058, 6(1), 34-47.
- BAŞARAN, B., BUDAK, G. S. ve YILMAZ, H., (2012). “Kredi Kartlarının Rasyonel Kullanımını Etkileyen Bireysel Faktörler”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi, 7(2), 67-93.
- BUDAK, G.S., (2011). “Tüketici Finansmanında Kredi Kartlarının Rasyonel Kullanımı: Bilecik İli Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Bilecik.
- DEMİRCİ, A., ve SELÇUK, E.A., (2016). “Türk Finansal Tüketicilerin Kredi Kartı Seçimini Etkileyen Faktörler: Bir Literatür Taraması”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43), 1786-1794.
- DEW, J. ve XIAO, J.J. (2011). “The Financial Management BehaviorScale: Development And Validation”, Journal Of Financial Counseling And Planning, 22(1),43-59.

- GÖNEN E., ve ÖZMETE, E., (2007). “Finansal Refah: Finansal Yönetim Sürecinden Duyulan Tatmin, Finansal Davranışlar İle Öz-Saygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Aile ve Toplum Eğitim-Kültür Ve Araştırma Dergisi, 3(11), 57-69.
- KAYA, F., (2008). “Kredi Kartları Ve Bireysel Müşterilerin Kredi Kartı Tercihine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Finans Ve Bankacılık Bilim Dalı, İstanbul.
- KIZILOĞLU, Ş., KILIÇ, C., ve TOKATLIOĞLU, İ., (2011). “Kartlı Ödeme Sistemlerinin Tasarruf Üzerindeki Etkileri Ve Ekonomik Katkıları Raporu 2011 Özeti”, Bankalararası Kart Merkezi Yayınları.
- ÖZKAN, C., (2014). “Türkiye’de Kredi Kartı Kullanıcı Profili Ve Davranışı Analizi”, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bankacılık Ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- SARIGÜL, H., (2015). Finansal Okuryazarlık Tutum ve Davranış Ölçeği: Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlik. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 13(1), 200-218.
- TUĞAY, O., Ve BAŞGÜL, N., (2007). “Önemli Bir Finansman Kaynağı Olarak Kredi Kartları: Kredi Kartlarının Kart Sahiplerinin Harcamaları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Burdur İlinde Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(3), 215-226.
- ÜNAL, S. Ve DÜĞER, Y. S., (2015).“Akademik Personelin Finansal Gönenç Hâli İle Finansal Davranış Eğilimi Arasındaki İlişkiye Yönelik Ampirik Bir Araştırma”, Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(1), 213-226.
- YILMAZ, V., (2006). “Kartlı Ödeme Sistemlerinde Dış Kaynak Kullanımı”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- YILMAZ, V., AKTAŞ, C., ve ARSLAN M.S.T., (2009). "Müşterilerin Kredi Kartlarına Olan Tutumlarının Çoklu Regresyon ve Faktör Analizi İle İncelenmesi", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(22), 127-139.
- XIAO, J.J., SORHAINDO, B.& GARMAN, E.T. (2006). “Financial Behaviours Of Consumers In CreditCounselling”, International Journal Of Consumer Studies, 30(2),108–121.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 203-216, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:16.06.2017 **Kabul Tarihi:**31.07.2017

MEDYANIN OLUMSUZ DİN ALGISINA ETKİSİ

Effect of Media on the Negative Religious Perception

Abdurrahman GÜNEŞ*

ÖZ

İbn Haldun'un belirttiği gibi insanların bir arada yaşamaları toplumsal bir zorunluluktur. Bu realite iletişim ve haberleşme olgusunu daha da önemli bir hale getirmiştir. Esasında insanoğlunun hayat tarzını gün geçtikçe ileriye götürmesinin arka planında konuşma yeteneği ile birlikte iletişim kurma becerisinin yattığını söylemek mümkündür. Şüphesiz haberleşme alanında kitle iletişim araçları en başta yer almaktadır. Bu yüzden medya, bilgilendirmesi ve hatta yönlendirip harekete geçirmesi açısından günümüzde dördüncü kuvvet olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan kitle iletişim araçlarının toplumsal algı oluşturmadaki bu önemli fonksiyonu dini alanda da kendini göstermektedir. Özellikle dini bilgileri yetersiz olan kesimler, basın ve yayın yolu ile yapılan propagandadan daha fazla etkilenmektedirler.

İşte bu makalede, kitle iletişim araçlarının toplumun din algısını oluşturmada ne kadar etkili olduğu konusu örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitle İletişim Araçları, Din, Dindarlık, Din Temsilcileri, Din Algısı,

ABSTRACT

As Ibn Haldun pointed out it is a societal necessity for people to co-exist. This reality makes communication and correspondence even more important. Fundamentally, it can be said that it is the ability of speech and communication that allows mankind to improve their lifestyle day by day. Without a doubt, mass media is the spearhead in the field of communications. It is for this reason that media is being described as the fourth power with its ability to inform as well as to steer and evoke. On the other hand, this important function of mass media in forming the social perception manifests itself in the field of religion as well. Especially those who are not well-informed about their religion are affected more by the propaganda which is made through mass media.

This article tries to explain with examples how effective mass media is in forming the perception of religion of a society.

Keywords: Mass Media, Religion, Piety, Representatives of Religion, Perception of Religion,

1. GİRİŞ

Kitle iletişim araçları kısaca medya, gün geçtikçe önemini ve işlevini daha da arttırmış ve toplumsal hayatımızın vazgeçilmezleri arasında önemli bir yere ulaşmıştır. Bilhassa bilgi ve teknolojideki hızlı ilerlemeler, erişim ve ulaşım alanlarını çeşitlendirmiştir. Mevcut basın, yayın, radyo, TV vb. araçlara Twitter, Facebook, Messenger, Blogger, Myspace, Youtube, Whatsapp, Instagram gibi bir takım yeni haberleşme ve paylaşma ağları eklenmiştir. “Sosyal Medya” kavramı ile ifade edilen bu yeniliklerin ortaya çıkardığı hızlı haberleşme nedeniyle kimileri, günümüz dünyası için “iletişim çağı” tabirini kullanmaktadır.

Yasama, yürütme ve yargıdan sonra önemine binaen medya, dördüncü kuvvet olarak nitelendirilmektedir.¹ Aslında yasama, yürütme ve yargıyı da ciddi oranda etkilediği göz önüne alındığında onu ilk sıraya koymak bile mümkün görünmektedir. Son zamanlarda medyanın bu konuda bir tırmanış ve hareketliliğin içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenledir ki

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ELAZIĞ e-posta: abdurrahmangunes@firat.edu.tr

¹ Yusuf Özkır, “Medyanın Din Bilgisi”, Medya ve Din (ed. Mete Çamdereli), Köprü Kitapları, İstanbul, 2014, s. 15.

kimileri medyayı günümüzün en etkili silahı olarak değerlendirmektedirler. Modern toplumda medya, sadece insanlara bilgi aktarmakla kalmamakta, toplumsal hayatın istisnasız her alanında kendini hissettirmekte ve hatta istediği doğrultuda yönlendirme ve şartlandırma yapabilmektedir. Bu yönüyle ele alındığında medyanın, günlük hayatta olup biten şeyler hakkında toplumu bilgilendirmesini ve haberdar etmesini beklerken aksine “olanı” değil kendine göre “olması gerekeni” verme çabasında olduğuna şahit olunmaktadır. Oysaki basın ve yayının kısaca medyanın etik kuralları çerçevesi içerisinde kitleleri doğru bilgilendirmek gibi son derece demokratik, insani ve hatta kutsal diyebileceğimiz bir görevi bulunmaktadır. Bunlarla birlikte ayrıca medyanın toplumda vatandaşlık bilincinin oluşmasından sosyal barışın sağlanmasına, insanların yaşadıkları topluma uyum sağlamasından sosyalizasyon sürecinin olumlu yönde gelişmesine kadar büyük bir yelpazede katkı sağlaması beklenmektedir.

Uluslararası perspektiften olayı değerlendirdiğimizde, çağımızın silahı olan medyanın bu alanda da son derece müessir ve aktif olduğu görülmektedir. Medya, küresel güçler arasında barış ve diyalogun sağlanmasında olduğu kadar, çatışma ve savaşların çıkmasında da etkilidir. Zaten soğuk savaşların temel esprisi de bir yerde propaganda ve haberleşme gücüne dayanmaktadır. Bütün bunlar, insanların haber alma hususundaki ihtiyacını ve hakkını vermeye çalışan bu toplumsal olgunun, nasıl önemli bir fonksiyon icra ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Medya, toplumları bilgilendirme ve haberdar etme görevi ile birlikte bireylerin eğitilip aydınlatılmasına da büyük katkı sağlamaktadır. Özellikle formel eğitime katılmamış kesimler başta olmak üzere enformel ve yaygın eğitim kapsamında oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında medya, sessiz toplumların gözü ve kulağı konumundadır. Ancak bazen ticari kaygılar, reytingler, prestij, popülizm gibi niyet ve düşüncelerle toplumlar maalesef yanlış bilgilendirilmek suretiyle farklı mecralara doğru savrulabilmektedir. Şüphesiz medyanın etkinliği, toplumsal hayatın belirli alanları ile sınırlı değildir. İlgili toplumun, çocuklardan gençlere ve yaşlılara kadar hemen her yaş grubunun aile, kültür, ekonomi, din, politika gibi tüm sahalarına nüfuz edebilmektedir.

Yapılan araştırmalarda medyanın toplum üzerindeki etkisi, bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim, kültür, ekonomi, gibi nitelik ve özelliklere göre değişiklik gösterdiği ortaya konulmuştur. Sayılan bu niteliklerden yaş, tahsil ve ekonomik seviyenin yükselmesi ile orantılı olarak etki derecesinin azaldığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle yaş, eğitim, ekonomi, kültür gibi değişkenler yükseldikçe medyanın özellikle olumsuz etkisi, düşmeye başlamıştır.²

Şüphesiz medya, topluma sadece bilgi veren, eğlendiren ve sosyalizasyon sürecine katkıda bulunan bir aktör durumunda değildir. Birçok etkinliği yanında onun toplumsal değişme üzerinde de son derece müessir olduğu bir gerçektir. Bu yönüyle ele alındığında, medya ve toplumun karşılıklı ilişkisinde iki tür yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi medya, toplumu olduğu gibi yansıtan bir ayna konumundadır. Yani insanların neler düşünüp hissettiklerini ve nasıl bir hayat tarzı yaşadıklarını objektif bir şekilde ortaya koymaktadır. İkinci yaklaşım tarzında ise birincinin aksine medyanın kendi istediği doğrultuda toplumu şekillendirip yönlendirme çabası içerisine girdiği görülmektedir. Bu cepheden bakıldığında bütün iletişim vasıtalarının buldukları toplumda yeni bir “erk” oluşturdukları, teknolojik gelişmelere paralel olarak daha da gücünü arttırdığı gözlemlenmektedir. Özellikle günümüzde bu kurum, tehlikeli bir biçimde devletin ve toplumun yapısal işleyişi üzerinde görünmeyen fakat son derece etkili birincil bir güç konumuna geçmiştir. Bu bağlamda Amerikalı sosyal bilimci Rivers’in medya için “ikinci ya da öteki hükümet” benzetmesi konuyu çok güzel özetler niteliktedir.³

² Ali Arslan, “Medyanın Gücünün Sosyolojik Temelleri”, İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi (ISSN: 2148-9874), Yıl: 2004, Cilt:6, Sayı:2, Sıra:3, No:214.

³ Ali Arslan, “Medyanın Gücünün Sosyolojik Temelleri”, İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi (ISSN:2148-9874), Yıl: 2004, Cilt:6, Sayı:2, Sıra:3, No:214.

Medya; toplumun var olan adet, örf, gelenek ve kültürüne katkı sunabilme imkânına sahip olmasına rağmen bazen bu işlevinin aksine yapay ve aldatıcı yeni bir kültür oluşturma çabasına girebilmektedir.⁴ Özellikle bir tüketim toplumu oluşturmayı hedefleyen medya, bireylerde çift kimlik ve kültür düalizmine neden olmaktadır. Bu durum ise bir takım ruhsal bozuklukları tetiklemekte, “rol-model” dengesini ve ilişkisini bozmaktadır. Ailede verilen eğitim ile ters düşen ve çatışan bu yayınlarla bireylere kötü kişilik ve karakterler model olarak sunulmaktadır.⁵ Öte yandan ticari kaygılar, rant ve menfaat hesapları, reyting beklentileri, ideolojik yaklaşımlar vb. bahsi geçen yayın organları için bir tarafsızlık ve bağımsızlık problemini ortaya çıkarmıştır. Bu durum “medyanın gücü mü, yoksa güçlerin medyası mı?” sorusunu gündeme taşımıştır. Böyle bir yaklaşım tarzı özellikle ülkemizde halkın gündemiyle medyanın gündemini birbirinden ayırmıştır. Rant, çıkar, menfaat, dinsel veya ideolojik çıkarlar uğruna bazen daha da ileri giderek özel hayatın mahremiyetini bile ihlal edebilmektedir.⁶

Bütün bunların yanında özellikle görsel medyada yine çeşitli menfaat hesapları uğruna şiddet içeren yayınlar acımasızca yayınlanmaktadır. Hatta içinde şiddetin, cinayetin ve tacizin yer almadığı bir haber adeta değersiz ve anlamsız kabul edilir bir duruma gelmiştir. Bu tür yayınlar, toplumda bir karamsarlık, ümitsizlik, kargaşa ve güvensizlik oluşturduğu gibi şiddet olaylarını da hızla tırmandırmaktadır. Bilhassa 1990’lı yıllarda özel TV kanallarının açılması ile birlikte vurucu-kırıcı, şiddet ve saldırganlık içerikli film ve dizilerde artış görülmüştür. Bu tarz yayınların hassaten çocuk ve gençler üzerinde son derece tahripkâr bir etki oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Bunları izleyen insanların ilerleyen süreçte bilinçsiz ve duyarsız hale geldikleri, hatta suç işleyenlerle özdeşleşmeye (identification) ve onları birçok yönden taklit etmeye çalıştıkları araştırmalarla tespit edilmiştir. Burada, çocuk ve gençler en fazla zarar gördüğü gibi, yetişkinlerin de ilerleyen zaman içerisinde olumsuz yayınların etkisinde kaldıkları, belirtilmesi gereken bir husustur. Konu ile alakalı yaklaşık 20 yıllık bir izleme sonucunda elde edilmiş bir araştırmada, çocukluk döneminde şiddet içerikli yayınlara muhatap olan kimselerin, yetişkinlik devrelerinde suça yeltendikleri tespit edilmiştir.⁷

Televizyonda reklamlar başta olmak üzere, verilen yayınlar, özellikle çocukların sağlıklı beslenmelerini olumsuz yönde etkilemekte ve gelişim döneminde oldukları için uzun süre ekran başında kalmaları sonucunda çeşitli gelişim bozuklukları ve obezite benzeri fiziksel rahatsızlıklara yakalanma riskini arttırmaktadır. Ekran bağımlılığı arkadaş, akran ve oyun gruplarına katılmayı engellediğinden çocuklarda paylaşma ve güven duygusunu körelterek saldırganlık ve uyumsuzluk problemini ortaya çıkarmaktadır. Esasında toplumun tüm katmanlarını acımasızca etkisine almış olan kitle iletişim araçları, gün geçtikçe toplumsal güvensizlik, yabancılaşma ve anomiyeye zemin hazırlamakta olduğu açıkça hissedilmektedir.⁸ Bu tür zararlı yayınların çoğunlukla çocuk ve gençleri etkilemesinin bir nedeni, genellikle bu kesimin daha çok muhatap olmasıyla ilgilidir. Çünkü yapılan araştırmalar, medyanın en fazla çocuk ve genç kuşaklar tarafından izlendiğini göstermektedir. Mesela 220 üniversite öğrencisini kapsayan bir araştırmaya göre, deneklerin %49,5 i günde 1 ile 2 saat arasında sosyal medyayı kullanırken % 42,7 sinde bu süre, 2 ile 4 saat arasında kadar çıkmaktadır.⁹ Türkiye genelinde 15-28 yaş grubu gençleri kapsayan geniş çaplı (5541 kişi) bir başka araştırma sonucunda ise deneklerin %47,8’ i günde 1 ile 3 saat arasında TV

⁴ Erol Mutlu, *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya: Popüler Kültür İçin Kitlese Bir Temizlik, Ütopya* Yayınevi, Ankara, 2005, s. 307.

⁵ Ali Arslan, “Medyanın, Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*(ISSN: 1303-5134), 2004, s.1-12.

⁶ Nail Güreli, “Etik ve Çıkar Çekişmesinde Medya”, *Türkiye ve Almanya’da Gazetecilikte Etik*, XIV. Alman-Türk Gazetecilik Semineri, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2000, s. 37-38.

⁷ Refia Palabıyıkoglu, “ Medya ve Şiddet”, *Kriz Dergisi* (5/2), IV. Sosyal Psikiyatri Sempozyumu, Çukurova Üniversitesi, Adana, 1997, s. 123-124.

⁸ Ali Arslan, “ Bir Sosyolojik Olgu Olarak TV”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, (ISSN: 1303-5134), 2004, s. 3-6.

⁹ Orhan Alav, “ Sosyal Medyanın Birey ve Toplumsal Yapıya Etkileri (Sosyal Medya Kullanıcı Araştırması)”, *Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, yıl: 2014, s. 11.

izlediklerini belirtmişlerdir. Aynı gençlerin %43'ü her gün ve %27,8'i ise birkaç günde bir internet kullandıklarını beyan etmişlerdir.¹⁰

Medyanın birey ve toplum üzerindeki etkileri ile alakalı olarak birbirinden tamamen farklı görüşlerin ileri sürüldüğüne tanık olmaktayız. Onlardan birine göre medya, farkına varmadan ve herhangi bir kasıt taşımadan kendiliğinden ve doğal bir tarzda toplumu etkisi altına almaktadır. Oysa konuyla ilgili yapılmış birçok araştırmadan yukarıdaki tezin aksine medyanın bazen planlı ve kasıtlı bir tarzda toplumu yönlendirip şekillendirmek istediği gözlenmektedir.

2. TOPLUMSAL BİR GÜÇ OLARAK MEDYA

Esasında merak etmek, öğrenmek ve haberleşmek kısaca her alanda bilgi alışverişinde bulunmak yani iletişim kurmak, insanın yaratılışında bulunan bir duygu olarak görülmektedir. Ancak "iletişimin babası" olarak kabul edilen Schramm (1973:31,138), Lasswell (1948) ve bu konudaki diğer uzmanların ileri sürdüğü ve genelde kabul gören görüşler, McQuail (1983:79,80) tarafından özetlenmiştir. O, medyanın görev ve sorumluluklarının beş temel üzerine oturduğunu belirtmektedir. Başta gelen ilk görevinin toplumu bilgilendirmek olan medyanın ikinci aşamada toplumsallaşma sürecine yaptığı katkı açısından ele alınması gerektiğini söylemektedir. İletişim araçlarının geriye kalan fonksiyonlarını ise, ortak değerler etrafında toplumsal sürekliliği sağlama, eğlendirme(dinlendirme) ve son aşama olarak toplumu harekete geçirme şeklinde sıralamaktadır.¹¹ Ancak burada söz konusu olan medyada verilen bilgilerin doğru, gerçek ve sağlıklı olup olmadığı ile ilgilidir. Zira kasıtlı veya yeteri kadar araştırılmadan aktarılan bir haberin, bireysel ve toplumsal düzlemde çok ciddi olumsuz yansımalarının olacağı muhakkaktır. Nitekim olayı dini yönden ele aldığımızda, Cenab-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim'de " Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın"¹² ayeti ile rastgele, güvenilir olmayan, günahkâr (fasık) kimselerin verdiği haberlere itibar edilmemesi gerektiğini bize açıkça bildirdiğini görmekteyiz.*

Gümünüzde teknolojideki hızlı ilerlemeyle birlikte özellikle görsel medya, daha da yaygınlaşmış ve toplumu peşinden sürükleyen bir güç odağı haline gelmiştir. İnsanların giyim-kuşamından dünyaya bakışına kadar her cephesi üzerinde tesirini açıkça göstermektedir. Mesela izlediği filmde etkilenerek cinayet işleyenlere rastlanması bunu doğrulamaktadır. Görsel medya, insanları büyüdü bir dünyaya götürmekte, özellikle de çocuklar ve gençleri daha da derinden sarsmaktadır. Çünkü genç kuşaklar, hayal ile gerçeği birbirinden ayırt edememektedirler. Bunun sonucu olarak ülkemizde birçok acı olay yaşanmıştır. Mesela Mersin'de "Pokemon" adını taşıyan çizgi filmde etkilenen bir çocuk, kendisini evlerinin balkonundan aşağı bırakmış ve Pokemon gibi uçmak istediğini belirtmiştir. Çünkü genelde insanlar, kendilerini filmlerde geçen karakterlerle özdeşleştirmeye çalışmaktadırlar.¹³ Buradan hareketle kitle iletişim araçlarının, bireyin düşünce

¹⁰ Türkiye Gençlik Raporu- Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri, SEKAM (Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi), İstanbul, 2013, s. 159,167.

¹¹ İrfan Erdoğan, Medya Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 1790, Eskişehir, 2013, s. 144.

¹² Hucurat, 49/6.

* Bu ayetin nuzül sebebi olarak müfessirler, şöyle bir olay nakletmektedirler: Hz. Muhammed (sav.), Velid b. Ukbe isimli sahabiye Beni Mustalik kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere gönderir. Ancak henüz kabileye ulaşmadan birisi, bu kabileden belirli bir grubun silahlarını alarak yola çıktıkları yönünde bir haber verir. Kabilenin savaşmak üzere geldiklerini düşünerek peygamberimize geri döner ve durumu ona arz eder. Haberin doğru olup olmadığını araştırmak üzere peygamberimiz, bir başka sahabiye gönderir. Yaptığı araştırma sonucunda, adı geçen kabilenin İslam'a bağlılığının devam ettiğini, zekât toplamakla görevli kimsenin gecikmesi üzerine zekâtlarını peygamberimize teslim etmek üzere yola çıktıklarını ve haberin asılsız olduğunu öğrenir. Bu yüzdendir ki fıkıh âlimlerinin bir kısmı, bu tür davranış sergileyen fasık kimselerin verdiği bilgiye itibar etmenin ve onu kale almanın caiz olmadığını belirtmişler ve hatta bu tıyneteki kişilerin arkasında namaz kılmanın bile doğru olmadığını belirtmişlerdir. Bk. Kur'an Yolu-Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 90-91.

¹³ Mehmet Akif Enderun, Beyaz Perdenin Din Algısı, Işık Yayınları, İzmir, 2008, s. 53-55.

dünyasını etkisi altına aldığı gibi, onun hal, hareket ve davranışlarını da aynı oranda etkileyip adeta büyülediği, ciddi anlamda bir imaj oluşturma gücüne sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır.¹⁴

Öte yandan görsel medya, diğer basın ve yayınlara göre daha büyük bir izleyici kitlesine hitap etme imkânına sahip olmasıyla da dikkat çekmektedir. Örnek olarak 2009 yılının istatistiklerine göre en çok satan kitap 400 bin civarında iken aynı yıl gösterime giren ve o yılın en çok izlenen Recep İvedik 2, adlı filmin, Türkiye’de 4.330.714 ve Avrupa’da 4.660.305 kişi tarafından izlendiği ortaya çıkmıştır. Bu rakamlar, görsel medyanın ne kadar büyük bir güç ve otoriteye sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹⁵

W. Benjamin’e göre geleneksel resim sanatı bireysel bir algılama oluştururken buna karşın film ve diziler eş zamanlı bir toplumsal algılama meydana getirirler. Böyle kitlesel bir algılama beraberinde hakikat ve gerçeğin kitlelere göre oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu paralelde, toplumlar da aynı gerçekliği göz önüne alarak ona göre konumlanmışlardır. Bu duruma göre, medya araçlarının, işin başından itibaren kitleyi temel hedef olarak seçtikleri açıkça ortaya çıkmaktadır. Böyle bir yaklaşımla muhatap kitleye düşünme ve tahlil etme fırsatını bile vermemektedir. Çünkü imaj, izleyicilerini sürekli hâkimiyet altında tutarak onların yorumlama özgürlüğünü adeta elinden almaktadır.¹⁶

Çünkü medyanın birey ve toplum üzerindeki en büyük etkisi, kamuoyu oluşturmaya ve istediği doğrultuda yönlendirme ve şartlandırma yapmasında göze çarpmaktadır. Başka bir deyişle, kitle iletişim araçları, toplumsal gerçekliği değil, kendi ürettikleri ve kurguladıkları senaryoyu gerçek olarak sunmaya çalışmaktadırlar. Bu tür olumsuz propagandaya maruz kalan izleyici kitlesi, bir anda olup bitenleri gerçekmiş gibi algılamaya başlamaktadır.¹⁷ Bu bağlamda Mc. Quail’in “Medya bir taraftan bazı açıkları kapatırken, öte yandan var olan gediklere birçok yenilerini ekler” ifadesi, bu sorunu gayet veciz bir şekilde özetlemektedir.¹⁸

Medyanın toplumsal düzlemde gerçekleştirdiği yanlış, subjektif, çıkar amaçlı ve ideolojik bu tür yayınlar, kamuoyu tarafından esefle izlenmekte ve gün geçtikçe bu kurumu, halk nezdinde hızlı bir itibar kaybına uğratmaktadır. Nitekim yapılan bir araştırma sonucuna göre, medyaya tamamen veya biraz güvenenlerin toplamı, % 41’e kadar gerilemiştir.¹⁹ Vural, bu düşüşün nedenini, “işlev, amaç ve misyonları ile ters düşen, sahip olduğu özgürlüğü sorumsuzluk olarak algılayan bir meslek alanının, zamanla toplumsal düzeyde önemsizleşerek etkisizleşmesi ve gücünü yitirmesi beklenebilecek bir sonuçtur.” cümlesi ile açıklamaktadır.²⁰

3. MEDYA-DİN İLİŞKİSİ

Freyer, dinin zihinsel yapısı ile kültürün bütün alanlarını etkisi altına aldığını söylerken²¹ Eliade ise ilk insanın “dindar adam” olduğunu ve bu yüzden anlamlı bir dünyanın kuruluşunun ancak kutsalın yeniden keşfedilmesi ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedir.²² Sosyal bir vakıa olan din, genellikle insanlık tarihi ile eş zamanlı olarak kabul edilmektedir. Din, tarihsel ve

¹⁴ Ferhat Zengin, “Televizyon Dizilerinde Dinin Temsili”, Medya ve Din (ed. Mete Çamdereli), Köprü Kitapları, İstanbul, 2014, s. 80.

¹⁵ Mehmet Akif Enderun, Beyaz Perdenin Din Algısı, Işık Yayınları, İzmir, 2008, s. 63-65.

¹⁶ Muhammed Veysel Bilici, “Hollywood Filmlerindeki Apokaliptik Temalar: Sinema, Popüler Kültür ve Din”, Milet ve Nihal- İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı: 2, Mayıs- Ağustos, İstanbul, 2007, s.141-142.

¹⁷ Mehmet Akif Enderun, Beyaz Perdenin Din Algısı, Işık Yayınları, İzmir, 2008, s.69.

¹⁸ Ali Arslan, “Meydanın, Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi(ISSN: 1303-5134), 2004, s.2-4.

¹⁹ Bahçeşehir Üniversitesi, 2011 Değerler Araştırması, İstanbul,2011.

²⁰ Ali Murat Vural, “ Edebi Bozulmuş, Adabı Dağılmış Bir Toplumsal Kurum Olarak Medya”, Medya ve Etik Sempozyumu, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, Elazığ, 2009, s.490.

²¹ Hans Freyer, Din Sosyolojisi (çev. Turgut Kalpsüz), Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964, s. 75.

²² Mircae Eliade, Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu (çev. Mehmet Aydın), Konya, 1995, s. VI-I.

sosyolojik bir gerçeklik olmasının yanında toplumsal bir takım sorunları da birlikte ortaya çıkarmış ve bazı kesimlerce “sahipsiz bir arazi”²³ konumuna düşürülmüştür.

Her ne kadar bazı sosyal bilimciler, sanayileşme ve kentleşme ile birlikte dinin fonksiyonunu kaybedeceğini ve toplumsal hayattan tümüyle çekileceğini iddia etmiş olsalar bile, özellikle ileri derecede sanayileşmiş toplumlar başta olmak üzere, son yıllarda yeniden bir dine dönüş sürecinin yaşandığı artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Yinger, bu durum için “dini çöküş” yerine “dini değişim” demenin daha uygun olduğunu söylerken²⁴ Gilles Kepel, “Tanrının İntikamı” ve Bell ise “Kutsala Dönüş” tabiri ile süreci tanımlamaya çalışmaktadırlar.²⁵ Bu süreçte sadece dine dönüş değil, aynı zamanda büyüsel ve mistik eğilimlere, ruhsal öğretilere yönelim olduğu gibi dinde yeni tarz ve formlara doğru bir dönüşümün olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu yönelimi, sinema, dizi, tiyatro ve edebi eserlerde somut olarak görmek mümkündür. Mesela Harry Potter romanları dünyada en çok okunanlar arasında yer almış ve modern zamanlar için önemli bir “mit” haline dönüşmüştür. Ülkemizde ise Okul(2004), Büyü(2004), Dabbe (2005) ve Araf (2006) gibi filmler aynı içeriği esas alan yapımlar olarak değerlendirilmektedir.²⁶ Bütün bu tespitler insanın dinsel bir varlık olduğunu, onu bundan soyutlayarak tümüyle dünyevileştirmenin pek mümkün görünmediğini göstermektedir. Bu toplumsal gerçeği, din sosyoloğu Greely “unsecular man” (gayri dünyevi insan) ismiyle yayınladığı kitapta açıklamaya çalışmaktadır.²⁷

Din olgusu tüm alanlar üzerinde etkisini gösterdiği gibi, özellikle günümüzde daha da çeşitlenen medya ile karşılıklı etkileşim halindedir. Başka bir ifadeyle din, bütün medya kuruluşlarına dinsel yönden etkide bulunduğu gibi, medya da aynı şekilde dinin topluma sunulmasında son derece müessir bir araç konumundadır. Bu yüzden medya, dinin insanlara ulaştırılmasında aile, okul, camilerde yapılan va’z ve hutbe gibi faaliyetlere ilaveten “modern dini sosyalizasyon araçları” olarak değerlendirilmektedir. Bu araçlar, dini bilgileri topluma aktarmada ve canlandırılan karakterlerin rol-model olarak ele alınması açısından son derece önemli bir yer tutmaktadırlar.²⁸ Öte yandan Gutenberg’in icat ettiği matbaada basılan ilk kitabın İncil olması ve 1906 yılındaki ilk radyo yayınının da aynı şekilde İncil’den okunan parçalardan oluşması, din ve medya ilişkisine güzel bir örnek teşkil etmektedir.²⁹

Sanat eseriyle onu ortaya koyan sanatçı arasında görülen yakın ilişkiyi, din ve medya bağlamında da görmek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle, medyatik çalışmalarda rol alan insanların kendi kültür ve öz değerlerinden tamamen bağımsız ve tarafsız olması ideal bir tutum olarak hedeflense de bunun her zaman arzulanan bir düzeyde gerçekleştiğini söylemek maalesef son derece zor görünmektedir. Zira doğası itibarıyla din, bireylerin sadece inandığı kutsal güç ile ilişkilerini düzenlemekte, aynı zamanda insanın dünyaya bakışını ve tüm sosyal davranışları üzerinde etkisini açıkça göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, din ve ideolojinin etkide bulunmadığı soyutlanmış ya da izole olmuş bir alandan bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Bu sosyal gerçeklik, kitle iletişim araçlarında da doğal olarak kendini açıkça hissettirmektedir. Türk sinemasında özellikle 1960’lı yıllarda bu anlamda birçok düşünce ve yaklaşımın ve ortaya çıktığı görülmüştür. Mesela “ulusal sinema”, “halk sineması” ve “devrimci sinema” gibi isimlendirmelerin yanı sıra “milli sinema” ya da “ İslamcı sinema” vb. akımlar da bunun doğal bir sonucu olarak kendini göstermiştir.

²³ Mehmet Aydın, Din Felsefesi, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s. 5.

²⁴ John Milton Yinger, The Scientific Study of Religion, The Macmillan Com, London, 1970, s. 1.

²⁵ Ergün Yıldırım, Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi, İstanbul, 1999, s.9.

²⁶ Mustafa Arslan, “ Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi”, İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bahar, 1/1, Malatya, 2010, s.197.

²⁷ Recep Şentürk, Yeni Din Sosyolojileri, Gelenek Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2004, s.21.

²⁸ Mustafa Arslan, “Dindarlık Algısını Şekillendirmede Kitle İletişim Araçları”, IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (12-16 Ekim 2009, Ankara), c. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 363-364.

²⁹ Talip Küçükcan, “Dini Yayıncılıkta İnternet (Sanal Dini İletişim Açısından Yeni Alanlar ve Yeni Stratejiler)”, 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005, s. 213.

Türkiye’de özellikle 12 Eylül darbesi ile birlikte İslamcı sinema akımı daha da hızlanmaya başlamış ve 1990’lı yıllarda en üst dönemini yaşamıştır. Türk sinemasının dine bakışı ile ilgili genelde iki farklı yaklaşım tarzı ile karşılaşmaktadır. Bunlardan bir grup, dini, kültürün basit bir parçasından ibaret olarak görürken diğerleri daha geniş bir perspektiften değerlendirmelerde bulunarak dinin sosyal hayatın her alanını kuşatıp biçimlendirdiğini ileri sürmektedirler. Bu düşüncelerle hareket ederek dini içerikli film ve dizi oluşturanlar bulunduğu gibi, bunun yanı sıra tamamen kar-zarar hesap ve kaygıları üzerine kurgulanmış yapımlara da maalesef rastlanılmaktadır. Böyle bir düşünce tarzı güden yapımlarda halkın dini inanışları sömürülmeye çalışılmıştır.³⁰ Zaten bu tür yayınların yeni bir din algısı oluşturacağı bilinen bir gerçekliktir. Bu bağlamda Jacques Ellul, sözün değerini yitirmesini imajların hâkimiyetine bağlayarak izah etmiş, bu durumun tefekkür ve düşünce oluşumunu olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca Hristiyan gelenek içerisinde sözün merkeze alındığı bir durumdan imajın merkezileştiği bir konuma geçildiğini, bunun sonucunda da sözü anlayıp gereğini yapmak yerine, verilen imaja göre hareket etmek gibi garip bir pozisyonla karşılaşıldığını söylemektedir. Dolayısıyla din, toplumda kitle iletişim araçlarının kendi düşünce tarzına göre dönüştürüp sunduğu bir şekilde alımlanmaktadır.³¹

4. MEDYA VE OLUMSUZ DİN ALGISI

Medya mensupları da toplumun birer üyesi olmaları hasebiyle kendilerini mevcut kültürel ve sosyal yapıdan tecrit etmeleri beklenemez. Ancak yukarıda geçtiği gibi, bireylere haber verme ve bilgilendirme faaliyetini yerine getirirken basın ve yayın etik kurallarına uymaları, tarafsız ve bağımsız davranmaları da bir zorunluluktur. Fakat buna rağmen bazı medya kuruluşlarının bu görevini ifa ederken ön yargılı, taraflı ve ideolojik hareket ettiği reyting, menfaat ve çıkar hesapları uğruna gerçekleri ters yüz ederek çarpıttığı müşahade edilmektedir. Maalesef bu olumsuz tablo, bilhassa dini alanda en acı bir şekilde kendini hissettirmektedir. Oysaki medya, toplumu her konuda haberdar ettiği gibi, dini alanda da önemli bilgiler verme imkânına ve fırsatına sahiptir. Özellikle ülkemizde toplumun büyük bir kesimi, dini bilgilerini medya kuruluşlarından öğrenmektedirler. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından geniş kapsamlı olarak yaptırılan bir araştırmaya göre, deneklerin %24,6’sı, dini bilgi kaynağı olarak medyayı işaret etmişlerdir. Böylece toplumun neredeyse dörtte birinin, dini bilgilerini kitle iletişim araçlarından öğrendikleri açıkça ortaya çıkmaktadır. Aynı araştırmada dini içerikli TV ve radyo programlarını takip edenlerin oranı %48,8 olarak bulunmuştur. Ayrıca bireylerin eğitim seviyelerin yükselmesiyle birlikte medyadan dini anlamda yararlanma oranlarının düşüş eğilimine girdiği de mevcut araştırmadan anlaşılmıştır.³² Bu sonuçlar, dini içerikli programların toplumun yaklaşık yarısı tarafından takip edildiğini göstermekte ve medyanın din eğitimi açısından ne denli önemli bir misyonu üstlendiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesine paralel olarak medyanın dini fonksiyonunun azalması da üzerinde öncelikle durulması gereken bir husus olarak karşımızda durmaktadır. Demek ki birey, aldığı eğitim ile orantılı olarak medyanın yaptığı yanlış uygulamaların farkına varmakta ve dolayısıyla ona olan güven sarsılmaktadır.

Medyanın din ile ilgili yayınlarında düştüğü yanlışlar, genel olarak iki farklı tarzda cereyan etmektedir. Bunlardan birincisi, kitle iletişim araçlarında rol alan kimselerin, yayın yaptıkları din hakkında yeterli ve köklü bir bilgiye sahip olmamalarıdır. Sağlam ve güvenilir kaynaklara dayanmadan din adına verilen bilgiler niyet ve maksadı ne olursa olsun muhatap kitleyi yanlış yönlendirmektedir. Verilen eksik ve tutarsız bilgiler ışığında hayatını tanzim etmeye çalışan bireyler, sadece bu dünyada değil, ebedi olan ahiret hayatı ile ilgili olarak da bir takım yanlış uygulamalara düşmektedirler. Dolayısıyla bu tür yayınları yapanların iki yönlü bir vebal ve sorumluluk altında oldukları ortaya çıkmaktadır.

³⁰ Levent Yaylagül, “ 2000’ler Türkiye’sinde Sinema ve Din: Takva Filmi Örneği”, Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Bahar, Sayı:34, Ankara, 2012, s. 47.

³¹ Muhammed Veysel Bilici, “Hollywood Filmlerindeki Apokaliptik Temalar: Sinema, Popüler Kültür ve Din”, Milet ve Nihal- İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı: 2, Mayıs- Ağustos, İstanbul, 2007, s.143-147.

³² Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 113, 121, 123.

Medya din ilişkisinde göze çarpan ikinci tarz ise, dini olayların tamamen amacından saptırılarak ön yargılı, kasıtlı ve ideolojik yaklaşımlarla ele alınmasıdır. Böylece dinle ilgili kişi, kurum, sembol, figür ve simgeler, gerçek amacından saptırılarak topluma tamamen farklı bir tarzda servis edilmektedir. Bu durum bireyleri, din hakkında olumsuz bir kanaat ve algıya kapılmaya ve hatta ondan korkarak uzaklaşmaya götürmektedir. Şimdi olumsuz din algısı oluşturan her iki bakış ile ilgili medyadan vereceğimiz somut örneklerle konuyu temellendirmeye çalışalım.

4.1 Yetersiz Dini Bilgi Eksikliğinden Kaynaklanan Olumsuz Yayınlar

Medya mensuplarının dini konularda yeterli ve köklü bir bilgiye sahip olmaması nedeniyle halkının büyük bir çoğunluğunun müslüman olduğu ülkemizde İslam'a aykırı bir takım yanlış ve asılsız bilgilerin yayımlandığı görülmüştür. Mesela Hazal (1979) filminde kocası ölen kadın, örfü göre kayını ile evlendirilmiş(levirat), Bedrana'da (1974) kaçırılan kız evine döndüğünde, töre gereği öldürülmüş ve Fırat'ın Cinleri'nde (1977) kanaması bulunan kadın hasta, iyileşmesi için tezeğin üzerine oturtulmuştur.³³ Bunlar üzerinden izleyiciye yaygınlaşmış örf, adet, töre ve hurafelerin, İslam'ın emir ve tavsiyeleriymiş gibi bir imaj verilmeye çalışılmıştır. Oysaki İslam, hurafe ve batıl inançlarla mücadele etmeyi esas alan bir dindir.

Diğer yandan özellikle film ve dizilerde din adına yapılan hareket ve uygulamalar, müslüman izleyici kitlesini rencide etmektedir. Bu olumsuz görüntüler, özellikle dindar ve mütebedeyin kesimin medyaya karşı tavır takınmalarına ve hatta tümüyle reddetmelerine zemin hazırlamıştır. Bunun farkında olan yapımcılar, 1950'lerden itibaren öncelikli olarak din temalı filmler yapmaya başlamışlardır. Bu tür filmlerde, daha çok dini karakterler canlandırıldığı için bu dönem için “Hazretli Filmler Akımı” benzetmesi yapılmıştır.

Toplumun değer yargılarına ve ahlak anlayışına aykırı olan ve bazen de içinde müstehcen sahneleri barındıran yapımlara halkta meydana gelen tepkiyi azaltmak ve bu kesimleri tekrar kendilerine yönelmek için bu tür dini içerikli yapımlara yönelme ihtiyacı hissettikleri anlaşılmıştır. Çünkü bu tür yapımlar, seyirci bulmada sıkıntı yaşamadığından diğerlerine nazaran yapım maliyetleri daha düşüktür. Kimi kostümler, baştan savma kullanılmış ve çoğu zaman karakterlerin gerçek kimlikleriyle bir örtüşme içerisinde olmamıştır. Bunlara Hz. Ömer'in Adaleti (Nejat Saydam-1961), Hz. İbrahim (Asaf Tengiz-1964) ve Mevlit (Mehmet Muhtar-1962) vb. filmler örnek olarak gösterilebilir. Bu filmlerde temel amaç olarak reyting ele alındığı için din adına verilen bilgiler konusunda gerekli hassasiyetler gösterilmemiş ve bir takım yanlış söylem ve uygulamalar boy göstermiştir. Örnek olarak Hz. İbrahim (Asaf Tengiz- 1964) adlı filmde Hz. İbrahim'e kurbanlık getiren melek, kanatlı ve sarı saçlı güzel bir kadın şeklinde tasvir edilmiştir. Hâlbuki İslam inancına göre melekler için cinsiyet söz konusu değildir.³⁴

Diğer yandan basılı medyada da birçok benzer yanlışları görmek mümkündür. Mesela, Milliyet Gazetesi'nde (21 Ağustos 2013) 8. sayfada “Hac Bu Sene Kurbanı Denk Geldi” şeklinde atılan manşet, kamuoyunda günlerce tartışılmış ve alay konusu olmuştur. Müslüman bir ülkede böyle hatalı ve gülünç bir manşet, basın temsilcilerinin hac ve kurban ibadetlerinin her yıl aynı günlerde gerçekleştiğini bilemediklerini ortaya koymaktadır. Aynı gazetenin 29 Haziran 2007 tarihli basımında ise “Cennet kılıçların gölgesindedir”³⁵ hadisi, Said Nursi'ye mal edilmiş ve onun söylemiş olduğu bir söz olarak verilmiştir.

Özellikle ramazan ayı geldiğinde medya kuruluşları oruç ibadeti ve teravih namazı ile ilgili doğal olarak birçok yayınlar yapmaktadırlar. Bunlar arasında iftarda ve sahurda yenebilecek yemek tarifleri de önemli yer tutmaktadır. Ancak dini hassasiyetler gözetilmeksizin iftar, sahur ve ibadet anlayışı ile ters düşen tariflere de rastlanılmaktadır. Örnek olarak 17.08.2012 tarihli Hürriyet

³³ Ömer Menekşe, “Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı”, 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005, s. 54-55.

³⁴ Mehmet Akif Enderun, Beyaz Perdenin Din Algısı, Işık Yayınları, İzmir, 2008, s.40-41.

³⁵ Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu'fi, **el-Câmiu's-Sahîh**, Dâru's-Selâm, Riyad 1999, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer, 22, (H. No:2818).

Gazetesi'nde (www.ajans5.com, 2012) iftar için “baharattan tavuk ızgara” tarifi yapılırken “8 çorba kaşığı beyaz şarap” da kullanılan malzemeler arasında sayılmıştır. Böylece alkollü içeceklerin İslam dininde kesin olarak yasak olduğu bilinmeden ya da önemsenmeden müslüman okuyucu kitlesine bu tür bir yayın yapılmıştır.

30 Eylül 2007 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde ise “Sempozyumda Oturum Aralarında Namaz Molası Konulmasının Yanı Sıra, Toplu Cuma Namazı Arası Düzenlendi” ifadesi yer almıştır. Burada da haber yapan ve onu yayınlayanların, cuma namazının Hanefi mezhebine göre en az üç, Şafiilere göre ise en az 40 kişinin katılımı ile ancak kılınabileceğini ve dolayısıyla cuma namazının mutlaka toplu(cemaatle) kılınması gerektiğini bilemedikleri anlaşılmaktadır.

Yazılı basında olduğu gibi görsel medyada da benzer hatalara sık sık rastlanılmaktadır. Mesela 21 Nisan 2013'te Habertürk'te “Altaylı ile Türkiye Gündemi” adlı programda Altaylı, öğle namazının mezheplere göre farklılık arz ettiğini söylerken ciddi hatalara düşmüştür. Bu programda Altaylı, “Polisin yaptığı enayiliktir. Polis orada camiden çıkanlara, kim gösterici, kim cemaat anlamak için kapıdan çıkanlara namaz kaç rekât diyor. Sen bu kadar mı cahilsin polis efendi? Her mezhepte farklı kardeşim! Şafiiler 4, Hanefiler 5... Çıkan Şafii ise 4 rekât diyecek. Polis Şafiliği bilmiyorsa vay yanlış diye götürecektir” şeklinde ifadeler kullanarak polisi eleştirmeye ve bilgisizlikle suçlamaya çalışırken kendisi de din adına birçok hatalı ifadelerde bulunmuştur.³⁶ Diğer yandan sabah namazı için ezanın güneş doğmadan okunması gerekirken “Beş Vakit” adını taşıyan filmde, sabah namazına çağrı yapan ezan, güneş doğduktan yani sabah namazının vakti çıktıktan sonra okunmuştur. “Umut” adını taşıyan filmde de benzer bir şekilde imamın sabah namazını hiçbir namazın kılınamayacağı bir saatte yani güneş tam doğarken kıldırıldığı görülmektedir.

Bu konuda verilecek bir diğer örnek başrollerini Cüneyt Gökcer ve Fatma Girik'in paylaştığı “Hz. Ömer'in Adaleti” adını taşıyan filmde gerçekleşmiştir. Burada da Hz. Sümeýra adını taşıyan kadın sahabi, erkek olarak takdim edilmiştir.³⁷

4.2 Din Hakkında Kasıtlı Olarak Yapılan Olumsuz Yayınlar

Bu kategoride din ve onunla ilişkili kişi, kurum, sembol, motif ve simgeleri toplum nezdinde küçük düşürmek, tabulaştırmak ve insanları onlara karşı infiale yöneltmek düşüncesiyle yapılmış birçok yayınlara karşılaşılmaktadır.

Ülkemizde bilhassa Cumhuriyetin kurulmasını takip eden yıllarda olumsuz kanaat ve imaj oluşturmayı amaçlayan bu tür yapımlara oldukça sık rastlanılmaktadır. Bu dönemdeki basın, yayın organlarında dindarlar, çoğunlukla yalancı, düzenbaz, ırz ve namus düşkünü, vatan haini, zalim ağanın destekçisi, ev sahibi ise kiracısına haksızlık yapan tipler ve karakterler olarak resmedilmiştir. Bu tür yayınlara dinin topluma huzur ve barış getiremediğini aksine onları düşünmekten alıkoyan bir “afyon” olduğu düşüncesi empoze edilmeye çalışılmıştır. Böylece din ile bağlantılı olan veya ondan esinlenen her şey, kötü ve olumsuz gösterilmiş ayrıca ilerlemenin önünde en büyük engel teşkil ettiği imajı oluşturulmuştur. Bu yayınlar, İslam hakkında yeterli, sağlam ve köklü bilgiye sahip olmayan kesimler ü zerinde çok daha ciddi tahribata yol açmıştır.

Mesela yayın organlarında özellikle de Türk Sineması'nda din adamları “dışlanmış”, “daraltılmış” ve “kabullenilmiş” olarak üç tarzda konumlandırılırken yazılı basının ise haberleri olumlu, olumsuz ve yorumsuz olmak üzere üç şekilde takdim ettiği görülmektedir.³⁸ Genellikle olumsuz tiplmelerde din görevlileri veya dini karakterler çirkin, kılık-kıyafeti dağınık ve sevimsiz bireyler olarak gösterilmiştir. Mesela Kemal Sunal, “Kibar Feyzo” adlı filmde âşık olduğu Güllo ile evlenmek istemekte ancak annesi bu evliliğe şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu durumda nefesinin keskin olduğuna inanılan Topal Hoca'ya Feyzo, para vererek annesini ikna etmesini istemektedir.

³⁶ Yusuf Özkır, “Medyanın Din Bilgisi”, Medya ve Din (ed. Mete Çamdereli), Köprü Kitapları, İstanbul, 2014, s. 19-25.

³⁷ Mehmet Akif Enderun, Beyaz Perdenin Din Algısı, Işık Yayınları, İzmir, 2008, s. 139-142.

³⁸ İbrahim Yenen, “Yazılı Basında Din Adamı Kimliğinin Temsili”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/2, Spring 2012, Ankara/Turkey, s. 1165,1169.

Bu örnekte görüldüğü gibi, Türk yapımı film ve dizilerde din adamları genellikle nikâh kıyan, yağmur duasına çıkan, muska yazan, üfürükçülük yapan, cenaze namazı kıldırın, sarıklı-cübbeli çoğunlukla da fiziki yapısı itici tipler olarak resmedilmişlerdir. Bu türlü yayınlar, halktaki din adamı ve onunla bağlantılı olarak din algısını büyük ölçüde negatif bir konuma getirmekte ve bu durum bilhassa yeni yetişen çocuk ve gençler üzerinde oldukça tesirini göstermektedir.

Özellikle milli mücadele dönemindeki olayları konu edinen yapımlara dikkatle bakıldığında birçoğunda din adamlarının, hep kötü karakterlerle ekrana taşındığı görülmektedir. Mesela Halide Edip'in sinemaya uyarlanmış olan "Vurun Kahpeye" adlı filmde Hacı Fettah Efendi, dini kavramları çok kullanan, tesbih çeken, sarıklı, cübbeli, çember sakallı fakat buna karşılık üçkâğıtçı, yalancı ve aşağılık bir kişilik olarak sunulmaktadır. Bu tipler çoğunlukla düşmanla işbirliği yapan bireyler olarak takdim edilmiştir. Oysaki milli mücadele yıllarında başta Mehmet Akif Ersoy olmak üzere Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Amasya Müftüsü Hacı Tevfik Efendi gibi birçok dini şahsiyet, kurtuluş savaşının zaferle neticelenmesinde çok önemli katkılarda bulunmuşlardır.³⁹ Şüphesiz medyada din görevlileri veya her türlü dini figürün böyle olumsuz bir tarzda servis edilmesi, beraberinde bir takım infial ve tepkilere de sebebiyet vermektedir. Bu tür yayınların toplumsal hayatta mutlaka bir karşılığının olmaması düşünülemez. Bilhassa dini bilgileri yeterli ve sağlıklı olmayan kesimlerde bu olumsuzluk daha fazla kendini hissettirdiğinden onların ibadet hayatlarını bile etkileyebilmektedir.

Mesela halkın ibadetlere karşı ilgisizliğini tespitiye yönelik olarak yapılan bir araştırmada elde edilmiş sonuçlara göre, halkın %19,62'si bunu medyanın olumsuz yayınlarıyla ilintilendirmişlerdir. Buna karşılık % 16,67'si ise ibadetlere ilgi göstermemelerinin nedenini, din görevlilerinin olumsuz tavır ve davranışlarına bağlamışlardır.⁴⁰ Başka bir araştırmada ise, İslami sermaye veya yeşil sermaye denilen ve daha çok holdinglerdeki ekonomik krizin din, dindarlık ve onları çağrıştıran değer ve semboller üzerinde ne derece olumsuz bir etki oluşturduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, daha önce sakal, tesbih vb. dini sembollere olumlu bakanların bu kanaati, kriz sonrasında %30,3 civarında olumsuza doğru evrilmiştir. Aynı şekilde holding sahiplerinin dindar kişilerden oluşmaları nedeniyle Avrupa'daki cami ve mescitlere ibadet etmek üzere, daha önce devam eden vatandaşlarımızın bu olaydan sonra %47,3 oranında olumsuz etkilendikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca önceleri herhangi bir dini cemaate bağlı oldukları halde, oluşan ekonomik kriz sonucunda bundan vazgeçenlerin oranı, % 22,7 olmuş ve artık dindarları bundan böyle tercih etmeyeceğini söyleyenlerin oranı ise %52,9'a kadar yükselmiştir.⁴¹

Toplum üzerindeki negatif etkisi açısından somut bir örnek olarak "Hababam Sınıfı" ve aynı karakterlerin rol aldığı diğer filmler gösterilebilir. Adı geçen bu filmde Şaban adının olumsuz bir karakteri canlandırması sonucunda dinle ilişkili bir ay olmasına rağmen yapılan istatistiklere göre 1960'lı yıllarda yaklaşık 3000 bebeğe bu isim verilmişken 2008 yılına gelindiğinde hızlı bir düşüşle bu sayı 225'lere kadar gerilemiştir.⁴²

ABD ve Avrupa ülkelerinde medyanın İslam'la ilgili verdiği haberlere bakıldığında, çoğunlukla taraflı ve subjektif yayınların yoğun olarak işlendiği müşahede edilmektedir. Buna karşılık Hristiyanlık ve Musevilik dinleri ile ilgili yapılan yayınlarda din adamlarının (papaz, haham, vb.) hep olumlu karakterler olarak canlandırıldığı görülmektedir. Bu tür yayınlarda din adamları yani ruhban sınıfı içinde yer alan kişiler, toplumda gençlere, çocuklara, fakirlere, hasta ve yaşlılara yardım ve iyilikte bulunan sevimli figürler olarak tasvir edilmiştir. Ancak kendi dini

³⁹ Ömer Menekşe, "Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı", 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005, s. 51-53.

⁴⁰ Hamdi Uygun, Halktaki Din Adamı İmajı ve Din Görevlilerinden Beklentileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1992, s. 54.

⁴¹ Kübra Küçükşen, Din Motivasyonlu Ekonomik Organizasyonlarda Yaşanan Olumsuz Tecrübelerin Din Algısı Üzerindeki Etkileri (İslami Holding Yatırımcıları Üzerine Bir Araştırma)(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Konya, 2011, s. 183-193.

⁴² Mehmet Akif Enderun, Beyaz Perdenin Din Algısı, Işık Yayınları, İzmir, 2008, s. 12-13.

değerlerine karşı takındıkları bu saygı ve hassasiyet anlayışını İslam dini için görmek pek mümkün değildir.⁴³

Mesela bir araştırmaya göre 2011 yılında müslüman karakterleri canlandıran 900 Hollywood filminin 800 den fazlasında müslümanlar gaddar, barbar ve terörist olarak gösterilmiştir. Bunlardan sadece 12 tanesinde müslümanlar olumlu tipler olarak sahnelenmiştir.⁴⁴

11 Eylül 2001’ de ABD’de ikiz kulelere yapılan saldırılarla birlikte dünya medyasının en başta gelen konusu İslam ve terörizm olmuştur. Bu propagandalarla terörizm, müslümanlar ve Orta Doğu’da yaşayan Araplarla özdeş hale getirilmeye çalışılmıştır. Batı medyası, her ne kadar haber ve yorumlarında tarafsız, özgür ve adil olduğunu iddia etse de maalesef bu genelde gerçekleştirilememiştir. Kendilerine karşı yapılan eleştiri ve suçlamaları da kabul etmemektedirler. Uygulamalara bakıldığında bunun gerçekle bağdaşır bir yönünün bulunmadığı açıkça kendini göstermektedir. İslam dinine karşı takınılan bu ön yargılı tavır neticesinde toplumda İslam korku ve endişesi (islamofobia) hâkim olmuş ve bu tarz bir nefret söylemi, toplumsal bir ayrıştırma ve ötekileştirme problemini ortaya çıkarmıştır. Çünkü İslam, bir arada yaşamaya ve çoğulcu bir yapıya tahammülü olmayan, müsamahasız, erkek egemenliğine dayanan ve fundamentalist bir anlayış olarak lanse edilmiştir. Öte yandan müslümanlara karşı işlenen suçların genellikle görmezlikten gelindiği ya da gerçeklerin istenilen bir düzeyde basına ve ekranlara yansıtılmadığına tanık olunmaktadır. Böylece dünya kamuoyunda Batı, İslam’ı ve onun temsilcileri olan müslümanları adeta şeytan konumunda göstermeye çalışmıştır. Müslümanların fundamentalist ve terörist gibi lanse edilmesi, Batı düşüncesinin temel amacı haline gelmiştir. Dolayısıyla objektif ve tarafsız hareket edemeyen medya, müslümanları rencide edecek ve onları hak etmedikleri sıfatlarla nitelendirme çabası içerisine girmişlerdir. Bu cümleden olarak, İslam’ın ceza hukuku, cihad, kadın hakları, miras, birden fazla evlilik gibi mevzuları genelde istismar edilerek gerçeğinden saptırılmaya gayret gösterilmiştir. Mesela cihad, insanlara dinin zorla, baskıyla ve tehditle kabul ettirilmesi şeklinde anlamlandırmaya çalışılmıştır. Oysaki İslam’a göre cihad, güzelliklerin yeryüzüne hâkim olması için Allah yolunda gayret ve çaba sarf etmek çerçevesi içerisinde yapılan tüm faaliyetleri kapsamına almaktadır.⁴⁵

Bu tür yayınlara muhatap olan Amerikalı ve Avrupalılar, müslümanları tümüyle olumsuz karakterler olarak algılamaktadırlar. Bazen bu daha da ileri giderek İslam ülkesinde meydana gelen bir trafik kazası bile neredeyse İslam kültürüyle özdeşleştirilmeye çalışılmaktadır. Hâlbuki İslam dünyası dışındaki ülkelerde bu tür haberler böyle bir tarzda ekrana yansıtılmamaktadır. Burada bireysel olaylar genelleştirilerek tüm İslam toplumuna teşmil edilmeye gayret gösterildiği anlaşılmakta ve bu tutumun vicdani ve bilimsel bir yaklaşım tarzı olmadığı gözden kaçırılmaktadır. Medya, olumsuz algı oluşturma amacıyla içerisinde çoğunlukla deve, çöl, entari, çarşaf, sakal, petrol zengini şeyhler, birden fazla evlilik gibi sahneleri barındıran görüntülere yer vermektedir. Bu tür yayınlara, müslümanların çağa ayak uyduramayan, yeniliklere ve gelişmelere karşı, başta kadınlar olmak üzere insan haklarını ve özgürlüklerini kısıtlayan tipler olarak algılanmaları amaçlanmaktadır.⁴⁶ Bu anlamda ele alındığında genelde Batı, müslümanlar için “tehdit, terör, intihar saldırıları, sığınmacı, fanatizm, el-kol kesmeler, tiksindirici manzaralar, vahşiler, hayvanlara karşı kötü davranışlar, hırsızlık yapanlar, ayak takımı ve surat asan gibi olumsuz tipler ekrana taşımakta ve bütün müslümanlar aynı kategoride ele alınmaya çalışılmaktadır. Hâlbuki İslam dünyası yaklaşık 50 ülkeye bölünmüş, çok sayıda sosyal ve etnik gruplara ve kutsal metnin

⁴³ Ömer Menekşe, “Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı”, 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005, s. 55-64.

⁴⁴ Mehmet Akif Enderun, Beyaz Perdenin Din Algısı, Işık Yayınları, İzmir, 2008, s. 163.

⁴⁵ Rakhmanov Shuhrat, “ İslam İmajının Değişmesinde TV’nin Yeri (Dünya’da İslam İmajını Değiştirmede Televizyonun Rolü ve Etkisi)”, (Çev.Adnan Aslan), 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005, s. 173-175.

⁴⁶ Hayrettin Yücesoy, “ 11 Eylül Sonrası Amerikan Sesli-Görüntülü Medyasında Müslüman Ve İslam İmajı İle Bu İmajı Yayan ve Destekleyen Unsurla Üzerine Bazı Öneriler”, 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005, s. 192-193.

farklı yorumlanması ile birlikte çok çeşitli mezhep, meşrep, sınıf ve kategorilere ayrılmıştır. Burada yapılan en büyük hata, müslümanları tek bir topluluk ve İslam'ı sadece belirli kavram ve simgelerden ibaret bir din olarak görmektir.⁴⁷

5. SONUÇ

İnsanlık tarihi ile yaşıt kabul edilen haberleşme ve iletişimin, bilim ve teknolojideki gelişmelere paralel olarak gün geçtikçe kapsamını ve fonksiyonunu arttırmakta olduğu kabul edilen bir gerçekliktir. Basılı yayınlar, işitsel ve görsel kitle iletişim araçları derken bunlara ilave olarak sosyal medya, daha etkin bir tarzda insanların günlük hayatında yerini almıştır. Toplumların gözü ve kulağı durumundaki medyanın bu olumlu yönleri yanında bir takım olumsuz yayınlar yaptıkları da tanık olunan bir durumdur. Bu anlamda medya kuruluşları, yaptıkları kasıtlı ve yanlış yayınları ile toplumları yanlış yönlere sevk edebilmektedir. Bu genel çerçevede olay değerlendirildiğinde, toplumların en hassas kurumlarından biri olan din de bu olumsuz propagandadan nasibini almaktadır. Din adına verilen yanlış ve gerçek olmayan bilgiler bir yana, bazen de kasıtlı olarak din ve onun ilişkili olduğu her şey, farklı bir tarzda lanse edilmektedir.

Hangi tarzda olursa olsun, medyanın bu vahim tutumu özellikle yeni yetişen nesiller ile yeterli ve köklü dini alt yapısı olmayan bireyler üzerinde onarılması son derece güç bir tahribata neden olmaktadır. Bu olumsuzluğun giderilmesi ya da en azından asgariye indirilmesi, öncelikle tüm medya kuruluşlarının din gibi son derece nazik ve hassas bir konuda danışmanlık hizmeti alınmasına bağlıdır. Yani haber, yorum, film, dizi gibi her türlü iletişim ve haberleşme ağında eğer din ile ilgili bir mesele varsa mutlaka uzmanlarından gerekli bilgi ve danışmanlık desteği alınmalıdır.⁴⁸

Diğer yandan medya mensuplarının eğitim aldığı iletişim fakültelerine din konusunda yeterli bilgi sahibi olmaları ve ileride üstlenecekleri mesleklerini daha iyi icra edebilmeleri düşüncesiyle İslam ve diğer dinlerle ilgili dersler konulmalıdır.⁴⁹ Böylece dini bilgi yetersizliğinden ortaya çıkan olumsuz yayınların belki önüne geçilmiş olacaktır. Aksi halde yukarıda verdiğimiz örneklerde geçtiği gibi, bir takım yanlış uygulamalara engel olmak mümkün olmayacaktır. Öte yandan kasıtlı olarak din, dindarlık ve onları temsil eden her şeyi kötü gösterme gayretinde olan art niyetli yayınlar için danışmanlık hizmeti tavsiyesinin de bir anlamı olmayacaktır. Bu gruptaki yayınlar için böyle düşünmeyen en azından dine tarafsız ve objektif bir şekilde bakabilen karşı medyanın toplumu bilinçlendirmesi ve farkındalık oluşturması, çözüm yollarından birisi olarak görülmektedir. Ayrıca hukuki yaptırımların uygulanabilmesi için gereken yasal düzenlemelerin yapılmasının da caydırıcı bir etkisinin olacağı tahmin edilmektedir.

KAYNAKÇA

Arslan Ali, "Medyanın Gücünün Sosyolojik Temelleri", İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi (ISSN: 2148-9874), Yıl: 2004, cilt:6, sayı:2, sıra:3, no:214.

-----, "Meydanın, Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi(ISSN: 1303-5134), 2004.

-----, " Bir Sosyolojik Olgu Olarak TV", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, (ISSN: 1303-5134), 2004.

Arslan Mustafa, " Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi", İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bahar, 1/1, Malatya, 2010.

⁴⁷ Hossein Godazgar, "İngiliz Sesli ve Görüntülü Medyasında İslam ve Müslüman İmajı(İslam Korkusu, İslamophobia-ve İngiliz Basın Yayınında Müslümanları Muammalı İmajları)", 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005, s. 203-204.

⁴⁸ İbrahim Turan, " Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler", 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:24-25, Samsun, 2007, s. 299; Ömer Menekşe, "Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı", 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005, s. 65.

⁴⁹ İbrahim Turan, " Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler", 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:24-25, Samsun, 2007, s. 303.

- , “Dindarlık Algısını Şekillendirmede Kitle İletişim Araçları”, IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (12-16 Ekim 2009, Ankara), c. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Alav Orhan, “ Sosyal Medyanın Birey ve Toplumsal Yapıya Etkileri (Sosyal Medya Kullanıcı Araştırması)”, Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi, cilt:1, sayı: 1, yıl: 2014.
- Aydın Mehmet, Din Felsefesi, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s. 5.
- Bahçeşehir Üniversitesi, 2011 Değerler Araştırması, İstanbul,2011.
- Bilici Muhammed Veysel, “Hollywood Filmlerindeki Apokaliptik Temalar: Sinema, Popüler Kültür ve Din”, Milet ve Nihal- İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı: 2, Mayıs- Ağustos, İstanbul, 2007.
- Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Cu’fî, **el-Câmiu’s-Sahîh**, Dâru’s-Selâm, Riyad 1999, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer, 22, (H. No:2818).
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Eliade Mircea, Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu (çev: Mehmet Aydın), Konya, 1995, s. VI-I.
- Enderun Mehmet Akif, Beyaz Perdenin Din Algısı, Işık Yayınları, İzmir, 2008.
- Erdoğan, İrfan, Medya Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 1790, Eskişehir, 2013.
- Freyer Hans, Din Sosyolojisi (çev. Turgut Kalpsüz), Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964.
- Godazgar Hossein, “İngiliz Sesli ve Görüntülü Medyasında İslam ve Müslüman İmajı(İslam Korkusu, İslamophobia- ve İngiliz Basın Yayınında Müslümanları Muammalı İmajları)”, 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005.
- Gürelî Nail, “Etik ve Çıkar Çekişmesinde Medya”, Türkiye ve Almanya’da Gazetecilikte Etik, XIV. Alman-Türk Gazetecilik Semineri, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2000.
- Kur’an Yolu-Türkçe Meal ve Tefsir, Cilt: 5, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- Küçükcan Talip, “Dini Yayıncılıkta İnternet (Sanal Dini İletişim Açısından Yeni Alanlar ve Yeni Stratejiler)”, 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005.
- Küçükşen Kübra, Din Motivasyonlu Ekonomik Organizasyonlarda Yaşanan Olumsuz Tecrübelerin Din Algısı Üzerindeki Etkileri(İslami Holding Yatırımcıları Üzerine Bir Araştırma)(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Konya, 2011.
- Menekşe Ömer, “Türk Sinemasında Din ve Din Adamı İmajı”, 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005.
- Mutlu Erol, Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya: Popüler Kültür İçin Kitlese Bir Temizlik, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005.
- Özkır Yusuf, “Medyanın Din Bilgisi”, Medya ve Din (ed. Mete Çamdereli), Köprü Kitapları, İstanbul, 2014.
- Palabıykoğlu Refia, “ Medya ve Şiddet”, Kriz Dergisi (5/2), IV. Sosyal Psikiyatri Sempozyumu, Çukurova Üniversitesi, Adana, 1997.
- Şentürk Recep, Yeni Din Sosyolojileri, Gelenek Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2004.
- Shuhrat Rakhmanov, “ İslam İmajının Değişmesinde Tv’nin Yeri (Dünya’da İslam İmajını Değiştirmede Televizyonun Rolü ve Etkisi)”, (Çev.Adnan Aslan), 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005.
- Turan İbrahim, “ Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler”, 19 Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:24-25, Samsun, 2007.

- Türkiye Gençlik Raporu- Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri, SEKAM (Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi), İstanbul, 2013.
- Uygun Hamdi, Halktaki Din Adamı İmajı ve Din Görevlilerinden Beklentileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 19 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1992.
- Vural Ali Murat, “ Edebi Bozulmuş, Adabı Dağılmış Bir Toplumsal Kurum Olarak Medya”, Medya ve Etik Sempozyumu, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, Elazığ, 2009.
- Yaylagül Levent, “ 2000’ler Türkiye’sinde Sinema ve Din: Takva Filmi Örneği”, Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Bahar, Sayı:34, Ankara, 2012.
- Yenen İbrahim, “Yazılı Basında Din Adamı Kimliğinin Temsili”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/2, Spring 2012, Ankara/Turkey.
- Yıldırım Ergün, Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi, İstanbul, 1999.
- Yinger John Milton, The Scientific Study of Religion, The Macmillan Com, London, 1970.
- Yücesoy Hayrettin, “ 11 Eylül Sonrası Amerikan Sesli-Görüntülü Medyasında Müslüman Ve İslam İmajı İle Bu İmajı Yayan ve Destekleyen Unsurla Üzerine Bazı Öneriler”, 2. Uluslar Arası Dini Yayınlar Kongresi, Tebliğler-Müzakereler, Ankara, 2005.
- Zengin Ferhat, “Televizyon Dizilerinde Dinin Temsili”, Medya ve Din (ed. Mete Çamdereli), Köprü Kitapları, İstanbul, 2014.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 217-230, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:06.10.2017 Kabul Tarihi:06.11.2017

BEGAVÎ TEFSİRİNDE KIRAAT OLGUSU*

The Fact of Recitation in al-Baghawî's Interpretation of the Qur'ân

Nesrişah SAYLAN*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, V/XII. yüzyıl âlimlerinden olan Begavî'nin *Me'âlimu't-Tenzil* adlı tefsirinde esas aldığı kıraat anlayışını ve kıraatleri kullanma keyfiyetini ortaya koymaktır. Begavî'nin tefsiri her ne kadar kıraat ilmine dair bir eser olmasa da, Kur'ân'ın okunuşu ile ilgili pek çok kıraat farklılığını içermektedir. Ayrıca kıraat tarihinde on'lu sistemin (kıraat-i aşere) yerleşmesinde önemli bir role sahip olan Begavî, kıraat ilmine dair müstakil bir eser kaleme almıştır. Biyografik kaynakların çoğunda Begavî'den "mukrî" olarak da bahsedilmektedir. Bu özellikleri sebebiyle kıraat ilminde önemli bir konuma sahip olan Begavî'nin bakış açısıyla kıraatlerin nasıl ele alındığı ve değerlendirildiği önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Kıraat, Kıraat-i Aşere, Begavî,

ABSTRACT

The aim of this study is to present understanding of the recitation and the determination of the using arbitrariness of recitation in the 5th and 12th century scholar al-Baghawî's interpretation called *Me'âlimu't-Tenzil*. Although al-Baghawî's commentary is not a work of recitation science, it includes lots of differences of the recitation in the readings of the Qur'ân. Moreover, al-Baghawî who had an important role in the settlement of the system of ten (Reading ten of the recitation sciences) in the history of recitation, has received an specific piece of work related to the recitation science. Biographical sources are referred to as "reader" by himself. Because of these features, it is important to see how the cherries are handled and evaluated by al-Baghawî who is an important personal figure in the recitation.

Key Words: Qur'ân, Interpretation, Recitation, Reading ten of the recitation sciences, al-Baghawî.

GİRİŞ

433/1041-516/1122 tarihleri arasında yaşamış olan Begavî, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluş, yükseliş ve duraklama dönemlerinde yaşamıştır. Künyesi Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ olan Begavî Horasan'ın Meverruz ile Herat şehirleri arasında yer alan Bağ ya da Bağşur denilen kasabada 433/1041 yılında dünyaya gelmiştir (Yâkût el-Hamevî, 1955: I, 468).¹ Bazı kaynaklarda ise Begavî'nin hicri 436 yılında doğduğu ifade edilmektedir (Ziriklî, 2002: II, 259). Begavî, İbnü'l-Ferrâ² ya da el-Ferrâ³ olarak tanınmıştır. Kendisine Horasan'da Merverruz ile Herat şehirleri arasında yer alan Bağ ya da Bağşur kasabasına nispetle

* Bu çalışma 2015 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Kıraat Açısından Begavî Tefsiri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD. ELAZIĞ nsaylan@firat.edu.tr

¹ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. İbn Hallikân, 1398/1978: II, 136; Zehebî, 1374: IV, 1257; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; İbn Kâdi Şuhbe, 1399/1979: I, 310; İbn Tağrıberdî, 1413/1992: V, 219; Suyûtî, 1396/1976: I, 49; Dâvûdî, 1403/1983: I, 161; Taşköprizâde, 1405/1985: II, 91.

² Bu nisbet için bk. Zehebî, 1374: IV, 1257; İbn Kâdi Şuhbe, 1399/1979: I, 310; İbn Tağrıberdî, 1413/1992: V, 219; Suyûtî, 1396/1976: I, 49; Dâvûdî, 1403/1983: I, 161; İbnü'l-İmâd, 1406/1985: VI, 79; Ziriklî, 2002: II, 259; Kehhâle, 1376/1957: I, 644; Nüveyhid, 1403/1983, I, 161; Edirnevî, 1417/1997, 158.

³ Bu nisbet için bk. Yâkût el-Hamevî, 1955: I, 468; İbn Hallikân, 1398/1978: II, 137; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; İbn Kâdi Şuhbe, 1399/1979: I, 310; İbnü'l-İmâd, 1406/1985: VI, 79; Ziriklî, 2002: II, 259; Bağdâdî, 1955: I, 312.

Begavî denilmiştir (Yâfi'î, 1417/1997: III, 162).⁴ Fakat Begavî'ye bu şekilde bir nispetin şâz olduğu bazı kaynaklarda ifade edilmektedir (İbn Hallikân, 1398/1978: II, 137; Zehebî, 1464/2004: I, 168). Bununla beraber müfessire nispet edilen birçok lakap vardır. Bu lakapların başında Muhyi's-Sünne⁵ gelmektedir. Kendisine bu lakabın verilmiş nedeni ile ilgili olarak şöyle bir bilgi mevcuttur: “Begavî, *Şerhu's-Sünne* adlı eserini telif ettikten sonra Hz. Muhammed (s.a.v)'i rüyasında görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v) ona ‘Sünnetimi ihya ettin Allah (c.c.) da seni ihya etsin.’ buyurmuştur. İşte bu olaydan sonra Begavî bu lakapla anılmıştır (Taşköprüzâde, 1405/1985: II, 91). Diğer lakapları da Zahirüddîn (İbn Hallikân, 1398/1978: II, 136) ve Rüküddîn'dir (Zehebî, 1374: IV, 1257).⁶ Şevval ayında Meverruz'da vefat etmiş olan Begavî, Talkan denilen yerde hocası Kâdî el-Hüseyn'in yanına defnedilmiştir (İbn Hallikân, 1398/1978: II, 136).⁷ Begavî'nin ölüm tarihi konusunda farklı rivâyetler vardır. Birincisine göre hicri 510 yılında (İbn Hallikân, 1398/1978: II, 136)⁸ diğerine göre ise hicri 516 yılında vefat etmiştir (Yâkût el-Hamevî, 1955: I, 468).⁹ Kaynakların çoğunda Begavî'nin hicri 516 yılında vefat ettiği ifade edilmiştir. İbn Tağrıberdî de bu vefat tarihinin doğru olduğunu söylemektedir (İbn Tağrıberdî, 1413/1992: V, 219).

Begavî, İslâmî ilimlerde kendisinden sonrakilere kaynaklık edecek çok değerli eserler kaleme almıştır. Eserlerini Arapça ve Farsça olarak yazmıştır. Bu eserlerden bir kısmı ilim dünyasına kazandırılmışken, bir kısmı da çeşitli kütüphanelerde yazma olarak bulunmakta, diğer bir bölümünün ise sadece isimleri bilinmektedir. Begavî'nin eserleri şu şekilde sıralanabilir:

Fıkıh İlmiyle İlgili Eserleri: *Fetâvâ* (Subkî, 1383/1964: VII, 75),¹⁰ *Fetâvâ-i Begavî* (Subkî, 1383/1964: VII, 75),¹¹ *el-Kifâye fi'l-Furû'* ('Aliyyü'l-Kârî, 1422/2001: I, 12),¹² *Şerhu'l-Muhtasar* (İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 311), *Tâcu'l-Arûs ve Mezhebü'l-Hemmî ve'l-Bûs* (Şerîf, 1406/1987: 173), *Tehzîb* (Yâkût el-Hamevî, 1955: I, 468),¹³ *Tercemetü'l-Ahkâm fi'l-Furû'* (Kâtib Çelebi, ty: I, 397; Bağdâdî, 1955: I, 312).

Hadis İlmiyle İlgili Eserleri: *Cem'u (el-Cem) Beyne's-Sahîhayn* (İbn Hallikân, 1398/1978: II, 137),¹⁴ *Erbeûne Hadisen* (Zehebî, 1402/1982: XIX, 440; 'Aliyyü'l-Kârî, 1422/2001: I, 11), *Fedâilu's-Sahâbe* (Kâtib Çelebi, ty: II, 1276), *İrşâdu'l-Envâr fi Şemâilî'n-Nebiyi'l-Muhtâr* ('Aliyyü'l-Kârî, 1422/2001: I, 11),¹⁵ *Medhâl İlâ Mesâbîhi's-Sünne* (Brockelmann, 1119: VI, 235),

⁴ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 310; Ziriklî, 2002: II, 259; Nüveyhid, 1403/1983, I, 161.

⁵ Yâkût el-Hamevî, 1955: I, 468; İbn Hallikân, 1398/1978: II, 137; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 310; İbnü'l-İmâd, 1406/1985: VI, 79; Ziriklî, 2002: II, 259; Bağdâdî, 1955: I, 312.

⁶ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklara bk. Subkî, 1383/1964: VII, 76; Suyûtî, 1396/1976: I, 49; Dâvûdî, 1403/1983: I, 161; İbnü'l-İmâd, 1406/1985: VI, 79; Zehebî, 1464/2004: I, 168; Nüveyhid, 1403/1983, I, 161; Edirnevî, 1417/1997, 158.

⁷ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklara bk. Zehebî, 1374: IV, 1258; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; Subkî, 1383/1964: VII, 77; İbn Kesîr, 1419/1998: XVI, 262; İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 311; Dâvûdî, 1403/1983: I, 162; İbnü'l-İmâd, 1406/1985: VI, 79.

⁸ Diğer kaynaklar için bk. Ziriklî, 2002: II, 259; Zehebî, 1464/2004: I, 168.

⁹ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklara bk. Zehebî, 1374: IV, 1258; Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Subkî, 1383/1964: VII, 77; İbn Kesîr, 1419/1998: XVI, 262.

¹⁰ Diğer kaynak için bk. Dâvûdî, 1403/1983: I, 162.

¹¹ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. Dâvûdî, 1403/1983: I, 161-162; 'Aliyyü'l-Kârî, 1422/2001: I, 12; Kâtib Çelebi, ty: II, 1221.

¹² Kâtib Çelebi, ty: II, 1498-1499.

¹³ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. İbn Hallikân, 1398/1978: II, 137; Zehebî, 1374: IV, 1257; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 311; İbn Tağrıberdî, 1413/1992: V, 219.

¹⁴ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. Zehebî, 1402/1982: XIX, 440; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 311; İbn Tağrıberdî, 1413/1992: V, 219; Suyûtî, 1396/1976: 50; Dâvûdî, 1403/1983: I, 161; Kâtib Çelebi, ty: I, 599.

¹⁵ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. Kâtib Çelebi, ty: I, 195; Kehhâle, 1376/1957: I, 644.

Mesâbihü's-Sünne (İbn Hallikân, 1398/1978: II, 136),¹⁶ *Mu'cemu's-Şuyûh* (Kâtib Çelebi, ty: II, 1735; Bağdâdî, 1955: I, 312), *Şerhu'l-Câmî li't-Tirmizî* ('Aliyyü'l-Kârî, 1422/2001: I, 12), *Şerhu's-Sünne* (Yâkût el-Hamevî, 1955: I, 468).¹⁷

Kıraat İlmiyle İlgili Eseri: *el-Kifâye fi'l-Kirâe* (Kâtib Çelebi, ty: II, 1499; Bağdâdî, 1955: I, 312; Eroğlu, 2002).

Tefsir İlmiyle İlgili Eseri: *Me'âlimu't-Tenzîl* (Yâkût el-Hamevî, 1955: I, 468).¹⁸

1. BEGAVÎ TEFSİRİNDE KIRAATLER

Kıraatler, Kur'an'ın anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı âlimler kimi zaman âyetin mana ve delaletini tespit ederken kimi zaman da takdir edilen anlamı temellendirirken kıraatlere müracaatta bulunmuştur. Bu türden atıflara Begavî'nin tefsirinde de rastlanmaktadır. Begavî'nin kıraat alanına özel bir ilgisinin bulunması ve kıraatle ilgili *el-Kifâye fi'l-Kirâe* adlı müstakil bir eser kaleme almış olması, onun kıraatlere yönelik atıflarını daha da anlamlı kılmaktadır. Öte yandan Begavî, kıraat tarihinde on'lu sistemin (kıraat-i aşere) yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim Zerkeşî "Muhakkikler üç kıraat imamını yedi kıraat imamına katmışlardır. Begavî de bu muhakkiklerden birisidir. Tefsirinde yedi kıraat imamına Ebû Ca'fer el-Medenî, Yakûb ve Halef'i katmıştır" (Zerkeşî, ty: I, 330) demek suretiyle kıraat-i seb'a'ya üç kıraatin daha ilave edilmesiyle makbul kıraatlerin sayısının on'a çıkarılmasında ve on'lu sistemin yerleşmesinde Begavî'nin etkin bir role sahip olduğuna işaret etmiştir. Kıraat alanına olan bu vukûfiyeti ve yetkinliği sebebiyledir ki müfessirin biyografisini yazanlar onun "mukrî" vasfına atıf yapmadan geçememiştir (Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; İbnü'l-Cezerî, ty: I, 44; 'Aliyyü'l-Kârî, 1422/2001: I, 10).

1.1. Begavî'nin Kıraatteki Kaynakları

Begavî, kıraat kaynaklarıyla ilgili olarak tefsirinin mukaddimesinde kıraat silsilesini şu şekilde vermiştir: Begavî→Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Mukrî el-Mervezî→Ebû Kâsım Tâhir b. Ali es-Sayrafî→İbn Mihrân. Buna göre Begavî'nin kıraat kaynakları İbn Mihrân'ın *Kitâbu'l-Ğâye*'sine dayanmakta olup kıraat-i aşere imamları olarak bilinen şu meşhur kurrânın kıraatlerini içermektedir: Medine kıraat imamlarından Ebû Ca'fer ve Nâfi b. Abdurrahmân; Mekke kıraat imamı Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr ed-Dârî; Şâm kıraat imamı Ebû İmrân Abdullâh b. Âmir; Basra kıraat imamları Ebû Amr b. el- A'la ve Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshak; Kûfe kıraat imamları Ebû Bekr Âsım b. Ebû Necûd, Hamza b. Ebî Habîb ve Ali b. Hamza el-Kisâî (Begavî, 1409: I, 37). Begavî, bir kıraatin makbul olabilmesinin en temel şartının sened itibariyle sahih olması ve onun Hz. Peygamber (sav)'e kadar gitmesi olduğu gerçeğinden hareketle Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Mukrî el-Mervezî'den hem tilâvet hem de rivâyet yoluyla aldığı bu kıraatlerin sahabeye kadar giden isnad zincirlerini vermiştir.¹⁹ Begavî'nin bu açıklamalarında

¹⁶ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. Zehebî, 1402/1982: XIX, 440; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Subkî, 1383/1964: VII, 75; İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 311; İbn Tağrıberdî, 1413/1992: V, 219; Suyûtî, 1396/1976: I, 50; Dâvûdî, 1403/1983: I, 161.

¹⁷ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. İbn Hallikân, 1398/1978: II, 136; Zehebî, 1374: IV, 1257; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; Subkî, 1383/1964: VII, 75; İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 311; İbn Tağrıberdî, 1413/1992: V, 219; Suyûtî, 1403/1983:457; Dâvûdî, 1403/1983: I, 161.

¹⁸ Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar için bk. İbn Hallikân, 1398/1978: II, 136; Zehebî, 1402/1982: XIX, 439-440; Safedî, 1420/2000: XIII, 41; Yâfi'î, 1417/1997: III, 162; Subkî, 1383/1964: VII, 75; İbn Kâdî Şuhbe, 1399/1979: I, 311; İbn Tağrıberdî, 1413/1992: V, 219; Suyûtî, 1403/1983:457; Dâvûdî, 1403/1983: I, 161.

¹⁹ Ebû Ca'fer kıraati Abdullâh b. Abbâs, Ebû Hüreyre ve bu ikisi dışındaki bazı sahabe üzerinden Übey b. Ka'b'a dayanmaktadır. Nâfi kıraati Ebû Ca'fer, Abdurrahmân b. Hüzmüz el-A'rec, Şeybe b. Nisâh ve daha başka tabiün âlimleri üzerinden Ebû Hüreyre'ye; onun üzerinden de Übey b. Ka'b'a dayanmaktadır. İbn Kesîr kıraati, Mücâhid b. Cebr üzerinden İbn Abbâs'a; onun üzerinden de Übey b. Ka'b'a dayanmaktadır. Ebû Amr kıraati, Mücâhid b. Cebr ve Saîd b. Cübeyr üzerinden İbn Abbâs'a, onun üzerinden de Übey b. Ka'b'a dayanmaktadır. İbn Âmir kıraati Muğîre b. Şu'be üzerinden doğrudan Hz. Osman'a dayanmaktadır. Âsım kıraati Abdurrahmân b. es-Sülemî üzerinden Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Hamza kıraati Abdurrahmân b. Ebî Leylâ ve Humrân b. A'yân üzerinden Hz. Ali'ye, A'meş ve Yahyâ b. Vessâb üzerinden de Abdullâh b. Mesûd'a dayanmaktadır. Kisâî kıraati Hamza'dan almıştır, dolayısıyla

dikkati çeken en önemli husus, dokuz kıraat imamının senedlerini zikretmesi, gelenekte kıraat-i aşere içerisinde onuncu sırada yer verilen Halef'in kıraatine değinmemiş olmasıdır. Bunun muhtemel sebebi olarak Halef'in Kûfe kıraat imamlarından olması, kıraatinin de Kûfelilerin kıraatinden farklı olmaması gösterilebilir. Nitekim Dimyâtî bu duruma şu şekilde işarette bulunmuştur: “Begavî tefsirinde meşhur yedi kurrânın kıraatinin yanı sıra Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraatinin okunmasının câiz olduğu yönünde bir ittifakı nakletmiş; ancak Halef'i zikretmemiştir. Çünkü Halef'in kıraatini Kûfe ekolünün kıraatinden çıkarmamıştır. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* adlı eserinde bu yönde bir tetkikte bulunmuştur” (Dimyâtî, 2011: 8). Bu bağlamda şunu da ifade etmek gerekir ki Begavî'nin kaynak olarak İbn Mihrân'ı esas almasının nedeni İbn Mihrân'ın on kıraate (kırâât-ı aşere) dair kaleme alınan ilk eserin müellifi olması gösterilebilir. Bilindiği üzere İbn Mihrân *el-Ğâye fi'l-Kırâati'l-'Aşr* adlı eserinde, İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'da yer verdiği yedi kıraate Ebû Ca'fer, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de ilave etmiş, böylece on imamın kıraatini bir araya getirmiştir. Bu uygulamanın kabul görmesiyle birlikte İbn Mücâhid'le birlikte şöhret bulan yedi'li sistemin yerini İbn Mihrân'ın on'lu sistemi almıştır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l- Kırâati'l-'Aşr*'ı gibi sonraki eserlerde daha ziyade bu sisteme bağlı kalınması, İbn Mihrân'ın kıraat tarihindeki önemini ve yerini göstermesi bakımından kayda değerdir.²⁰

Begavî'nin kıraatteki en temel kaynağı İbn Mihrân olmakla birlikte, özellikle zikrettiği kıraatlerle ilgili gerçekleştirdiği değerlendirmelerinde birtakım kaynaklardan yararlanma yoluna gittiği görülmektedir. Bu çerçevede en çok istifade ettiği isimlerin Halîl b. Ahmed (Begavî, 1409: V, 431), Sibeveyh (Begavî, 1409: III, 186), Ebû Übeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (Begavî, 1409: I, 53; II, 33), Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ (Begavî, 1409: I, 324; V, 431), Ebû Hâtim es-Sicistânî (Begavî, 1409: II, 119-120), Müberred (Begavî, 1409: II, 120; VII, 130), Ahfeş (Begavî, 1409: II, 51; VI, 125), Zeccâc (Begavî, 1409: VII, 70; VIII, 545) olduğu görülmektedir.

1.2. Begavî'nin Kıraatleri Nakil Yöntemi

Begavî tefsirinde özellikle on'lu sistem içerisinde yer alan kıraatlere atıfta bulunma yoluna gittiğinden nakillerinin büyük bölümü -Halef dışındaki- kıraat imamlarından olmuştur. Bu bağlamda Nâfî (Begavî, 1409: I, 101; I, 125), İbn Kesîr (Begavî, 1409: I, 59; I, 85), Ebû Amr (Begavî, 1409: I, 165; III, 161), İbn Âmir (Begavî, 1409: I, 141; I, 142), Âsım (Begavî, 1409: I, 345; III, 238), Hamza (Begavî, 1409: I, 54; I, 106), Kisâî (Begavî, 1409: I, 66; II, 196), Ebû Ca'fer (Begavî, 1409: I, 68; I, 81), Ya'kûb'a (Begavî, 1409: I, 78; III, 135) atıfta bulunmuştur.

Sadece kıraat imamları arasındaki farklılıklara yer vermeyen Begavî, kıraat imamlarından rivâyette bulunan râviler arasındaki okuyuş farklarına da değinmiştir. Bu çerçevede en fazla atıfta bulunduğu râvilerin başında Âsım kıraatinin iki meşhur râvisi olan Hafs (Begavî, 1409: II, 305; III, 188) ile Ebû Bekr b. Şu'be'nin (Begavî, 1409: III, 152; III, 168) geldiği söylenebilir. Bunların dışında Begavî râvilerden Kâlûn (Begavî, 1409: I, 67; I, 205) Verş (Begavî, 1409: I, 335; I, 69) ve Bezzî'ye (Begavî, 1409: I, 332; IV, 125) de atıfta bulunmuştur.

da onun dayanağı Hamza kıraati ile aynıdır. Ya'kûb kıraati Ebû Münzir Sellâm b. Süleyman el-Horasânî üzerinden Âsım'a dayanmakta olup, senedi Âsım kıraatinin senedinin aynısıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Begavî, 1409: I, 37-38.

²⁰ İbn Mihrân'ın anılan eseri üç bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde on kıraat imamları ve râvileri isnadlarıyla birlikte zikredilmiştir. İkinci bölümde mushaf tertibine uyularak on kıraat ile Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin tercihlerine göre surelerdeki kıraat vecihleri gösterilmiş, idğam, imâle ve hemze bahisleri işlenmiştir. Üçüncü bölümde isti'âze ve besmeledeki kıraat farklılıkları ile Kuteybe b. Mihrân'ın Kisâî'den naklettiği imâleler ele alınmıştır. Eser, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kuhundiz tarafından *Şerhü'l-Ğâye* adıyla şerhedilmiş olup bu çalışmanın ilk kısmı Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de ikinci kısmı ise Beyrût'ta Barudiyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin daha sonra el-Kirmânî tarafından yapılan şerhinin Tahran'da Ali Asgar Hikmet Kütüphanesi'nde bulunduğu belirtilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin isnâd-ı âlî ile okuduğu kıraat kitapları ve Begavî'nin *Me'âlimu't-Tenzil* adlı tefsirinde kullandığı kaynaklar arasında yer alan, Kazvin, Hemedan, Irak, Şam ve Mısır'da uzun süre ders kitabı olarak okutulan bu eser Muhammed Gıyas el-Canbaz'ın tahkikiyle yayımlanmıştır. Eroğlu, 1999: XX, 199-200.

Begavî kimi zaman kıraat imamlarına ve râvilerine ismen atıfta bulunurken kimi durumda “el-cumhur/çoğunluk” veya “el-ma’rûfe/bilinen” şeklindeki isim ve sıfatlarla nispette bulunmaktadır. Begavî’nin “cumhur/çoğunluk”²¹ tabiri ile Ebû Bekr dışındaki kıraat-i aşere (on’lu sistem) imam ve râvilerini kastettiği anlaşılmaktadır. Müfessir, kıraatlerle ilgili “el-ma’rûfe/bilinen” (Begavî, 1409: I, 101; I, 129) sıfatını ise sahabe ve tabiûna ait şâz kıraatlerin karşıtı anlamında “on kıraat imamına ait kıraatler” için kullanmıştır.

Begavî, kimi zaman da kıraatleri Hicaz,²² Irak,²³ Kûfe,²⁴ Mekke,²⁵ Medine,²⁶ Basra²⁷ ve Şâm²⁸ gibi bölge ve şehir isimlerine nispet ederek nakletmiştir. Begavî’nin bu bölge ve şehir isimleriyle kastettiği, bunlarla özdeşleşmiş ve ekol olarak tanımlanacak kıraat-i aşere imamlarıdır. Nitekim Begavî tefsirinin mukaddimesinde “Nâfi ve Ebû Ca’fer Medine’de, İbn Kesîr Mekke’de, İbn Âmir Şâm’da, Ebû Amr ve Ya’kûb Basra’da, Âsım, Hamza ve Kisâi Kûfe’de” şeklindeki ifadelerle bu kıraat imamlarının özdeşleştiği şehirleri zikretmiştir (Begavî, 1409: I, 37).

Müfessir, tefsirinde Abdullâh b. Abbâs,²⁹ Abdullâh b. Mesûd,³⁰ ve Übey b. Ka’b³¹ başta olmak üzere Ömer b. el-Hattâb,³² Ali b. Ebî Tâlib³³ ve Hz. Âişe³⁴ gibi birçok sahabenin kıraatine de önem vermiş ve yer yer onlardan nakillerde bulunmuştur. Begavî, genellikle sahabeye atıfta bulunarak naklettiği okuyuşları anlamı desteklemek amacıyla kullanmıştır.

Begavî’nin Hz. Peygamber’in hadislerini, sahabenin görüşlerini önemseddiği gibi tabiûnun da âyetlerle ilgili yorum ve düşüncelerini dikkate aldığı ve ilgili yerlerde onların görüşlerine yer verdiği görülmüştür. Meseleye kıraat açısından bakıldığında aynı durum söz konusudur. Begavî tefsirinde İbn Muhaysin,³⁵ Hasan-ı Basrî,³⁶ A’meş,³⁷ Mücâhid,³⁸ Saîd b. Cübeyr,³⁹ İkrime,⁴⁰ Katâde,⁴¹ A’rec,⁴² Talha bin Musarrıf,⁴³ Nasr b. Âsım,⁴⁴ Ebû Recâ el-Utâridî,⁴⁵ Âsım el-Cahderî⁴⁶ gibi tabiûn âlimlerinin kıraatlerine yer vermiştir. O, kıraatleri naklederken imam mushafı dışındaki mushaflara atıfta bulunarak yer vermiştir. Bu mushafları bazen sahabeye (Begavî, 1409: III, 51; IV, 80) bazen de bölge ve şehirlere (Begavî, 1409: II, 246; III, 274) nispet etmiştir.

²¹ Begavî, “قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ” “Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz” (A’râf 7/38) âyetinde geçen “لَا تَعْلَمُونَ” ifadesini cumhurun yukarıda geçtiği gibi ikinci çoğul şahıs kipinde okuduğunu ifade etmiş, İmam-ı Âsım’ın ilk râvisi olan Ebû Bekr b. Şu’be’nin “لَا تَعْلَمُونَ” şeklinde üçüncü çoğul şahıs kipinde okumak suretiyle cumhurun dışında kaldığını belirtmiştir. Begavî, 1409: III, 228.

²² Begavî, 1409: II, 217; III, 267.

²³ Begavî, 1409: VII, 214; VII, 300.

²⁴ Begavî, 1409: II, 159; II, 199.

²⁵ Begavî, 1409: I, 121; VII, 118.

²⁶ Begavî, 1409: I, 99; I, 102.

²⁷ Begavî, 1409: I, 94; I, 290.

²⁸ Begavî, 1409: II, 246; VII, 130.

²⁹ Begavî, 1409: I, 120; I, 129.

³⁰ Begavî, 1409: II, 27; II, 33.

³¹ Begavî, 1409: I, 117; II, 139.

³² Begavî, 1409: VIII, 117.

³³ Begavî, 1409: VII, 287.

³⁴ Begavî, 1409: IV, 286; V, 281.

³⁵ Begavî, 1409: IV, 115; IV, 178.

³⁶ Begavî, 1409: I, 129; II, 119.

³⁷ Begavî, 1409: II, 54; II, 311.

³⁸ Begavî, 1409: I, 345; II, 25.

³⁹ Begavî, 1409: III, 36-37; VI, 177.

⁴⁰ Begavî, 1409: I, 352; IV, 15.

⁴¹ Begavî, 1409: III, 260.

⁴² Begavî, 1409: I, 120; III, 169.

⁴³ Begavî, 1409: VII, 454; VIII, 152.

⁴⁴ Begavî, 1409: V, 417.

⁴⁵ Begavî, 1409: I, 126; VI, 177.

⁴⁶ Begavî, 1409: VI, 177; VII, 428.

Eserinde genel olarak kıraat farklılıklarını naklederken kime ait olduğunu (isnadını) belirten müfessir, bazen de bu hususu kapalı geçmekte ve kıraatin nispetini belirtmeden temrîz⁴⁷ sîgasıyla vermektedir. Bu şekilde naklettiği kıraatlerin sayısı çok azdır (Begavî, 1409: IV, 199; VI, 277; VIII, 10). Bu durum Begavî'nin kıraatleri naklederken isnadlarıyla birlikte zikretmeye önem verdiğini göstermektedir. Begavî'nin “قرئ” lafzını kullanarak aktardığı kıraatler incelendiğinde bu lafzı şâz kıraatlerin dışında sahih kıraatleri belirtmede kullandığı da görülmüştür. Buna göre Begavî bu kalıbı zayıflık alameti olarak görmemiştir.⁴⁸

2. BEGAVÎ'NİN KIRAATLERİ ELE ALIŞ TARZI

2.1. Sadece Kıraati Nakletmekle Yetinmesi

Begavî, bazen sadece kıraatleri nakletmekle yetinmiş ve kıraatle ilgili tevcih, tercih gibi kelimelerin irab, iştikak ve bunlara göre ifade ettiği anlamlarıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.⁴⁹ Sözelimi Begavî, “وما جعل أرواحكم الاّهي تُظَاهرونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ” “Kendilerine zihâr yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır.” (Ahzâb 33/4) âyetinde geçen “تُظَاهرونَ” fiili ile ilgili sadece kıraati nakletmekle yetinmiştir. Onun aktarımına göre bu fiili Âsım “تُظَاهرونَ” şeklinde “ظ” harfinden sonra elif, “ت” harfini zammeli ve “ه” harfini kesreli ve şeddetsiz olarak okumuştur. Hamza ve Kisâî ise “تُظَاهرونَ” şeklinde “ت” ve “ه” harflerini fethalı ve şeddetsiz olarak okumuşlardır. İbn Âmir ise “ت” ve “ه” harflerini fethalı ve “ظ” harfini de şeddeli olarak “تُظَاهرونَ” şeklinde okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise “تُظَاهرونَ” şeklinde “ت” ve “ه” harflerini fethalı ve kendinden sonra elif bulunmayan şeddeli “ظ” harfi ile okumuşlardır⁵⁰ (Begavî, 1409: VI, 317).

2.2. Kıraatlerin Tevcihini Yapması

Tevcih, kıraatlerin temellendirilmesini ifade eden kavramlardan biridir. “وجه” “vech” kelimesi tef'îl kalıbından mastar olup “birini şerefli kılmak, birini bir yere yönlendirmek, dikkatini bir şeye vermek, yön vermek” anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, tsz: V, 3262). Kıraat eserlerinde “vech” kelimesi kıraatin anlamı veya takdiri ve dilsel dayanağı olarak kullanılmaktadır ki bu bir anlamda hücceti karşılamaktadır. Bundan dolayı tevcih kavramının ihticâc ile aynı anlamı ifade ettiği belirtilmektedir. Nitekim ihticâc kaynaklarında bu kelimenin “tevcihü'l-kıraat” şeklinde yer alması bunun en önemli kanıtıdır (Dağ, 2011: 366).

Sadece kıraatleri nakletmekle yetinmeyen Begavî, bazen de onları temellendirmek için birtakım metotlar kullanmış ve kıraatleri bu çerçevede incelemiştir. Kıraatleri âyetlerden, Hz. Peygamber'in sözlerinden, mushaf hattından, sahabe ve tabiûnun okuyuşlarından, Arap şiirinden, kelimelerinden ve lehçelerinden delil getirerek desteklemiştir. Begavî'nin istişhad amacıyla kullandığı bu temellendirmeleri, kıraatlerle birlikte nasıl ele aldığı birer örnekle incelemeye çalışılacaktır.

2.2.1. Kıraatlerin Tevcihinde Âyetlerle İstidlâlde Bulunması

Begavî'nin kıraatleri temellendirmek için kullandığı metotlardan birisi âyetlerin şahitliğine başvurmak şeklindedir. O, âyetlerden delil getirerek kıraatlerin tevcihini yaparken bazen âyetin siyak ve sibakından bazen de diğer âyetlerdeki kullanımlarından örnekler vermiştir.⁵¹ Müfessirin nakline göre “إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُبَدِّلَكُمْ رَبُّكُمْ بِقَلْبَةٍ آخَرٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزِلِينَ” “Hani sen mü'minlere, “Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?” diyordun.” (Âl-i İmrân

⁴⁷ “قرئ”, “زوي”, “نقل” ve “قيل” gibi, aktarılan bir bilginin, çeşitli nedenlerle zayıf olduğuna işaret eden ifadeye temrîz sîgası denir. (Ahatlı, 2011: XL, 433-434)

⁴⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Saylan, Nesrişah, *Kıraat Açısından Begavî Tefsiri*, Tezmer Yay., Kayseri, 2015.

⁴⁹ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bk. Begavî, 1409: I, 71; 2, 118.

⁵⁰ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bk. (İbn Mücâhid, 1119: 519; İbnü'l-Cezerî, ty: II, 347; Dimyâtî, 2011: 451-452)

⁵¹ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilen örnekler için bk. Begavî, 1409: I, 117; 2: 39.

3/124) âyetinde geçen “مُنزَلٍ” kelimesini İbn Âmir şeddeli olarak “مُنزَلٍ” şeklinde okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise “ز” harfini şeddesiz olarak “مُنزَلٍ” şeklinde okumuşlardır. Begavî sadece bu kelime ile ilgili kıraat farklılığını nakletmekle yetinmemiş her iki okuyuşun tevcihini âyetten delil getirerek yapmıştır. Begavî birinci okuyuşun tevcihini “وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ” “Biz onlara melekleri de indirseydik” (En’âm, 6/111) âyetiyle yapmıştır. İkinci okuyuşun temellendirmesini de “وَأَنْزَلْنَا جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا” “Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi” (Tevbe 9/26) âyetleriyle yapmıştır. Bu âyetlerde de “أَنْزَلٌ” ve “وَأَنْزَلٌ” şeklinde “ز” harfi şeddesiz olarak gelmiştir⁵² (Begavî, 1409: II, 100).

2.2.2. Kıraatlerin Tevcihinde Hz. Peygamber’in Sözleriyle (Hadisleriyle) İstidlâlde Bulunması

Begavî, Hz. Peygamber (sav)’in sözlerinden delil getirerek de kıraatlerin temellendirmesini yapmıştır. Bu metotta önce kıraatleri ve ilgili vecihleri zikretmiş, daha sonra ise Hz. Peygamber’in sözlerinden delil getirerek bu vecihleri izaha çalışmıştır. Begavî’nin nakline göre “إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ” “Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, sözler ise daha düzgün ve açıktır.” (Müzzemmil 73/6) âyetinde geçen “وَطَئًا” kelimesini İbn Âmir ve Ebû Amr “وَطَئًا” şeklinde “و” harfini esreli ve “ط” harfinden sonra elif harfiyle okumuşlardır. Bu kıraate göre kelime “anlaşma, muvafakat etme” anlamına gelmektedir. Begavî, kelimenin bu anlamda kullanılmasına Arap kelimelerinden örnekler vermiştir. Onun ifadesine göre kişi biriyle anlaşırken “وَاطَأْتُ فُلَانًا مَوَاطَاةً وَوَطَئًا” “Falanca ile uyum sağladım, anlaştım” demektir. Buna göre âyetin anlamı “kalb, göz, kulak ve dil arasındaki uyum gecenin vakitlerinde gündüzden daha ileri derecededir” şeklinde olur. Diğer kıraat âlimleri ise “وَطَئًا” şeklinde “و” harfini fethalı ve “ط” harfini sâkin olarak okumuşlardır. Buna göre âyet “gece namaz kılmak gündüz kılmaktan daha ağırdır” anlamına gelir. Çünkü gece uyuma, rahat etme ve dinlenme zamanlarıdır. Begavî Hz. Peygamber’in “اللهم اشدد وطأتك على مضر” “Allah’ım, Mudar üzerindeki baskını daha da artır” şeklindeki hadisinde de kelimenin bu anlamda kullanıldığını belirtmiş, hadisin söz konusu kıraatle paralellik arz ettiğini söylemiştir⁵³ (Begavî, 1409: VIII, 253). Burada şunu da belirtmek gerekir ki müfessirin Ebû Amr ve İbn Âmir’e atıfta bulunarak verdiği okuyuş kaynaklarda bunlarla beraber on dört kıraat âlimlerinden olan Yezîdî, Hasan-ı Basrî ve A‘meş’e nispet edilerek verilmiştir (İbn Mücâhid, 1119: 658; İbnü’l-Cezerî, ty: II, 392-393; Dimyâtî, 2011: 561). Bu durum Begavî’nin kıraat-i aşere içerisinde yer alan okuyuşları nakletmekle yetindiğini göstermektedir.

2.2.3. Kıraatlerin Tevcihinde Mushaf İmlâsıyla İstidlâlde Bulunması

Kıraatlerin temellendirilmesinde mushaf imlâsıyla istidlâlde bulunmak, Begavî’nin kıraatleri desteklemek için kullandığı metotlar arasındadır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Begavî kıraatlerin tevcihinde mushaf hattına önem vermiştir. Nitekim o, tefsirinin mukaddimesinde “Sahabenin üzerinde icma’ ettiği imam mushafa uyan kıraatleri almak, sahabe ve tabiûnun halefi durumundaki meşhur kıraat imamlarının mushaf hattına uyan kıraatlerini alıp okumak, korumak ve onu terk etmemek de insanların kulluk vazifelerindedir” şeklindeki ifadeyle bunu açıkça ortaya koymaktadır (Begavî, 1409: I, 37).⁵⁴ Bu durum onun kıraatlerden mushaf hattına uygun olan kıraatlerin okunmasını, korunmasını ve terk edilmemesini kulluk vazifesi olarak gördüğünü ortaya

⁵² Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bkz. (İbn Mücâhid, 1119: 215; İbnü’l-Cezerî, ty: II, 242; Râzî, 1981: VIII, 234; Kurtubî, 2006: V, 300; Dimyâtî, 2011: 228)

⁵³ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bk. Fârisî, 1991: VI, 335; Mekki b. Ebî Tâlib, 1997: II, 344-345; Râzî, 1981: XXX, 176; Kurtubî, 2006: XXI, 328-329)

⁵⁴ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bk. İbn Mücâhid, 1119: 435; İbnü’l-Cezerî, ty: II, 326; Dimyâtî, 2011: 397.

koymaktadır. Begavî'nin nakline göre Hac 22/23⁵⁵ ve Fâtır 35/33⁵⁶ âyetlerinde geçen “لَوْلَا” kelimesini Medine ekolü ve Âsım mansûb okumuşlardır. Yakûb, Hac 22/23. âyetinde onlara muvafakat etmiştir. Begavî, mushaf imlâsında kelimenin “elif” ile yazılmasını delil getirerek bu kıraatin tevcihini yapmıştır. Diğer kıraat âlimleri ise âyetin sibakında geçen “مِنْ دَهَبٍ” ifadesine atfen mecrûr okumuşlardır⁵⁷ (Begavî, 1409: V, 375). Görüldüğü üzere Begavî kıraati nakletmekle yetinmemiş bu kıraatlerin temellendirmesini de yapmıştır. Onun bu temellendirmede mushaf imlâsını esas aldığı görülmektedir.⁵⁸

2.2.4. Kıraatlerin Tevcihinde Sahabenin ve Tabiûnun Okuyuşlarıyla İstidlâlde Bulunması

Sahabe ve tabiûnun okuyuşlarından delil getirmek de Begavî'nin kıraatleri istişhâd için kullandığı metotlardandır. Bu metotta Begavî kıraati okuyanlara nispet ettikten sonra “دليله قراءة عبد الله” “Bu, Ali ve Hasan'ın kıraatidir”, “وهي قراءة علي والحسن”, “Bunun delili Abdullâh b. Mesûd'un kıraatidir”, “بن مسعود”, “ومن حجته قراءة ابن مسعود”, “Bunun delili İbn Mesûd'un kıraatidir”, “واعتبروا بقراءة أبي”, “Übey'in kıraatine itibar ettiler” vb. ifadelerle kıraatin tevcihini yapmıştır. Sözelimi müfessir, “هَذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ” “İşte bu durumda velayet yalnızca hak olan Allah'a mahsustur” (Kehf 18/44) âyetinde geçen “الْحَقِّ” kelimesi ile ilgili kıraati nakledeken sahabeden Übey'in kıraatinden delil getirerek vermiştir. Begavî'nin aktarımına göre “الْحَقِّ” kelimesini Ebû Amr ve Kisâî “الْوَلَايَةُ” lafzının sıfatı olarak merfû okumuşlardır. Begavî, on'lu sistem içerisinde yer alan bu kıraati (İbn Mücâhid, 1119: 392; İbnü'l-Cezerî, ty: II, 311; Dimyâtî, 2011: 367) Übey'in “هَذَاكَ الْوَلَايَةُ الْحَقِّ لِلَّهِ” şeklindeki okuyuşuyla desteklemiştir. Diğer kıraat âlimleri ise Allah lafzının sıfatı olarak mecrûr okumuşlardır. Begavî bu kıraatin tevcihini de “ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ” “Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler.” (En'âm 6/62) âyetinden delil getirerek yapmıştır. Nitekim bu âyette geçen “الْحَقِّ” kelimesi Allah lafzının sıfatı olarak mecrûr okunmuştur (Begavî, 1409: V, 173). Burada görüldüğü üzere Begavî kıraati nakletmekle yetinmemiş kıraatlerin temellendirmesini âyetten ve sahabenin okuyuşundan delil getirerek yapmıştır.

Konuyla ilgili başka bir örnek “إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا” “Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır.” (Tevbe 9/37) âyetinde geçen “يُضَلُّ” fiili ile ilgili kıraat farklılığıdır. Begavî'nin aktarımına göre Hamza, Kisâî ve Hafs “يُضَلُّ” şeklinde “ي” harfini zammeli ve “ض” harfini fethalı olarak okumuşlardır. Begavî, bu fiilin meçhul okuyuşunun delilini, âyetin devamında gelen “زَيْنٌ لَهُمْ سِوَىٰ أَعْمَالِهِمْ” “Amellerinin kötülüğü kendilerine süslenip güzel gösterildi” ifadesinde geçen “زَيْنٌ” lafzının meçhul olmasıyla açıklamıştır. Ya'kûb “يُضَلُّ” şeklinde “ي” harfini zammeli ve “ض” harfini kesreli olarak okumuştur. Begavî kıraat-i aşere içerisinde yer alan bu okuyuşu tabiûn âlimlerinden Hasan-ı Basrî ve Mücâhid'in okuyuşuyla delillendirmiştir. Bu kıraate göre anlam “kâfirler onunla şaşırırlar, saptırırlar” demek olur. Diğer kıraat âlimleri ise “يُضَلُّ” şeklinde “ي” harfini fethalı ve “ض” harfini kesreli olarak okumuşlardır. Bu

⁵⁵ “إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُجْلُونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلَوْلَا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ” “Şüphesiz Allah, iman edip salih ameller işleyenleri içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacak, orada altından bileziklerle, incilerle süsleneceklerdir. Oradaki giysileri ise ipektir.”

⁵⁶ “جَنَّاتٍ عَذْنٌ يَدْخُلُونَهَا يُجْلُونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلَوْلَا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ” “Onlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir.”

⁵⁷ “لَوْلَا” kelimesinin mecrûr okunması bazı kaynaklarda “مِنْ أَسَاوِرَ” ifadesinin lafzına atfetmesiyle açıklanmıştır. bk. Taberî, 2001: XVI, 499; Zeccâc, 1408/1988: III, 419-420; Fârisî, 1991: V, 268; Mekki b. Ebî Tâlib, 1997: II, 117-118; Dimyâtî, 2011: 397.

⁵⁸ Konuyla ilgili olarak Begavî'nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bk. Begavî, 1409: I, 54; II, 20; III, 149.

kıraate göre anlam “Kâfirler onunla sapıtırlar” şeklindedir (Begavî, 1409: IV, 47).⁵⁹ Bu örnekte Begavî, kıraatin tevcihini tabiûndan Hasan-ı Basrî ve Mücâhid’in okuyuşuyla desteklemiştir.

2.2.5. Kıraatlerin Tevcihinde Arap Şiiri ve Kelamına Atıfta Bulunması

Begavî, kıraatlerin temellendirmesini bazen Arap şiirinden ve kelamından (nesir) delil getirerek yapmıştır.⁶⁰ Sözelimi o, “حُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ” “O hâlde sen de onlardan yüz çevir. Onlar, o davetçinin bilinmedik bir şeye çağırıldığı gün, gözleri düşmüş bir hâlde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar.” (Kamer 54/7) âyetinde geçen “حُشَّعًا” kelimesi ile ilgili kıraat farklılığını nakledeken Arap şiiri ve kelamından örnekler vererek kıraatin tevcihini yapmıştır. Müfessirin nakline göre Ebû Amr, Ya’kûb, Hamza ve Kisâî bu kelimeyi tekil olarak “حاشعًا” şeklinde okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise çoğul olarak “ح” harfini zammeli ve “ش” harfini şeddeli olarak “حُشَّعًا” şeklinde çoğul okumuşlardır.⁶¹ Begavî bu kıraati ism-i fâillerin çoğul isimlerden önce geldiklerinde tekil, çoğul, müzekker ve müennes olmalarının câiz olduğu şekilde nahiv kuralıyla açıklamıştır. Bunu da “مررت برجال حسنٍ أوْجُهُمْ وحسنة أوْجُهُمْ وحسان أوْجُهُمْ” “Yüzü güzel olan adamlara uğradım” şeklindeki Arap kelamı ve “ورجالٍ حسنٍ أوْجُهُمْ من إباد بن نزار بن معد” “Ve İyad b. Nizar b. Mead oğullarından güzel yüzlü genç delikanlılar.” şeklindeki Arap şiirinden delil getirerek temellendirmiştir (Begavî, 1409: VII, 427). Bu durum müfessirin aynı zamanda kıraatlerden Arap dilindeki çeşitli kullanımlara işaret etmek için faydalandığını, Arap dilinin ifade ve üslup özelliklerini esas aldığı göstermektedir. Böylece Begavî kıraatleri nakledeken kıraat-tefsir ilişkisine işaret etmenin yanı sıra, kıraat-Arap dili bağına da temas etmiştir.

2.2.6. Kıraatlerin Tevcihinde Lehçe Farklılıklarına Atıfta Bulunması

Müfessirin kıraatleri desteklemek için kullanmış olduğu metotlardan birisi lehçelerden delil getirmesidir. Begavî, bu metotta bazen aktardığı kıraatleri izah ederken bu tür farklı okumaların Kureyş, Hicaz, Temîm ve Huzeyl lehçeleri olduğunu belirtmiş ve lehçe ismini vermiş bazen de lehçe farklılığına dayanan iki ayrı okuma olduğunu belirtmekle yetinmiştir.⁶² Sözelimi Begavî, “وما يُنظَرُ هَؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ” “Bunlar da ancak asla geri kalmayacak korkunç bir ses bekliyorlar” (Sâd 38/15) âyetinde geçen “فَوَاقٍ” kelimesi ile ilgili kıraat farklılığını nakledeken lehçelerden örnek vererek kıraatin tevcihini yapmıştır. Onun nakline göre Hamza ve Kisâî “ف” harfini zammeli olarak “فَوَاقٍ” şeklinde okumuş iken diğer kıraat âlimleri ise fethalı olarak “فَوَاقٍ” şeklinde okumuştur. Begavî, bu kıraat ihtilafının lehçe farklılığından kaynaklandığını, birinci okuyuşun Temîm lehçesi, ikincisinin ise Kureyş lehçesi olduğunu belirtmiştir. Daha sonra müfessir, bu kıraate göre İbn Abbâs, Katâde ve Dahhâk’ın âyet hakkındaki yorumlarına yer vermiştir. İbn Abbâs ve Katâde’ye göre âyet “bu ses onların dönmelerine fırsat vermez” manasına gelmektedir. Dahhâk’a göre ise “فَوَاقٍ” kelimesi “reddetme ve geri çevirme” anlamındadır. Buna göre âyetin anlamı “onlara azab süresinin dolup zamanın geldiğini bildiren bu korkunç ses geldiğinde, onu geri çevirip def edemezler” şeklindedir⁶³ (Begavî, 1409: VII, 74).

⁵⁹ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bk. İbn Mücâhid, 1119: 314; İbnü’l-Cezerî, ty: II, 279; Râzî, 1981: XVI, 59; Kurtubî, 2006: IV, 205-206; Dimyâtî, 2011: 303.

⁶⁰ Konuyla ilgili olarak Begavî’nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bk. Begavî, 1409: I, 160-161; II, 154; III, 140.

⁶¹ Mezkûr âyette geçen “حُشَّعًا” kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı kıraat-i seb’â, aşere ve erbeate aşere içerisinde yer almaktadır. Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Ya’kûb ve Halef tekil olarak “ح” harfini fethalı ve kendinden sonra elif harfi ile “حى” harfini de kesreli olarak “حاشعًا” şeklinde okumuşlardır. On dört kıraat âlimlerinden Yezîdî, A’mêş ve Hasan-ı Basrî de bu şekilde okuyarak onlara muvafakat etmiştir. İbn Kesîr, Nâfî, Âsım, İbn Âmir ve diğerleri cem’ olarak “ح” harfini zammeli ve “ش” harfini şeddeli olarak “حُشَّعًا” şeklinde okumuşlardır. İbn Mücâhid, 1119: 617-618; İbnü’l-Cezerî, ty: II, 380; Dimyâtî, 2011: 524.

⁶² Konuyla ilgili olarak diğer örnekler için bk. Begavî, 1409: VI, 392; VII, 22.

⁶³ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bk. Taberî, 2001: XX, 35-36; Zeccâc, 1408/1988: IV, 323; Fârisî, 1991: VI, 66-67; Kurtubî, 2006: XVIII, 140-141.

2.3. Kıraatler Arasında Tercihle Bulunması

Begavî'nin zikrettiği kıraatler arasında zaman zaman çeşitli deliller ileri sürerek tercihte bulunduğu tespit edilmiştir. Müfessir, genellikle kıraat-i aşere içerisinde yer alan kurrânın çoğunluğunun görüşünü tercih etmiş ve bu tercihinin ifade ederken çeşitli kavramlar kullanmıştır. Bu ifadeler “اختيار/tercih edilendir” (Begavî, 1409: I, 201), “أصح/daha sahih” (Begavî, 1409: VI, 349), “أجود/daha uygun, daha iyi” (Begavî, 1409: IV, 47), “أفصح/daha fasih” (Begavî, 1409: II, 33), “فصيحة/fasih” (Begavî, 1409: I, 296), “أولي/daha uygun” (Begavî, 1409: V, 284), “جيد/iyi” (Begavî, 1409: III, 297) şeklindedir.

Begavî kıraatler arasında tercihte bulunurken bazı deliller ileri sürmüştür. Bu deliller alt başlıklarda birer örnekle incelenmeye çalışılacaktır.

2.3.1. Âyetlerle İstidlâlde Bulunması

Begavî âyetlerin te'vilini ve kıraatlerin tevcihinin yaparken öncelikle diğer âyetlerden örnek getirmiş ve onlarla desteklemiştir. Aynı şekilde o, tercih ettiği kıraatleri de Kur'ân'da geçen diğer örnekleri dikkate alarak âyetlerle delillendirmiştir. Bu bağlamda “وَلْيَكْمِلُوا الْعِدَّةَ” “*Sayıyı tamamlamanız*” (Bakara 2/185) âyetinde geçen “وَلْيَكْمِلُوا” kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı örnek verilebilir. Begavî'nin nakline göre Ebû Bekr “وَلْيَكْمِلُوا” şeklinde “م” harfini şeddeli okumuş iken diğer kıraat âlimleri ise “وَلْيَكْمِلُوا” şeklinde “م” harfini şeddesiz okumuşlardır.⁶⁴ Müfessir, bu iki kıraatten ikinci kıraati “وهو الاختيار” “o tercih edilendir” ifadesiyle tercih etmiştir. Bu kıraatin tercih edilmesine delil olarak da “اليوم أحمَلْتُ لكم دينكم” “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim*” (Mâide 5/3) âyetini getirmiştir. Bu âyette de “أحمَلْتُ” kelimesinde “م” harfi şeddesiz olarak gelmiştir (Begavî, 1409: I, 201). Görüldüğü üzere Begavî tercih ettiği kıraatin temellendirmesini kelimenin başka âyetteki kullanımından delil getirerek yapmıştır.

2.3.2. Kurrânın Çoğunluğunun Görüşüyle İstidlâlde Bulunması

Bir kelimenin farklı kıraat vecihlerinde kâfilerin çoğunluğunun bir kıraati tercih etmesi kıraatler arasında tercih sebebi olarak görülmüştür. Begavî, bazen tercih ettiği kıraatin nedenini kıraat âlimlerinin çoğunluğunun bu görüşte olmasıyla açıklamıştır. Bu durum onun selefe olan bağılılığa gösterdiği önemi ortaya koymaktadır. Begavî, “قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْتَلَى هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” “*Mûsâ ise iyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmişti, dedi*” (İsrâ 17/102) âyetinde geçen “عَلِمْتُ” fiili ile ilgili kıraat farklılığını naklederken tercih ettiği kıraatin nedenini kıraat âlimlerinin çoğunluğunun bu görüşte olmasıyla açıklamıştır. Onun aktarımına göre mezkûr âyette geçen “عَلِمْتُ” fiilindeki “ت” harfini (muhâtab tâ'sını) kıraat âlimlerinin çoğu “عَلِمْتُ” şeklinde fethalı okumuşlardır. Bu kıraate göre hitab Firavun'adır. Kisâf ise “عَلِمْتُ” şeklinde “ت” harfini zammeli okumuştur. Bu kıraate göre bilen kişi ile kastedilen Hz. Mûsâ'dır. Begavî, Hz. Ali'den nakledilen “Firavun Mûsâ'nın hak üzere olduğunu bilmedi. Şayet bilseydi iman ederdi. Fakat Mûsâ onu bildi” şeklindeki rivâyetin buna delil olarak getirildiğini belirtmiştir. İbn Abbâs'a göre ise bilen kişiyle kastedilen Firavun'dur. Çünkü o bildi fakat inadından dolayı inkâr etti. Nitekim bir başka âyette de Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا” “*Kendileri de bunlara yakinen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler*” (Neml 27/14). Begavî'ye göre bu iki kıraatten birinci kıraat mana açısından daha sahihtir. Buna delil olarak da kıraat âlimlerinin çoğunluğunun bu görüşte olmasını getirmiştir. Hz. Mûsâ'nın kendisini bildiğini söyleyerek delil getirmesinin mana açısından da uygun olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Hz. Ali'den böyle bir rivâyetin olmadığını, isnad zincirinde Hz. Ali'den rivâyet

⁶⁴ Bu kıraatle ilgili olarak bk. İbn Mücâhid, 1119: 176-177; İbnü'l-Cezerî, ty: II, 226; Dimyâtî, 2011: 200.

eden kişinin meçhul olduğunu ifade etmiştir. Kisâî dışında diğer kıraat âlimlerinden hiçbirinin bu kıraati tercih etmediğini ve bütün bunların birinci kıraatin daha sahih olduğuna delil olduğunu belirtmiştir⁶⁵ (Begavî, 1409: V, 134).

2.3.3. Sarf ve Nahiv Kurallarıyla İstidlâlde Bulunması

Müfessir, bazen tercih ettiği kıraati lügavî delillerle açıklamıştır. Sözelimi Begavî, “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ” ve “شَتَانُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا” *Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye beslediğiniz kin sizi haddi aşmaya sürüklemesin*” (Mâide 5/2) âyetinde geçen “شَتَانُ” kelimesi ile ilgili kıraat farklılığını naklederken sarf ve nahiv kurallarından delil getirerek kıraatin tercihinin yapıldığını belirtmiştir. Begavî’nin nakline göre İbn Âmir ve Ebû Bekir “شَتَانُ” şeklinde ilk “ن” harfini sâkin okumuş iken diğer kıraat âlimleri ise “شَتَانُ” şeklinde ilk “ن” harfini fethalı okumuşlardır. Begavî bu okuyuşları kıraat âlimlerine nisbet ederek verdikten sonra bu iki okuyuşun lehçe farklılıklarından oluştuğunu söylemiştir. Ayrıca müfessir, mastarların çoğunlukla “فَعْلَانُ” vezniyle gelmesinden dolayı bu iki kıraatten fethalı okuyuşun daha uygun olduğunu belirterek bu iki okuyuş arasında tercihte bulunmuştur. Buna örnek olarak da “الضَّرَبَانُ” “السَّيْلَانُ” “التَّسْلَانُ” kelimelerini vermiştir (Begavî, 1409: IV, 47).⁶⁶ Burada Begavî İbn Âmir ve Ebû Bekir’in dışındaki kıraat âlimlerinin okuyuşunu tercih etmiş ve bunun nedenini de mastarların çoğunlukla “فَعْلَانُ” vezninde gelmesi şeklinde sarf kaidesiyle açıklamıştır.

2.4. Bazı Kıraatleri Eleştiri Konusu Yapması

Kıraatler bazen nahiv ve dil kurallarına, bunların Araplar arasındaki yaygınlığı ve kullanım biçimlerine uymadığı gerekçesiyle tenkit edilmiş ve hatalı bulunmuştur. Çünkü sahih kıraatin şartlarından biri de kıraatin bir vecihle de olsa Arap dilinin kaidelerine uygun olmasıdır. Begavî, kıraatleri naklederken bazen hatalı bulunan, yanlış görülen kıraatlere yer vermiştir. O, genellikle hatalı bulunan kıraatleri “Nahivciler bu kıraat konusunda ihtilafa düştüler ve bunun hatalı bir okuyuş olduğunu söylediler”, “Nahiv ehli, bu kıraati kabul etmedi”, “Ebû Amr bu kıraatin hatalı olduğunu söyledi”, “Âişe bu kıraat kitaptan bir hatadır, dedi”, “Âişe, bu kıraati kabul etmedi” şeklindeki ifadelerle ya nahiv ehline ya da sahabeye atıfta bulunarak kıraatin hatalı olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Bu bağlamda “وَأِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ” *Hani meleklerle, Adem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler*” (Bakara 2/34) âyetinde geçen “لِلْمَلَائِكَةِ” kelimesi ile ilgili kıraat farklılığı örnek verilebilir. Begavî’nin nakline göre Ebû Ca’fer “اسْجُدُوا” kelimesini “ج” harfi zammeli olduğu için “ة” harfini de ona isnaden “لِلْمَلَائِكَةِ” şeklinde zammeli okumuştur.⁶⁸ Müfessir, bu okuyuşu “قَالَ رَبِّ احْكُم” *Rabbim! Hükümünü ver.*⁶⁹ âyetiyle delillendirmiştir. Nitekim âyette geçen “ب” harfi bu sebepten dolayı “قَالَ رَبِّ احْكُم” şeklinde zammeli okunmuştur. Begavî bu kıraati ve tevehhününü zikrettikten sonra nahivcilerin bu kıraati zayıf gördüklerini ve bu okuyuşun yanlış olduğunu ifade ettiklerini belirtmiştir⁷⁰ (Begavî, 1409: I, 81).

2.5. Şâz Kıraatleri Zikretmesi

Şâz kıraat, senedi sahih olmayan okuyuşlara denir (Suyûtî, 1426: II, 505). Begavî, mütevâtir kıraatlerin yanında şâz kıraatlere de yer vermiştir. Bu konuyla ilgili “إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ” *Şüphesiz onların*

⁶⁵ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bk. Ferrâ, 1983: II, 132; Taberî, 2001: XV, 107; Zeccâc, 1408/1988: III, 263; Fârisî, 1991: V, 122; Mekki b. Ebî Tâlib, 1997: II, 52; Râzî, 1981: XXI, 66; Kurtubî, 2006: XIII, 183.

⁶⁶ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bk. İbn Mücâhid, 1119: 242; İbnü'l-Cezerî, ty: II, 253-254; Dimyâtî, 2011: 250.

⁶⁷ Konuyla ilgili olarak Begavî’nin tefsirinde nakledilip de bu çalışmaya alınamayan diğer örnekler için bk. Begavî, 1409: IV, 286; IV, 345; V, 280-282.

⁶⁸ İbn Hâleveyh, bu kıraati şâz olarak zikretmiştir. İbn Hâleveyh, ty: 175.

⁶⁹ Enbiyâ 21/112.

⁷⁰ Bu kıraatle ilgili olarak ayrıca bk. İbnü'l-Cezerî, ty: II, 210; Dimyâtî, 2011: 175.

dönüşü ancak bizedir.” (Ğâşiye 88/25) âyeti örnek verilebilir. Begavî'nin nakline göre bu âyette geçen “إِيَّاهُمْ” kelimesini Ebû Ca'fer “ي” harfini şeddeli olarak “إِيَّاهُمْ” şeklinde okumuştur. Begavî bu okuyuşu naklettikten sonra bu kıraati Zeccâc'tan başkasının câiz görmediğini ve kıraatin şâz olduğunu belirtmiştir (Begavî, 1409: VIII, 411). Görüldüğü üzere Begavî on'lu sistem içerisinde yer alan kurrâdan biri olan Ebû Ca'fer'in kıraatini şâz olarak nitelemiştir. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir husus da müfessirin bu kıraati Zeccâc'tan başkası câiz görmemiştir ifadesiyle çoğunluğun görüşüne önem verdiğini göstermektedir. Konu ile ilgili bir diğer örnek “مُنْكَأً” “وَأَعْتَدَتْ لَهُمْ مَّنْكَأً” “Onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı.” (Yûsuf 12/31) âyetinde geçen “مُنْكَأً” kelimesi ile ilgili kıraat farklılığıdır. Müfessirin aktarımına göre bu kelime şâz kıraatlerde “ت” harfi sâkin olarak “مُنْكَأً” şeklinde okunmuştur (Begavî, 1409: IV, 237). Görüldüğü üzere Begavî naklettiği kıraatin nispetini belirtmeden “وَيَقْرَأُ فِي الشَّوَادِ مُنْكَأً” “Şâz kıraatlerde de “مُنْكَأً” olarak okunmuştur” şeklinde vermiştir.⁷¹ Ayrıca o, bu okuyuşların şâz kıraatlerden olduğunu belirtmiş ama bu kıraatin kimlere nispet edildiğini zikretmemiştir. Burada müfessir ya tefsirinin muhtasar olması için ya da nispeti bilindiği için bu şâz kıraati okuyanlara isnad etmemiş olabilir. Bu durum Begavî'nin bazen şâz kıraati okuyanlara atıfta bulunmadan verdiğini göstermesi bakımından kayda değerdir.

SONUÇ

Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl* adlı tefsirinde kıraatlere çok geniş bir şekilde yer vermektedir. Bu durum hemen hemen her âyette kendini göstermektedir. Begavî'nin kıraatlere yönelik atıflarına bakıldığında bu atıfların genellikle kıraat-i aşere (on'lu sistem) içerisinde yer alan kıraatlerle sınırlı bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Ancak Begavî tefsirinin mukaddimesinde dokuz kıraat imamının senedlerini zikrederek, gelenekte kıraat-i aşere içerisinde onuncu sırada yer verilen Halef'in kıraatine yer vermemektedir. Bunun muhtemel sebebi olarak Halef'in Kûfe kıraat imamlarından olması, kıraatinin de Kûfelilerin kıraatinden farkı olmaması gösterilebilir. Begavî, on'lu sistemin dışında kalan ve bu yönüyle “şâz kıraat” olarak isimlendirilen kıraatleri ise genellikle âyete yüklediği anlam ve delaleti destekleme sadedinde zikretmektedir.

Begavî tefsiri, kıraatleri nitelendirmede oldukça zengin bir kavram içeriğine sahiptir. Bazen kıraatleri okuyuşlarını sahih kabul ettiği on kıraat imamına, râvilere, şâz kıraat imamlarına, sahabeye, tabiûna v.b. ifadelerle okuyanlara atıfta bulunarak vermektedir. Bazen de kıraatleri Haremeyn, Hicaz, Irak, Kûfe, Mekke, Medine, Basra ve Şâm Ekolleri gibi bölge ve şehir isimlerine atıfta bulunarak vermektedir. Bazen de kıraatleri mushafırlara nispet ederek vermektedir. Kıraatleri naklederken kimi zaman okuyuşlarla ilgili herhangi bir bilgi vermeyen Begavî, sadece kıraat âlimlerine atıfta bulunarak zikretmekte kimi zaman da kıraatlerin tevcihini yapmaktadır. Kıraatlerin tevcihinde âyetlerden, Hz. Peygamber'in sözlerinden, mushaf hattından, sahabe ve tabiûnun okuyuşlarından, Arap şiiri ve kelimelerinden delil getirmektedir. Kıraatler arasında tercihe nadiren başvurmaktadır. Ayrıca Begavî, kıraatlerin nahiv ve dil kurallarına, bunların Araplar arasındaki yaygınlığı ve kullanım biçimlerine uymadığı gerekçesiyle tenkit edildiğini ve hatalı bulunduğunu da belirtmektedir. Begavî, kıraat vecihleriyle ortaya çıkan anlam farklılığını açıklayarak farklı kıraatleri siyak ve sibakları ile irtibatlandırmaktadır. Bu şekilde kıraat vecihlerini kendinden önce geçen ifadelerle hem lafız hem de mana bakımından hamlederek bunlara farklı anlamlar vermektedir. Sonuç olarak tefsirinde kıraatlere geniş bir şekilde yer veren Begavî'nin kıraatleri

⁷¹ Mezkûr âyette geçen “مُنْكَأً” kelimesini kıraat-i aşere imamlarından Ebû Cafer hemzesiz ve “د” harfini de tenvili olarak “مُنْكَأً” vezninde “مُنْكَأً” şeklinde okumuştur. Mutavve'î ise “ت” harfi sâkin ve hemzeli olarak “مُنْكَأً” şeklinde okumuştur. Hasan-ı Basrî ise şeddeli ve hemzeden önce ise elif harfi ile “مُنْكَأً” şeklinde okumuştur. Kaynaklarda bu kelime ile ilgili okuyuşlar nakledilmiştir. Bu üç okuyuş da şâz kıraatlerdendir. İbnü'l-Cezerî, ty: II, 295; Dimyâtî, 2011: 331; İbn Hâleveyh, ty: 68.

işleyiş tarzı ve değerlendirmesi onun tefsir, hadis, fıkıh ilminde olduğu gibi kıraat ilminde de yetkin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 'Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, (Thk. Cemal Aytanî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1422/2001.
- Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsaru'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't- Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1955.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Tefsîru'l-Begavî Me'âlimu't-Tenzîl*, (Thk. Muhammed Abdullâh en-Nemîr, Osman Cum'a Dâmiriyye ve Süleyman Müslim el-Harş), Dâru Taybe, Riyâd, 1409.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, (Ter. Abdülhalim en-Neccâr), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1119.
- Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İsam Yay., İstanbul 2011.
- Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1403/1983.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Banna, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbe'ate 'Aşer*, (Thk. Enes Mahrâh), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân, 2011.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîṭ* (Thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvîd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Thk. Süleyman b. Sâlih el-Hazî), Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medîne, 1417/1997.
- Eroğlu, Ali, *el-Kifâye fi'l-Kirâat li'l-Begavî*, Ekev Yay., Erzurum, 2002.
- Fârisî, Ebû Ali el-Hasen b. Abdî'l-Ğaffâr, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'*, (Thk. Bedreddîn Kahvecî, Beşîr Cuvîcâtî), Dâru'l-Me'mûn li't-Tûrâs, Beyrût, 1991.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1983.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullâh Hüseyin b. Ahmed, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, Mektebetü'l-Mütenebbî, Kâhire, ty.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (Thk. İhsan Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrût, 1398/1978.
- İbn Kâdî Şuhbe, Ebûbekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, (Thk. Hâfiz Abdu'l-Âlim Han), Âlimu'l-Kütüb, Beyrût, 1399/1979.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs, *Kitâbü's-Seb' fi'l-Kirâat*, (Thk. Şevkî Dayf), Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1119.
- İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Yûsuf el-Atabekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulukî Mısır ve'l-Kâhire*, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1413/1992.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali, *en-Neşr fi'l- Kirâati'l-'Aşr*, (Thk. Ali Muhammed Dabbâ'), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ty.
- İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, (Thk. Abdulkadir el-Arnaûd, Mahmûd el-Arnaûd), Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 1406/1985.
- Kâtib Çelebi, (Hacı Halîfe) Mustafa b. Abdullâh, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-'Arabî, Beyrût-Lübnân, ty.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk, 1376/1957.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyîn limâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, (Thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2006.

- Mekkî b. Ebî Tâlip, Ebû Muhammed b. Hammuş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kurâati's-Seb' ve 'İlelîhâ ve Hicecihâ*, (Thk. Muhyiddîn Ramadân), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1997.
- Muhammed İbrâhîm Şerîf, *el-Begavî el-Ferrâ ve Tefsîruhü li'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*, Külliyyatü Dâru'l-Ulûm-Câmiatü'l-Kahire, Kâhire, 1406/1987.
- Nüveyhid, Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hattâ el-'Asri'l-Hadîr*, (Thk. Hasan Halîd), Müessesetü Nüveyhidu's-Sekafiyye, 1403/1983.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb=et-Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-Fikr, Lübnân, 1981.
- Safedî, Selahaddin Halîl b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefâyât*, (Thk. Ahmed el-Arnaûd, Mustafa Turkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1420/2000.
- Saylan, Nesrişah, *Kıraat Açısından Begavî Tefsiri*, Tezmer Yay., Kayseri, 2015.
- Subkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (Thk. Mahmûd Muhammed Tânahî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî), İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası, Kâhire, 1383/1964.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1396/1976.
-, *Tabakâtü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1403/1983.
- *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Merkezu'd-Diraseti'l-Kur'âniyye), Medine, 1426.
- Taberî, Ebû Ca'fer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân = Tefsîru't-Taberî*, (Thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), Dâru'l-Hicr, Kâhire, 2001.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhü's-Sa'ade ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzûati'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1405/1985.
- Yâfi'î, Ebû Muhammed Abdullâh b. Es'ad b. Ali el-Yemenî, *Mir'atü'l-Cinân ve 'İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1417/1997.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihabüddin Yakut b. Abdullâh, *Mu'cemü'l-Buldân*, Dâru's-Sadîr, Beyrût, 1955.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh* (Thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1408/1988.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Mektebetü Musab b. Umeyri'l-İslâmiyye, 1464/2004.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezkiretü'l-Haffâz*, (Thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî), Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1374.
-, *Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, (Thk. Şu'ayb el-Arnaûd- Kâmil el-Harrat), Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1402/1982.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm), Mektebetü Dâri't-Türâs, Kâhire, ty.
- Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ, mine'l-'Arabî ve'l-Musta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 2002.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 231-243, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:06.10.2017 Kabul Tarihi:06.11.2017

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (İİT) VE MEDYA YAPILANMALARARI

Organization of Islamic Cooperation (OIC) and Media Structures

Muzaffer ŞAHİN¹

Zakir AVŞAR²

İsmail SAFİ³

ÖZ

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) medya alanında bazı kurumsal yapılanmalara giderek üye ülkelerdeki medya yayınlarının düzenlenmesi, yasal altyapıların oluşturulması, gazetecilerin bir araya gelmesi ve özgün etik kuralların belirlenmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır. İİT'nin medya alanında yürüttüğü çalışmalar İslam ülkelerine ve İslamiyete yönelik negatif algı oluşturulması ve emperyal medya müdahalelerine karşı ortak kalkan olarak düşünülmektedir. Bu çabalar aynı zamanda İslamofobi ile mücadelede gücünü zemini oluşturmaktadır. İİT'nin medya alanında örgütlenme çalışmalarından başarılı sonuç alabilmek için İslam ülkeleri arasındaki çatışmaların, antagonizmanın azaltılması başlı başına önem taşımaktadır. Bu makalede öncelikle İslam ve iletişim konusu literatür taraması yapılarak incelenmiş, ardından İİT çatısı altındaki medya yapılanmaları, geleneksel ve yeni medyaya yönelik çalışmalar ele alınmış ve tartışılmıştır. İİT'nin ambleminden ve kültürel içeriklerinden ilhamla McLuhan'ın küresel köy kavramına alternatif İslami küresel köy kavramı ortaya atılabilir mi sorusu da çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İİT, medya, İslam, İslamofobi, İslami küresel köy

ABSTRACT

Organization of Islamic Cooperation (OIC) has been working in the field of media in order to organize media publications in member countries, form legal infrastructures, bring journalists together and work to determine specific ethical rules. The work of the OIC in the field of media is considered as a common shield protecting the Islamic countries against the negative perception of Islam and the imperial media approach. These efforts constitute cooperation in the fight against Islamophobia. The reduction of antagonism in Islamic countries in itself is crucial in order to be successful in the work of organizing the media field of the OIC. In this article, literature and communication on Islam are examined while traditional and media structures under the roof of the OIC are discussed. Inspired by the emblem and cultural content of the OIC, the concept of an Islamic global village has been discussed referring to McLuhan's concept of global village.

Key Words: OIC, media, Islam, Islamophobia, Islamic global village

Giriş

İletişim, medya ve İslam'ın bir arada ifade edilmesi yeni bir olgu değildir. Günümüzde İslam'ın anlatılması ve İslamofobiye karşı medyadan yararlanma isteği yeni teknolojik gelişmeler ışığında yoğunlaşarak artmaktadır. Medya ve üç semavi din (Hristiyanlık, İslamiyet, Yahudilik) adıyla dijital ortamda yapılan, İngilizce makale taramalarında yüzde 72,5 İslam, yüzde 26,5 Hristiyan ve yüzde 1 ile Yahudilik konulu sonuçlar elde edilmektedir, burada çoğunluk veriyi oluşturan “medya ve İslam” başlığındaki içeriklerin hepsinin pozitif olduğunu söylemek mümkün değildir. Çağın iletişim devrimi olarak isimlendirilen yeni medya, İslamofobi taraftarlarının ve Müslümanların yoğun kullanımına sahne olmaktadır. İslam ülkelerinin İslamofobi karşısında kullanabileceği en etkili iletişim aracı medyadır, özellikle yeni medyadır. Medya aracılığıyla İslam öğretilerinin evrensel değerleri vurgulanarak İslam zenginleştirilebilir (Ishak, Sohirin, 2012: 263).

¹ Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi ANKARA musahin@gazi.edu.tr

² Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi RTS Bölümü Öğretim Üyesi ANKARA zavsar@gazi.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., İstinye Üniv. İktisadi ve İdari Bil. Fak. Siyaset Bil. ve Kamu Yön. Böl. İSTANBUL isafi@istinye.edu.tr

Günümüz İslam dünyasının en büyük mücadele alanı İslamofobidir. İslamofobi kelime anlamı olarak “İslam korkusu” demektir. Müslümanlara ve İslam dinine karşı sürdürülegelen ön yargı ve ayrımcılıktan kaynaklanmaktadır. Müslümanlara karşı duyulan irrasyonel nefret, ayrımcılık, düşmanlık ve kin besleme anlamına gelmektedir.⁴ Blumenfeld, Huffingtonpost’ta İslamofobiye İslam dinine ve Müslümanlara karşı önyargı ve ayrımcılık olarak tanımlamakta ve “İslamofobi korku olmaktan çok daha fazlasıdır; zira öğretilen ve çoğu zaman öğrenilen bir tutum ve davranıştır ve bu yüzden zulüm kategorisine girer” demektedir.⁵ Amerika Birleşik Devletleri de dahil olmak üzere Batı dünyasında İslamofobi, İslam ve Arap dünyasından gelen göçmenlerin, sığınmacıların ve mültecilerin oluşturduğu etno–dinsel grupları dışlama ve ötekileştirme olgusunu ifade etmektedir. Hiç kuşkusuz, İslamofobik eğilimin temelinde; geçmişten gelen ve halen de varlığını sürdüren Avrupamerkezci ve Oryantalist bakış açısı ve dünya görüşü önemli bir yer işgal etmektedir. Böyle bir zihin ve kültür ikliminde, sıkça medeniyetler savaşından söz edilmektedir. Oysa uygarlık ya da medeniyetin baştan sona insanlığın sadece “Batı” diye bilinen bölgesine ve o bölgede yaşayanların yapıp ettiklerine dayandırılmayacağını düşünmek istememektedirler. Ayrıca, gerek insanlar ve toplumlar arasında gerekse kültürler ve uygarlıklar arasında her zaman karşılıklı ilişki, etkileşim ve alışverişler olmuştur. Batı dünyası, bu gerçeğe rağmen, medeniyetinin doğulu kökenlerini ve kaynaklarını yok sayma ve inkar etme yoluna saparak medeniyetler çarpışmasından söz edebilmektedir (Yüksel, 2011:115). İslamofobiye medya yoluyla teşvik etmek medya yoluyla terör etkisini artırma çabasıdır. Ülkeler açısından bir kanser gibi bazen dış etkenlerden dolayı bazen de kendiliğinden ortaya çıkan terörizm tarihin eski zamanlarından beri ülkeleri toplumları tehdit altında tutmaktadır (Avşar, 1992: 9). Son yıllarda İslam ve terör kavramları çok sık yan yana getirilmektedir. İslamofobinin kaynağını da bu teşkil etmektedir. Tehlikenin İslamiyet değil terörizm olduğunun belirtilmesine rağmen İslami terör mefhumu ortaya çıkarılmıştır. Oysa tarihe bakacak olursak teröristlerin çeşitli dinlere mensup veya dinsiz olabildiklerini görürüz. Bir terörist işlediği cinayeti dini sebeplere bağlayacak olursa siyasi emelleri için dini kötüye kullanıyor demektir. Bu bakımdan İslami terörizm deyimini kullanırken, siyasi amaçlarla dini kötüye kullanıp şiddete başvuranları kastetmek daha doğrudur (Mango, 2005: 83). Yeryüzünde terörizmin sonunu kimse getiremez. Terörizm çok sayıda siyaset biçiminin yalnızca bir tanesi, belki de en tehlikelidir. Sonu tamamen getirilemese de kontrol altına alınıp sınırlandırılabilmesi mümkündür (Fuller, 2015:308).

İİT, İslamofobiye karşı İslam ülkeleri çatı örgütü olarak mücadele verirken İslam ülkeleri arasında küresel bir yapı oluşturma sürecini de olgunlaştırmaktadır. İletişim bilimci Marshall McLuhan’ın (1964) “küresel köy” kavramını eleştirel bir yaklaşımla ele alanlar, bunun kapitalizmin tecimsel bir olgusu olduğunu ifade etmektedirler. Kitle iletişim araçlarının kültürel alışverişi hızlandırdığı ve dünyayı “global bir köy” haline getirdiği iddiası göz boyamadır, global köy uluslararası sermayenin cirrit attığı bir dünyadır (Erdoğan, 1995: 30). Küresel köyün medyası; tüketim kültürü için önemli bir altyapı olmuştur, tüketimi inşa etmiştir. Ancak, bu tüketim biçimi dahi yer yer kültürel ve dinsel sınırları aşamamıştır. Örneğin İslam ülkeleri kapitalist sistemin küresel köyü dışında kendilerine özgü üretim alanları ve ticari ilişki biçimleri oluşturmaktadırlar. İslami finans alanının oldukça hızlı büyüyen bir pazar olduğu, bu pazarın, geleneksel bankacılıktan yüzde 50 daha fazla bir hızda büyüdüğü, kendi kuralları dahilinde hareket eden küresel İslami yatırımların iki trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir.⁶ İslami bankalar, İslami finans ağları, sukuk, kar ortaklığı, helal standardı, İİT’nin İslami iletişim modelleri vb. “İslam küresel köyünün” habercisi olabilir mi? İslam ülkelerinin bazı küresel uygulamaları ve İİT’nin medya yapılanmalarının İslam küresel köyünü tesis edip edemeyeceği söylemek iddialı ve erken bir tanı olmakla beraber, sadece Müslümanların kullanabileceği Facebook benzeri sosyal ağ geliştirme çabaları, dijital dünyadaki İslami gruplar, internette sanal dini ritüel uygulamaları; dua etme, dua isteme (Haberli, 2014:112) gelişen sosyal ağ ilişkileri ve bireysel girişimlerin yanı sıra kurumsal

⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/İslamofobi>

⁵ http://www.huffingtonpost.com/warren-j-blumenfeld/islamophobia_b_1225226.html

⁶ http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2013/10/131029_islami_finans_analiz.shtml

olarak İİT'nin enformasyon bakanları organı ve toplantıları, Uluslararası İslam Haber Ajansı (IINA), Yayıncılık Düzenleyici Otoriteleri (IBRAF), Medya Formu (OMF) medya etik kuralları çalışmaları ve İslamofobi Gözlemevi bu alan için dikkat çekici gelişmelerdir.

İİT 57 üye ve 5 gözlemci devletin yer aldığı İslam ülkelerinin küresel dayanışma örgütüdür. 1969 yılında kurulan, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik kurumları bulunan İİT, medya alanında bazı yapılanmalara gittiği gibi üye ülkelerdeki medya yayınlarının düzenlenmesi, gazetecilerin bir araya gelmesi ve özgün basın etik ilkelerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar da yapmaktadır. İslam Ülkeleri Yayıncılık Düzenleyici Otoriteleri (IBRAF) üye ülkelerdeki görsel ve işitsel yayın yapan medya organlarına yönelik olarak kurulmuştur. İİT Medya Forumu (OMF) geleneksel ve yeni medyanın tamamını kapsayan bir alanda çaba göstermeyi, gazetecileri bir araya getirmeyi ve etik değerleri oluşturmayı hedeflemektedir. Uluslararası İslam Haber Ajansı (IINA) İslam ülkeleri arasında haber akışını sağlamaktadır. İslamofobi Gözlemevi ise hazırladığı raporlarla geleneksel ve yeni medya mecralarında kendisini göstermektedir. İİT'deki medya yapılanmaları İslam ülkelerine ve İslamiyete yönelik negatif algı oluşturmaya ve emperyal medya müdahalelerine karşı ortak kalkan olarak da görülmektedir. İslamofobi ile mücadelede güçbirliği zemini oluşturmakta, ortak referans çerçevesindeki değerlerle alternatif bir medya çatı örgütlenmesi tesis etmeyi hedeflemektedir. İİT'nin oluşturmaya çalıştığı medya yapılanmalarından başarılı sonuçlar alabilmek için İslam ülkelerindeki iç çatışmaların, mezhep çatışmalarının, antagonizmanın azaltılması veya ortadan kaldırılması önem taşımaktadır.

İletişim ve İslam: Literatür ve Değerlendirmeler

İletişime kavramına ilişkin tanımların varlığı iki yüze yakındır. İletişim bilginin, fikirlerin, duyguların, becerilerin vb. nin simgeler kullanılarak iletilmesidir. İletişim anlam arama çabasıdır; insanın başlattığı, kendisini çevresinde yönlendirecek ve değişen gereksinimlerini karşılayacak şekilde uyarıları ayırt etmeye ve örgütlemeye çalıştığı yaratıcı bir edimdir. İletişim insanların kolektif olarak toplumsal gerçekliği yaratıp düzenledikleri süreçtir (Aktaran; Mutlu, 2017:158). Bireysel varlığı ve toplumsal ilişkilerini iletişim yoluyla sürdüren insanı başka yaratıklardan ayıran özelliklerden birisi iletişimde bulunabilme yeteneğidir. Belirli bir tür insan ilişkisi olması nedeniyle, iletişimin temel amaç ya da işlevi insanlar arasında bir ortaklık yaratma olarak belirlenebilir. Bu ortaklık ileti alışverişiyle yaratılmaktadır. Dolayısıyla iletişim kısaca ileti alışverişi olarak tanımlanabilir. Başka bir anlatımla belirli kişilerin, belirli bilgilere, düşüncelere ve tutumlara sahip olması amacıyla düşünce ve duyguların, bir olay bir durum üzerine bilgilerin aktarılmasıdır (Kaya, 1985:1). İletişim sanayi kuruluşlarının işletme ve örgütlenme yapıları hiç kuşku yok ki mevcut siyasal rejimin genel hukuksal çerçevesi ile uyumlu olmak zorundadır. Bir ülkenin genel siyasal sisteminin niteliği mevcut iletişim düzenlemesinin temel özelliklerini verecektir. Bir ülkenin temel yasal düzenlemelerinde iletişim özgürlüğünün yer alıp almaması o ülkede diğer temel hak ve özgürlüklerin durumu konusunda da en önemli göstergelerden birisidir. İletişim alanında hak ve özgürlüklerin ne olması gerektiği üzerine çok değişik görüşler bulunmaktadır. Bu konuya, dünyanın değişik yerlerinde, farklı toplumsal sistemlere, farklı gelenek ve oluşum süreçlerine, farklı kaynaklara ve gelişme gereksinimlerine sahip ülkeler değişik biçimlerde yaklaşmaktadırlar. Değişik kavramsallaştırma çabalarının gerisinde, iletişim alanının biçimlenişinin değişik modellerinin öngörüldüğünü görmekteyiz. Bu yönüyle de bir siyasal sistemin niteliklerine ilişkin her türlü tartışma ve gelişmelerle iç içe geçmiş durumdadır (Kaya, 1985: 20-27). İletişim ilişkisinin doğasına ve kullanılan araçlara göre çeşitli biçimler alır. Bu biçimlerden biri de kitle iletişimi olarak isimlendirilen yönetsel iletişimdir. Kitle iletişimi, yönetici siyasal ve ekonomik güçlerin yönetilenleri yönetme ve kontrol etme faaliyetlerinin bütünleşik bir parçasıdır. Dolayısıyla, bir insan topluluğunda, o topluluğu yönetenlerin yönetilenlerle olan ilişkisini düzenlemesi olan kitle iletişimi teknolojiyle aracılanmamış olabilir veya teknolojiyle aracılanmış olabilir (Erdoğan, Alemdar: 2010: 29). McQuail'e göre (1994) kitle iletişim kuramlarına ana hatlarıyla bakıldığında kitle toplumu kuramı, klasik Marksist yaklaşım, politik ekonomik medya kuramı, Frankfurt okulu ve eleştirel kuram, medyanın egemenliği kuramı, sosyo kültürel yaklaşımlar, yapısal işlevselci yaklaşımlar olarak sıralanabilir. Erdoğan ve Alemdar'a göre (2010) iletişim ve kitle iletişimi

üzerinde bilimsel düşünceye başlamanın üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen, iletişim kuramları üzerine hala şüpheler bulunmaktadır. Kitle iletişiminde, birleşmiş ve kapsamlı bir kuram henüz inşa edilmedi ve var olan egemen akademik atmosferde edileceği de hiç beklenemez. Kitle iletişiminde kuramsal yaklaşımlar ve araştırmalar disiplinler arası olmaya devam etmektedir. 1970'lerden sonra ortaya çıkan yeni denilebilecek bir kuram yoktur, kullanılan 600 kuram vardır, fakat on ve üstü dergilerde referans gösterilen yaygın 26 kuram olduğu saptanmıştır. Bunlardan en yaygın olanı kullanımlar doyumlar, gündem hazırlama ve Gerbner'in ekme teorisidir (Erdoğan, Alemdar, 2010: 441-442). Salvagio, bir enformasyon toplumunun ortaya çıkması olasılığını, onun muhtemel karakterini ve tipik problemlerini değerlendirirken dünyanın hala ideoloji ve gelişim düzeyi tarafından ayrıldığını akılda tutmanın önemine işaret etmekte ve bu bağlamda, dört ana uluslararası modelde düşündüğümüzü öne sürmektedir; rekabet modeli, kamu yararı modeli, komünist versiyon ve üçüncü dünya modeli. İdeolojinin tek faktörünün her modelde baskın olmasına rağmen, rekabetçi modelde ekonomi etkili, kamu yararı modelinde politika yapıcı organizasyonlar var, komünist modelde politik parti egemen, üçüncü dünya modelinde ise dış faktörler belirleyicidir (McQuail, 1994: 84). Kitle iletişiminde geleneksel medyanın yanı sıra yeni medyadaki devrim niteliğindeki gelişmeler ağ toplumlarını ortaya çıkarırken batı doğu ağ toplumu farklılıkları ve ikilemini beraberinde getirmiştir. Ağ toplumu, sosyal ve medya ağlarından oluşan bir altyapının toplumun her seviyesindeki – bireysel, grupsal/örgütsel ve sosyal – örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü olarak tanımlanmaktadır. Bu ağlar giderek artan bir biçimde bu toplumun (bireyler, gruplar ve örgütler) her bir birimini veya parçasını birbirine bağlamaktadır. Batı toplumlarında, ağlar tarafından birbirine bağlanmış bireyler ağ toplumunun temel birimi haline gelmektedir. Doğu toplumlarında ise temel birim halen ağlar tarafından birbirine bağlanmış gruplardır (aile, topluluk, iş ekibi) (Dijk, 2016:42).

Din ve insan ilişkisi de temel olarak iletişime dayanmaktadır. Üç semavi dinin inananlarıyla kurduğu iletişim yazılı kutsal kitaplar üzerinden gerçekleşmektedir. Günümüz dijital devrimiyle kutsal kitaplar görsel ve işitsel olarak bu dijital altyapı üzerinden sunulmaktadır. Yeni medya, multimedya, dijital medya adı ne olursa olsun insan ve din arasındaki iletişimi daha da artırmıştır, dini bilgiye ulaşmak kolaylaşmıştır. Örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın web sayfası bu alanda farklı tasarımlarla hizmet vermektedir (www.diyaret.gov.tr). Üç semavi din de her türden kitle iletişim aracı kanalıyla, insanlara verdiği mesajlarla onların bu dünyayı ve öteki dünyayı algılamalarını sağlarken, görev, yükümlülük ve ahlaki değerleri öğütlemektedir. Bazı din tariflerinde dinin bilgi veren (bilgisel) iddiaları, başka bir deyişle 'kognitif' yanı ağır basmakta konunun psikolojik cephesi ihmal edilmektedir. Bazılarında ise, kognitif yanın aleyhinde olacak şekilde ahlak ve duygu konusu ön plana çıkmaktadır. Aslında dini inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplin, kendi işine yarayan bir din tarifi ile yola çıkmaktadır. Bir psikolog, dini, çok kere, yaşanan bir tecrübe; bir sosyolog, içtimai bir müessese; bir kelamcı akıl ve nakille müdafaa edilebilen bir sistem olarak görür. Bu tariflere bir de dinin aleyhindeki görüşlere temel teşkil eden tarifleri (sözgelişi, Marx'ın, Freud'un veya Comte'un tariflerini) katacak olursak işin içinden çıkmak daha da zorlaşır. Bundan dolayıdır ki, bazı düşünürler, genel bir din felsefesinden değil de çeşitli dini inançları konu edinen çeşitli felsefelerden bahsedebileceğini öne sürmektedirler. Özellikle Hıristiyanlık, İslam ve Yahudilik gibi "Kitaplı Dinler" söz konusu olduğunda birbirine bağlı üç yön bulmaktayız: İnançla ilgili hususlar, ibadetle ilgili hususlar, ahlakla ilgili hususlar (Aydın, 2012:6).

Semavi dinler arasındaki son din olan İslamiyet'in tebliğleri İslam Peygamberi Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim ile gerçekleşmiştir. Kur'an önceleri elyazması daha sonra matbaa baskıları ve günümüzde ise dijital formlarıyla farklı dillerdeki milyarlarca inananına ulaşmıştır. Kur'an, Yüce Allah'ın insanlara ulaştırmak istediği mesajlardan oluşur. Mesajların insanlara iletilmesinde yeryüzünde kaynak vazifesi gören peygamberler ve onların muhatabı olan hedef kitle, iletişimi zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca konusu insan ve insan ilişkileri olan Kur'an ayetleri arasında iletişime ilişkin pek çok veriye rastlamamız mümkündür. Kur'an her alanda olduğu gibi, insan ilişkilerini de ahlaki bir temele dayandırmak istemiştir. Dolayısıyla ilişkinin fiili göstergesi

olan iletişimi de ahlaki esaslara dayandırmayı hedeflemiştir. Kur'an iletişim ortamında uyulmasını istediği moral değerler getirmiştir (Kasapoğlu, 2000: 12-14). Kur'an ayetlerinden direkt medyayı çıkarmak mümkün değildir. Ancak onların ışığında dolaylı olarak medyaya ilişkin bulgulara ulaşabilir, veriler elde edebiliriz. Kur'an'da haberleşme, iletişim, ilişki vb. kavramlar bulunmaktadır. Bunların başında da dikkate alınması lazım gelen haber anlamında “nebe” kelimesi gelmektedir ki 80 kadar yerde geçmektedir. Bundan türeyen ve haber getiren manasındaki “nebi” lafzı ise yine 80 civarında zikredilmektedir (Şahan, 2014:243). Günümüzde modern anlamda iletişim biliminin üzerinde durduğu konuların ve meselelerin her birine Kur'an'ın da değindiğini söyleyebiliriz. İletişim ihtiyacı, hayvanlarda dil ve iletişim, insanın iki yönlü iletişimi, iletişimde yer alan sistemler, duyu organlarıyla iletişim arasındaki ilişki, dil ile düşüncenin birlikte faaliyet gösteren iki unsur oluşları, kullandığı araçlara göre dilin yazılı ve sözlü olarak değerlendirilişi, sözsüz dil ve bu dilin her türlü kullanım biçimine yer vermesi; haber ve bilgi sağlama, etkileme, yönetime katılma gibi iletişimin amaçlarının her türünü belli kullanım alanlarında değerlendirmesi, iletişimin duygusal ve ussal yönünü dikkate alışı, dinleyicinin iletişime karşı gösterebileceği tepki çeşitleri, iletişim engelleri, ideal iletişimin teknik ve moral özellikleri, başarılı bir kaynağın taşınması gereken nitelikler ve benzer türden iletişimi ilgilendiren ne varsa hepsine Kur'an'ın büyük bir titizlik ve seçicilikle yaklaştığını belirtebiliriz (Kasapoğlu, 2000: 235-236).

Demirci, Kur'an'da Toplumsal Düzen adlı eserinde (2005) İslam'da inanç, düşünce ve ifade hürriyetleri konusunda oldukça geniş tespitler yapmıştır. Demirci'ye göre, İnsan hakları, batı dünyasında ancak Virginia İnsan Hakları (1776) ve Fransız İnsan Hakları (1789) beyannameleriyle garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Halbuki Kur'an bu temel hakları yaklaşık 15 asır önce gündeme getirmiştir. Bu temel haklar şahsi, manevi, iktisadi ve sosyal nitelikli bir takım özgürlüklerden ibarettir... Şahsi olanların başında hiç kuşkusuz kişi dokunulmazlığı gelmektedir. Bir diğer hak da özel hayatın gizliliğidir. Bu da Kur'an'ın, kişi dokunulmazlığı kadar önemseydiği bir özgürlüktür. Kur'an inanç özgürlüğü konusunda hiçbir dayatmaya izin vermemiştir. Üzerinde durmamız gereken manevi haklardan biri de düşünce özgürlüğüdür. İnsan düşünen bir varlık olduğuna göre bu niteliğinin bir neticesi olarak her konuda istediği gibi düşünebilmeli ve düşündüğünü de açıkça beyan etmelidir. İşte Kur'an insana bu noktada da bir özgürlük alanı tanıyarak meşru şekilde düşünmede ona tam bir hürriyet vermiştir. Yöneticilerin, insanların elinden bu özgürlüklerini alma ve bir takım kısıtlayıcı hükümler getirme gibi bir hak ve yetkileri söz konusu değildir. Çünkü her insan istediği konuda istediği gibi düşünme özgürlüğüne sahiptir. İslam haberleşme hakkının özel hayatın gizliliği içerisinde yer aldığı kabul etmektedir. İslam'da iletişimle ilişkilendirilecek ayetler mevcuttur. Özellikle doğru içerikteki iletişime önem atfedilmiştir: “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın” (Hucurat Suresi 5. Ayet), “Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz (Saff, 61/2) ve “Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin” (Ahzab, 33/70). İslam ahlakında gıybet (çekiştirme, yerme, kötüleme) esas itibarıyla insanların manevi kişiliklerine karşı yapılan bir saygısızlık olarak kabul edilip haram kılınmış olmakla birlikte, bir kimsenin aleyhinde konuşmanın, eksiklik veya yanlışlarını söylemenin gerekli olabileceği istisnai durumlar da göz ardı edilmemiştir. Zulüm ve haksızlığa uğrayan bir kişinin, kendisine haksızlık edenin gıyabında onun yaptıklarını anlatması gibi. “Allah, zulme uğrayanın dile getirmesi dışında, çirkin sözün açıklanmasını sevmez. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” (Nisa, 4/148). Kur'an'da zandan, önyargıdan uzak durulması da tavsiye edilmiştir. Sağlam, kanıtlanabilir bilgiyle iletişim kurmak en geçerli durumdur. Zan, ima ve işaretle oluşan bilgi demektir. “Zandan çok sakının (veya yersiz zanda bulunmaktan kaçının); çünkü zannın bir kısmı da günahdır” (Hucurat, 49/12). İnsanların birbirini küçük düşürmesi, küçümsemesi, hakir görüp alaya alması haram kılınmıştır. Çünkü böyle bir davranış insanlar arasında kin, nefret ve düşmanlık duygularının ortaya çıkmasına vesile olmakta ve bireyler arasında ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir. “Hiçbir insan (başka) insanları alaya alıp küçümsemesin; belki o (alaya alıp küçümstedikleri) kendilerinden daha hayırlı olabilir...” (Hucurat, 49/11). İslam hukuku insanın şeref ve haysiyetine çok önem vererek, buna yöneltilen herhangi bir isnadın doğru

olup olmadığını test etmek için dört şahit şartını getirmiş, doğru olmaması durumunda ise belirli ceza öngörmüştür. Özellikle kadınlara zina isnadında bulunup bunu ispat edemeyenlerin (iftira) şahitliğinin hiçbir zaman kabul edilemeyeceği belirtilmiştir (Nur, 24/4). Akid (anlaşma) kişiler ve kurumlar arasında olabileceği gibi, taahhütleri de içerir. Mesela “basın meslek ilkelerine uyma” taahhüdünün şekilden ibaret kalmayıp uyulması gibi; “Akidlerinize (anlaşmalarınıza) sadık olun” (Maide, 5/1). (Demirci, 2005: 361-376).

İslam düşüncesi açısından basın meslek ilkelerinin değerlendirilmesi üzerine Yiğit tarafından yapılan çalışmada (2013), iyi ve güzelin yayılmasını sağlamak, kötü örneklerin meşrulaştırılmaması, insanları hor görmeme ve ötekileştirmeme, ahlaki sorumluluk, bencillikten sakınmak ve emeğe saygılı olmak, özel hayata saygı duymak, gerçek haber doğru bilgi, güvenilirlik, cevap hakkı, sözünde durmak gibi ilkeler sıralanmıştır (Yiğit, 2013: 107-173). Yusuf Has Hacib (XI. yy) Kutadgu Bilig’de “sözü bilenden dinlemeli sonra bilmeyene söylemeli” diyerek, doğru bilgi alınması ve doğru olarak aktarılmasının önemine işaret etmiştir. Kutadgu Bilig’de doğru bilginin aktarılması ve bilginin dolaşımı konusunda Ay-Toldı ve Hükümdar arasında geçen diyalog şöyledir (konuşmada geçen, zamanın şairleri-sözdizenleri kitlelerle iletişim sağlamada önemli bir vazife görmüşlerdir):

Ay-Toldı dedi:-Sözü bilenden dinlemeli ve sonra bilmeyene söylemelidir. Lüzumlu sözü büyüklerden dinlemeli ve ona göre hareket etmeleri için, küçüklere söylemelidir. Çok dinlemeli, fakat sözü birer birer söylemeli; bilgili hakim bana böyle dedi. Çok söylemeyle insan alim olmaz; çok dinlemekle alim baş köşeyi bulur. İnsan dilsiz de olsa, bilgili olabilir; fakat sağır olursa, bilgiyi elde edemez.

Hükümdar tekrar dedi:-Bu da anlaşıldı, bir sualim daha var onu da sorayım. Dili susturmalı mı, yoksa söyletmeli mi; sözü açmak mı daha iyi yoksa saklamak mı?

Ay-Toldı dedi:-Hükümdara arz edeyim; dil ile söylenmezse bilgi öylece kalır. Dile yalnız söğmek olmaz, övülecek tarafı da çoktur; sözün de öğülecek ve söğülecek tarafları vardır. Bütün canlılar, bütün bu sayısız mevcudat Tanrı’nın birliğine dil ile şahadet getirir. Tanrı yüzbinlerce mahluku yarattı; onların hepsi Tanrı’yı dilleri ile öğerler. Vücut sahibi insana lazım olan şeylerden biri –dil ve söz, biri de gönüldür. Tanrı gönlü ve dili doğru söz için yarattı; sözü eğri olanı zorla ateşe atarlar. Söz doğru söylenirse, faydası çoktur; eğri söz daima mezmumdur. Doğru söyleyecekse dilin kımıldasın; sözün eğri ise, onu saklamalısın. Konuşmayan kimseye dilsiz derler; çok söyleyenin adı ise, geveze başıdır. İnsanların itibarsız geveze olanıdır; insanların itibarlısı cömert olanıdır. Sonra sözdizenler, insanları ögen veya yeren bu şairler gelir. Bunların dili kılıçtan daha keskindir ve kalplerinin yolu ise, kıldan incedir. Derin ve ince manalı sözleri anlamak istersen, sözü bunlardan dinle anlarsın. İyice dikkat edersen, onlar denize dalarak, güher, inci ve yakut çıkararak insanlara benzerler. Bunlar methederlerse, bu metih bütün ülkelere yayılır; eğer hicvederlerse, insanın adı daima kötü olarak kalır. Ey kardeş, bunlara mümkün olduğu kadar iyi muamele et, ey dost bunların diline düşme... (Parlatır, 2016: 263-264)

Türkmen, İslam İletişim Hukuku’nda (2014) İslam ve iletişim ilişkisini hukuki boyutlarıyla ele almıştır. “Hayat, doğrudan iletişim üzerine kurulmuştur. Allah’ın insana tahsis ettiği doğal yaşam çevresi, adeta bir iletişim ağıdır. İslâm’ın ana kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’de yer alan "Tebliğ et!", "İlet!", "Ulaştır!", "Naklet!", "Bildir!", "Duyur!", "Haber ver!", "Söyle!", "Anlat!", "Konuş!", "Sor!" ve "Öğren!" gibi ifade ve üslûplarla vârid olan iletişim hitaplarının çokluğu ve çeşitliliği, bizi İslami medyanın tarihi gelişimini ve hukuki boyutlarını ciddi bir şekilde tetkike sevk etmiştir. İslâm'a göre medya, hayat nizamının vazgeçilmez unsurudur. İnsanların gerek birbirleriyle ve gerekse varlık gruplarıyla iletişim süreci içinde hayat sürmeleri, ilahî hikmetin iktizasıdır”

tespitinde bulunan Türkmen'in, çalışmasında ortaya koyduğu İslam'ın iletişim perspektifi şöyle özetlenebilir:⁷

İlahi hikmete dayalı olarak tüm insanları kapsayan iletişim düzeni Kur'an-Kerim'de (Hucurat 49/13) "liTeârafû" (=Karşılıklı olarak birbirinizle iletişim, tanışım ve bildirişim düzeni içinde hayat süresiniz diye)" deyiimiyle ifade edilmiştir. Özellikle semavi dinlerin yeryüzünde yayılmasında yazılı ve sözlü iletişim vasıtaları hakim rol oynamıştır. Semavi dinlerin sonuncusu olan İslâm'ın evrensel ve uluslararası bir bakış açısına sahip olma özelliği Müslümanları da iletişim teknolojilerinden azami derecede yararlanmaya sevk etmiştir. İslâmi medyaya ahlak kuralları hakim olup, ölçülü, dengeli, hür ve bağımsız, kurallı ve metodludur. Ayrıca İslâmi medya sıdk (doğruluk) ve hak (gerçeklik) ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır ve delillendirmeye büyük önem verir. İslâm'a göre gazetecinin üç tane önemli ve asli görevi vardır; iyiliği emir ve tavsiye, kötülükten yasaklama ve uyarma. İnsanlara iyiyi, güzeli ve doğruyu tebliğ etmek, toplumu aydınlatmak, hakkı ve hakikati açıklamak, halkı ve yöneticileri uyarmak. Kur'an ve Hadis hükümleriyle temellendirilmiş olan 20 kadar basın ahlak kuralı vardır.

İslam'da bilginin, haberin denetlenmesi veya eşik bekçileri tarafından kontrol edilmesi de bazı kurallara, şartlara bağlanmıştır. Bilindiği gibi, haberlerin denetlenmesi konusunda dikkate alınacak asıl kriter, kamu güvenliği, kamu düzeni, kamu ahlâkı ve kamu sağlığıdır. Kur'an-ı Kerim'de denetimin gerekliliğine dolaylı olarak temas eden âyet Nisâ Suresinin 83. ayetidir: "Onlara güven ve korkuya dair bir haber gelse, onu hemen yayarlar. Halbuki onu (yaymadan önce) Peygamber'e ve aralarında buyruk sahibi (yetkililere) götürselerdi, içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu (haber neye delalet ettiğini, yayınlanmasında sakınca bulunup bulunmadığını daha iyi takdir ederler ve) bilirlerdi..." Açıkça görülüyor ki, İslâmî medyada belli şartlarla bir ön denetimin gerekliliğine işaret olunmuştur. Söz gelimi, vatan savunmasına dair sırların açığa vurulmasına ilişkin haberlerin yasaklanmasında kamunun yararı vardır (Türkmen, 2014). İslami açıdan medya ahlakının ilke ve unsurlarını, düşünce ve ifade hürriyetinin birbirini tamamlayan boyutlarını yansıtan üç temel açıdan ele almak mümkündür: Haber, düşünce ve kanaatleri öğrenebilme, açıklayabilme ve yayabilme hakkı. Bilginin serbestçe dolaşımı, ancak bu üç hakkın tanınması ve gerçek anlamda bulunması sayesinde gerçekleşebilir. Ancak hakların kullanılması, hiçbir anlayışta ve hukuk düzeninde sınırsız değildir. Dolayısıyla haber, düşünce ve kanaatleri öğrenebilme, açıklayabilme ve yayabilme hakkının kullanılmasında da bir takım ölçüler vardır. Bir ravi olarak medya, iyiliklerin yayılması, kötülüklerin azalması için çalışmalıdır. Zira örneğin münkerin işlenmesine seyirci kalmak, karşı çıkmamak, yalnızca onu işleyenleri ve bu münkerin işlenmesinden zarar görenleri etkilemez, bu kötülüğe engel olmayanlara, kısacası bütün topluma uzanır (Akyüz, 2011: 129).

İİT'nin Kuruluş Amacı ve Tarihi Gelişimi

İslam Dünyasının hak ve çıkarlarını korumak için, 57 üye devlet⁸ ve 4 gözlemci devlet⁹ arasında işbirliği ve dayanışmayı güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. İslam Konferansı Örgütü, 21 Ağustos 1969 tarihinde İsrail'in işgali altında bulunan Kudüs'teki, Al-Aksa Mescidi'nin yakılmasının İslam dünyasında uyandırdığı tepki üzerine, 22–25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda alınan bir kararla kurulmuştur. Türkiye İİT'ye kuruluşundan bu yana üyedir. Örgütün ismi 2011 Haziran ayında Astana'da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi'nde İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir. 1970 Mart

⁷ <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d137s037m1>

⁸ Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Brunei, Burkina-Faso, Cezayir, Cibuti, Çad, Endonezya, Fas, Fildişi Sahili, Filistin, Gabon, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Guyana, Irak, İran, Kamerun, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mali, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Özbekistan, Pakistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Suudi Arabistan, Tacikistan, Togo, Tunus, Türkiye, Türkmenistan, Uganda, Umman, Ürdün, Yemen, Suriye (üyesiği askıya alınmıştır)

⁹ Kıbrıs Türk Devleti (KKTC), Bosna-Hersek, Orta Afrika Cumhuriyeti, Rusya, Tayland

ayında Cidde’de gerçekleştirilen Birinci İslam Dışişleri Bakanları Konferansında Genel Sekreterliğin oluşturulmasına ve Sekretaryanın, Kudüs’ün kurtarılmasına kadar, Cidde’de faaliyet göstermesine karar verilmiş, ayrıca bir Genel Sekreter atanmıştır. Kuruluş; Genel Sekreterlik tarafından temsil edilmekte ve İİT Şartı¹⁰ esasında düzenli olarak İİT Zirve Toplantıları ile Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantıları gerçekleştirilmektedir. 1972 tarihli eski Şartı değiştiren ve yerine geçen yeni Şart, Örgütün reformu yolunda en önemli dönüm noktasını oluşturmaktadır. Yeni Şart, Örgütün 1972 yılından bu yana geçen zamanda uluslararası alanda meydana gelen köklü değişiklikler sonucunda ortaya çıkan yeni ortamda İslam ülkeleri arasında çağdaş ihtiyaçlara uygun işbirliği ve faaliyetler için gerekli yasal zemini ve organları oluşturmaktadır.¹¹ 2016-2025 yıllarını kapsayacak yeni 10 Yıllık Eylem Programı 13. İslam Zirvesinde nihaleştirilmiştir. Program; siyasi irade, dayanışma ve ortak İslam hareketi, ılımlılık ve İslam’ın hoşgörü anlayışı, İslam hukuku, İslam Fıkıh Akademisi, terörizmle mücadele, İslamofobi ile mücadele, insan hakları ve iyi yönetim, Filistin ve işgal edilmiş Arap toprakları, çatışmaların önlenmesi ve çözümü, barış tesisi, ekonomik işbirliği, İslam Kalkınma Bankasının desteklenmesi, doğal afetler karşısında sosyal dayanışma, Afrika’da yoksullukla mücadele, yüksek öğretim, bilim ve teknoloji, İslam dünyasında kadın, genç ve çocuk hakları ve aile, üye ülkeler arasında kültürel değişim başlıkları altında detaylandırılan kapsamlı bir yol haritasıdır.¹² İİT’nin Türkiye’de önemli kurumları bulunmakta ve halen faaliyetlerini sürdürmektedir.¹³

İİT Medya Yapılanmaları

İslam Ülkeleri Enformasyon Bakanları dönemsel toplantılarda biraraya gelmektedirler. Enformasyon Bakanları toplantısı bugüne kadar 11 defa yapılmıştır. Bu toplantılarda iletişim, medya, yeni medya, haber ajansları, iletişim teknik altyapıları, güncel konular ele alınmaktadır. 1988-Cidde, 1992-Kahire, 1995-Şam, 1997-Dakar, 1999-Tahran, 2003-Kahire, 2006-Cidde, 2009-Rabat, 2012-Libreville, 2014-Tahran ve 2016-Cidde’de İİT Enformasyon bakanları toplantısı yapılmıştır. İlk toplantıdan itibaren medya, sinema, haber ajansı, İslamofobi, Filistin vb. konu başlıkları gündemde daimi yerini almıştır. İİT’nin Cidde’de yapılan 11’nci Enformasyon Bakanları Konferansı, terörizm ve İslamofobyaya ile mücadelede yeni medyanın rolü konusu önemli yer tutmuştur. Toplantıya Türkiye adına katılan Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, İslam dünyasının, enformasyon ve medya bakımından oryantalist ve İslamofobik bir küresel medyanın baskısı altında olduğunu belirterek, İslamofobiye karşı dayanışmanın önemine dikkat çekmiştir. Kurtulmuş şu tespitlerde bulunmuştur: “İİT’nin yeni medya stratejileri geliştirmesi, üstün bilgi teknolojileri imkanlarından faydalanarak ortak hareket mekanizması oluşturması ve uygulaması önemlidir. Ortak stratejiler belirlenmeli ki İslam ümmetinin karşı karşıya olduğu gerçekler doğru bir şekilde anlatılabilir. Bu çerçevede ortak politik, sosyal ve kültürel bakış açımız yansıtılmalı ve İslam’ın doğru yüzü paylaşılmalıdır.”¹⁴ 11. Cidde toplantısında medya stratejisi başlıklı bir metin ele alınmıştır.¹⁵ Burada yeni medyadaki İslamofobi karşısında tavsiyeler sıralanmıştır. 11. Enformasyon Bakanları Cidde toplantısında “Medya Stratejileri” başlığı ile hazırlanan metinde bazı batılıların İslam ve Müslüman karşıtı propagandayla, medyayı İslamofobiyi beslemek ve İslam’ın gerçek imajını bozmak amacıyla kullandıkları belirtilerek, stratejinin temel amacının Müslüman dünyanın mesajının hedef kitleye, etkili ve tutarlı bir biçimde iletilmesi olduğu vurgulanmıştır. İİT

¹⁰ http://www.oic-oci.org/page/?p_id=53&p_ref=27&lan=en

¹¹ <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>

¹² <http://www.oic-oci.org/home/?lan=en>

¹³ Türkiye’de bir Daimi Komite’nin yanı sıra; İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK), İslam Kalkınma Bankası Türkiye Ofisi (İKB), İslam Ülkeleri İstatistik Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC), İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İslam İşbirliği Diyalog ve İşbirliği Gençlik Forumu (ICYF-DC), İslam Ülkeleri Müşavirler Federasyonu (FCIC), İslam Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Enstitüsü (SMIIC), İslam İşbirliği Teşkilatı yayıncılık Düzenleyici Otoriteleri Forumu (IBRAF), İslam Oşinografi Merkezi (INOC), İslam Ülkeleri Çimento Birliği (ICA) bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye ev sahipliği yapmak için İİT Polis İşbirliği ve Koordinasyon Merkezi ve İİT Medya Forumu’na yönelik çalışmalarını sürdürmektedir.

¹⁴ <http://www.byegm.gov.tr/turkce/faaliyet/islamin-dogru-yuzunu-paylasacak-bir-medya-gerekli/103641>

¹⁵ <http://www.oic-oci.org/docdown/?docID=6&refID=2>

medya stratejisinin dünyada iki ana grubu hedef alması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki üye devletler içinde izlenecek strateji ile İİT'nin programları ve projeleri hakkında farkındalık yaratmak ve İslami dayanışmayı sağlamak, ikincisi ise Batılı ve üye olmayan ülkelere yönelik olarak İslam ve sembolleri hakkındaki yanlış anlamaları azaltmak, halklar ile dinler arasındaki karşılıklı anlayışı ve birarada var olmayı teşvik edici proje ve programları tanıtmaktır. 11. Enformasyon Bakanları Toplantısının detaylı tavsiye kararları ise şöyle özetlenebilir:

İİT üyesi devletler bilgi altyapılarının geliştirilmesi için yatırım yapacak ve üye ülke medya kuruluşlarının canlandırılması ve teşviki için dayanışma sağlanacaktır. Filistin davasının merkezi konumunun güçlendirilmesi, uçaklarda Müslüman meselelerinin tanıtımı, örgütün online görünürlüğünün artırılması ve güvenilirliğinin yükseltilmesi, şeffaflık, bilgiyi halka açık hale getirme ve paylaşılan değerleri artırma yoluna gidilecek. İslam'ın gerçek imajının ve tertemiz ilkelerinin dünyaya sunulması, Müslüman dünyasının farkındalığının artırılması, kampanyaların amacı doğrultusunda yoğunlaştırılması, akademik müfredat ve kamusal alanda ılımlılık ilkelerinin yaygınlaştırılması sağlanacak. Organizasyon ve üye medya arasındaki iletişimi teşvik edilecek, birleşik mesajlar sunulacak, üye devletlerde medya sektörüne yapılan yatırımlar teşvik edilecek, beceri ve performansları artırılacaktır. Basın konferansları, interaktif paneller, forumlar, kültür hizmetlerine yönelik faaliyetler düzenlenecek. Üye devletler arasında yıllık film festivali ve belgesel filmlerin üretimi genişletilecek. İİT üye ülkeler medya uzmanları için bir eğitim programı hazırlanacak. Geleneksel medya, yeni medya ve sosyal ağlar üzerinden medya kampanyaları için bir uygulama mekanizması geliştirilecek. Üye devletler ve Müslüman toplumlar arasında ekonomik, turistik, ve kültürel yakınlaşma için bir uydu televizyon kanalının kurulması tamamlanacak. Bilimsel ve teknolojik alanlarda işbirliği yapılacak. İnsan hakları temeline dayanan İslamofobi karşıtı önlemler için hazırlanan forumlar ve konferanslar, medya kuruluşları ve STK'ların katılımıyla gerçekleştirilecektir. İslamofobi ile mücadelenin önemi konusunda yıllık medya raporları hazırlanacak. İslami değerler ve ahlak üzerine önde gelen medya kuruluşlarıyla ortaklaşa belgeseller, filmler, karikatür ve animasyon serileri üretilecek. Dünyadaki basın yayın organlarıyla işbirliği pekiştirilecek. İslamofobi, terörizm, deaş, nefret söylemi, insan hakları, ifade özgürlüğü ve özgürlük gibi belirli konularda sıklıkla üzerinde anlaşmaya varılan bir terminoloji ve birleşik bir medya dili oluşturmak üzere toplantılar düzenlenecek ve atölye çalışmaları yapılacaktır. 13-14 Eylül 2006 tarihinde Cidde'de yapılan Enformasyon Bakanları Toplantısı'nda alınan kararlar arasında "Etich Code" ara başlığı bölümünde üye ülkeler için başvurulacak basın etik kuralları üzerinde bir çalışma başlatılması kararı alınarak, İslam toplumunun değer ve çıkarlarını koruyacak ve İslam devletlerinin kitle iletişim araçlarına rehberlik edecek etik kurallar hazırlanması üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu amaçla etik kuralların oluşturulmasına yönelik olarak ülkelere taslak hazırlamaları istenmiştir. Üye ülkelere bir ön taslak sunulmuş ve üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Ön taslağın girişinde İslami itikat, İslam rehberliği ve İslam etik kuralları kavramları yer almıştır. İlk maddelerde ise bunun İslami bir çağrı ve İslam hareketi olduğu vurgulanmıştır. İslam ülkeleri medya etik kurallarının yaygınlaşması için ise Kur'an dili Arapçanın teşvik edilmesi üzerinde durulmuştur.¹⁶

IINA-Uluslararası İslam Haber Ajansı, 1972 yılında kurulmuştur. Arapça, İngilizce ve Fransızca dillerinde üretilen haberler, Katar Haber Ajansı tarafından yaklaşık 700 aboneye dağıtılmaktadır. Ayrıca kendi web sayfası üzerinden de bu üç dilden yayın yapmaktadır (<http://www.islamicnews.org>). Metin, fotoğraf ve video hizmeti sunan IINA, üye ülke gazetecileri ve haber ajansları arasında işbirliği sağlanmasını hedeflemektedir. Abonelere iletildiği haberler daha çok İslam ülkelerini ve Müslümanları ilgilendiren konulardan oluşmaktadır.¹⁷ IINA'nın hedefleri, İslam kültür mirasını korumak, İİT üye ülkeleri arasında daha yakın ilişkiler tesis etmek, mesleki bağları artırmak ve üye devletlerin haber ajansları arasında teknik işbirliğini güçlendirmek, İslam halklarının, siyasi, ekonomik ve sosyal konuları anlamalarını kolaylaştırmak için haber, makale,

¹⁶ <http://ww1.oic-oci.org/english/conf/info/7/final.htm>

¹⁷ http://www.oic-oci.org/topic/?t_id=10266&ref=4057&lan=en

fotoğraf ve video dağıtımını yapmak olarak sıralanmıştır.¹⁸ IINA'nın haber yayın kategorileri ise şöyledir: Dünya, Bilim ve Teknoloji, Siyaset, İTT, Hac, İnsanlık, Filistin, Kültür, Ekonomi, İslamofobi, Sağlık, Azınlıklar, Son Dakika Haberleri, Röportajlar, Fotoğraf Galerisi ve Videolar. IINA'nın habercilik hizmetlerinin hedefler ve medya stratejileri ile yüksek performansta uyumlu gittiğini söylemek oldukça zordur. Çoğu İTT toplantılarında IINA'nın daha etkin hale getirilmesi konusunda tavsiye kararları alınmakla birlikte üye ülke medyasına o ülkenin dilinden ve doğrudan ulaşamadığı için genellikle istenen sonuçlar alınamamaktadır. IINA'nın canlandırılması için ortak basın ahlak kuralları rehberliğinde, temel habercilik esasları dikkate alınarak hizmet vermek önem arz etmektedir.

IBRAF-İslam Ülkeleri Yayıncılık Düzenleyici Otoriteleri, kurumsal olarak üye ülkelerdeki radyo televizyon kurumlarına yönelik çalışmalar yapmak amacıyla 2011'de kurulmuştur. Öncelikle bu yayın organlarının yayın arşivini tutacak olan IBRAF, İTT ülkeleri için yayıncılık alanında yasal düzenlemelere yönelik önerileri ve rehber ilkeler oluşturma çalışmaları yapmaktadır. Ayrıca İTT ülkelerindeki medya kuruluşlarını, terörizmle mücadele ve İslamofobi konusunda izlenmesi gereken meslek ilkelerini belirleme konusunda da yönlendirmektedir.¹⁹

OMF-Medya Forumu, 2013'de Ankara'da yapılan hazırlık toplantısında, merkezi İstanbul'da olacak bir medya Formu yapılına gidilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰ Öncesinde ise İslam ülkeleri Medya Konferansları düzenlenmiştir. 12-16 Aralık 2011 tarihinde Jakarta'da düzenlenen İslam Medya Konferansı'nda medya araçlarının karakteri yapısı ve etkileri, İslami medyanın dini ve ahlaki açıdan küresel medya sistemi içerisindeki yeri, modern medyada şiddet olgusu, dini ve ahlaki değerlerin erozyonu ve bunların aile ile toplum üzerindeki etkileri, yeni medya araçlarının beraberinde getirdiği avantajlar ve dezavantajlar, İslam dünyasındaki muhafazakâr medya kuruluşları arasındaki iletişim ağı ve iş birliği imkânları, İslami organizasyonlarda medyanın stratejik önemi, günümüzde dini ilkelerle küresel değerler arasında kalan İslami medya, web ortamında İslami medya gerçeği, medya yoluyla İslam'ı anlatırken karşılaşılan problemler, İslami medyada form stil ve içerik itibarıyla yapılması gereken yenilikler, İslam dünyasında yeni medya düzeni, iletişim teknolojisinin kullanımı ve beraberinde getirdiği kültürel problemler, kitle iletişim araçlarında özgürce konuşabilmenin dini açıdan sınırları, Batılı basın enstitüleri ile İslam dünyasındaki benzer kuruluşlar arasında işbirliği alanları, İslami medyanın diyaloga katkısı, İslami medyanın medeniyetler çatışması karşındaki olumlu ve yapıcı sorumluluğu, İslam'ın anlatılmasında yeni medya araçlarının kullanılması, Müslüman azınlıklar arasında İslami medya deneyiminin gözden geçirilmesi, bir örnek çalışma olarak başarılı İslami televizyon kanalları ile web sitelerin incelenmesi ile ilgili konular ele alınmış ve değerlendirmeler yapılmıştır.²¹

İTT bünyesinde yer alan İslamofobi Gözlemevi'nin hazırladığı 10 ayrı rapor yeni medya mecralarında yayımlanmıştır.²² İslamofobi Gözlemevi'nin dönemsel raporlarında güncel gelişmelere yer verilmektedir, ayrıca İslamofobi konusunda her tür bilgi ve enformasyon sağlanmaktadır. İslamofobi Gözlemevi'nin ilk raporu Mayıs 2007- Mayıs 2008 arasını kapsamaktadır. İlk raporda İslam'ın bir barış dini olduğu vurgulanmakta ve terörizmi her biçimde reddettiği net bir dille ifade edilmektedir. Rapor dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kavramsal tanımlar yapılarak İslamofobi hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde İslamofobik olaylardan örnekler sıralanmıştır. Üçüncü bölümde İTT'nin bu alandaki faaliyetleri ele alınmış, dördüncü ve son bölümde ise Gözlemevi'nin çalışmaları ile Genel Sekreterin değerlendirmelerine yer verilmiştir. İkinci rapor Haziran 2008 – Nisan 2009 arasını içermekte ve batılı ülkelerde gözlenen çok sayıda İslamofobi örneği sıralanmaktadır. Raporda İTT'nin normatif çerçeveye dayanarak, açık zihinle çalışarak çözümler üretmeye istekli olduğu vurgulanmıştır. İslamofobi Gözlemevi'nin üçüncü raporu Mayıs - 2009 – Nisan 2010 döneminde ABD ve Avrupa'daki İslamofobi örneklerini

¹⁸ http://www.islamicnews.org.sa/page/public/page.aspx?page_ID=1

¹⁹ <http://aa.com.tr/tr/dunya/ibraf-itt-ulkeleri-yayin-organlarini-tek-catida-toplayacak/759302>

²⁰ <http://www.byegm.gov.tr/turkce/faaliyet/islamin-dogru-yuzunu-paylasacak-bir-medya-gerekli/103641>

²¹ <http://www.yenisafak.com/yerel/kitle-iletisim-araclarindan-sosyal-medyaya-360308>

²² http://www.oic-oci.org/page/?p_id=182&p_ref=61&lan=en

sıralamaktadır. İslamofobi hakkında hazırlanan tespitlerin ilk sırasını medya almıştır. “Özellikle kamu politikası ve kamuoyunu şekillendiren batılı medyanın İslam ve Müslümanlarla ilgili konuları yanlış ve çarpıtılmış olarak sundukları” vurgulanarak Almanya’da yaşanan İslamofobi örnekleri sıralanmıştır. Gözlemevinin dördüncü raporu Mayıs 2010 – Nisan 2011 arasını ele almıştır. Raporda İslamofobik söylemlerin arttığına dikkat çekilerek, batıda bazı kişi, grup ya da siyasi partilerin İslami değerler konusunda kendi halklarının bilgisizliğinden yararlanarak İslamofobiye sosyal alanda yaydıklarına işaret edilmiştir. İslamofobi Gözlemevi’nin hazırladığı beşinci rapor Mayıs 2011 – Eylül 2012 dönemi için olup İslam ve Müslümanlara karşı gelişen radikal aşırılıkların artarak devam ettiği kayda geçirilmiş, Müslümanlara karşı tahrik ve şiddetin yoğunlaştığına vurgu yapılmıştır, kışkırtıcılığa yönelik Youtube’da yayınlanan bazı filmlerden örnekler gösterilmiştir. Danimarka’da Müslümanlara karşı yöneltilen ırkçı davranışlar ile başörtüsüne karşı sergilenen tutumlar ele alınmıştır. Ekim 2012 – Eylül 2013 tarihlerini ele alan Gözlemevi 6. dönem raporu beş bölüme ayrılmış, ilk bölüm “İslamofobi, Hoşgörüsüzlük ve Müslümanlara Karşı Ayrımcılıklar” olarak detaylandırılmıştır. Müslüman karşıtı retoriğin batıda giderek arttığı, İslamofobinin ve nefret söyleminin tam bir yükselişte olduğu yine örneklerle sıralanmıştır. İİT üyesi Türkiye’de (İstanbul) Eylül 2013’te düzenlenen Uluslararası İslamofobi Konferansı’na değinilerek Medya Formu çatısı altında Medya Danışma Komitesi kuruluşunun onaylandığı hatırlatılmıştır. Yedinci Gözlemevi Raporu Ekim 2013 Nisan 2014 tarihlerini içermektedir. Raporda İslamofobinin artık kendini farklı biçimlerde gösterdiği belirtilerek, “çeşitli ekonomik, sosyal, politik ve kültürel kaygılardan kök saldığı” görüşü üzerinde durularak, sosyal ağlarda, Facebook’taki yaygınlaşmaya dikkat çekilmiştir. Çok sayıda İslamofobi örneğinin sıralandığı raporda sivil toplum kuruluşlarının önemine vurgu yapılmıştır. Mayıs 2014 – Nisan 2015 tarihlerini içeren sekizinci dönem raporunda ise “bazı kapitalist ülkelerde İslam ve Müslümanlara yönelik artan korku” konusu ele alınmıştır. Dünyada İslamofobi belirtileri 1-ABD ve Kanada, 2-Avrupa, 3-Diğer bazı ülkeler olarak üçlü kategoriye ayrılmış ve rapor ekinde örnekler sıralanmıştır. İİT’nin İslamofobinin sebeplerinden biri olan terörizm ve aşırılığa karşı ilkelerini içeren belge ise raporun ikinci eki olarak yayınlanmıştır. Dokuzuncu rapor Mayıs 2015 – Eylül 2016 dönemi için hazırlanmıştır. Yine ABD ve Avrupa’daki İslamofobi örnekleri sıralanıp üye ülkelerin ulusal ve uluslararası alanda acil eyleme geçmesi konusunda çağrı yapılmıştır. Sonuncu rapor Ekim 2016 – Mayıs 2017’yi içeren 10. döneme aittir. Raporda olumsuz trendin artışı üç faktörle birlikte ele alınmıştır. Bunlar; Donald Trump’ın zaferi, Avrupa’da artan göçmen sayısı ve popülizmin yükselişi. Ayrıca camilere yönelik olaylar, İslam ve Müslümanlara yönelik siyasi ve sosyal kampanyalar ve hoşgörüsüzlükler sıralanmıştır. İslamofobi Gözlemevi’nin hazırladığı dönemsel raporlarda örnek olaylarla İslamofobi tek tek ve nedensellik bağlantıları ile açıklanmaya çalışılmış, ayrıca üye ülkelere tavsiyeler sıralanmıştır.

Sonuç

Yaşam iletişim üzerine tesis edilmiştir. İletişim anlam arama ya da yaşamı anlamlandırma ve açıklama çabasıdır. İnsanın doğuşundan itibaren içinde yer aldığı doğal yaşam çevresi tam bir iletişim ağı ile kaplıdır. Din ve insan ilişkisi ise temel olarak iletişime dayanmaktadır. Üç semavi dinin kitlelerle iletişimi kutsal kitaplar ve peygamberler aracılığıyla gerçekleşmiştir. İslam yeryüzündeki son semavi dindir. Dünyada 57 İslam ülkesi biraraya gelerek İİT’yi oluşturmuştur.

İİT, İslam ülkeleri arasında kurulan uluslararası bir dayanışma ve işbirliği örgütüdür. İslam ile medyayı ilişkilendiren çok güçlü referansların olduğu bir atmosfer altında İİT’nin medya yapılanmaları önem ve etkinliğini artırmaktadır. Bu yapılanmaların ana hedefi üye ülkeler arasında haber akışını yoğunlaştırmak, üye ülkelerde medya yasal altyapısı için teknik katkı sağlamak, gazetecilerin ortak kültür ve inanç çerçevesinde deneyimlerini paylaşmalarına fırsat vermek ve özgün basın etik ilkelerini belirlemek olarak sıralanabilir. Uluslararası İslam Haber Ajansı (IINA) İslam ülkeleri arasında haber alış verişini artırma çabasıdır. İslam Ülkeleri Yayıncılık Düzenleyici Otoriteleri (IBRAF) üye ülkelerdeki görsel ve işitsel yayın yapan medya organlarına yönelik olarak kurulmuştur; onların hafızası, kayıt merkezi ve destek sağlayıcısı olarak hizmet vermeyi hedeflemektedir. İİT Medya Forumu (OMF) geleneksel ve yeni medyanın tamamını

kapsayan geniş bir alanda çaba göstermektedir; gazetecileri bir araya getirmeyi ve etik değerleri oluşturmayı amaçlamaktadır. İslamofobi Gözlemevi ise hazırladığı raporlarla özellikle yeni medya mecrasında referans kaynak haline gelmiştir. 2007-2008 dönemi raporlamalarıyla dünyadan; ABD ve Avrupa’da yaşanan İslamofobi örneklerinin sıralandığı dokümanlar tarihi birer vesika olmanın yanı sıra, İİT ülkelerinin olaylara tepki geliştirmesine yönelik motivasyonlarını yükseltmektedir. İİT’deki medya yapılanmaları başta İslamofobi olmak üzere İslam ülkelerine ve İslama yönelik önyargıları gidermek için mücadele etmektedir. İİT tarafından medya yapılanmaları bağlamında yürütülen çalışmalarda, medya alanında İslami esaslar çerçevesinde ortak alan oluşturulması temel alınmakla beraber, üye olmayan ülkeler ve özellikle Batılı ülkeler nezdinde de gerekli çalışmalar yapılması stratejik olarak hedeflenmektedir. İslam’ın anlatılması ve İslamofobi mücadelesinde başat rol oynayabilecek bu yapılar geleneksel ve yeni medyada etkili süreçler ortaya koymaktadır. Ancak İİT’ye üye İslam ülkelerinin farklı siyasi ve hukuki sistemlerle yönetilmesi, farklı mezheplerin etkinliği altında olmaları nedeniyle iletişim sistemlerinde de farklı yapılar ortaya çıkarmakta, bu da inançları aynı olan üye ülkeler arasında yer yer tartışma ve çatışmalar doğurmaktadır. İİT üye ülkelerinin çoğunda iletişim altyapı kabiliyeti istisnalar hariç yeterli olmasına rağmen medya ortaklaşmaları alanında verimli bir sonuca ulaşıldığını söylemek henüz erkendir. Arap ülkeleri hariç dil birliğinin olmayışı da burada önemli faktörlerden birisidir. İİT üyesi ülkeler arasında baş gösteren anlaşmazlıklar, örneğin 2017’de yaşanan Katar ve Suudi Arabistan’ın başını çektiği karşıtlık, Katar’a ait televizyon kanalı El-Cezire’nin diğer İslam ülkelerinde yayın yapmasının yasak edilmesi taleplerine neden olmuştur.

İslami küresel köyün inanç altyapısı üzerinde ekonomik, sosyal, kültürel birliktelikle yaygın iletişim ağları oluşturacak veriler mevcuttur ve İİT bunu deneyimlemektedir. Özellikle İslamofobi karşısında ve bağlantılı olarak medya ve kültür emperyalizmi ile mücadelede İİT önemli bir platforma dönüşebilir. Günümüzün ağlar dünyasında İslami küresel köyün başarısından bahsedebilmek için üye ülkeler arasındaki çatışmaların, antagonizmin çözümü temel şartlardan biridir.

Kaynakça

- Akyüz, V. (2011). İslami Açıdan Bilgi veya Olgunun Bildirilmesi ve Açıklanması, İş Ahlakı Dergisi, 4(8), 129-140, İstanbul, İGİAD
- Avşar, B.Z. (1992). Kitle İletişim Araçları ve Terör, İstanbul, Kamer
- Aydın, M. S. (2012). Din Felsefesi, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi
- Blumenfeld, W.J. (2012). Islamophobia Has No Place in the United States of America, Huffingtonpost, (http://www.huffingtonpost.com/warren-j-blumenfeld/islamophobia_b_1225226.html) (Erişim: 22.08.2017)
- Boyd-Barrett, O. (1997). International Communication and Globalization. In:Muhammadi, A. (Ed.) International Communication and Globalization, London, Sage
- Demirci, M. (2005). Kur’an’da Toplumsal Düzen, İstanbul, Ensar
- Dijk, J.V. (2016). Ağ Toplumu, Çev. Zlem Sakin, İstanbul, Kafka
- Erdoğan, İ., Alemdar, K. (2010). Öteki Kuram, Ankara, ERK
- Erdoğan, İ. (1995). Uluslararası İletişim Dünyanın Çarpık Düzeni, İstanbul, Kaynak
- Fuller, G.E. (2015). İslamsız Dünya, Çev. Hasan Kaya, İstanbul, Profil
- Haberli, M. (2014). Sanal Din, İstanbul, Açılım
- Ishak, M.S.B.H., Solihin, S.M., (2012). Islam and Media, Asian Social Science, Voi.8, No:7, June 2012, 263-269, Kuala Lumpur
- Kasapoğlu, A. (2000). Kur’an-ı Kerim ve İletişim, İstanbul, Nursan
- Kaya, R. (1985). Kitle İletişim Sistemleri, Ankara, Teori

- Kur'an-ı Kerim, (2015). Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Ankara, DİB
- Mango, A. (2005). Türkiye'nin Terörle Savaşı, (O. Azizoğlu, Çev.), İstanbul, Doğan
- McLuhan, M. (1964). Understanding Media, New York, Mcgrawhill
- McQuail, D. (1987). Kitle İletişim Kuramı, (A. Haluk Yüksel, Çev.), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi
- Mutlu, E. (2017). İletişim Sözlüğü, Ankara, Ütopya
- Parlatır, İ. (2016). Güzel Yazılar - Oğuz'dan Bugüne, 4. Baskı, Ankara, TDK
- Şahan, R. (2014). Medya ve Kur'an Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 240-245, Cilt: XVI, Sayı: 29, (2014/1), Sakarya
- Türkmen, A. (2014). İslam İletişim Hukuku, İstanbul, Ensar
- Yiğit, H. (2013). İslam Düşüncesinde İletişim ve Basın, Malatya, Bilsam
- Yüksel, M. (2011). "İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki", İslamofobi: Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyumu, 114-115, Sivas, Kemal İbn-i Hümam Vakfı
- http://www.islamicnews.org.sa/page/public/page.aspx?page_ID=1 (Erişim: 15.08.2017)
- <http://aa.com.tr/tr/dunya/ibraf-ii-ulkeleri-yayin-organlarini-tek-catida-toplayacak/759302> (Erişim: 11.08.2017)
- <http://www.byegm.gov.tr/turkce/faaliyet/islamin-dogru-yuzunu-paylasacak-bir-medya-gerekli/103641> (Erişim: 18.08.2017)
- <http://www.yenisafak.com/yerel/kitle-iletisim-araclarindan-sosyal-medyaya-360308> (Erişim: 02.09.2017)
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/İslamofobi> (Erişim: 12.08.2017)
- http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2013/10/131029_islami_finans_analiz.shtml (Erişim: 05.03.2016)
- <http://www.oic-oci.org/docdown/?docID=6&refID=2> (Erişim: 14.08.2017)
- http://www.oic-oci.org/page/?p_id=53&p_ref=27&lan=en (Erişim: 14.08.2017)
- <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> (Erişim: 03.02.2017)
- <http://www.oic-oci.org/home/?lan=en> (Erişim: 14.08.2017)
- <http://ww1.oic-oci.org/english/conf/info/7/final.htm> (Erişim: 14.08.2017)
- http://www.oic-oci.org/topic/?t_id=10266&ref=4057&lan=en (Erişim: 25.08.2017)
- <http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d137s037m1> (Erişim: 27.08.2017)
- http://www.oic-oci.org/page/?p_id=182&p_ref=61&lan=en (Erişim: 10.09.2017)

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 245-260, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:19.09.2017 **Kabul Tarihi:**16.10.2017

HIZ SEMPTOMLARI: GEÇ-MODERN ZAMAN REJİMİNDE BELİRSİZLİK, DOLAYIMSIZLIK, EŞZAMANSIZLIK

*Symptoms of Speed: Uncertainty, Immediacy, Desynchronization In The Late-Modern
Temporal Regime*

Ayşe MERMUTLU¹

ÖZ

Hız, son dönem sosyal teorinin ve daha özelden sosyolojik yazının ana gündem maddelerinden birini oluşturmakta ve çağdaş toplumsal değişimi karakterize etmede paradigmatik değer taşıyan bir nosyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Hız üzerine gelişen söz konusu gündem, *zamanın* sosyolojik kavranışına ve toplumsal zaman inşasının geç-modern yordamlarına ilişkin teorik katkıları içermesinin yanı sıra geç-modernliğin sosyal ontolojisine, çağdaş neoliberalizmin ekonomi-politiğine, toplumsalın ve siyasetin imkânına ve yeni koşullarına ilişkin sosyolojik içgörülerin geliştirilmesine katkıda bulunan verimli bir tartışma zemini de sağlamaktadır. Bu makalede, söz konusu tartışmalarda hız nosyonunu farklı biçimlerde kodlayan ve her biri aynı zamanda geç-modern zamansallığın semptomları olarak okunabilecek üç ana izlek ayırt edilmektedir: belirsizlik, dolayimsizlik ve eşzamansızlık. Belirsizlik, genel bir anlatımla, toplumsal öngörülebilirliğin azaldığı ya da tamamen ortadan kalktığı, beklenti ufğunun eylemliliğe yön tayin etmeyi mümkün olmaktan çıkartacak denli sınırlandığı bir zamansallığa göndermede bulunur; burada vurgu, değişimin hızının vardığı noktada gelecek boyutundan yoksun kılınan ve kendi üzerine kapanan bir şimdi üzerinedir. Dolayimsizlik, zamansal ve mekânsal sınırlamaları önemli ölçüde elimine eden gerçek zamanlı iletişim ağlarının mümkün kıldığı, “şimdi ve burada” biçiminde özetlenebilecek bir tecrübenin zamansallığına göndermede bulunur; bu yakınlık ve dolayimsizliğin ürettiği zamansızlaşmış şimdi, geç-modern zamansallığın bir diğer semptomu olan belirsizliğin üretimine de katkıda bulunmaktadır. Eşzamansızlık ise, özgül bir anlamda, değişimin hızının toplumu oluşturan çeşitli kurumların eşzamanlı bir gelişim süreci göstermesine imkân tanımıyor olmasına göndermede bulunur; burada hız, toplumun farklı düzeylerinde ve çeşitli şekillerde ortaya çıkan eşgüdüksüzlüklerde kendini ele verir. Hızın semptomları olarak okunabilecek bu üç izleğin genel bir betimlemesi yapıldıktan sonra, geç-modern zamansallığın daha yetkin bir okumasının onun eşzamansızlık olarak kavranışı temelinde mümkün olabileceği tezi işlenecektir. Eşzamansızlık hızın, hız paradigmasının sınırlılıklarının ötesinde bir kavranışına imkan veren bir nosyon olarak; geç-modern zamansallığın çoğul ve katmanlı yapısını anlamaya, eşitsizlik biçimleri ve güç ilişkilerinde cisimleşen toplumsal antagonizmaların temporal boyutunu değerlendirmeye ve karşı-zamansallıkların imkanını sorgulamaya alan açan bir bağlamı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Modern Zamansallık, Hız, Belirsizlik, Dolayimsizlik, Eşzamansızlık, Çoklu zamansallıklar

ABSTRACT

Speed constitutes one of the main topics in recent social theory and particularly in sociological writing, and emerges as a notion that has paradigmatic value in characterizing contemporary social change. The agenda on speed includes the theoretical contributions to the late-modern procedures of the construction of social time and sociological conception of time as well as provides also a ground for discussion contributing to the development of sociological insights into the social ontology of late-modernity, the economy-politics of contemporary neoliberalism, the possibilities and new conditions of sociality and politics. In this article, three main traces are distinguished that each one encodes the notion of speed in different ways and can be read at the same time as the symptoms of late-modern temporality: uncertainty, immediacy and desynchronization. Uncertainty refers to a temporality in which the social predictability is diminishing or completely out of the way and the horizon of the expectation is so limited as to make it impossible to direct

¹ Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniv., İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ amermutlu@firat.edu.tr

the action; the emphasis here is on a present being deprived of the future dimension and closing on itself at the point where the speed of change have reached. Immediacy refers to the temporality of an experience that can be summarized as "now and here" enabled by real-time communication networks that considerably eliminates temporal and spatial limitations; this timeless present produced by proximity and immediacy contributes to the production of uncertainty, another symptom of late-modern temporality. Desynchronization, in a specific sense, refers to the fact that the speed of change do not allow for a simultaneous process of development of the various institutions that make up the society; speed here reveals itself in the incoordination that arises in various forms and at the different levels in society. After a general description of these three tracks that can be read as the symptoms of speed, the thesis will be processed that a more accurate reading of late-modern temporality may be possible on the basis of understanding it as desynchronization. As a notion that allows for an understanding of speed beyond the limitations of the speed paradigm, desynchronization constitutes a context for understanding the plural and stratified structure of late-modern temporality, evaluating the temporal dimension of social antagonisms embodied in the forms of inequality and power relations, and searching for the possibilities of counter-temporalities.

Key words: Late Modern Temporality, Speed, Uncertainty, Immediacy, Desynchronization, Multiple Temporalities

GİRİŞ

Geç-modern dönemde sosyal hayatın ritmi, yaygın kanaat uyarınca, onun hiçbir bileşenine indirgenemeyecek şekilde bir bütün olarak hızlanmış ve her bir bileşeninde bu hızlanma kendini değişen ölçülerde ve şekillerde göstermektedir. Gerçekten, *sosyal hızlanma*, ulaşım teknolojilerindeki ilerlemelerin bir sonucu olarak fiziksel hareketlilik ve mobilite artışından, medya ve telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişmelerin mümkün kıldığı küresel iletişim imkânlarındaki artışa; daha büyük miktarlarda veriyi daha kısa sürelerde işlemeye imkân veren bilgi işlemcilerden, mikro saniyeler ile ölçülen zaman aralıkları içerisinde gerçekleşen küresel ölçekli sermaye hareketlerine; üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinin hacim ve ritimlerinde görülen kayda değer artıştan, modern bireylerin gündelik zaman tecrübesini karakterize eden kronik “zaman darlığı” algısına; yaşam tarzları, moda ve kültürel beğenilerin gelip-geçiciliğinden, durağan olan her şeyi marjinalleştiren baskın kültürel koda kadar çok geniş bir skalaya (toplumsal, ekonomi-politik, psikolojik, kültürel) yayılan bir fenomenler dizisine göndermede bulunmaktadır.

William E. Scheuerman, olgusal açıdan taşıdığı kritik öneme atfen, “(y)eni yüzyılın başlangıcında insanlık durumunu anlamaya yönelik herhangi bir girişim, işe hızın sosyal tecrübesi ile başlamalıdır”, diye yazar (2004: 1; Gane, 2006: 32). Geç-modern sosyal ontolojiyi ve toplumsal değişimin koşullarını anlamaya yönelik teorik girişimlerde (doğrudan ya da dolaylı olarak) zaman(sallığı)ın değişen rejimi, ivmelenme ve hız üzerine gelişen zengin içerikli literatür (bkz. Rosa, 2013, Hassan, 2003, 2009, Virilio, 1998, 2000, 2006, Koselleck, 2004, Castells, 2008, Adam, 1990, Tomlinson, 2007, Bauman, 2000, Berardi, 2014, Chesneaux, 2015, Crary, 2015, Nowotny, 1994, Harvey, 1999, Robins & Webster, 1999, Giddens, 1994, Urry, 2000, vd.), Scheuerman’ın provokatif yargısını onaylayan bir eğilimin varlığını belgelemektedir. Burada söz konusu olan, elbette, sağduyu bilgisi pürüzsüzlüğünde bir kanaat ortaklığından ziyade, *hızın* niceliği, belirlenimi, ölçüsü; hangi toplumsal kurumlar, yapılar, alanlar ve süreçler boyunca gerçekleştiği; parametreleri, etmenleri ya da itici güçleri; olası limit ya da karşı-dinamikleri; “değişim”, “mobilite” ve “akış” gibi kavramlar ile olan ilişkiselliği; bireysel, toplumsal, ekonomik, politik, kültürel, etik, ekolojik etki ve içerimleri, vb. gibi sorunsallar çokluğunu içinde barındıran bir tartışma zemini. ²

Tanımlanması yönündeki kolaycı girişimlere direnen sosyal hızlanmanın en geniş anlamı ile değerlendirilmesi, onu, gündelik hayatta *yoğunlaşan* eylem ve faaliyetleri alabildiğine çeşitliliği içerisinde kavramaya imkan veren bir olgu olarak dikkate almayı gerektirir (Tomlinson, 2007: 3). Hızlanmanın görünümünü ve kendini gösterdiği fenomenler ve süreçler çoğulluğunu analitik ve pratik bakımdan üç ayrı kategoride değerlendirmeyi öneren Hartmut Rosa (2003: 6-10, 2009: 82-7,

² Söz konusu tartışmanın kapsamı ve kuşattığı sorunsal alanının elverişli bir “krokisi” için bkz. H. Rosa & W. E. Scheuerman, “Introduction”, içinde, H. Rosa & W. E. Scheuerman (ed.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press, 2009, s. 1-29.

2013: 71-80, 97-148), sosyal hızlanmanın bu üç kategorisi ya da boyutunu “teknolojik hızlanma”, “sosyal değişimin hızlanması” ve “yaşam temposunun hızlanması” olarak belirlemektedir. Bunlardan ilki, *teknolojik hızlanma*, en belirgin ve ölçüme konu edilmesi görece en kolay olanıdır; belli hedefler doğrultusunda geliştirilen teknik ilerlemeye bağlı olarak üretim, ulaşım, bilgi işleme ve iletişim süreçlerinin ivmelenmesini ifade eder. Teknolojik hızlanmanın en önemli sosyolojik içerimlerinden biri, mekanın önemini zaman lehine azaltmasıdır. Bu, esasen, Harvey (1999)’in iyi bilinen analizinde “mekan zaman aracılığıyla ortadan kaldıran yenilikler”den kaynaklanan “zaman-mekan sıkışması” olarak tarif ettiği olguyu içerir. Harvey’e göre “mekan telekomünikasyonun yarattığı bir ‘küresel köy’e (...) doğru küçüldükçe ve zaman ufkumuz sonunda içinde bulunduğumuz andan başka bir şey kalmamacasına kısaldıkça (...), mekansal ve zamansal dünyalarımızın *sıkışması* duygusunun hakimiyetiyle başa çıkma zorunluluğuyla karşı karşıya kalırız” (1999: 270). Teknolojik hızlanma, böylelikle, “zaman-mekan sıkışması” metaforunda da ifadesini bulan; meta, bilgi, iletişim ve sermayenin mekansal engelleri aşarak küreyi katettiği ve bunu daha kısa süreler içerisinde gerçekleştirdiği yeni bir zaman rejimine göndermede bulunmaktadır. *Sosyal değişimin hızlanması* ise teknolojik hızlanmadan farklı olarak, toplumun belirli bileşenlerindeki hızlanmaya değil ama toplumsal süreçlerin bir bütün olarak hızlanmasına, hatta toplumsal değişimin kendisinin ivmelenmesine göndermede bulunur. Sosyal değişimin hızlanması, genel olarak, toplumsal yapı, kurum ve pratiklerin kararlılıklarını yitirerek istikrarsız, değişken ve gelip-geçici bir hal almalarını ifade etmektedir. *Yaşam temposunun hızlanması* ise bireylerin gündelik hayatlarındaki eylem ve faaliyetlerinin yoğunluğuna göndermede bulunur. Gündelik hayatı dolduran çeşitli faaliyetlerin birim zaman aralığındaki yoğunluğuna bakılarak objektif düzlemde; acelecilik, “koşuşturmaca” ve bunlarla ilişkili olarak ortaya çıkan zaman darlığı, stres ve anksiyete hissi gibi göstergeler üzerinden de subjektif düzlemde değerlendirilebilir.

Rosa’nın bu sınıflamasına, hızın kendisine ilişkin kavrayışlarda da ana hatları ile beliren, onun *semptomları* temelinde yapılabilecek bir diğer fenomenolojik sınıflandırma eklenebilir. Bir başka deyişle, hızın “uğraklarını” esas alan bir sınıflandırma yerine onun “semptomlarını” esas alan bir sınıflandırma da yapılabilir. Belirsizlik, dolayimsızlık ve eşzamansızlık olarak belirlenen hızın bu semptomları, ayrıca, Rosa’nın yukarıda yer verilen sınıflamasındaki her üç düzeyi de katetmekte, söz konusu düzeylerin her üçünde de kendilerini açığa vurabilmektedir. Burada önerilen sınıflandırmanın, bu nedenle, hızın Rosa’nın işaret ettiği farklı düzeylerinde beliren ortak etki ve karakteristiklerin anlaşılmasına da imkân vereceği düşünülmektedir.

Geç-modern toplumsallığın değişim dinamiklerini anlamada hızı merkezine alan analizlerin ve bu ekseninde gelişen sorunsal alanının nirengi noktasını, oldukça temel bir düzeyde, hızın ne’liğine ilişkin temelden farklılaşabilen kavrayışlar oluşturmaktadır. Birbirini zorunlu olarak dışlamayan bu kavrayış farklılıkları, hızın bizzat kendisinin farklı biçimlerde kodlanması sonucunu ortaya çıkartır. *Hız*, kimi yazarlarca, toplumsal süreçlerin denetim ve öngörülebilirliğine bir karşı-durum oluşturmak üzere *belirsizlik*, kontrol-dışılık ve istikrarsızlık terimleri ile kodlanır ve toplumsal öngörülebilirliğin azaldığı ya da tamamen ortadan kalktığı, beklenti ufkunun eylemliliğe yön tayin etmeyi mümkün olmaktan çıkartacak denli sınırlandığı bir zamansallığa göndermede bulunur. Hızın bir diğer kavranışı, onu bizzat zamansallığın kendisine bir karşı-durum oluşturmak üzere geçmiş ve gelecek boyutlarından yoksun bir “zamansızlaşmış şimdi” olarak kodlar ve gerçek zamanlı iletişim ve dolaşım ağlarının gelişiminin ortaya çıkardığı *dolayimsızlığın* “anlık zaman”ı ile ilişkilendirir. Hızı kavramanın bir diğer biçimi ise, onu toplumsal kurumların temporal entegrasyonuna bir karşı-durum oluşturmak üzere *eşzamansızlık* olarak kodlar ve burada hız sosyal, kültürel, ekonomik ve politik kurum ve süreçlerin eşgüdümsüzlüğünde kendini ele verir.

Bu kavrayışların her biri, geç-modern zaman rejiminin semptomlarını açığa vurmaları itibarıyla analitik bir değer yüklenirler. Bir başka deyişle, sosyal hızlanmanın semptomları olarak (i) öngörülebilirliğin azalması ve belirsizlik, (ii) zamansızlaşmış şimdi / anlık zaman ve (iii) toplumsal desenkronizasyon, burada, hızın (birbirini zorunlu olarak dışlamayan) üç farklı görünümünü meydana getiren bir sınıflamanın konusunu oluşturmanın yanı sıra hızlanmayı

anlamanın kavramsal araçlarını da sağlamaktadır. İlerleyen bölümler, geç-modern temporaliteyi anlamada söz konusu araçların kapsam ve sınırlılıklarını konu edinen kıyaslamalı bir tartışmasını içermektedir.

1- Hız Körlüğü ya da Geleceğin Çekilişi: Belirsizlik

“Hız, kontrollü olduğu sürece iyi bir şeydir; kötü olan kaotik, kontrol edilemeyen hızdır” derken Goldman (2004: 28; Hassan, 2009: 99), hız-kontrol diyalektiğine ilişkin önemli bir iç görüyü – belki de handikapı – özetlemektedir. Hızın artışına onun kontrol edilebilirlik kapasitesindeki bir artışın da eşlik etmesi beklenir; bu, modernliğin klasik ilerleme mitosunda da ifadesini bulan “iyi hız”dır. Ancak hızın artışı, aynı zamanda, gelecek ufkunun daralması anlamına da gelmektedir ki bu, kontrol edilebilir hızın sınırlarını temsil eder. Eleştirel hız teorileri, bu anlamda, geç-modern sosyal realitede hızın söz konusu sınırları ihlalinin analitik birer anlatısını içerir ve aynı bağlamda hızlanma, doğal kapasiteleri zorlayan bir koşul olarak, “kontrol-dışılık”, istikrarsızlık ve bunlara bağlı olarak da öngörülemezlik ya da belirsizlik terimlerine konu olur.

Helga Nowotny, geç-modern dönemde, bir zaman kategorisi olarak geleceğin şimdi’ye yaklaştığı ve nihayet şimdi tarafından yutularak ikame edildiği bir temporal daralma gözlemler (1994: 45-74). Hermann Lübbe de, geç-modern dönemin yenilik-odaklı toplumlarında, yaşam koşullarının belli ölçülerde de olsa istikrarlı bir planlamasına imkan verecek zaman miktarının gittikçe azaldığı bir “daralma”nın teşhisini yapar (2009: 159). Bu, birim zamanda gerçekleşen yenilik miktarı arttıkça, giderek daha yakın bir geçmişe yabancı kalınmaya başlandığı ve öngörülebilir gelecek menzilin de giderek kısaldığı (geçmiş ve gelecek boyutlarını kapsayarak genişleyen) bir şimdi’de temsil olunan daralmadır. Söz konusu daralma ile birlikte “tecrübenin alanı ile gelecek ufku artık uyuşmaz hale gelir” (Koselleck, 2004: 270). Bu uyuşmazlık, yenilik-odaklı toplumların endemik bir güçlüğü olarak planlı zaman, gelecek-yönelimli düşünme ve eylemliliğin sınırlılıklarına işaret etmektedir: yeni temporal düzenin belirsizlik koşullarında, geleceğe yönelimdeki artışa gelecek-yönelimli eylemin tasarlanmasında güvenilir öncüller bulmanın zorluğu eşlik eder (Lübbe, 2009: 176-7). Benzer bir analiz çizgisi, U. Beck, A. Giddens ve S. Lash gibi yazarların belirsizliğin temporal yapısından ziyade kontrol süreçleri ile olan ilişkisine odaklanır görünen, risk toplumu ve düşünümsel modernlik üzerine iyi bilinen metinlerinde de izlenebilir. Burada da kontrol-dışı risklerin ürettiği belirsizliğin, gelecek zaman boyutu ile olan ilişkide meydana gelen bir değişimi içerdiği varsayılır. Mevcut risk algısı teknolojik gelişimi körüklerken, yeni teknolojiler de beraberinde her biri kendi risk değerlendirmesini içeren alternatif gelecek senaryolarını gündeme getirir; bu alternatif gelecek senaryoları da yine söz konusu risk değerlendirmelerine özgü yeni teknolojik müdahaleler öngörmek durumundadır. Dolayısı ile düşünümsel modernliğin risk toplumunda “teknolojik ilerleme”, “risk” ve “gelecek” üçlüsü arasındaki ilişki tekil ve doğrusal değil ama çoklu ve döngüsel bir nedensellik içerir. Teknolojik ilerlemeye bağlı olarak gelişen ve geçmiş-şimdi-gelecek temporal düzeninde geçerli klasik kontrol mantığını hükümsüzleştiren “imal edilmiş risk” koşullarında, gelecek boyutu ile olan ilişki de problematikleşir (Adam & van Loon, 2005: 8-9).³ Geleceğe yaklaşım, söz konusu bağlamda, onun kolonize edilmesinden elimine edilmesine doğru bir değişime uğrar (Adam, 1990: 140).

Paul Virilio, hız ile belirsizlik arasında dolaysız bir ilişkinin varlığını teşhis eder: kararlar vermek, değerlendirmeler yapmak, genel bir görüş elde edebilmek için ayrılan süre ne kadar azsa, belirsizlik ve dolayısıyla krizleri hazırlayan hatalar yapma riski de o denli yüksektir (1996; Eriksen, 2001: 64-5). Bir başka deyişle, koşulların değişim hızı arttıkça ihtiyati seçeneklerin uygulanabilirliği de o ölçüde azalmakta, “görüş ufku hızla geri çekilmek[tedir]” (Virilio, 2006: 146). Hartmut Rosa da, geç-modern zamansallığın koşullarında “değişim”in artık görece sabit yapılarla gerçekleşen bir dönüşüm olarak değil fakat kaotik ve asli bir belirsizlik olarak

³ Söz konusu bağlamda ayrıca bkz. Barbara Adam, “Reflexive Modernization Temporalized”, *Theory Culture & Society*, 2003, 20(2): 59-78. Ve bkz. Frank Furedi, *Korku Kültürü: Risk Almanın Riskleri*, 2.b., çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrintı Yay, 2014, s. 104.

algılanmakta olduğu gözleminde bulunur (2013: 109-110). Yirminci yüzyılın sonunda, “klasik modernlik” süresince gelişme gösteren görece istikrarlı ekonomik, yasal ve politik kurumsal çeper erozyona uğramış ve yerini bilginin, insanların, sermaye ve metanın küresel düzeyde ve neredeyse karşı konulmaz akışına bırakmıştır. Çeşitli ve öngörülemez yönlerde mobilize olabilen, istikrarlı ya da uzun vadeli birleşmelerden ve bu birleşmeleri sağlayacak sabit bağlantılardan yoksun bu akış, durağanlığın kurumsal güçlerine meydan okumaktadır (2013: 108-9). Hızla dönüşen, biteviye revize edilebilen, farklı kombinasyonlar halinde tekrar tekrar bir araya getirilebilen çeşitli yapı, süreç ve pratikler bu nitelikleri ile giderek olumsal bir hüviyete bürünmektedir. Günümüzün küresel hız toplumunda belirsizlik, bu durumun dolaysız bir ifadesi olarak, toplumsal hayatın bütün kurum, süreç ve katmanlarına sirayet etmiştir (2013: 113-4).

Belirsizlik, temporal boyutuna da atıf içeren bir diğer etkili anlatımını Zygmunt Bauman’ın “akışkanlık” metaforunda bulmaktadır. Hareketin hızını arttırmak için sarf edilen uzun süreli çabanın “doğal sınırlarına” ulaştığı (2000: 10), modernliğin yeni bir aşamasını temsil eden *akışkanlık*, Bauman’a göre, çeşitli sosyal formların (bireysel tercihleri sınırlandıran yapılar, rutinin sürekliliğini gözeten kurumlar, kabul edilebilir davranış kalıpları), tasarlanmaları ve bir kere tasarlandıklarında gerçekleştirilmeleri için gereken süreden daha hızlı bir şekilde çözüldükleri için uzun müddet aynı kalamadığı bir durumu tanımlar. Giderek artan ölçüde bir “yapı” olmaktan çok bir “ağ” – rastgele bağlantı ve kesintilerden müteşekkil sonsuz olasılıklı bir diziler matrisi – olarak görülmekte ve algılanmakta olan akışkan toplumda, sosyal oluşumlara “katılışmaları” için yeterince zaman tanınmaz; bu kısa süreli varoluşlarından ötürü de artık eylemler ve uzun vadeli yaşam stratejileri için bir referans noktası oluşturamazlar. Uzun vadeli düşünme, planlama ve eylemin çöküşü ve bunların gerçekleşmesine imkan verecek toplumsal katılıkların yok oluşu ya da zayıflaması; bireysel yaşamları “gelişim”, “olgunlaşma” ya da “ilerleme” terimlerinin anlamlı olarak karşılık bulabileceği türden bütünlüklü bir dizi oluşturmayan, kısa vadeli projeler ve dönemler halinde parçalanmaktadır (2007: 1-3). Nitekim “gayri sabitliğe, manevra özgürlüğüne ve ne olursa olsun yeni deneyim ve yeni fırsatlara sarılma ve bunları emme yetisine yapılan vurgu”da örneklenen yaygın kültürel tutum da, varoluşun bu parçalanmış, “sistemik olmayan” karakterine ve özsel olumsuzluğuna karşılık gelmektedir (2001: 110).

Akışkan modernlikte yaşam siyasalarının doğrultusu da, sermayenin küresel ölçekte hızla hareket edebilmesinin dolaysız bir sonucu olarak belirsizlik, istikrarsızlık ve gelip-geçicilik ile karakterize olan preker ekonomik ve sosyal koşullar tarafından belirlenir. Söz konusu koşullarda bir “kader” olarak yaşantılanan *güvencesizlik*, genel olarak, çalışma, iş ve statünün güvensizliğini, bunların sürekliliği ve gelecekteki istikrarına ilişkin belirsizliği ve kişinin bedeninin, benliğinin ve bunların uzantılarının (mallar, ilişkiler, topluluk) güvenlikten ve kalıcılıktan yoksun oluşunu ifade eder. Esnek iş ve çalışma hayatında artık en ayrıcalıklı konum bile geçici ve ancak “bir sonraki uyarıya kadar” geçerli görülmekte; herkes kendini piyasa talebinin dengesiz değişikliklerine, “rekabetin” ve “verimliliğin” değişken ancak güçlü baskılarına, “küçülme” ya da “iş sürecini basitleştirme” operasyonlarına karşı savunmasız bir konumda bulmaktadır. Dahası, sarf edilen emek ve çabanın uzun vadede getireceği ödül de belirsizlik içermekte; üstelik bugün cazip görülen ödüllerin gerçekleştikleri zaman hala arzulanır olup olmayacakları da aynı şekilde kesinlik taşımamaktadır. Zira bütün arzu nesnelere onlardan tam olarak yararlanılmadan “demode” hale gelerek önemini yitirdiği; hayat tarzlarının, modanın ve beğenilerin hızla değiştiği bir dünyada “kazanımlar yükümlülük, parıldayan ödüller utanç rozetleri haline” gelme riskini barındırır. Bu durumun kişiyi ittiği nokta ise “anlık hazlar”dır; alışkanlıklar ve bağlılıklar geliştirmekten ya da uzun süreli taahhütlere girmekten uzak duran kişi, arzu nesnelere anında yararlanmaya ve sonra onları kaldırıp atmaya yönelir ve bu durum piyasalar tarafından hem hazzı hem de demodeliği anlık hale getirecek şekilde değerlendirilir. Geçiciliğin süreklilik üzerinde “stratejik üstünlük” kazandığı belirsizlik koşullarında bağlılıklar, ortaklıklar ve ilişkiler de “gereklikler uyarınca” vazgeçilebilir nitelikte, tüketilecek ve gelip-geçici şeyler olarak görülmekte; aileler tek bir bireyin yaşam süresi içinde pek çok kez kurulma ve dağılma eğilimi taşımaktadır. Temel güven

duygusunun sistemli olarak erozyona uğratıldığı söz konusu koşullarda her türlü süreklilik, gelip-geçicilik ve belirsizlik lehine krizdedir (2000: 160-3, 2005: 190-8).

Bu kriz, Bauman'ın "çağın paradoksu" olarak teşhis ettiği durumun bir bileşenidir: akışkan modern dünyada tehlikelerin farkına varılması, bu tehlikeleri önleme ya da yarattıkları etkinin ağırlığını azaltma konusunda artan bir güçsüzlükle el ele gitmektedir (2005: 228). Kararsız kalmayı ve eylemsizliği pratikte imkansız kılan, ancak eylemliliğin ve tercihte bulunmanın şartlarının da durmaksızın ve çok yönlü bir şekilde değişmekte olduğu geç-modern koşulları bir tür "oynak zemin"e benzeten Rosa (2013: 117) da, benzer şekilde, tecrübe ve birikimi çaptan düşürürken kararlara dayanak oluşturacak öngörülerde bulunmayı imkansız hale getiren istikrarsız bir dünyada, karar verme ve eylemde bulunmanın özgül güçlüğüne dikkat çeker. Robert Hassan, söz konusu güçlüğün hız koşullarının endemik bir patolojisi olarak "gelecek anksiyetesi" formunda teşhis edilebileceğini belirtir (2009: 107-116). Belirsizlik, güven(ce)sizlik, istikrarsızlık ve gelip-geçicilik, Hassan'a göre de, uzun-vadeli projelere, kişisel taahhütlere, gelecek-yönelimli düşünme ve planlamaya olanak tanımayan hız odaklı toplumun daimi ve genelleşmiş bir nitelik gösteren özellikleri haline gelmiştir. Acil ve önemli sorunlara kısa-vadeli çözümleri zorlayan zaman darlığı tecrübesi de, bir stres ve anksiyete kaynağı olarak kendini toplumun bütün katmanlarında hissettirmektedir. Hassan'a göre, toplumu boydan boya kateden belirsizlik ve buna bağlı olarak yaygınlaşan anksiyete ile bir hız katalizörü olarak bilgi ve iletişim teknolojilerindeki devrim ve neoliberal düzen dolaysız bir şekilde ilişkilidir. Her şeyden önce söz konusu gelişmeler aynı temporal düzlemde yer almakta, sosyal hızlanma zemininde gerçekleşmektedirler. Neoliberalizm, bilgi iletişim teknolojileri ve bunlara eşlik eden bireyci ideoloji sistemik bir güvencesizlik üretmekte, toplumu atomize etme yönünde bir dinamiği de harekete geçirerek sosyal destek ağlarını etkisizleştirmekte; izolasyonun belirsizlik ve güvenli bir gelecek sağlama konusundaki yetersizlik hissi ile birleşmesiyle birlikte anksiyete artık bir sosyal patoloji hüviyetinde varlık kazanmaktadır. Dahası, sistem anksiyetenin kendisini de bir metaya dönüştürerek farmakolojik müdahaleler ve danışmanlık hizmetleri içeren süreçlerden oluşan bir "anksiyete endüstrisi" üretmekte, yani kar arayışıyla kendi yarattığı patolojilerden de beslenmektedir. Söz konusu çerçevede anksiyete gibi sosyal patolojiler, bağlamında meşrulaştırıcı bir söylemin de varlık kazandığı birer endüstriye dönüştürülerek anlamlandırılır hale gelmektedir. Hassan'a göre anksiyete, şu şartlarda, sadece hız koşullarındaki "bilinmezlik" ya da "öngörülemeyen" karşısında hissedilen güçsüzlük ve çaresizliğin psikopatolojik dışavurumu olmakla kalmaz, daha genel olarak hızın ekonomi-politiğinin kültürel koşullarını da oluşturur.

Hız, çok yönlü toplumsal sonuçları ile beraber belirsizlik üzerinden kodlandığında, geleceğin "çekildiği" ve "görüş ufkunun daraldığı" bir temporaliteyi ifade etmektedir. Başka türlü söylenecek olursa; dikkatler "gelecek zaman" boyutu ile olan ilişkinin başkalaşımı üzerinde yoğunlaştırıldığında hız, belirsizlik semptomu ile gündeme gelmektedir. Hızın "şimdi"de meydana gelen başkalaşıma odaklanan bir okumasında ise vurgu dolaylısılığa ve anlık zaman'a kayar. Bir başka deyişle, hızın bir diğer semptomatik görünümü kendi üzerine kapanan, zamansızlaşmış bir "şimdi"nin ortaya çıkışıdır.

2- Anlık Zaman ya da Zamansızlaşmış Şimdi: Dolaylısızlık

Modernlik sürecinde hız nosyonu etrafında gelişen söylemlere ve hızın kültürel anlatılarına yönelik incelemesinde John Tomlinson (2007), söz konusu dönemde ortaya çıktığını gözlemlediği üç farklı hız anlayışını ayırt eder: makine hızı, kuralsız hız ve dolaylısızlık hali. Modernliği sembolize eder hale gelmiş makinelerin (tren, telgraf ve endüstriyel üretim teknikleri özelinde ulaşım, iletişim ve üretim teknolojileri) kapasiteleri tarafından üstlenilen *makine hızı*; doğanın mekanik olan tarafından ele geçirilmesi, açık-uçlu ilerlemeye olan sorgusuz inanç, kapitalist pazar ekonomisinin durdurulamaz ilerleyişi, kırdan kente geçişin kültürde yarattığı değişim gibi, modernliğin temel parametrelerini oluşturduğu düşünülen gelişmeler arka planında ortaya çıkan bir anlatıdır (2007: 9). Simgesel figür ve olguları arasında Fransız kent planlamacısı Le Corbusier (2007: 32-6) ile bir üretim süreci modeli olarak Taylorizmin (2007: 28-9) yer aldığı bu anlatıda

hızlanma, ekonomik büyüme ve gündelik hayatın maddi gelişiminin birincil koşulu olarak rasyonel ve ilerlemeci terimlerle değerlendirilir. Hız, genel bir anlamda, sosyal süreçlerin rasyonel ve kontrollü bir düzenlenmesini içerir ve hızın kültürel anlamı, akla ve ilerlemeye duyulan ideolojik bağlılık temelinde biçimlenir. Bir başka deyişle, makine hızı basitçe makine teknolojilerinin sosyal ve ekonomik süreçlere uygulanmasından daha fazlasını; söz konusu uygulamayı temellendiren genel tutumun kendisini ifade etmektedir: hız burada, sosyal ve ekonomik gelişmişliğin birincil *göstergesi* olarak kültürel bir değer yüklenir (2007: 20-3). *Kuralsız hız* ise, Tomlinson'a göre, mekanik modernlikteki hızın rasyonel-ilerlemeci olmayan bir diğer anlatısı; makine hızının akıl, ilerleme ve kontrol terimlerini konu dışı bırakan bir kültürel etkisidir. Bu anlatıda hız artık "hayata mümkün olduğunca çok şey sığdırmak" (2007: 53) esasınca tensel-estetik deneyimler, heyecan ve coşku, "adrenalin", riskler, tehlikeler ve hatta şiddet terimlerine konu olur. İtalyan fütürist F. T. Marinetti bu anlayışın simgesel figürüdür (2007: 44-6); aynı anlayış popüler kültürde ve gündelik hayatta sıkça rastlanan "hızlı yaşa genç öl" türünden sloganlarda da kendini ele verir (2007: 53). Bir tutku konusu ve "kendinde değer" haline gelen hız, vaat ettiği dinamizm, enerji ve haz ile birlikte artık bir "ihlal ve özgürleşme" nosyonu olarak kutsanır. Hızın ihlal ve özgürleşme üzerinden bu kavranışı, Tomlinson'a göre, kültür endüstrisinin ve tüketici kapitalizminin talepleri bağlamında anlaşılmalıdır; burada söz konusu olan, "bir haz sisteminin bir gereklilikler sistemi ile birleşmesidir" (2007: 52). Kuralsız hız, makine hızını ortadan kaldırıyor değildir; bilakis, etkileri itibarıyla daha baskın bir anlatı olan makine hızı ile endüstriyel kapitalist modernliğin düzen-karmaşa diyalektiğinde bir arada varlık kazanır (2007: 64-5).

Makine hızı ve kuralsız hızdan izler taşımakla birlikte onlarla kesintisiz bir süreklilik oluşturmayan *dolayısızlık hali* ise, hıza ilişkin daha önceki varsayımların altını oyan ve cari kültürel terimleri dönüşüme uğratan yeni bir durumu tanımlar (2007: 10). Tomlinson, kavram olarak "dolayısızlık"⁴ birbiri ile ilişkili iki anlamına dikkat çekmektedir: dolayısızlık, mekana ilişkin olarak yakın, yakınında, yanında, aracı etkenlerden bağımsız olma, doğrudan ilişkililik ya da bağlantılılık gibi anlamları çağrıştıran; zaman ile ilişkili olarak ise ivedilik, anilik, anlık, an'a özgü olan, müddet ve ardışıklığın var olmaması gibi anlamları barındırır. Hız, dolayısızlığın zamana ilişkin bu ikinci anlamı ile ilişkili görünse de, Tomlinson, teşhisi yapılan durumun anlaşılmasının her iki anlamın da dikkate alınmasını zorunlu kıldığını vurgular. Söz konusu durum, ilk olarak, bir "an kültürü" düşüncesini çağrıştıır: hızlı ulaşım, iletişim ve dağıtım, hazların anlık tatmini ve her yerde(n) anlık erişilebilirliği kanıksamış bir kültür. İkinci olarak, bir aracısızlık hali, bir "yakınlık kültürü" düşüncesini çağrıştıır: burada dolayısızlık durumu sadece hızlanmaya değil; uzaklık, mesafe ve ayrılığı hükümsüz kılan kültürel deneyimin ayırıcı bir niteliğine işaret eder. Bu nitelik, kendisini, gittikçe başkaları ile bağlantılı hale gelme hissinde, kısa-vadeli plan ve uğraşlar yönündeki zorlayıcılıkta ve yaygın aciliyet duygusunda ele verebilir. Bütün bu koşulları birbirine bağlayan nokta, Tomlinson'a göre, *aracı unsurun* genel anlamda çözülmüş olmasıdır. Aracılık, esasen, tarihsel olarak şimdi'yi sonra'dan, burada'yı başka yer'den, arzuyu onun tatmininden ayıran *mesafenin* ifadesidir. Bu mesafe, kapanması yönünde "ilerleme olarak hız"ı motive eden meydan okumanın kendisidir de. Söz konusu mesafenin kapanmış olması durumunu ifade ediyor ise, dolayısızlık, mekanik hız çağının terimin her iki anlamında da sonunu temsil etmektedir: hem bir amaç hem de sonuç olarak (2007: 74).

Makine hızı ve kuralsız hız, mesafenin üstesinden gelme yönünde istenç, güç ve gayret içeren hamasi ve coşkulu bir yönelim barındırır: burada ile orada, şimdi ve sonra, arzu edilen ile elde edilmesi umulan arasındaki mesafe; aşılması yönünde bir iradenin, bu doğrultuda sarf edilecek bir gayretin ve geleceğe dönük planlama ve düzenlemelerin konusu olarak halen mevcut ve geçerlidir. Hızın *yakınlık* ve *anındalık* ile ikamesini temsil eden dolayısızlık hali ise, mesafenin artık kaybolduğu bir koşulu tanımlar. Mesafenin kaybolması olarak dolayısızlık, kavramsal olarak, araçların "aradan çekildiği" ya da gereksiz hale geldiği bir *aracısızlık* durumunu ima eder ve söz

⁴ Orijinal terim "immediacy", Tomlinson'un analizinde yüklenen özgül içerik de dikkate alınarak bu makalede "dolayısızlık" olarak karşılanmıştır.

konusu durum, Tomlinson'a göre, yeni medya ve iletişim teknolojileri ile mümkün olabilmiştir (2007: 91). "Aracılığı hükümsüz kılan bir aracı" olarak iletişim teknolojilerinin işgal ettiği paradoksal konuma da dikkat çeken Tomlinson, neredeyse "ikinci doğa" haline gelmiş olan söz konusu teknolojilerin, gündelik hayata derinlemesine nüfuzları ve ürettikleri gerçeklik tecrübesinin bir sonucu olarak, yerine getirdikleri aracılık işlevinin fark edilebilmesinin neredeyse özel bir dikkati gereksinir hale geldiğini belirtmektedir (2007: 97-101). Gerçekten, kablosuz ağ, mobil telefonlar, anlık görüntülü iletişim, elektronik posta, arama motorları, online alışveriş, sosyal paylaşım siteleri ve sosyal medya, bloglar, ağ platformunda radyo ve televizyonlar, online habercilik, vb. gibi olgular, medya ve telekomünikasyon teknolojilerinin gündelik yaşam dünyasına artan nüfuzunun ve entegrasyonunun örneklerini oluşturmakta ve dolaylılık halinin teknik bağlamına işaret etmektedir. Stephen Kern, dikkatlerin henüz 1889 gibi erken bir tarihte telgrafın mümkün kıldığı "eşzamanlı deneyim"e odaklandığını belirtir; söz konusu bağlamda telefonun etkisi daha da büyük olmuştur (2013: 122-4). Hem uzamsal hem de zamansal yönleri olan bu "eşzamanlılık deneyimi", içinde bulunulan dayatmacı iletişim çağında "şimdi"yi hem uzamda genişleyen hem de tüm dünyadaki olayları kapsayabilecek olan genişmiş bir zaman aralığı olarak yeniden kurmuş ve "(h) iç bir yeni teknoloji, geçmiş ve gelecek deneyimini bu bütünsellikle kıyaslanabilir ölçüde değiştirmemiştir" (2013: 450). Hızın bu yeni kültürü, gündelik deneyimin yeni medya ve telekomünikasyon teknolojileri ile iç içeliğinden bağımsız düşünülemez; dolaylılık, söz konusu bağlamda, yeni medya ve iletişim teknolojilerinin makine hızının endüstriyel temellerinin yerini almaya başladığı, yeni bir teknolojik temele eşlik eden bir kültürel ilkedir. Bununla birlikte Tomlinson, tek faktöre dayalı bir analiz ya da bir tür teknolojik indirgemecilik önermediğinin altını da önemle çizer: bir kültürel durum olarak baskın hale geldiğini öne sürdüğü dolaylılık halinin, yeni medya ve iletişim teknolojilerinin bütün boyutları ile dönüşüme uğrayan (küreselleşen, üretim, çalışma ve tüketim biçimi ve ilişkileri değişen, yeni kültürel hassasiyetler, gereklilikler ve aynı zamanda patolojiler üreten) modernliğin ve geç kapitalizmin daha geniş bağlamında ele alınması durumunda kavranabileceğini belirtir (2007: 75).

Manuel Castells'in iyi bilinen "ağ toplumu" analizi bu türden bir kavrayışın ve Tomlinson'ın yarı-fenomenolojik incelemesinde ana hatlarını belirlediği, hızın yeni bir söylemi olarak "dolaylılık hali"nin etkili bir anlatımını – ve örneğini – vermektedir. Castells'e göre, enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerindeki gelişmelerle bağlantılı olarak insan zamanı da dönüşüme uğramış, ağ toplumu ya da *akışlar uzamının* gelişimine koşut olarak yeni bir zaman rejimi belirmeye başlamıştır (2008: 571-2). Endüstriyel kapitalizmin gelişimi açısından kilit önemde bulunan ve modernlik süresince uzamı ve toplumu domine eden çizgisel, geri çevrilemez, ölçülebilir ve öngörülebilir "saat zamanı" ağ toplumunda parçalanmakta ve yerini Castells'in "zamansız zaman" olarak adlandırdığı yeni bir temporaliteye bırakmaktadır (2008: 575-7). Ağ toplumunun özgül dinamikleri ve esnek kapitalizmin mantığıyla örtüşen *zamansız zaman*, yeni telekomünikasyon teknolojilerinin mümkün kıldığı bir hız ile sınırlarına dek sıkıştırılmış, zaman *sirasının* kaybolarak yerini eşzamanlılığa bıraktığı bir zamana; böylelikle de zamansallığın kendisinin ortadan kalktığı bir duruma göndermede bulunur. Castells'e göre telekomünikasyon, elektronik medya, enformasyon paradigması ve ağ toplumunun özellikleri olguların sıralamasında sistemli bir düzensizlik yaratır ve bu düzensizlik "olgunun ortaya çıkışının sıkıştırılması, anlık olmanın amaçlanması ya da sıralamada düzensiz kesintiler yapılması" gibi çeşitli şekillerde gerçekleşebilir (2008: 612-3). Enformasyonun küresel çaptaki hızlı hareketi ile kültürel ifadelerin daha önce görülmemiş bir zamansal yakınlık kazanması, yeni interaktif iletişim teknolojileri ile gerçek zamanlı iletişim imkanlarının artması, yine gerçek zamanda işleyen birleşik bir küresel sermaye piyasasının ortaya çıkması; sıkıştırılan, aşılın ve bir kaynak olarak yönetilen zaman olarak *zamansız zamanın* koşullarını oluşturmaktadır. Bu koşullar, zamansal sıralamanın kaybolduğu; olayların sıralamasının kronolojik ritmini yitirerek, yararlarının toplumsal bağlamına dayalı zaman dizileri halinde düzenlenir hale geldiği bir sosyo-temporaliteyi meydana getirir (2008: 610). Castells'e göre "(a)nlık sermaye işlemleri, esnek zamanlı müesseseler, hayat boyunca çalışma süresinde meydana gelen değişimler, hayat döngüsünün bulanıklaşması, ölümün inkar edilmesiyle

ebediyet arayışı, anlık savaşlar, sanal zaman kültürü, bunların hepsi de ortaya çıkışlarıyla birlikte zamanları sistematik olarak karıştıran temel olgular, ağ toplumunun nitelikleridir” (2008: 613).

Jonathan Crary için de, benzer şekilde, 7/24 ağları “zamansız bir zamanı ilan eder, maddi ya da teşhis edilebilir hudut çizgilerinden çıkarılıp alınmış bir zamanı, silsilesiz ya da tekrarsız bir zamanı”. “Buyurgan indirgeyiciliğiyle, bir mevcudiyet halüsinasyonu (...); aralıksız, pürüzsüz işleyişlerden oluşan değiştirilemez bir daimilik halüsinasyonu” yaratan bu “imkansız zamansallık”; “(b)ulanık, dolambaçlı dokularıyla insan zamanının zayıflığı ve yetersizliğine yönelik bir kınama ve itirazdır. Her tür aranın ya da değişkenliğin önemini ya da değerini silip atar. Daimi erişimin rahatlığını müjdelemesi, binlerce yıl boyunca pek çok kültürün hayatına şekil vermiş olan periyodikliği iptal ettiğini gizler (...)” (2015: 39). Böylelikle yerel zamanların kronolojik ardışıklığının yerini, hemen her türden etkinliği interaktif hale getiren teknolojilerce mümkün kılınan küresel bir zamanın anındalığının almakta olduğu yeni bir yüzey belirir (Virilio, 2003: 113). Zamansal sıralamanın ya da ardışıklığın zamansal yakınlık, eşzamanlılık ve *an* lehine bertaraf edildiği bu yeni yüzeyde, doğrusal nedensellik örüntüsü de dönüşüme uğrar. John Urry, söz konusu bağlamda, küresel enformasyon akışının anlık ve eşzamanlı bağlantısallığının, neden ile sonucun temporal ayrımı ile karakterize olan saat zamanının ardışıklığı varsayan çizgisel mantığını geçersizleştirdiğini öne sürmektedir (2000: 123). Artık belirleyici olan, zamanda ve mekanda birbirini izleyen münferit parçalar değil fakat eş/gerçek zamanlı olarak bir araya toplanan enformasyon bütünüdür (Adam, 1990: 159, Urry, 2000: 123); dolayısı ile küresel çapta mobilize olan her bir enformasyon parçasının diğerleri ile değişken ve geçici olmakla birlikte eş/gerçek zamanlı bir bağlantısallık içerisinde bulunduğu bütünsellik koşullarında, neden ile sonucu birbirinden ayıran ve öncelik-sonralık sırasını varsayan bir nedensellik anlayışı da geçerliliğini yitirir. *Anlık zamanda* doğrusal nedensellik yerini, iletişim ağlarının “gerçek zamanlı geribildirim döngüleri”ne (Hope, 2011: 531) bırakır. Olayların (özellikle finansal, siyasi, diplomatik ve askeri gelişmeler) meydana gelme süreci ve gelişimi, onların medyadaki dolaylanmalarından kolayca ayrılamaz bir hal alır; belirli bir olayın medya aracılığıyla temsili, uydu bağlantılı yayıncılık ve bilgisayar tabanlı çeşitli iletişim teknolojilerini içeren gerçek zamanlı bir küresel medya döngüsü üzerinden olayın kendisini geri-besler hale gelir. Küresel haber akışı ile uyumlu zaman pratiklerine tabi döviz piyasaları örneğinde, dünyanın dört bir yanından “oyuncular” piyasa işlemleri ve ilgili verilere ilişkin enformasyon akışını bilgisayar ekranlarından aralıksız ve gerçek zamanlı olarak takip ederek alım-satım işlemlerini gerçekleştirirler. Söz konusu ortamda, işlemlere kaynaklık eden enformasyonun doğruluk değeri herhangi bir dışsal gerçekliğe referansla belirlenmez; ekranlara yansıyan materyal, önceki materyale kıyasla daha “yeni” olması koşuluyla “enformasyon” olarak değer yüklenir ve güncel haber akışı, piyasa verileri ve kur dengelerinin birbirini geri-beslediği bir döngü içerisinde işlemselleşir (Cetina, 2005: 40-3, Hope, 2011: 531-2).⁵ Küresel ve bütünsel eşzamanlı iletişim ağları ve enformasyon akışlarının ürettiği bu döngüler, olayların tarihselliğini, ardışıklığını ve buna bağlı neden-sonuç ilişkisi örüntülerini global bir şimdi’nin geribildirimli döngüsellikinde geçersiz kılar ve adına “gerçekliğin kapalı-devre inşası” denebilecek bir sürecin temporal koşullarını oluştururlar.

François Hartog, söz konusu bağlamda, yeni iletişim teknolojileri tarafından mümkün kılınan ve aynı anda hem her şeye (bütün zamansal boyutları bünyesinde toplayan) hem de neredeyse hiçbir şeye karşılık gelen (sadece kendisinden ibaret) bir temporalite olarak “devasa bir şimdi”nin ortaya çıkışını teşhis eder (Jordheim, 2014: 499-501). Robins ile Webster de, gerçek zamanlı ekonomilerin altyapısını oluşturan bilişim tabanlı enformasyon ve iletişim teknolojileri ile zaman bariyerini aşma çabasının bir sonucu olarak varlık kazanan, anlamlı herhangi bir değişim ya da dönüşüm potansiyeli taşımaktan yoksun bir “sonsuz şimdi”ye göndermede bulunur (1999: 230). Carmen Leccardi, aynı bağlamda, eylemin merkezi boyutu olarak görülen bir “mutlak şimdi”den, artık sadece bir *an* olarak kavranan “zamansız şimdi”ye doğru gerçekleşen dönüşüme dikkat çeker

⁵ Finans piyasalarının refleksif yapılanması ile ilgili olarak ayrıca bkz. Elena Esposito, *The Future of Futures: The Time of Money in Financing and Society*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Pub., 2011, s. 99-103

(2003: 34). *Temporal bütünlüğünü yitiren* şimdi, zamansızlaşmış yüzeylerden ibaret çok sayıda parçaya ayrılmış ve hareket içinde birbiri ile ilişkisiz kesitler yığına indirgenmiştir. Bu dönüşüm ile birlikte, denetim kaybı ve kontrol-dışılık gelecek boyutunun ötesine uzanarak şimdi'yi *de* kuşatır hale gelmektedir: içinde olasılıklar barındırmayan bir temporalite olarak zamansızlaşmış şimdi, değerlendirme ve buna dayalı eylemlilik için kendisine tutunulacak mutlak boyut olma özelliğini de yitirir (2003: 36). Hassan ise, sonsuz akışlar ağında bir noktaya indirgenmiş olan bireyin çoklu talepler karşısındaki *yön kaybı* ile karakterize olan, yoğunlaştırılmış bir “hiper şimdi”ye atıfla şimdi'deki dönüşüme işaret eder (2009: 103-4, ayrıca bkz., 2003: 138-9). Aynı bağlamda Franco Berardi, sınırsızca ivmelenebilen bir alanın hızını, ağ üretkenliğinin ritmini takip etmek zorunda kalan bilişsel ve duygusal donanımın, aşırı üretkenliğin gerilimi altında dağılmakta olduğu (2014: 71) gözleminde bulunur: “(e)nformasyon uyarılarının sonsuz hızına maruz kalan zihin, ya panikle ya da duyarsızlıkla tepki verir” (2014: 34). Bellekler de “bir gereksiz eşyalar toplamına, her yerden akıp gelen imgelerle dolu bir yığına; kullanılmış, dikkatsizce bir araya getirilmiş, kötü durumda simgelerle dolu bir yığına” (Virilio, 2003: 40) dönüşür.

Helga Nowotny, tarihte şimdi'nin anındalığını aşma becerisinden yoksun olduğu söylenebilecek bir insan topluluğunun mevcut olmadığı gözleminde bulunur (1975: 328; Adam, 1990: 134). Oysa “an'ın tiranlığı” (Eriksen, 2001), mevcut temporal düzende, ebediyeti dahi geçici olanda içerimleyecek kadar ileri gitmiştir. Castells'e göre *zamansız zaman*, örneğin, aynı anda hem geçici hem de ebedi olanın zamanıdır: ardışıklığın bertaraf edilmesi zamanın farksızlaşmasını, bu da beraberinde ebediliği getirir. Yine her düzenleme o anın gerektirdiği belli bir bağlama ve amaca tabidir ki bu da geçiciliğin doğmasına neden olur (2008: 610-3). Crary ise söz konusu durumu “etkisiz kılınmış ve harabe bir artzamanlılık” terimleri ile değerlendirir (2015: 62); bu zamansallıkta “yeniliğin (...) aldığı biçim, mevcut güç ve denetim ilişkileri bilfiil aynı kalırken, sürekli bir yeni simülasyonu”ndan ibarettir (2015: 48). Zamansallığın kendisini yeniden tanımlamaya açan bu kavrayışlar, hızlanmanın doğasına ilişkin bir diğer içgörünün anlaşılmasını da kolaylaştırır: nihai sınırlarında anlamlı bir değişim ya da dönüşümü, hatta eylemliliği içermeyen, bir tür durağanlığa ve atalet haline karşılık gelmeye başlayan hız. Virilio, söz konusu bağlamda, hızın bedensel ve uzamsal deneyimin gerçek dünyasında, “geçmiş dönemlerde” kaldığını yazar (2000: 75-6); ona göre “an'ın çölüne indirgenmiş” (2006: 145) bir dünyada “hızın ekstrem şiddeti ile kendinden geçen bizler bir yere gidiyor değiliz; sadece süratin *boşluğu* lehine yaşamdan vazgeçmekteyiz” (2000: 76) (italik orijinal). Şu koşullarda anlık zaman, hızın kendisini dahi “askıya alan” bir temporaliteyi, bir sonsuz atalet durumunu tanımlar hale gelmektedir.

Zamansal sıralama ve ardışıklığın konu dışı olduğu anlık zaman ya da zamansızlaşmış şimdi, böylelikle, bir sorunsal olarak hızlanmanın, zamansallığın kendisine ilişkin bir sorunsala evrildiği bir bağlamı da gündeme getirmektedir. Hızlanmanın zamansallığın tekil ya da homojen doğasına yönelik bir soruşturmayı gündeme getiren bağlamı ise “eşzamansızlık” olarak kavranışında ortaya çıkmaktadır.

3- Toplumsal Desenkronizasyon ya da “Eşanlı Eşzamansızlıklar”

Mekansal sınırlamaların ötesinde küreyi eşzamanlı olarak birbirine bağlayan ağ ortamının (ya da Castells'in tanımladığı biçimiyle “akışlar uzamı”nın) temporal koşulları, ilk bakışta, eşi benzeri görülmemiş bir küresel senkronizasyon sürecine işaret ediyor görünmektedir. Bununla birlikte, Hartmut Rosa, modernliğin kurucu bir unsuru olan hızlanmanın, geç modernlikte toplumsal senkronizasyon yönündeki gerekliliğin artık karşılanamaz hale geldiği kritik eşiği aştığını öne sürmekte ve söz konusu sürece koşut olarak *desenkronizasyon* ya da *zamansal uyumsuzluk* doğrultusundaki dinamiklerin de işlerlik kazanmakta olduğunun altını çizmektedir (2013: 20). Desenkronizasyon, Rosa'ya göre, çeşitli düzeylerde ve biçimlerde ortaya çıkar: ilk olarak, hızlı kurumsal ve kültürel değişim ve göç gibi durumlarda “değişimin hızına ayak uyduramama” ekseninde gelişen sosyal uyum sorunlarında örneklenen; sistemsel/yapısal temporal kalıplar ile aktörlerin/öznelerin temporal kalıpları arasındaki ayrışmanın bir sonucu olarak meydana gelebilir. Yapı-aktör düzeyinde beliren desenkronizasyonun bu formunda eşzamanlama, aktörlerin yeni

temporal koşulları içselleştirmeleri ya da kurumsal değişimlerin daha esnek düzenlemelerle gerçekleştirilmesi yoluyla sağlanabilir. İkinci olarak, yapı-aktör desenkronizasyonunun sonucunda gelişebilen; gündelik, biyografik ve tarihsel zaman perspektiflerinin aktör düzeyinde ayrışması ve uyumsuzluğu söz konusu olabilir ve bu, bireylerin kendilerini zamanlarına yabancılaşmış hissettiği ve yaşam sürelerini anlamlı bir anlatıya dönüştürme yönündeki becerilerini yitirdikleri bir durumu tanımlar (2013: 17-8). Richard Sennett, örneğin, “(y)eni kapitalizmin zaman boyutu(nun), insanın karakteri ile bu karakterin süregiden bir anlatıya dönüşmesini engelleyen çılgın zaman deneyimi arasında bir çatışma yarattı(ğını)” (2002: 30) gözlemler; zira “(a)nlattının ilerlemesi, en basit haliyle, hadiselerin zaman içinde birbiriyle birleşmesi, deneyimin birikmesidir” ve “(z)aman çerçeveleri kısa ve dengesiz olan kurumlar”, “insanları *anlattının ilerlediği* duygusundan mahrum bırakır” (2009: 128) (italikler orijinal).

Desenkronizasyonun üçüncü bir formu ise, Rosa’ya göre, ekonomi, bilim ve teknoloji gibi kurumlarda meydana gelen gelişmelerin hızının, söz konusu gelişmelere ilişkin siyasal yönlendirme ve eğitsel, hukuksal ve legal düzenlemelere imkan tanımayacak ölçüde yüksek olması durumunda örneklenen; toplumun farklı kurumları arasındaki ritim farklılıklarında, sistem düzeyinde ortaya çıkar. Sistem düzeyinde gerçekleşen desenkronizasyonda herhangi bir toplumsal kurumdaki hızlanma, aynı işleyiş hızına sahip olmayan diğer kurumlar üzerinde “temporal yan etkiler” doğurabilmektedir. İşlemlerin dünya çapında mikrosaniyeler içerisinde gerçekleştirildiği finans piyasaları ve enformasyon akışı, örneğin, artık siyasal ve hatta kısmen legal kurumların düzenlemelerine imkan tanımaz; yapı-aktör düzeyindeki bir eşzamanlamayı *da zora sokar* (2013: 18-9). David Harvey, söz konusu bağlamda, “Wall Street tarafından belirlenen zamansal uf(kun)”, “toplumsal ve ekolojik yeniden üretim sistemlerinin zamanına” duyarlı bir şekilde adapte olamadığını yazar; finans piyasalarının hızı “işçiler (onların iş güvencesi, vasıfları, vs.) ve sosyo-ekolojik yeniden üretimin yaşamsal pratikleri” üzerinde yıkıcı bir etkiye sahiptir (2008: 81). Bireyler ve ulus-devletler, benzer şekilde, global modernlikteki bu işlem hacmi için fazla yavaş kalır; eğitim, siyaset ve hukuk gibi kurumlar da artık “çağın hızına” ayak uyduramaz hale gelmiştir (Rosa, 2013: 19, Kessler, 2012: 85-7).

Bu durum, Rosa’ya göre, geç modernlikte yapı ile kültür arasında mevcut olan daha derin bir zamansal uyumsuzluğun görünümleridir; geç modernliğin yapısal süreçlerinin, anlamın kültürel kaynakları için fazla hızlı olmasının sonuçlarıdır. Sistemsel gelişme ve eylem süreçleri, siyasal yönlendirme ve karar alma süreçlerinden bağımsızlaşmış ve siyasetin kendisi de, anlamını tayin eden kültürel dayanaklardan yoksun bırakılmıştır: artık “hakkında karar verilecek” bir şey yoktur (2013: 274). Virilio’ya göre “olası ilerlemeler, sisteme müdahale etmekte karar vermesi için insana tanınan süreyi ortadan kaldırmak ya da çok azaltmak” sonucunu beraberinde getirir; çağımızda şahit olunan şey, “diğerlerinin *otomasyon* olarak adlandırmayı tercih ettikleri, aslında *eylemin* paradoksal bir *küçültülmesi*”dir (1998: 133-5) (italikler orijinal). “Karar verme süresinin nasıl azaltılacağı, derin derin düşünme ve ölçüp tartma uğruna heba edilen zamanın nasıl ortadan kaldırılacağı hakkındaki araştırmalara her yıl milyarlarca dolar harcan(dığı)” gözleminde bulunan Cray (2015: 48)’ye göre, “beklemesiz bir zaman, talep üzerine bir anındalık, başkalarının mevcudiyetinden yalıtılma yanılması” sunan kapitalizmin 7/24 zamanı, “ritmik bir eylem ve duraksama modeline sahip hiçbir toplumsal davranışla bağdaşma(z)”; “(p)aylaşma, karşılıklılık ya da işbirliğini içeren her türlü toplumsal mübadele buna dahildir”. “Belki daha da önemlisi”, diye yazar Cray, “7/24 doğrudan demokrasinin her biçimi için elzem olan birey sabrı ve saygısını köreltmıştır: başkalarını dinleme sabrını, konuşmak için sıranın sana gelmesini bekleme sabrını. (...) İnsanların bugün – trafik keşmekeşinde veya havaalanı kuyruklarında – fiilen gerçekleştirdiği bir edim olarak bekleme, yanı başınızdakilere karşı hıncınızı ve rekabetçiliğinizi artırmaya yaramaktadır” (2015: 121). Aynı bağlamda Jean Chesneau, “demokrasi, ‘bir zaman sorunu’dur” (2015: 291) diye yazar ve sivil denetimi, kamusal uzlaşmacılığı ve geri çekilmeleri dışlayan “hemen şimdi”nin işlevselliğine dayalı “pazarların” aksine; demokrasi ve “yurttaşlık sorumluluğu”nun “geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki denge” temelinde oluştuğunu ve aralıklara, gecikmelere ve düşünme zamanına saygı zorunluluğunu içerdiğini vurgular (2015: 28-

9). Scheuerman'a göre, geçmişin daha az itimat edilebilir ve geleceğin de daha az öngörülebilir bir hale gelmesi sonucu söz konusu "denge"nin bozulduğu bir temporalitede, tutarlı bir yapı ve anlatı bütünlüğüne dayalı eylemliliğin koşulları da güçleşmekte ve düşünme, başkalarını dinleme ve değerlendirme süreçlerini gereksinen siyasal eylemin kendisi bir "zaman kaybı" olarak değerlendirilmektedir (2009: 296-9).⁶ Siyasallığı, toplumsalı, etiği ve özneliği tehdit eden bu koşullarda "değerlendirme süreçlerine dayalı karar" da yerini, Hassan'a göre, kendisinin "kestirme düşünce" olarak adlandırdığı; eleştirel ve düşünümsel boyutlardan yoksun, anıdalık, yüzeysellik ve üstünkörülükle karakterize olan (esasen bir "eşzamanlama mekanizması" olarak değerlendirilebilecek) bir düşünme biçimi ve tutuma bırakır (2003: 133-142, 2009: 116-122).

Rosa, değişim ve uyumun farklı hızlarda gerçekleşmesine bağlı olarak meydana gelen desenkronizasyon ya da zamansal uyumsuzluğun, yukarıda belirtilenler dışındaki düzeylerde; örneğin farklı sosyal gruplar arasındaki ilişkilerde ve bir arada yaşayan farklı jenerasyonlar arasında da ortaya çıkabileceğini belirtir (2013: 114-5). Aynı zamanda, gerek ileri endüstriyel toplumlarda gerekse yeryüzünün Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bölgelerindeki geniş fakat marjinalize nüfus da, belirleyici yapısal ve kültürel gelişmelerden dışlanmışlıklarına bağlı olarak "desenkronize" bir pozisyonadılar. Küreselleşme üzerine analizler, Rosa'ya göre, "eşanlı eşzamansızlıklar"ın hızla arttığı konusunda fikir birliği içindedirler: günümüzde "Taş Devri ile Siber Çağ, aracısız bir şekilde yan yana var olmaktadır" (2013: 19). Castells, söz konusu bağlamda, "(a)slında dünyamızda, insanların çoğu, uzamların çoğu farklı bir zamansallıkta yaşamaktadır. (...) Kuzey İtalya'da ya da Silikon Vadisi'ndeki esnek zaman, ağlar kapsamındaki üretim ya da zaman yönetimi Çin'de ya da Güneydoğu Asya'da vardiyalı üretim bantlarında çalışan milyonlarca işçi için pek az şey ifade ed(er)" (2008: 613) diye yazar; küresel düzeyde "(s)eçilmiş işlevler, bireyler zamanı aşarken, daha alt seviyedeki faaliyetler, boyunduruk altındaki insanlar zamanla birlikte hayatlarını sürdürürler"; zira "(y)eni toplumsal yapının belirlemekte olan mantığı, sıralı bir olaylar dizisi olarak zamanı sürekli yerinden etmeye çalışırken, toplumun büyük bölümü, küresel olarak karşılıklı bağımlılığın hakim olduğu bir sistemde yeni evrenin kıyısında kalmıştır. Zamansızlık, zamana zincirlenmiş yaratıkların ağıtlarının hala duyulabildiği, zamanın boyunduruğu altındaki limanlarla çevrili bir okyanusta seyretmektedir" (2008: 615-6). Bauman, aynı bağlamda, "yeni yüksek hız dünyasında" yersiz-yurtsuz küresel seçkinler ile "yerelliğe çakılı kalanlar" arasındaki büyüyen ayrıma dikkat çeker ve zamansal/mekansal mesafelerin teknoloji vasıtasıyla sıfırlanmasının, insanlık durumunu homojenleştirmekten çok kutuplaştırma yönünde bir eğilimi ortaya çıkardığını (2012: 25) vurgular. Dünyanın varlıklı ve yoksul kesimleri arasındaki ayrım, daha temelde sosyal tabakalaşmanın kurucu dinamikleri, mekansal olduğu kadar temporal bir farklılaşmayı da içermekte ve açığa vurmaktadır (Hope, 2011: 528).

David Harvey, oldukça temel bir düzeyde, "insan topluluklarında zaman tertiplerinin" hayatta kalmaya yardımcı olan biyolojik, toplumsal ve kültürel "saatleri" içeren bir çeşitlilik gösterdiğine işaret etmektedir (2008: 258). Castells'e göre de, insanların deneyimlediği bütün zamanları ifade etmeyen "(z)amansız zaman, akışlar uzamına aittir"; "dünya çapında birçok mekanda ise çeşitli kesimlerden oluşan toplumumuzu maddi olarak yapılandıran ve yapıbozumuna uğratan zaman disiplini, biyolojik zaman ve toplumsal olarak belirlenmiş sıralanmalar geçerlidir" (2008: 615). Helge Jordheim, söz konusu bağlamda, esasen eşzamanlılığın kendisinin hiçbir zaman "hazır" ya da "verili" olmadığını; toplumsal, kültürel, epistemolojik, politik ve ideolojik düzlemlerde tezahür edebilen zamansal uyumsuzlukları düzeltme, uyarılma ve denetleme çabasında bir dizi kavramsal,

⁶ Mevcut durumu kurumsal siyasetin bir krizi olarak değerlendiren Laux'a göre, sistemsel desenkronizasyonun bir sonucu olarak sosyal gelişmeleri düzenleme ve yönlendirme kapasitesini yitiren ve hareket alanı daha hızlı sistemlerde gerçekleşen süreçler karşısındaki tepkisellikle sınırlanmış olan siyaset; demokratik kurum, süreç ve organizasyonların etkisizleşmesine koşut olarak daha uyarlanımcı, deneysel/geçici ve keyfi bir politik eylemlilik biçimini talep eder hale gelmiştir. Bkz. Henning Laux, "The Time of Politics: Pathological Effects of Social Differentiation", *Time & Society*, 2011, 20(2), s. 237. Söz konusu bağlamda ayrıca bkz., Hartmut Rosa, "The Speed of Global Flows and the Pace of Democratic Politics", *New Political Science*, 2005, 27(4), s. 449-454. Ayrıca bkz., Robert Hassan, "Network Speed and Democratic Politics", *World Futures: The Journal of New Paradigm Research*, 2008, 64(1): 3-21. Ve Robert Hassan, *Empires of Speed: Time and the Acceleration of Politics and Society*, Leiden: Brill, 2009, s. 151-235.

lengüistik ve teknolojik senkronizasyon pratiğinin ürünü olarak ortaya çıktığını belirtmektedir (2014: 505-6). Buna göre zaman; hareketleri kontrol etme, hızı ve ritmi ayarlama, başlangıçları ve sonları tayin etme gibi, nasıl organize edileceğine ilişkin birtakım pratikler içeren bir “iktidar meselesi”dir ve zamanı yapılandırma, düzenleme ve senkronize etme kaçınılmaz olarak çelişkiler, karşıtlıklar, çatışma ve mücadeleler barındıran bir süreçtir (2014: 509-10). Castells, aynı olguya atıfla, “zaman (...), olguların sıralanması konusunda birbirine karşıt konumda yer alan toplumsal çıkarların etkisi olarak anlaşılan, çatışmalı farklılıklara tabi(dir)” diye yazar; “(m)ekanlar ve yerellikler, akışlar uzamına içkin toplumsal çıkarlar üzerinde kontrol sağlamayı amaçlar”. Dolayısıyla akışlar uzamındaki “zamansızlığın mantığı, toplumda direnişle karşılaşmaksızın ortaya konmaz” (2008: 616-7).

Hızlanma, toplumun çeşitli düzeylerinde ve farklı şekillerde “eşanlı eşzamansızlıklar” üretmekte ve bu yönü ile ele alındığında zamansallığın homojen olmayan, *çoğul* doğasına ve toplumsal *eşitsizliğin* temporal bağlamına olduğu kadar, zamanın güç ilişkileri ve iktidar pratiklerinde içerimlenen boyutuna da ışık tutmaktadır.

Sonuç Yerine: Semptomları Okumak

Belirsizlik, dolaylılık ve eşzamansızlık, eleştirel hız teorilerinin geç-modern temporal koşulları analizinde beliren temel izlekleri, hızın semptomlarını ifade etmektedir. Hız, özellikle belirsizlik ve dolaylılık üzerinden okunduğunda; ilkinde zamansal olarak, ikincisinde ise uzamsal olarak genişleyen (Kern, 2013: 141) bir “şimdi”de temsil olunan temporal daralma ile ilişkili hale gelir ve yine ilkinde zamansal sürekliliğin, ikincisinde ise zamansal sıralamanın ya da zamansallığın kendisinin sorunsallaştığı bir bağlama işaret eder. Eşzamansızlık üzerinden yapılan bir okuma ise, geçmiş-şimdi-gelecek boyutları arasındaki ilişkinin problematikleşen doğasına göndermede bulunan her iki sorunsalın da çözüldüğü üçüncü ve yeni bir sorunsal alanı açar: tek değil fakat her biri kendi içsel sıradüzeni ve ritmini gözetken *çoğul* zamansallıklar. Desenkronizasyon olarak hız, hız paradigmasında yaygın bir şekilde paylaşılan tekil ve homojen bir temporalite anlayışının ötesine uzanmaya imkan veren bir bağlamı oluşturur ve hızın kapsamlı bir analizi, söz konusu bağlamda ele alınması temelinde mümkün görünmektedir. Bir başka ifade ile bu, paradoksal olarak, hızın anlaşılmasının hız paradigmasının ötesine geçmeye imkân veren bir kavrayış temelinde mümkün olabileceği anlamına gelmektedir. Daha ihtiyatlı bir yaklaşımla, hızın *eşzamansızlık* üzerinden yapılacak bir okumasının (zamansallığın asli doğasını temsil ettiği iddiasından bağımsız olarak), geç-modern temporal koşulları anlamada daha kapsamlı bir tartışma alanını kuşattığı öne sürülecektir.

İlk olarak, eşzamansızlık, söz konusu semptomlar içinde diğer ikisini de açıklamada ve bu sayede hız fenomeninin çok katmanlı bir ele alınışının koşullarını oluşturmada en elverişli olanıdır. Desenkronizasyon bağlamında *dolaylılık*, belli bir toplumsal düzeyde işleyen münferit bir temporalite olarak dikkate alınır ve geç-modern zamansallığın “hız katalizörü” olarak diğer temporalitelerle ilişkisinin analizine de alan açan bir okumanın imkanı oluşur. Yine, *belirsizliğin* hızlanmanın sadece doğrudan değil, desenkronizasyonun bir etkiselliği; dolaylı bir sonucu olarak da değerlendirilebilirliği gündeme gelir. Sermayenin küresel hareketinin yerel kurumlar üzerindeki yıkıcı etkisi ve prekerleşme koşullarına içkin belirsizlik söz konusu olduğunda bu yorum özellikle geçerli görünmektedir.

İkinci olarak, daha önce de belirtildiği üzere, hızın eşzamansızlık nosyonu temelinde bir okuması, geç-modern zamansallığın homojen olmayan yapısını ve içerdiği *çoğulluğu* ve katmanlılığı kavramaya imkan verir. Castells, modernlik sürecinde zamanın mekanı dönüştürerek ona “boyun eğdirmesinin” ardından şimdi mekanın yeniden belirleyici bir konuma geçtiğini ve bu durumun kendini farklı zamansallıkların mevcudiyetinde ele verdiğini gözlemlemektedir: “Toplumlarımızdaki hakim eğilim, uzamın tarihsel intikamını, zamanı farklı hatta uzamsal dinamiklerle de ters düşen bir biçimde yapılandırmasını gözler önüne serer. *Akışlar uzamı*, (...) olayların sıralamasını bozup, onları eşzamanlı hale getirip, ebedi geçiciliği toplumda hakim kılarak zamanı çözer. Dağınık, parçalanmış, bağlantısız mekanların *çoğul uzamı*, en ilkelinden, doğal

ritimlerin hakimiyetinden, en katisına, saat zamanının tiranlığına dek çok farklı zamansallıklar sergiler” (2008: 615) (italikler eklendi). Geç modern zamansallığın çoğul ve katmanlı yapısının anlaşılması, bizzat hızın anlaşılması açısından da elzem görülebilir; hızlanmanın kendisi, zamansallığın daha önce görülmemiş ölçüde parçalı, çoğul ve heterojen bir yapıya bürünmesinin bir koşulu olarak değerlendirilebilir. Bu, hızlanmanın bir sistemik desenkronizasyon meydana getirme kapasitesi ile ilgilidir. Bir başka deyişle, hız ve çoğul zamansallıklar birbirini dışlayan değil bir arada var olan, birbirini hazırlayan fenomenler olarak anlaşılabilir ve bu, hızın eşzamansızlık nosyonu temelinde değerlendirilmesi ile mümkündür.

Üçüncü olarak, eşzamansızlık olarak hız toplumsal eşitsizlik biçimleri, tabakalaşma dinamikleri ve güç ilişkilerinde cisimleşen toplumsal antagonizmaların temporal boyutunu anlamaya da imkan tanımaktadır. Geç modernliğin tabakalaşma ve eşitsizlik dinamikleri, daha önce görüldüğü üzere, aynı zamanda keskin bir temporal farklılaşmayı içermekte; zamanın kendisi farklı toplumsal çıkarların mücadele alanında bir sahip olma, düzenleme ve yönlendirme konusu olarak değerlendirilmektedir. Bu, söz konusu antagonizmaların, mekansal olduğu kadar temporal bir boyut da taşıdıkları ve kendilerini bu temporal düzlemde var edebilmekte ve yeniden üretebilmekte oldukları anlamı taşımaktadır. Hızlanmanın söz konusu doğrultularda harekete geçirdiği dinamiklerin ve karşı-dinamiklerin anlaşılabilmesi, onun temporal farklılaşma nosyonunu içeren eşzamansızlık olarak kavranışı temelinde mümkün hale gelir.

Dördüncü ve son olarak; hızlanmanın karşı-temporaliteler ve karar süreçlerine dayalı eylemliliğin koşullarını dikkate alacak bir analizinin yapılabilmesi de onun eşzamansızlık temelinde bir kavranışı ile ilişkili görünmektedir. Desenkronizasyon, içerdiği çoğul zamansallıklar nosyonuna bağlı olarak alternatif ve karşı-zamansallıkların ihtimal ve imkanını daha baştan gözetir. Söz konusu bağlamda Crary, örneğin, geç-kapitalizmin temporal rejiminde biyolojik zamanın realize ettiği doğal bir sınırlılık olarak; “küresel şimdiki zamanda bir aykırılık ve kriz mahalli olarak” kalan “uyku”nun stratejik konumuna (2015: 21); Leccardi, sosyal yaşamın yeniden üretildiği stratejik bir alan olarak “gündelik hayata” ve hıza *yavaşlık* ve *tekrarın* eşlik ettiği; farklı ritimleri, süreleri, aralıkları içeren melez, somut, tekrarlı ve tanıdık “gündelik zamana” (2003: 37-8) dikkatleri çeker. Buna göre, enformasyon ve telekomünikasyon teknolojileri tarafından mümkün kılınan gerçek-zamanlılık ve hızlanma; süre, ardışıklık ve tarihsellik gibi karşı-temporaliteleri ortadan kaldıramaz (Hope, 2011: 521). Hız, bütüncül değil fakat kendini zamansal uyumsuzluklarda ele veren kısmi bir etkisellik olarak anlaşıldığında, örneğin gündelik yaşam gibi alanların stratejik karşı-temporalite uğrakları olarak eylemlilik ve özneliğin yeni imkanları açısından taşıdığı potansiyel takdir edilebilir. Daha temel bir düzeyde, yeni teknolojiler ve zaman arasındaki ilişkiye belirlemci ve negatif bir yaklaşım yerine, teknolojik gelişmelerde kullanıcıların konumunu aktif failer olarak kodlayan, söz konusu teknolojilerin zaman üzerinde kontrol sağlamaya imkan verecek tarzda bir kullanımının olanaklarını soruşturmayı esas alan bir yaklaşımda (Wajcman, 2008: 67) da, hızın analizinde çoğul ve karşı-zamansallıkların veri kabul edilmesi gerekliliği gündeme gelir. Fredric Jameson, şimdi’ye indirgenmiş bir temporalitenin psikanalitik anlamda bir “fantezi”, “tanımı gereği asla tam olarak ulaşamayacak bir tarihsel eğilim” olduğunu bildirir (2003: 717); karşı-eğilimler ise, anlaşıldığı kadarıyla, geç modern zamansallığın analizinde hız paradigmasının ötesine uzanarak zamansallığın çoklu niteliğini dikkate alan bir anlayış temelinde değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- ADAM, Barbara (1990): *Time and Social Theory*, Cambridge, UK: Polity
- ADAM, Barbara & van LOON, J. (2005): “Introduction”, içinde, B. Adam, U. Beck & J. van Loon (ed.), *The Risk Society and Beyond*, 2.b., Thousand Oaks, CA: Sage, s. 1-31.
- BAUMAN, Zygmunt (2000): *Liquid Modernity*, London: Blackwell Pub.
- BAUMAN, Zygmunt (2001): *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri*, çev. İ. Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yay.

- BAUMAN, Zygmunt (2005): *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Y. Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- BAUMAN Zygmunt (2007): *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, Cambridge, UK: Polity
- BAUMAN Zygmunt (2012): *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, 4.b., çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- BERARDI, Franco 'Bifo' (2014): *Gelecektek Sonra*, çev. O. Şişman & S. Özer, İstanbul: Otonom Yay.
- CASTELLS, Manuel (2008): *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi* (1. Cilt), 2.b., çev. E. Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- CETINA, Karin K. (2005): "How are Global Markets Global?: The Architecture of a Flow World", içinde, Karin K. Cetina & A. Preda (ed.), *The Sociology of Financial Markets*, New York: Oxford University Press, s. 38-61.
- CHESNEAUX, Jean (2015): *Zamanı Yaşamak: Geçmiş, Şimdiki Zaman, Gelecek: Bir Siyasal Diyalog Denemesi*, çev. M. Cerit, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- CRARY, Jonathan (2015): *7/24: Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*, çev. N. Çatlı, İstanbul: Metis Yay.
- ERIKSEN, T. Hylland (2001): *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age*, London: Pluto Press
- GANE, Nicholas (2006): "Speed up or Slow down? Social Theory in the Information Age", *Information, Communication & Society*, 9(1): 20-38
- GIDDENS, Anthony (1994): *Modernliğin Sonuçları*, çev. E. Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- HARVEY, David (1999): *Postmodernliğin Durumu*, çev. S. Savran, 2.b., İstanbul: Metis Yayınları
- HARVEY, David (2008): *Umut Mekânları*, çev. Z. Gambetti, İstanbul: Metis Yay.
- HASSAN, Robert (2003): *The Chronoscopic Society: Globalization, Time and Knowledge in the Network Economy*, New York: Peter Lang Pub.
- HASSAN, Robert (2009): *Empires of Speed: Time and the Acceleration of Politics and Society*, Leiden: Brill
- HOPE, Wayne (2011): "Global Capitalism, Temporality, and the Political Economy of Communication", içinde, J. Wasko, G. Murdock & H. Sousa (ed.), *The Handbook of Political Economy of Communication*, London: Blackwell Pub., s. 521-540
- KERN, Stephen (2013): *Zaman ve Uzam Kültürü (1880-1918)*, çev. A. Selman, İstanbul: İletişim Yay.
- JAMESON, Fredric (2003): "The End of Temporality", *Critical Inquiry*, 29(4): 695-718
- JORDHEIM, Helge (2014): "Introduction: Multiple Times and the Work of Synchronization", *History and Theory*, 53(4): 498-518
- KESSLER, Oliver (2012): "World Society, Social Differentiation and Time", *International Political Sociology*, 6(1): 77-94
- KOSELLECK, Reinhart (2004): *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, New York: Columbia University Press
- LECCARDI, Carmen (2003): "Resisting 'Acceleration Society'", *Constellations*, 10(1): 34-41
- LÜBBE, Hermann (2009): "The Contraction of the Present", içinde, H. Rosa & W. E. Scheuerman, (ed.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press, s. 159-178
- NOWOTNY, Helga (1994): *Time: The Modern and Postmodern Experience*, Cambridge: Polity Press
- ROBINS, Kevin & WEBSTER, Frank (1999): *Times of the Technoculture: From the Information Society to the Virtual Life*, London: Routledge
- ROSA, Hartmut (2003): "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a De-synchronized High-speed Society", *Constellations*, 10(1): 3-33

- ROSA, Hartmut (2009): "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a De-synchronized High-speed Society", içinde, H. Rosa & W. E. Scheuerman, (ed.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press, s. 77-114
- ROSA, Hartmut (2013): *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*, New York: Columbia University Press
- ROSA, Hartmut & William E. SCHEUERMAN (ed.) (2009): *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press
- SCHEUERMAN, William E. (2009): "Citizenship and Speed", içinde, H. Rosa & W. E. Scheuerman, (ed.), *High-Speed Society: Social Acceleration, Power and Modernity*, Philadelphia: Penn State University Press, s. 287-306
- SENNETT, Richard (2002): *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- SENNETT, Richard (2009): *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, çev. A. Onacak, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- TOMLINSON, John (2007): *The Culture of Speed: The Coming of Immediacy*, Thousand Oaks, CA: Sage
- URRY, John (2000): *Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*, London: Routledge
- VIRILIO, Paul (1998): *Hız ve Politika: Dromoloji Üzerine Bir Deneme*, çev. M. Cansever, İstanbul: Metis Yay.
- VIRILIO, Paul (2000): *Polar Inertia*, London: Sage
- VIRILIO, Paul (2003): *Enformasyon Bombası*, çev. K. Şahin, İstanbul: Metis Yay.
- VIRILIO, Paul (2006): *Negative Horizon: An Essay in Dromoscopy*, 2.b., London: Continuum
- WAJCMAN, Judy (2008): "Life in the Fast Lane? Towards a Sociology of Technology and Time", *The British Journal of Sociology*, 59(1): 59-77

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 261-279, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:29.09.2017 Kabul Tarihi:20.12.2017

OSMANLI DÖNEMİNDE ÇEMİŞGEZEK ŞEHİRİ

Çemişgezek in Ottoman Period

Celalettin UZUN*

ÖZ

Bugün Tunceli iline bağlı bir ilçe olan Çemişgezek tarihi süreç içerisinde değişik kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı döneminde din ve etnik köken bakımından farklı unsurları bünyesinde barındıran Çemişgezek şehri çok kültürlü bir nüfus yapısına sahipti. Şehir merkezinde 16. yüzyılda Müslüman nüfustan daha fazla gayrimüslim nüfus yaşamaktaydı. Ayrıca bu yüzyılda Müslüman ve gayrimüslimler farklı mahallelerde kümelenmişlerdi. Ne var ki sonraki dönemlerde değişik inançlara mensup olan bu toplumlar hemen hemen şehrin bütün mahallelerinde bir arada yaşayarak yakın komşuluk ilişkileri kurmuşlardır. Öte taraftan gündelik hayatın önemli merkezlerinden biri olan ticari mekânlarda da Müslüman ve gayrimüslimlere ait bir kısım işyerleri yan yana bulunuyordu.

Şehirde din ve eğitim alanında faaliyet gösteren müesseseler sayısı 16. yüzyıla nispeten sonraki yüzyıllarda artmıştır. Bu müesseselerin etrafında kurulan yeni yerleşim birimleri de ekseriyetle adlarını bu yapılardan almışlardır. Şehirdeki yerleşim alanlarının çoğunluğu bağ, bahçe gibi yeşil alanlarla çevriliydi. Mahallelerdeki evler de genellikle iki katlı olup, genişlikleri ve kullanım alanları farklılık göstermekteydi.

Anahtar Kelimeler: Çemişgezek, şehir, mahalle, dini yapılar, eğitim kurumları

ABSTRACT

Çemişgezek which is a district connected to the province, Tunceli, has done the honours for the different cultures in the historical process. Çemişgezek which included the different factors in terms of religion and ethnic origin in Ottoman Period had a multicultural population structure. More non-muslims lived in the city center rather than the muslims in 16. Century. Moreover, the muslims and non-muslims came together in the different counties in the century. However, those communities which had the different religions established the closed neighborhood relations as they lived together nearly in all the counties of city in the following periods. Furthermore, a part of business places belonging to the muslims and non-muslims were near-by-near in the commercial places which are one of the important centers in daily life.

The number of institutes which had activity in the religious and educational fields increased in the city in the following centuries rather than the sixteenth century. The new dwelling units which were established around those institutes took generally their name from those structures. The most of dwelling areas in the city were surrounded with the green fields such as the vineyards and yards. The housings in the counties were generally two-storey houses their width and usage areas were different.

Key Words: Çemişgezek, city, county, religious structures, educational institutions

Osmanlı Döneminde Çemişgezek Şehri

GİRİŞ

Şehirler, içtimai hayatın her yönünü kapsayan çeşitli faaliyetlerin yürütüldüğü, kültürel ve ekonomik birikimin yoğunlaştığı önemli yerleşim birimleri olup, toplumsal hayatın merkezini

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü BİNGÖL, e-posta: celalettinuzun@hotmail.com

teşkil ederler¹. Bu yerleşim birimlerinin şekillenmesinde fiziki özellikler, insan ve kültürel seviye gibi üç önemli unsurun karşılıklı etkileşimi söz konusudur².

Şehirleri inşa eden her uygarlığın kendine göre bir dünya görüşü ve hayat felsefesi vardır. Bundan dolayı şehirlerin fiziki çevresi medeniyetin yaşam biçimini yansıtacak tarzda inşa edilmekteydi. Medeniyet telakkisine göre insanların her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı dini, eğitim, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlar tasarlanmaktaydı. O yüzden şehirdeki yapılardan hareketle o bölgede hâkimiyet kurmuş uygarlıkların tarihsel ve toplumsal gelişim süreçleri takip edilebildiği gibi yine bu yapılardan hareketle medeniyetlerin ihtişamı ve estetik anlayışı da ortaya çıkartılabilmektedir³. Bu suretle günümüze intikal eden kadim medeniyetlerin izleri takip edilerek geçmişte yaşayan insanların gündelik yaşamlarını ve hayata nasıl baktıklarını tespit etmek mümkündür. Diğer bir deyişle medeniyetlerin temsil ettiği mimariye bakılarak şehirleri ve onları imar etmiş olan insanlarla aralarındaki çok yönlü derin ilişkiyi anlamak mümkündür.

Müslümanlar tarafından fethedilen diğer medeniyetlere ait tarihi şehirlerin çoğunda fiziki yapıya genel itibariyle dokunulmamıştır. Farklı inançlara ait dini ve eğitim müessesleri, İslam dininin sunmuş olduğu hoşgörü altında faaliyetlerini asırlarca sürdürmüşlerdir.

Öte taraftan Müslümanlar fethettikleri şehirleri İslam karakterini yansıtacak bir şekilde imar etmiş; cami, mescit, medrese gibi dini ve eğitim kurumlarıyla buraları donatmışlardır. Bu sebepten batı medeniyetinin temsil ettiği şehirlerden farklı olarak İslam medeniyetinin temsil ettiği şehirler birden fazla kültürün birlikte yaşama imkânı bulduğu çok kültürlü bir yapıyı yansıtmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı medeniyeti de çok kültürlü bir yapıyı temsil etmekteydi. Osmanlı Devleti tebaasına sınırsızca sunduğu dil, inanç ve kültür özgürlüğü sayesinde Hristiyan ve Museviler kültürel yapılarını ve mabetlerini yüzyıllarca yaşatarak günümüze kadar getirebilmişlerdir. Dolayısıyla İstanbul'dan Bağdat'a, Şam'dan Saraybosna'ya kadar Osmanlı şehirlerinde dinsel ve etnik bakımından homojen bir nüfus görmek mümkün değildi. Aksine Osmanlı şehirleri, devrin Avrupa şehirleriyle mukayese edilmeyecek kadar çok dinli ve çok kültürlüydü⁴.

Bu çalışmada Osmanlı dönemin de çok kültürlü bir yapıya sahip olan Çemişgezek şehri tanıtılacaktır. Bu suretle Osmanlı dönemi şehrin fiziki yapısını oluşturan ve gelişiminde rolü olan her biri birer vakıf eseri olan dini ve eğitim kurumlarına değinilecektir. Ayrıca şehirde bulunan mahalleler ve gündelik hayatın yoğun bir şekilde yaşandığı iktisadi mekânlar ile adli ve beledi işlerin birlikte yürütüldüğü mahkeme hakkında bilgi verilecektir.

Çemişgezek Şehri

Osmanlı Devleti'nin idari birimlerinden olan sancak, kaza ve nahiye merkezleri genellikle şehir ve kasaba diye anılmaktaydı. Ne var ki bir merkezin şehir olarak tavsifiyle ilgili mutlak bir ölçüt bulunmamaktadır. Ekseri bir şehrin tanımlanmasında ölçüt olarak nüfus, idari ve ekonomik özellikler dikkate alınmaktadır⁵.

Osmanlı Devleti'nde 150-200 hanelik bir yerleşim yeri şehir olarak kabul edilirdi. Bu nüfusla birlikte bir yerleşim yerine şehir denilebilmesi için aynı zamanda orada tarım dışı mal ve hizmet üretilmesi ve bunların yakın ve geniş bir çevre içerisinde pazarlanması gerekirdi⁶. Dolayısıyla

¹ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Şehir", *DİA*, 38, 2010, s. 441.

² Mehmet Karagöz, "Osmanlıda Şehir ve Şehirli, Mekân-İnsan Beşeri Münasebetler", *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999, s. 104.

³ Ali Cançelik, "Şehirler ve Semboller", *Şehir Üzerine Düşünceler* (Editör Hasan Taşçı, Nureddin Nebati), İstanbul, 2014, s. 30,32.

⁴ Ahmet Davutoğlu, *Medeniyetler ve Şehirler*, İstanbul, 2016, s. 71-72.

⁵ İlhan Şahin, "Osmanlılar'da Şehir", *DİA*, 38, 2010, s. 446.

⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999, s. 159-162.

Osmanlı kanuna göre bir yerde bedesten, han, kervansaray ve hamam bina edilmişse, o yer kasaba olarak kabul edilirdi⁷.

Osmanlı belgelerinde şehir “Cum‘a kılınur ve bazar durur” olarak tarif edilmektedir⁸. Ancak kimi merkezi köylerde Cuma namazlarının kılındığı caminin bulunduğu mevki *kasaba-i karye* olarak ifade edilmektedir. Ayrıca bu caminin önünde de Cuma günleri pazar kurulabilirdi. Bu pazar köylülerin her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı önemli bir merkez olup çevre köylerde yaşayan insanların birçoğu da ihtiyaçlarını buradan temin ederdi⁹. Öte taraftan işlek yolların üzerinde bulunan bazı köylerde de ekonomik hayatın önemli merkezlerinden olan han ile birlikte hamam, kahvehane, boyahane, kasap, terzi ve bakkal dükkânları gibi ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlar bulunurdu¹⁰.

Şehirlerde olduğu gibi kırsal kesimlerde de Cuma namazının kılınabileceği camilerin ve ticari faaliyetlerin yürütüldüğü pazarların olması, şehir için belgelerin diliyle *Cum‘a kılınur ve bazar durur* şeklinde yapılan tanımlamanın yeterli olmayacağını göstermektedir. Bu sebepten bir yerleşim yerinin tam anlamıyla şehir olarak kabul edilebilmesi için nüfus ve tarım dışı üretimin yanı sıra orada yaşayan insanların güvenliğinin sağlanması ve özellikle de belirli bir yönetim merkezi olması gerekmektedir. Bu suretle şehrin en önemli fiziki yapıları olarak ibadethaneler, iktisadi faaliyetlerin yürütüldüğü alanlar, yönetim binaları ve sur gösterilebilir¹¹. Gündelik hayatın yoğun bir şekilde yaşandığı bu alanlardan başka Osmanlı şehrinin temelini oluşturan tekke ve zaviyeler ile eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü vakıf binaları da şehirlerin fiziki yapısını oluşturan önemli unsurlardandır. Ayrıca fiziksel ve sosyal açıdan İslam kentlerinin en önemli özelliği, şehrin mahallelere bölünmesiydi¹². Mahallelerin mimari yapısını ise dini yapılar ile birlikte şehir halkının meskûn olduğu evler ve sokaklar oluştururdu¹³.

Çemişgezek ve çevresi çok eski dönemlerden itibaren bir yerleşim merkezi olup, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. İlk yerleşim tarihi M.Ö 6000'lere kadar götürülen Çemişgezek ve çevresinde Subarlar, İşuvalılar, Hititler, Urartular, Medler, Mekodonya, Romalılar, Partlar, Kapadokya Krallığı ve Doğu Roma İmparatorluğu hâkimiyet kurmuştur¹⁴. Malazgirt savaşından sonrada bölge Müslüman unsurların egemenliğine geçmiş ve Türkler buraya sistemli bir şekilde yerleşmeye başlamışlardır¹⁵.

Çemişgezek coğrafi¹⁶ ve yer şekilleri bakımından şehirleşmeye uygun bir yerleşim yeri değildi. Şehrin kurulduğu arazinin etrafı engebeli ve dik yamaçla çevrili olması tarımsal üretimi sınırlamaktaydı. Ayrıca yerleşim yeri olarak ticari yollardan uzak bir bölgede bulunması şehrin gelişimini etkileyen diğer bir olumsuz unsurdu. Ne var ki önemli su kaynaklarının bölgede

⁷ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII.TTK*. Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, c. II, Ankara, 1981, s. 1265.

⁸ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII.TTK*, s. 1265.

⁹ *BOA. A. DVNS. MHM. d. 080*.

¹⁰ Celalettin Uzun, *17. Yüzyılda Harput*, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2016, s. 313.

¹¹ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, s. 1265.

¹² İlhan Şahin, “Osmanlılar’da Şehir”, *DİA*, 38, 446.

¹³ İsmail Doğan, “Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarılması Gereken Dersler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35/1-2 (2002), s. 19.

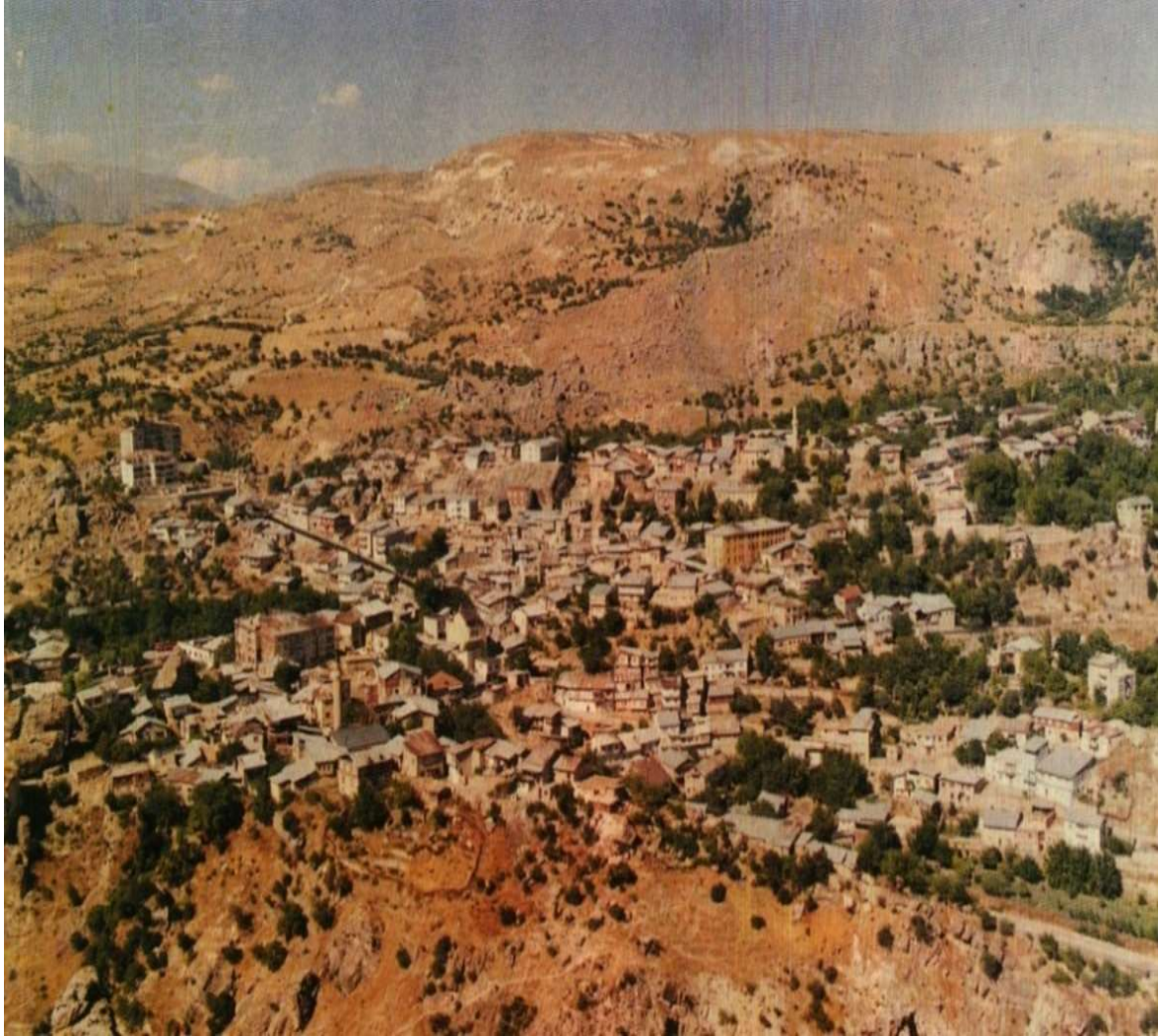
¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamit Zübeyr Koşan, *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*, Ankara 1976, s. 35; Emin Bilgiç, “Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, *Belleten* X/39, Ankara 1946, s. 409; Füzüzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1987, s. 103; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 7-9.

¹⁵ Mehmet Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı İdari Yapısı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XII, İstanbul 1992, s. 368.

¹⁶ Çemişgezek bugün Tunceli’ye bağlı bir ilçe olup Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde 38-39 doğu meridyenleri ile 39-40 kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. Çemişgezek’in güneybatısında Tunceli, doğusunda Pertek ve Hozat, kuzeyinde Ovacık ve Erzincan, batısında Elazığ ve Erzincan, güneyinde de Keban Baraj gölü bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, Çemişgezek Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği Yayınları, 1997, s. 17.

bulunması ve fiziki açıdan da saldırılara karşı oldukça korunaklı bir yer olması ilk ve orta çağda bu yerleşim yerini cazip hale getirmiştir¹⁷. Öte taraftan tarımsal üretime uygun olmayan fiziksel özellikleri hayvancılığın yapılmasına elverişliydi. Burada üretilen peynir ve yağ gibi hayvansal ürünler ile sığır, keçi, koyun gibi hayvanlar da komşu kazaların şehirlerinde pazarlanırdı¹⁸.

Resim 1: Çemişgezek Şehrinin Genel Bir Görünümü (Abdullah Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 14).

16. yüzyıl tahrir kayıtlarında *şehir* olarak geçen yerleşim yerinde bir Ulu Camii ve medresenin yanında kasaphane, meyhane, boyahane gibi hem sanayi hem de ticari tesislerin olması bu yüzyılda Çemişgezek şehrinin küçük ölçekli bir yerleşim merkez olduğunu göstermektedir. Küçük ölçekli bir şehir niteliği taşıdığı için dini ve eğitim müesseselerin sayısı da azdı. Zira Ulu Camii ve medresenin haricinde şehirde Molla Halil, Veli Bey ve Hayme Hatun isminde üç mescit vardı¹⁹. Dolayısıyla bu yüzyılda şehir merkezinde sakin olan Müslüman nüfusun miktarı fazla değildi. Nitekim tahrir defterlerinde şehir merkezinde vergi vermekle yükümlü olan Müslümanlara ait hane

¹⁷ Bülent Güner-M. Dursun Çitçi, “Çemişgezek Kasabasının Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, Elâzığ, 2003, s. 26-27; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 58. Osmanlı döneminde de şehirlerin genellikle saldırılara karşı korunaklı noktalarda kuruldukları görülmektedir. Konuyla ilgili bkz. Veysel Göger, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.

¹⁸ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 225.

¹⁹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 57,62,162.

ve mücerretlerin sayısının gayrimüslimlere göre oldukça az olduğu görülmektedir²⁰. Tahrir defterlerinden hareketle şehirde vergi ödemekle yükümlü olan hane ve mücerret sayısı dikkate alınarak şehrin tahmini nüfusu çıkartılmıştır. Yapılan nüfus hesaplamasına göre 1518 yılında şehirde 355'i Müslüman 1480'i de gayrimüslim olmak üzere toplam 1835 kişi vardı. 1523 yılında şehirdeki hem Müslim hem de gayrimüslim nüfusta bir artış olmuştur. Müslümanların yaklaşık nüfusu bu tarihte 674'e çıkarken gayrimüslimlerin de yaklaşık nüfusu 1703'e yükselmiştir. Bu tarihte şehrin toplam nüfusu ise 2377'ye ulaşmıştır. 1541 yılında şehirdeki nüfus artışı devam etmiş Müslüman nüfus 1624, gayrimüslim nüfus 2558 olmuş, şehrin toplam nüfusu ise 4182'ye yükselmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman nüfus artmaya devam ederken, gayrimüslim nüfusta gerileme olmuştur. Fakat gayrimüslim nüfusta düşüş olmasına rağmen bu tarihte de şehrin çoğunluğunu bunlar oluşturmaktaydı. Nitekim 1566 yılında şehirde tahmini 1652 Müslüman varken, yaklaşık olarak 2333 gayrimüslim bulunmaktaydı. Şehrin toplam nüfusu ise bu tarihte 3985 idi²¹. Fakat yapılan tahmini nüfus hesaplamasında çoğunluğu Müslümanlardan oluşan ve vergi ödeme yükümlülüğü olmayan kişilerin göz önünde bulundurulmadığı dikkate alınmalıdır. Bu da Müslüman nüfusun hesaplanan nüfustan daha yüksek olma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki bu yüzyılda gayrimüslim ahalinin sakin olduğu mahalle sayısı da Müslüman mahallelerden daha fazlaydı. Şehrin 11 mahallesinin 5'inde Müslümanlar, 6'sında ise gayrimüslimler sakindi. Medrese, Hâr(dâr), Mahkeme, Mescid-i Veli Bey ve Mescid-i Molla Halil isimli mahallerde Müslümanlar meskûndü. Harbende, Hamam, Çirlik, Kürüslü, Kal'a-i Tüvir, Şehr-i Üstek adlı mahallelerde ise gayrimüslimler oturmaktaydı²². Ancak Çemişgezek'teki gayrimüslim nüfus zaman içerisinde azalmıştır. Nitekim 1627 yılında buradan Harput'a gelip yerleşen gayrimüslimler vardı²³. Daha sonraki yıllarda da gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusa oranla daha da azaldığı görülmektedir. Zira 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde şehirde 820 gayrimüslim erkek varken, 1040 da Müslüman erkek vardı. Şehirdeki gayrimüslimler etnik olarak Ermeni ve Rumlardan oluşmaktaydı. Hristiyanların bir kısmı ise Protestanlık mezhebini²⁴.

17. yüzyılın ortalarında Çemişgezek'e gelen Evliya Çelebi şehir hakkında fazla bir bilgi vermemiştir. Çemişgezek'in 150 akçelik bir kaza olduğundan bahsetmiş ve burada müftü, nakip ve muhtesip gibi görevlilerin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi, kalenin idaresinden sorumlu olan bir dizdar ile onun emrinde çalışan neferlerin olduğundan da bahsetmiştir²⁵.

Çemişgezek şehrinin yukarıda belirtildiği üzere 16. yüzyılda 11 mahallesi vardı. Uzun bir süre şehirdeki mahalle sayısında görünür bir artış olmamıştır. Nitekim 1690 ve 1823 yılları arasında kapsayan Çemişgezek hurufat defterlerinde şehirde 11 mahalle ismi tespit edilmektedir. Bu belgelerde 16. yüzyılda şehirde bulunan bir kısım mahallelerin mevcudiyetlerini devam ettirdikleri, diğer bir kısım mahallelerin yerine ise yeni mahallelerin kurulduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Medrese, Mahkeme, Veli Bey, Üsbek (Üstek) mahalleri 16. yüzyılda olduğu gibi aynı isimle varlıklarını devam ettirirken, Hamam adlı mahalle ise artık Hamam-ı Atik olarak zikrediliyordu. Ayrıca 16. yüzyılda şehirde adına rastlamadığımız Çukur, Üç Bey Ubur Bey, Yuşud Bey ve Aşağı adlarında yeni mahallelerin kurulduğu görülmektedir. Fakat 16. yüzyılda karşılaşılan Har(dâr), Molla Halil, Harbende, Çirlik ve Kürüslü gibi bir kısım mahallelerin ismine artık rastlanılmamaktadır. Ayrıca 1690 yılında şehirde Ulu Camii isminde bir mahallenin olduğu da farklı bir belgeden öğrenilmektedir²⁶. Öte taraftan 1835 yılında şehirde Kale, Çukur, Hamam-ı Atik, Hacı Cami Şerif ve Medrese adında beş mahalle vardı²⁷. Ancak 1870-1900 yılları arasında

²⁰ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 60,62.

²¹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 70,78.

²² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 63.

²³ HŞS, nr, 38244-III, s. 156/b.3.

²⁴ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli, 2013, s. 99-100.

²⁵ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 3. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon-Dizini*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, s. 137.

²⁶ BOA. KK. d. 03811: 56.

²⁷ Uysal Dıvrak, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Çemişgezek ve Köylerinin Müslüman Nüfusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 8/41, 2015, s. 373-374.

kapsayan bazı sicil defterlerinde şehirde 17 mahallenin adı tespit edilmektedir. Ayrıca 19. yüzyılın son dönemlerini konu alan vilayet salnamelerinde de şehirde 14 mahallenin olduğu anlaşılmaktadır²⁸. Bu veriler de 19. yüzyılda şehirdeki mahalle sayısında artış olduğunu göstermektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Çemişgezek'in Mahalleleri

S. No	1566 ²⁹	1690-1823 ³⁰	1835 ³¹	1870-1900 ³²
1.	Medrese	Medrese	Medrese	Medrese
2.	Har(dâr)	Çukur	Çukur	Çukur
3.	Mahkeme	Mahkeme	Hamam-ı Atik	Hamam-ı Atik
4.	Mescid-i Veli Bey	Veli Bey	Hacı Cami-i Şerif	Hacı Cami-i Şerif
5.	Mescid-i Molla Halil	Ubur Bey	Kale	Kale
6.	Harbende	Şuyud Bey		Şuyud Bey
7.	Hamam	Hama-ı Atik		Kasırcı
8.	Çirlik	Üç Bey		Üç Bey
9.	Kürüslü	Aşağı		Ekrek
10.	Şehr-i Üstek	Üsbek (Üstek)		Mescid
11.	Kal'a-i Tüvir	Ulu Camii		Dere
12.				Tepebaşı
13.				Karib
14.				Teke (Tekke)
15.				Meydan
16.				Gafur
17.				Moğosor

Şehrin en küçük yönetim birimi olan mahallelerde kolektif yaşam alanları olduğu için buralarda ortak yaşam kaideleri egemendi. Bundan dolayı Osmanlıda mahalle, birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve dayanışma içinde olan bireylerin oluşturduğu yer olarak tanımlanmaktadır. Yine bu yerleşim birimlerinin merkezinde mescit ve cami gibi dini yapıların bulunması nedeniyle mahalle, aynı mescitte ibadet eden insanların aileleriyle birlikte oturdukları şehir kesimi olarak da tarif edilmektedir³³. Ayrıca Osmanlıda uygulanan kefalet sistemi sebebiyle vergilerin toplanması, güvenliğin sağlanması, genel ahlak ve davranışlarla ilgili birtakım konularda mahalle sakinlerinin birbirlerinden sorumlu olmasından dolayı aynı mahallede oturan bireylerin etnik, din ve hukuki bağlarının olduğu vurgulanmaktadır³⁴. Dolayısıyla mahallenin dinsel ve etnik kökenleri benzer topluluklar tarafından oluşturulduğu yaygın bir düşüncedir³⁵.

Ne var ki bu görüşe bütünüyle katılmak mümkün değildir. Zira bazı Osmanlı şehirlerinde dini ve etnik bakımdan birbirinden farklı insanların yaşadığı mahalleler de vardı. Farklı inançlara sahip bireylerin oturduğu kimi mahallelerde Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetilmeyerek komşuluklar yapılmaktaydı. Bu suretle bir kısım Müslim-gayrimüslimlerin evleri iç içeydi. Hatta bazı evlerin avluları ortak yaşam alanı olarak kullanılmaktaydı. Diğer taraftan dini ve etnik köken farklılığı mahalle sakinlerinin sosyal ilişkilerini de etkilememiştir. Müslüman ve gayrimüslim aileler yakın

²⁸ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, s. 113.

²⁹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 63.

³⁰ *VGMA, HD, nr. 1092*, s. 127; *VGMA, HD, nr. 1100*, s. 111; *VGMA, HD, nr. 537*, s. 239,240; *VGMA, HD, nr. 1084*, s. 26; *VGMA, HD, nr. 542*, s. 203; *VGMA, HD, nr. 1094*, s. 134,135; *VGMA, HD, nr. 1099*, s. 19,20.

³¹ Uysal Dıvrak, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Çemişgezek ve Köylerinin Müslüman Nüfusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 373-374.

³² *ÇŞS, nr. 378*, s. 350/b.1; *ÇŞS, nr. 378*, s. 94/b.; *ÇŞS, nr. 378*, s.3/b.3; *ÇŞS, nr. 378*, s. 57/b.1; *ÇŞS, nr. 378*, s. 319/b.2; *ÇŞS, nr. 378*, s. 110/b.1; *ÇŞS, nr. 378*, s.113/b.2; *ÇŞS, nr. 378*, s. 120/b.3; *ÇŞS, nr. 378*, s. 121/b.1; *ÇŞS, nr. 378*, s.236/b.1,2.; *ÇŞS, nr. 378*, s. 238/b.1; *ÇŞS, nr. 378*, s. 316/b.1; *ÇŞS, nr. 380*, s. 240/b.1; *ÇŞS, nr. 379*, s. 175/b.1; *ÇŞS, nr. 379*, s. 121/b.2; *ÇŞS, nr. 379*, s. 57/b.2; *ÇŞS, nr. 379*, s. 95/b.1.

³³ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul, 1984, s. 69; İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Gaziantep, 2009, s. 231-255.

³⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2009, s. 2-3.

³⁵ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, S. 5 (2003/2), s. 99.

münasebetler kurmuşlardır. Nitekim küçük yaşta yetim kalan gayrimüslim çocukların himaye edilip korunması ve bunlara babalarından kalan malların kontrolü için vasi olarak bir Müslümanın seçilmesi ve yine kimi gayrimüslimler alım-satım, nikâh ve hukuki gibi işleri için Müslüman komşularını kendilerine vekil olarak tayin etmeleri bu durumun göstergesidir³⁶.

Çemişgezek şehri din ve etnik köken açısından karma mahallelerden oluşmaktaydı. Şehirdeki Müslüman ve gayrimüslim ahali yoğun olarak belirli mahallelerde oturmalarına rağmen iktisadi ve sosyal açıdan iç içe bir yaşantı sürdürmekteydiler. Mesela 17. yüzyılda Müslüman ahalinin çoğunlukla sakin olduğu Ulu Camii mahallesinde gayrimüslim ahaliden çok sayıda esnaf bulunmaktaydı³⁷. Ayrıca şehrin çarşısında Müslüman ve gayrimüslimlere ait bazı dükkânlar da iç içeydi. Nitekim *Sarraç Molla Ali*'nin dükkânının hemen bitişiğinde *Zağkonun oğulları Kirkor ve Evadis*'e ait dükkân bulunmaktaydı³⁸. Diğer taraftan Müslümanların çoğunlukla yaşadığı Hacı Camii mahallesinde de Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı anlaşılmaktadır. Mahallede Keşiş oğullarına ait evin bir tarafında *Şekeroğlu Yusuf*'un evi bulunurken diğer tarafında ise *Ali bin Yusuf*'a ait ev vardı³⁹. Çukur mahallesinin sakinleri de etnik köken ve din bakımından karma bir yapıyı yansıtmaktaydı. Eyub oğlu İsmail evinin bir tarafında *el-Hâc Hüseyinzâde Mehmed Emin* evi varken, diğer tarafında ise *Avid*'in evi bulunmaktaydı⁴⁰. Nüfusunun büyük bir kısmı gayrimüslimlerden oluşan Hamam-ı Atik mahallesinde de Müslüman aileler yaşamaktaydı⁴¹. Dolayısıyla şehirde inanç ve etnik açıdan bütünüyle homojen mahalleler hemen hemen yok gibiydi.

Çemişgezek şehrindeki mahallelerin isimlerini belirleyen unsurlardan en önemlilerinden biri dinî yapılarıdır. Bu yapılar da çoğunlukla banilerinin isimleri ile anılırdı (mesela Mescid-i Veli Bey, Mescid-i Molla Halil, Hacı gibi). Ancak zamanla “mescid” veya “cami” ismi terk edilerek mahallenin adı, binanın banisinin adıyla anılmıştır (mesela Veli Bey gibi). Yine şehirdeki mahalle isimlerinin adlandırılmasında bölgenin fiziki özelliği ve sosyal yapılar da ön plana çıkmaktadır. (mesela Dere Mahallesi, Tepebaşı Mahallesi, Çukur Mahallesi, Medrese Mahallesi, Mahkeme Mahallesi, Hamam-ı Atik Mahallesi, Kale Mahallesi ve Mescit Mahallesi gibi). Ayrıca şehir nüfusunun önemli miktarda gayrimüslimlerden oluşması nedeniyle bazı mahalle adları üzerinde gayrimüslimlerin belirleyici role sahip olduğu da görülmektedir. (mesela Moğosor ve Üsbek veya Üstek gibi).

Öte taraftan, Çemişgezekte kırsal bölgelerden gelenlerin oluşturduğu bir mahalle de vardı. Ekrek köyünden⁴² göç edenler şehrin belirli bir bölgesinde kümelenmiş olup burası da Ekrek Mahallesi olarak adlandırılmıştır.

Çemişgezek şehri engebeli ve derin vadilerle çevrili bir alanda kurulduğu için ekseri sokaklarının dar olduğu söylenebilir. Muhtemelen şehrin sokakları, dönemin en önemli yük taşıma aracı olarak kullanılan at arabasının geçebileceği kadar bir genişlikteydi. Şehirdeki yolların çoğunluğu ise umumun faydalandığı *tarik-i 'amm* olarak adlandırılan sokaklardan meydana gelmekteydi⁴³. Şehirde çıkmaz sokaklara yani *tarik-i hass* olarak isimlendirilen özel yollara da rastlanılırdı⁴⁴. Bir kısım yollar ise güzergâhta bulunan kimi ticari mekânların adıyla anılmaktaydı.

³⁶ Celalettin Uzun, *17. Yüzyılda Harput*, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2016, s. 366-369.

³⁷ *BOA, KK. d. 03811*, s. 56-59.

³⁸ *ÇŞS, nr. 379*, s. 5/b.1.

³⁹ *ÇŞS, nr. 379*, s. 49/b.1.

⁴⁰ *ÇŞS, nr. 379*, s. 67/b.1.

⁴¹ *ÇŞS, nr. 379*, s. 96/b.2; *ÇŞS, nr. 379*, s. 224/b.1.

⁴² *ÇŞS, nr. 379*, s. 175/b.1.

⁴³ *ÇŞS, nr. 379*, s. 70/b.2; *ÇŞS, nr. 379*, s. 86/b.3; *ÇŞS, nr. 379*, s. 96/b.2; *ÇŞS, nr. 379*, s. 106/b.4; *ÇŞS, nr. 379*, s. 124/b.2.

⁴⁴ *ÇŞS, nr. 379*, s. 95/b.1.

Mesela Çukur mahallesinde satışı gerçekleştirilen bir gayrimenkulün yeri tarif edilirken bir tarafında *hamam yolu* olduğu belirtilmiştir⁴⁵.

Şehrin mahallelerinde konutlar ile bahçeler iç içeydi. Hemen hemen her mahallede meyve ve sebze üretiminin yapıldığı bağ ve bahçeler vardı. Özellikle dut bahçelerine sıklıkla rastlanmaktaydı. Dere mahallesinde satışı gerçekleştiren bir ev ve bahçe yeri tarif edilirken evin etrafında çok sayıda bahçenin olduğu anlaşılmaktadır. Evin bulunduğu mahalde *Kilyos veled-i Ohan menzili* (evi) ve *bahçesi*, *İshak Bey bahçesi*, *Arvat bahçesi*, *Sahancı Karavid'in iki dönüm miktarı bahçesinden* bahsedilmektedir. Bu bahçelerin büyük bölümü de belgede dut bahçesi olarak geçmektedir⁴⁶. Tepebaşı adlı mahallede de *Bekir Efendi'ye* ait bir bahçenin yanı sıra burada bağlar ve dut bahçelerinin olduğu görülmektedir⁴⁷. Ayrıca Hacı Camii Mahallesinde satışı gerçekleştirilen yarım dönümlük dut bahçesinin yeri tarif edilirken, bahçenin bir tarafında *Müezzin Hasan emmi bahçesi* diğer bir tarafında ev ve umumum kullanımına uygun bir sokağın olduğu vurgulanmıştır⁴⁸. Hacı Camii mahallesinde kabristanın bulunduğu mahalde de evler ile meyveli ve meyvesiz dut bahçeleri vardı⁴⁹. Meydan mahallesinde ise kavak bahçeleri bulunuyordu⁵⁰. Üç Bey adlı mahallede kilisenin hemen yanında bir bahçe vardı. Yine bu mahallede *İnci Karabit'e* ait bahçe ile birlikte üç dönümlük meyveli ve meyvesiz başka bağ ve bahçelerin olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹

Bağ ve bahçelerin çokça olduğu diğer bir mahalle de Medrese mahallesiydi. Bu mahallede *Kezban bahçesi*, *Şaban bin Ömer bahçesi*, *Hâci Mehmed ibn-i Ali bahçesi*, *Kurd Bekir Ağa bahçesi*, *Rum İli(Eyli) bahçesi*, *Ali Bey tarlası*, *Keleş nalband bağı*, *Borik bağı* ile yine çok sayıda dut bahçelerinin yanı sıra turp bağı da vardı⁵². Bu mahallelerin dışında Hamam-ı atik⁵³, Teke⁵⁴ mahallesinde de bahçeler vardı. Ayrıca şehirde *Çaybağları* olarak tarif edilen mevkide ceviz ve dut ağaçlarının olduğu da bilinmektedir⁵⁵. Yine şehirde Borazan bağları⁵⁶ ve Çukur⁵⁷ ismiyle adlandırılan bir bahçe de vardı. Dolayısıyla şehrin büyük bir kısmı bağ ve bahçeler ile çevriliydi.

Diğer taraftan şehirdeki bir kısım bağ, bahçe, konut ve bazı işyerlerinin hemen yanında belgelerde *bahr* olarak zikredilen akarsular veya dereler de vardı⁵⁸. Hiç kuşkusuz su ile çevrili olan bu bölge şehre farklı bir güzellik katmaktaydı. Suyun ve yeşilliğin bolca olduğu bu mevki muhtemelen şehir halkı için önemli dinlenme alanlarını oluşturmaktaydı. Şehrin sakinleri günlük hayatın yorgunluğunu ve stresini buralarda atarak bir nebze rahatlamaktaydılar.

Şehir halkının sakin oldukları konutlar, sahibinin sosyo-ekonomik gücüne ve ailenin büyüklüğüne göre değişmekteydi⁵⁹. Daha çok toprak damlardan oluşan evlerin çoğu iki katlı olup, kullanım alanları, büyüklükleri ve özelliklerine göre oldukça farklı ev tipleri vardı. Mesela Hamam-ı Atik Mahallesi'nde bulunan evler genellikle iki katlı (fevkâni) olup, kullanım alanları ve büyüklükleri farklılık göstermekteydi. Mahallede üst katı iki odalı ve eyvanlı, alt katında (tahtâni) mahzen ve odun damı bulunan evler olduğu gibi⁶⁰ yine aynı mahallede üst katı üç odalı, eyvanı ve alt katta bir odası, kenefi, samanhanesi, ahır ve avlusu olan daha geniş evler de vardı⁶¹. Hamam-ı

⁴⁵ ÇŞS, nr. 379, s. 42/b.2.

⁴⁶ ÇŞS, nr. 379, s. 6/b.3.

⁴⁷ ÇŞS, nr. 379, s. 7/b.1.

⁴⁸ ÇŞS, nr. 379, s. 52/b.1.

⁴⁹ ÇŞS, nr. 379, s. 95/b.1.

⁵⁰ ÇŞS, nr. 379, s. 95/b.1.

⁵¹ ÇŞS, nr. 379, s. 70/b.2.

⁵² ÇŞS, nr. 379, s. 106/b.4; ÇŞS, nr. 379, s. 122/b.2; ÇŞS, nr. 379, s. 124/b.2.

⁵³ ÇŞS, nr. 379, s. 121/b.2.

⁵⁴ ÇŞS, nr. 379, s. 57/b.2.

⁵⁵ ÇŞS, nr. 379, s. 48/b.2.

⁵⁶ ÇŞS, nr. 379, s. 47/b.1.

⁵⁷ ÇŞS, nr. 379, s. 106/b.1.

⁵⁸ ÇŞS, nr. 379, s. 46/b.2.

⁵⁹ Haşim Karpuz, "Türk Evi, Osmanlı Evi", *Osmanlı Kültür ve Sanat*, 10, Ankara, 1999, s. 451.

⁶⁰ ÇŞS, nr. 379, s. 86/b.3.

⁶¹ ÇŞS, nr. 379, s. 121/b.2.

Atik mahallesinde kullanım alanı daha az olan evlere rastlamak da mümkündür. Mesela bu mahallede sadece bir ahır ve bir odadan oluşan evler de vardı⁶².

Şehrin diğer mahallelerinde de iki katlı evler çoğunlukta idi. Nitekim Medrese mahallesinde üst katı iki odalı ve alt katta ahır, samanhaneye, kenef ve bir miktar avlusu olan evler vardı⁶³. Aynı şekilde Hacı Camii mahallesinde üst katı bir odadan oluşan, eyvanı, kileri, ahır, samanlığı (merek), kenefi ve avlusu olan evler de bulunmaktaydı⁶⁴. Diğer taraftan Çukur mahallesinde bulunan bir evin eklentisi ise üst katta iki eyvan ve bir oda, alt katta mahzen, samanlık, ahır, odun damı ile bir miktar avludan ibaretti⁶⁵. Dere⁶⁶ ve Teke⁶⁷ mahallelerinde de iki katlı evlere rastlanılıyordu. Kale mahallesindeki bir ev ise tek kattan oluşmaktaydı⁶⁸.

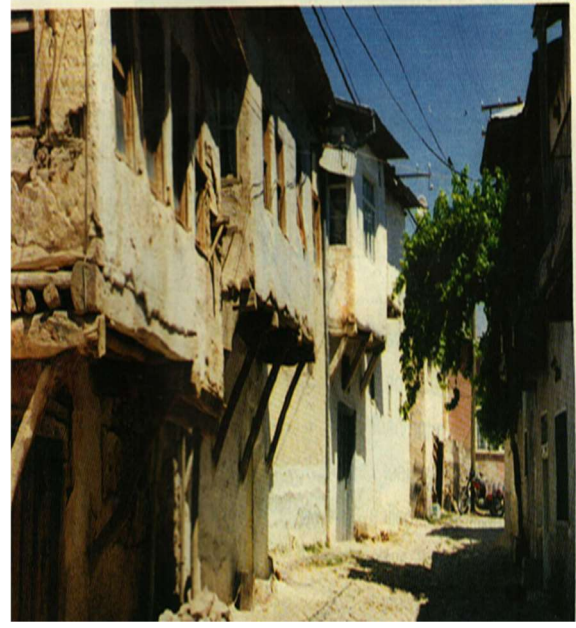
Evin avlulu veya bahçeli olması, ev kadını için oldukça önemlidir. Zira ekmek ve yemek pişirmek, çamaşır yıkama, çamaşır asma, sebze veya meyve kurutmak, hatta odun kesmek gibi oldukça ağır gündelik ev işleri, dış dünyadan ayrı olan bu alanlarda yapılırdı⁶⁹. Yine evin avlu veya bahçesi, kuyusu, havuzu ve yeşil alanlarıyla en fazla kullanılan yaşam alanlarıydı. Zemin kattaki avluya açılan mekânlar ise depo, ahır ve kiler gibi tali işlevler için ayrılmıştır⁷⁰.

Hasılı Çemişgezek şehirdeki evlerde küçük bazı farklılıklar görülse de evlerin geneli iki katlı olup, inşasında taş, kerpiç ve ağaç gibi malzemeler kullanılmıştır. Evlerin çoğu da birbirine yakın mesafelerde, dar aralıklarla birbirlerinden ayrıydılar. Bir evin kullanım alanı ise genellikle alt katta avlu, ahır, ambar damı ve çark, üst katta ise misafir odası, mutfak, oturma odası ve yatak odalarından oluşurdu⁷¹.

Resim 1: Çıkmalı evleriyle bir Sokak Abdullah (Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 51).

Resim 2: Çıkmalı evleriyle bir Sokak (Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 131).

⁶² ÇŞS, nr. 379, s. 96/b.2.

⁶³ ÇŞS, nr. 379, s. 122/b.2.

⁶⁴ ÇŞS, nr. 379, s. 95/b.1.

⁶⁵ ÇŞS, nr. 379, s. 42/b.2.

⁶⁶ ÇŞS, nr. 379, s. 6/b.3.

⁶⁷ ÇŞS, nr. 379, s. 236/b.1.

⁶⁸ ÇŞS, nr. 379, s. 250/b.1.

⁶⁹ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, 7, Ankara, 1968, s. 66.

⁷⁰ Nur Akın, "Ev", *DİA*, 11, Ankara, 1995, s. 509.

⁷¹ Abdullah Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 97.

Resim 3: Bir evin alt katı (Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 135).

Resim 4: Bir evin giriş kapısı (Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 127).

Şehirde, ticari faaliyetlerin yoğun bir şekilde yapıldığı yerlerin başında belgelerde *sûk-ı sultâni* olarak ifade edilen ana çarşı gelmekteydi. Açık artırmaya konu olan satışların çoğu bu bölgede gerçekleşirdi⁷². Açık artırma yoluyla yapılan satışlarda bilhassa borçlu bir şekilde ölen kişinin borcunun ödenmesi için ölüye ait gayrimenkuller dellallar vasıtasıyla çarşıda müzayedeye çıkartılarak en yüksek teklifi veren kişiye satılırdı. Böylece vefat eden kişinin borcu ödenirdi⁷³.

Şehirdeki farklı iş kollarında mal ve hizmet üretimi yapan esnaf örgütlerine ait iş yerleri vardı. Boyacı, kuyumcu, kazarcı, çulcu, taşçı, pabuççu, demirci, değirmenci gibi meslek kollarında gayrimüslimler de hizmet verirdi. Gayrimüslimler arasında hizmetkârlık, rençberlik ve ırgatlık yapanlar da vardı⁷⁴. Bu mesleklerden başka şehirde berber, mumcu, kalaycı, terzi, eskici, pembeci, sünnetçi, semerci, sucu, katırcı, kaltakçı, ihramcı, çarıkçı, palancı ve debbağ gibi esnaf grupları da vardı⁷⁵. Ayrıca şehirdeki bir kısım ekmek fırınları gayrimüslimler tarafından işletilirdi. Şehrin Büyükdere denen mevkinde gayrimüslimlerin çalıştırdıkları fırınlar vardı. Ekmeğin hammaddesi olan un yine burada, fırınların hemen yanındaki su değirmenlerinde üretilirdi. Fırın ve değirmenin yanı başında *bahr* denilen büyük su kaynakları bulunurdu⁷⁶. Ayrıca şehirde *Mahmud Paşa* adında bir ekmek fırını da vardı ve fırının ekmeçisi ise *Kalyos veled-i Musa* adında bir gayrimüslimdi⁷⁷. Çarşı merkezinde de fırıncı dükkânları vardı. Fırıncı dükkânın bir tarafında Abdullah adında birinin dükkânı bulunurken diğer tarafı samanlıktı⁷⁸. Şehirdeki dükkân sayısı ise 19. yüzyılın ikinci yarısında 167-250 arasındaydı⁷⁹.

Şehrin büyük çarşısının dışında mahallelerde de dükkânlar vardı. Hamam-ı Atik mahallesinde bir nalbant dükkânı bulunmaktaydı⁸⁰. Öte taraftan Çukur mahallesinde ise bir han ve hamam vardı. Çukur mahallesindeki u hamam Bayramoğlu Hacı Hüseyin tarafından 1701-1702 (H. 1113) yılında

⁷² ÇŞS, nr. 379, s. 67/b.1.

⁷³ Celalettin Uzun, *17. Yüzyılda Harput*, s. 312.

⁷⁴ BOA. KK. d. 03811: 56-60.

⁷⁵ Uysal Dıvrak, “ XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Çemişgezek ve Köylerinin Müslüman Nüfusu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, s. 375.

⁷⁶ ÇŞS, nr. 379, s. 46/b.2.

⁷⁷ ÇŞS, nr. 379, s. 46/b.2.

⁷⁸ ÇŞS, nr. 379, s. 82/b.1.

⁷⁹ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, s. 139-140.

⁸⁰ ÇŞS, nr. 379, s. 121/b.2.

yaptırılmıştır. Yeni Hamam olarak adlandırılan bu yapının yerleşim yeri 416 metre olup mimari açıdan Hamam-ı Atikle (Eski Hamam) büyük oranda benzerlik göstermekteydi⁸¹.

Şehirde çok sayıda dut bahçelerinin olması burada ipekçiliğin yaygın bir şekilde yapıldığını göstermektedir. İpekten imal edilen ipliğin yanı sıra muhtemelen burada yün üretimi de yaygın bir şekilde yapılmaktaydı. Zira bölgede küçükbaş hayvancılığı yaygındı. Yün ve iplik üretimine paralel olarak şehirde boyacılık sektörü gelişmişti. Bu suretle Medrese mahallesinde bir boyahane hizmet vermekteydi⁸². Boyahanedен elde edilen gelirler ile Medrese mahallesinde bulunan *Yusuf Bey Mescidi* ve *Es-Seyyid Ahmed Efendi mektebinin* çalışanlarının ücretleri ödenmekteydi⁸³.

Şehirdeki esnafların en üst yöneticisi olarak *Şeyh-i Seb'a* görev yapardı⁸⁴. Bu vazife evladiyet üzere tasarruf edilirdi⁸⁵. O yüzden baba vefat ettiğinde vazife genellikle erkek evlada intikal ederdi. Ancak çoğu zaman dışarıdan müdahale edilerek göreve başka birilerinin getirildiği de olurdu⁸⁶. Bu durumda gerçek hak sahiplerinin merkeze müracaat etmeleri neticesinde haksızlıklar giderilmeye çalışılırdı⁸⁷. Görevin babadan çocuklara miras olarak kalmasından dolayı birkaç kişinin aynı anda bu vazifeyi yürüttüğü de oluyordu⁸⁸.

Şehir sakinleri günlük yaşantılarının önemli bir kısmını iktisadi mekânlarda geçirirlerdi. Öte taraftan gündelik hayatın önemli odak merkezlerinden bir diğeri de mahkeme binasıydı. Şehir halkının aralarındaki her türlü anlaşmazlıklar bu mekânda çözüme kavuşturulurdu. Ayrıca burası noter ve belediyeçilik hizmetlerinin yürütüldüğü bir yerdi. Dolayısıyla şehir halkının alacak verecek meseleleri, alım-satım, evlenme-boşanma, nafaka, vasi ve vekil ataması gibi her türlü işleri bu binalarda görüşülüp, karara bağlanırdı.

Çemişgezek şehrinde Mahkeme adıyla bir mahallenin olması burada bir müstakil mahkeme binasının olduğu izlenimini vermektedir. Kadının yönetiminde olan mahkemede naib, kâtip ve muhızrlar görev yapmaktaydı. Çemişgezek mahkemesinde görev yapan muhızrların sayısı birden fazla olup, bunların idaresinden sorumlu bir muhızrbaşı vardı. 1691 yılında bu görevi Hasan adında biri yürütmekteydi⁸⁹. Hasan bu görevi uzun yıllar yürütmüş olmalı, zira 1712 yılına ait bir belgede anlaşıldığına göre Hasan'ın ölümü üzerine bu vazifeye Hasan'ın oğlu olan Mehmed adında biri getirilmiştir⁹⁰. Dolayısıyla diğer vazifelerde olduğu gibi, muhızrbaşı öldüğünde çocukları bu işi yapabilecek şekilde yetişmiş ise vazifeleri onlara verilir. Nitekim 1746 yılında Mehmed'in vefatı sebebiyle muhızrbaşığına bu sefer de Mehmed'in oğlu Ebubekir atanmıştır⁹¹.

Çemişgezek mahkemesinde kâtiplik görevini yürütenler birden fazlaydı. Nitekim 1746 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre Çemişgezek kazası mahkemesine *kâtib-i sâni* ataması elzem olduğu için bu vazifeye Abdürrahim getirilmiştir⁹². Abdürrahim 1756 yılında da ikinci kâtip olarak görevini yürütüyordu⁹³.

Kâtiplik vazifesi de evladiyet üzere tasarruf edilirdi. Ancak kanun dışı görevlendirmeler de olurdu. Hakkı olmadığı halde türlü türlü hilelerle bu görevi elde etmeye çalışan kişiler bulunurdu. Mesela 1742 yılına ait bir belgede kâtiplik vazifesini yürüten Ali'nin vefatı sebebiyle bu vazifeye mevtanın oğlu Abdürrahim'in atanması gerekirken Mehmed adında başka birinin getirildiği

⁸¹ Abdullah Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 88.

⁸² VGMA, HD, nr. 537, s. 239.

⁸³ VGMA, HD, nr. 1143, s. 243; BOA. EV. MH.102/48.

⁸⁴ Şeyh Seb'a hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Demiryürek, "Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri" Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 66, 2013, s. 34-35.

⁸⁵ VGMA, HD, nr. 1100, s. 110.

⁸⁶ VGMA, HD, nr. 1133, s. 284.

⁸⁷ VGMA, HD, nr. 1094, s. 134.

⁸⁸ VGMA, HD, nr. 542, s. 203.

⁸⁹ VGMA, HD, nr. 1098, s. 241.

⁹⁰ VGMA, HD, nr. 1098, s. 243.

⁹¹ VGMA, HD, nr. 1100, s. 110.

⁹² VGMA, HD, nr. 1100, s. 110.

⁹³ VGMA, HD, nr. 1092, s. 127.

anlaşılmaktadır. Ancak merkeze yapılan müracaat neticesinde Mehmed'in bu görevi haksız yere tasarruf ettiği ortaya çıkınca Abdürrahim bu vazifeye yeniden atanmıştır⁹⁴. Fakat daha sonra tekrardan Abdürrahim haksız yere görevden azledilmiştir. Nitekim 1772 yılında Abdürrahim'in görevini aksattığı ve ahalinin de kendinden razı olmadığı gerekçesiyle naib Mehmed'in merkeze sunmuş olduğu arz neticesinde bu vazifeye Ebubekirzade Hüseyin adında başka biri getirilmiştir⁹⁵. Ancak Abdürrahim hakkındaki bu iddiaların asılsız olduğu aynı yıl ortaya çıkmış ve Ebubekirzade Hüseyin bu görevden azledilerek yeniden Abdürrahim'e görevi iade edilmiştir⁹⁶.

Dolayısıyla kâtiplik görevinin süresinde belirli bir sınırlama yoktu. Atamalar daha çok vefat⁹⁷ veya görevi bırakma⁹⁸ gibi gerekçelerle yapılırdı. Aziller ise genellikle *hilâf-ı inhâ*⁹⁹ nedeniyle yani kadı veya naipler vasıtasıyla merkeze sunulan yalan arzlar sebebiyle yapılan görevlendirmelerde olurdu. Ancak görevini kötüye kullanma ve halkın hoşnutsuzluğu azledilme nedenlerindendi. Nitekim 1752 yılında bu görevi yürüten Hüseyin bin Abdurrahman rüşvet alan, zalim , iftira atan ve güvenilir biri olmadığı gerekçesiyle halkın talebi üzerine bu vazifeden alınarak yerine Mehmed Emin Efendi atanmıştır¹⁰⁰. Mehmed Emin bu vazifeyi 1821 yılında da devam ettirmiştir¹⁰¹. Bu sebeple görevini aksatmayıp, kötüye kullanmayan ve halkın da memnun olduğu kişilerin kâtiplik görevini uzun yıllar sürdürdükleri söylenebilir.

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Çemişgezek şehrinin fiziki yapısının şekillenmesinde de en önemli etken cami ve mescitlerdi. İktisadi hayatın döndüğü ticari merkezler ve şehrin en küçük yönetim birimi olan mahalleler, bu yapıların etrafında kurulmuştu. İbadetlerin gerçekleştirilmesi için bu tür mabetlerin kurulması zaruriydi. Herkes tarafından bilinen bir yerde toplanabilme, günlük beş vakit ibadetlerini rahat ve huzurlu bir şekilde yapabilme isteğinin yanı sıra Cuma ve bayram namazları gibi özel günlerdeki ibadetlerin cemaatle yapılması gerekliliği, bu müesseselerin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. O yüzden Müslüman ahalinin bulunduğu her meskûn mahalde bir cami veya mescit inşa edilmiştir. Bu yapılar konum itibarıyla de mahallelerin merkezinde yer alıyorlardı¹⁰².

İbadetlerin yapıldığı bu müesseseler, aynı zamanda gündelik hayatın sürdürüldüğü merkezlerdi. Buralarda ilim öğrenilir, siyasi ve sosyal işler de görüşülürdü¹⁰³. Bu bağlamda halk ve idareciler arasında iletişim bu yerlerde sağlanır, mahalleye ait işler buralarda görüşülür ve karara bağlanırdı¹⁰⁴. Aynı zamanda Bulunduğu mahallenin birlik ve düzenin sağlanması konusunda idare açısından önemli bir yer teşkil eden bu mekânlar, dini ve dünyevi meselelerin çözümlendiği toplumsal bir kurum özelliğini de taşımaktaydı¹⁰⁵.

16. yüzyılda Çemişgezek şehrinde 1 cami ve 3 mescit bulunmaktaydı. Yelman Bey Camii şehrin tek camisi olduğu için bu yüzyılda Ulu Camii olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca tahrir kayıtlarında Molla Halil ve Hayme Hatun mescitlerinin vakıfları hakkında bilgi verilmektedir. Fakat tahrir defterlerinde bu mescitlerin nerede olduğu belirtilmemiştir. Bunların şehir merkezinde olduğu tahmin edilmektedir¹⁰⁶. Diğer taraftan şehirde Veli Bey Mescidi adında bir mahallenin olması¹⁰⁷ 16. yüzyılda şehirde böyle bir mescidin var olduğunu da göstermektedir. Zira 18.

⁹⁴ VGMA, HD, nr. 1100, s. 108.

⁹⁵ VGMA, HD, nr. 1082, s. 147.

⁹⁶ VGMA, HD, nr. 1093, s. 38.

⁹⁷ VGMA, HD, nr. 1100, s. 108.

⁹⁸ VGMA, HD, nr. 1100, s. 110.

⁹⁹ VGMA, HD, nr. 1093, s. 38.

¹⁰⁰ VGMA, HD, nr. 1100, s. 111.

¹⁰¹ VGMA, HD, nr. 568, s. 92.

¹⁰² Yılmaz Can, *İslam Şehrinin Fiziki Yapısı*, Ankara, 1995, s. 26-27,103.

¹⁰³ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983, s. 25.

¹⁰⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 2007, s. 154

¹⁰⁵ İsmail Kıvrım, *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2005, s. 37-38.

¹⁰⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 159-162.

¹⁰⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, s. 62.

yüzyılda bu mescidin şehir halkına hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1701 yılında mescidin boş kalan imamlık görevine yeni bir atama yapılmıştır. Ayrıca 1725 yılında mescitte temizlik işlerini yapması için bir ferraş da görevlendirilmiştir¹⁰⁸.

Çemişgezek şehrindeki Müslüman nüfusun artmasına mukabil yeni cami ve mescitler inşa edilmiştir. Nitekim hurufat defterlerinden şehirde 26 cami ve mescidin ismi tespit edilmektedir. Hayır sahipleri tarafından yaptırılan ve her biri birer vakıf eseri olan bu cami ve mescitlerin çoğunluğu kurucusunun ismiyle anılırdı. (bkz. Tablo-2).

Genellikle şehrin her mahallesinde bir cami veya mescit bulunurdu. Ancak kimi mahallelerde birden fazla ibadethaneye rastlamak mümkündü. Mesela Hamam-ı Atık Mahallesinde 1725 yılında İbrahim Çavuş vakfı mescidi ile Yusuf Aladdin Bey vakfına ait başka bir mescit daha vardı¹⁰⁹. Bu mescitlerin biri daha sonraki yıllarda ihtiyaca binaen camiye dönüştürülmüş olmalıdır. Zira bazı arşiv belgelerinde 1798 ve 1831 yıllarında bu mahallede bulunan camiye yapılan görevlendirilmelerden bahsedilmektedir¹¹⁰.

Veli Bey Mahallesinde bulunan mescidin yanı sıra burada mahalle sakinlerince yeni bir cami de inşa ettirilmiştir¹¹¹. Öte taraftan Medrese mahallesinde de Medrese Camii veya Yelmaniye Medresesi Camii isminde bir caminin var olmasına rağmen Yusuf adında bir hayır sahibi mahalleye yeni bir mescit yaptırmıştır¹¹². Belgelerde *Yusuf Bey Mescidi*¹¹³ olarak da zikredilen bu müessesenin çalışanlarının ücretleri yine aynı mahallede bulunan bir boyahaneden karşılanıyordu¹¹⁴. Dolayısıyla mescidin diğer bir ismi de *Boyahane Mescidiydi*¹¹⁵. Muhtemelen mescit de boyahane çalışanlarının rahatlıkla günlük ibadetlerini yapabilmeleri için işletmeye yakın bir yerde inşa ettirilmiştir.

Bazı mescitler cemaatlerinin artmasıyla birlikte camiye çevrilmiştir. Mesela Çukur mahallesinde *El-Hâc Hüseyin*'in inşa ettirdiği mescit, daha sonraları minber eklenerek camiye dönüştürülmüştür¹¹⁶. Diğer taraftan 1767 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Mahkeme Mahallesinde bulunan mescit de Ahmed adındaki bir hayır sahibi tarafından minber ekletilerek camiye çevrilmiştir. Camideki hatiplik vazifesini yapması için de Ahmed'in oğlu Süleyman ücretsiz bir şekilde görevlendirilmiştir¹¹⁷.

Şehirde gayrimüslim tebaaya ait mabetler de bulunmaktaydı. 19. Yüzyılın ikinci yarısında şehirde dört kilise vardı¹¹⁸. Bunlardan *Surp Asdvadzadzin* ve *Surp Torus* adlı iki kilise Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı Üç Bey mahallesindeydi¹¹⁹. Aynı mahalledeki Müslümanlar da günlük ibadetlerini Molla Mustafa Mescidinde yerine getirirlerdi¹²⁰. Ayrıca Çukur mahallesinde de Meryem Ana kilisesi vardı¹²¹.

¹⁰⁸ VGMA, HD, nr. 1098, s. 241; VGMA, HD, nr. 1083, s. 275.

¹⁰⁹ VGMA, HD, nr. 1083, s. 275.

¹¹⁰ VGMA, HD, nr. 565, s. 77; VGMA, HD, nr. 543, s. 138.

¹¹¹ VGMA, HD, nr. 1094, s. 135.

¹¹² VGMA, HD, nr. 1099, s. 19.

¹¹³ VGMA, HD, nr. 1133, s. 285; VGMA, HD, nr. 1143, s. 243.

¹¹⁴ VGMA, HD, nr. 1143, s. 243.

¹¹⁵ VGMA, HD, nr. 565, s. 78.

¹¹⁶ BOA. EV. MH. 22/174; VGMA, HD, nr. 541, s. 176.

¹¹⁷ VGMA, HD, nr. 1099, s. 20.

¹¹⁸ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, s. 139.

¹¹⁹ V. Bardizaktisi-B.Nataryan-K.Sirvantsdyants, *Palu-Harput 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzinçan, Hizan ve Civar Bölgeler-Raporlar*, II, İstanbul, 2010, s. 461.

¹²⁰ VGMA, HD, nr. 1099, s. 19.

¹²¹ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, s. 165.

Tablo 2: Çemişgezek Şehrinde Bulunan Camii ve Mescitler (1690-1823)

S. No	Camii ve Mescitler	Bulunduğu Mahaller
1.	Süleymaniye Camii ¹²²	Kale Mahallesi
2.	Çukur Mahallesi Camii (el-Hâc Hüseyin Mescidi) ¹²³	Çukur Mahallesi
3.	Yelmaniye Medresesi Camii (Medrese Camii) ¹²⁴	Medrese Mahallesi
4.	İbrahim Çavuş Vakfı Mescidi ¹²⁵	Hamam-1 Atik Mahallesi
5.	Yusuf Aladdin Bey Vakfı Mescidi	Hamam-1 Atik Mahallesi
6.	Hamam-1 Atik Camii ¹²⁶	Hamam-1 Atik Mahallesi
7.	Mahkeme Camii ¹²⁷	Mahkeme Mahallesi
8.	Veli Bey Mahallesi Camii ¹²⁸	Veli Bey Mahallesi
9.	Veli Bey Mescidi ¹²⁹	Veli Bey Mahallesi
10.	Hacı Camii ¹³⁰	Hacı Camii Mahallesi
11.	Hacı Mustafa Ağa Camii ¹³¹	Ubur Bey Mahallesi
12.	Üsbek (Üstek) Mahallesi Camii ¹³²	Üsbek Mahallesi
13.	El-Hâc Mustafa Ağa Camii ¹³³	Şuyud Bey Mahallesi
14.	Yusuf Bey Mescidi (Boyahane Mescidi) ¹³⁴	Medrese Mahallesi
15.	Aşağı Mahalle Mescidi ¹³⁵	Aşağı Mahalle
16.	Hamam Mescidi ¹³⁶	Çukur Mahallesi
17.	Molla Mustafa Mescidi ¹³⁷	Üç Bey Mahallesi
18.	Hacı Şükri Camii ¹³⁸	
19.	Yunus Camii ¹³⁹	
20.	Haccac Camii ¹⁴⁰	
21.	Hacı İbrahim Mescidi ¹⁴¹	
22.	Hacı Bektaş Mescidi ¹⁴²	
23.	Hacı Tanrıverdi Camii ¹⁴³	
24.	Şud Bey Camii ¹⁴⁴	
25.	Avid Bey Mescidi ¹⁴⁵	
26.	Fettah Beyzade Osman Efendi Mescidi ¹⁴⁶	

Çemişgezek şehrinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü en önemli merkez Medrese Mahallesi idi. Bu mahallede bulunan Yelmaniye Medresesi 16. yüzyıldan itibaren şehir halkına hizmet vermekteydi¹⁴⁷. Medresenin kitabesinden anlaşıldığına göre, müessese Osmanlıdan önce

¹²² BOA. EV. MKT. 1970/18; BOA. EV. MKT. 1599/322; BOA. EV. MKT. 1864/66.

¹²³ BOA, HAT, 1599/67; VGMA, HD, nr. 537, s. 240.

¹²⁴ VGMA, HD, nr. 1094, s. 133; VGMA, HD, nr. 1140, s. 248.

¹²⁵ VGMA, HD, nr. 1083, s. 275.

¹²⁶ VGMA, HD, nr. 565, s. 77.

¹²⁷ VGMA, HD, nr. 1158, s. 149.

¹²⁸ VGMA, HD, nr. 1094, s. 135.

¹²⁹ VGMA, HD, nr. 1083, s. 275.

¹³⁰ VGMA, HD, nr. 1098, s. 242.

¹³¹ VGMA, HD, nr. 1099, s. 20.

¹³² VGMA, HD, nr. 565, s. 76.

¹³³ VGMA, HD, nr. 565, s. 78.

¹³⁴ VGMA, HD, nr. 1143, s. 243; VGMA, HD, nr. 1083, s. 275.

¹³⁵ VGMA, HD, nr. 1094, s. 134.

¹³⁶ VGMA, HD, nr. 1098, s. 242.

¹³⁷ VGMA, HD, nr. 1099, s. 19.

¹³⁸ VGMA, HD, nr. 1098, s. 242.

¹³⁹ VGMA, HD, nr. 1098, s. 243.

¹⁴⁰ VGMA, HD, nr. 1099, s. 20.

¹⁴¹ VGMA, HD, nr. 1098, s. 242.

¹⁴² VGMA, HD, nr. 1098, s. 243.

¹⁴³ VGMA, HD, nr. 537, s. 239.

¹⁴⁴ VGMA, HD, nr. 537, s. 239.

¹⁴⁵ VGMA, HD, nr. 1133, s. 285.

¹⁴⁶ BOA. EV. THR. 266/69.

¹⁴⁷ BOA. TT. d. 552, s. 54a.

Timur devrinde Taceddin Yelman Bey tarafından yaptırılmıştır¹⁴⁸. Medresenin unsurları arasında bir zaviye ve cami de bulunmaktaydı¹⁴⁹. 16. yüzyılda şehrin tek eğitim müessesesi olan Yelmaniye Medresesi 20. yüzyılın ortalarına kadar faaliyetini devam ettirmiştir¹⁵⁰. Daha sonra medresenin etkinliğini yitirmesi sebebiyle medrese bölümü tamamıyla kaldırılarak camiye dönüştürülmüştür¹⁵¹. Bugün de sadece camiye dönüştürülmüş olan bu kısım mevcuttur.

Medrese mahallesinde bulunan Hamidiye Medresesi de yüksek eğitim veren diğer bir müesseseydi. Sultan II. Abdulhamid tarafından yaptırılan medresenin yapım tarihi bilinmemektedir¹⁵². Ancak 1892 yılına ait bir belgede, medresenin belgedeki tarihten bir sene önce inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla medresenin inşa tarihinin 1891 yılı olduğu söylenebilir¹⁵³. Sonrasında medresesinin yanında bir kütüphanenin yaptırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. 1893 yılında hem kütüphane inşası için hem de medresenin suyollarının onarımı ve bakımı için gerekli olan paranın tespiti hususunda bir keşif yapılmıştır. Yapılan keşifte bu işler için 9101 kuruşluk bir maliyet tespit edilmiştir¹⁵⁴.

Resim 5 Hamidiye Medresesi (Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 85).

Hamidiye Medresesi 1899-1900 yılında Müderris Tefik Efendi'nin uhdesinde bulunuyordu ve toplam 47 öğrenci burada eğitim alıyordu¹⁵⁵. Şehir önemli eğitim merkezlerinden biri olan bu müessese medreselerin kaldırılmasından sonra adliye binası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat daha sonra da bina özel şahıslara satılmış ve konut haline getirilmiştir. Bugün de halen konut olarak kullanılmaktadır¹⁵⁶.

¹⁴⁸ “Emere bi imareti'l-medreseti'l-mübarek el-melikü'l-adil Taceddin Yelman bin Keykubad bin Halidi Kürdi fi eyyami Timurhan min Maverai'n-Nehir Haladallahu Devlete Hüma”.

¹⁴⁹ *VGMA, HD, nr. 1098, 241,242; BOA. C. MF. 128/06360.*

¹⁵⁰ Alpay Bizirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakir Beylerbeyliği'nde Vakıflar (972 Tahriri Işığında), Ankara, 2002, s. 328.

¹⁵¹ Abdullah Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 84.

¹⁵² Abdullah Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 85.

¹⁵³ *BOA. EV. MKT. 2009/140.*

¹⁵⁴ *BOA. EV. MKT. 2086/272.*

¹⁵⁵ Ünal Taşkın, “Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Volume 6/3, March 2013, s. 1344-1345.

¹⁵⁶ Abdullah Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 86.

Çemişgezek'te yükseköğretimin verildiği diğer bir müessesese de Balaban Medresesiydi. Fakat bu müessesinin hangi mahallede faaliyet gösterdiği bilinmemektedir¹⁵⁷.

Medrese mahallesinde hizmet veren yüksek eğitim kurumlarının dışında, daha alt kademelerdeki öğrencilere eğitim veren mektepler de vardı. Bu mahallede *Es-Seyyid Ahmed Efendi* adlı bir hayır sahibi tarafından yaptırılan mektep 18. yüzyılın ilk yarısında faaliyetini devam ettiriyordu. Vakfın kurucusu olan Seyyid Ahmed aynı zamanda vakfın idaresinden sorumlu olup mütevellî görevini yürütüyordu. Müessesenin hizmetlerini aksatmadan sürdürmesi için yine aynı mahallede bulunan meyveli ve meyvesiz bir büyük bahçe ile boyahanenin kira gelirleri mektebin vakfına aktarılıyordu¹⁵⁸.

Medrese mahallesinin dışında diğer mahallelerde de alt seviyede öğretim veren eğitim müesseseleri vardı. Bunlardan biri Mescit Mahallesindeydi¹⁵⁹. Ayrıca yerini bilemediğimiz Fettah Beyzade Osman Efendi Mescidinin hemen karşısında da bir mektep bulunmaktaydı¹⁶⁰. Diğer taraftan 19 yüzyılın sonlarına doğru şehrin çarşında bir Rüştiye mektebi faaliyet göstermekteydi. Ayrıca bu tarihlerde Hacı Camii civarlarında da bir mektep vardı. Bu okulların dışında Çukur mahallesinde ise Müslümanların eğitim gördüğü okulların yanı sıra Ermeni ve Protestanlara eğitim veren mektepler de vardı¹⁶¹.

Öte taraftan bazı okullar da camilerin bünyesinde hizmet vermekteydi. Mesela bulunduğu mahal belli olmayan el-Hâc Tanrıverdi Camii'nin havlusunda *el-Hâc Mehmed* yeni bir mektep inşa ettirmiştir. 1799 yılında mektebin *mu'alim-i sibyân* kadrosuyla alakalı bir görevlendirme yapılmıştır¹⁶². Ayrıca Süleymaniye Camii yakınlarında da *bir bâb sibyân* mektebi bulunmaktaydı¹⁶³.

Şehir halkının su ihtiyaçları vakıf eserleri olan çeşmelerden karşılanırdı. Şehrin en önemli su tedarikçilerinden biri *Baş Çeşme* idi. Çeşmenin suyollarının bakım ve onarımından sorumlu bir görevlisi vardı. Bu vazife 1700 yılında Arkil adında bir gayrimüslime verilmişti¹⁶⁴. Arkil görevini 1707 yılında da devam ettirmiştir¹⁶⁵.

Şehirdeki suyollarının onarım ve bakım hizmetleri genelde gayrimüslimler tarafından yapılırdı. Nitekim Süleymaniye Camii suyollarının bakım ve onarım işleri gayrimüslimlere verilmişti. Mesela 1723 yılında caminin suyolcusu olan Arapgir ölünce bu vazife Arapgir'in oğulları olan Asadur ve Seros'a intikal etmiştir¹⁶⁶. Daha sonraki yıllarda da gayrimüslimler caminin suyolculuğu vazifesini devam ettirmişlerdir. Zira 1765 yılında günlük iki akçe ücretle bu vazifede bulunan Arakya ölünce görevi torunları olan Bağrasdar, Aper ve Peylü adlı kişilere kalmıştır¹⁶⁷. Fakat şehrin suyollarının bakım işiyle uğraşan Müslümanlar da vardı. Nitekim 1718 yılında Ebubekir adında birinin günlük iki akçe ücret karşılığında bu vazifeyi yürüttüğü anlaşılmaktadır¹⁶⁸. Ayrıca Yelmaniye Medresesinin suyollarının bakımı da Müslümanlar tarafından yapılmaktaydı. 1747 yılında bu iş için günlük bir akçe ücretle Mehmet adında birinin ataması yapılmıştır¹⁶⁹. 1765 yılında ise Mehmed'den boşalan kadroya Seyyid İsmail isminde biri yine günlük bir akçe ücret ile atanmıştır¹⁷⁰.

¹⁵⁷ BOA. EV. MKT. 77/244.

¹⁵⁸ BOA. EV. MH.102/48.

¹⁵⁹ BOA. EV. THR. 266/269.

¹⁶⁰ BOA. EV. THR. 266/260.

¹⁶¹ Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, s. 174.

¹⁶² VGM, HD, nr. 565, 78.

¹⁶³ BOA. EV. MH. TİK. 01/19, s. 118.

¹⁶⁴ VGMA, HD, nr. 1098, s. 241.

¹⁶⁵ VGMA, HD, nr. 1133, s. 284.

¹⁶⁶ "Çemişgezek kazasında Câmî-i Kebîr vakfında suyolcusu olan Arapgir nâm zimmî mürd olmağla sulbî oğulları Asadur ve Serosa 'inâyet" (VGMA, HD, nr. 1083, s. 275).

¹⁶⁷ VGMA, HD, nr. 1099, s. 19.

¹⁶⁸ VGMA, HD, nr. 1133, s. 286.

¹⁶⁹ VGMA, HD, nr. 1100, s. 109.

¹⁷⁰ VGMA, HD, nr. 1099, s. 19.

Resim 6: Baş Çeşme (Özbek, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, s. 90).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nden önce Çemişgezek'te egemenlik kuran çok sayıda uyarlığın izine rastlamak mümkündür. Osmanlı döneminde şehirde Müslüman ve gayrimüslimler birlikte yaşıyorlardı. Hristiyanlar arasında farklı etnik ve mezheplere mensup olan topluluklar da vardı. Değişik inançlara ait olan bu topluluklar ibadetlerini huzur ve güven içinde yaparak sosyal ve ekonomik hayatta aktif rol oynamışlardır. Hatta 16. yüzyılda şehirdeki Gayrimüslim nüfus Müslüman nüfustan daha fazla olup bunlar beli başlı mahallelerde toplanmışlardı. Ancak sonraki yıllarda şehrin neredeyse bütün mahallelerinde Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı görülmektedir. Ayrıca farklı etnik ve inançlara sahip olan bu toplulukların evleri birbirlerine bitişik olup yakın komşuluk ilişkileri de kurmuşlardır.

16. yüzyılda küçük ölçekli bir yerleşim yeri olan Çemişgezek şehrinde, dini ve eğitim kurumları oldukça az olup, bu yüzyılda şehir merkezinde bir camii, üç mescit ve bir medrese vardı. Ancak sonraki dönemlerde yaptırılan yeni dini ve eğitim müesseseleri ile şehrin çehresi değişmiştir. Genellikle banilerinin ismiyle anılan bu yapıların etrafında da yeni mahalleler oluşturulmuştur. Yeni kurulan bu yerleşim yerleri de adlarını çoğunlukla oradaki cami ve mescitlerden almışlardır. Her mahallede genellikle bir cami veya mescit bulunurken kimi mahallelerde birden fazla ibadethaneye de rastlamak mümkündür.

Şehrin çevresinde önemli su kaynakları bulunuyordu. Bağ, bahçe gibi yeşil alanlarla çevrili olan mahallerdeki bir kısım evler ve bazı işletmeler bu akarsu veya derelerin hemen yanındaydı. Öte taraftan mahallelerdeki evler genellikle iki katlı olup, genişlikleri ve kullanım alanları farklıydı. Fakat tek katlı evler de mevcuttu.

Çemişgezek'te diğer birçok Osmanlı şehirlerinde de rastlayabileceğimiz, demirci, pabuççu, değirmenci, ekmekçi, kuyumcu, boyacı, eskici, kalaycı, mumcu, semerci, pembeci, berber, terzi ve debbağ gibi değişik iş kollarına ait esnaf grupları bulunmaktaydı. Bu meslek kollarında çalışanlar arasında çok sayıda gayrimüslim esnaf da vardı. Ayrıca şehirdeki suyollarının bakım ve onarım işini genelde gayrimüslimler yapardı. Bu bağlamda, şehrin su ihtiyacının büyük oranda sağlandığı en önemli kaynaklardan biri olan Baş Çeşme ile şehirdeki Müslümanlara ait en büyük ibadet

merkezi olan Süleymaniye Camii suyollarının bakımı ve tamir işleri gayrimüslim ahali içinden bu görevi yürütebilecek uzman kişilere verilmişti.

Şehirdeki eğitim ve öğretim faaliyetleri çoğunlukla Medrese mahallesinde yürütülmekteydi. Bu mahallede yüksek eğitim veren iki medrese ile daha alt seviyede eğitim faaliyetlerinin verildiği okullar vardı. Medrese mahallesinin haricinde, başka mahallelerde de alt seviyede eğitim veren okullara rastlamak mümkündü. Ayrıca bir kısım mektepler ise camilerin bünyesindeydi. Ayrıca şehirde gayrimüslim tebaaya ait eğitim veren müessesler de yer alıyordu.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hurufat Defterleri (VGMA, HD)

537, 541, 542, 543, 565, 1083, 1084, 1092, 1094, 1098, 1099, 1100, 1133, 1140, 1143, 1158 numaralı defterler.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkaf Defterleri Mektubi Kalem (EV. MKT.): 2009/140, 2086/272, 1970/18, 1599/322, 1864/66 numaralı defterler.

Evkaf Defterleri Muhasebe Kalem (EV. MH.): 22/174, 102/48 numaralı defterler.

Evkaf Tahrirat (EV. THR.): 266/69 numaralı defter.

Evkaf Defterleri Tamirat ve İnşaat Kalem (EV. MH. TİK.): 01/19 numaralı defter.

Kamil Kepeci Cizye Muhasebe Kalem (KK. d.): 3811 numaralı defter.

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.): 552 numaralı defter.

Cevdet Maarif (C. MF.): 128/06360 numaralı defter.

Hat-ı Hümayun (HAT.): 1599/67 numaralı defter

1.3. Çemişgezek Şer‘iyye Sicilleri (ÇŞS.)

378, 379, 380 numaralı defterler.

1.4. Harput Şer‘iyye Sicilleri

A.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi’nde Bulunan: 38244-III demirbaş numaralı defter.

2. Seyahatnameler

Evlıya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul, 1999.

3. Araştırma ve İncelemeler

ATAY, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983.

BARDİZAKTİ V.- NATARYAN, B.- SIRVANTSDYANTS, K. , *Palu-Harput 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler-Raporlar*, II, İstanbul, 2010.

BİLGİÇ, Emin, “Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, *Bellekten*, X/39, Ankara, 1946, s. 381-423.

BİZBİRLİK, Alpay, *16. Yüzyılın Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği’nde Vakıflar*, Ankara, 2002.

CAN, Yılmaz, *İslam Şehrinin Fiziki Yapısı*, Ankara, 1995.

CANÇELİK, Ali, “Şehirler ve Semboller”, *Şehir Üzerine Düşünceler* (Editör Hasan Taşçı, Nureddin Nebati), İstanbul, 2014, s. 28-45.

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Medeniyetler ve Şehirler*, İstanbul, 2016.

DEMİRYÜREK, Mehmet, “Şeyh-i Seb‘alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri’ Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 66, 2013, s. 17-42.

- DIVRAK, Uysal, “ XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Çemişgezek ve Köylerinin Müslüman Nüfusu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 8/41, 2015, s. 371-380.
- DOĞAN, İsmail, “Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarılması Gereken Dersler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35/1-2, 2002, s. 15-23.
- DÜZBAKAR, Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, S. 5, 2003/2, s. 97-108.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII. TTK. Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Ankara, 1981, s. 1265-1274.
- GÖGER, Veysel, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.
- GÜNER, Bülent- ÇİTÇİ, M. Dursun, “Çemişgezek Kasabasının Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, Elazığ, 2003, s. 21-48.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 2007.
- İLHAN, ŞAHİN, “Osmanlılar’da Şehir”, *DİA*, 38, 2010, s. 446-449.
- KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlıda Şehir ve Şehirli, Mekân-İnsan Beşeri Münasebetler XV-XVIII Yüzyıl”, *Osmanlı*, c. IV, Ankara, 1999, s. 103-110.
- KARPUZ, Haşim, “Türk Evi, Osmanlı Evi”, *Osmanlı*, 10, Ankara, 1999, s. 450-456.
- KINAL, Füzuran, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1987.
- KIVRIM, İsmail, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Gaziantep, 2009, s. 231-255.
- KIVRIM, İsmail, *Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2005.
- KOŞA, Hamit, Zübeyr, *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*, Ankara, 1976.
- KUBAN, Doğan, “ Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, 7, 1968, s. 53-73.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Şehir”, *DİA*, 38, 2010, s. 441-446.
- Nur Akın, “Ev”, *DİA*, 11, Ankara, 1995, 507-512.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2009.
- ÖZBEK, Abdullah, *Bütün Yönleriyle Çemişgezek, Çemişgezek Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği Yayınları*, 1997.
- UZUN, Celalettin, *17. Yüzyılda Harput*, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2016.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı İdari Yapısı”, *Osmanlı Araştırmaları*, XII, İstanbul, 1992, s. 367-390.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989.
- TAŞKIN, Ünal “Maarif Salnamelerinde Mamuratülaziz”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Volume 6/3, March 2013, s. 1327-1353.
- YAPICI, Süleyman, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli, 2013.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 281-288, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:15.11..2017 Kabul Tarihi:15.01.2018

İMPARATOR HERAKLEİOS DÖNEMİ (610-641) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN GENEL EKONOMİSİ VE TİCARET POLİTİKASI

Emperor Herakleios Period (610-641) Byzantine Empire's General Economy and Trade Policy

Mehmet Ertan BAMYACI*

Sezgin GÜÇLÜAY**

ÖZ

Phokas yönetiminden (602-610) tükenmiş bir hazine devralan Herakleios (610-640), bir süre yönetimi finansal kaynak olmadan yönetmek durumunda kalmıştır. Ancak başkent ve Anadolu kiliselerinin servetlerinin imparatorluk hazinesine aktarılmasıyla birlikte finansal bir ferahlama yaşanmıştır. Sasaniler ile yaşanan uzun ve yıpratıcı mücadelelerin ardından zafer kazanan İmparator, Sasani hazinesinin de büyük bir bölümünü ele geçirmiştir ve daha önce kiliseden topladığı ödünç paraları da bu kaynakla geri ödeme şansı bulmuştur. Bu dönemde dolaşımdaki altın para oranına bakıldığında (630 yılı itibariyle) iki asır öncesinden yaklaşık olarak %20 daha az olduğu görülmektedir. Bu veri VII. Yüzyılda ticaretin daraldığının ve ekonominin küçüldüğünün de açık bir göstergesidir. Sasani sorununu aşmayı başaran Bizans İmparatorluğu'nun yine aynı yüzyılda yükselen Arap akınları karşısında kendisi için oldukça önemli bölgeleri kaybetmesi de ekonomik ve ticari açıdan büyük bir darbe almasına neden olmuştur. Buna rağmen yine bu yüzyılda Herakleios gibi güçlü ve akıllı imparatorların yönetimiyle Bizans İmparatorluğu böyle zor bir süreçten sıyrılıp varlığını korumayı başarabilmiştir. Yaşanan zorluklar karşısında özellikle de Mısır ve Suriye'nin kaybedilmesinden sonra İmparatorluğun ayakta kalmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri de Bizans İmparatorluğu'nun elinde tutmayı başardığı Anadolu olmuştur. Yine İmparatorluğun savunmasını güçlendirmek ve hazineye yük getirmeden ordu gücünü sağlamak amacıyla geliştirilen *thema* sistemi de bu yüzyılda Bizans'ın yüzleşmiş olduğu sorunlara direnç kazanmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Ekonomi, Ticaret, Herakleios, Mısır, Suriye.

ABSTRACT

Herakleios (610-640) had to manage the administration for some time without financial resources whom inherited a depleted treasure from the Phocas administration (602-610). However, with the transferring of the wealth of the capital and Anatolian Churches to the empire treasury brought a financial relief. The Emperor gained a victory after the long and weary fights against Iran, also captured a large part of the Iranian treasure and had the opportunity to repay the loan money he collected from the church earlier. In this period it is seen that the circulation rate of golden coins (as of 630) is about 20% less than two century ago. This data is a clear indication that trade has narrowed and the economy has shrunk in the 7th century. While the Byzantine Empire succeeded in overcoming the Iranian problem, couldn't prevent losing territories so important for itself in the face of the rising Arab raids of the same century which caused a great economical and commercial impact. Nevertheless, The Byzantine Empire managed to survive such a difficult process and to preserve its existence by courtesy of powerful and intelligent emperors like Herakleios. One of the most important factors that enabled the Empire to survive was succeeding to keep Anatolia in its hands especially after the loss of Egypt and Syria. Again, the *thema* system developed to strengthen the defense of the empire and to provide the army power without bringing a burden to the treasure made it possible to resist the problems that Byzantine faced in this century.

Keywords: Byzantine, Economy, Trade, Herakleios, Egypt, Syria.

* Dr., e-posta: ertanbamyaci@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniv. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Böl. ELAZIĞ e-posta: sgucluay@firat.edu.tr

Giriş

Kendisiyle başlayan hanedana da ismini veren Herakleios (610-641), imparatorluğu Phokas'tan (602-610) adeta bir enkaz olarak almıştır. İmparatorluğun İdare sistemi sağlıklı işlememekte, ordunun ihtiyaçları ise karşılanamamaktadır. Bununla birlikte düşmanı Sasaniler her yıl yeni başarılarla imza atmaktadır: 612' de Antakya ve Kayseri'yi ele geçirmişler, 614'te Şam'ı almışlar, 615'te Kudüs'ü işgal edip buradan mukaddes haçı Ktezifon'a¹ taşımışlardır. 617 yılında ise Mısır'ı işgal etmişlerdir. Bunların üzerine 619 yılında tablo daha da karanlık bir hal almış ve Avarlar başkent Konstantinopolis önlerinde görülmüşlerdir.² Diğer taraftan imparatorluk İspanya'daki topraklarını tamamen kaybetmiştir ayrıca Lombardlar İtalya'da toprak kazanmaktadır. Böyle bir felaketler zinciri karşısında endişeye kapılan İmparator ise Başkenti Afrika'ya (Kartaca) taşımaya bile düşünmüştür. Ancak Herakleios Sasani tehdidinin bastırılması sonucunda diğer problemlerin daha rahat aşılacağına bilincindedir ve bu doğrultuda Avarlarla büyük bir meblağ karşılığında anlaşma sağlamış, böylece de Sasani sorununa daha iyi yoğunlaşma şansı bulmuştur.³

Bu dönemde imparatorluğun mali durumu da iflas noktasına gelmiştir. İmparator bu duruma çare olabilmesi adına vergilendirme, zorunlu borçlanma ve kendinden önceki yönetim zamanında iyice yozlaşan bürokrasinin eski üyelerine büyük miktarlarda para cezaları yükleme gibi uygulamalarla maliyeti düzeltmeye çalışmıştır. Ek olarak Afrika'daki ailesinden de ekonomik anlamda destek görmüştür. Fakat en dikkat çekici ve en büyük gelir kaynağı, tarihinde ilk kez, Ortodoks Kilisesi olmuştur. Çünkü Patrik Sergios'a göre yaklaşan bir din savaşıdır. Sasani İmparatoru II. Hüsrev ise, Herakleios'un tüm barış tekliflerini reddetmiştir, amacı tüm Anadolu'yu hatta Konstantinopolis'i ele geçirmektir. Mukaddes haçın Sasanilerin eline geçmiş olması da ayrıca Bizanslıların moralini oldukça bozmuştur ve orduda da disiplin sarsılmıştır.⁴ Tüm bunlara ek olarak İskenderiye'nin Sasanilerin eline geçmesiyle birlikte Mısır'dan artık tahıl da gelmemektedir. Başkente Mısır'dan buğday gelmemeye başlayınca, devlet yoksul kesime bedava ekmek dağıtımını kaldırmıştır. Bu durum da halkı kıtlık ve salgın hastalıkların pençesine düşürmüştür. Bu tablo da aslında özellikle başkent buğdayda kent dışına ne kadar muhtaç olduğunu göstermektedir.⁵ Ekonominin kaynaklarından olan önemli toprakların kaybı ve uzun süren savaşlar İmparatorluğu oldukça zor duruma sokmuştur. Ancak Bizans Herakleios'un sürdürdüğü siyasi ve ekonomik politika sayesinde yoluna devam etmeyi başarmıştır.

Sasani Mücadelesinin Başarıya Ulaşması

Herakleios'un başkenti Kartaca'ya taşıma planları yaptığı bir dönemde Bizans hazinesinin gemilere yüklenerek yola çıkarılması ve gemilerin Haliç'ten çıktıkdan kısa bir süre sonra fırtınaya yakalanarak batması bu dönemde yaşanabilecek talihsizliklerin beklisi de en dramatiği olmuştur. Ancak kendini tamamen çaresiz hissedilen İmparatorun kurtuluşu ise yine bu çaresiz ve bitik durumu olmuştur. II. Hüsrev'in Herakleios'a hitaben yazdığı hakaretlerle dolu mektubu aslında Herakleios'un kurtuluş anahtarıdır. Mektubunda Zerdüştî Hüsrev, İsa'ya da hakaret etmektedir. Herakleios'un halkına bunu duyurması ise halkta büyük bir öfkeye dönüşmüş, yine bu olayla birlikte erkekler giderek artan sayılarda orduya yazılmaya başlamışlardır. Konstantinopolis

¹ Diğer adı Medayin olan yer, Dicle kolu üzerinde ve Bağdat civarında bulunan eski bir Sasani merkezidir.

² The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History, AD.284-813, Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press-Oxford, New York,1997, s.429-433.

³Theophanes, s.434; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.93; Averil Cameron, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s.36; H.G. Wells, *The Outline of History V.2: The Roman Empire to the Great war*, Barnes, 2004, s.51; Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2012, s.130; J.M.Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2015, s.128-129.

⁴ J.J. Norwich, *Bizans Erken Dönem (323-802)*, çev. Hamide Koyukan, C.I, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2013, s.235.

⁵ Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2008, s.38; Averil Cameron, s.39.

Piskoposu Sergios ise başkent kiliselerindeki altınları erittirerek sikke haline getirtip imparatora teslim etmiştir. Gerek Avarlarla yapılan anlaşmada gerekse de orduya yeni silahların alınıp donanmanın güçlendirilmesinde bu ekonomik gelişme kilit bir rol oynamıştır.⁶

İmparator Herakleios, başkent gözüpek Patriği Sergios'un desteğiyle Anadolu'da bir ordu kurmuş ve 622 yılında Hüsrev'e karşı saldırıya geçmiştir. Aynı yılın sonbaharında Bizans Hazarlarla ittifak kurmuştur. Hazarlarla yapılan bu itti da sayesinde, Bizans 628'de Sasaniler'e karşı nihai başarıya ulaşmıştır.⁷

Günümüz Ortaçağ tarihçilerine göre Bizans-Sasani mücadelesinin asıl sebebi topraktı ve özellikle Ermenistan ve Mezopotamya üzerindeki egemenlik yarışı ipleri sürekli geriyordu. Modern tarihçiler toprak dışında önemli bir sebep daha belgelemişlerdir. Doğu-Batı ticaret yollarını ele geçirme arzusu taşıyan Sasaniler, özellikle ipek ticaretinin çıkış noktasındaki hâkim güç olarak aracılık yapıyorlar ve bu sayede büyük karlar elde ediyorlardı. Bu durum Bizans'ın ticari maliyetlerini arttırmakta ve kaçınılmaz olarak bu iki aktörü karşı karşıya getirmekteydi.⁸ Ancak Herakleios'un kazandığı zaferlerden sonra Sasaniler bir daha toparlanamamıştır. Sonraki on beş yıl boyunca Sasani tahtına tam dokuz hükümdar çıkmıştır. Bunlar arasında iki kraliçe ve hırslı bir general de vardır. Sadece bir yıl hüküm süren II.Kubad vebadan ölmüş, çocuk yaştaki oğlu II.Ardeşir (628-630), II.Hüsrev'in en önemli generali Şahrbaraz tarafından öldürülmüştür. Ne var ki iki ay sonra kendisi de aynı akıbete uğramıştır.⁹

Arap Akınlarının Başlaması

Sasaniler ile mücadeleden kısa bir süre sonra başlayan Arap fetihleri daha yeni toparlanmaya başlayan Bizans için büyük bir darbe olmuştur. Bizans'ın ekonomik hayatının temel kaynaklarından biri ticarettir. Dönemin ticaretinde en önemli emtia buğdaydır. Bizans İmparatorluğu'nun tahıl ambarı ise Mısır ve Afrika'dır.¹⁰ Daha ilk büyük fetih dalgasında Mısır ve Suriye Arapların eline geçmiştir.¹¹ Özellikle ticaretin can damarı olan İskenderiye'nin kaybedilmesi ise Bizans devleti için eyaletlerin en zengini ve iktisadi bakımdan da en önemlisinin kaybedilmesi anlamını taşımaktadır.¹² Bu dönemde Bizans'ın şansı ise Anadolu'yu elinde tutmayı başarmasıdır ve bu sayede imparatorluk ayakta durabilmeyi başarabilmiştir.

Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye gibi eyaletlerin Müslümanlara kaybedilmesi, Bizans'ın elinde kalan bölgeler içerisinde Anadolu'yu ön plana çıkarmıştır. Anadolu; yüz ölçümü olarak en büyük, en fazla nüfusa sahip, önemli ticaret yollarının geçtiği¹³, önemli maden yataklarına sahip ve Konstantinopolis'in ihtiyaç duyduğu tahılın ve insan gücünün bulunduğu bir coğrafyadır ve artık bu coğrafya eskisinden daha çok ön plana çıkmıştır. Yine Bizans'ı hayatta tutan bir diğer önemli coğrafya da Trakya olmuştur. Özellikle de Bizans'ın Afrika'daki tahıl kaybını karşılayan yer olarak önemini artırmıştır. Konstantinopolis'e Anadolu ve Trakya'dan ürünlerin taşınması bu coğrafyaları

⁶ Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası, Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Kabul Etmesinden I.haçlı Seferi'ne*, çeviri, Mehmet Morali, İstanbul, 2014, s.297-298; Edward N. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, çev. Efe Tuzcu, Epsilon Yay., İstanbul, 2012, s.518; Norwich, C.I, s.233-235.

⁷ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2013., s.72-73; Sezgin Güçlüay, "Bizans -Sasani Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.234, Haziran-2006, s.42-46; Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History, Tex, Translation and Commentary by Cyril Mango, Washington, DC, 1990, s.55-65.

⁸ Bernard Lewis, *İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, çev. Selen Y. Kölay, Ankara, 2005, s.49-62; Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Ortaçağ: Feodal Dünya*, C.2, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, s.59.

⁹ Garthwaite, s.102

¹⁰ Steven Runciman, *Byzantine Civilisation*, University Paperbacks, London, 1961, s.173.

¹¹ Steven Runciman, "Byzantine Trade and Industry", *The Cambridge Economic History of Europe*, E.d.M.M. Postan, Vol.II, Cambridge, 1987, s.136-137; Theophanes, s.471,473,475.

¹² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s.108; Angeliki E. Laiou and Cecile Morrisson, *The Byzantine Economy*, Cambridge, 2007, s.24.

¹³ Anna Avramea, Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries, *The Economic history of byzantium From the Seventh Through the Fifteenth Century*, Editor in Chief, Angeliki E.Laiou, Volume 1, Washington, D.C., 2002, s.74-88.

da büyütülmüştür.¹⁴ Ayrıca ordu birliklerinin büyük kısmı ve en iyileri Anadolu'daki *Thema*'larda bulunmakta, Doğu ve Batı dünyası arasındaki önemli kara ve deniz yolları mutlak suretle Anadolu kentlerine uğramak mecburiyetindeydiler. Kara yolu ile kutsal topraklara gitmek arzusu taşıyan Avrupalı Hıristiyanlar da yine Anadolu'dan geçmekteydiler.¹⁵

Yaşanan büyük toprak kayıpları Bizans'ın vergi sisteminin çökmesine ve kent kültürünün de büyük yara almasına sebep olmuştur. VI. Yüzyılda henüz Bizans'ın elinde olan Suriye ve Filistin gibi doğu eyaletlerinin durumu çok iç açıcı değildir. Zira devasa gemi taşımacılığı hacmi artık ciddi oranda düşmüş, ticari gemiler küçülmüş ve özel mülkiyete geçmiştir. VII. Yüzyılın ortalarından itibaren ise Bizans'ın durumu iyice kötüye gitmiş, imparatorluğun küçülen mali temeli, devletin kayda değer bir güçte ordu oluşturmasını da engellemiştir.¹⁶ İmparatorluk VI. Yüzyılın sonları ve VII. Yüzyılın başlarında içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulmak için yeni arayışlara girmiştir. Bu arayışındaki en önemli konu ise askeri sistem olmuştur.¹⁷ İmparatorluğun askeri anlamdaki yetersizliği, yönetimi hemen her alanda olağanüstü tedbirler almaya ve sivil otoriteyi askeri komutanlıklara bağlamaya yönelmiş, böylece de imparatorluğun *Thema* adı verilen yeni askeri ve sivil örgütü doğmaya başlamıştır. Bu sistem Bizans'ın idari, askeri ve ekonomik alandaki değişim yüzünü gösterirken, kuvvetli ve yerli bir ordunun vücuda getirilmesini sağlamıştır.¹⁸ Bu terim başlangıçta kolorduyu tanımlarken daha sonra bir kolordunun işgali altındaki bölgeyi betimlemekte kullanılmıştır. Bu bağlamda imparatorluğun yedi büyük askeri birime bölünmesi, 687'de VI. Kiliseler arası Konsil nedeniyle II. Justinian'ın papaya yazdığı mektupta bildirilmiştir.¹⁹

Sivil yetkilerle askeri yetkilerin birbirinden ayrılmasının yüzyıllar boyunca Roma idaresinin bir ilkesi olduğu bilinmektedir. Themalar düzeni ise aksine yetkilerin aynı ellerde toplanması anlamına gelmektedir. Bu yöntem aslında, devletlerin çok büyük bir tehlike karşısında atmış oldukları bir adımdır. Bu tedbiri Sasaniler'de VI. Yüzyılda almış ve muhtemelen Bizans imparatorluğuna bu noktada örnek teşkil etmiştir. Önce taşra illerinde uygulamaya konan sistem VII. Yüzyılda gelişim kaydetmiştir. Armenikon ve daha sonra kurulan Anatolikon themaları muhtemelen ilk kurulan themalardır. Daha sonra Arap donanmasına karşı deniz teması, Bulgarlara karşı Trakya teması ve Batı'daki Arap tehdidiyle mücadele için Sicilya teması kurulmuştur.²⁰

Thema sisteminde esas olan mantık kendi kendine yetebilmedir. Thema askerleri savaş zamanında asker barış zamanında ise işçidirler. Başlarında bulunan "*Strategos*" ise yarı sivil bir validir. Bu çerçevede themaların Roma dönemindeki sınır bölgelerine yerleştirilmiş "Limitahei" (Limes) toprağa bağlı askerlik sistemiyle benzerlik göstermektedir. Herakleios'un kurduğu themalar şunlardı; *Opsikion*: Kuzey Batı Anadolu'da, *Armenikon*: Doğu Anadolu'da, *Anatolikon*: Batı Anadolu'dan başlayarak Orta Anadolu'yu da kapsayan bölgede, *Karabision (Kybration)*: Antalya civarında olan deniz temasıdır.²¹

Bu dönemde ordu sisteminin yanında mali sistemde de bazı değişikliklere gidilmiştir. Praefectura adı verilen maliye yönetimi kısa sürede dağılmıştır. Praefectura Proetorionların maliye daireleri, bağımsız organlar halini alarak Logothutes adında yeni makamlar halini almışlardır. Bölgede hem themalar hem de Logothut'luklar Bizans devletine bir soluk aldirmayı başarmıştır. Yine bu dönemde dikkate değer başka bir gelişme de dil konusunda yaşanmıştır ki daha önce Latince ve Grekçe olan resmi dil, tamamen Grekçe'ye çevrilmiş, bu sebeple de artık Augustus,

¹⁴ Runciman, *Byzantine Civilisation*, s.173.

¹⁵ M.Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu (900-1261)*, Ankara, 2009, s.16.

¹⁶ Cameron, s.40.

¹⁷ Runciman, *Byzantine Civilisation*, s.88.

¹⁸ Sezgin Güçlüay, *Bizans İmparatorluğunda Toprak Sistemi İçerisinde Themalar (IV-VII. Yüzyıllar)*, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Ocak, 2011, C.IX, Sayı:1, s.79, Elazığ, 2013.

¹⁹ M.V. Levchenko, *Bizans Tarihi*, çev.Maide Selen, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.13; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1986, s.33.

²⁰ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2013. s. 77-78.

²¹ Güçlüay, Themalar, s.83.

Caesar gibi imparatorları niteleyen kelimeler dilden çıkarılmıştır. Bunların yerine İmparator anlamına gelen "Basileus" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.²²

Egemen olduğu bölgelerde dahi kontrolü oldukça gevşek olan Bizans, gücünün büyük bir kısmını nüfuz, diplomasi, Hıristiyanlık ve askeri prestijinden almaktaydı. Komşularıyla olan ilişkileri tek taraflı bir ilişkiden fazlasıydı. Bu asırda ve sonraki asırda en önemli dost güç ise Hazar Hanlığı idi. Bizans Hazarlarla iyi ilişkiler kurmak için çok büyük bir çaba sarf etmiştir, hatta bu insanları Hıristiyan yapmak için çok uğraşmıştır, ancak bu noktada başarısız olmuştur. Bizans'ın Hazarlara göstermiş olduğu bu özel ilgi ise Araplarla arasında stratejik bir köprü konumunda olmasından kaynaklanmaktadır.²³ Müslümanlar ise 641 yılında bile neredeyse bir imparatorluk kuracak toprağa sahip olmuşlardır ve bu toprakların bir kısmı daha önce Bizans'ın egemenliği altındaki topraklardır. Bizans'tan sökülüp alınan topraklarda yaşayan halkın Arapları adeta kurtarıcı olarak görüp onlara kucak açması oldukça etkili olmuştur. Özellikle Sasani-Bizans mücadelesinde oldukça yıpranan Mısır ve Suriye'de durum böyledir. Ayrıca İslamiyet halkı ezen bir vergi politikası izlememektedir ki bu durum da birçok kentin kapısını Müslümanlara açan önemli bir faktör olmuştur. Bununla birlikte Arap fetihleri, tarım alanında da büyük değişimler meydana getirmiştir. Lâtifundia sahipleri (büyük arazi sahipleri), fetihlere boyun eğmeye dayanmamışlar ve topraklarını Bizans yönetimiyle birlikte terk etmek zorunda kalmışlardır ve boşalan bu topraklar da kolonlar tarafından hemen paylaşılmıştır. Ayrıca bu bölgelerde Bizans'tan kalan kurumlar İslam bünyesine uyarlanarak yönetim mekanizması işletilmeye devam edilmiştir, hatta ilk basılan madeni paralar için Bizans paraları örnek alınmıştır. Fakat paraların üzerine Bizans'ta imparatorların resmi basılırken İslam paralarında halifelerin resminin basılmadığı görülür ki bunun sebebi dini açıdan uygun olmamasıdır ve bunun yerine Müslümanlar para üzerine bazı işaretler basmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca sarayların, resmi ve özel binaların yapımında Bizans mimarları tercih edilmiştir. Önemli bir husus da şudur ki Müslümanlar o dönemin adetlerine aykırı olarak başta Kudüs olmak üzere, fethettikleri yerleri yakıp yıkmaktan kaçınmışlardır, hatta Bizans'ın bıraktığı eserleri olduğu gibi muhafaza etmişlerdir. Müslümanlar eski Yunan filozof, matematikçi ve ilim adamlarının eserlerini muhafaza ettikleri gibi, bunları Arapçaya tercüme ederek ilmi gelişmeye de büyük katkı sunmuşlardır.²⁴

Ticaret, gelişiminin ilk evresinden itibaren insan ve toplumların yaygın bir etkinliği olmuş olsa bile, ticaretin İslam uygarlığında her zaman ayrı bir yeri olmuştur. Zira İslam dini, ticaret ve tüccarların dünyasından yükselmiştir. İlk Müslümanlar bilfiil çölde yaşayan bedeviler değil, ticaretin merkezi Mekke ve tarım vahası Medine'den insanlardı. Bu çerçevede İslam dini ticaretin gelişmesinde uygun zemine sahiptir denebilir. İslam'ın doğduğu Mekke kenti, bu kentin büyük tüccarları Güney Filistin'den Güneybatı Arabistan'a uzanan ve Afrika ile bağlantısı olan bölgede ticaretle meşgul olup küçük sanayiler kurdukları için büyük bir ticaret ve finans merkeziydi.²⁵ Aynı şekilde Kuran-ı Kerim, iktisadi ve ticari konulara ana hatlarıyla açıklık getirmiş ve bu faaliyetlerin kurallarına değinmiş kutsal bir kitaptır. Kuran-ı Kerim temelde şu konular hakkında ilkeler sağlamıştır:

- Özel mülkiyet edinme hakkı
- Şahsi servet ve kazançlar
- Zenginlerin yükümlülükleri ve fakirlerin hakları
- Toplumsal refahın sağlanmasında devletin rolü.²⁶

²² Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2012, s.131; Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s.192.

²³ J.M. Roberts, *Dünya Tarihi*, çev. İdem Erman, C.I, İstanbul, 2015, s.356.

²⁴ Dikici, s.192; Levchenko, s.128.

²⁵ W. Montgomery Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupa'sı Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yay., Ankara, 2013, s.31-31.

²⁶ S.M. Ghazanfar, *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi*, çev. M. Sabri Akgönül, İstanbul, 2015, s.206.

Müslümanlar İskenderiye, Trablus, Tunus, Kartaca, Palermo ve Messina gibi yerlerde egemenliklerini genişlettikçe Akdeniz de giderek Müslümanların oluyordu. Gemi işletmeciliği de hemen hemen onların kontrolü altına girmişti ve hem karada hem de denizde sıkı güvenlik önlemleri uyguluyorlardı. Ancak Bizans ve Araplar arasında yaşanan bu siyasi çekişmeler ve hatta kanlı çatışmalar bile iki taraf arasında süregelen ticareti tamamen bitirmemiştir. Akdeniz'in giderek bir Müslüman gölü haline dönüşmesi ve Basra yolunun Hristiyanlara kapatılması ise Bizans-Hint ticaretini Karadeniz-Kafkasya yoluna itmiştir. Gana'dan altın, çöllerden tuz, Libya'dan köle, Boşiman²⁷ ve Bantu'ların²⁸ ülkesinden fildişi, İran'dan değerli taşlar, Hindistan'dan inci, Moluk Adaları'ndan da baharat getirmekteydiler. Bizans imparatorları, İslam halifesine haraç ödemeye başladıklarında ise ekonomik anlamda iyice bunalmışlar ve ek gelir arama yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda kilise ve manastır hazinelerinden yararlanmak istemişlerdir. Manastırların sayesinde kıymetli madenlerden yana zenginleşen Bizans hazinesi altın sikke kesme olanağını da böylece kaybetmemiştir.²⁹

Bizans İmparatorluğu'nda büyük ölçekli ticaret ne tamamen devletleşmişti ne de büyük arazi sahiplerinin temsilcilerinin eline düşmüş durumdaydı. Ancak temel olarak ticaret devletin kontrolünde yürütülmekteydi. İç ticaret üzerinde para ve mal olarak alınan vergilere dair belgeler, Bizans'ın devlet olarak ticaret üzerinde oldukça tesirinin olduğunu ve ticaretten büyük vergiler topladığını göstermektedir.³⁰ Ticaret ve sanayinin bazı dalları ise, örneğin bazı kumaş türleri, tamamen devletin tekelindeydi. Herakleios tarafından halka bedava ekmek dağıtılması uygulamasının kaldırılmasına kadar buğday ticareti de devlet tekeliydi. İskenderiye'nin kaybedilmesiyle birlikte Mısır'dan artık tahıl gelmemeye başlamıştır. Başkente Mısır'dan artık buğday gelmeyince de devlet halkın muhtaç kesimine bedava ekmek dağıtılmasını durdurmuştur. Bu durum ise halkı kıtlığın ve salgın hastalıkların pençesine düşürmüştür. Meydana çıkan bu tablo da aslında başkentin tahıl konusunda dış kaynaklara ne kadar da bağımlı olduğunu açık bir göstergesidir.³¹

Sonuç

İmparator Herakleios'un tahta oturduğu dönemde Bizans siyasi ve ekonomik olarak büyük sorunlar yaşamaktaydı. Siyasi olarak Bizans'ın en önemli sıkıntı kaynağı Batı'da Avarlar, Doğuda ise Sasaniler idi. Nitekim Herakleios'un iktidarının ilk dönemlerinde Antakya ve Şam gibi önemli bölgelerin Sasaniler tarafından ele geçirilmesi imparatorluk için büyük bir darbe olmuştur. Bu yaşanan önemli kayıplardan kısa bir süre sonra Avarların başkent Konstantinopolis'e kadar ilerlemeleri ve diğer yandan Lombardların İtalya'daki başarıları imparatorluğa ciddi anlamda kan kaybettirmiştir. Tüm bu olumsuz siyasi gelişmelerin en büyük etkisi şüphesiz ki iktisadi duruma olmuştur. Sasaniler ve Avarlarla verilen mücadele, ekonominin önemli kaynağı olan şehirlerin kaybedilmesi ve ödenen tazminatlar maliyenin de iflas noktasına gelmesine sebep olmuştur. Bu olaylar Bizans'ı iktisadi ve siyasi manada bir çıkmaza sokmuştur.

Bizans tahtına geçen İmparator Herakleios, imparatorluğun ciddi problemlerinin farkında idi ve bunları ortadan kaldırma gücünü kendinde görmüştü. Problemlerin çözümünde ise güçlü bir maliyenin şart olduğunu biliyordu. Nitekim maliyeyi düzeltmek adına bazı vergi düzenlemelerine gitmiş, zorunlu borçlanma ile ve kendinden önceki yönetim zamanında iyice yozlaşan bürokrasinin eski üyelerine büyük miktarlarda para cezası vererek hazineye bir kaynak oluşturmaya çalışmıştır. Bununla birlikte imparatorluğun en büyük tehdit unsuru olan Sasaniler hiçbir şekilde uzlaşmaya yanaşmazken, hedefinde başkent Konstantinopolis'i ele geçirmek vardır.

²⁷ Güney Afrika'nın en eski halklarından biri.

²⁸ Afrika'nın orta ve güney bölgelerinde yaşayan halk.

²⁹ Rene Sedillot, *Değıştokuştan Süpermarkete*, çev. Esat Nermi Erendor, Cep Kitapları, İstanbul, 1983, s.148-150.

³⁰ Cecile Morrisson, *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu (330-641)*, çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014, s.232-233.

³¹ Cyril Mango, *Yeni Roma İmparatorluğu Bizans*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011, s.87; Cameron, s.39; Levchenko, s.178,215.

Böyle bir durumda Herakleios batıdaki tehdit unsuru olan Avarlarla bir barış yaparak, tüm gücüyle Sasaniler'e yönelmek istemiştir. Herakleios'un sürdürdüğü politikadaki en önemli destekçilerinden biri Konstantinopolis piskoposu Sergios olmuştur. Nitekim Sergios'un Herakleios'a ekonomik destek vermesi hem mali açıdan Herakleios'un elini güçlendirmiş hem de Sasaniler ile mücadele edecek orduyu finanse etme imkânı sağlamıştır. Sasaniler ile yapılan mücadelede, Bizans Hazarların da desteğini alarak Sasaniler'e karşı kesin bir zafer elde edebilmiştir. Ancak bu zaferden kısa bir süre sonra başlayan Arap fetihleri, Bizans için adeta bir trajedi olmuştur. Mısır, Suriye ve çok önemli bir ticaret merkezi olan İskenderiye kısa zamanda Müslümanların eline geçmiştir. Bizans'ın elinde kalan Anadolu ise bu felaket döneminde Bizans açısından büyük bir şans olmuştur.

İmparatorluğun yıkılmanın eşiğine geldiği bu yüzyılda ayakta kalmasını sağlayan faktörlerden biri Herakleios'un şahsi gücü, diğerleri ise Anadolu ve Trakya'nın varlığı ile başkent Konstantinopolis'tir. Herakleios'un şahsi başarısından biri imparatorluğun en önemli sorunlarından olan askeri ve ekonomik sorunlarına büyük rahatlama getirecek olan Thema sistemini oluşturmasıdır. Thema sistemiyle, yeni askeri ve sivil bir yapılanmaya gidilmiş, imparatorluğun ayakta kalmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Bu sistem sayesinde ordu, maliyeye yük olmaktan büyük oranda çıkmıştır ve bu da imparatorluğun ekonomisine doğrudan yansımıştır. Yaşanılan siyasi kayıpların iktisadi hayatı çok derinden etkilememesi için ekonomik çözümler hayata geçirilmiş ve devletin yoluna devam etmesi sağlanmıştır. Bizans ekonomisinin en önemli gelir kaynaklarından biri olan ticaret hayatındaki durumuna bakıldığında ise, Bizans sahip olduğu ticaret merkezlerinin önemli bir kısmını kaybetmişse de, en büyük pazarları olan başkent Konstantinopolis ve izlediği ticaret politikası sayesinde dönemin ticaret hayatının içindeki varlığını devam ettirmeyi başarmıştır. Kısacası Herakleios dönemi siyasi, iktisadi ve sosyal anlamda Bizans için büyük mücadelelerin, başarıların, kayıpların ve değişimlerin dönemi olmuştur. Ancak Bizans İmparatorluğu'nda değişmeyen bir gerçek Herakleios döneminde de kendini göstermiştir. Bu gerçek ise Bizans ekonomik anlamda zora düştüğünde, kurtuluşun yükünü halka taşıtırken, refah döneminin nimetlerini o oranda halka yansıtamamış olmasıdır. Bu Bizans'ın nimetleri halkından sakınan bir devlet olmasından değil, çok büyük bir orduyu ayakta tutma ve besleme zorunluluğundan ve sürekli yaptığı savaşlardan kaynaklanmaktaydı.

Kaynakça

- AVRAMEA, ANNA, „Land and Sea Communications, Fourth-Fifteenth Centuries, The Economic history of byzantium From the Seventh Through the Fifteenth Century, Editor in Chief, Angeliki E.Laiou, Volume 1, Washington, D.C., 2002.
- BAHAR, Hasan, Roma ve Bizans Tarihi, Kömen Yay., Konya, 2012.
- BASKICI, M. Murat, Bizans Döneminde Anadolu (900-1261), Phoenix Yay., Ankara, 2009.
- BAUER, Susan Wise, Ortaçağ Dünyası, çev. Mehmet Morali, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2014.
- CAMERON, Averil, Bizanslılar, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.
- CHEYNET, Jean-Claude, Bizans Tarihi, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2008.
- DİKİCİ, Radi, Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- GHAZANFAR, S.M., Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi, çev. M. Sabri Akgönül, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul, 2015.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, “Bizans İmparatorluğunda Toprak Sistemi İçerisinde Themalar (IV-VII. Yüzyıllar)”, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, Ocak, 2011, C.IX, S.1, Elazığ, 2013. S.63-89.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, “Bizans -Sasani Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri”, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, S.234, s.42-46, Haziran-2006.
- LAÏON E., Angeliki and MORRİSSON, Cecile, The Byzantine Economy, Cambridge, 2007.

- LEMERLE, Paul, Bizans Tarihi, çev. Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- LEVTCHENKO, M.V., Bizans Tarihi, çev.Maide Selen, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- LEWIS, Bernard, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, çev. Selen Y. Kölay, Ankara, 2005.
- LUTTWAK, Edward N. , Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi, çev. Efe Tuzcu, Epsilon Yay., İstanbul, 2012.
- MANGO, Cyril, Yeni Roma İmparatorluğu Bizans, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011.
- MORRİSSON, Cecile, Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu (330-641), çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014.
- NIKEPHOROS Patriarch of Constantinople Short History, Tex, Translation and Commentary by Cyril Mango, Washington, DC, 1990,
- NORWICH, J.J.,Bizans Erken Dönem (323-802), çev. Hamide Koyukan, C.I, Kabalcı Kitabevi, İstanbul, 2013.
- OSTROGORSKY, Georg, , Bizans Devlet Tarihi, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- ROBERTS, J.M., Avrupa Tarihi, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2015.
- ROBERTS, J.M., Dünya Tarihi (Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla), çev. İdem Erman, C.I, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2015.
- RUNCIMAN, Steven, "Byzantine Trade and Industry", The Cambridge Economic History of Europe, E.d.M.M. Postan, Vol.II, Cambridge, 1987.
- RUNCIMAN, Steven, Byzantine Cıvılsation, Unıversity Paperbacks, London, 1961
- SEDILLOT, Rene, Değiş tokuş tan Süpermarkete, çev. Esat Nermi Erendor, Cep Kitapları, İstanbul, 1983.
- TANİLLİ, Server, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Ortaçağ: Feodal Dünya, C.2, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015.
- THEOPHANES, The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine end Near Eastern History (A.D. 284-813), Translated with İntroduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- WATT, W. Montgomery, İslam'ın Ortaçağ Avrupa'sı Üzerindeki Etkisi, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yay., Ankara, 2013.
- WELLS, H.G.,The Outline of History V.2: The Roman Empire to the Great war, Barnes, 2004.
- YERASİMOS, Stefanos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I, çev. Babür Kuzucu, Belge Yay., İstanbul, 1986.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 289-311, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:29.11.2017 **Kabul Tarihi:**21.12.2017

DÖNEMİN BASININA GÖRE VARLIK VERGİSİ UYGULAMASI

Capital Tax Practice According to the Press of the Period

Mehmet Korkud AYDIN*

ÖZ

II. Dünya Harbi sürecinde Türkiye; bir taraftan dış politikasında hassas bir denge kurmak, diğer taraftan da Türkiye'yi her an savaşa girecekmiş gibi askeri, siyasi, psikolojik ve ekonomik anlamda hazır tutmak adına oldukça sert tedbirlere başvurmuştu. Bu tedbirler içinde Varlık Vergisi, Milli Müdafaa (Korunma) Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalar yer almış; uygulamadan doğan sosyal ve siyasi yönden travmalar yaşanmıştı. II. Dünya Harbi yıllarında Hükümetin ekonomik alana yaptığı müdahalelerin ilki Varlık Vergisi uygulaması olmuştu. Dönemin basını incelendiğinde, mevcut yapı caydırıcılıktan uzak kalmış, bazı sermaye sahipleri bu dönemde daha çok kazanç elde etmişlerdi. Devlet; piyasada vurgunculuk ve karaborsacılığın önlenememesi üzerine daha ağır yaptırımlar uygulamak zorunda kalmış ve Varlık Vergisi Kanunu'nu uygulamaya koymuştur. Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmişti. Varlık Vergisi ile amaçlanan; hem karaborsacılık ve vurgunculuğu ortadan kaldırmak hem de piyasada bulunan fazla paranın çekilmesini sağlayarak enflasyonun dengelenmesini sağlamaktı. Varlık Vergisi, teorik olarak Hükümetin toplumsal huzuru sağlamak adına attığı önemli bir adım gibi görülürken, kamuoyu üzerindeki etkisi ise pek de olumlu olmamıştı.

Anahtar sözcükler: Varlık Vergisi, karaborsacılık, vurgunculuk, Aşkale,

ABSTRACT

During the 2nd World War, Turkey had to take strict measures to establish a sensitive balance in foreign policy, and keep Turkey ready in military, political, psychological and economic terms as if it was going to enter the war at any time. Among these measures, there were Capital Tax, National Protection Law, Soil Products Tax, and similar practices. Social and political traumas that stemmed from these practices were experienced. The first action of the Government in economic field during the 2nd World War years was the Capital Tax. When the press of the period is examined, it is observed that the then-current structure was away from being deterrent, and some capital owners gained more during this period. The state had to set stricter measures when profiteering and black-marketeering were not prevented, and enacted the Capital Tax. The Law of Capital Tax was accepted by the Grand National Assembly of Turkey on November 11, 1942. The aim with the Capital Tax was to eliminate profiteering and black-marketeering, and retract the excessive money in the market to balance the inflation. Although the Capital Tax was considered as an important step to ensure the peace in the society in theoretical terms by the Government, the effects of it on the public opinion was not that positive.

Keywords: Capital Tax, black-marketeering, profiteering, Aşkale, Ulus Newspaper, Akşam Newspaper

1.GİRİŞ

Türkiye, İkinci Dünya Harbi'ne katılmamasına rağmen, savaşın ekonomik yansımalarını çok ciddi bir şekilde yaşamıştı. Savaş, ister istemez haksız kazanç sonucu yeni zenginler yaratmış, karaborsacılık, istifçilik ve ihtikâr önlenemez bir hâle gelmişti.

Saraçoğlu Hükümeti'nin piyasa denetimini zayıflatması, kolay yoldan para kazananların işlerini daha da kolaylaştırmıştı. Gittikçe artan haksız kazanç da vatandaşın millî vicdânını yaralamakta idi. Bu durum, ekonomik yönden birbirinden kopuk iki sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bir

*Okt. Dr., Kırıkkale Üniv. Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü KIRIKKALE korkudaydin@hotmail.com

tarafıta kolayca servet biriktiren mutlu bir azınlık yer alırken diğler tarafıta ise küçük tarım alanlarında geçimini sağlayan çiftçi, rençber ve maaşla geçimini sağlamaya çalışan işçiler ile memurlardan oluşan büyük bir iş çevresi yer almakta idi. Çoğunluğu oluşturana ve sıkıntı içinde bulunan vatandaş, gündelik ihtiyaçlarını dahi karşılamakta zorluk çekmekte idi.¹ Sermâye sahiplerinin önemli bir kısmı, kazancının çok az bir kısmını vergilendirmiş ve çalışan kesimler arasında ortaya çıkan vergi adaletsizliği ciddi bir rahatsızlığı da beraberinde getirmişti.

2-Servet Sahiplerinin Belirlenmesi ve Yapılan Hukuki Düzenlemeler

Bilindiği gibi Osmanlı döneminden beri Türkiye’de, Türk; ya çiftçi ya da asker olarak meslek edinmişti. Tüccarlık, esnafılık ve zanaatkârlık ise genellikle Ermeni, Rum ve Yahudi vatandaşların tekelinde idi.² Elde ettikleri gelirlerle zenginleşen küçük sermaye sahipleri, ucuza mâl ettikleri ürünleri, devletin belirlediği yüksek fiyatlarla satıp büyük kârlar elde etmişlerdi. Bu grup, ithal malların stoklanması, karaborsa ve devletten kaçırılan malların satışlarından da olağanüstü kârlar sağlamışlardı. Süreç, özel sermayenin ev, arsa, dükkân, altın gibi birikimler ve yatırımlar yapmasına imkân sağlamıştı.

Ekonomiyi düzenlemek için alınan tedbirlerin işe yaramaması, enflasyonun ve fiyatların istenen seviyeye çekilememesi yüzünden yeni gelir imkânları aranmaya başlanmıştı. İktidar, çok kazanan fakat az vergi veren iş çevrelerinden savaş sırasında birçok ülkede de uygulanan “kazanç vergisi” almak için kolları sıvamış; İktidarın bu düşüncesi ülkede azınlıklar lehine işleyen ekonomik sistemin değiştirilmesi için de önemli bir fırsat sayılmıştı.³

Mâliye Bakanlığı, savaş döneminin getirdiği fevkalâde masrafların karşılanması için çalışmalara başlamıştı. 1942 yılının ilk aylarında, bir mâliye müfettişi, bir hesap uzmanı ve İstanbul İrât ve Servet Vergileri Müdüründen oluşan bir heyet 1942 yılının Temmuz ayına kadar bu çalışmaları yürütmüş ve 11 Temmuz’da ilk raporlarını tamamlamışlardı. Söz konusu raporda vergi mükellefleri ile ilgili bir takım düzenlemeler yapılmıştı. Bu raporda yapılan teklifte, beyannameye tabi mükelleflerin adedi fevkalâde artırılmakta idi. Bunlardan kazanç muamele defteri tutması lazım gelenler tespit edilmiş, yeniden beyannameliler arasına alınması teklif edilenler cetvel halinde gösterilmişti. 250 liradan yukarı yerlerde çalışanlar beyannameliler arasına alınmıştı.

Hükûmet, komisyonun çalışmalarını dikkate alarak bir kazanç vergisi taslağı hazırlayıp bunu Meclis’e sunmuş; ancak N. Sümer’in bakanlığa gelişi ile taslak Meclis’ten alınarak yeniden tetkik edilmişti. Bunun üzerine ilgili heyet, ikinci bir raporu bakanlığa sunmuştur. Raporda, harp içinde toplumun aleyhine, fevkalâde kazançlar elde eden kimselerin kazançlarının mühim kısmının ellerinden alınması gerektiği belirtilmiş ve dünya genelinde bu yönde adımlar atıldığı söylenmiştir. Rapora göre;

“I- Beyannamelî mükelleflerin 1-1-1939’dan sonraki sâfi kazançlardan ödenen vergiler düşüldükten sonra geri kalan kısımdan mukayyet sermayeye yüzde 15 ayrıldıktan sonra, bakiye fevkalade vergi olarak alınmalıdır. Anonim şirketler de ayrılarak kâr yüzde 12.5 olmalıdır.

II- İrâtlı mükelleflerden bir kısmı bir komisyon marifetiyle beyannameliye ayrılacak, bunlardan 1-1-1939’dan sonraki devre için beyanname istenecek, safî kârdan vergi düşüldükten sonra bakiyeden sermayeye yüzde 15 ayrılıp geri kalan vergi olarak alınacaktır. Defter ibrâz etmeyen ve beyanname veremeyenlerden vergileri takdir yolu ile alınacaktır.

III- Mütcahitler de bu şekilde muameleye tabi tutulacaktır.

IV- 1-1-1939’dan sonraki gayrimenkul satışlarda alış ve satış fiyatları arasındaki fark tayin edilecek, bakiye plus value (artı değler) addedilerek yüzde 50 fevkalâde vergiye tabi tutulacaktır.

¹Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi: Ankara 2003, s.310 vd.

²Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu** (Çev: Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 296.

³ Hüseyin Sami Coşar, “Vergi Vereceğiz, Başka Yol Yoktur!”, **Ulus Gazetesi**, 21 Kasım 1942.

Verginin muvaffakiyetini temin için hesap mütahassısları kadrosunun takviyesi, ranseyman (sorgu) servisi ihtası cezaların artırılması, üç dereceli olan merciin ikiye indirilmesi ve kuvvetli elemanlarla takviyesi tavsiye edilmekte..." idi.

Maliye Bakanlığı bu raporu onaylamamış, ancak kısa bir süre sonra Meclis'e, Varlık Vergisi Kanunu adıyla bir kanun tasarısı sevk edilmişti.⁴

Savaşın ağır yükü altında çırpınan Türk ekonomisinin bir nebze de olsa ferahlaması adına yeni bir vergi konulması düşüncesi 1942 yılı sonbahar aylarında sıkça gündeme getirilmiş, siyâsî çevrelerle basında yeni bir verginin altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştı. Öncelikli olarak zenginlerin, savaş sırasında fedakârlıklar yaparak ekonomiye katkı sağlamaları algısı yaratılmaya çalışılmıştı.⁵ Nitekim Vatan Gazetesi, 4 Kasım 1942 tarihli sayısında, özellikle İstanbul zenginlerine hitap ederek, namuslu her vatandaşın yapması gerektiği gibi zengin İstanbulluların da kesenin ağzını açması gerektiğini belirtmişti. Gündem yaratan haberin devamında ise İstanbul Ticaret Odası'nın 200.000 TL bağışladığı bildirilmiş ve bağışlanan bu meblâğın fakirlere ulaştırılması ise olumlu bir hareket olarak değerlendirilmişti. Böylece diğer zenginlerin de az ya da çok bu yolu takip etmeleri özendirilmişti.⁶

Basında bu gelişmeler yaşanırken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Saraçoğlu da yeni vergi konusunu resmî bir dille ifade etmeye başlamışlardı. 1 Kasım 1942 günü TBMM yasama yılı açış konuşmasında İnönü; ticâretteki şuursuz havanın ve mevcut sebepler dairesini fazlaca aşan fiyatların büyük bir mesele oluşturduğunu belirtmiş, en uygun tedbirlerin alınacağını ifade etmişti. İnönü, içinde bulunulan ortamı fırsat bilen çiftlik ağalarının, her şeyi ticârete döken tüccârın, bu sıkıntıları fırsat kabul eden bazı siyasetçilerin, memleketin zararına çalıştıklarını, buna asla müsâade edilmeyeceğini ve gereken tedbirlerin en kısa zamanda alınacağını söyleyerek; "Şahsi kazanç hırslarından ve menfaat dalaverelelerinden başka bir şey düşünmeyen halk düşmanı soysuzlar aleyhindeki mücadelede her temiz vatandaşın en mukaddes vazifesi hükümetin kararlarına ve tedbirlerine destek olmaktır" demişti. İnönü serbestlik havasının halkı gasp etmeye gittiğini ve buna asla izin vermeyeceklerini de sözlerine eklemiştir.⁷ Bunlara ek olarak şu meşhur sözleri ile hükümetin sert tavrını açıkça göstermişti: "Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı bir ticaret eşyası yapmaya yeltenen gözü dönmüş vurguncu tüccar ve bütün sıkıntıları politik ihtirasları için fırsat sayan ve de hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır. Üç- beş yüzü geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermenin yolu elbette vardır. Ticaretin ve ekonomik çalışmaların serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye hiçbir topluluğa tanımamalıyız." demişti.⁸

⁴ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s. 43 vd.

⁵ Savaş döneminde yüksek kazanç elde eden kimselere yönelik bir vergi kanununun hazırlanması hususunda basında da bir takım haberler yayınlamaya başlamıştı. Gerçi Maliye Bakanı Fuat Ağralı, yeni bir vergi ile ilgili haberlerin zamanının erken olduğunu düşünmüş olsa gerek, 1 Şubat 1942'de yaptığı açıklamada "Servet Üzerinden Vergi Almak Akılımızdan Geçmemektedir" demişti. [*Ulus Gazetesi*, 1 Şubat 1942.] Buna karşın Tan Gazetesi 14 Ocak 1942'den itibaren servete dayalı olarak yeni bir vergi kanunu çıkartılacağına dair haberlere yer vermeye başlamıştı. [Bkz. "Kazançları Artan Müesseselerden Bir Vergi Alınacak", *Tan Gazetesi*, 14 Ocak 1942.; *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Şubat 1942.] Yine Tan Gazetesi başyazarı Zekeriya Sertel, konu ile ilgili bir makalesinde; "Devletin yeni gelir kaynakları ararken takip edeceği prensip... Hayat seviyesi alçalan mahdut gelirli halkı ve memur sınıfı tazyik eden ve hayatı pahalılaştıracak yollardan kaçınmak, bilakis anormal vaziyetin doğurduğu fazla servetleri yakalamak olmalıdır." demiş ve Varlık vergisi ile ilgili ilk bilgileri vermişti. [Bkz. Zekeriya Sertel, "Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?", *Tan Gazetesi*, 15 Mayıs 1942.]; Ahmet Emin Yalman da 29 Mayıs 1942 tarihli Vatan Gazetesi'nde, harp zamanında fevkalâde kazançlar elde eden kimselerden vergi alınması gerektiğini; fakat bu verginin nasıl ve kimlerden alınacağını yazmış ve "Harp bir takım fevkalâde şartlar doğurdu. Bundan istifade ederek normal hâricinde kazançlar temin edenler olmuştur. Diğer taraftan Hükümetimiz, harbe girmemiş olmakla beraber ihtiyat tedbirlerine başvurmak ve çok ağır bir takım masrafları göze almak ihtiyacını duymuştur. Bu masraf ve külfet yükünün harpten en çok istifade edenlerin üzerine binmesi, içtimai adaletin icâbidir." demişti. [Bkz. Ahmet Emin Yalman, "Harp Kazançlarından Alınacak Vergi", *Vatan Gazetesi*, 29 Mayıs 1942, s.1].

⁶ Dokuyan, Sabit, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Aralık 2014)*, 15/2, ss. 23-55, Eskişehir 2014, s. 32.; *Vatan Gazetesi*, 4 Kasım 1942, s.1.

⁷ T. C. Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, Sayı 108. (İkinci Teşrin), Ankara 1942, s.58 vd.; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*, İmge Yayınevi: Ankara 2005, s.102.

⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 28, İçtima: 4, 1. İnikad* (1 Kasım), Ankara 1942, s.4; İsmet İnönü, *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri(1919-1946)*, Cilt: 1. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1946, s.368.

Başbakan Saraçoğlu da 10 Kasım 1942’de CHP, parti grubu toplantısında yaptığı konuşmada bu konuya değinerek, içinde bulunulan mevcut durumun nedenlerini sıralamış ve yüksek eşya fiyatlarının temelinde üretim azlığından, ithalat eksikliğinden, alınan yanlış ekonomik tedbirlerden, doymak bilmeyen kazanma hırsı ile ihtikârın önemli bir seviyeye yükseldiğinden bahsetmişti. Saraçoğlu, savaş yıllarında çok fazla para kazanmış olanlar aracılığıyla tedâvüldeki Türk parasının miktarının arttığını ve piyâsadaki 700 milyon liranın bir miktarının vergi olarak geri çekilmesi gerektiğini de vurgulamıştı.⁹

2.1.Meclis Görüşmeleri

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de uygulamaya konulacak olan ve sadece yüksek kazançlı iş sahiplerinden alınması planlanan savaş vergisi ile ilgili görüşmelere 11 Kasım 1942 tarihli Meclis oturumunda başlanmıştır. Vergi görüşmeleri öncesinde ülkenin ekonomik durumu hakkında değerlendirmeler yapan Başbakan Saraçoğlu, savaşın birinci yılında mevcut stoklar ve ithâl malların varlığı ile rahat edildiğini, fakat daha sonraki günlerde savaş tehlikesi karşısında gençlerin silah altına alınmış olmasından dolayı büyük bir ekonomik sıkıntının yaşandığını dile getirmişti. Savaşın ikinci ve üçüncü yıllarında ürünlerdeki azalmanın ciddi bir şekilde hissedilmeye başlandığına, ithâlâtın daraldığına, genç nüfusun askerde olması nedeniyle üretimin azaldığına ve dolayısıyla tüketimin arttığına dikkat çekmişti. İhtikârın artış göstermesi ve Refik Saydam Hükümeti’nin artan fiyatlarla mücadele için aldığı sıkı tedbirlerin gereken rahatlamayı sağlayamadığını ifade eden Saraçoğlu; kendi Hükümeti zamanında alınan önlemler ve bir kısım sert uygulamalarda yumuşamaya gidildiğini izah etmişti. Lâkin alınan tedbirlere rağmen, ithâl malların fiyat denetiminin Hükümetin kontrolüne geçemediğinden yakınan Saraçoğlu; haksız kazançla yükünü tutmuş olanlarla türlü zorluk ve sıkıntı içinde üretim yapanların birbirinden ayrılarak kontrol altına alınmaya çalışılacağını da altını çizmişti.

Uygulamaya konulacak olan yeni verginin, çoğunlukla savaş sırasında büyük kazançlar elde edenlerden alınacağını ifade eden Saraçoğlu; bir kereye mahsus alınacak bu verginin tüccârlar, emlak sahipleri ve büyük toprak sahiplerinden tahsil edileceğini, savaşın en büyük kâr sınıfının tüccârlar olması nedeniyle de en büyük vergi dilimini onların oluşturacağını açıklamıştı.¹⁰

Başbakan Saraçoğlu’ndan sonra söz alan Antalya Milletvekili Rasih Kaplan; Tekâlifi Milliye Emirlerine atıfta bulunarak Millî Mücadele sırasında, ülke zenginlerinin ve mal sahiplerinin ellerinden gelen bütün fedakârlıkları göstererek servetlerini bağışladıklarını ve konulan vergileri fazlasıyla ödediklerini hatırlatarak, yine ülkenin zenginlerinin bu süreçte de aynı fedakârlığı göstermeleri gerektiğini belirtmişti.¹¹

Konuşmaların ardından Varlık Vergisi Kanunu maddelerine geçilmiş, maddeler üzerinde tek tek görüşmeler yapıldıktan sonra oylamaya geçilmiş ve 350 milletvekilinin katıldığı oylamada oy birliğiyle kabul edilmişti.¹²

Falih Rıfki Atay, Tayfur Sökmen, Fethi Okyar, Reşat Nuri Güntekin, Hüseyin Cahit Yalçın, Atif Tüzün, Abidin Daver, Ahmet Şükrü Esmer, Salah Cimcoz, Celal Bayar, Halil Mentеше, Hasan Ali Yücel, Mahmut Esat Bozkurt, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ali Canip Yöntem, Damar Arıkoğlu ve Cevdet Kerim İncedayı’nın da dâhil olduğu 76 milletvekili oylamaya katılmamıştı.¹³

3. Varlık Vergisinin Uygulamaya Konulması

Varlık Vergisi, 12 Kasım 1942 tarihinde de Resmî Gazete’de yayınlanmıştı. Kanunun ilk maddesi Varlık Vergisi’nin kimlerden alınacağını ifade etmekte idi. Buna göre; “Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere ‘varlık vergisi’ adıyla bir mükellefiyet” tesis edilmişti. Kanunun ikinci maddesinde ise, verginin alınacağı

⁹F.A. Barutçu, *Siyasi Hatıralar-Millî Mücadeleden Demokrasiye*, Cilt: 2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s.593.

¹⁰TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 28, İçtima: 4, 3. İnikad (11 Kasım), Ankara 1942. ss.,14-36, s.15 vd.

¹¹TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 28, İçtima: 4, 3. İnikad (11 Kasım), s.27.

¹²TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 28, İçtima: 4, 3. İnikad (11 Kasım), s.33 vd.

¹³TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 28, İçtima: 4, 3. İnikad (11 Kasım), s.35 vd.; Dokuyan, a.g.m., s.34.

zümreler belirtilmişti. Buna göre Varlık Vergisi, 2395 ve 2728 sayılı kanunlara ek ve tadilleri mucibince mükellef olanlar Kazanç Vergisi ve İktisâdî Buhran Vergisi mükellefleri ile büyük çiftçiler, emlak ve akar sahipleri ve ticârî bir meslekleri olmamakla birlikte 1939 senesinden itibaren bir kez dahi olsa ticârî faaliyetlerde bulunarak para kazanmış kimselerdi.¹⁴

Varlık Vergisinin kabulünün ardından Başbakan Şükrü Saraçoğlu, TBMM'de yaptığı konuşmasının genelinde harbin yarattığı iktisâdî buhranlara değinmiş, atmış oldukları tüm adımlara rağmen fiyatlardaki aşırı artışı engelleyemediklerini ifade etmişti. Saraçoğlu, fiyatlardaki artışı, üretim azlığı, ithalat eksikliği, yanlış iktisâdî tedbirler, hırs ve vurgunculuk ile açıklamış, piyasada dolaşan Türk lirasının yedi yüz milyon liraya yaklaşmış olmasının da bu durumda etkili olduğunu söylemişti. Saraçoğlu, bu durumun çâresi olarak, tedâvüle çıkmış olan paranın bir kısmının vergi olarak geri toplanması gerektiğini vurgulayarak; “Bu vergi münasebeti ile yaptığımız tetkiklerde büyük tüccârların ve hususî zümrelerin vergiden kaçmak yolunu nasıl bulmuş olduklarını görerek hayret ettik ve istikbâlde bu gibi vergi kaçakçılıklarına meydan vermemek için tedbirler araştırıyoruz” demiş ve konuşmasının devamında alınacak tedbiri açıklamıştı. Buna göre, harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan bir defaya mahsus olmak üzere bir vergi alınacaktı.

Varlık Vergisi olarak adlandırılacak bu vergi, tüccârlar, emlak ve akar sahipleri ve büyük çiftçilerden toplanacak, mükellefiyet sınırı beş yüz liradan başlayacaktı. Emlak ve akar sahiplerinden, yıllık kirâsı iki bin beş yüz lirayı geçenler, komisyonlarca tayin edilen miktarı ödemeye mecbur tutulacaklardı. Büyük çiftçiler varlıklarının % 5'ini geçmeyecek şekilde ödeme yapacaklardı. Tüccârlar ise, kazandıkları paranın ilgili komisyon tarafından takdir edilecek kısmını ödemekle zorunlu tutulmuşlardı.

Varlık Vergisi'nin miktarı altışar kişilik komisyonlar tarafından tespit edilecekti. Komisyon başkanı vali ve kaymakamlar olacaktı. Maliyeyi temsilen defterdâr ve mâl müdürleri de komisyonda yer alacak, dört üye ise belediye ile ticâret veya zirâat odalarının üyeleri arasından seçilecekti. Rüşvet ve suistimale yer bırakılmaması için komisyonun vereceği kararlar kesin olacak ve vergilerin tespit ve ilanı için 15 günlük bir süre tanınacaktı. Takip eden 15 gün içerisinde verginin tahsili yapılacak, gecikme durumlarında ilk hafta için % 1, ikinci hafta için % 2 faiz uygulanacaktı. Parayı vermeyenler için “Tahsil-i emvâl Kanunu” uygulanacak ve bu kimseler çalıştırılmak üzere amele teşkilatlarına gönderilecekti.

Varlık Vergisi Kanunu ile Hükûmetin hedefi, tedâvüldeki paraları azaltmak, bu parayı memleket ihtiyaçlarını dikkate alarak kullanmak, Türk parasının kıymetlenmesini sağlamak ve vergileri ödemek için satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal oluşturmaktı.¹⁵

Varlık Vergisi kanunu çıktıktan sonra, kanunun öngördüğü şekilde kurulan komisyonlar; mükellefleri ve bu kimselerin ödeyecekleri vergi yekûnunu tespit etmek için çalışmalara başlamışlardı. Aralık ayının ilk gününden itibaren basında da Varlık Vergisi komisyonlarının tespitleri yer almaya başlamıştı.

1 Aralık 1942 tarihli Akşam Gazetesi'nde bazı yerlerde varlık vergisi mükelleflerinin ilân edildiği haberi yayınlanmıştı. Buna göre; İzmir'de hazırlıklar tamamlanmış, Manisa ve Balıkesir'de defterler asılmıştı. Ayrıca Aydın ve Denizli'de de komisyonlar işlerini tamamlamışlardı. Balıkesir'de tespit edilen Varlık Vergisi miktarının iki yüz bin sekiz yüz lira olduğu bildirilmekte idi. Gazete, Balıkesir Türk Dili Gazetesinin verdiği malumata göre hazırladığı haberinde Balıkesir'deki başlıca vergi mükelleflerinin isimleri ve takdir edilen vergi miktarlarına da yer vermişti. Bunlar; Mişon Kafe 15000 TL, Muharrem Hasip (fabrikatör) 11.200 TL, Şeref Eğinli 13000 TL, Süleyman Yumurtacı 8000 TL, Sabri İnanöz 7500 TL, İbrahim Uçak 6000 TL, Hüsnü Özalp 6000 TL, İsmail Şahin İplikçi 5000 TL, İbrahim Çavuşoğlu 5000 TL¹⁶ vergi vermeleri kararlaştırılmıştı.

¹⁴T. C. Resmî Gazete, 12 Kasım 1942, Sayı: 5255, No: 4305.

¹⁵Akşam Gazetesi, 11 Kasım 1942, s.1-3; Ulus Gazetesi, 11 Kasım 1942, s.1-3; Son Telgraf Gazetesi, 11 Kasım 1942, s.1-3; Vatan Gazetesi, 11 Kasım 1942, s.1-2; Vakit Gazetesi, 12 Kasım 1942, s.1, 5.

¹⁶Akşam Gazetesi, 1 Aralık 1942, s.1.

3Aralık 1942 tarihli Akşam Gazetesi'nde varlık vergisi ile ilgili tespit komisyonların çalışmalarının bitmek üzere olduğu belirtilirken, toplanacak varlık vergisi hâsılâtının tahmin edilenden fazla olacağı söylenmişti.¹⁷ 13 Aralık 1942 tarihli Akşam Gazetesi'nde ise Varlık vergisinin mâliyyeye 200 milyon kazandırmasının beklendiği ifade edilmişti. Ayrıca gazetede, Varlık Vergisi Kanunu'nun yürürlüğe girdiğinden ve “Fevkalâde Kazanç Vergisi Kanunu” projesinin de yakında TBMM'ye gönderileceğinden bahsedilmekte idi. Buna göre, söz konusu projede mükellefler başlıca gruplara ayrılmış ve bunların ödeyecekleri vergi miktarı tespit edilmişti. Bu kimselerden bir sene içinde bir defadan fazla emlak ve arazi alıp satanlarla senelik kazançları normal bir miktardan fazla olanlardan % 15 ila % 50 oranında vergi alınacaktı. Ayrıca gazetede Varlık vergisinin vilayetlere bildirildiği, mükelleflerin ödeyeceği vergi miktarını belirlemekle görevli komisyon üyelerinin bir iki gün içinde belirleneceği de söylenmişti.¹⁸

Varlık Vergisi komisyonu, vergi mükelleflerini başlangıçta iki gruba ayırmıştı. “G Grubu” Gayrimüslimlerden oluşurken, “M Grubu” ise, Müslümanlardan oluşmaktaydı.¹⁹ Bunlardan “G Grubu” kendi içinde; “Fevkalâde Sınıf”, “Orta Sınıf”, “Beyannameliler”, “İrâtlılar”, “Seyyârlar”, “Hizmet Erbâbı” şeklinde ayrılıyordu. “M Grubu” ise, “Fevkalade Sınıf”, “Orta Sınıf”, “Beyannameliler”, İrâtlılar” şeklinde sınıflandırılmışlardı. Bu iki grubun dışında, Anonim Şirketleri, Büyük Çiftçiler ve Emlak Sahipleri için de vergi cetvelleri hazırlanmıştı.²⁰ Bu iki ana grubun dışında daha sonra bir de Dönmeler Grubu diye belirtilen “D Grubu”nun kurulduğu görülmekte idi.²¹

Varlık Vergisi mükellefleri ve ödeyecekleri tutar belirlenirken özellikle büyük şehirlerde çeşitli sıkıntıların yaşandığı görülmüştü. Mükelleflerin ve servetin fazla olduğu büyük şehirlerde tespit işlemleri uzamıştı. Ayrıca tespit esaslarının belirsizliği bir keyfiyetin ortaya çıkıp çıkmayacağı kuşkusunu da beraberinde getirmişti. Necmeddin Sadak, Akşam Gazetesi'ndeki köşesinde 7 Aralık 1942 tarihinde kaleme aldığı “Varlık Vergisinin Tatbiki Niçin Uzun Araştırma Ve İncelemelere Muhtaçtır?” başlıklı yazısında bu hususa yer vermişti. Sadak yazısında, her ne kadar Varlık vergisini savunuyor olsa da yazdıkları ile verginin uygulanması noktasında yaşanacak aksaklıkların sebebini peşin olarak ilân etmiş oluyordu. Sadak, vergi kanunlarında her kanun gibi adalet ile birlikte eşitlik aranacağını ve bu eşitliği Hükümetin kanuna koyacağı ve herkes için değişmez olan ölçünün tayin edilmesi gerektiğini söylemişti. Buna göre vergi kanunları mükellefe göre yükümlülük belirlemez, vergiye göre vatandaş arar. Sadak, varlık vergisinin böyle olmadığını, verginin yalnız vergiye giren üç sahayı ayırıp bundan ötesini uygulayıcıların takdirine bıraktığını, bilhassa tüccâr için hiç bir ölçü göstermediğini yazmıştı. Takdir yetkisini taşıyan komisyonların hem vergi verecek vatandaşları ayıracağını hem de bu verginin miktarını ayrı ayrı tayin edeceklerini söyleyen Sadak; Varlık Vergisini tüm bu özellikleri nedeniyle benzeri olmayan bir “İnkılâp Kanunu” olarak tanımlamıştı. Ayrıca Varlık vergisini tespit eden komisyonların mükellefe hiçbir hesap verme ve hiç kimseden şikâyet dinleme zorunlulukları olmadığını, bu sebeple sadece vicdânlarına karşı sorumlu olduklarını belirtmişti. Sadak'ın bu noktada bahsettikleri, Varlık Vergisi ile ilgili en ciddi eleştirilerinde kaynağı olmuştu. Yazıdan anlaşılacağı üzere Sadak bu durumu Varlık Vergisi'nin bir “İnkılâp kanunu” olduğunu söyleyerek açıklamıştı.

Necmeddin Sadak, Varlık Vergisi hususunda görevli olan komisyonların mükellef ve vergi miktarı belirleme noktasında ağır bir iş yükü altında olduklarını da İstanbul'daki komisyonun iş yükü üzerinden örneklendirmekte idi. Buna göre, İstanbul'da 1939 yılında 107.381 bina bulunmaktaydı. Bunlardan hangilerinin vergi kanununa girdiğini anlamak için bunların hepsini tek tek kontrol etmek ve ardından gelirlerini hesaplamak gerekiyordu. Ayrıca vergi, binaya göre değil, şahsa göre alındığı için İstanbul'un farklı yerlerinde emlakı bulunanların tek tek tespit edilmesi de gerekliydi. Sadak; “Komisyonun günde on saat çalıştığı kabul edilse, dakikada bir bina hesabı çıkarılmak suretiyle rekor kırılrsa on saatte altı yüz bina gözden geçirilebilir. Yüz bin için kaç gün lazım düşünün. Bereket versin

¹⁷Akşam Gazetesi. 3 Aralık 1942, s.1-2.

¹⁸Akşam Gazetesi. 13 Kasım 1942, s.1.

¹⁹Ökte, a.g.e., 71.

²⁰Ökte, a.g.e., s.65 vd.

²¹Ökte, a.g.e., s.85.s.

ki, Defterdârlığın bazı hazır cetvel ve hesapları işi bir derece kolaylaştırmaktadır.” diyerek komisyonun işinin ne derece zor ve çalışma usullerinin de çetin olduğunun altını çizmişti.

Sadak'ın yazdıklarından anlaşılacağı üzere, Hükümetin vergi mükelleflerinin ve bunların ödeyecekleri vergilerin tespiti için tanımış olduğu on beş günlük süre, kesinlikle yeterli bir süre değildi. Hükümet, varlıklı kimselerin uygulayıcılara rüşvet vererek Varlık Vergisi uygulamasından kurtulmak isteyeceklerini düşünmüş ve süreyi kısa tutma gereği duymuştu. Ancak uygulama sırasında yaşanan aksaklıkların temelinde, komisyonların mükellef tespitinde vicdânları ile baş başa olmaları kadar bu acelecilik de etkili olmuştu.²²

Varlık vergisi komisyonları, mükellefleri belirleme hususunda illere göre farklı sürelerde çalışmalarını gerçekleştirmişlerdi. Komisyonlar çalışmalarını tamamladıkça basında bu hususta haberler çıkmaya başlamıştı. Bu haberlerden örnekler verecek olursak; Mersin ve Tarsus'ta mükelleflere 6.173.206 TL vergi kesilmişti. Mersin'de 331, Tarsus'ta ise 428 mükellef tespit edilmişti.²³ Muğla'ya bağlı olan Milas'ta 323.000, Bodrum'da 73.200, Datça'da 12.550, Marmaris'te 19.900, Köyceğiz'de ise 15.350 TL'lik Varlık Vergisi belirlenmişti.²⁴ Edirne ve Aydın'da da 11 Aralık 1942 tarihinde vergi mükelleflerinin listelerinin asıldığı, Edirne'de 648.880, İpsala'da 18.800, Meriç'te 10.350 TL, Aydında da 1.381.619 TL Varlık Vergisi belirlenmişti.²⁵ İstanbul'da ise Varlık Vergisi listeleri, 17 Aralık 1942 tarihinde asılmıştı. Mükelleflerin sayısı 60 bin civarında olup kesilen vergi miktarı ise 330 milyon lirayı bulmuştu. Ankara'da ise listeler 16 Aralık 1942'de ilân edilmişti. Ankara'da kesilen Varlık Vergisi miktarı, ilçeleri ile birlikte 16.658.800 TL idi. İzmir'de ise listeler, 17 Aralık 1942'de asılmıştı.²⁶ Basında çıkan haberler, Varlık Vergisinin ödeme süresinin 1 Ocak 1943 tarihinde biteceğini bildirmiş olsa da vergi komisyonlarının çalışma süreleri illere göre farklılık arz ettiğinden, verginin son ödeme tarihi de yine illere göre farklı olacaktı.²⁷

Varlık Vergisinin belirlenen zaman zarfında ödenmesini kolaylaştırmak için bir takım çareler de düşünülmüştü. Merkez Bankası genel miktarı 150 milyon liraya kadar çıkabilecek bir krediyi bankalar için hazır bulunduracak ve bankalar bu para ile emtiâ veya diğer maddelere mukâbil avans verebileceklerdi. Emlâk Bankası, emlâk karşılığı avans verecekti. Ayrıca, kendilerine lazım olan malzemeleri satın alabilmeleri için İnhisarlar İdâresi, Sümerbank ve Ticâret Ofisi'ne 40-50 liralık bir kredi açılacaktı.²⁸ Maliye Bakanı'nın başkanlığında, T.C. Merkez Bankası, T.C. Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası, Emlâk ve Osmanlı Bankası müdürleri bir toplantı yaparak, varlık vergisinin tahsili noktasında mükelleflere kolaylık sağlayacak bir takım kararlar almışlardı. Buna göre; bankalar, varlık vergisi mükelleflerine ticârî krediler için belirlenmiş olan sınırların üstünde kredi açmak hususunda serbest bırakılmışlardı. T.C. Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası ve Osmanlı Bankası şubeleri varlık vergilerinin % 20'sini ödemiş olan mükelleflere menkul mal rehini karşılığında borç verebilecekti. Bu bankalar verecekleri borç karşılığında % 0.5 faiz alacaklardı. Emlâk Bankası, vergi borcunun % 20'sini ödemiş mükelleflere emlâkları karşılığında borç verecekti. Bu ipotek işlemi karşılığında Emlâk Bankası da ayda % 0.5 faiz alacaktı. Sümerbank ise fabrikaların imâlâtı için gerekli pamuk, deri gibi temel maddeleri ve mensucât ile diğer lüzumlu malzemeleri satın almaya tâlip olacaktı. T.C. Ziraat Bankası da Toprak Mahsulleri Ofisi adına zahire satın almaya devam edecekti. Böylece mükellefin elindeki malzemede nakte dönüştürülebilecekti. Ayrıca Merkez Bankası, Ziraat Bankası, Türkiye İş Bankası iç borç tahvillerini eskiden olduğu gibi ihrâc fiyatlarına işlemiş fâizine uygun şekilde satın almaya devam edecekler ve gerek bu bankalar gerekse Osmanlı Bankası şubeleri bu tahviller ve hazine bonoları karşılığında % 90 nispetinde avans vereceklerdi.²⁹

²²Necmeddin Sadak, “Varlık Vergisinin Tatbiki Niçin Uzun Araştırma ve İncelemelere Muhtaçtır?”, **Akşam Gazetesi**, 7 Aralık 1942, s.1

²³**Akşam Gazetesi**, 9 Aralık 1942, s.1.

²⁴**Akşam Gazetesi**, 11 Aralık 1942, s.2.

²⁵**Akşam Gazetesi**, 12 Aralık 1942, s.1.

²⁶**Akşam Gazetesi**, 17 Aralık 1942, s.1-2; **Tan Gazetesi**, 9 Aralık 1942.

²⁷**Akşam Gazetesi**, 18 Aralık 1942, s.1.

²⁸**Akşam Gazetesi**, 24 Aralık 1942, s.1.; **Tan Gazetesi**, 24 Aralık 1942, s.1-2.

²⁹**Akşam Gazetesi**, 25 Aralık 1942, s.1 ve 2; **Tan Gazetesi**, 25 Aralık 1942, s.1-4; **Ulus Gazetesi**, 25 Aralık 1942, s.1.

Bankaların bu husustaki uygulamaları ise şu çerçevede olacaktır: Emlâk Bankası, bir gayrimenkulün kıymeti eksperler tarafından tespit edildikten sonra bu kıymetin % 50'si kadarını, varlık vergisinden mahsup edilmek şartı ile avans olarak verecekti. Bu miktar arsalarda % 20 ile sınırlandırılmıştı. Menkul malların ise pek çok gruba ayrıldığı görülmekte idi. Bunlar:

1-Fiyatları Hükûmet tarafından tespit edilen ve el konulan pamuk, yapağı ve benzeri mallara, o günkü kıymetinin % 90'ı avans olarak verilecekti.

2-Fiyatları Hükûmetçe tespit edilmemiş ve el konulmamış mallara da o günkü fiyatlarının % 50-70'i avans olarak verilecekti.

3-Devlet tahvillerine % 90, Merkez Bankası, Osmanlı Bankası ve İş Bankası hisselerine o zamanki fiyatlarının % 80'ine kadar avans verilecekti.

Bunlardan başka Emlâk Bankasının gayrimenkuller için açacağı kredinin vadesi 6 ay olarak belirlenmişti.³⁰ Varlık Vergisi için kredi açacak kurumlara daha sonra Türk Ticaret Bankası ve Halk Sandıkları da eklenmişti.³¹

Varlık Vergisi ödeme müddeti İstanbul'da 4 Ocak 1943 tarihinde sona ermişti.³² 4 Ocak 1943 itibarıyla yurt genelinde toplanan varlık vergisi miktarı 110 milyon TL'ye yaklaşmıştı. Sadece bu rakam İstanbul'da 57.751.842 TL'yi bulmuştu.³³

14 Kasım 1942 tarihli Akşam Gazetesi, Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanmaya başlamasının piyâsaya iyi bir tesir yaptığını, İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Konya ve Eskişehir gibi büyük şehirlerde yiyecek fiyatlarının ucuzladığını bildirmişti. Ayrıca fiyatlardaki ucuzlamanın süreceği de belirtilmişti.³⁴

Varlık Vergisi Kanunu uygulamaya konulduktan sonra özellikle stokçuluk yapanlar ellerindeki malları piyâsaya sürmek zorunda kalmışlardı. Bunun bir sonucu olarak da piyâsada fiyatların düştüğü görülmekte idi. Varlık vergisi uygulamasının bir diğer sonucu da halkın tasarrufa yönelmesi olmuştu. Hem fiyatların daha ucuzlayacağı düşüncesi hem de varlık vergisi ödeyen kesimin aynı zamanda lüks ürünlerin tüketicileri olması, başta lüks ürünler olmak üzere genel olarak satışları yavaşlatmıştı.³⁵

Varlık Vergisi uygulaması ile ilgili hoşnut olmayan bir muhit oluşmasına karşın vergiyi seve seve vereceğini açıklayan önemli bir vergi mükellefi de söz konusu idi. Nitekim 26 Kasım tarihinde Varlık Vergisinin millî bir mükellefiyet olduğunu ifade eden ilginç bir haber de gazete sütunlarına taşınmıştı. Haberde, Manifatura ve Kumaş Tüccarları Birliği'nden Şinasi Berkin, Ali Rıza Canbulat, İhsan Özer ve Naci Karataylıoğlu, CHP İstanbul Parti Reisliği'ne müracaat edip Varlık Vergisi ile ilgili olarak piyâsada dolaşan dedikodular karşısında Türk ve vatanını seven tüccârlar olarak Hükûmetin her emrini yerine getirmeye hazır olduklarını, memleketin selâmet ve istiklâli için maddî, manevî her fedâkârlığa hazır olduklarını, “vatan için icâbında kanımı fedâ etmeği vazife bilen her Türk vatandaşının bu yurdun refâhında ve sulh hayatında kazandıkları varlıklarından vergi vermekten asla çekinmeyeceklerini, bu yurdu harp afetlerinden bugüne kadar koruyan ve geceli gündüzlü vatan selâmeti için çalışan eşsiz Millî Şef'in ve onun değerli Hükûmeti'nin her kararına seve seve iştirâk ettiklerini” bildirmişlerdi.³⁶

10 Şubat 1943 tarihli Vatan Gazetesi'nde de Varlık Vergisi uygulaması ile ilgili bir haber, uygulamanın stokçuları ve harp zamanında haksız kazanç sağlayanları nasıl etkilediğini göstermekte idi. Buna göre verginin yürürlüğe girmesi ile birlikte piyâsaya daha evvel stoklanmış yüz binlerce

³⁰Akşam Gazetesi, 26 Aralık 1942, s.1.

³¹Akşam Gazetesi, 27 Aralık 1942, s.1.

³²Akşam Gazetesi, 5 Ocak 1943, s.1.

³³Akşam Gazetesi, 6 Ocak 1943, s.2, Son Telgraf Gazetesi, 5 Ocak 1943, s.1.

³⁴Akşam Gazetesi, 13 Kasım 1942, s.1.

³⁵Akşam Gazetesi, 7 Ocak 1943, s.2.

³⁶Akşam Gazetesi, 13 Kasım 1942, s.3-5.

liralık kadın çorabı çıkarılmıştı. Bu husus, fabrika sahiplerinin borçlarını ödemek için bankalara ibraz ettikleri menkuller ile ortaya çıkmıştı. Uygulama öncesi fabrikalar ellerinde ham madde ve malzeme olmadığı gerekçesi ile fiyatları artırmışlardı.³⁷

4. Varlık Vergisini Vermeyen/Veremeyenler için Getirilen Yükümlülükler

4.1. Varlık Vergisini Zamanında Ödemeyenler için Haciz İşlemleri

Varlık Vergisi tahsilatı için verilen on beş günlük süre dolduktan sonra verginin cezâlı ödeme süresi başlamıştı. 12 Ocak 1943 tarihi itibarıyla % 1 cezâ ile ödenmesi için belirlenen son gün idi.³⁸ Varlık Vergisinin %2 zamlı tahsili ise 20 Ocak 1943 tarihinde sona ermişti. 18 Ocak'tan itibaren İstanbul'da açık artırma yolu ile varlık vergisi satışları başlamıştı.³⁹ Aynı tarihli gazetelerde, tahsil süresinin bitiminde Tahsili Emvâl Kanunu'na göre, vergi borçlarını ödemeyenlere yönelik haciz işlemlerinin başlatılacağı yazmakta idi. Tahsil-i Emvâl Kanunu'na göre gerçekleştirilecek işlemlerde haczedilemeyecek menkul mallar şunlardı:

1-Borçlunun ve ailesinin şahsî eşyası, evi, lüzumlu elbisesi, yatakları ve ibâdet eşyası ile kitapları,

2-Kullanımı zarurî olan mutfak ve ev eşyası,

3-Borçlu ve ailesinin sanat ve mesleği için elzem olan alet, edevât, kitap ve arâzi çift hayvânâtı,

4-Borçlu ve ailesinin idâreleri için elzem olan bir aylık gıda maddesi, bir süt veren manda ya da inek veya 3 keçi veya koyun,

5-Yetişmemiş çayır, bağ ve bahçe mamulleri,

Gayrimenkuller hususunda haczedilemeyecek olanlar ise;

1-Borçlunun başkasının hakkı karşılığında tutulan evi,

2-Borçlu ve ailesinin geçimleri için elzem olan arâzi.

Bu hususların yanı sıra borçlunun evinin kıymeti fazla ise uygun bir ev alabilecek miktarın borçluya bırakılması kararlaştırılmıştı.⁴⁰ Habere göre, borçlarını ödemeyenlerin haczedilen malları müzâyede yolu ile satışa çıkarılacaktı.

18 Ocaktan itibaren İstanbul'da açık artırma yolu ile varlık vergisi satışları başlamıştı.⁴¹ Varlık Vergisi borcu olanların haczedilen mallarının satışlarında büyük kalabalıkların toplandığı görülmekte idi. İstanbul'daki müzâyedeler ilk olarak Sandal Bedesteni'nde yapılmıştı. Bedestendeki doluluk nedeniyle çeşitli mallar ve taşınması zor olan mallar yerlerinde teşhir edilmişti.⁴²

19 Ocak 1943 tarihi itibarıyla İstanbul'da toplanan Varlık Vergisinin miktarı 84.944.939 TL⁴³, 23 Ocak 1943 tarihi itibarıyla 100 milyon TL⁴⁴, 11 Şubat 1943 tarihinde ise 110 Milyon TL⁴⁵ olmuştu. Bu miktar Kütahya'da 959.617 TL iken Bursa'da 3 milyon TL civarında idi. Ayrıca borçlarını ödemeyenlerin tespit edilen yerlere gönderilmesi için de hazırlıklar başlamıştı. Buna göre İstanbul'daki cezâlılar, Anadolu Yakasındaki kamplarda toplanacaklardı.

³⁷Vatan Gazetesi, 10 Şubat 1943, s.3.

³⁸Akşam Gazetesi, 11 Ocak 1943.; Son Telgraf Gazetesi, 12 Ocak 1943.

³⁹Akşam Gazetesi, 18 Ocak 1943, s.1.

⁴⁰Akşam Gazetesi, 6 Ocak 1943, s.1.

⁴¹Akşam Gazetesi, 18 Ocak 1943, s.1.

⁴²Cumhuriyet Gazetesi, 24 Ocak 1943, s.1.

⁴³Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ocak 1943, s.1.

⁴⁴Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ocak 1943, s.1-2.

⁴⁵Cumhuriyet Gazetesi, 11 Şubat 1943, s.1.

4.2.Varlık Vergisini Ödemeyenlerin Bedeni Yükümlülükleri

Varlık Vergisi tahsilâtı devam ederken, bir yandan da vergisini ödemeyenlerin bedeni yükümlülüğe tâbi tutulması konusu gündeme gelmişti. 12 Ocak 1943 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan Bakanlar Kurulu kararıyla konuya açıklık getirilmiş, “Varlık Vergisi Kanunu’nun Çalışma Mecburiyetine Dair Hükümleri İhtiva Eden 12 ve 13. Maddelerinin Tatbik Sureti Hakkında Talimatname”ye göre bir ay içerisinde vergisini vermeyenlerle ilgili mahallin en büyük memurluğunca bir isim listesi hazırlanacağı hükme bağlanmıştı.⁴⁶

İsmi yazılı olanların sevk sırası ise hiç vergi vermeyenler, kısmen vergisini vermiş ama mal kaçırmış olanlar, menkul malını kaçırmayıp borcunu ödeme konusunda iyi niyetli olanlar, gayrimenkulden mükellef tutulmuş olanlar şeklinde belirlenmişti. (Madde 1)

Listede ismi olanların, kadınlar hariç, zabıta marifetiyle kısım kısım celp ettirileceğinin duyurulduğu talimatnâmede; toplanacaklar içerisinde memur ve müstahdem olarak maaş ve ücretle çalışanların, 18 yaşını doldurmamış olanların, 55 yaşını geçmiş olanların ve kadınların tespit edilip bunlarla ilgili Bakanlar Kurulu’ndan kararın çıkmasının bekleneceği hatırlatılmıştı.(Madde 2) İki gözü kör, kolsuz, bir ayağı bulunmayan, bir kolu ve bir ayağı yok denecek kadar sakat olan, seyahate dayanamayacak kadar hasta olanların sevkîyatının ise verilecek rapora istinaden erteleneceği, hasta olanların hastanede ya da evlerinde devlet adına tedavi edileceği ve iyileşenlerin derhal vazife yerlerine sevk edileceği kararlaştırılmıştı. (Madde 3)

Celp edilenler için bir toplanma yeri tahsis edileceği (Madde 4), 3. maddeye göre celp olunacakların ulaştırma işlerinde çalışmak üzere Ulaştırma Bakanlığı’na belirlenen dağıtım merkezlerine polis ve jandarma denetiminde gönderileceği kayda bağlanırken kadınların, Bakanlar Kurulu’ndan sevklerine dair onay çıkarsa, belediye işlerinde çalışmak üzere İçişleri Bakanlığı’na belirlenecek yerlere sevk edileceği hatırlatılmıştı. (Madde 5)

Askerlik vazifesinde bulunanların sevkînin bu görevlerinin bitimine bırakılacağı (Madde 6),muaf sayılanların dışında hiçbir kimsenin sevkînin geciktirilemeyeceği, karara karşı dava açılmayacağı (Madde 7) bildirilmişti. Sevk edileceklerin iâşe masrafları da kendilerine ait olacaktı. İlk tevzi merkezine varana kadar yetecek şekilde yiyeceklerini yanlarına almaları, iâşelerini karşılayamayacak halde olanların yol boyunca yiyeceklerinin zabıta tarafından karşılanacağı kayıt altına alınmıştı. (Madde 8)

Dağıtım yerlerine ulaşan mükelleflerin ilgili büroya teslim edileceği, Ulaştırma Bakanlığı’na tespit edilen işi yapmakla mükellef olacakları, listede adı geçen kimselerin ikâmet ettiği ya da ticârî faaliyette bulunduğu yerde çalıştırılmayacağı (Madde 12), mükelleflerin maaşlarının yarısının kendilerine, geriye kalan kısmının ise borçlarından düşülmek üzere ilgili Mâl Sandığına gönderileceği (Madde 13), yiyecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarının mükellefler tarafından karşılanacağı (Madde 14), mükelleflerin borçlarını bitirinceye kadar çalışmak zorunda oldukları (Madde 15), çalışma sırasında hastalananların iâşe ve masraflarının kendilerine ait olmak üzere yakındaki devlet ve belediye hastanelerinde tedavi edilecekleri (Madde 16) gibi hususlara da açıklık getirilmişti.⁴⁷

21 Ocak 1943 tarihinden itibaren Varlık Vergisi borçlarını ödemeyen kimselerin borçları karşılığında bedenlen çalıştırılmaları için sevk işlemleri başlamıştı.⁴⁸ Ayrıca bu kimseler için Tahsi-i Emvâl Kanunu çerçevesinde haciz işlemleri uygulamaya konulmuştu. Sevk ve haciz işlemleri ilk olarak, borçlarını hiç ödememiş ya da az bir kısmını ödemiş olanlar ile vergi borcu yüksek olan kimseler için gerçekleştirilmişti. Zâbıta vasıtası ile tebligât yapılan mükellefler, yedi günlük yiyecekleri ve yatakları ile beraber kendi muhitlerindeki biriktirme yerlerinde toplanacaklardı.

⁴⁶T. C. Resmî Gazete, “Varlık Vergisi Kanunu’nun Çalışma Mecburiyetine Dair Hükümleri İhtiva Eden 12 ve 13. Maddelerinin Tatbik Sureti Hakkında Talimatname”, 12 Ocak 1943.

⁴⁷T.C. Resmî Gazete, 12 Ocak 1943, s. 2-3.

⁴⁸Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.135.; **Cumhuriyet Gazetesi**. 22 Eylül 1943.; Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**. (3.baskı). İstanbul 2000, s.38.

Ardından da sevk edilecekleri bölgelere gönderileceklerdi. Nâfia (Bayındırlık) Vekâleti, 20 Ocak 1943'te ilgili makamlara, İstanbul'da bulunan borçluların Aşkale'ye sevk edilmesini emretmişti. Sevk edilecek borçlular hususunda yaş sınırı yoktu. Yaşı elli beşten yukarı olan bazı kimselerin buna güvenerek kendilerinin sevk işlemine tâbi olmayacaklarını düşündüklerini ve bu yüzden vergi borçlarını ödemedikleri görülmüştü. Bu kimselerden herhangi bir mâluliyet durumu bulunmayanlarında sevk tâbi tutulacakları bildirilmişti.⁴⁹

Varlık Vergisine istinaden borcunu ödemeyenler için gündeme getirilen bedenî yükümlülük uygulamasının sadece Türkiye'de yapıldığı iddiaları, 1943'ten beri rahatsız edici boyutlara ulaşmıştı. Ancak savaşın hâkim olduğu, savaş ekonomisi ve politikalarının yaşandığı bir süreçte, dünyanın birçok yerinde, çok ağır vergiler gündeme getirildiği de bir gerçektir. İkinci Dünya Harbi sürecinde Amerika'da şirket kazançlarının %94'ü Varlık Vergisi adıyla vergilendirilmişti. Almanya'da da benzer bir vergi konulmuş ve daha önceki yılların vergisinin %150'si kadar bir vergi tahsil edilmişti. İsviçre'de "Tek Vergi" adıyla servet vergisi alınmıştı. Fransa'da vergi oranları artırılmış, Yunanistan'da geçici servet vergisi ve Macaristan'da da bir defalık servet vergisi uygulanmıştı.⁵⁰

Çalışma kampları uygulamalarının da birçok ülkede ve çok daha ağır şekilde uygulandığı da bilinmektedir. Zirâ Türkiye'de çalışma kamplarına gönderilenlerin sayısına karşın, dünyanın çeşitli yerlerinde çok daha büyük çapta bedenî çalışma kampları; hatta sürgünler yaşanmıştı. İngiltere 1940 yılında, içlerinde 50.000 Yahudi sığınmacının da bulunduğu İtalyan ve Almanları sürgüne göndermişti. Fransa 1939 yılı sonlarına doğru 43.000 Alman asıllı Fransız vatandaşını güney Fransa'ya sürmüştü, İsviçre ise kendisine sığınmak için gelen Yahudilerin sadece paralı olanlarını kabul etmişti. Ülkede bulunan ve parası olmayan Yahudiler ise çalışma kamplarında çalıştırılarak borçlarını ödemeleri sağlanmıştı. Ayrıca sığınmacıların masraflarını karşılamak üzere Yahudilere yüklenen "Yahudi Vergisi" adlı bir vergi de tahsil edilmişti. ABD, harbin başlamasından sonra 100.000 Japon asıllı vatandaşını yerleşme kamplarına sürmüştü.⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise aynı dönemlerde savaşa girmeyerek hem 18 milyon vatandaşını, hem de çoğunluğu İstanbul'da bulunan yüz binlerce Rum, Ermeni, Yahudi ve ecnebiyi, bunun yanı sıra savaş sırasında Türkiye'ye sığınan Musevileri, Yunanistan'dan kaçan Yunanlıları ve diğer on binlerce yabancıyı savaşın acımasız şartlarının dışında tutmuştu.⁵²

23 Ocak 1943 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Varlık Vergisi borcu yüzünden toplama kamplarına getirilen kimselerle görüşen Selahaddin Güngör, bu kimselerin bir kısmının burada borçlarını ödemenin çârelerini aradıklarını, bunun için borçluların bir kısmının mallarını ipotek ettirdiklerini, bir kısmının da borç temin etmeye çalıştıklarını aktarmaktadır.⁵³

Vergi borcunu ödemeyenler için haciz ve çalışma kamplarının dışında başka caydırıcı tedbirler de düşünülmüştü. İstanbul Barosu'nda, Varlık Vergisi borçlarını ödemeyen avukatların barodan atılmaları için işlem başlatılmıştı.⁵⁴

Varlık Vergisi borçluları, 27 Ocak 1943 akşamı, trenle Aşkale'ye sevk edilmişlerdi.⁵⁵ Varlık Vergisi borçlularından Aşkale'ye gönderilecek ikinci kabile, 12 Şubat 1943 tarihinde yola çıkarılmıştı.⁵⁶ Sevk işlemleri, ilerleyen tarihlerde de sürmüştü, 20 Şubat 1943'de 37 kişi⁵⁷, 23 Şubat'ta 31 kişi,⁵⁸ 24 Şubat 1943'te 23 kişi⁵⁹, 26 Şubat'ta ise 160 kişi çalışma kampına gönderilmişti.⁶⁰

⁴⁹Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ocak 1943, s.1-3.

⁵⁰Dokuyan, a.g.m., s.47.; Cahit Kayra, *Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi*, Tarihi Kitabevi, İstanbul 2011, s.38 vd.

⁵¹Dokuyan, a.g.m., s.47 vd.; Kayra, a.g.e., s.169 vd.

⁵²Dokuyan, a.g.m., s.48; Kayra, a.g.e., s.244 vd.

⁵³Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ocak 1943, s.1, 3.

⁵⁴Cumhuriyet Gazetesi, 12 Şubat 1943, s.1, 3.

⁵⁵Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ocak 1943, s.1.

⁵⁶Cumhuriyet Gazetesi, 13 Şubat 1943, s.1.; *Vatan Gazetesi*, 13 Şubat 1943, s.1.

⁵⁷*Vatan Gazetesi*, 21 Şubat 1943, s.1-2.

⁵⁸*Vatan Gazetesi*, 24 Şubat 1943, s.1-2.

⁵⁹*Vatan Gazetesi*, 25 Şubat 1943, s.1.

⁶⁰*Vatan Gazetesi*, 27 Şubat 1943, s.1-2.

Varlık Vergisi komisyonları, ilerleyen tarihlerde unutulmuş veya az vergi tahakkuk ettirildiği düşünülen kişiler için yeni vergi borçları belirlemiştir. 6 Mart 1943 tarihli Vatan Gazetesi, 902 kişiye yeniden Varlık Vergisi tahakkuk ettirildiği ve yeni vergi yekûnunun 4.132.750 lira olduğunu, bunlar arasında en az tahakkukun 2000 en fazlasının ise 175 bin liraya ulaştığını yazmıştır. 7 Mart 1943 tarihli Vatan Gazetesi'nde ise "Unutulan Vergi Mükellefleri" başlıklı bir haberde, Deutsche Bank'a 210 bin, Baker'e 193 bin, Loenida'ya 150 bin lira Varlık Vergisi tahakkuk ettirildiği yazılmıştır.

17 Eylül 1943 tarihine gelindiğinde, Varlık Vergisi borcunu ödeyemeyen bazı mükelleflerin 4305 sayılı kanun gereğince vergilerinin silinmesine karar verilmiştir. Söz konusu kanun maddesine göre; "mükelleflerden vergi borçlarını ödeyemeyecekleri tahakkuk eden hizmet erbâbı ile gündelik gayri sâfi kazançları üzerinden kazanç vergisine tâbi mükelleflerin tahsil edilmemiş bulunan borçlarının silinmesi hususunda Maliye Bakanlığı yetkilidir" denilmekte idi.⁶¹Söz konusu kanuna istinâden çıkan karardan bir kaç gün sonra da vergi borcu silinen mükelleflerin listeleri asılmaya başlanmıştı.⁶²Tasfiye sürecinde alınan bir başka karar ise 3 Aralık 1943 tarihinde, çalışma mükelleflerinin kendi muhitlerinde çalışmalarına izin veren uygulamanın yürürlüğe girmesi idi.

İlgili kanun maddesi kamuoyunda farklı tefsir edilmiş ve bütün mükelleflerin varlık vergisi borcunun silindiği yönünde bir yanlış anlaşılmaya sebep olmuştu.⁶³4305 sayılı kanun, tüm varlık vergisi mükelleflerinin borçlarını silmemiştir. Bu kanun yolu ile sadece işletmelerde çalışan hizmet erbâbı ile seyyâr çalışan satıcıların borçlarının silinmesine karar verilmiştir. Bilâkis kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonrada vergi borcunu ödemeyen mükelleflerin iş kamplarına sevkine devam edilmiş; Defterdârlıklar, vergi borcunu ödemeyenler ile ilgili takibâtı hızlandırmışlardır.⁶⁴

18 Eylül 1943'te Ulus Gazetesi'nde Esat Tekeli, "Varlıksız Mükelleflerin Vergi Borçları Siliniyor" başlıklı bir yazı kaleme almış ve ilgili kanunu savunmuştu. Tekeli, ilgili kanun yoluyla sadece vergi borcunu ödeyecek gücü olmayan, hizmet erbâbı ve seyyâr çalışan satıcıların borçlarının silineceğini ve bunun adaletli olacağını söylemişti.⁶⁵

1945 yılının ilk aylarında ise artık Hükûmet, Varlık Vergisi uygulamasını tasfiye etme düşüncesini içerisine girmişti. Zaten uygulamada pek başarılı olunamamış ve 985.451 liralık bir bakiyenin tahsil edilemediği görülmüştü. Kamuoyunda yaratılan tartışma da işin diğer boyutu idi.⁶⁶Bu husus, TBMM'de ilk kez Müstakil Grup'un Varlık Vergisi uygulaması ile ilgili yaptığı eleştiri ile gündeme gelmişti. Bundan sonra da Hükûmet, Varlık Vergisi'nin tasfiyesi için gerekli adımları atmıştı. Müstakil Grup'un, CHP'nin doğal bir organı olması göz önünde bulundurulursa, CHP'nin bu uygulamadan kendiliğinden vazgeçtiği ve bu hususta Müstakil Grubu harekete geçirdiği söylenebilir.

Varlık Vergisinin tasfiyesi ile ilgili Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan kanun teklifi 14 Mart 1944 tarihinde TBMM'ye gönderilmişti. 15 Mart 1944 tarihinde ise ilgili kanun tasarısı üzerinde Emin Sazak, S. İçöz ve Muvakkat Encümen Mazbata Muharriri Ş. Devrin görüşlerini açıkladıktan sonra oya sunulmuş; Siirt Milletvekili A. S. Esen'in olumsuz oy kullandığı tasarı 310 olumlu oyla kabul edilerek Varlık Vergisi borçlarının silinmesine karar verilmiştir.⁶⁷

Vergi borçlarının silinmesi hususunda Meclis'te konuşan Maliye Bakanı Fuat Ağralı, ödenmemiş bulunan vergi borçlarının bir kısmının tahsiline imkân olmadığını, diğer kısmının da

⁶¹TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, Cilt: 5, Fevkalade İctima, 56. İnikad (17 Eylül), Ankara 1943, ss., 46-47,58-61, s.46; T. C. Resmî Gazete, Kanun Numarası: 4305, 21 Eylül 1943, s.1; Rifat Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni(1923-1945), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.474 vd.; Akşam Gazetesi, 18 Eylül 1943, s.1.; Ulus Gazetesi, 18 Eylül 1943, s.1.; Vakit Gazetesi, 18 Eylül 1943, s.1.; Tanin Gazetesi, 18 Eylül 1943, s.1.

⁶²Akşam Gazetesi, 22 Eylül 1943, s.1.

⁶³Akşam Gazetesi, 24 Eylül 1943, s.2.

⁶⁴Akşam Gazetesi, 28 Eylül 1943, s.2.

⁶⁵Esat Tekeli, "Varlıksız Mükelleflerin Vergi Borçları Siliniyor". Ulus Gazetesi. 18 Eylül 1943, 1.

⁶⁶Ulus Gazetesi, 15 Mart 1944, s.1.

⁶⁷TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, Cilt: 8, 1. İctima, 29. İnikad (15 Mart), Ankara 1943, ss., 44-49, s. 44 vd.; Varlık Vergisi hakkında kanun lâiyhası ve Muvakkat Encümen mazbatasını için bkz. aynı cilt 57 sayılı Basma Yazı.

mükellefleri ağır sıkıntılara ya da yoksulluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceğini söylemişti. Ağralı, bakaya durumundaki borçları seneden seneye devrederek kayıt tutmanın da bir faydası olmayacağını ifade etmiş ve Varlık Vergisi borçlarının silinmesine karar verdiklerini açıklamıştı.⁶⁸

Varlık Vergisi uygulaması, CHP'yi ve tek parti iktidârını yıpratın uygulamalardan birisi olmuştu. Özellikle çok partili hayata geçilmesi ile birlikte bu uygulama CHP'yi eleştirmek için mühim bir malzeme olmuştu. DP iktidâra geldikten sonra Varlık vergisi uygulayıcıları da bu hususta CHP'yi ve devrin idârecilerini suçlayıcı söylemler içine girmişlerdi.⁶⁹ Varlık Vergisi'nin uygulamaya konulduğu dönemde İstanbul Defterdarlığı görevine getirilmiş olan Faik Ökte, DP iktidâra geldikten sonra yazdığı “Varlık Vergisi Faciası” isimli kitabında; uygulamaların detaylarına yer vermiş ve dönemin idarecilerini Varlık Vergisi hususunda ağır bir dille eleştirmişti. Faik Ökte; “Varlık Vergisi Cumhuriyet mali tarihinin yüz kızartan bir sahifesidir. Bu verginin tatbikinde benimle beraber çalışan arkadaşlarımla çoğu ondan nefret ederler ve bu ceninin gömülmesini isterler. Ben bu fikirde değilim. Bu faciada siyaset adamlarının, memurların, mükelleflerin, karşılıklı rolleri, hataları, ıstırapları vardır; onları olduğu gibi belirtmek bu faciayı bütün çıplaklığı ile meydana çıkarmak ve bu suretle benzeri yeni yeni faciaların tekrarlanmasına mani olmaya çalışmak hepimize düşen bir vazifedir” demişti.⁷⁰

Faik Ökte, Varlık Vergisi ile hedeflenen iktisâdî hedeflere ulaşamadığını, fiyat politikasının iflâs ettiğini iddia etmişti. Ökte'ye göre uygulamanın ilk günlerinde ortaya çıkan tablo, fiyatları düşürmüştü de ilerleyen günlerde fiyatlar tekrar yükselmiş, hatta karaborsa kuvvetlenmişti. Ökte, Hükûmetin Varlık Vergisi uygulaması ile gümrüklerin kapandığı, ithalatın zorlaştığı bir dönemde fabrikaların ve imâlâthanelerin durdurulduğunu, ticârethanelerin kapandığını ve bu yerlerin yetkin olmayan kimselerin eline geçtiğini söylemişti.⁷¹

Ökte, Varlık Vergisi'nin karaborsacıları ihya ettiğini, piyâsaya kaynağı ve fiyatı belirsiz malların girdiğini, kimi mükelleflerin de ellerindeki işi kaybetmeleri sebebiyle karaborsacılığa yöneldiklerini ve bu kimselerin ödedikleri verginin beş on mislini kısa zamanda tekrar kazandıklarını iddia etmişti.

Varlık Vergisinin tasfiyesinin, vergisini ödeyenlere karşı bir haksızlık olacağını düşünen Ökte, bu uygulamanın bir hata olduğunu ve terk edilmesinin bir zaruret olduğunu söylemiş;⁷² Varlık Vergisinin şoven milliyetçiliğin, ırkçılığın damgası ile hazırlanmış bir uygulama olduğunu ifade etmişti.⁷³

Faik Ökte'nin ikbâl ve istikbâl arayan bu eserine ve yaptığı eleştirilerine karşı, dönemin Adalar Gençlik Kulübü Başkanı Ahmet Arif Meriç tarafından 27 Haziran 1951 tarihinde “Varlık Vergisinin Satılmış Kahramanı Faik Ökte'ye Açık Mektup” başlıklı bir broşür hazırlanmıştı. Broşürde Varlık Vergisi uygulamalarının gerekliliği dile getirilmiş ve Ökte'nin eseri tenkit edilmişti. Meriç, Türkiye'de vergi ile ezildiği iddia edilenlerin hâlâ memleketin en zengin ve en lüks yaşayanları durumunda olduklarını, sıkıntıyı yine Anadolu insanının yaşadığını ifade etmiş, bu süreçte Ökte'nin milli yapıya ihânet ettiğini ve bunu da kendi maddî çıkarlarını gerçekleştirmek adına yaptığını vurgulamıştı.⁷⁴

Varlık Vergisinin gündeme getirildiği andan itibaren halkın bilgilendirilmesi ve verginin uygulanmasıyla ilgili olarak kullanılan en etkin kaynak basın-yayın organları olmuştu. Verginin hazırlık aşamasından uygulanışına ve kaldırılışına kadar geçen süre içerisinde basında Varlık

⁶⁸TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VII, Cilt: 8, 1. İctima, 29. İnikad (15 Mart), Ankara 1943, ss., 44-49, s. 44 vd.; Ulus Gazetesi, 16 Mart 1944, s.1; Akşam Gazetesi, 16 Mart 1944, s.1.

⁶⁹Rıfat N. Bali, “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları”. www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/varlik_vergisi_tartismalari, s.3 vd.

⁷⁰Ökte, a.g.e., s.45 vd.

⁷¹Ökte, a.g.e., s.209.

⁷²Ökte, a.g.e., s.203.

⁷³Ökte, a.g.e., s.211.

⁷⁴Dokuyan, a.g.m. s.45.; A. A. Meriç, Varlık Vergisinin Satılmış Kahramanı Faik Ökte'ye Açık Mektup, Raşit Bütün Matbaası, İstanbul 1951, s.1-8.

Vergisini destekler nitelikte pek çok yazı yayınlanmıştı. Bu hususta başı çeken isim aynı zamanda CHP milletvekili olan Necmeddin Sadak olmuştu. Sadak, Akşam Gazetesindeki yazıları ile adeta Partisinin sözcülüğünü de üstlenmişti.

Necmeddin Sadak, Varlık Vergisi'nin tek amacının vatan müdâfaası⁷⁵ olduğunu savunmuştu. Varlık Vergisi uygulamasının harp zamanının yarattığı buhrândan istifâde ederek servet elde eden ve böylece fiyatlardaki pahalılığa sebep olan kimseleri, millî müdâfaa fedâkârlığına ortak edeceğini yazarak Varlık Vergisini şu cümleler ile savunmuştu:⁷⁶“Bu bir defalık vergi, mâlî ve iktisâdî bir tedbirdir. Fakat aynı zamanda, halkçı ve devletçi Türkiye Cumhuriyet rejiminin, memlekette iktisâdî muvâzeneyi bozmak gayretinde her türlü haklara, hudutsuz hürriyetlere mâlik olduklarını sanan bir zümreye karşı ilk ihtârıdır” Varlık Vergisini Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yer tutacak en faydalı tedbir olarak değerlendiren Sadak, kanunun uygulanması hususunda ise; “Hükûmet, fiyat yükselişinde piyâsaya çıkarılan para çokluğunun büyük âmil olduğunu görerek bir kaç yüz milyonu geri çekmek zorunda kalınca, bu vergiyi, zaten sıkıntı çeken halka değil, sadece zengin, kazanan sınıfa yüklemeyi elverişli gördü. Herkes emin olabilir ki, bu sefer açık veya gizli tutulmuş, memlekette kalmış yahut dışarı kaçırılmış servetler, deftere geçmiş yahut sinsi hilelere uğramış kazançlar, hiç birisi devletin pençesinden kurtulamayacaktır.” demişti. Sadak, bu kanun kabul edilene kadar fiyat politikalarının köylünün sırtına bindiğini ve bundan sonra köylünün rahatlayacağını da iddia etmişti.⁷⁷

Varlık Vergisinin başlı başına içtimâî adalet kaygısından doğduğunu ifade eden Sadak; “Varlık Vergisi başlı başına içtimâî adalet kaygısından doğmuştu. Bunu tatbik edecek olan yüksek adalet duygusu iki taraflı olacaktır: Kimseye yazık dedirtmemek, tutulan ölçülerde millî vicdânı tatmin etmek. Hiç unutmamalıdır ki, bütün inkılâp kanunları gibi Varlık Vergisi kanunu da millî vicdânın sert bir tepkisidir. Kaynağı; bir sınıfın doymaz hırsı yüzünden, Vatan müdafaası uğruna malından sonra canını da seve seve vermeye hazırlanan darlık, yoksunluk içinde her sıkıntıya katlanan, sabrı tükenmiş, yüreği incinmiş bir milletin yüce vicdânıdır. Saracoğlu ona uydu, ondan kuvvet buldu.”⁷⁸

Harp zamanlarında servet toplamanın halka ve devlete zarar verdiğini savunan Sadak, Varlık vergisinden gelecek paranın bütün devlet emisyonunun üçte birini tutacağını anlatmış ve bu parayı elinde tutacak bir sınıfın memleketi dizginsiz bir piyâsaya sürükleyeceğini ifade etmiştir.⁷⁹

Varlık Vergisi marifetiyle vatan borcunu bu kez halkın değil, zenginlerin ödeyeceğini savunan Sadak; “Memleket içinde çetin bir geçim sıkıntısı, vatan dışında büyük tehlike var. Kan borcunu seve seve ödemeye hazırlanan milyonlar yanında, beş on bin zenginin de para borcunu hiç irkilmeden ödemesi şarttır. Zengin olmak ayıp değildir. Fakat bunlar, Devlet payını, kudretleri nispetinde vereceklerdir.” diyerek, herkesin vatandaş olmanın gereklerini yerine getirmelerinin şart olduğunu vurgulamıştı.

Varlık Vergisi'nin uygulanması hususunda kamuoyunda oluşan şüphelere de cevap vermiş ve varlık vergisinden vatandaşların iki bakımdan kuşkulandıklarını ifade etmişti. Bunlardan birincisi, devletin varlıklı kimseleri tam olarak bulmasının mümkün olup olmadığı yönünde idi. Buna göre vatandaş, harp zamanında kıyıda köşede kalmış türedilerin milyonlar kazandığını ve bu kazancı ortaya çıkaracak banka hesapları ya da resmî bir işleri olmadığını görüyordu. Sadak; vatandaşın endişesini izâle ederek, “ Hiç şüphe yok ki kazançlar ince, uzun araştırmalarla meydana çıkarılıyor. Memleketin nispeten dar iş çevresinde büyük kazançlar gizli kalmaz. Piyâsada herkes birbirini bilir, bilen bilmeyene hemen öğretir. Bir an için gözden kaçan, unutulana olsa da kanun uzunca bir zaman

⁷⁵Necmeddin Sadak, “Bugün Tek Kaygımız Vatan Müdafaasıdır”, **Akşam Gazetesi**. 17 Kasım 1942, s.1.

⁷⁶Necmeddin Sadak, “Hükümetin Aldığı Tedbirler...”, **Akşam Gazetesi**. 12 Kasım 1942, s.1-2.

⁷⁷Necmeddin Sadak, “Saracoğlu'nun Nutku Halkçı ve Devletçi Bir Hükümete Yakışan İçtimai Adalet Siyaseti Örneğidir”, **Akşam Gazetesi**. 14 Kasım 1942, s.1-2.

⁷⁸Necmeddin Sadak, “Varlık Vergisinin Tatbiki Niçin Uzun Araştırma ve İncelemelere Muhtaçtır?”, **Akşam Gazetesi**. 7 Aralık 1942, s.1.

⁷⁹Necmeddin Sadak, “Kazancı Kıskanmıyoruz, Kazananlara Kızılmıyoruz. Halktan ve Devletten Çalınmamak Şartile”, **Akşam Gazetesi**. 3 Aralık 1942, s.1-2.

tamir payı bırakmıştır, gene yakalar.” demişti. İkinci kuşku ise, işletmesi çok iş yapıyor gözüğe de aslında gözüktüğü kadar kazanmayan, eski ve namuslu tüccârların durumlarının ne olacağı yönünde idi ki, Sadak; devletin sermâye düşmanı olmadığını, devletin zenginliği ayıp sayan bir rejim ile yönetilmediğini söyleyerek devlete güvenilmesini tavsiye etmişti.⁸⁰

Varlık Vergisi uygulaması ile ilgili önemli yazılar kaleme almış bir başka köşe yazarı ise Ahmet Emin Yalman'dı. Yalman, henüz Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmadan önce 29 Mayıs 1942 tarihinde Vatan Gazetesi'nde “Harp Kazançlarından Alınacak Vergi” başlıklı bir yazı kaleme almış, savaş ortamında olağanüstü servetler elde etmiş kimselerden vergi alınmasının gerekli olduğunu savunmuştu. Yalman, böyle bir vergi kanununun nasıl çıkarılacağı ve kimlere tahakkuk ettirileceği üzerine kafa yormuştu.⁸¹ Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe girdikten sonra ise Yalman, başlangıçta temkinli bir üslupla uygulamayı desteklemiş, ilerleyen günlerde ise uygulamanın ateşli bir savunucusu olmuştu.⁸²

Ahmet Emin Yalman'a göre devlet; vatandaşına, Varlık Vergisi ile vatandaşlık görevini öğretmişti.⁸³ Varlık Vergisi, Hükûmetin zarurî olarak uyguladığı bir tedbirdi. Yalman, bu hususta, “...tedbirin esâsını alkışlamamak ve Hükûmeti cesâretinden dolayı tebrik etmemek mümkün değildir” diyerek Hükûmetin savaş döneminde haksız kazanç elde edenlerin önüne geçmek için böyle bir adım attığını savunmuş ve Varlık Vergisi'ni zarurî bir inkılâp adımı olarak nitelendirmişti.⁸⁴ Yalman, “Varlık vergisinin mâlî ve iktisâdî tarafları olmakla beraber bariz bir siyâsî ve içtimâî cephesi de vardır. Bu vergi, hadiselerin zaruretinden doğmuştur. Hükûmet buna doğru koşmamış, aksine olarak üç buçuk senedir bunu yapmağa mecbur kalmamak için frene basmış, sabır göstermiştir. Fakat mukadderâtımıza ve istiklâlimize sahip çıkmak için bütün Millet bu kadar fedâkârlık gösterdiği bir sırada şöyle bir manzara karşısında kalmıştır: İktisâdî bakımdan mukadderâta hâkim kalmamıza imkân bırakmayanlar vardı, Hükûmetin hazırladığı her kanunu felce uğratanlar vardı...” diyerek Varlık Vergisi hakkında genel bir değerlendirme yapmıştı.⁸⁵

Ahmet Emin Yalman, 1943 yılının Şubat ayında Ankara'ya giderek Başbakan ve Hükûmet üyeleri ile görüşmüş ve burada gerçekleştirdiği mülakatı, Vatan Gazetesi'ndeki köşesine taşımıştı. Ankara'ya gitmekteki maksadının, Varlık Vergisi uygulaması ile ilgili aklında oluşan şüphelere ve kamuoyunda ortaya çıkan tepkilere cevap aramak olduğunu söyleyen Ahmet Emin Yalman; Ankara'da ilk olarak Hükûmet'e vatandaşlar arasında din, kan ve ırk bakımından bir ayrıma gidilip gidilmediğini sormuştu. Yalman'a verilen cevap; Hükûmetin böyle bir niyetinin olmayacağı, bunun geriye gitmek anlamına geleceği mealinde idi. Bu uygulamada Hükûmet, vatandaşları arasında iyi niyetli ve art niyetli olanları görmüştü. Art niyetli kimseler, Hükûmet tarafından defalarca uyarılmış; ancak bir sonuç alınamamıştı. Hükûmetin tepkisini çekenler bu kimselerdi. Yoksa tüccâr ve teşebbüs sahibi saygıya değer bir vatandaş, kıymetli bir unsurdur. Ancak bu kıymet bir şarta bağlıdır. Bu kimseler; “Türk Milletine bağlılığını, lüzum hâsıl oldukça manevî ve fiilî misâllerle ispât etsin. Bunun ilk şartı namus olduğunu anlasın; hakikî ve devamlı menfaâtini vurgun zihniyetinden ayıracak ve yurdun devamlı menfaâtlerinin çerçevesi içinde arıyacak bir istidât ve secîyede olsun.” diyerek vatandaşın millî mükellefiyetler noktasında duyarlı olması gerektiğini vurgulayarak devletin de gereken şefkati göstermesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmeye çalışmıştı. Ayrıca o ana kadar işçi mükellefiyeti hususunda da hep köylünün toprağından uzaklaştırıldığını; ancak bu uygulama ile her vatandaşın yurt için vazife almak ve vatandaşlık imtihanı geçirmek fırsatı bulacağını söylemişti.

⁸⁰Necmeddin Sadak; “Zenginlik Suç Değil, Harp Kazancı Suçtur”, **Aksam Gazetesi**. 27 Kasım 1942, s.1.

⁸¹Ahmet Emin Yalman, “Harp Kazançlarından Alınacak Vergi”. **Vatan Gazetesi**. 29 Mayıs 1942, s.1.

⁸²Ahmet Emin Yalman'ın Varlık Vergisi hususundaki görüşleri, verginin kendisine de uygulanacak olması ile değişmişti. Başlangıçta harp kazançlarından vergi alınması gerektiğini söyleyen Yalman, zamanla Varlık Vergisi uygulamasına karşı bir çizgiye kaymıştı.

⁸³Ahmet Emin Yalman, “Varlık Vergisinden Sonra: Yeni Vatandaşlık Ruhuna Hazırlık”. **Vatan Gazetesi**. 9 Şubat 1943, s.1-3.

⁸⁴Ahmet Emin Yalman, “Varlık Vergisinin Yarattığı Hava”. **Vatan Gazetesi**. 3 Ocak 1943, s.1.

⁸⁵Ahmet Emin Yalman, “Varlık Vergisinden Sonra; Ya Hep Ya Hiç”. **Vatan Gazetesi**. 10 Şubat 1943, s.1-3.

Ahmet Emin Yalman'ın, Varlık Vergisine tabi tutulan bazı kimselerin herhangi bir varlığı olmadığı yönündeki hatırlatmasına cevap olarak, Hükûmetin bu gibi kimseler hakkındaki asıl maksadının ise işçi ihtiyacını karşılamak olduğu belirtilmekte idi. Devletin vatandaşı aslı, nesebi, dini ne olursa olsun memlekete karşı görevlerini yerine getirdiği takdirde öz Türk vatandaşı olarak saydığı görülmekte idi. Bu hususta devletin “vatandaş” kavramına yüklediği misyona da yer verilmiş ve “Bu yurda hizmet etmeye ve faydalı olmaya hazır olan ve sözünü fiiliyle ispât eden herkes bizdendir. Bir kimse “ben Türküm” deyip bunu fiiliyle ispat ettiği halde kendisine “Sen Türk değilsin, aslın şudur, budur” diyen adamı, Türk sayamaz. Çünkü böyle iddiaların neticesi kendi menfaati, kini, taassubu nâmına Türklük câmiâsını inhilâl ettirmeye uğraşmaktan ibârettir.” denilerek “Türk” kimliğinden ne anlaşılması gerektiği hakkında açıklama da yapılmıştı.

Ahmet Emin Yalman, Ankara'da kendisine anlatılanlar karşısında içinin rahat ettiğini ve böylece İstanbul'da yaratılan havanın telkin ve tesirlerinden kurtulduğunu söyleyerek⁸⁶ Varlık Vergisi uygulanmasında da Hükûmetin kısa zamanda müthiş bir iş başardığını ve uygulamayı başarılı bir şekilde gerçekleştirdiğini dile getirmişti.⁸⁷

Vatan Gazetesi'nde, Varlık Vergisi ile ilgili olumlu bir yaklaşım sergileyen bir başka isim ise Dr. Refik Şükrü Suvla olmuştu. Suvla, Varlık Vergisi'ni harp zamanında servet ve kazançları artmış olan vatandaşlardan toplandığı için âdil bir vergi olarak tanımlamıştı. Suvla'ya göre, o tarihlerde memleketin içinde bulunduğu durumun iki sebebi vardı. Bunlardan birincisi, tedâvüldeki para hacminin 1939 yılına göre 3,5 kat artmış olması, ikincisi ise 1939 senesine göre piyâsadaki emtiânın azalmış olması idi. Dolayısıyla fiyatları durdurmak veya düşürmek için bahsi geçen iki alanda tedbir alınmalı idi.⁸⁸

Hasan İzzet Benice de Son Telgraf Gazetesi'nde yazdığı yazılar ile Varlık Vergisi uygulamasını savunan bir başka isimdi. Varlık vergisi uygulamasını, harp zamanında haksız kazanç elde edenler için bir “Muhasebe Günü” olarak değerlendiren Hasan İzzet Benice, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun, gerek Meclis'te Varlık Vergisi Kanunu münasebetiyle yaptığı konuşması ile gerekse Meclis'ten aldığı Varlık Vergisi selâhiyetiyle, “Hükûmet Nerede” diye soranlara, “Hükûmet Burada” cevabını verdiğini söylemişti. Hükûmetin bu kanunla Türk vatandaşının devlet hazinesine yardımını temin ederken harp yıllarında vatan ve millet menfaatlerine zarar verecek şekilde kendi şahsî servet ve menfaatleri peşinde koşanların terbiye edilmesini emniyet altına aldığını ifade eden Benice; şahsî servet ve menfaat peşinde koştukları için eleştirdiği kimseler için; “Vurguncu, Muhtekîr, Vatansız, Türedî zengin Türk parasını 700.000.000'u bulmasına nasıl sebep oldu ise şimdi onu azaltmak, kısmak yükünü de bizzat omuzlarında taşıyacaktır.” diyerek yapılan her işin bir bedeli olduğunu anımsatmıştı.⁸⁹

Hasan İzzet Benice'ye göre, Varlık Vergisi ile muhtekîr, vurguncu ve türedî zenginlere ağır bir darbe vurulmuş, vatandaşın kendi şahsî sorumluluklarını benimsemesi sağlanmıştı. Ayrıca Varlık Vergisi sayesinde Türk parası tekrar değerini bulmuş, sabit ve dar gelirli vatandaş, devletin himâyesine kavuşmuş ve memlekette denge ve toplumsal adalet tesis edilmişti.⁹⁰

Varlık Vergisi ile ilgili olarak Ulus Gazetesi'nde yazı yazan isimlerden birisi, dönemin önemli kalemlerinden Falih Rıfki Atay idi. Falih Rıfki Atay, Varlık Vergisi'nin vurgunculukla servet elde etmiş kimselere karşı bir tedbir olarak ortaya çıktığını⁹¹ ve “...en yüksek amme menfaatlerinin cebretmiş olduğu bir tedbir”⁹²olarak ifade etmişti.

⁸⁶Ahmet Emin Yalman, “Türk, Türklüğe Faydalı Olandır”. **Vatan Gazetesi**. 8 Şubat 1943, s.1-3.

⁸⁷Ahmet Emin Yalman, “Varlık Vergisinden Sonra; Hükümet Makinemizin Geçirdiği İmtihan”. **Vatan Gazetesi**. 11 Şubat 1943, s.1-3.

⁸⁸Refik Şükrü Suvla, “Varlık Vergisi Paranın Kıymetini Yükseltecektir”. **Vatan Gazetesi**. 13 Kasım 1942.

⁸⁹Hasan İzzet Benice, “Muhasebe Günü Gelmiş Çatmıştır”. **Son Telgraf Gazetesi**. 13 Kasım 1942, s.1-3.

⁹⁰Hasan İzzet Benice, **Son Telgraf Gazetesi**. 14 Kasım 1942, s.1.

⁹¹Falih Rıfki Atay, “Hükümet Yeni Tedbirler Almıştır”. **Ulus Gazetesi**. 12 Kasım 1942, s.1.

⁹²Falih Rıfki Atay, “Hiçbir Kaçamak Yolu Aramıyacağız”. **Ulus Gazetesi**. 4 Ocak 1943, s.1.

Falih Rıfki Atay, vergi vermenin bir vazife olduğunu, herkesin harp zamanında fedâkârlık yapmasının gerekli olduğunu savunmuş, devletin harp esnasında takip ettiği politikaların, ekonomik anlamda bir takım yükler doğurduğu yönünde eleştiride bulunanlara ise şunları söylemişti: “Biz yalnız Türkler gibi düşünürüz ve Türklerin vatanında oturan, hakları korunan, rahat eden, çalışan ve geçinen herkes Türkler gibi düşünmeseler bile, onlar gibi fedâkârlık etmek zorundadırlar. En büyük kanun olan devlet emniyetinin gerektirdiği vazifeleri yapmaktan, hiç bir mülâhaza ile hiç kimse kaçamaz.”⁹³

Falih Rıfki Atay, Varlık Vergisi ile tüccâr, sanayici ve gelir sahiplerine ilk defa bir maddî fedâkârlık nöbeti yüklendiğini söylemiştir. Varlık Vergisi uygulamaya konana kadar fedâkârlığın halk tarafından karşılandığını belirten Atay; Kuvay-ı Millîye'nin köylü halk tarafından, canla ve malla ödendiğini, yine II. Dünya Harbi'nin başından beri köylü kesimin malıyla ve iş gücü ile gereken fedâkârlığı yaptığını hatırlatmıştı. Atay, Varlık Vergisi ödeyen varlıklı kesimin; “halk milyonlarına, bizde sizdeniz, biz de sizlere lâyük vatandaşlarız, diyebilmek için en güzel icrâatı kullanmış” olacaklarını söylemişti.⁹⁴

Harbin kimse için özel bir kazanç kapısı olmasına ve Hükûmetin bu yöndeki tedbirlerinin sadece ihtiyacı olanlara yardım etmekle sınırlı kalmasına müsâade etmeyeceklerini söyleyen Atay; imtiyâzlı bir sınıfın refâh içinde yaşamını sürmesini de hoş karşılamayacaklarını belirtmiş ve “İkinci Dünya harbi, Türk Milletinin milyonlarında bir ıstırap cehennemi, binlerinde bir kazanç cenneti hatırası bırakmayacaktır. Böyle olursa, Cumhuriyetin ne halkçı ne de devletçi nizâmı mesuliyetlerini duymamış, vazifelerini yerine getirmemiş olur.”⁹⁵ demek suretiyle dönemin devlet anlayışının sosyal ve hukuk devleti yönüne işaret etmişti.

Ulus Gazetesi'nde Falih Rıfki Atay'dan başka Sabahaddin Sönmez, Hüseyin Sami Coşar, Turgut Aytuğ ve Kemal Turan'ın da Varlık Vergisi'ni savunan yazıları söz konusu idi. Sabahaddin Sönmez, Varlık Vergisi mükelleflerini; “... bir kaç yüz bini bir çırpıda kazananlar, karborsayı yaratanlar, milli paraya kundak koyanlar, halkın benzini sarartanlar...” sözleri ile tasvir etmiş ve milletin Varlık Vergisini camî gönülden alkışladığını söylemişti.⁹⁶

Hüseyin Sami Coşar, Varlık Vergisini, “...büyük servetlerin, hudutsuz refah ve saadetin, dünyayı saran korkunç yangının ortasında, değerine paha biçilemeyecek olan emniyet ve huzurun sigorta primi” olarak tanımlamıştı. Varlık Vergisinin katlanılması gereken bir fedâkârlık olduğu görüşünde bulunan Coşar; Varlık Vergisi ile Türk parasının korunacağını ve bu verginin Türkiye'nin ilerde takip edeceği mâlî politikayı da temsil ettiğini söylemişti.⁹⁷

Turgut Aytuğ ise Varlık Vergisi ile devletin harp finansmanının rahatlayacağını savunmuştu. Aytuğ, Varlık Vergisinin hedefinin, savaş ve olağanüstü durumlardan yeni bir sınıfın doğmasını önlemek ve içtimâî düzenin korunması olarak değerlendirmiş ve verginin fedâkârlık prensibine dayandığını söylemişti.⁹⁸

Kemal Turan, Varlık Vergisi'nin Türk parasının kıymetini artırma hedefiyle gündeme geldiğini söylemiş, piyâsada dolaşan likititenin azaltılması yolu ile Türk parasının değer kazanacağını, bu durumunda ödeme güçlüğü ortadan kaldıracağını savunmuştu. Turan bu amaçla benzer uygulamaların Avrupa'da da yapıldığını söylemiş; ayrıca Başbakan Saraçoğlu'nun 11 Kasım 1942'de yapmış olduğu konuşmayı referans göstererek, Varlık Vergisi uygulaması ile halkın vurgunculara yönelik nefretinin ortadan kalkacağını ve verginin ödenmesi için satışa çıkarılacak malların fiyatlarda bir durgunluk yaratacağını da iddia etmişti.⁹⁹

⁹³Falih Rıfki Atay, “Fedâkârlık da Bir Vazife Olur”. **Ulus Gazetesi**. 16 Kasım 1942, s.1.

⁹⁴Falih Rıfki Atay, “Devlet Bizden Vazife İsteddiği Zaman”. **Ulus Gazetesi**. 27 Aralık 1942, s.1.

⁹⁵Falih Rıfki Atay, “Yeni Tedbirler ve Bazı Yanlış Fikirler”. **Ulus Gazetesi**. 14 Kasım 1942, s.1.

⁹⁶Sabahaddin Sönmez, “Varlık Vergisi”. **Ulus Gazetesi**. 15 Kasım 1942.

⁹⁷Hüseyin Sami Coşar, “Vergi Vereceğiz, Başka Yol Yoktur!”. **Ulus Gazetesi**. 21 Kasım 1942.

⁹⁸Turgut Aytuğ, “Harbin Finansmanı ve Varlık Vergisi”. **Ulus Gazetesi**. 22 Kasım 1942.

⁹⁹Kemal Turan, “Türk Parası”. **Ulus Gazetesi**. 24 Kasım 1942.

Bu isimlerin yazdığı yazılar dışında 18 Ocak 1943 tarihli Ulus Gazetesi'nde “Fedâkârlık Değil Borç!” başlığı ile isimsiz bir yazı yayınlanmıştı. Söz konusu yazıda, “Bunlar acaba, çorbalık pirincini bir vakitler 180 kuruştan arıyan ve kazandığıyla günü gününe geçinmek zorunda olan vatandaşların, yüz bin, iki yüz bin, hatta milyonlar sahibi kimselerin vergileri karşısında gözyaşı dökmelerini, onlarla beraber ağlama duvarına gitmelerini mi istiyorlardı?” şeklinde kaleme alınan satırlar, aynı zamanda varlık vergisi mükelleflerine karşı gösterilen millî bir tepkinin de güzel bir örneğini oluşturmuştu.

Yazıda, Varlık Vergisinin herhangi bir servet sahibinin aleyhine olmaktan ziyade, millî serveti bir düzen içerisinde sokmak, halkın cebindeki paraya kıymet kazandırmak ve savaşın normal olmayan kazançlarını dengelemek gibi bir vasfının olduğu vurgulanmıştı. Bununla birlikte Varlık Vergisi uygulamasının benzerlerinin Avrupa'da da uygulandığı hatırlatılmış, bazı memleketlerde köpek, kürk, piyano sahiplerinden bir takım vergiler alındığı, Fransa'da şatafatlı hayat sürenlerden gösteriş vergisi alındığı anlatılmıştı.

Varlık Vergisinin bir fedâkârlıktan daha çok, memleketin huzuru ve güvenliği için ödenecek bir borç olduğu da şu cümleler ile izah edilmişti; “Eğer bugünkü durumda bazı kimseler varlıkları üzerinde fedâkârlık yapmağa dâvet ediliyorsa, onlar, bu dâvetin kendileri için fedâkârlığa kadar bile gitmeyen tam bir borç olduğunu anlamalıdır. Çünkü fedâkârlık, borcun da çok daha ilerisinde bir merhale dir ve bu Millet, o an geldiği zaman kütle halinde fedâkâr olmasını dâima bilmiştir.”¹⁰⁰

Tan Gazetesi Varlık Vergisi ile ilgili olarak birçok yazı kaleme alınmış ve Zekeriya Sertel, Fevzi Karaosmanoğlu ile Burhan Belge'nin kaleminden çıkan yazılarda; Varlık Vergisi uygulamasının yanında yer alınmıştı.

Zekeriya Sertel, Türkiye'de harp şartlarının bazı vatandaşlara fevkalâde kazanç sağladığını ve bu kimselerin harbin ızdıraplarına maruz kalmadıkları gibi en yüksek refah seviyesine ulaştıklarını anlatan yazılar kaleme almıştı. Sertel'e göre devlet; Varlık vergisi ile her vatan evlâdından eşit derecede fedâkârlık beklemekte idi. Varlık vergisi aynı zamanda önemli bir zaruret in ve içtimâî adalet duygusunun da ifadesi idi.¹⁰¹

Sertel; bazı vatandaşların harp döneminde fevkalâde kazanç sağladığını, bazılarının evinden ve işinden ayrılarak sınırlarda vatanın hürriyet ve istikaline bekçilik yaptığını, bazılarının da cephe gerisinde kazancından ve yaşantısından vatan için fedâkârlık ettiğini hatırlatmıştı. Yapılan bu fedâkârlıklara karşılık bir kısım vatandaşın üzerine düşen görevlerden kaçınmasının, ötekilerin mahrumiyetini istismâr etmek anlamına geleceğinin de altını çizmişti.

Zekeriya Sertel, “... Devlet istediği zaman nasıl hudûda gidip canımızı vermek vazifemizse, devlet ihtiyaç duyduğu zaman malımızın ve varlığımızın da bir kısmını vermek vatan borcumuzdur...” diyerek Varlık Vergisi'nin bir vatan borcu olduğunu savunmuştu.¹⁰²

Varlık Vergisi kapsamında Türk Vatandaşının üzerine düşen ilk vazifenin, Millet in kendisinden istemiş olduğu borcu ödemek olduğunu söyleyen Zekeriya Sertel, hile yaparak kurtulma niyetinde olanların da Hükûmet in yumruğu ile karşılaşacaklarını ifade etmişti.¹⁰³

Bir cemiyette asıl olanın ferdî refah değil; millî refah olduğunu savunan Zekeriya Sertel; bütün millet in sıkıntı içinde olduğu bir dönemde, mahut bir zümrenin refahının bir hastalık alâmeti ve gayri tabii bir hâl olduğunu belirterek Varlık Vergisi'nin de “... bu hastalığı tedâvi eden bir devâ, gayri tabii tasfiye eden bir çâre...” olduğunu söylemişti.¹⁰⁴

Fevzi Karaosmanoğlu, Varlık Vergisi sayesinde doğan yeni ekonomik nizâm ile Türk köylüsünün emeği, kazancı ve işinin korunacağını belirtmiş, ayrıca Türk münevverinin varlık

¹⁰⁰Fedâkârlık Değil Borç!”, **Ulus Gazetesi**, 18 Ocak 1943.

¹⁰¹Zekeriya Sertel, “ Varlık Vergisi ”. **Tan Gazetesi**. 17 Aralık 1942.

¹⁰²Zekeriya Sertel, “ Bu Kumları Bu Seller Getirdi ”, . **Tan Gazetesi**. 25 Aralık 1945

¹⁰³Zekeriya Sertel, “Varlık Vergisi Hakkında Bir Hasbihal”, . **Tan Gazetesi**. 24 Aralık 1945

¹⁰⁴Zekeriya Sertel, “ Varlık Vergisinin İlk Neticeleri”. **Tan Gazetesi**. 19 Aralık 1942.

vergisinin arkasında beliren büyük tezât tablosunu görerek, kin ve nefrete kapılmadan yarının büyük Türk iktisâtının yüce nizâmını kurması gerektiğini söylemişti.¹⁰⁵

Burhan Belge ise Hükümetin Varlık Vergisi'ni uygulamaya sokarak; sabit gelirli vatandaşları himâyesine aldığı, piyâsa ve piyâsadan geçinenleri kendi spekülasyonları ile baş başa bıraktığını yazmıştı. Belge, Varlık Vergisi'nin de sunî bir şekilde şişirilen piyâsaya makul bir seviyeye çekeceğini iddia etmişti.

Burhan Belge, Hükümetin aldığı tedbirleri değerlendirirken vatandaşlara; “Kısaca, iyi vatandaşlar olmalıyız! Tıpkı Millî Şefin istediği vatandaşlar olmalıyız! O zaman 1943 senesinin sonunu birbirimize karşı suçlu zümreler gibi değil, birlik âhenk ve intizâm içinde yekpâre ve medenî bir millet gibi idrâk etmiş oluruz.” cümleleriyle seslenerek Varlık vergisinin desteklenmesini ve herkesin “taşın altına elini koyması” gerektiğini tavsiye etmişti.¹⁰⁶

Vakit Gazetesi de Varlık Vergisini destekleyen yayınlar yapan gazetelerin arasında idi. Gazetede, aynı zamanda Artvin milletvekili olan Asım Us'un, Varlık Vergisini açıklayan ve savunan yazıları yer almıştı. Asım Us, bu husustaki ilk yazısını Varlık Vergisi kanunlaştıktan hemen sonra 12 Kasım 1942 tarihinde yazmış ve Varlık vergisinin içeriğinden bahsederek, vergi ile ilgili uygulamalarda icrâcı memurların yakından denetleneceğini söylemişti.¹⁰⁷ Asım Us, askerlik görevini ifâ eden vatandaşların yeri geldiğinde canlarını fedâ edebildiklerini, ancak bir kısım vatandaşın halkın ıztıraplarından faydalanarak servet topladıklarını yazmıştı. Us'a göre Varlık Vergisi; bu kimselerin neden olduğu “millî vicdânı üzen ve millî birliği tehlikeye düşüren” hareketlerinin ve temayüllerinin önüne geçmek olduğunu savunmuştu.¹⁰⁸

Varlık Vergisinin tasfiyesi ile ilgili kanun kabul edildikten sonra da bu durumu değerlendiren yazılar kaleme alınmıştı. Ulus Gazetesi'nden Esat Tekeli, 16 Mart 1944 tarihinde, “Varlık Vergisinin Tasfiyesi” başlıklı yazısında bu duruma değinmişti. Tekeli'nin yaptığı genel değerlendirmeye göre, Varlık Vergisi Kanunu ile 114.368 mükellefe 424.9 milyon liralık bir vergi yüklenmişti. Süreç içerisinde, bu tutarın 18.7 milyon lirası mükerrer vergi olması, 9.4 milyon lirası da vergide maddî yanlışlık yapılması, 12.2 milyon lirası ise 15 Eylül 1943 tarihinde çıkartılan kanun doğrultusunda ödeme gücü olmayan mükelleflerinin borcunun silinmesi nedeniyle tahsil edilememişti. Tahsil edilen tutar ise 316 milyon lira idi. Tekeli, bu tutarın toplanması planlanan vergi yekûnunun% 74.39'una denk düştüğünü, 15 ay gibi kısa bir zamanda bu miktarın tahsil edilmesinin idârî yönden bir başarı olduğunu yazmıştı. Tekeli, Varlık Vergisi borçlarının silinmesinin, borcunu ödeyen mükellefler için haksızlık olamayacağı görüşünü bir kez daha vurgulamış ve olağanüstü şartların yaşandığı bu dönemde bir takım yanlışlıkların yapıldığını ve bu durumun üzüntüye sebep olduğunu da kabul etmişti. Bununla birlikte, Varlık Vergisinin Millî Müdâfaanın olağanüstü masraflarını karşılamak için hazırlanmış bir uygulama olduğunu hatırlatarak verginin tarhından tahsiline, istisnâî yollarla toplandığının altını çizmişti.

Esat Tekeli, “... bu terkin işinde, vergilerini tamamiyle vermiş olan yurttaşların temiz duygularını gölgelendirecek bir nokta bulunamaz. Onlar, memlekete olan borçlarını ödemiş olmanın derin bir hazzını ve onunla birlikte bütün milletin şükranını pürüzsüz olarak taşıyabilirler.” diyerek vergi borçlarının silinmesinin bir bağışlama olmadığını, devletin tahsil edemediği vergi döküntülerinin üstüne bir çizgi çektiğini hatırlatarak, borçlarını ödeyen mükelleflere de huzur içinde bulunmaları yönünde telkinde bulunmuştu.¹⁰⁹

5.SONUÇ

Varlık Vergisi Kanunu ve uygulaması, etkileri günümüzde dahi hissedilen ve tartışma konusu olan bir meseledir. Kanun, harp döneminde yüksek kazanç elde eden servet sahiplerine yönelik bir

¹⁰⁵Fevzi Karaosmanoğlu, “Perdenin Arkası”. **Tan Gazetesi**. 26 Aralık 1942.

¹⁰⁶Burhan Belge, “Tedbirin Sadesi En İyi Tedbirdir”. **Tan Gazetesi**. 18 Aralık 1942.

¹⁰⁷Asım Us, “Varlık Vergisi Kanununun Ehemmiyeti”. **Vakit Gazetesi**. 12 Kasım 1942.

¹⁰⁸Asım Us, “Hükümetin Aldığı Tedbirler”. **Vakit Gazetesi**. 16 Kasım 1942.

¹⁰⁹Esat Tekeli, “Varlık Vergisinin Tasfiyesi”. **Ulus Gazetesi**. 16 Mart 1944.

uygulama olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye’de servet sahiplerinin büyük kısmının gayrimüslim veya dönme olarak tabir edilen vatandaşlar olmaları Varlık Vergisi’nin Türk olmayanlara yönelik bir uygulama olduğu yönünde haksız bir takım eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu bu eleştiriler yakın dönemde sinema filmlerine dahi konu olmuştur.

Varlık Vergisi Kanunu’nu ve bu kanun çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamaları dönemin şartları içinde değerlendirmek, tarih ilmi açısından çok daha doğru olacaktır. Zira bu dönemde Türkiye, dünya geneline yayılmış bir harbin kendi topraklarına sıçramasından endişe etmektedir. Millî Mücadele döneminde Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasını zaruret haline getiren yokluk ve yoksulluğun bir benzerinin yaşanması korkusu, dönemin hükümetlerini ekonomik açıdan halkın tepkisini çekecek çeşitli uygulamaları gerçekleştirmeye mecbur bırakmıştır. İşte Varlık Vergisi bu uygulamalardan biridir.

Varlık Vergisi’nin uygulamaya sokulduğu dönemde, savaş ekonomisinin şartları tüm ağırlığı ile hissedilirken karaborsa ve ihtikâr para sahibi çevreler tarafından bir alışkanlık haline getirilmişti. Halkın günlük tüketime dair çok basit ihtiyaçları bile karaborsaya düşmüş ve artan fiyatlar harp zenginleri olarak adlandırılan yeni bir sınıf yaratmıştı. Varlık Vergisi Kanunu gündeme gelmeden önce Türk basınında bu meselenin etraflıca incelendiği ve sorumluların cezalandırılmasının istendiği görülmektedir.

Harp zenginlerinin ekonomide yarattığı tahribatın en önemli göstergesi enflasyon verileri olmuştur. Piyasada olması gerekenden fazla miktarda paranın dolaşıma girmiş olması da enflasyonun yükselmesi ve fiyatlarda pahalılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Halk bir taraftan kara borsa ve karaborsayı oluşturan vurguncularla diğer taraftan ise yüksek enflasyonun neden olduğu hayat pahalılığıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Söz konusu bu şartlar dönemin basını tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Kamuoyunda ihtikârcılık ve karaborsa ile mücadele edilmesine yönelik bir beklentinin oluşması ile birlikte, hâlihazırda memleketin içinde bulunduğu ekonomik şartlardan rahatsız olan hükümet yetkilileri harekete geçme mecburiyeti hissetmişlerdir.

12 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanunu yayınlanmış, süreç içerisinde vergi mükellefleri ve bunların ödeyecekleri verginin miktarı belirlenmiştir. Vergi, mükellefler üzerinde büyük bir rahatsızlık uyandırmıştır. Mükelleflerin karşı karşıya oldukları borç miktarı gerçekten oldukça yüksektir. Ancak savaş dönemlerinde dünya genelinde benzer uygulamaların hayta geçirildiği ve hatta zenginlerin servetlerini zoraki olarak devletleri ile paylaştıkları bilinmektedir. Buna rağmen Varlık Vergisini günümüzde dahi tartışılır kılan, Verginin miktarı ve tahsili meselesidir.

Varlık Vergisi yürürlüğe girdiğinde vergi mükelleflerinin önemli bir kısmının meseleyi ciddiye almayarak vergi borçlarını ödemekten kaçındıkları bilinmektedir. İşte bu noktada caydırıcı cezaların uygulanmasına girişilmiştir. Vergi uygulaması mükellefler üzerinde ancak bu şekilde bir etki uyandırabilmiştir. Varlık Vergisi Kanunu’nun işaret ettiği ve mükellefleri korkutan ceza ise, vergi yükünü nakdi yollarla ödeyemeyen mükelleflerin borçlarını bedeni hizmet ile ödemeleri yönündedir.

Vergi tahsilatının başlaması, mükellefler arasında vergi borcunu ödeyemeyecek durumda olanlar için sıkıntılı günleri beraberinde getirmiştir. Dönemin şartlarına göre gerçekten çok yüksek meblağlar ile karşı karşıya olan fakat kısa süre içinde kendilerinden beklenen ödemeyi yapamayan kimseler, kanun hükümleri uyarınca çalışma kamplarına sevk edilmeye başlamışlardır.

Varlık Vergisi, İstanbul ve İzmir dışında genel olarak Türk mükellefler tarafından ödenmiştir. Ancak bu iki şehirde vergi mükelleflerinin yoğun olarak gayrimüslim vatandaşlardan oluştuğu bilinmektedir. Bununla birlikte vergi borçlarını ödemedikleri için Aşkale’ye gönderilen 1400 kişilik kafilenin içinde çoğunluğu İstanbul’dan gelen mükelleflerin oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu manzara, sermayenin yüzyıllar boyunca tek bir yerde ve tek bir elde birikmiş olduğunu ve bu sermayenin memleketin savaş şartları altında olduğu bir dönemde kendi gücünü artırmanın peşinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Varlık Vergisi Kanunu 15 Mart 1944 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Bu süre zarfında basında yer alan yazılar incelendiğinde uygulamaya karşı yaklaşımların genelde yapıcı olduğu görülmektedir. Ancak, kanunun uygulandığı dönemde basında var olan birlik havası, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte bozulmuş ve Varlık Vergisi Kanunu, CHP'ye muhalif kadrolar için önemli bir eleştiri malzemesi haline gelmiştir. Bununla birlikte, Varlık Vergisi uygulaması ile enflasyona neden olan fazla paranın piyasadan çekildiği ve karaborsa, ihtikâr gibi kavramlara karşı etkili bir mücadele verildiği kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

6. KAYNAKÇA

6.1. RESMÎ YAYINLAR

- T. C. Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü, **Ayın Tarihi**, Sayı 108. (İkinci Teşrin), Ankara 1942.
- T. C. Resmî Gazete**, 12 Kasım 1942, Sayı: 5255, No: 4305.
- T. C. Resmî Gazete**, “Varlık Vergisi Kanunu'nun Çalışma Mecburiyetine Dair Hükümleri İhtiva Eden 12 ve 13. Maddelerinin Tatbik Sureti Hakkında Talimatname”, 12 Ocak 1943.
- T. C. Resmî Gazete**, Kanun Numarası: 4305, 21 Eylül 1943.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, Cilt: 28, İçtima: 4, 1. İnikad (1 Kasım), Ankara 1942, ss., 1-6.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, Cilt: 28, İçtima: 4, 3. İnikad (11 Kasım), Ankara 1942. ss.,14-36.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, Cilt: 5, Fevkalade İçtima, 56. İnikad (17 Eylül), Ankara 1943, ss., 46-47, 58-61.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, Cilt: 8, 1. İçtima, 29. İnikad (15 Mart), Ankara 1943, ss., 44-49.
- Varlık Vergisi hakkında kanun lâyihası ve Muvakkat Encümen mazbatasını için bkz. aynı cilt 57 sayılı Basma Yazı. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, Cilt: 8, 1. İçtima, 29. İnikad (15 Mart), Ankara 1943.

6.2. MAKALE ve ESERLER

- “Fedâkârlık Değil Borç!”, **Ulus Gazetesi**, 18 Ocak 1943.
- “Kazançları Artan Müesseselerden Bir Vergi Alınacak”, **Tan Gazetesi**, 14 Ocak 1942.
- “Servet Üzerinden Vergi Almak Akılımızdan Geçmemektedir”, **Ulus Gazetesi**, 1 Şubat 1942.
- Akar, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları** (3.baskı), İstanbul 2000.
- Aktar, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Atay, Falih Rıfki, “Devlet Bizden Vazife İsteddiği Zaman”, **Ulus Gazetesi**, 27 Aralık 1942.
- Atay, Falih Rıfki, “Fedâkârlık da Bir Vazife Olur”, **Ulus Gazetesi**, 16 Kasım 1942.
- Atay, Falih Rıfki, “Hiçbir Kaçamak Yolu Aramıyacağız”, **Ulus Gazetesi**, 4 Ocak 1943.
- Atay, Falih Rıfki, “Hükümet Yeni Tedbirler Almıştır”, **Ulus Gazetesi**, 12 Kasım 1942.
- Atay, Falih Rıfki, “Yeni Tedbirler ve Bazı Yanlış Fikirler”, **Ulus Gazetesi**, 14 Kasım 1942.
- Aytuğ, Turgut, “Harbin Finansmanı ve Varlık Vergisi”, **Ulus Gazetesi**, 22 Kasım 1942.
- Bali, Rıfat N, “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları”, www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/varlik_vergisi_tartismalari.
- Bali, Rıfat, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni(1923-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Barutçu, F.A, **Siyasi Hatıralar-Milli Mücadeleden Demokrasiye**, Cilt: 2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001
- Belge, Burhan, “Tedbirin Sadesi En iyi Tedbirdir”, **Tan Gazetesi**, 18 Aralık 1942.
- Benice, Hasan İzzet, “Muhasebe Günü Gelmiş Çatmıştır”, **Son Telgraf Gazetesi**, 13 Kasım 1942.
- Benice, Hasan İzzet. **Son Telgraf Gazetesi**, 14 Kasım 1942.

- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002**, İmge Yayınevi: Ankara 2005.
- Coşar, Hüseyin Sami, “Vergi Vereceğiz, Başka Yol Yoktur!”, **Ulus Gazetesi**, 21 Kasım 1942.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi: Ankara 2003.
- Dokuyan, Sabit, “Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Aralık 2014)**, 15/2, ss. 23-55, Eskişehir 2014.
- İnönü, İ, *İnönü'nün Söylev ve Demeçleri(1919-1946)*, Cilt: 1. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1946.
- Karaosmanoğlu, Fevzi, “Perdenin Arkası”, **Tan Gazetesi**, 26 Aralık 1942.
- Kayra, Cahit, **Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (Çev: Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Meriç, A. A, **Varlık Vergisinin Satılmış Kahramanı Faik Ökte'ye Açık Mektup**, Raşit Bütün Matbaası, İstanbul 1951.
- Ökte, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951.
- Sadak, Necmeddin, “Varlık Vergisinin Tatbiki Niçin Uzun Araştırma ve İncelemelere Muhtaçtır?”, **Akşam Gazetesi**, 7 Aralık 1942.
- Sadak, Necmeddin, “Hükümetin Aldığı Tedbirler...” **Akşam Gazetesi**.12 Kasım 1942
- Sadak, Necmeddin, “Saracoğlu'nun Nutku Halkçı ve Devletçi Bir Hükümete Yakışan İçtimai Adalet Siyaseti Örneğidir.”, **Akşam Gazetesi**, 14 Kasım 1942.
- Sadak, Necmeddin, “Bugün Tek Kaygımız Vatan Müdafaasıdır”, **Akşam Gazetesi**, 17 Kasım 1942.
- Sadak, Necmeddin, “Zenginlik Suç Değil, Harp Kazancı Suçtur”, **Akşam Gazetesi**, 27 Kasım 1942.
- Sadak, Necmeddin, “Kazancı Kısmıyoruz, Kazananlara Kızılmıyoruz. Halktan ve Devletten Çalınmamak Şartile”, **Akşam Gazetesi**, 3 Aralık 1942.
- Sadak, Necmeddin, “Varlık Vergisinin Tatbiki Niçin Uzun Araştırma ve İncelemelere Muhtaçtır?”, **Akşam Gazetesi**, 7 Aralık 1942.
- Sertel, Zekeriya, “ Varlık Vergisi ”, **Tan Gazetesi**, 17 Aralık 1942.
- Sertel, Zekeriya, “Bu Kumları Bu Seller Getirdi ”, **Tan Gazetesi**, 25 Aralık 1945
- Sertel, Zekeriya, “Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?”, **Tan Gazetesi**, 15 Mayıs 1942.
- Sertel, Zekeriya, “Varlık Vergisi Hakkında Bir Hasbihal”, **Tan Gazetesi**, 24 Aralık 1945
- Sertel, Zekeriya, “Varlık Vergisinin İlk Neticeleri”, **Tan Gazetesi**, 19 Aralık 1942.
- Sönmez, Sabahaddin, “Varlık Vergisi”, **Ulus Gazetesi**, 15 Kasım 1942.
- Suvla, Refik Şükrü, “Varlık Vergisi Paranın Kıymetini Yükseltecektir”, **Vatan Gazetesi**, 13 Kasım 1942.
- Tekeli, Esat, “Varlık Vergisinin Tasfiyesi”, **Ulus Gazetesi**, 16 Mart 1945.
- Tekeli, Esat, “Varlıksız Mükelleflerin Vergi Borçları Siliniyor”, **Ulus Gazetesi**, 18 Eylül 1943.
- Turan, Kemal, “Türk Parası”, **Ulus Gazetesi**, 24 Kasım 1942.
- Us, Asım, “Hükümetin Aldığı Tedbirler”, **Vakit Gazetesi**, 16 Kasım 1942.
- Us, Asım, “Varlık Vergisi Kanununun Ehemmiyeti”, **Vakit Gazetesi**, 12 Kasım 1942.
- Yalman, Ahmet Emin, “Harp Kazançlarından Alınacak Vergi”, **Vatan Gazetesi**, 29 Mayıs 1942.
- Yalman, Ahmet Emin, “Türk, Türklüğe Faydalı Olandır”, **Vatan Gazetesi**, 8 Şubat 1943.
- Yalman, Ahmet Emin, “Varlık Vergisinden Sonra: Yeni Vatandaşlık Ruhuna Hazırlık”, **Vatan Gazetesi**, 9 Şubat 1943.

Yalman, Ahmet Emin, “Varlık Vergisinden Sonra; Hükümet Makinemizin Geçirdiği İmtihan”, **Vatan Gazetesi**, 11 Şubat 1943.

Yalman, Ahmet Emin, “Varlık Vergisinden Sonra; Ya Hep Ya Hiç”, **Vatan Gazetesi**, 10 Şubat 1943.

Yalman, Ahmet Emin, “Varlık Vergisinin Yarattığı Hava”, **Vatan Gazetesi**, 3 Ocak 1943.

6.3. SÜRELİ YAYINLAR

Vatan Gazetesi.(1942-1943).

Cumhuriyet Gazetesi. (1942-1943).

Son Telgraf Gazetesi. (1942-1943).

Tan Gazetesi. (1942-1945).

Tanin Gazetesi. (1942-1943).

Ulus Gazetesi. (1942-1945).

Vakit Gazetesi. (1942-1943).

Vatan Gazetesi. (1942-1943).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 313-326, OCAK – 2018
Makale Gönderme Tarihi:15.11.2017 **Kabul Tarihi:**28.12.2017

BEŞİNCİ HAÇLI SEFERİ (1217-1221) ESNASINDA MISIR SULTANI EL-KÂMİL'E KARŞI DARBE GİRİŞİMİ

Coup Attempt Against the Sultan el-Kâmil of Egypt During Fifth Crusade (1217-1221)

Sebahattin ÇELİK¹

ÖZ

1097 yılında başlayan ilk Haçlı Seferi sonucunda Frenkler, İslam dünyasına bir hançer gibi saplanarak Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta birer devlet kurdular. 1216 yılında Papa III. İnnocentius, Kudüs'ü geri almak ve kutsal topraklardan Müslümanları atmak amacıyla Beşinci Haçlı Seferi'ni başlattı. Haçlılar Mısır'ın anahtarı konumundaki Dimyat şehrini uzun süre kuşatmalarına rağmen bir türlü ele geçiremediler. Tüm ümitlerini yitirdikleri esnada beklenmedik bir gelişme oldu ve Mısır Eyyubî Sultanı el-Kâmil'e karşı ibn-i Meştûb liderliğinde bazı generaller darbe girişiminde bulundular. Kendi güvenliğinden emin olamayan sultan, stratejik olarak avantajlı konuma sahip bulunan el-Âdiliyye'deki karargâhını terk etmek zorunda kaldı. Haçlılar hiç emek sarfetmeden el-Âdiliyye'yi ele geçirerek Dimyat kuşatmasını sıkılaştırdılar. Dışardan yardım alamayan Dimyatlılar açlık ve hastalıktan dolayı şehri savunamadılar ve Dimyat Haçlıların eline geçmiş oldu.

Anahtar kelimeler; III. İnnocentius, Haçlılar, Dimyat, el-Kâmil, ibn-i Meştûb.

ABSTRACT

As a result of the First Crusade started in 1097, the Franks stood like a dagger in the Islamic world and founded a state in Jerusalem, Urfa, Antioch and Tripoli. In 1216 the Pope III. İnnocentius started the Fifth Crusade in order to retrieve Jerusalem and throw the Muslims out of the holy ground. Although the Crusaders have long surrounded the city of Damietta which is the key of Egypt, they did not take over in no way. There was an unexcepted development when they lost all their hopes and some generals attempted coup against Egyptian Eyyubi Sultan El-Kâmil under the leadership of the ibn-i Meştûb. The Sultan who is not sure of his own safety, had to leave his headquarters by seizing the al-Adiliyye which had a strategically advantageous position. The Crusaders have seized the al-Adiliyye without any effort and have squeezed the siege of the Damietta. Dimitrians who could not get help from outside, did not defend the city because of hunger and disease and the Damietta has crossed the Crusaders.

Key words; III, İnnocentius, Crusaders, Damietta, al-Kamil, ibn-i Meştûb.

Giriş

1071 Malazgirt Savaşının ardından Türklerin Anadolu'yu fethetmeye başlamaları, Hıristiyan Batı dünyasını büyük bir endişe ve korkuya sevk etmiş, bu kitlesel tepki ile beraber, 1095 yılında Papa II. Urbanus'un çıktığı bir kıvılcım sonucu Müslümanlara karşı "Haçlı Ruhü" tüm Avrupa'yı saran devasa bir ateşe dönüşmüştür. Avrupa'da adeta toplumsal bir histeri yaşanmış; insanlar evlerini, arazilerini, hayvanlarını, hatta yiyecek ve giyeceklerini satarak hayatlarını bu kutsal seferlere adanmışlardır. Sefere katılmak istemeyenler, Hıristiyanlıktan aforoz edilip yaşadıkları toplumdan tecrit edilirken; devasa Haçlı orduları Türkler'i Anadolu'dan sürmek, Kudüs'ü Müslümanların elinden almak ve Ortadoğu'yu ele geçirmek maksadıyla iki yüzyıl boyunca Avrupa'dan Doğu'ya akın etmiş ve İslam dünyasına karşı peşpeşe Dokuz Haçlı Seferi düzenlemişlerdir².

¹ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD. Doktora Öğrencisi, ELAZIĞ sebahattincelikbu@mynet.com

² Fulcherios Carnotensis, **Kudüs Seferi**, (Çev.: İlcan Bihter Barlas), IQ Yay., İstanbul 2009, s. 50-52.; Kemaluddin Ebu'l-Kasım Ömer b. Ahmed b. Hebetillah İbnu'l-Âdim, **Buğyetu't-Talep fi Tarih-i Haleb**, 2. Baskı, (Yay.: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011, s. 71-72.; **Urfalı Mateos Vakayı-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**,

Haçlılar 1097 yılında sahneye çıktıkları Birinci Haçlı Seferi sürecinde; Antakya, Urfa, Kudüs ve Trablus'ta birer devlet kurmuş, Çukurova'da Ermeniler ile ittifak ederek buradaki Türk hâkimiyetine son vermek istemişlerdir³. Birinci Haçlı Seferi, müteakip seferler göz önüne alındığında katılımı yönüyle en büyük ve sonuçları bakımından da en önemli olanıdır. Zira "Haçlı Ruhü" düşüncesi bu süreçte hedefine ulaşmayı başarmış ve 1097-1291 yılları arasında varlığını İslam dünyasının göbeğinde sürdürmeye muvaffak olmuştur. 1101 Yılı Haçlı Seferleri'nde ise Haçlılar kendileri için kutsal saydıkları yerlere gitmeyerek Anadolu topraklarını hedeflemişlerdir⁴. 1144 yılında Urfa'nın Türkler tarafından geri alınması üzerine, Outremer'deki⁵ Haçlı varlığını güvence altına almak amacıyla düzenlenen İkinci Haçlı Seferi (1147-1148) başarısız bir Dımaşk kuşatması girişiminden öteye gidememiştir⁶. Selahaddin Eyyûbi'nin tarih sahnesine çıkışı ile Haçlılar, 1187'de Kudüs'ü de kaybederek büyük bir hüsrana uğramışlardır⁷. Papalığın bitmez tükenmez tahrikleri sonucu 1090 yılında harekete geçen Üçüncü Haçlı Seferinin devasa orduları, Kudüs'ü geri almayı başaramamış olsalar da Kıbrıs ve Akkâ'da birer Haçlı Krallığı kurulmasını sağlamışlardır⁸. Dördüncü Haçlı Seferi'ne çıkan Haçlılar, hedeflerinden saparak bir başka Hıristiyan devlet olan Bizans'ın başkenti İstanbul'u işgal etmişler ve burada da bir Haçlı Devleti kurmuşlardır. Papa III. İnnocentius (1198-1216), Ortodoksları itaat altına alma düşüncesi ile sessizliğini koruyarak bu seferi onaylamıştır⁹.

I- Beşinci Haçlı Seferi'nin Başlaması

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde; Selahaddin Eyyûbi'nin vefatından (1193) sonra Eyyûbiler Devletinin yönetimini yeğenlerinin elinden alan Selahaddin'in kardeşi Ebu Bekr Seyfuddin el-Adil Ahmed b. Necmuddin Eyyûb (Saphadin)¹⁰, Mısır'ın yönetimini büyük oğlu Ebu'l-Meali Nasiruddin el-Kâmil Mahmud b. Adil Ebu Bekr b. Eyyûb'e, Dımaşk'ın yönetimini ortanca oğlu

2. Baskı, (Çev.; Hrant D. Andreasyan) TTK Yay., Ankara 1987, s. 187.; Sibt İbnu'l-Cevzî, **Mirat'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan**, (Çeviri ve değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011, s. 166-173.; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camii'd-Düvel Selçuklular Tarihi II**, (Yay.; Ali Öngül), Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 14-15.; Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri Tarihi**, 1. Baskı, Dünya Yay., İstanbul 1997, s. 5 v.d.

³ Albertus Aquensis, **Liber Christianae Expeditionis Pro Ereptione, Emundatione et Resolutioe Sanctae Hierosolymitananae Ecclesiae**, R.H.C. OcC., III, (Tercüme eden; H. Hefe), Jena 1923. s. 22-23, 352-354.; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I, 2. Baskı, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yay., Dizi: X, Sayı: 9, Ankara, 1992, s. 44 vd.; Mehmet Ersan, **I. Haçlı Seferi sırasında Kilikya (Çukurova)'nın Haçlıların eline geçmesi**, Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhü Semineri, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1998, s. 65-78.

⁴ Mateos, **a.g.e.**, s. 216-219.; Münecimbaşı, **a.g.e.**, C. II, s. 15-16.; Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 15-25.; Işın Demirkent, **1101 Yılı Haçlı Seferleri**, Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80 Doğum Yılı Armağanı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1995, s. 28.

⁵ Outremer; Deniz aşırı anlamında bir kelime olup, Batılı müverrihlerin İslam coğrafyasındaki Haçlı devletlerine verdikleri isimdir.

⁶ İbnü'l-Adîm, **a.g.e.**, s. 49, 52, 88-89.; Ioannes Kinnamos, **Historia (118-1176)**, (Çev.; Işın Demirkent), TTK Yay., Ankara 2001, s. 54-66.; Süryani Mikhail, **Süryani Patrik Mihailin Vakainâmesi**, (Türkçeye çev.: H. Andreasyan), TTK Kütüphanesi (PDF, henüz yayınlanmadı), 2. Kısım, Fasil XXXIII, Ankara 1944, s. 84.; Willermus Tyrensis, **Haçlı Kroniği (1143-1163)**, (Haz.: Ergin Ayan), Karadeniz Dergisi Yay., Sayı: 2, C. XVII, Ankara 2009, s. 6.; İbn-i Kesir, İsmail İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Davud, **El-Bidaye ve'n-Nihaye Fi't-Tarih**, C. XII, (Çev.: Mehmet Keskin: *Büyük İslam Tarihi*), Çağrı Yay., 8. Bölüm, İstanbul 2001, s. 404-407.

⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XI, s. 415-430.; Willermus Tyrensis, **a.g.e.**, s. 5-6.; Süryani Mikhail, **a.g.e.**, İkinci Kısım, FASIL XLXXXVI, s. 76-77.; Cemaleddin ebu Abdullah Muhammed b. Selim el-Hamavi İbn Vâsıl, **Müferricu'l-Kurub fi Ahbar-ı Beni Eyyûb**, C. I, (Tahkik: Cemalüddin es-Şeyyâl), Kahire, 1972-1977, s. 3-6.; Ramazan Şeşen, **Salahaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1983, s. 33 v.d.

⁸ Ebu Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisi, **Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn**, 1. Baskı, (Tahkik: Muhammed b. Hasen b. Akil Musa), Daru'l-Endülisi'l-Hadra, Cidde, 1997, s. 12, 30-33,54 vd.; Süryani Mikhail, **a.g.e.**, İkinci Kısım, fasıl XLXXXVII, s. 169.; Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 44-56.

⁹ Geoffroi de Villehardouin - Henri Valenciennes, **Conquete de Constantinople**, (Fransızca'dan Çev.: Ali Berktaş; *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*), Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul 2008, s. 21 vd.; Donald E. Queller - Thomas F. Madden, **The Fourth Crusade, The Conquest of Constantinople**, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1997, s. 3 vd.; Joseph Clayton - F. R. Hist S., **Pope Innocent III and His Times**, The Bruce Publishing Company, U.S.A. Wisconsin 1941, s. 103 vd.; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev.: Fikret Işıltan), TTK Yay., Dizi: X, Sayı: 7, Ankara 1981, s. 392.

¹⁰ Avrupalılar Selahaddin'in kardeşi el-Adil'e Saphadin adını vermişlerdir. Bkz. Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 48,55.

Papa III. İnnocentius, Dördüncü Haçlı Seferinin hedefinden sapması nedeniyle papalığın gözden düşen otoritesini kurtarmak, kutsal toprakları Müslümanlardan geri almak, tüm Hıristiyanları Roma'nın idaresi altında tutabilmek amacıyla bir konsil düzenlemeye karar verdi. Papa 11 Kasım 1215 günü Roma'da toplanan IV Lateran Konsili'nde; sadece şövalyeleri, soyluları, şehirlileri değil, aynı zamanda fakirleri, güçsüzleri, gençleri kısaca çoluk çocuk demeden tüm Avrupalıları yeni bir Haçlı Seferi'ne katılmaya çağırdı ve sefere katılacak olanlara çeşitli imtiyazlar vererek bütün günahlarının affolunacağını vaat etti¹⁶. İnnocentius'un emriyle hitabeti güçlü ruhbanlar Macaristan'dan İrlanda'ya, İsveç'ten Sardinya'ya kadar tüm Avrupa'ya yayılarak önceki Haçlı Seferleri çağrısında yapılan ateşli konuşmaların benzerlerini yaptılar¹⁷.

İlk olarak Macar Kralı II. Andreas (Andrew) ve kuzeni Avusturya Dükü Leopold, Ağustos 2017'de gemileriyle Dalmaçya'dan hareket ederek Akkâ'ya geldiler. Ardından Kıbrıs Kralı Hugue de Akkâ'daki Haçlı orduları arasında yerini aldı. Kral Jean'ın komutasındaki Haçlı ordusu Akkâ'dan yola çıkarak Müslüman topraklarına girdiler Beysan'dan Banyas'a kadar bütün sahil şeridini yağmaladılar ve karşılıklarına çıkan herkesi kılıçtan geçirip, kadın ve çocukları esir aldılar. Çocukları Akkâ'da vaftiz ederek Kilise'nin emrine verdiler. Bu saldırılarını noele kadar sürdürdüler. 2018 yılı başlarında Macar kralı Haçlı Seferi görevini tamamladığını söyledi ve beraberinde pekçok kutsal eşyayı alarak ülkesine geri döndü¹⁸.

Bu arada Papa III. İnnocentius (1216) ölmüş, yerine III. Honorius papa seçilmişti. Yeni papa da selefinin politikasını devam ettirerek insanları Haçlı Seferine teşvik etmekten geri durmadı¹⁹. 1218 yılı ilkbaharında Avrupa'dan yola çıkan çeşitli milletlere ait sayısız gemiler Akkâ limanına gelmeye başladılar²⁰. Mayıs ayında Haçlı liderleri Kral Jean'ın başkanlığında Akkâ'da bir toplantı düzenleyerek savaşın seyri hakkında istişarede bulundular. Toplantı sonunda Haçlı liderleri ittifak ile ilk hedef olarak Nil'in anahtarı konumunda olan Dimyat'a çıkarma yapmaya, buradan da sırasıyla Mısır, Filistin ve Dimaşk'ı zaptetmeye karar verdiler²¹.

II- Haçlıların Dimyat'ı Kuşatması

Dimyat şehri Nil Nehri'nin doğusunda olup Akdeniz'e uzaklığı 3,2 kilometredir. Şehir arka tarafından 64 km. uzunluğunda, 24 km. genişliğindeki Manzaleh Gölü ile çevrilidir. Şehrin tek kara bağlantısı el-Âdiliyye mevki denilen bir kara parçası ile sağlanmaktaydı²². Sultan el-Kâmil, ordusuyla Kahire'den Kuzeye doğru ilerleyerek Dimyat'ın Güneyinde stratejik önemi haiz bu mevkiye ordugâhını kurmuştu. Şehir ayrıca Nil Nehri'nin ortasında küçük bir adacık üzerine, Selahaddin tarafından müstahkem bir kale konumunda inşa ettirilmiş Silsile Kulesi adı verilen yüksek bir burç tarafından da korunmaktaydı. El-Kâmil bu burcu tahkim ettirdi ve buraya 300 savaştığı yerleştirdi. Ayrıca gemilerin geçmesini engellemek maksadıyla burcun her iki tarafından

¹⁶ Bu konsilde 5. Haçlı Seferi kararının alınmasının yanı sıra; rahiplere evlenme yasağı ile tüm Hıristiyanlara yılda bir kez günah çıkarma şartı getirildi. Geniş bilgi için bkz.: Michael Ott, *Pope Innocent III*, Catholic Encyclopedia, published by The Encyclopedia Press, 1913, Volume 8.; J. Clayton – F. R. Hist., *Pope Innocent III and His Times*, Wisconsin 1941.; Mehmet Aydın, *Hıristiyanlık*, DİA, C. XVII, İstanbul 1998, s. 350.

¹⁷ Oliver Paterborn, *The Capture of Damietta*, İngilizce'den Farsça'ya çev. Ferehnaz Efdali; *Ceng-i Pencom-i Salibi Feth-i Dimyat*, Pejuhişkah-i Havza ve Danişgah, İran, Kum. (ş. 1393, m. 2014), s. 205-206.; Jonathan Howard, *The Crusades; A History of One of Most Epic Military Campaigns of All Time*, Golgotha Press, U.S. Hustonwille 2011, s. 77.; Donovan, *a.g.e.*, s. 26- 27.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 128-143.

¹⁸ Vitry, *a.g.e.*, s. 108.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 117,118, 131.; Howard, *a.g.e.*, s. 72-73.; Necmettin Ayan, *Haçlı Seferlerinde Kıbrıs'ın Rolü (1191-1310)*, Yıldırım Beyazıt Üni. S. B. E., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014, s. 82.

¹⁹ Thomas William Smith, *Pope Honarius III and the Holy Land Crusades 1216-1227*, Royal Holloway, University of London, 2013, s. 56-67.

²⁰ Oliver, *a.g.e.*, s. 205-206.; James M. Powel, *Anatomy of a Crusade*, University of Pennsylvania Press, Philedelphia 1986, s. 128.

²¹ Oliver, *a.g.e.*, s. 206.; Ernoul, *a.g.e.*, s. 414.

²² Yakut el-Hamavi, *Mu'cemu'l-Buldan*, (Thk.: Ferit Abdulaziz Cündi), Daru'l-Kübübi'l-İlmiyye, C. II, Beyrut 2011, s. 472.

Dimyat surlarına kadar zincirler bağlatmak suretiyle nehrin girişlerini kapattırdı. Zincirlerin arkasına da Dimyat ile burcu birbirine bağlayan gemilerden müteşekkil bir köprü yaptırdı²³. Sultan komutanlarından Emir Safiyuddin ibn-i Şükür'ü, savaş hazırlıklarında kullanmak üzere para ve mal temin etmesi için Kahire'ye gönderdi. Safiyuddin, Kahire'de Müslüman, Hristiyan ve Yahudi zenginlerinden yüklü miktarda para ve mal toplayarak sultanın yanına döndü²⁴.

Akkâ'dan yola çıkan ilk Haçlı donanması 27 Mayıs Pazar günü Dimyat'ın karşısında el-Cize kıyılarına ulaşıp burada demir attı. Haçlılar nehrin Batı kıyısındaki stratejik önemi olmayan bir yerde sahile çıkarma yaptılar. Karşılarına çıkan az sayıda nöbetçi Müslüman askerlerini püskürterek burada çadırlarını kurup karargâhlarını tahkim ettiler. İki gün sonra Kral Jean de Brienne, Avusturya Dükü Leopold, Templier, Hospitalier ve Töton Şövalyeleri de donanmaları ile Nil'in girişine gelerek haçlı karargahına dahil oldular. Karargâhta toplanan haçlı kuvvetleri 200.000 civarında idi²⁵. El-Kâmil ise, yeterli ordusu ve donanması bulunmadığı için Haçlılara karşı herhangi bir taarruzda bulunmadan babasının Dımaşk'tan gelmesini bekliyordu. Bu süreçte karargâhını kurduğu yerden şehrin ve kulenin savunmasını yönetiyor, şehre erzak ve mühimmat takviyesinde bulunuyordu²⁶.

Haçlılar hiç beklemeden Dimyat'a karşı saldırıya geçmek istiyorlardı. Ama Kral Jean öncelikle Dimyat'ın girişindeki bu kulenin ele geçirilmesi gerektiğini söyleyerek onları bekletti. Saldırı hazırlıklarının tamamlandığı günün gecesinde ay tutulması gerçekleşti. Ruhbanlar bunun gökten kendileri için gönderilmiş ilahi bir mesaj olduğunu söylediler. Zira Hilal Müslümanların sembolü ve güç kaynağıydı. Nasıl ki ay güneşin gölgesinde kalbolduysa kâfir Müslümanlar da günahlarının bedelini haç karşısında ödeyecek ve yok olup gideceklerdi²⁷. Bu coşkuyla Haçlılar 1 Temmuz 2018 sabahı Silsile Burcu'na karşı saldırıya geçtiler. 100 kadar Haçlı askeri burca dayadıkları merdivenlere tırmanırken giydikleri demir zırhın ağırlıkları yüzünden merdivenler kırıldı ve Haçlı askerleri Nil'e düşerek boğuldular²⁸. Haçlılar bu kez daha sağlam merdivenler yaptılar ve üç geminin direğine kondurdukları ve içerisinde okçuların bulunduğu bir kule yaptılar. 24 Temmuz günü burca karşı yeni bir saldırı başlattılar. Burcu şiddetle savunan Müslümanlar attıkları mancınıklarla kuleyi ayakta tutan direklerden birini kırdıkları gibi Haçlıların burca dayadıkları merdivenleri de üstüne yağ dökerek yaktılar. Merdivenler ve kule üstündekilerin ağırlığı ile yanarak parçalandı²⁹.

Haçlıların moralleri, kolayca ele geçireceklerini düşündükleri bu burç için verdikleri kayıplar yüzünden çok bozulmuştu. Onlar şimdi şehrin Batı yakasına değil de Doğu yakasına karargâh kurmamış olduklarından dolayı çok hayıflandılar. Zira şimdi önlerinde; müstahkem bir burç, şehre girişi engelleyen demir zincirler, burç ile şehrin irtibatını sağlayan bir köprü ve karşı sahilde el-Kâmil'in ordusu bulunmaktaydı³⁰. Haçlı ordusunun içinde bulunan ve aynı zamanda bir matematikçi olan Paterborn Piskoposu Oliver, zincir ve iplerle birbirine bağlı iki gemi üzerine yükseklik kazandırması için dört ayaklı bir kule ile bu kulelerin altına sabitlenmiş hareketli merdivenlerin bulunduğu bir savaş aleti hazırlattı. Kulenin üzerini de Rum ateşinden korumak için kırmızı bakır ve derilerle kaplattı³¹. 24 Ağustos günü ikinci vakti genel bir saldırı emri verildi.

²³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 274-275.; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIII, s. 184.; Donovan, a.g.e., s. 40.

²⁴ Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed el-Kindî En-Nuveyrî, *Niayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, C. XXVII, Daru'l-Kutub, Kahire 1992, s. 25-26.

²⁵ Oliver, a.g.e., s. 206-207.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 274-275.; Raşit Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, Ahmet Halit Kitabevi, (Pdf olarak hazırlayan: A. Yüksel Özemre, 2002), İstanbul, 1947, s. 68.; Donovan, a.g.e., s. 36-40.

²⁶ Ebü Muhammed ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Kitabu's-Sülûk li Marifet-i Düveli'l-Mülûk*, C. I/I, s. 188-189.; Runciman, a.g.e., C. III, s. 134.

²⁷ Oliver, a.g.e., s. 207.

²⁸ Oliver, a.g.e., s. 208.; İbn Kesîr, a.g.e., C. XII, s. 184.; Donovan, a.g.e., s. 41,47.

²⁹ Oliver, a.g.e., s. 208.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 275.

³⁰ İbn Vâsıl, a.g.e., C. IV, s. 23.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 274-275.; Makrîzî, a.g.e., C. I/I, s. 189.

³¹ Oliver, a.g.e., s. 208.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 322-324.; Ebu Şâme, a.g.e., s. 165.; Kule hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Sandra Alvarez, *Oliver of Paderborn and his siege engine at Damietta*, De Re Military, The Society For Medieval Military History, USA Olathe 2014.

Şiddetli bir çarpışmanın ardından Oliver'in inşa ettirdiği savaş aleti sayesinde Haçlılar, Müslümanların ateşinden etkilenmeden kuleye merdivenlerini dayadılar. Bu merdivenlerden 100 kadar Haçlı şövalyesi süratle burca çıkmayı başardılar. Kuledeki Müslüman askerler canlarının bağışlanması şartıyla burcu teslim etmek zorunda kaldılar³².

Haçlılar burcu ele geçirdikten sonra nehri kapatan ve gemilerinin geçişine engel olan zincirleri söküp, gemilerden müteşekkil köprüyü ortadan kaldırdılar. Böylece Haçlı gemileri Dimyat'ın surları önüne kadar yanaşmak imkânını buldu³³. Burcun ele geçirilmesinden sonra Frizonlar görevlerini yerine getirdiklerini söyleyerek gemilerine binip ülkelerine geri döndüler³⁴. Silsile Kulesini ele geçirdikleri için Haçlıların moralleri yükselmişti ve derhal şehre saldırmak istiyorlardı. Ancak Kral Jean şehrin sadece denizden yapılacak bir saldırı ile ele geçirilmesinin imkânsız olduğunu, Avrupa'dan gelecek yeni kuvvetlerin beklenmesi gerektiğini söyledi³⁵. Bu sırada Dımaşk yakınlarında bulunan Sultan el-Âdil'e Silsile Kulesinin düştüğü haberi ulaşınca sultan aniden rahatsızlandı ve kısa bir süre sonra (31 Ağustos 1218) da vefat etti³⁶.

Papa III. Honorius muhtelif milletlere mensup Haçlı kuvvetlerinin başına Santa Lucia Kardinali Palegius'u atadı³⁷. Palegius komutasında Batı Avrupa'dan; Nervers, la Marche, Chester, Arundel, Derby, Winchester, Paris, Lyon, Anger, Beauvais, Bordeaux ve İngilizlerin de bulunduğu çok sayıda Haçlı'nın katıldığı muazzam bir donanma, Ağustos ayında İtalya'dan yelken açarak 9 Eylül 1218 tarihinde Dimyat kıyılarına ulaştı³⁸. Takviye kuvvetlerin gelmesi ile Haçlıların güçlendiklerini gören el-Kâmil, 9 Ekim 1218 günü 50 parça gemiden müteşekkil bir filo hazırlattı. Gemilere çok sayıda piyade asker ile 4.000 kadar süvari bindirerek Haçlı karargâhına doğru taarruz emri verdi³⁹. Müslüman süvariler nehrin Batı yakasında sahile inerek Haçlı karargâhına doğru saldırıya geçtiklerinde, gemiler de mancınık ateşine başladılar. Ancak Haçlılar hazırlıklı idiler ve Müslümanlara karşı şiddetle mukabelede bulundular. Bu sırada Cenova'dan henüz yeni gelen Fransız Haçlı birlikleri derhal denizden ve karadan Müslümanlara hücum ettiler. Bu iki yönden yapılan saldırı girişimi Müslümanlara pahalıya patladı. Hızla geri çekilmek zorunda kaldıklarında, 1000 kadar asker gemilerine binmeden Kral Jean'ın hücumu neticesinde ya kılıçtan geçirildiler ya da Nil nehrinde boğularak öldüler. Bu başarısızlığa rağmen el-Kâmil'in askerleri artık hemen her gece Haçlı karargâhlarına ani saldırılarda bulunuyor, onları taciz ediyordu. Bu yüzden Haçlılar gece olunca korku içinde bekliyor, uyuyamıyorlardı⁴⁰.

Bu esnada Sultan el-Kâmil Haçlı gemilerinin Akdeniz'den Dimyat'a yaklaşmasını engellemek üzere 70.000 Dinar harcayarak Nil üzerine boydan boya ahşap bir köprü inşa ettirdi⁴¹. El-Kâmil köprü üzerinden geçirdiği askerleri ile Haçlı karargâhına ani bir saldırıda bulundu, ancak 500 kadar kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı⁴². Palegius da sultanın Nil üzerine yaptırdığı bu köprüyü ele geçirmek üzere gemilerle bir saldırı düzenledi. Ancak bu saldırı da Müslümanlar tarafından püskürtüldü. Ardından 26 Ekim Cuma günü Akkâ Piskoposu Jaques de Vitry, 100 adet Haçlı gemisiyle köprüyü ele geçirmek için ikinci bir saldırı daha gerçekleştirdi. El-Kâmil'in köprüde bulunan 1000 kadar muhafızı Haçlı saldırılarına karşı cansiperane mücadele vererek Haçlıları geri

³² Oliver, **a.g.e.**, s. 208-209.; Ebu Şâme, **a.g.e.**, s. 165. ; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 184.

³³ Oliver, **a.g.e.**, s. 209-210.; Makrîzî, **a.g.e.**, C. 1/1, s. 194.; Donovan, **a.g.e.**, s. 42-43.; Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 135.

³⁴ Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 135.

³⁵ Makrîzî, **a.g.e.**, C. 1/1, s. 195.

³⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 276,305.; El-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyubî Ebu'l-Fidâ, **El-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer (Tarih-u Ebi'l-Fida)**, C. III, Neşreden: Es-Seyyid Muhammed Abdullatif el-Hatib ve diğerleri, El-Matbaatü'l-Hüseyniyeti'l-Mısriyye, Kahire 1907, s. 119.; Makrîzî, **a.g.e.**, C. 1/1, s. 190-194.; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C. XIII, s. 184.

³⁷ Donovan, **a.g.e.**, s. 1-5.

³⁸ Donovan, **a.g.e.**, s. 46-48.; Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 136.

³⁹ Donovan, **a.g.e.**, s. 49.

⁴⁰ Makrîzî, **a.g.e.**, C. 1/1, s. 195.; Donovan, **a.g.e.**, s. 49.; Runciman, **a.g.e.**, C. III, s. 136-137.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C. XII, s. 275.; Makrîzî, **a.g.e.**, C. 1/1, s. 194-195.

⁴² Oliver, **a.g.e.**, s. 213.

çekilmek zorunda bıraktılar⁴³. El-Kâmil bu saldırının ardından köprü'nün haçlıların eline geçmesi itimaline karşı, Haçlı gemilerinin nehirden geçişini önlemek amacıyla birkaç gemiyi ağır yüklerle doldurarak köprü'nün hemen arkasında nehrin dibine batırdı⁴⁴.

Haçlılar el-Kâmil'in yaptırdığı köprüyü ele geçiremeyince, bu kez gemilerini Nil'e sokabilmenin başka yollarını aramaya başladılar. 1218 yılının Kasım ayı boyunca Haçlılar, karargâhlarına yakın kullanılmayan Nil'den Akdeniz'e uzanan el-Ezrak adlı bir kanaldaki batık gemileri çıkarmaya başladılar⁴⁵. Haçlı lağımcıları kanalı kazarken Templier (Tapınak) Şövalyeleri de Müslümanları oyalamak amacıyla ateşli toplarla teçhiz ettikleri bir gemi ile el-Âdiliyye'ye doğru saldırıya geçtiler. Ancak Haçlı gemileri esen şiddetli bir fırtınanın etkisiyle Nil üzerinde sürüklenerek Dimyat'ın surlarına çarptı. Müslümanlar demir kancalar atarak gemiyi ele geçirmek üzere derhal harekete geçtiler. Tapınak Şövalyeleri güvertede Müslümanlara karşı beyhude bir direniş göstermekteydiler. Bunu gören bazı Tapınakçılar geminin ambarlarına inerek burada büyük bir delik açtılar. Onlar Müslümanların eline düşmektense onlarla birlikte sulara gömülmenin daha iyi olacağını düşünmüşlerdi. Nitekim gemi içindekilerle beraber Nil'in dibine battı⁴⁶.

29 Kasım 1218 gecesi Akdeniz'de çıkan şiddetli bir fırtına deniz dalgalarını Nil'in Batısı'na doğru sürüklemeye başladı. Oluşan dev dalgalar hendekleri ve surları aşarak Haçlı karargâhındaki çadırların bulunduğu alanda sel baskınına sebep oldu⁴⁷. Fırtına üç gün sonra etkisini kaybettiğinde; bütün çadırların su altında kaldığı, tuzlu deniz sularından ötürü erzakların bozulduğu, atların birçoğunun dalgalara kapılıp boğulduğu, bazı Haçlı gemilerinin de ağır hasara uğradığı görüldü. Fırtınanın Haçlılar açısından tek olumlu tarafı kazdıkları kanalın su ile dolması idi⁴⁸. Bu sel baskınından kısa bir süre sonra, Aralık ayında şiddetli soğukların başlamasıyla kışı çadırlarda geçirmek zorunda kalan Haçlılar arasında salgın ateşli hastalıklar ortaya çıkmaya başladı. Askerlerin ayaklarında ansızın dayanılmaz ağrılar oluştu. Ağızlarında ve diş etlerinde yaralar çıktı. Bir süre sonra çeneleri simsiyah olmaya başladı. Bu yüzden hastalığa yakalananlar yemek yiyemez duruma gelmişlerdi. Tabipler bu hastalığa bir çare bulamıyorlardı. Salgından dolayı Haçlılardan pek çok kişi ölüp gitti. Ölen askerlerin sayısı ordunun altıda birine müsavi idi. 1219 yılının bahar ayında havaların düzelmesi ile birlikte salgın hastalık da etkisini kaybetti. Bu salgın hastalık Müslüman ordugâhında ve Dimyat'ta yaşayanları da kırıp geçirmişti⁴⁹.

III- Mısır Eyyûbî Sultanı'na Komutanları Tarafından Darbe Girişiminde Bulunulması

Haçlıların el-Ezrak kanalını açmak suretiyle Akdeniz'le bağlantı kurup buradan gemilerini Nil'in içine el-Cize sahillerine getirmeleri Müslümanların endişelerini artırmıştı⁵⁰. Haçlılar 2 Şubat Cumartesi günü gemileriyle nehir üzerinden el-Âdiliyye'ye doğru büyük bir saldırı gerçekleştirdiler. Ancak ansızın çıkan şiddetli bir fırtına görüş alanını tamamen kapatınca, saldırıyı yarıda kesip karargâhlarına dönmek zorunda kaldılar⁵¹. Müslümanların Haçlılar ile amansız bir mücadele içerisinde buldukları o günlerde, karargâhtaki Müslüman askerler arasında el-Kâmil aleyhinde çeşitli dedikodular dolaşmaya başlamıştı. Müslüman karargâhında bazı askerler, muhtemelen el-Kâmil'in el-Ezrak kanalının açılmasına engel olmamasından dolayı sultanı suçluyorlardı. Oysa el-Kâmil, Haçlılara müdahale etme gücüne sahip olmadığı için kardeşi el-Muazzam'ın Dımaşk (Şam)'dan gelecek takviye kuvvetlerini beklemek zorundaydı. Sultana sadık bazı askerler el-Kâmil'e gelerek; Hakkâri Kürtlerinden İbn-i Meştûb⁵² lakabıyla tanınan ordunun

⁴³ Oliver, *a.g.e.*, s. 215.; Donovan, *a.g.e.*, s. 49.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 139-140.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 275.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 276.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 195.; Donovan, *a.g.e.*, s. 49.

⁴⁶ Oliver, *a.g.e.*, s. 214.; Donovan, *a.g.e.*, s. 51.

⁴⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, C. I/I, s. 195.

⁴⁸ Oliver, *a.g.e.*, s. 214.; Donovan, *a.g.e.*, s. 50-51.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 137.

⁴⁹ Oliver, *a.g.e.*, s. 214.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 137.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 276.

⁵¹ Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 138.

⁵² İbn-i Maştûb lakabı babasının yüzündeki bir yaradan dolayı kendisine verilmiştir. Bkz. Ahmed b. Muhammed ibn Hallikan; *Vefayâtü'l Âyan*, C. I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1864, s. 81.

başkomutanı Emir İmaduddin Ahmed b. Seyfuddin ebi'l-Hasan el Hakkâri'nin isyan hazırlığında olduğunu, diğer Kürt emirlerden İzzüddin el-Hamidi, Mücahiddüddin ve Esedüddin el Hakkâri'nin de onu desteklediklerini, onların El-Kâmil'i öldürüp yerine kardeşi Gıyaseddin İbrahim el-Faiz'i sultan yapmak üzere hazırlıklar yaptıklarını haber verdiler⁵³. Bu komutanların asıl maksadı çocuk yaştaki el-Faiz'i sultan yapmak suretiyle iktidarı kendi ellerine geçirmeleriydi. El-Kâmil, Dimaşk'taki kardeşi el-Muazzam'a haber göndererek durumun aciliyetini bildirdi ve hemen Mısır'a gelmesini istedi. Tam bu günlerde Kahire'de bazı bedevi arapların da isyan çıkardığı haberi geldi. Komutanlarından kaç tanesinin bu darbeye katıldığını bilemeyen el-Kâmil, bu gelişmeler üzerine büyük bir korkuya kapıldı. Sultan 5 Şubat 1219 Çarşamba gecesi el-Âdiliyye karargâhını gizlice terk ederek Mansure'nin doğusundaki Eşmum-i Tannah'a kaçtı. Onun niyeti oğlu Mesud idaresindeki Yemen'e gitmekti⁵⁴.

Sabah olduğunda el-Âdiliyye karargâhındaki askerler sultanın kaçtığını görünce endişeye kapılarak düzenlerini bozdular. Onlar şimdi başlarına büyük bir musibetin geleceğine inanıyorlardı. Yükte hafif eşyalarını yanlarına alıp ordugâhtaki tüm erzak ve mühimmatı bırakarak mevzilerini terk ettiler. El-Âdiliyye'deki dağınıklığı gören Dimyatlılardan da bir kısmı şehri süratle terk ettiler. Bunların çoğu Eşmum-i Tannah'a gelerek sultanın bayrağı altında birleşti. El-Kâmil'in ordusundaki Hıristiyanlıktan dönmüş bir asker Haçlılara sultanın kaçtığı ve ordusunun dağıldığı haberini ulaştırdı. 8 Şubat 1219 Cumartesi günü Palegius'un liderliğindeki Haçlılar, ön saflarda Tapınakçılar olduğu halde Müslümanların karargâhına doğru harekete geçtiler⁵⁵. Haçlılar, Müslüman ordugâhına ulaştıklarında gerçekten de kendilerine karşı koyacak bir ordu bulamadılar. Burada sadece karargâhı henüz terk etmemiş az sayıda Müslüman askere rastladılar. Önce bunun bir tuzak olabileceğini düşündüler. Sonra aniden saldırıya geçerek burada buldukları herkesi kılıçtan geçirdiler. Haçlılar Nil'e geldikleri sekiz ayın sonunda nehrin Doğu yakasındaki el-Âdiliyye mevkiini zahmetsizce ele geçirmiş oldular. Müslümanlara ait tüm teçhizat ve erzaka el koydular, kıyıdaki gemileri de savaşmadan ele geçirdiler. Böylece el-Âdiliyye ile Dimyat arasındaki bağları kopararak; şehri hem Doğu yakasında karadan, hem de Batı ve Güney yakasında denizden kuşatma altına aldılar⁵⁶. Haçlılar şimdi üstün duruma geçerken İslam cephesi bu ihanet girişimi yüzünden parçalanmış ve dağılmıştı. Artık Haçlıları Dimyat'ı ele geçirmekten alıkoyacak bir güç kalmamıştı.

Haçlılar derhal el-Âdiliyye karargâhının bulunduğu bölgeye savunma amaçlı hendekler kazdılar. Ardından Nil'in Batı yakasındaki karargâhları ile Doğu yakasında bulunan el-Âdiliyye tepesini birbirine bağlayan bir köprü inşa ettiler. Bu esnada köprünün yapılmasına engel olmak için Dimyat garnizon komutanının yaptığı bir huruç hareketini püskürttüler. Haçlılar el-Âdiliyye'yi ele geçirdikten sonra; Frizon kuvvetlerini ve Töton Şövalyelerini Nil'in Batı yakasındaki karargâhlarının savunması için bıraktılar. Kral Jean, Fransız kuvvetleri ve Pisalılar ile birlikte nehrin şehre yakın bir bölgesinde karargâh kurdu. Hemen yakınlarında Tapınak Şövalyeleri, Hospitalier Şövalyeleri, İspanyollar, Provençeliler ve Never Kontunun emri altındaki Fransız kuvvetleri vardı. Pelagius'un başlarında bulunduğu Romalılar, Cenovalılar ve bazı Frizon birlikleri ise nehrin Doğu köşesinde konuşlanmışlardı⁵⁷. Şubat ayı içerisinde Kıbrıs'tan deniz yolu ile gelen 100 kadar şövalye Haçlı saflarına katıldı⁵⁸. Pelagius Müslümanların karadan ve denizden yapacakları muhtemel saldırılara karşı karargâhlarının savunmasını güçlendirmek amacıyla el-Âdiliyyenin güneyine Fariskur ile Haçlı karargâhının arasına 38 geminin birbirine bağlanması suretiyle, tıpkı el-Kâmil'in yaptırdığı gibi ikinci bir köprü yaptırdı. El-Kâmil köprünün yapımını

⁵³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 276.; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., C. III, s. 120. ; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIII, s. 184.; Mahmud Said Ümran, *El-Hamletü'l-Salibiyyetü'l-Hâmiseti: m. 1218-1221 h. 615-618*, Daru'l-Mearif, Kahire, 1985 s. 219.

⁵⁴ İbn Vâsıl, a.g.e., C. IV, s.16-17.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 277.; Makrîzî, a.g.e., C. I/I, 196-197.; Runciman, a.g.e., C. III, 136-138.; Şeşen, a.g.e., s. 355.

⁵⁵ Oliver, a.g.e., s. 216.; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., C. III, s. 122.

⁵⁶ Oliver, a.g.e., s. 216.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 277.; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., C. III, s. 120.; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIII, s. 184.

⁵⁷ Donovan, a.g.e., s. 54.

⁵⁸ Eracles, a.g.e., s. 339.

engellemek için 15 Mart'ta ani bir saldırı gerçekleştirdi. Haçlılara büyük bir zarar vererek geri çekildi. El-Kâmil daha sonra Haçlı ordugâhından para karşılığında elde ettiği casuslarından bu köprüyü yakmalarını istedi. Ancak Palegius durumdan haberdar olunca bu komployu akamete uğrattı ve hainlere acımadı⁵⁹. Ardından Dimyat kuşatmasını üç taraftan sıkılaştırdılar. Sultanın Manzeleh Gölü üzerinden şehre yardım gönderme yolunu da kapattılar⁶⁰. İbn Meştûb isyanı sebebiyle bazı Bedeviler ve Kıptiler otorite boşluğundan faydalanarak bölgedeki şehir ve kasabalara saldırarak buraları yağmaladılar. Mısır'da bu gelişmeler yaşanırken, el-Kâmil'in ordusunun dağılması, el-Muazzam'ın Şam'dan ayrılması ve Haçlıların Silsile Kulesi ile el-Âdiliyye karargâhlarını ele geçirdikleri haberlerini alan Akkâ'daki Templier Şövalyeleri de bölgelerindeki Müslüman köylerine saldırarak buldukları herşeyi yağmaladılar⁶².

IV- Darbe Girişiminin Akamete Uğratılması

Sultan Eşmum-i Tannah'ta gizlenirken 7 Şubat'ta el-Kâmil'in imdadına kardeşi el-Muazzam yetişti. El-Kâmil'in endişeli bekleyişi ancak kardeşi el-Muazzam'ın gelmesi ile yerini akliselime bıraktı ve sultanın kendine güveni yeniden geldi. El-Muazzam, iç vakit kaybetmeden İbn Meştûb'u yakalattı ve onu güvendiği adamlarına teslim ederek Dımaşk'a, Kerak Kalesi'nin zindanlarına gönderdi⁶³. Darbe girişiminin başarısızlığa uğraması üzerine el-Âdiliyye'den kaçan askerler yeniden el-Kâmil'in etrafında toplanmaya başladılar. Sultan gücünü toplayınca bölgesindeki ortaya çıkan sıkıntıları bir bir çözümlenerek Mısır'da asayiş yeniden sağlandı. Sultan, ordunun yeni komutanı Safiyuddin İbn-i Şükür'ün tavsiyesi ile başka bir fitneye sebep olmaması için, kardeşi el-Faiz'i Haçlılara karşı takviye kuvvetler temin etmesi bahanesi ile Musul'a gönderdi. Ancak el-Faiz Sincar ile Musul arasında yolda iken esrarengiz bir şekilde öldü⁶⁴.

El-Muazzam'ın İbn Meştûb'u yakalayıp sürgüne göndermesinin ardından el-Kâmil dağılan askerlerini yeniden toparlamaya başladı. Mart ayının başında el-Âdiliyye üzerine başarısız bir saldırı hareketinden sonra ordugâhını, Dimyat'ın Güneyinde yaklaşık 10 km. uzaklıktaki, Fariskur mevkiine kurmaya karar verdi. Sultan burayı Haçlı kuvvetlerinin arkasına düştüğü için özellikle tercih etmişti. Böylece Kuzeyden Dimyat garnizonu ile Güneyden Fariskur arasında Haçlılar çevrilmiş olacaktı. Ordugâh kurulduktan sonra Müslüman birlikleri 8 Mart 1219 Cumartesi günü el-Âdiliyye'yi Haçlılar'dan geri almak için yeniden harekete geçtiler. Ancak sayı bakımından kendilerinden çok fazla olan Haçlı kuvvetlerine karşı bir başarı elde edemediler⁶⁵.

V- Haçlıların Dimyat'ı Zapt Etmeleri

1219 yılının İlkbahar ayları süresince el-Muazzam'ın 71 gemi ile gönderdiği Şam kuvvetlerinin desteğini alan Mısır kuvvetleri ile Haçlılar arasında pekçok çarpışmalar yaşandı. Dimyat'taki az sayıda asker Haçlı kuşatmasını yarmak için şehirden bir huruç hareketinde bulundular ancak kuşatmayı yarmayı başaramadan şehre geri döndüler⁶⁶. Haziran ayında her iki tarafın askerleri arasında yeniden salgın hastalıklar başgösterdi. Müslüman askerlerin beşte birinin salgın hastalıktan ötürü öldükleri haberi geldi. Fırsattan istifade etmek isteyen Haçlılar, 20 Temmuz'da Dimyat surlarına karadan ve denizden genel bir hücum başlattılar. Ancak el-Kâmil Fariskur'dan hareket ederek Haçlıları arkadan kuşattı. Dimyat garnizonu da surlara dayanan merdivenlerdeki Haçlılar üzerine asit döküyor, merdivenleri Rum ateşi ile yakıyor, emsali görünmemiş bir savunma örneği sergiliyorlardı. İki ateş arasında kalarak Dimyat surlarını

⁵⁹ Joseph P. Donovan; el-Kâmil'in ayrıca 6000 Bizans altını karşılığında köprünün iplerini kesmesi için bir Cenovalı ile anlaşmıştı, bir İspanyol Haçlı askerinin de Müslümanlar'a ekme sattığını bildirmektedir. Bkz. Donovan, *a.g.e.*, s. 62.

⁶⁰ Oliver, *a.g.e.*, s. 217.; Donovan, *a.g.e.*, s. 53.; Ümran, *a.g.e.*, s. 228.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 280.; Donovan, *a.g.e.*, s. 58.

⁶² İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. III, s. 270.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 277.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. I/I, s. 190-195.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 277.; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, C. III, s. 120.; Mustafa Kılıç, *Alim ve Devlet Adamı Olarak Bir Eyyübî Meliki: el-Meliku'l-Muazzam*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: X/2, Sivas 2006, s. 350 vd

⁶⁴ İbn Kesîr, el-Faiz'in Sincar'da zehirlendiğini haber vermektedir. Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 205.

⁶⁵ Donovan, *a.g.e.*, s. 54.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 138.;

⁶⁶ Oliver, *a.g.e.*, s. 220.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 201.; Donovan, *a.g.e.*, s. 55- 56.

aşamayan Haçlılar 31 Temmuz'da geri çekildiler⁶⁷. 8 Ağustos'ta Dimyat surlarına yeniden taarruzda bulunan Haçlılar, büyük kayıplar vererek geri çekildiler. Dimyat üzerine yapılan saldırıların akamete uğraması üzerine Haçlılar önce sultanın Fariskur'daki karargâhını ele geçirmeye karar verdiler. Ancak burada da Müslümanlardan büyük bir darbe yediler. Piskopos, Kont, Tapınak, Hospitalier ve Töton Şövalyelerinden pekçok kişi Müslümanların eline esir düştü⁶⁸.

El-Kâmil, bu zafere rağmen Dimyat'ın daha fazla direnemeceğini çok iyi biliyordu. Zira Dimyat Emiri Cemalettin Kenani şehrin durumunu bir şiir ile dizelere dökmüş, yazdığı bu şiiri şehrin surlarından bir ok ile Müslümanların bulunduğu bölgeye fırlatmıştı. Sultan okuduğu bu şiirde; şehirdeki garnizonun salgın hastalıklar yüzünden büyük kayıplar verdiği, surları koruyacak yeterli sayıda savaşçı kalmadığı, erzak stoklarının tükendiği, insanların açlıktan ve hastalıktan kırıldığı yazmaktaydı⁶⁹. El-Kâmil ve kardeşi el-Muazzam bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra, ellerinde esir bulunan iki Frenk Şövalyesini Pelagius'a göndererek; Dimyat kuşatmasını kaldırıp Mısır topraklarını terk etmeleri halinde kendilerine; Kudüs, Askalan, Taberiyye, Sayda, Cebele ve Lazikiye şehirleri ile Müslümanların Şam, Kudüs ve Mısır'da ele geçirdiği tüm Haçlı esirleri geri vermeyi teklif ettiler⁷⁰.

Resim 1. Ressam Cornelis Claesz van Wieringen'in Beşinci Haçlı Seferi tablosu
<http://www.medievalists.net/-at-damietta> (Ocak 2017)

Tam da bu sırada 10 Ceneviz galerisi Dimyat kıyılarına ulaştı. Gemiler çeşitli savaş aletleri ve çok sayıda savaşçılarla dolu idi. Pelagius yeni kuvvetlerin gelmesi üzerine hiç düşünmeden sultanın teklifini reddetti Zaten Palegius'a göre nefret ettiği Müslümanlarla anlaşmaya yanaşmak dini yönden de bir hataydı. İtalya şehir devletleri olan Venedik, Cenova ve Pizahlılar da teklifin reddedilmesini ve derhal Mısır üzerine saldırıya geçilmesini istiyorlardı⁷¹. Haçlıların anlaşmayı

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 278.; Donovan, a.g.e., s. 57-28. ; Runciman, a.g.e., C. III, s. 139.

⁶⁸ Oliver, a.g.e., s. 220-221.; Donovan, a.g.e., s. 58.; Runciman, a.g.e., C. III, s. 140.

⁶⁹ Oliver, a.g.e., s. 223-224.; Makrîzî, a.g.e., C. 1/1, s. 199-201.; En-Nuveyrî, a.g.e., C. 27, s. 26.

⁷⁰ Oliver, a.g.e., s. 222-224.; Ernoul, a.g.e., s. 435.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C. XII, s. 281,285.; Makrîzî, a.g.e., C. III, s. 129. ; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIII, s. 208.

⁷¹ Vitry, a.g.e., s. 74.; Ernoul, a.g.e., s. 435.; İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. XII, s. 285. ; Ebu'l-Fidâ, a.g.e., C. III, s. 129.; Makrîzî, a.g.e., C. I/1, s. 207.

reddetmeleri üzerine el-Kâmil, 3 Kasım Pazar günü Haçlılar üzerine 500 kişilik atlı ve piyadelerden oluşan bir kuvvet sevk etti. Sabaha dek süren çetin bir çatışmanın ardından hayatta kalan az sayıdaki asker Fariskur'a geri dönebildi. Bu saldırı el-Kâmil'in Dimyat'ı kurtarmak için yaptığı son girişimi oldu. Bundan sonra artık Dimyat kendi kaderine terk edilmişti⁷².

4 Kasım 1219 Pazar gecesi Pelagius'un keşif için görevlendirdiği kişiler şehrin ön surlarını koruyan askerlerin yerlerinde olmadıklarını haber verdiler. Gerçekten de ibn-i Meştûb'un darbe girişimi yüzünden Haçlıların el-Âdiliyye'yi ele geçirmelerinin ardından şehre gıda, ilaç ve askeri takviye yapılamamıştı. Bu süreçte çıkan salgın hastalıklar, açlık ve Haçlıların saldırıları sonucu binlerce savaşı hayatını kaybetmiş ve şehri koruyacak savaşı neredeyse hiç kalmamıştı. Şehirde hasta, yaşlı, kadın ve çocuklar da dahil sadece 3.000 kişi vardı. O gece Haçlılar giriş kapısına giden hendek üzerine sal şeklinde ağaçtan büyük bir köprü yaptılar. Şafak sökmeden bu köprüyü hendek üzerine kurdular ve Dimyat'ın giriş kapısına gelerek kapıyı ateşe verdiler. Haçlılar ilk surları aşmış ikinci surların kapısına gelinceye kadar hiçbir direniş ile karşılaşmayınca, ikinci kapıyı da ateşe verdiler. Kapıdan içeri dalanlar surlardaki kulelere tırmanarak buradaki muhafızları kılıçtan geçirdiler ve sultanın bayraklarını surlardan atıp yerine kendi bayraklarını diktiler. Böylece Dimyat, kuşatmanın başladığı 29 Mayıs 1218 yılından, 5 Kasım 1219'a kadar oldukça zorlu geçen 16 aylık bir direnişten sonra Müslümanların elinden çıkmış oldu⁷³.

Haçlılar Dimyat'a girdiklerinde sokaklar insan cesetleri ile dolu idi ve bu cesetleri köpekler yemekte idi. Yataklarda ölüm döşeginde kendi hallerine bırakılan hastalar vardı. Kendilerine karşı koyan kimse olmamasına rağmen Haçlılar, kendilerini müdafaaya muktedir olamayan pek çok kişiyi kılıçtan geçirdiler. Oysa onların ölümlerini dahi gömecek dermanları yoktu⁷⁴. Müslümanlardan sıhhatli buldukları 300 kişiyi ayırarak, olası bir durumda rehine olarak kullanmak üzere ellerinde tuttular. Geri kalan kadın ve erkekleri ise muhtemelen köle tacirlerine satmak üzere ayırdılar. Gece olunca Müslüman kadın ve kız çocuklarını camiye doldurarak sabaha kadar onlara tecavüz ettiler. Ertesi gün Müslüman çocuklarını vaftiz ederek kilise görevlilerine verdiler. Dimyat Ulu Camiini de Blessed Virgin Mary (Aziz Bakire Mary) adıyla katedral'e dönüştürdüler⁷⁵. Haçlılar Dimyat'ta ele geçirdikleri altın, gümüş, mücevher gibi değerli eşyalar ile evleri ve burçları statülerine göre aralarında bölüştüler. Birkaç gün sonra ustalar şehrin giriş köprüsünü ve kapılarını tamir ettiler, surlarını tahkim ettiler ve iki burç daha yaparak şehrin savunmasını güçlendirdiler⁷⁶. Dimyat'ı ele geçirdikten sonra burayla yetinmeyerek Manzaleh Gölü'nün Doğusundaki liman kenti olan Tinnis'e, ardından Dimyat'ın otuz kilometre Batısında bulunan Burlos kentine bir saldırı düzenleyerek her tarafı yağmalayıp yakıp yıktılar⁷⁷. Dimyat'ta bir yıldan fazla kalan Haçlılar, Temmuz 1221'de Kahire üzerine doğru harekete geçtiler. Ancak Müslümanlar ile el-Mansure önlerinde yaptıkları savaşları Ağustos ayının sonlarında kesin bir yenilgi ile kaybettiler. Yapılan anlaşma neticesinde 8 Eylül 1221 tarihinde Dimyat'ı Müslümanlara iade etmek zorunda kaldılar⁷⁸.

SONUÇ

Selahaddin Eyyübî döneminde Filistin'deki Haçlı topraklarını ellerinde tutabilmekte çok zorlanan papalık, Selahaddin'den sonra zayıf bir otorite olarak gördüğü Sultan el-Âdil'in hâkimiyetinde bulunan Mısır'ı ele geçirmek için Beşinci Haçlı Seferi'ni düzenleyerek dört yıl

⁷² Oliver, *a.g.e.*, s. 225.; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. VII, s. 23.; Ebu Bekr b. Abdillâh ibn Eybek ibn Devadarî, *Kenzu'd-Durer ve Câmiu'l-Ğurer*, C. VII, (Tahkik: S. El-Muneccid), Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1972, s. 187.

⁷³ Oliver, *a.g.e.*, s. 230.; Vitry, *a.g.e.*, s. 125.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 278.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 201.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 142.

⁷⁴ İbn Vâsıl, *a.g.e.*, C. IV, s. 32-33.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 282,287.; İbn Devadarî, *a.g.e.*, C. VII, s. 187.; Donovan, *a.g.e.*, s. 65.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 142.

⁷⁵ Oliver, *a.g.e.*, s. 231.; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, C. VIII, s. 603.; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, C. III, s. 122.; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 190.; Donovan, *a.g.e.*, s. 65-67.

⁷⁶ Oliver, *a.g.e.*, s. 232, 259.; Ebu Şâme, *a.g.e.*, s. 176 vd.; Donovan, *a.g.e.*, s. 65.; Runciman, *a.g.e.*, C. III, s. 142.

⁷⁷ Oliver, *a.g.e.*, s. 232, 239.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 278.; En-Nuveyrî, *a.g.e.*, C. 27, s. 28.; Donovan, *a.g.e.*, s. 66-67.

⁷⁸ Oliver, *a.g.e.*, s. 254-263.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 283.; Makrîzî, *a.g.e.*, C. 1/1, s. 207-209.

boyunca tüm Hıristiyan güçlerini Dimyat kıyılarına sevk etmiştir. 1218 yılında başlayan Dimyat kuşatması esnasında şehrin girişini kapatan bir kulenin alınmasının dahi aylar sürmesi bu seferin hiç de kolay olmayacağını habercisi olmuştur. Bir yılı aşkın bir kuşatma süresince Dimyat'a karşı yapılan saldırıların istenen neticeyi vermemesi Haçlıların umutlarını tüketmişken, Müslüman ordugâhında sultanı devirmek üzere planlanan bir darbe girişimi Haçlılara Dimyat'ı altın tepsi içerisinde sunma fırsatını vermiştir. Bu olay sonucunda el-Âdiliyye karargâhını ve ardından Dimyat'ı ele geçiren Haçlılar, kısa süre sonra Doğudaki Tennis ile Batıdaki Berlis şehirlerini de zapt etmişlerdir. Dimyat'ı kaybettikten sonra Mısır'ı da Haçlılara karşı koruyamayacağını göz önünde bulunduran Sultan el-Kâmil, Haçlılarla silaha dayalı siyasetini sulh siyasetine çevirmeye çalışmış; Kudüs'ü ve Filistin'deki pekçok bölgeyi Haçlılara iade etmeyi teklif etmiştir. Avrupa'dan gelen takviye kuvvetlerle Mısır'ı kolayca ele geçirebileceğini düşünen Pelagius, sultanın teklifini red ederek Haçlı ordularını Kahire üzerine sürmüştür. Ancak yükselen Nil sularını hesap edememiş ve ordusunun Nil'den açılan kapaklardan boşalan sellerin altında kalmasına sebep olmuştur. Bu tabii afetin ardından Haçlılar teslim olmak zorunda kalmış ve Beşinci Haçlı Seferi Müslümanların zaferi ile sonuçlanmıştır. Sultanın cazip tekliflerini reddeden Pelagius Dimyat'a giderken evdeki bulgurdan olmuş ve başı önünde İtalya'ya geri dönmüştür.

Dimyat'tan el-Mansure'ye dönen sultan, kendisine ihanet ederek iki yıl önce darbe girişiminde bulunan emirleri unutmamış, bu emirlerin mallarını müsadere etmiş ve Mısır'ı terketmeleri şartıyla canlarını bağışlamıştır. Mısır'da bu gelişmeler yaşanırken el-Âdiliyye karargâhı ve Dimyat'ın Haçlıların ellerine geçmesinde önemli bir rol oynayan ve binlerce Müslümanın ölümüne sebep olan ibn-i Meştüb'a gelince; O, 1220 yılında Kerak'taki tutulduğu zindandan kaçarak önce Dimaşk'a ardından da Harran'a gitmiş ve kardeşler arasındaki ihtilaftan faydalanarak el-Eşref'in ordusuna katılmıştır. Ancak burada da rahat durmayarak Musul, Harran, Nusaybin, Erbil ve Sincar'da Eyyübîler aleyhinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, bunun üzerine el-Eşref tarafından Harran Kalesi'nde zindana atılmıştır. Haçlılara karşı kardeşi El-Kâmil'in yardımına giden el-Eşref, Beşinci Haçlı Seferi'nin Müslümanların lehine sonuçlanmasının ardından Dimyat'tan döner dönmez Mayıs 1222'de onu zindanda öldürtmüş, böylece ibn-i Meştüb geç de olsa hak ettiği cezayı bulmuştur.

Beşinci Haçlı Seferi'nin kırılma noktası olarak ele aldığımız bu çalışmamızın bir hedefi de; ülkemizde 40 yıldır sinsice bir ur gibi büyüyen, Paralel Devlet Yapılanması olarak adlandırılan, FETÖ'nün 15 Temmuz 2016 gecesini giriştiği kanlı darbe girişiminin ülkemize verdiği zararların boyutlarının daha iyi algılanabilmesini sağlayabilmektir. Ayrıca bu terör örgütünün lideri Fethullah GÜLEN'in bulunduğu Pensilvanya'dan: *Haçlıların ülkenizi işgal etmesi çok tehlikeli bir şey değildir, onlar sizin kadınlarınıza, kızlarınıza, mabetlerinize ilişmezler...* (Bkz.: 22 Ağustos 2016 tarihli gazeteler) şeklindeki oldukça manidar açıklamaları ile aslında modern Haçlı Seferlerinde nasıl bir rol üstlendiği konusunda bir farkındalık yaratabilmektir.

KAYNAKLAR

- Alvarez, Sandra, "Oliver of Paderborn and his siege engine at Damietta", **De Re Military, The Society For Medieval Military History**, Wordpress, (pp. 862-869), USA, Olathe, 2014.
- Aquensis, Albertus, "Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanæ Ecclesiae", **Recueil des Historiens des Croisades Occidentaux**, Volume: IV, RHC Occ., (pp. 265-713), Paris, 1923.
- Ayan, Ergin, **Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (1143-1163)**, Karadeniz Dergisi Yay., No: 02, Ankara, 2009.
- Ayan, Necmettin, **Haçlı Seferlerinde Kıbrıs'ın Rolü (1191-1310)**, Yıldırım Beyazıt Üni. S. B. E., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.
- Aydın, Mehmet, "Hıristiyanlık", **DİA**, C. XVII, (ss. 340-358), İstanbul, 1998.
- Carnotensis, Fulcherius, **Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi**, Çev.: İlcan Bihter Barlas, IQ Yayınları, İstanbul, 2009.

- Clayton, Joseph – Hist, S. F. R., **Pope Innocent III and His Times**, The Bruce Publishing Company, USA, Wisconsin, 1941.
- Demirkent, Işın, **Haçlı Seferleri**, 1. Baskı, Dünya Global Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- , **Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (118-1176)**, TTK Yay., Ankara, 2001.
- , "1101 Yılı Haçlı Seferleri", **Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı**, Yayına haz.: İ. Ü. Edebiyat Fak., Dizgi ve Baskı: Dünya Yay., (ss. 17-56), İstanbul, 1995.
- Donovan, Joseph Patrick, **Pelagius and the Fifth Crusade**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1950.
- Ebu'l Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyubî, **El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer (Tarih-u Ebi'l-Fida)**, C. II, Neşreden: Es-Seyyid Muhammed Abdullatif el-Hatib ve diğerleri, El-Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye, Kahire, 1907.
- Ebu Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisi, **Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn**, Birinci Baskı, Tahkik: Muhammed b. Hasen b. Akil Musa, Daru'l-Endülisi'l-Hadra, Cidde, 1997.
- El-Hamavi, Yakut, **Mu'cemu'l-Buldan**, C. II, Tahkik: Ferit Abdulaziz Cündî, Daru'l-Kübübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.
- En-Nuveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed el-Kindî, **Niayetü'l-Ereb fi Funûn'l-Edeb**, C. I-XXXXII, Daru'l-Kutub, Kahire 1992.
- Erer, Raşit, **Türklere Karşı Haçlı Seferleri**, Ahmet Halit Kitabevi, (Pdf olarak hazırlayan: A. Yüksel Özemre, 2002), İstanbul, 1947.
- Ernoul, Bernard, **Qhronique D'Ernoul et de Bernard le Tresorier**, (Prepare: M. L. de Mas Latrie), Societe de L'Histoire de France, No: 6, MDCCC LXXI, Paris, 1871.
- Ersan, Mehmet, "I. Haçlı Seferi sırasında Kilikya (Çukurova)'nın Haçlıların eline geçmesi", **Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri**, (26-27 Mayıs 1997) İ.Ü., Edebiyat Fak. Basımevi, (ss. 65-73), İstanbul, 1998.
- Howard, Jonathan, **The Crusades; A History of One of Most Epic Military Campaigns of All Time**, Golgotha Press, U.S., Hustonville, 2011.
- İbnü'l-Adîm, Kemalüddin ebi'l-Kasım Ömer b. Ahmed b. Hebetillah, **Buğyetu't-Talep fi Tarih-i Haleb**, 2. Baskı, Yayımlayan: Ali Sevim, TTK Yay., Ankara, 2011.
- İbnü'l-Cevzî, ebu'l-Muzaffer Şemsuddin, **Miratu'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan**, (Çeviri ve değerlendirme: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara 2011.
- İbn Devadarî, Ebu Bekr b. Abdillan ibn Eybek, **Kenzu'd-Durer ve Câmiu'l-Ğurer**, C. VI-VII, (Tahkik: S. El-Munecid), Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1972.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed; **İslam Tarihi: El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi**, C. X-XI-XII, Çev.: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul, 1987.
- İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed; **Vefayatü'l Âyan**, C. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1864.
- İbn Kesîr, İsmail İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Davud **El-Bidaye ve'n-Nihaye Fi't-Tarih**, C. XIII, Çev.: Mehmet Keskin: *Büyük İslam Tarihi*, Çağrı Yay., İstanbul, 2001.
- İbn Vâsıl, Cemaleddin ebu Abdullan Muhammed b. Selim el-Hamavi, **Müferricu'l-Kurub fi Ahbar-ı Beni Eyyüb**, C. I-V, (I-II-III Tahkik: Cemalüddin es-Şeyyâl, IV-V Tahkik: Hasaneyn Muhammed er-Rabie), Kahire, 1972-1977.
- Joseph, Patrick Donovan, **Pelagius and the Fifth Crusade**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1950.
- Kılıç, Mustafa, **Alim ve Devlet Adamı Olarak Bir Eyyübî Meliki: el-Meliku'l-Muazzam**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: X/2, Sivas 2006.
- Kinnamos, Ioannes, **Historia (1118-1176)**, Çev.: Işın Demirkent, TTK Yay., Dizi: XIX, Sayı: 18, Ankara, 2001.

- Makrîzî, ebû Muhammed ebû'l-Abbâs Takrîyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, **Kitabu's-Sülûk li Marifet-i Düveli'l-Mülûk**, C. 1/1, (Tahkik: Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire, 1956.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, **Camîu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I-II**, Yayınlayan: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.
- Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Yay., Dizi: X, Sayı: 7, Ankara, 1981.
- Ott, Michael, "Pope Innocent III", **Catholic Encyclopedia**, Published by The Encyclopedia Press, Volume: VIII, New York, 1913.
- Paterborn, Oliver, **The Capture of Damietta**, İngilizce'den Farsça'ya çev. Ferehnaz Efdali; *Ceng-i Pencom-i Salibi Feth-i Dimyat*, Pejuhişkâh-i Havza ve Danişgah, İran, Kum. (ş. 1393, m. 2014).
- Powel, M. James, **Anatomy of a Crusade**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1986.
- Queller, Donald E. - Madden, Thomas F., **The Fourth Crusade, The Conquest of Constantinople**, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 1997.
- Runciman, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C. I-II-III, 2. Baskı, Çev.: Fikret Işıltan, TTK Yay., Dizi: X, Sayı: 9, Ankara, 1992.
- Smith, Thomas William, **Pope Honarius III and the Holy Land Crusades 1216-1227**, Royal Holloway, University of London, London, 2013.
- Süryani Mikhaîl, **Khronik (1166-1199) IV**, Fransızca'ya tercüme eden ve yayınlayan J. B. Chabot: *Chronique de Michele Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-99)*, Paris 1899-1924; Türkçeye çev. H. Andreasyan: *Süryani Patrik Mihailin Vakainâmesi II*, TTK Kütüphanesi (PDF, henüz yayınlanmadı), Ankara, 1944.
- Şeşen, Ramazan, **Salahaddin Devrinde Eyyûbîler Devleti**, İ. Ü., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1983.
- Ümran, Mahmud Said, **El-Hamletü'l-Salibiyetü'l-Hâmîseti: m. 1218-1221 h. 615-618**, Daru'l-Mearif, Kahire, 1985.
- Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vakaynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, 2. Baskı, Çev.: Hrant D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara, 1987.
- Villehardouin, Geoffroi - Valenciennes, Henri, **Conquete de Constantinople (IV. Haçlı Seferi Kronikleri)**, Fransızca'dan Çev.: Ali Berktaş, Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2008.
- Vitry, Jaques, **Historie des Croisades**, P. M. Guizot'un Fransızca çevirisinden (1824) Farsça'ya çeviren: Abdullah Nasrî Tahîrî; *Ceng-i Pencom-i Salibi Tarih-u Beytü'l-Mukaddes*, Pejuhişkâh-i Havza ve Danişgah, Kum, (ş. 1393, m. 2014).

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 327-346, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:23.08.2017 Kabul Tarihi:20.10.2017

KIRIM SAVAŞI'NDA (1853 – 1856) RUS – İRAN YAKINLAŞMASINA KARŞILIK OSMANLI'NIN İNGİLTERE İLE İZLEDİĞİ POLİTİKANIN ESASLARI

The Basis of Ottoman Policies Towards England In The Aftermath Of Russo-Iranian Rapprochement In Crimean War (1853-1856)

Sıtkı ULUERLER*

ÖZ

Kırım Savaşı; ortaya çıkış sebepleri, savaşın seyri ve sonuçları açısından pek çok özelliği içinde barındırmaktadır. Savaş görünürde Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan siyasi anlaşmazlıkların sonucu gibidir. Ancak savaşın çıkış sürecindeki gelişmeler, Kırım Savaşı'nın devrin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki rekabetin bir yansıması olduğunu da göstermektedir. Bu dönemde yoğun bir şekilde yürütülen diplomatik görüşmeler ve çok cepheli müzakereler, her devletin kendi çıkarları bağlamında meseleyi değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Böylesine siyasi hesapların ve menfaatlerin ön planda olduğu bir vaziyette başlayan Kırım Savaşı'nda, Rusya karşısında Osmanlı'ya destek veren İngiltere ve Fransa, kendi siyasi çıkarları özelinde hareket etmişlerdir. Rusya, bu durumu fark edince en azından savaşın cephesini genişletmek, Osmanlı'yı daha da hırpalamak ve Asya topraklarından Hindistan ile ilgili İngiltere'ye gözdağı vermek için İran ile ittifak kurmaya çalışmıştır. O sıralar Rus baskısı ve etkisi altında olduğu anlaşılan İran Şahı, 1853 yılı sonbaharında Rusya ile ittifak antlaşması yapmıştır.

Bu bağlamda Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rusya'nın İran ile kurduğu ittifakın aşamaları ve bunun Osmanlı üzerindeki yansımaları temel inceleme konumuz olacaktır. Aynı zamanda savaşın önemli taraflarından biri olan İngiltere'nin, Rusya'nın esas niyetini fark edip bu ittifakı bozmak için yaptığı girişimler incelenecektir. Bu çerçevede 1853 yılından 1854 senesi sonlarına kadar yoğun bir seyir izleyen diplomatik temaslar, Osmanlı'nın, İngiltere ile birlikte hareketi ve İngiltere'nin etki noktasında hem Osmanlı hem de İran üzerindeki tesirleri izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Savaşı, Osmanlı, İran, İngiltere, Rusya.

ABSTRACT

Crimean War has several characteristics concerning the reasons for its outbreak, course and consequences. The war seems to be the result of political disputes between the Ottoman Empire and Russia. However, the developments experienced during the outbreak of the conflict were a reflection of the competition between the great powers of the era; Britain, France and Russia. Because, the intense diplomatic negotiations and multi-faceted negotiations that were conducted at the time demonstrated that each party assessed the issue based on its own interests.

In the Crimean War, that started in an environment where such political calculations and interests were in the focus, Britain and France that supported the Ottoman Empire against Russia, acted in their own political interests. When Russia realized this fact, it tried to form an alliance with Iran in order to expand the battlefield, to further crush the Ottoman Empire and to intimidate Britain in India in Asia. Iran Shah, who was understood to be under the Russian influence during the time, signed an alliance agreement with Russia in the autumn of 1853.

In this context, the stages of the alliance that Russia established with Iran during the Crimean War (1853-1856) and its repercussions on the Ottoman Empire will be the main topic of the present study. Furthermore, the attempts of Britain, which was one of the most significant sides of the war, to disrupt the alliance after recognizing the real objective of Russia will be examined. In this framework, the intense diplomatic contacts that lasted during 1853 and 1854, Ottoman actions along with the British intentions and the British influence on the Ottoman Empire and Iran will be discussed.

Key Words: Crimean War, Ottoman, Iran, Britain, Russia.

* Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, BİNGÖL e-posta: suluerler@bingol.edu.tr

Giriş

XIX. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nde pek çok açıdan sıkıntıların baş gösterdiği bir devirdir. Bir yandan Batılı tarzda yenileşme çabaları yapılmaya çalışılırken, bir yandan da 1829 senesine kadar ağırlıklı olarak Rus tehdidi altında yapılan savaşlarda mağlubiyetler alan bir Osmanlı görüntüsü söz konusudur. Bunun yanında yerel anlamda Mısır, Suriye ve Lübnan gibi yerlerde yaşanan isyanlar, devleti rahatsız eden diğer meseleler arasındadır.¹ Bu isyanlar içerisinde bilhassa Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanının yaklaşık on yıllık seyri (1831-1841), devletin aciz durumunu büyük oranda ortaya koyan hususlardan biridir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı gibi bir iç meselenin bile Osmanlı yönetimince sonuçlandırılmaması, Osmanlı ordusunun bir valinin oğlu komutasındaki ordu karşısındaki mağlubiyetleri, mevcut durumu ortaya koyan gelişmelerdendir. Mısır sorununun halli noktasında bile Batılı güçlerden medet uman bir Osmanlı yönetimi ve bu devletlerin bir şekilde devreye girmemesi halinde, kendi sorunlarını çözemeyen idare görüntüsü ortadadır.²

Bu sıkıntılı döneme ilişkin olarak Enver Ziya Karal'ın belirttiği üzere, “*Osmanlı'nın kendi kendine yeterliliği prensibinden*” vazgeçtiği bu devirde Osmanlı yönetimi, Rusya'nın izlediği siyasetten dolayı İngiltere ve Fransa'ya yaklaşma niyetindedir. Özellikle İngiltere, gerek dünya üzerindeki gücü noktasında ve gerekse Avrupa dengesindeki ağırlığı açısından Osmanlı'nın destek almaya çalıştığı, ikili antlaşmalar yaptığı bir devlet mesabesindedir.³ Ayrıca “*Şark Meselesi*” çerçevesinde İngiltere'nin kendi menfaatleri doğrultusunda bu devirde Osmanlı toprak bütünlüğünü savunur görünmesi, Osmanlı'yı İngiltere'ye daha da yaklaştıran diğer bir husustur. Bu arada 1848 ihtilallerinin Avrupa'daki yansımaları ve Macar mülteci meselesinde Osmanlı'nın mültecilere kapısını açması, bir şekilde Batı kamuoyunda Osmanlı'ya olan sempatiyi arttıran gelişmelerdir.⁴

Genel hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı öncesi genel durumu bu vaziyette iken, savaşın diğer tarafı olan Rusya'nın tarihi emellerini gerçekleştirmeye çalıştığı bilinmektedir. 1825 yılında başa geçtikten sonra yayılma politikasını Osmanlı toprakları üzerinde sürdürme niyetini açıkça belli eden Rus Çarı I. Nikola'nın girişimleri, çok yönlü bir siyaset şeklindedir.⁵ Çar I. Nikola'nın, bir taraftan Eflak ve Boğdan üzerinden emellerini gerçekleştirmeye çalışırken, bir yandan da Hıristiyanlık gayretiyle sözde Ortodoksların savunuculuğu kapsamında Osmanlı'ya yüklenme ve Batı kamuoyunu bu açıdan kendi yanına çekmenin hesapları yaptığı da bilinmektedir.⁶

Çar I. Nikola, o zamanki dünya siyasetindeki güç dengesinde İngiltere'nin konumunu çok iyi bildiğinden, Osmanlı ile ilgili niyetlerini gerçekleştirebilmek için İngiltere'yi ikna etmeyi gerekli görmektedir.⁷ Ancak devrin süper gücü olan ve sömürgeleri ile dünyada geniş bir alana yayılmış bulunan İngiltere, Rusya'nın esas niyetini çok iyi bildiğinden bu devlete karşı mesafelidir. Zira Rusya'nın temel amaçlarından birinin sadece Balkanlardaki Slavların yaşadığı bölgelerle sınırlı olmadığını, Asya coğrafyasında Hindistan'a kadar gitmek olduğunu tahmin eden İngiltere, onu durdurmanın gerekliliği kanaatindedir.⁸

¹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011, s. 2858-2884. 18. Yüzyıl sonlarından itibaren Batılı güçlerin Osmanlı ile ilgili hesapları noktasında önemli değerlendirmeler için ayrıca bkz. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Sezer, YKY yayınları, İstanbul 2010, s. 21-55.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 1995, s. 124-140; Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2920-2934; Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 95-126.

³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 218.

⁴ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 129-136, Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 218-220.

⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011, s. 64-68.

⁶ A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 353-359.

⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 70.

⁸ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 325-328.

Bu bağlamda 1853 yılında Osmanlı için “*hasta adam*” benzetmesinin Rus Çarı tarafından St. Petersburg’daki bir baloda İngiliz elçisine ifade edilmesine karşılık, Osmanlı topraklarının paylaşım teklifinin İngiltere tarafından reddedilmesinin temel sebebi, Rus genişleme siyasetinden İngiltere’nin duyduğu rahatsızlıktır.⁹ Zaten Çar I. Nikola’nın Osmanlı’ya yönelik niyetlerini gerçekleştirmek için kendini durduracak bir güç olmadığı hırsıyla hemen harekete geçip, bunun için de kutsal yerler meselesini gündeme getirip, diplomatik manevralar sergilemesi boşuna değildir.¹⁰

Bu diplomatik manevralara göre Rusya’nın 1853 yılında Prens Mençikof’u¹¹ olağanüstü elçi statüsünde İstanbul’a göndermesinin gayesi, savaşın ön hazırlığını yapmaktır.¹² Pervasız bir kişiliğe sahip Prens Mençikof’un tavırları ve taleplerini, bağımsız hiçbir devletin kabul etmeyeceği tarihi kayıtlara geçen bir husustur.¹³ Böyle bir diplomatik iklimden başlayan siyasi gerginliklerin savaşa dönüşme temayüllerini iyi sezen Osmanlı yönetiminin, başta İngiltere olmak üzere Fransa’ya yakın bir tavır alması da mecburiyettendir. Bütün klasik tarih kitaplarımızda geçtiği üzere, bu süreçteki diplomasi arenasının en etkin simalarından birinin İstanbul’daki İngiliz elçisi Lord Stratford Canning¹⁴ olduğu da unutulmamalıdır.¹⁵

Karal, o sıralar Canning’in, Osmanlı diplomasisine yön verdiğini belirtmektedir.¹⁶ Yine Ahmed Cevdet Paşa, Canning’in siyaseten Osmanlı yönetimine müdahale eden bir kişilik olmasının yanında, Kırım Savaşı müddetinde Fransızların da diplomatik nüfuzunun Osmanlı içinde epeyce arttığını belirtmektedir.¹⁷ İngiliz tarihçi Anderson ise, Osmanlı nazırları üzerinde İngiliz elçisi Canning ve Fransız elçisi La Cour’un etkili oldukları hususunun abartıldığı kanaatini taşıyarak, bu konunun tartışmaya açık olduğunu ifade etmektedir.¹⁸

Bu tartışmaların boyutu ne olursa olsun, Kırım Savaşı’nın (1853-1856) seyrini ve gelişmelerin mahiyetini etkilemede diplomatların tavırlarının ne kadar belirleyici olduğunu ileriki kısımlarda daha da net göreceğiz. Yaşanan süreçte gerek İran’daki Osmanlı Sefiri Ahmed Vefik Efendi’nin usta diplomatlığı, gerekse İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri¹⁹ ile İngiltere’nin İran’daki maslahatgüzarı Thomson’un izlediği siyaset buna örnek oluşturmaktadır.

Ayrıca Kırım Savaşı başlamadan önce Osmanlı ile İran arasındaki gerginlikler de iyi analiz edilmelidir. Nitekim iki devlet arasında o sıralar eskiye dayalı pek çok tartışma konuları devam etmekle birlikte, 1849 yılından beri sürdürülen gerek sınır tespiti ile ilgili yapılan müzakerelerin sonuçlanmamış olması, gerekse sınır boylarındaki aşiretlerin çıkardığı sorunlar, Osmanlı-İran ilişkilerinin açmazlarıdır. Osmanlı yönetimi, müzminleşen bu konular çerçevesinde İran ile yaşadığı sorunların yanında, Rusya ile diplomatik krizin savaşa doğru giden vaziyetini tahmin ettiğinden doğudaki Erzurum, Kars, Bayezid, Hakkâri, Bağdat vd. yerlerde gerekli tedbirler alma yoluna gittiği tarihi bir vakıadır.²⁰

⁹ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 137.

¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 222.

¹¹ Bu isim İngiliz tarih kitaplarında Menshikov şeklinde geçmektedir. Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 139.

¹² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 72; Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 139-140.

¹³ Ali Fuad Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. I, TTK, Ankara 1987, s. 15-18.

¹⁴ Lord Stratford Canning, 1852 yılında Lord Stratford de Redcliffe unvanını almıştır. Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 139.

¹⁵ Canning’in bu süreçteki konumu ve kendi bakış açısıyla *Şark Meselesine* ilişkin tespitleri için bkz. Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 118-121. Ayrıca Canning’in yürüttüğü diplomasiye ilişkin geniş bilgi için bkz. Harold Temperley, *England and The Near East, The Crimea*, Frank Cass Company, London, 1964, s. 368-380.

¹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 229.

¹⁷ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, Yayınlayan Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991, s. 26.

¹⁸ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 141.

¹⁹ Mirza Ağa Han Nuri’nin, Nasıreddin Şah zamanında (1848-1896) sadrazamlığa gelişi (1851-1858) ve kendisinin İngiltere’ye yakın bir kişi olduğuna dair bilgiler için bkz. Yılmaz Karadeniz, *İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s. 178.

²⁰ Hasan Şahin, “Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Osmanlı*, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 114.

Bu dönemde İran'ın genel durumuna bakıldığında, her açıdan sıkıntıların olduğu görülmektedir. Zira XIX. asrın başından beri pek çok sorunla uğraşmak zorunda kalan İran, Rusya karşısında aldığı iki mağlubiyetin (1812 ve 1828) olumsuz etkilerini üzerinden atamamıştı. Özellikle 1828 tarihinde Rusya ile imzaladığı Türkmençay Antlaşması ile önemli yerleri kaybetmesi, devletin imajını ciddi anlamda sarsmıştı.²¹ Yine Rus tahriki ile Muhammed Şah (1834-1848) zamanında girişilen Herat seferi (1838-1841) ve alınan kötü sonuç İran'ı iç karışıklığa da itmişti.²² Açıkçası İngiliz-Rus rekabeti ve tesiri bu devirde İran yönetimi üzerindeki baskın güçlerdi. Ancak bu iki güç arasında yakınlığı ve birinci derecede tehdit oluşturması dolayısıyla Rusya'nın, İran'daki etkisi daha da belirgindi.²³ Kısacası tarafların durumuna ilişkin ifade etmeye çalıştığımız bu genel vaziyet içerisinde Kırım Savaşı başlamıştı.

Bu çalışmamızda üzerinde durmak istediğimiz esas husus, İran'ın, Kırım Savaşı başladığı zaman Rusya'ya yakın tutumunun Osmanlı ile İngiltere nezdindeki karşılığıdır. Zira Osmanlı'nın doğu cephesinde Rusya ile yapacağı mücadelede İran'ın tavrı önemli bir konudur. Bu açıdan Ortadoğu bağlamında o sıralar "*düvel-i muazzama*" olarak adlandırılan büyük güçlerin bu havaliye ilişkin tutumları, savaşın sadece Osmanlı ve Rusya arasında olmadığını, esas rekabetin kendileri arasındaki güç mücadelesi olduğunu da göstermektedir. Bu güç mücadelesinin nerelerden kaynaklandığının anlaşılması açısından sadece ekonomik yönden durum ele alındığında İngiltere için vaziyetin önemi ortaya çıkmaktadır.

Nitekim İngiltere, XIX. asrın ikinci yarısı itibariyle sanayileşme ve sömürgecilikte elde ettiği muazzam güçle, Ortadoğu ticaretinden en büyük payı alan devlet durumundaydı. Ali İhsan Gencer'in açık bir şekilde belirttiği üzere; "*İskenderun ve Beyrut üzerinden Halep-Şam-Bağdat ticaretine de İngiltere hâkimdi. Mısır üzerinden Hindistan ile olan bağlantısı gayet kuvvetli idi. Diğer taraftan yeni kervan yolu ile Erzurum-Tahran ticaretinde de tesirleri fazla idi... Bu nedenlerle İngiltere Ortadoğu meselesinden dolayı Şark meselesiyle yakından ilgileniyordu. İngiliz politikasının hedefi bu menfaatlerini korumak ve daha da genişletmeye dayanıyordu.*"²⁴

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere İngiltere, İran merkezli olarak Rusya'nın devreye sokacağı alternatif cephe arayışlarının hedefinde kendisinin olduğunu bilmekte ve buna göre hazırlıklarını yapmaktaydı.

Kırım Savaşı'nın özünü oluşturan, Osmanlı ile ittifak kuran İngiltere ve Fransa'nın stratejisini ortaya koyarak, Rusya'nın da niyetini göstermesi açısından Ziya Nur Aksun'un dikkat çektiği şu ifadeler mevcut durumu gayet güzel ifade etmektedir: "*Osmanlı Devleti'nin hâmişi ve vasîsi hüviyetine bürünen devletlerin bazısı bundan menfaatleniyorlardı. Bunlardan ekserisi Osmanlı topraklarının taksiminden bir diğerinin daha fazla istifade edeceği endişesinde buldukları için en son çare olarak, Türkiye'nin tamâmet-i mülkiyesi taraftarı bulunuyorlardı. Rusya, İngiltere ve Fransa karşılıklı hased ve kuşkularla dolu buldukları için birbirlerini kolluyorlardı.*"²⁵ Bu ifadeler Kırım Savaşı'ndaki ittifaklar ve düşmanlıkları ortaya koyan devletlerarası ilişkilerin hangi esaslara göre şekillendiğini göstermektedir. İşte bu rekabetteki devrin güçlerinin, Osmanlı ve İran ile ilgili yaklaşımları ittifakları veya düşmanlıkları buna göre şekillenmekteydi.

Açıkçası İngiltere ile Fransa'nın bu savaşta Osmanlı yanında yer alması nasıl ki o zamanki şartların gereği ve kendi menfaatlerinin yansımaları idiyse, Rusya'nın İran'ı Osmanlı'ya karşı yanına çekmeye çalışması Rus çıkarlarının bir diğer cephesiydi. Yine aşağıdaki kısımlarda göreceğimiz üzere; İngiltere'nin, İran meselesinde esas rakibin Rusya olduğunu bildiğinden, ona karşı İran'ı

²¹ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 278-294.

²² Vanessa Martin, "Social Networks and Border Conflicts. First Herat War, 1838-1841", *War & Piece in Qajar Persia*, Edited by. Roxane Farmanfarmanian, New York 2008, s. 110-112.

²³ P.M. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, London 1915, s. 390-430; Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, s. 147-170.

²⁴ Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı'ndan (1839) 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C XI, İstanbul 1989, s. 459.

²⁵ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 324.

tehditlerle geri adım attırması ve Rus-İran ittifakını engellemesi İngiliz diplomasisinin, askeri gücünün ve Ortadoğu politikasının bir yansımasıydı. Osmanlı ve İran ise bu siyaset arenasının iki etkisiz ayağı halindeydi.

Bu ön bilgilerden hareketle İran'ın, Kırım Savaşı sürecinde nasıl bir tavır içinde olduğu, Rusya ile yakınlaşip ittifak kurması ve bu durumun başta Osmanlı olmak üzere Osmanlı'nın en önemli müttefiki durumunda olan İngiltere üzerindeki tesirlerine bakmak gerekmektedir.²⁶

1- Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Başlaması ve Rus-İran Yakınlaşmasına Giden Yol

İstanbul'a olağanüstü diplomat payesiyle Rusya tarafından gönderilen Prens Mençikof'un üslubu, Osmanlı'dan talepleri iki devlet arasında savaşın kaçınılmaz bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte savaşın engellenmesi amacıyla yapılan girişimlerden bir sonuç elde edilememiştir.²⁷ 21-22 Haziran 1853'te Rusya'nın Eflak ve Boğdan'a girmesiyle başlayan Kırım Savaşı, 23 Ekim 1853'te Osmanlı'nın da resmen savaş ilan etmesiyle devam edip gitmiştir.²⁸ Ali Fuad Türkgeldi, bu savaşı bir satırla şöyle açıklamaktadır. "*Kırım muharebesi taassup, taazzum, tecebbür ve ihtirasın muhassalasıdır.*" Bu ifadelerdeki terimlerin günümüz karşılığı sırasıyla; taraftarlık, büyüklük, kibirlenme ve arzunun neticesi şeklindedir.²⁹

Kırım Savaşı başladığında Osmanlı-Rus çarpışmalarının iki cephesi vardır. Bu iki cephe Rusya ile Osmanlı'nın yaptığı savaşlarda klasikleşmiş mevkiilerdir. Bunlar batıda Tuna cephesi doğuda ise Kafkasya'dan başlayıp güneye doğru inen hat ki, Osmanlı'nın doğu sınırlarını oluşturmaktadır.³⁰ Savaşın ilk zamanlarında Osmanlı, Rusya karşısında zor durumdayken ve Batı'dan destek umarken, birden İran'dan gelen bilgiler İran'ın da savaşın içine çekileceği kaygısını doğurmuştur.

Tahran'daki Osmanlı elçisi Ahmed Vefik Efendi, diplomatik anlamda İran'da olup bitenlerle ilgili bilgileri Osmanlı'ya ulaştırıp, Osmanlı yönetiminden gelen talimatlara göre hareket eden önemli bir diplomatı.³¹ Onun her gelişmeye ilişkin gönderdiği raporlar büyük önem taşımaktaydı. Nitekim Ahmed Vefik Efendi, 1853 sonbaharında gönderdiği raporunda; o sıralar İran ile Rusya arasındaki yoğun diplomatik temasların bir ittifak anlaşmasına doğru gittiğini belirtmişti.³²

Aynı zaman zarfında Osmanlı'nın Bağdat Valisi ve Irak-Hicaz Ordusu Komutanı Mehmed Reşid Paşa da, Ahmed Vefik Efendi'nin gönderdiği bilgilere benzer şekilde 23 Eylül 1853'te gönderdiği yazısında, İran'ın durumu ve Osmanlı'ya yönelik İran'daki tutuma ilişkin önemli ayrıntılara yer vermişti. Bu yazıda, özellikle Rusya'nın "*teşvik ve tahriki ile*" İran'da Osmanlı'ya karşı hazırlıkların yapıldığı kesin ifadelerle dile getirilmiştir.³³

²⁶ Rusya'nın, İran ile ilgili politikaları XIX. asrın ilk yarısı itibarıyla çeşitli kereler kendini göstermişti. Özellikle İran'da Muhammed Şah'ın saltanatında ve sonrasında Nasıreddin Şah zamanında Rusya tahriki ile İran'ın Herat seferi ve bunun yansımaları İngiltere açısından Rusya'nın Hindistan'a doğru niyetlerini ortaya koymuştur. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 411-441.

²⁷ Mençikof'un İstanbul'daki faaliyetleri hakkında analizler için bkz. Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 139-142; Temperley, *The Crimea*, s. 303-319.

²⁸ İlhan Akbulut, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 208, Şubat 2014, s. 341; Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 146; Temperley, *The Crimea*, s. 365-371.

²⁹ Türkgeldi, *Mesal-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. I, s. 1.

³⁰ Osmanlı-Rus savaşları hakkında genel bilgiler için bkz. Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 265-353.

³¹ Ahmed Vefik Efendi (Paşa), son dönem Osmanlı Devleti'nin önemli simalarından ve sadrazamlarından biridir. Kendisinin hayatı, kişiliği ve devlet tecrübesine dair önemli bilgiler veren İbnülemin Mahmud Kemal İnal eserinde, 15 Şaban 1267 / 15 Haziran 1851 tarihinde İran'a büyükelçilikle tayin olunan Ahmed Vefik Efendi'nin, Tahran'da bu görevi yürüttüğü müddet içerisinde izlediği diplomatik usuller, dirayet ve liyakat esaslı çalışmaları dolayısıyla kendisine duyulan memnuniyeti belirtmektedir. Ahmed Vefik Efendi, Tahran'daki büyükelçilik vazifesini iyi bir surette tamamlayıp 1855 senesinde İstanbul'a dönmüştür. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, V. Cüz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 651-654.

³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Yayın No 84, Ankara 2006, s. 79.

³³ BOA, A. AMD. 49/18, 19 Zilhicce 1269 (23 Eylül 1853).

Mehmed Reşid Paşa'nın gönderdiği yazıda, Rusya'nın esas gayesinin, Osmanlı-İran sınırında "bir gaile-i cesime çıkarmak olduğunun" işitildiği ve bu yönde çalışmaların yapıldığı belirtilmiştir. Bağdat Valisi, gelişmeleri bu merkezde ele alıp Osmanlı yönetimini uyarmakla birlikte, İran'a diplomatik anlamda bir uyarı yapılsa bile bunun pek caydırıcı olmayacağını belirtmiştir. İran'a karşı ancak İngiliz gücünün ve tehdidinin netice vereceğini belirten Bağdat Valisi, Bağdat'ta bulunan İngiliz Konsolosunun kendisine ifade ettiği bilgileri de aktarmıştır. Bu bilgilere göre, İngiltere'nin Hint sahillerinde bulunan askeri kuvvetlerinden lüzumlu miktarda askeri Basra Körfezi karşısındaki Acem sahillerine getirmesi halinde, İran'ın bundan ürkeceği ve Rusya yanında yer almayıp, Osmanlı'ya karşı sınır boylarında bir harekete girişmeyeceği öngörüsü zikredilmiştir.³⁴

Gelen bu raporlar üzerine harekete geçen Osmanlı yönetimi, Kerkük'ten Basra'ya kadar olan Irak havalisindeki yerel yönetimleri uyarak, olası İran saldırısına karşı askeri hazırlıklar yapmalarını istemiştir. Bu hazırlıkların mahiyetine bakıldığında, -Osmanlı arşiv vesikalarında da açıkça belirtildiği üzere- her aşamada İngiltere'nin etkili olduğu, sürekli onlara danışılıp, onlardan gelen öneriler doğrultusunda hareket edildiği anlaşılmaktadır.³⁵ Bu bilgiler bile, Kırım Savaşı sürecinde Osmanlı'nın izlediği siyasetin ne derece kendine has olup olmadığını, İngiltere'nin etki ve rolünün hangi seviyelerde olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu meyanda Rus-İran yakınlaşmasında Osmanlı yönetimini, özellikle de Bağdat Valisi'ni en çok tedirgin eden husus, İran'ın olası bir saldırısıyla koordineli olarak Irak'taki Şii kesimlerin harekete geçmesi ihtimali olmuştur. İhtimal dâhilindeki böyle bir durumdan oldukça çekinen Bağdat Valisi Mehmed Reşid Paşa, Osmanlı'dan otuz beş bin kişilik asker desteği bile istemiştir. Bu kapsamda gelişmelerle ilgili Mehmed Reşid Paşa'nın sürekli istişare ettiği Bağdat'taki İngiliz Konsolosu, onu rahatlatıcak öngörülerde bulunmuş ve her halükârda İngiltere'nin Rus-İran ittifakına mani olacağını söylemiştir. İngiltere'nin Bağdat Konsolosu, eğer İran böyle bir saldırıda bulunursa Basra Körfezi'ne çıkartma yapacak İngiliz gemilerinin ve askerinin geldiğini gören İran'ın, mecburen buraya yönelmek zorunda kalacağını belirtmiştir.³⁶

1854 senesi Şubat ayında Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran'dan gönderdiği yazıda, İran-Rus yakınlaşmasına bağlı olarak Aralık ayından itibaren İran'ın, Osmanlı sınırı üzerinde askeri yığınaklar yapmaya başladığı vurgulanmıştır.³⁷ Özellikle Azerbaycan taraflarında yaklaşık on iki-on beş arasında İran askeri taburunun istihdam edildiği, ancak kış şartları dolayısıyla İran'ın ağırdan davrandığı bildirilmiştir. Bu gelişmeler karşısında İranlı yetkililer, eski devirlerde olduğu gibi Osmanlı'nın başka bir devletle sıkıntılar yaşadığı veya savaşa girdiği zamanlarda devreye soktukları tahrik ve şikâyet politikaları üzere, iki devlet arasında müzminleşmiş sorunları gündeme getirmeye başlamışlardır. Osmanlı yönetiminin İran'ın bu tutum bir nevi taktik olarak algılanmıştır.³⁸

O sıralar Osmanlı ile İran arasında var olan sınır müzakereleri ve tartışmalı mevkiiler konusunda Kotur³⁹ ve Kerbela⁴⁰ örneklerinden hareketle, Osmanlı yönetimi nezdinde İstanbul'daki

³⁴ BOA, A. AMD. 49/18.

³⁵ BOA, A. AMD. 49/18.

³⁶ Muhammed Rıza Nasırî, *Nâsıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1977, s. 107.

³⁷ BOA, İ.DH. 292/18362, 16 Cemaziyelevvel 1270, (15 Şubat 1854).

³⁸ BOA, A. AMD. 49/18, 19 Zilhicce 1269 (23 Eylül 1853).

³⁹ Kotur, Osmanlı-İran sınırı üzerinde bulunan (Van'ın doğusunda) konumu itibarıyla önemli mevkiilerden biridir. Bu yerin kime ait olduğu konusunda Osmanlı ile İran arasında ciddi gerginlikler yaşanmıştır. Hatta 1849 yılında Bağdat'ta, İran ile yürütülecek sınır müzakerelerine katılacak olan Osmanlı heyetinin başkanı Derviş Paşa, önce Kotur'a uğrayıp buranın Osmanlı'ya aitliğiyle ilgili çalışmalar yapmış ve sınırlarını belirlemiştir. Bu durum tartışmaları daha da arttırmıştır. O süreçte ve sonrasında İran, her fırsatta Kotur meselesini gündeme getirmiştir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, Volume, 10/5, Spring 2015, s. 332-350.

⁴⁰ Kerbela, o dönemde Osmanlı hâkimiyeti altındaki Irak'a bağlı idi. Burası İslam tarihinde yaşanan Hz. Hüseyin'in Emeviler tarafından şehit edildiği yer olması dolayısıyla daha da önemli bir hale gelmekteydi. Şiîler, başta Hz.

İran Maslahatgüzarı şikâyetlerini dile getirmiştir. Bununla koordineli olarak Rusya'nın Tebriz Konsolosu, Azerbaycan'da adamları vasıtasıyla Osmanlı aleyhine propagandalar yaptırmaya başlamıştır. Bu propagandada; Rusya'nın, Osmanlı ile olan savaşta büyük başarılar elde ettiği, Osmanlı'nın kesin mağlubiyetinin yakın olduğu yönündeki söylentiler, çarşı ve pazarlarda dile getirilmiştir. Bu propagandalarla Rusya'nın amacının, Osmanlı-İran sınır bölgesindeki İran halkının zihnini bulandırmak olduğu anlaşılmıştır. Gaye Osmanlı-Rus savaşında, Rus üstünlüğünün kesin olduğunu gösterip, İran toplumunu da bir şekilde Osmanlı aleyhine tahrik etmek ve İran Şahı'nın Rusya ile kuracağı ittifak için halk desteğini sağlamak olduğu belli olmuştur.⁴¹

Rusya'nın, İran içinde bu şekilde yaptığı propagandalardan en çok etkilenen kişinin İran Şahı Nasıreddin Şah olduğu gelişmelerin seyrinden anlaşılmıştır. Şah'ın, Rusya'ya yakınlık duyduğu Osmanlı yönetince kavranmıştır. Durumun ciddiyetine dikkat çeken Ahmed Vefik Efendi, istihbarat açısından İran'da meydana gelen hadiseler ve Rus-İran ittifakının mahiyeti hakkında Ekim 1853'ten beri pek sağlıklı bilgiler alamadığını da itiraf etmiştir. Ahmed Vefik Efendi, İran'da meydana gelen gelişmeleri, Rusya'nın, aktif bir şekilde İran Şahı başta olmak üzere İran yönetimi üzerinde etki oluşturmak olduğunu Osmanlı yönetimine bildirmiştir.⁴²

O süreçte Rus-İran yakınlaşmasının seyri şöyle olmuştur. Petersburg'da görev yapıp da görev süresi son bulan ve Tahran'a dönmek için harekete geçen İran elçisinin yanında, üç kişilik bir Rus heyeti de yer almıştır. Bu arada Tahran'daki Rus Elçisi, Petersburg'dan Rus diplomatik heyetinin gelmesinden önce, İran Şah'ı ve Sadrazamı ile ikili görüşmeler yapıp, onları ikna etmeye çalışmıştır. Hatta Rus Elçisi, kendi inisiyatifi ile -Rusya Devleti'nden resmen onay almadan- İran yönetimine bazı vaatlerde bulunmuştur. Bu vaatler; İran'a, Rusya'nın para ve asker yardımında bulunacağı şeklinde olup, karşılığında İran'dan beklenen ise Rusya ile ittifak antlaşması yapmasıdır. Rus Elçisi, kimi zaman tehdit yollu kimi zaman da nasihat şeklinde olmak kaydıyla İran Şahı başta olmak üzere yönetimi etkilemeye çalışmıştır.⁴³

Rus diplomatik heyetinin Tahran'a gelmesiyle İran yönetimi üzerindeki Rus ablukası daha da artmıştır. Zira bu heyet, kendi elçilerinin İran'a, Rusya adına vaat ettiği yardım hususlarının Rus yönetimi tarafından kabul edildiğini deklare etmiştir. Buna göre Rusya'nın İran'a asker ve para yardımı yapacağı hususu resmîyet kazanmakla birlikte, bunun karşılığında İran'ın fiilen masaya oturup ittifak antlaşması yapması şartı gündeme getirilmiştir.⁴⁴

Rus Çarı I. Nikola, açıkça Osmanlı'ya karşı Asya'dan bir destek bulma arayışı kapsamında İran'ı yanına çekmeyi akıllıca bir iş olarak görmüştür. Rusya'nın, Kırım Savaşı'nda Batı'da kendisine destek olabilecek büyük bir gücün bulunmadığını kavraması, böyle bir girişimin sebepleri arasında yer almıştır.

Bu meyanda 1853 yılı Eylülünde, İran'ı ikna etme ve bir ittifak antlaşması oluşturma maksadıyla özel yetkilerle Rus elçisi Dolgoruki'nin⁴⁵ Tahran'a gittiği haberi alınmıştır.⁴⁶ Bu kişi diplomatik anlamda Rus-İran ittifak antlaşmasının mimarı kabul edilmektedir. Dolgoruki,

Hüseyin'in kabrinin burada olması dolayısıyla buraya apayrı bir değer atfetmekte ve her yıl ziyaret için akın akın gelmekteydiler. Ancak XIX. asrın başından itibaren Arap yarımadasında ortaya çıkan Vahhabi hareketi, Şiilere yönelik şiddet eylemlerinin artmasına sebep olmuştu. Bu durum süreklilik arz eden bir hale dönüşmesinin yanında, Osmanlı-İran siyasi ilişkilerinin gerginleşmesindeki konu başlıklarından birini oluşturmuştu. İran, her fırsatta Kerbela'da yaşanan olayları veya basit bir kargaşalığı bile Osmanlı'ya karşı kullanmaya çalışmıştı. Vahhabi hareketinin ortaya çıkışı, Kerbela'da yaşanan gelişmeler ile ilgili önemli bilgiler için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C VII, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet 1309, s. 165-167; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 80.

⁴¹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 80.

⁴² *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 80.

⁴³ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 80.

⁴⁴ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 80-81.

⁴⁵ Bu kişinin isminin yazılışıyla alakalı kaynaklarda farklı biçimler bulunmaktadır. Dolgoruki, Dolgurki, Dolgoruki gibi. Bunlar içerisinde Sykes'in eserindeki yazım olan Dolgoruki'yi kullanmayı uygun gördük.

⁴⁶ Sykes, Prens Dolgoruki'nin İran'a gelişini ve Şah'la görüşme mevzusunu, ona verilmiş olan gizli görev kapsamında tanımlamaktadır. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 449.

Nasıreddin Şah ile gizli bir şekilde ittifak maddelerini görüşmüştür.⁴⁷ Zaten o sıralar Rusya'ya meyilli olduğu bilinen İran Şahı'nın, ittifaka olumlu yaklaştığı gelişmelerin seyrinden anlaşılmıştır.⁴⁸

Dolgoruki'nin, Şah'a yapılacak ittifak antlaşması karşılığında Osmanlı'dan vaat ettiği yerler, yüzyıllardır İran'ın Osmanlı toprakları ekseninde almayı arzuladığı ve bu sebeple vakti zamanında savaşlar yaptığı mevkiiler olması, Şah'ı bayağı etkilemiştir. Buna göre, İran, Kırım Savaşı'nda Rusya yanında Osmanlı'ya karşı harbe girmesi halinde iki cephede askerlerini toplayacaktı.⁴⁹ Bu cepheler Erzurum ve Doğu Bayezid cephesi ile Bağdat cephesiydi. Gerekli hallerde bu cephelerden harekete geçecek olan İran askeri; Bağdat, Kerbela, Necef, Kotur, Doğu Bayezid ve Erzurum'a saldırıp buraları işgal edecekti. Ayrıca Rusya, 1828 yılında İran ile imzaladığı Türkmençay Antlaşması maddelerinden olan ve İran'ı ağır bir tazminat ödemeye mahkûm ettiği şarttan da vaz geçecekti. Eğer harbin seyrine göre İran'ın fiilen askeri anlamda harekete geçmesi gerekmezse, Rusya, İran ordusunun teçhiz edilmesi noktasında masrafları üstlenecekti.⁵⁰

Bu teklifler göz önünde bulundurulduğunda, bunların Şah tarafından reddedilemeyeceği ortadaydı. Zaten evvelinden beri Osmanlı-İran ilişkileri kapsamında gerginliklerin ana sebebi olan mahaller ve İran'ın ele geçirmek istediği yerler bu mevkiilerdi. Bunun yanında İran'ın askeri sistemini zamanın icaplarına göre modernleştirmesi gerekmektedir. Bunun için de paraya ve uzmana ihtiyaç vardı. En nihayetinde İran'ın, uzun zamandan beri kendisine karşı giriştiği savaşlarda ağır mağlubiyetler aldığı Rusya'dan çekinme durumu da söz konusuydu.

Bunlara paralel olarak İranlı tarihçi Nasırî'nin, bu ittifak girişimini mecburiyetten kaynaklanan bir durum olduğuna dair ileri sürdüğü şu husus da dikkat çekicidir. Rus Çarı I. Nikola, açıkça Nasıreddin Şah'a bu ittifaka yanaşmazsa, İran üzerine asker sevk edip Tebriz'i işgale edeceği tehdidinde bulunmuştu. Bu tehdit İran Şahı'nı bayağı korkutmuş ve ittifaka sıcak bakmasına zemin hazırlamıştı. Ayrıca İran'ın, Rusya ile ittifak kurmasının bir diğer stratejik ve lojistik anlamda Rusya'ya getirisi, harp esnasında İran ile Osmanlı arasında ticari münasebetlerin kesilmesi dolayısıyla İran'dan alınan bazı temel ihtiyaç maddelerinin alınmaması, Osmanlı'yı olumsuz yönde etkileyecekti. Yine Osmanlı'nın, İran topraklarından kendi askerini geçiremeyecek olması da bir başka etkendi.⁵¹

2- Rus-İran İttifakını Engellemek İçin Osmanlı-İngiliz Ortak Siyaseti

Anlaşıldığı kadarıyla Dolgoruki ile Nasıreddin Şah arasındaki ittifak müzakereleri gizlilik içerisinde yürütülmüştü. Ancak Tahran'daki Osmanlı Elçisi Ahmed Vefik Efendi, Rus-İran ittifakı meselesiyle ilgili aldığı duyumlardan son derece rahatsız olmuş, bunu İran yönetimine bildirmişti. Hatta böyle giderse İran'ı terk edeceğini de belirtmişti. Aynı zamanda İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, Şah'tan Rusya ile yaptığı gizli görüşmelerin detayını öğrenmişti. Öyle görünüyor ki, İran Sadrazamının bile ilk etapta Şah ile Dolgoruki arasında yapılan ittifak antlaşmasından haberi olmamıştı. İttifakın içeriğine vakıf olan ve İngiliz taraftarı olduğu bilinen İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, Tahran'daki İngiliz elçisinin de uyarılarıyla Şah'ı bu ittifak girişiminden caydırma-ya çalışmış ancak başarılı olamamıştı. Neticede Şah'ın emri ile 1853 yılı Eylül sonunda Rusya ve İran arasında ittifak antlaşması imzalanmıştı.⁵²

Bu antlaşmanın maddelerinin detayına girmeden genel mahiyetine bakacak olursak; İran, Rusya'nın düşmanı mesabesinde olan Osmanlı'ya hiçbir askeri yardımda bulunmayacak, harp araç ve gereci göndermeyecekti. Osmanlı askerlerinin İran toprağından geçmesine izin verilmeyecek, İran-Rus sınırı üzerindeki aşiretlerin olası olumsuz hareketlerinin önüne geçilecekti. Bilhassa

⁴⁷ Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 115.

⁴⁸ İbrahim Caner Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, Arı-Sanat Yay. İstanbul 2013, s. 38.

⁴⁹ Dolgoruki'nin İran'daki faaliyetlerinin detayı için bkz. Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 43-47.

⁵⁰ Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 449-450; Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 99-100.

⁵¹ Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 101.

⁵² Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 102.

Azerbaycan tarafından Osmanlı'ya erzak nakline mani olunacaktı. Rusya'nın, Osmanlı ile doğu cephesindeki çarpışmasında geri çekilme durumu söz konusu olması halinde, Rus askeri İran toprağına çekilebilecekti. İran'ın antlaşmaya sadık kalması halinde Rusya'ya olan elli bin tümenlik borcu silinecekti.⁵³

Aslında antlaşmanın bu maddeleri göz önünde bulundurulduğunda ilk zamanlarda Rusya tarafından İran'a vaat edilmiş olan Osmanlı topraklarına ilişkin bir madde yer almamaktaydı. Yine İran'ın askeri anlamda hemen harekete geçip Doğu Anadolu ve Bağdat taraflarına gitmesiyle ilgili bir şart da yoktu. Bunu şu şekilde izah etmek mümkündür. Rusya ilk etapta stratejik anlamda İran'ı bu savaşın dışında tutuyormuş gibi bir izlenim oluşturup, İran ile Osmanlı'nın bütün münasebetlerini askıya aldırarak istiyordu. Zaten böyle bir gelişmenin sonucu olarak İran'ın, sınır boylarında tedbir diye nitelendirilecek askeri hazırlıklar yapması bile, Osmanlı ile İran'ı karşı karşıya getirecek ve savaşa tutuşturacak hususlardı.

İranlı tarihçi Nasırî, Rus-İran ittifak antlaşmasının imzalanmasından sonra gelişmeleri ele alırken, İngiltere faktörünü ortaya koyup İngiliz taraftarı olan İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin, Şah'ın üzerinde müthiş bir tazyik oluşturduğunu söylemektedir. Buna rağmen Şah, yaklaşık kırk bin kişilik bir orduyu Azerbaycan tarafına gönderip bir şekilde Rusya ile akdedilen antlaşmaya sadık kalacağını göstermiştir. Devreye giren Osmanlı ve İngiliz diplomatları, İran Sadrazamının da desteğiyle Şah'ı bu girişiminden vazgeçirmeye çalışmıştır. Nasıreddin Şah, bu gelişmeler üzerine geri adım atar gibi olmuş ve ordunun bir müddet Azerbaycan'da kalmasını istemiştir. Osmanlı'nın Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi ise, Kasım 1853 itibarıyla bu gelişmeler karşısındaki tepkisini hem İran'a bildirmiş hem de Osmanlı yönetimini bilgilendirmiştir.⁵⁴

Görünen o ki, Rusya'nın diplomatik olarak İran yönetimi üzerinde başlattığı bu baskı yönteminde İran Şahı'nın Rusya'ya meyilli olmasına karşılık, İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin böyle bir ittifak girişimine sıcak bakmadığı ortadadır. Dünya siyasetindeki güç dengesinin ne olduğunun farkında olan İran Sadrazamı, Rusya ile böyle bir ittifak kurmanın sonucunun başta İngiltere olmak üzere Fransa gibi Batılı devletleri karşısına almak olduğunu idrak etmiştir. İngiliz tarihçi Sykes'in verdiği bilgilere göre Tahran'da İngiliz yetkililer ile Mirza Ağa Han Nuri arasında bir dizi görüşmeler olmuş ve bunların da etkisiyle İran Sadrazamı, Rus-İran ittifakını engellemeye çalışmıştır.⁵⁵

İngiliz siyasetine yakınlığı dolayısıyla kimi zaman İran'da eleştirilere maruz kalan Mirza Ağa Han Nuri, kendinden önceki Mirza Taki Han'ın⁵⁶ sadrazamlığı zamanında sadrazam yardımcılığına getirilmesi ve kısa süre sonra onun yerine sadrazam olarak atanmasında (1851) İngiltere'nin desteği olduğu söylentileri de olmuştur.⁵⁷

Sadrazam Mirza Ağa Han Nuri, İran'ın zayıf durumunun bilincinde olarak, aynı zamanda Rus aleyhtarı olması dolayısıyla Rusya'nın tekliflerine sıcak bakmamıştır. Açıkçası İran Sadrazamı, meşhur bir tabir olan "*muvaazene (denge) siyaseti*" gütmeyen İran'ın hayrına olacağı kanaatini taşımıştır. Bunu da diplomatik yönden ilan eden ve İran'ın tarafsızlığını ortaya koyan Mirza Ağa Han Nuri'nin bu tavrından rahatsızlık duyan İran içindeki Rus taraftarı kesimler, huzursuzluklarını göstermişlerdir. Buna rağmen Şah'ın da gelişmeler karşısında sessiz kalması ve bir nevi süreci Mirza Ağa Han Nuri'nin eline bırakmış olması dikkat çekicidir.⁵⁸

⁵³ Bu antlaşmanın detayı için ayrıca bkz. İbrahim Caner Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, Arı-Sanat Yay. İstanbul 2013, s. 38-40; Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 102-103.

⁵⁴ Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 105-106.

⁵⁵ Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 451.

⁵⁶ Mirza Taki Han'ın sadrazamlığı ve Şah üzerindeki konumu hakkında bkz. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 441-442.

⁵⁷ Sykes, İran'daki bu sadrazamlık değişiminde Mirza Taki Han'ın (Emir-Nizam) siyaseten etkisini kaybetmesi olarak görmektedir. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 448. Bu dönemde İran yönetimindeki gelişmeleri için bkz. Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, s. 176-178.

⁵⁸ Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 448.

İran Sadrazamının yaptığının doğruluğunu savunan ve onun üzerinde etkili olduğu anlaşılan Tahran'daki İngiliz Maslahatgüzarı Thomson'un, bu süreçteki rolü de unutulmamalıdır. Thomson İran'ın zaafının, para ve askeri konular olmak üzere pek çok açıdan Batılı devletlerden yardım alma amacı taşıdığını bildiğinden, ona göre bir söylem geliştirmiştir. Thomson, İran'a benzer vaatlerde bulunarak bu yardımların İngiltere tarafından yapılacağı sözünü verip İran'ı, Rusya'dan uzaklaştırmaya çalışmıştır.⁵⁹

Bununla birlikte Thomson bir çeşit tehdit kabilinden İran'ın Rusya ile kurduğu ittifakı devam ettirmesi halinde, İngiltere'nin, Hindistan taraflarındaki deniz gücüne ait birkaç savaş gemisini Basra Körfezi'ne göndereceğini kesin bir üslupla vurgulamıştır. Bu açıklamalardan en çok Osmanlı memnun olmuştur. Zaten öteden beri İran diplomasisine güvenilmezlik esaslı⁶⁰ bir siyasi görüşe sahip olan Osmanlı yönetimi, İran'ın ancak bu tehditlerle Rusya yanına geçmesinin engelleneceğini tahmin etmiştir.⁶¹

Bu gelişmeler sonrasında İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, iyi bir siyasi manevra ve ılımlı bir diplomatik dille harekete geçmiştir. Kendisi 23 Kasım 1853 tarihinde Tahran'daki Osmanlı Sefiri Ahmed Vefik Efendi'ye verdiği mektubunda, İran genel komutanı Aziz Han'ın yaklaşık kırk bin kişilik bir ordu ile Azerbaycan taraflarında bulunmasını, sınır güvenliğinin sağlanması kaygısıyla açıklamaya çalışmıştır. İran'ın, Rusya ile ittifak kurması durumunu da kesin bir dille reddeden Mirza Ağa Han Nuri, bunu kötü niyetli kişilerin uydurması olarak gösterip, Kırım Savaşı müddetinde İran'ın Osmanlı'ya yönelik düşmanca bir tutum takınmayacağını teminatını vermiştir.⁶² Bu arada Osmanlı-İran sınırı boylarındaki aşiretler konusu tekrar gündeme gelmiş ve bu mesele yeni gerginlikler doğurmuştur.

3- Osmanlı-İran Sınırdaki Aşiretler Konusunun Oluşturduğu Gerginlik

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Kırım Savaşı başladığı zaman Osmanlı ile İran arasında önceden başlamış olan sınırlar ve aşiretlerle ilişkin müzakereler devam etmekteydi. Hatta bu müzakereler neredeyse beşinci yılını doldurmak üzereydi ve pek fazla bir mesafe de kat edilmemişti. Osmanlı yönetimi, harbin başlangıcı aşamasında Rus-İran yakınlaşmasıyla ilgili bilgileri alınca ve bunun bir ittifaka dönüştüğünü görünce, hâlihazırda yürütülen müzakereler ve tartışma konularının daha da sıkıntılı bir hal alacağını fark etmişti. Zira kime ait olduğu tartışmalı olan mevkiilerle, hangi devlete bağlılığı belli olmayan konar-göçer aşiretler meselesi kronik sorunlardı.⁶³

Özellikle aşiretler merkezli olmak üzere bu harbin sınır boylarına nasıl yansıtacağı Osmanlı yöneticilerinin kafasını meşgul eden en önemli sorunlardan biriydi. Van, Hakkari, Bayezid, Kotur gibi Osmanlı topraklarıyla Hoy ve Urmiye gibi İran taraflarındaki mevkiilerle alakalı sıkıntılar ortadaydı. Bir de İran'ın, Kotur'a saldırıp burayı ele geçireceğine ilişkin söylentiler yerel anlamda büyük tedirginlikler doğurmuştu.⁶⁴ Mesele bu noktada Osmanlı'yı rahatsız ederken, bir de İran'ın

⁵⁹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 81.

⁶⁰ Osmanlı yönetiminde İran'a ilişkin olumsuz bakış açısını ifade eden ve arşiv kayıtlarına yansıyan epeyce ifade bulunmaktadır. Nitekim 1853 senesi sonlarında İran'ın Azerbaycan taraflarına asker göndermesi hususunda Osmanlı Devleti rahatsızlığını açıkça İran'a bildirmiştir. İran ise verdiği cevapta; Osmanlı'ya yönelik bir saldırı kastının olmadığını, sadece kendi toprakları üzerinde bir dizi güvenlik tedbiri aldığı şeklinde açıklama yapmıştır. Bunun üzerine Osmanlı, İran'a ilişkin olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "...bunların sözlerine hiçbir vakit de itimad olunmak caiz olmadığından..." Bu ifadeler bile Osmanlı devlet zihniyetindeki İran'a bakış açısını ortaya koyan önemli bir ayrıntıdır. BOA, İ. HR. 110/5387, 22 Cemaziyelevvel 1270, (10 Şubat 1854)

⁶¹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 81.

⁶² Nasrî, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 108.

⁶³ Osmanlı-İran sını müzakereleri ve tartışmalı konularla alakalı geniş bilgi için bkz. Sıtkı Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 143-250.

⁶⁴ BOA, İ. HR. 110/5387. Belgede; "İranlunun Kotur tarafına kuvve-i askeriyye sevk ideceği havadisinin Van ve Hakkari ve Kotur taraflarında ... beyn'en-nâs söylenmekte bulunmuş olduğu..." denilerek bu söylentilerin yöre ahalisinde tedirginlik oluşturduğu belirtilmektedir.

şikâyet kabilinden Osmanlı yönetimine başvurup aşiretler temelli gerginliği arttırması söz konusuydu.

Buna bağlı olarak İran'ın iddialarına göre, Osmanlı'nın doğudaki yerel idarecileri, bu havalideki Kürt aşiretlerinden başıbozuk diye tabir edilen atlı süvari askerleri oluşturmaya başlamıştı. Stratejiye göre bu aşiret askerleri, İran topraklarından geçirilecek ve fırsattan istifade ile iki taraf arasında tartışmalı olan bazı mevkiiler işgal edilecekti. Ayrıca yine bu başıbozuk aşiret askerleri vasıtasıyla bölgesel olarak çıkarılacak huzursuzluklar, yağma-gasp gibi faaliyetlerden İran tarafı zarar görecekti.⁶⁵

Bu iddiaları kesin bir dille reddeden Osmanlı yönetimi, İran'a gönderdiği yazılarda bu söylentileri, İran'ın sınır boylarındaki yerel yöneticilerinin çıkardığını beyan etmiştir. Böyle bir süreçte "*fitne kabilinden*" bazı kesimlerin iki tarafı birbirine düşürmek gibi bir niyet taşıdığını ortaya koymaya çalışan Osmanlı, hem tansiyonu düşürmeye çalışmış hem de böyle bir şeyin mümkün olmayacağını vurgulamıştır. Hatta doğudaki bazı mevkiilerden gönüllü bazı aşiret askerlerinin Erzurum'daki Osmanlı askeri birliklerine dâhil olmak için hareket ettikleri bilgisinin alındığına da temas edilmiştir. Ancak bu gönüllü aşiret askerlerinin İran topraklarına saldırma niyeti taşıma veya ihtilafı bazı yerleri ele geçirme gibi durumunun söz konusu olmayacağını altı çizilmiştir. Kaldı ki, başıbozuk tabir edilen bu aşiret askerlerine de pek güvenmeyen Osmanlı yönetimi, sınır boylarındaki aşiretlerin en azından savaş müddeti içerisinde zapturapt altına alınmalarının hesabını yapmıştır.⁶⁶

Osmanlı açısından aşiretler konusu bu haldeyken, 1854 yılı başlarında İran'ın el altından bazı konar-göçer Kürt aşiretleri tahrik ettiği ve kendi yanına çektiği gündem konusu olmuştur. İran tarafında Hoy mevkii, bu aşiretler meselesinin idare edildiği merkezi üs haline gelmiştir. İran, bu süreçte her çeşit propaganda aracını kullanmıştır.⁶⁷ Osmanlı yönetimi bu gelişmelerden rahatsızlığını ortaya koymuştur. Çünkü bu sefer de sınır boylarında öteden beri var olan ve bir türlü önü alınamayan konar-göçer aşiretlerin sebep olduğu sıkıntıların ve asayiş olaylarının artacağı endişesi yaşanmıştır. Aşiretler, fırsat kollayan kesimlerdi ve Osmanlı-Rus savaşı bahanesiyle yerel ahaliye yönelik yağma-gasp, hırsızlık gibi hallerini arttırabilirlerdi. Bu hususları İran tarafına anlatan Osmanlı yönetimi, aşiretler sorununun önüne geçilmesi adına birlikte hareket edilmesinin yerinde olacağını ve bu tip tahriklerden uzak durmanın gerekliliğini bildirmiştir. Nitekim İran tarafı da Rus yanlısı tutumundan vaz geçince, bu tip tahrikleri sonlandırmıştır.⁶⁸

Burada şunu da belirtmekte yarar vardır. Aşiretler temelli Osmanlı'nın doğu sınırlarında İran'la arasında bu tip gerginlikler varken, Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın doğu cephesinde işlerin pekte iyi gitmediği bir vakıdır. Savaşın ilk safhasında Osmanlı askeri bazı başarılar elde edip, Gürcistan içlerine kadar akınlar yapmış olmasına rağmen, sonradan işler tersine dönmüştür. Nitekim bu durumu ele alan tarihçiler bunun sebepleri arasında; askerin yetersizliği, başıbozuk ve gönüllü askerin çokluğu, iaşe ve malzeme sıkıntısı, komutanlar arası çekişme vb. gibi hususları vurgulamışlardır.⁶⁹

4- İngiltere'nin Rus-İran İttifakını Engellemesi, Osmanlı'nın Memnuniyeti

1854 yılı başlarında Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi'nin gönderdiği bilgiler ışığında İran'daki gelişmeler yakından takip edilmeye çalışılmıştır. Ahmed Vefik Efendi, o süreçte İran yönetiminin özellikle de İran Şahı Nasıreddin Şah'ın, Rus elçisinin "*iğfalat ve ifsâdatına*" aldanarak Osmanlı sınırlarına yönelik böyle bir askeri girişimde bulunduğunu belirtmiştir. Ancak İngiltere'nin, vaziyetin yakından takipçisi olması hasebiyle harekete geçmesi ve Tahran'daki elçisi vasıtasıyla bu konuda İran'ı uyarması, İran yönetiminde ve Şah'ta bir çeşit geri adım atma

⁶⁵ BOA, HR. MKT. 65/67, 21 Muharrem 1270, (24 Ekim 1853).

⁶⁶ Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret*, s. 277-282.

⁶⁷ Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 42-43.

⁶⁸ Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret*, s. 285-287.

⁶⁹ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 338-339.

durumunu doğurmuştur. İngiltere'nin tehditkâr uyarıları Şah'ın da gözünü korkutmuştur. Bu durumu ifade eden Ahmed Vefik Efendi, kendi diplomatik meziyetlerine de vurgu yapıp, İran'ın, Rusya tarafına geçmesinin engellenmesinde önemli bir mesafe alındığını belirtmiştir. Hatta İran ile ilişkilerin “*tecdid-i münasebat*” seviyesine geldiğini de vurgulamıştır.⁷⁰

İran üzerinde İngiliz tehditlerine dayalı girişimin netice vereceğini anlayan Osmanlı yönetimi, İran'ın, Rusya ile İngiltere arasında kalmış halinden memnun olmuştur. Şubat 1854'te Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi'ye yeni bir talimat gönderilmiştir. Bu talimata göre; şayet İngiltere'nin girişimlerine rağmen İran'da halen daha Rusya ile birlikte hareket etme durumu olursa ne yapılması gerektiği anlatılmıştır. Böyle bir gelişme karşısında Ahmed Vefik Efendi, derhal Tahran'daki İngiliz elçiliğiyle iletişime geçecek, Rus-İran ittifakına engel olma adına yapılması gerekenleri yapacaktı.⁷¹ Açıkçası Osmanlı Devleti, kendi gücüne dayalı olarak değil, İngiltere'nin gücüne bağlı olarak İran'ın dize getirileceği gerçeğiyle hareket etmiştir.

Osmanlı'nın, İran'la yaşadığı her sıkıntılı zamanda stratejik mevkilerden biri olan ve İran tehdidine maruz kalan Bağdat'taki gelişmelere bakacak olursak. 25 Ocak 1854 tarihli Bağdat havalisinden gelen yazıda, İran'ın tavırlarına ilişkin bilgiler yer almıştır. O sıralar İran'ın tekrar Kotur meselesine dair şikâyet kabilinden bazı mevzuları gündeme getirdiği belirtilmiştir. İran yönetimi, bir yandan da Azerbaycan havalisinde aldığı tedbirlerin Osmanlı'ya yönelik bir niyet taşımadığını, sadece kendi güvenlikleri dolayısıyla olduğunu zikretmiştir. Hatta bu tür konulara ait Osmanlı makamlarını ikna etme adına İran Sadrazamlığından gönderilen yazıların niteliğinden de bahsedilmiştir.⁷²

Tüm bu olup bitenler ve İran'a ilişkin gelen yazılar, askeri işlerle ilgili Osmanlı'nın en yetkili kurumu olan “*Bâb-ı Serâskeri'de*” müzakere edilmiştir. Buna göre, Osmanlı'nın Rusya ile olan harp durumuna dikkat çekildikten sonra, İran'ın tedbir ve tatbikat gibi vasıflandırdığı Azerbaycan taraflarındaki askeri hareketlilik durumu; “*ihtiyâtkârâne umûr-ı tabî'yyeden olarak*” görülmüştür. Kısaca Osmanlı yönetimi, İran'ı alttan alıp bu durumdan gücenenlik yaşamadığını belli etmeye çalışmıştır. Özellikle İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin izlediği siyasetle ilgili; “*tebeyyünat-ı halisâne tavrının nezd-i âli cenâb-ı mülûkânede ziyadesiyle takdir bulmuş olmağla*” denilerek memnuniyet tekrar belli edilmiştir.⁷³ Bu ifadelerle bakıldığında, Osmanlı yönetimi de kullandığı diplomatik dile dikkat edip, İran'ı ürkütecek veya tahrik edecek bir üsluptan uzak durmaya çalışmıştır.

Bu meyanda bir yandan da Osmanlı yönetimi her türlü ihtimale karşı Osmanlı-İran sınırına yönelik askeri tedbirler almaktan geri durmamıştır. Bu çerçevede muntazam ve gayr-ı muntazam askeri birliklerin stratejik mevkiler olan Van ve Bayezid taraflarına gönderilmesinin yerinde olacağı düşünülmüştür.⁷⁴ Ahmed Vefik Efendi'nin yukarıda verdiğimiz raporları doğrultusunda İran'ın, Rusya yanında yer almaktan ve Osmanlı aleyhine bir tutum takınmaktan vazgeçtiğine dair emarelerin ortaya çıkmasından sonra, bu askeri birliklerin yerinde kalmasına karar verilmiştir. Bunun sebebi ise, Rusya ile olan harp esnasında buraların civar yerler olması dolayısıyla bu birliklerin yerinde kalmasının doğru olacağı düşüncesidir.⁷⁵

Bununla birlikte Osmanlı'da İran yönetimine ve izledikleri siyasete ilişkin itimatsızlığın bir neticesi olarak doğuda istihdam edilecek Osmanlı askerleri ile ilgili; “*asker-i merkûmenin oraca istihdamı mümkünattan ve bununla beraber ahvâl-i mazbûtaları cihetiyle İranluya pek de emniyet caiz olmayub*” denilerek durum net bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.⁷⁶

⁷⁰ BOA, A.MKT. NZD. 108/55, 13 Rebiülahir 1270, (13 Ocak 1854); Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 54.

⁷¹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 81.

⁷² BOA, A.AMD. 50/58, 25 Rebiülahir 1270, (25 Ocak 1854); Nasrî, *Nâsreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 106.

⁷³ BOA, A.AMD. 50/58; Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 115-116.

⁷⁴ BOA, İ. HR. 110/5387.

⁷⁵ BOA, A.MKT. NZD. 108/55.

⁷⁶ BOA, A.MKT. NZD. 108/55.

1854 senesi bahar mevsiminde İran'ın, Kırım Savaşı'nda izleyeceği tutuma yönelik Osmanlı'da ortaya çıkan görüş, İran'ın tarafsız kalacağı kanaatine dönüşmüştür. Bununla birlikte her zaman için olası bir İran saldırısıyla, İran'ın işgal edebileceği yerlere ilişkin tahminler de yapılmıştır.⁷⁷ Bilhassa Osmanlı ile İran arasında uzun zamandan beri tartışmalı olan yerlerin dışında Van, Bayezid, Hakkari, Musul ve Bağdat tarafları riskli yer olarak görülmüştür.⁷⁸ Açıkçası Osmanlı yönetimi her türlü olasılığa karşı ihtiyatı elden bırakmak istememiştir.

1854 yılı yaz aylarına gelindiğinde İran'daki duruma dair Osmanlı eline ulaşan bilgiler epeyce detaylıdır. Bu bilgiler İran'ın bu süreçte yaşadığı sıkıntıları da gözler önüne sermektedir. Nitekim İran'ın Petersburg'daki Maslahatgüzarı Mahmud Han'ın, Rusya ile ilgili verdiği haberler ve Rusya'nın, İran'ın ittifaktan caymasından kaynaklanan öfkelerini anlatan raporları dikkat çekicidir. Bu bağlamda Rusya, İran üzerindeki baskı ve tehditlerini had safhaya varırmıştır. Rus yönetimi, İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'yi hedef almıştır. Mirza Ağa Han Nuri'nin, İran Şah'ı razı olmuşken araya girip Şah'ı Rusya ile olan ittifaktan caydırmasının, Rusya üzerindeki tesirlerine dikkat çekilmiştir. Rus yönetimi, İran Sadrazamına olan öfkelerini belli edip, bunun ileriki zamanlarda karşılığının sorulacağı şeklindeki tehdit yollu söylemlerden geri durmamıştır. Gelişmelerden çok rahatsız olan Çar I. Nikola da öfkeli bir halde, Petersburg'daki Mahmud Han'a olan bitenlerle ilgili olarak; "*hükümet-i İraniyeden ale'l-husus sadr-ı müşârün-ileyhden acısının çıkarılacağı*" söylemiştir.⁷⁹ Görüldüğü kadarıyla Rusya, İran'ı zor duruma sokacak bir durumun oluşmasını bekler olmuştur.

Rusya'nın bu beklentisi de uzun sürmemiştir. Zira o sıralar İran'ın, Hazar denizinde Rusya'ya sınır olan mevkiiler ki, Enzil(?) kalesinden Esterabâd'a kadar Mazenderân eyaletinin bazı yerlerinde yapacağı bina vs. düzenlemeler ile ilgili mühendisler ve memurlar tayin etmesi, Rusya'ya beklediği fırsatı vermiştir. 1854 yılı Haziran sonlarında bu konularla ilgili tayin edilen Rus maslahatgüzarı, Tahran'a gelip Şah'ın huzuruna çıkmıştır. Rus maslahatgüzarı, Rusya ile İran arasında 1828 yılında imzalanmış olan Türkmençay Antlaşmasına⁸⁰ atıfta bulunarak, İran'ın Mazenderân taraflarında yaptıkları düzenlemelerden Rusya'nın rahatsız olduğunu belirtmiştir. Bir nevi tehdit içerikli bu çıkıştan huzursuz olan İran yönetimi, Rus maslahatgüzarına, kendi toprakları üzerinde alacağı tedbirlere, Rusya'nın hangi nazarla bakacağını umursamadığını beyan etmiştir. Hatta nasıl ki, Rusya Gürcistan taraflarında dilediği gibi hareket ediyor ve kimse buna bir şey demiyorsa, İran'ında kendi toprağı olan Mazenderân'daki tasarruflarına kimsenin müdahale edemeyeceğini söylemiştir.⁸¹

İran'ın, Rusya'ya yönelik böyle bir karşılık vermesi ve kendine olan güveni konusunda, o sıralar Osmanlı yanında Rusya'ya karşı savaşa girmiş olan İngiltere ve Fransa faktörünü de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bilindiği üzere Mart 1854'te İngiltere ve Fransa, Osmanlı ile kurduğu ittifak çerçevesinde Rusya'ya karşı harp açmıştı. Rusya'nın işinin bundan böyle pek de kolay olamayacağı ortaya çıkmıştı.⁸²

İran'a yüklenmeye devam eden Rusya'nın, tehdit kabilinden Mezenderân'ı işgal edeceği söylentileri o sıralar sıkça dile getirilir olmuştur. Rusya'nın İran'ı korkutma ve yanına çekme siyaseti çerçevesinde Tebriz'i bile işgal edeceği yönündeki haberler Ahmed Vefik Efendi tarafından Osmanlı yönetimine iletilmiştir. Hatta böyle bir durum vuku bulursa yani, İran'ın

⁷⁷ BOA, A.MKT. UM. 155/78, 14 Receb 1270, (12 Nisan 1854).

⁷⁸ BOA, A.AMD. 50/58; Ayrıca bkz. Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 41-43.

⁷⁹ BOA, İ.HR. 112/5486, 15 Şevval 1270, (11 Temmuz 1854).

⁸⁰ Bu antlaşma İran'ın imzaladığı en ağır antlaşmalardan biridir. Aynı zamanda bu antlaşmanın tesirleri Osmanlı Devleti'nin 1829 yılında Rusya ile imzaladığı Edirne Antlaşmasında da kendini göstermiştir. Türkmençay Antlaşması'nın niteliği, içeriği ve tesirleri hususunda geniş bilgi için bkz. Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 14, S 36, Erzurum 2008, s. 187-196.

⁸¹ BOA, İ.HR. 112/5486.

⁸² Fahir Armaoğlu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara 1997, s. 240-241.

mecburiyetten Rusya tarafına geçmesi veya tam tersi Rusya tehditlerine karşı Osmanlı'dan yardım istemesi halinde, ne gibi bir tavır alınacağı Osmanlı'nın gündemine gelmiştir.⁸³

Bu gelişmelerden memnun olan Osmanlı yönetimi; “*kırk yıllık dostlar bütün bütün bozuşmuş gibi davranmaktadır*” diyerek kısa bir müddet önce Rusya ile ittifak kuran İran'ın, birden nasıl zıt bir siyasi düzleme kayıp, Rusya'nın karşısına geçtiğini gözlemlemiştir.⁸⁴ Aslında bu noktada Osmanlı Devleti, bir hususa daha dikkati çekerek, tarih boyunca ikili bir siyaset izleyen İran diplomasisinin, ne kadar güvenilmez olduğunu ortaya koymak istemiştir.

Zira aynı Osmanlı arşiv kaydında ifade edildiği üzere, İran 1853 yılında, başıbozuk diye tabir edilen gayr-ı nizami askeri birliklerle Merv kalesi başta olmak üzere Türkmen illeriyle Hive taraflarını kuşatıp, buradaki Sünni Türklerin açlıktan kırılmasına seyirci kalmıştır. Hatta bu kuşatmadan ancak üç yüz kadar insan canını kurtarıp Herat tarafına kaçabilmiştir. Buna bağlı olarak Horasan taraflarının asayişinin bozulduğuna dikkat çeken Osmanlı yönetimi, her halükârda İran sınırında asker istihdam etmenin gerekliliğine kanaat getirmiştir. Çünkü İran'ın, ne zaman ne yapacağını kestirmenin mümkün olmadığı vurgusu, meseleyi açıkça belli etmiştir.⁸⁵

5- Osmanlı-İran İlişkilerinde Normalleşme

Osmanlı yönetimi, 1854 senesi sonbaharında İran'dan gelen olumlu haberlerden memnurluk duymuştur. Ahmed Vefik Efendi, Rus-İran ittifakının son bulduğunu ve İran'ın yapıcı bir dil geliştirmeye başladığını bildirmiştir. Osmanlı Devleti, hemen sınır bölgelerindeki idarecilerini uyararak herhangi bir olumsuz davranışta bulunmalarını istemiştir. Özellikle İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin yapıcı tutumu, Osmanlı yönetiminde kendisine karşı duyulan memnuniyeti daha da arttırmıştır.⁸⁶ Yine siyasi normalleşmeye bağlı olarak İran yönetimince Osmanlı'ya yöneltilmiş olan, Bağdat taraflarındaki İranlılarla/Şiiilerle ilgili sıkıntıları ve Kotur meselesiyle ilgili gelişmeler konusunda Osmanlı, diplomatik üslupla ve ılımlı bir yaklaşımla cevaplar vermiştir.⁸⁷

İran Dışişleri Bakanı 18 Kasım 1854 tarihinde İran'ın tarafsızlığını bildiren mektubu Tahran'daki Osmanlı elçisine iletmiştir. Ahmed Vefik Efendi bundan sonra İran'ın, Osmanlı aleyhine bir girişimde bulunmayacağına kanaat getirmiş ve Osmanlı yönetimini de bilgilendirmiştir. Buna göre o zamana kadar İran'ın yaptığı bir dizi askeri hareketliliğin sebepleri olarak; sınırlardaki düzeni sağlamak, sınır boylarında meseleler çıkaran aşiretleri kontrol altına almak olduğu belirtilmiştir.⁸⁸

Gelişmelerden oldukça rahatsız olan Tahran'daki Rus Sefiri ise, her hâlükârda İran Sadrazamı başta olmak üzere İran yönetimini Rusya tarafına çekmek için son bir hamle olarak bazı entrikalara kalkışmış, ancak bunun da tesiri olmamıştır. Bu meyanda İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, Kırım Savaşı'nda İran'ın tarafsız kalacağı konusunda Osmanlı yönetimine kesin teminatlar vermiştir. Onun bu tavrı Osmanlı yönetimince “*usûl-ı akilâne*” bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁸⁹

Osmanlı Devleti, bundan böyle Rusya'nın tahrikleri hangi boyutta olursa olsun İran'ın bunlara kapılmayacağını tahmin etmiştir. Bu hususta İran'ın İstanbul'daki maslahatgüzarına “*mahsusen tebliğ ve ifade ve devleteynin cihet-i câmiâ-ı İslâmiyye nokta-i nazarından*” hareket ettiği vurgusu yapılmıştır.⁹⁰

Gerçi bu tip ifadeler üç yüz yılı aşkın süre zarfında Osmanlı-İran ilişkilerinde yaşanan gerginlikler bağlamında çokça dile getirilmiş, ancak böyle ortak bir İslami hassasiyet anlayışı etkili

⁸³ Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 57.

⁸⁴ BOA, İ.HR. 112/5486.

⁸⁵ BOA, İ.HR. 112/5486.

⁸⁶ Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 117.

⁸⁷ BOA, A.AMD. 50/58.

⁸⁸ Nasrî, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 110.

⁸⁹ BOA, A.MKT. UM. 155/78; Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 115-117.

⁹⁰ BOA, A.MKT. UM. 155/78.

olmamıştır. Bu durumu tarih boyunca iki taraf arasında yaşanmış olan Sünni/Şii zıtlaşmasının bir yansıması olarak kabul etmenin yanında, siyaseten rakip olan iki yapının çekişme zemini olarak da görmek gerekir.

Kısacası 1854 senesi sonlarından itibaren İran yönetimi, kesin ifadelerle gerek Tahran'daki Osmanlı Elçisi Ahmed Vefik Efendi'ye gerekse İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla Osmanlı yönetimine teminatlar vermiştir.⁹¹ Vurguladıkları husus, Osmanlı'nın Kırım Savaşı dolayısıyla var olan meşguliyetini bir fırsat olarak değerlendirmeyecekleri şeklinde olup, özellikle İran'ın İstanbul'daki maslahatgüzarı, Osmanlı yönetiminde böyle bir zannın oluşmasını bile asla kabul etmeyeceklerini beyan etmiştir.⁹²

Bu arada Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı ile İran arasında yürütülmekte olan sınır tespiti çalışmaları, tartışmalı mevkiiler ve aşiretler konusuna ilişkin olarak da İran tarafı bir nevi iyi niyet gösterisi olarak, Osmanlı'nın Rusya ile olan harbine vurgu yapıp, bu konuların ertelenmesini önermiştir. Hatta Osmanlı ile İran arasında 1849 yılından beri süre gelen bu tartışmalara ilişkin komisyon çalışmalarında Rusya'nın "*garazkâran*" tavrından duyulan rahatsızlık Osmanlı yönetimince dile getirilip, Rusya'nın bu konuları sürekli bir tahrik vesilesi olarak kullandığı belirtilmiştir.⁹³

İşte böyle diplomatik oyunların kol gezdiği süreçte İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin net duruşu ve İran'ı, Osmanlı aleyhine Rusya yanında yer almasını engelleyici tavrı Osmanlı yönetiminde önemli bir gelişme olarak görülmüştür.⁹⁴ Ona duyulan bu memnuniyet Osmanlı resmi kayıtlarına övücü ifadelerle geçmiştir.⁹⁵

Ortaya çıkan bu ılımlı hava neticesinde Osmanlı, İran'a yönelik kullandığı diplomatik dile daha da dikkat etmiştir. Hatta kimi zaman sanki iki taraf arasında eskiye dayalı huzursuzluklar ve hali hazırda sınır meseleleri ile ilgili yaşanan sıkıntılar yokmuş gibi dostane bir üslup kullanılmıştır.⁹⁶

Bunun yanında Osmanlı yönetimi, yukarıda bahsedilen İran'ın teklifi olan sınır müzakerelerinin Kırım Savaşı dolayısıyla ertelenmesi hususuna da şöyle bakmıştır. Bu görüşmelerin bütün olarak ertelenmesine gerek olmadığı, yani Rusya ile olan savaşın bitimine kadar - ki, savaşın daha 1854 yılı itibarıyla ne zaman biteceği belli değildi- tehirinin doğru olmayacağı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti, yürütülmekte olan müzakerelerde ana başlıklar üzerindeki görüşmelerin devamından yana tutum takınmıştır.⁹⁷

Sonuç itibarıyla İranlı tarihçi Nasırî, Kırım Savaşı'na ilişkin yaşananlar ve sonrasında ortaya çıkan tabloyu değerlendirirken çok çarpıcı bazı tespitler yapmıştır. Nasırî'ye göre, İran'ın Kırım Savaşı müddeti içerisinde ortaya koyduğu istikrarsız siyaset, kendisine hiçbir menfaat sağlamamıştır. Ne Osmanlı İran'a tam anlamıyla itimat etmiş, ne de İngiltere olan bitenlerden memnun kalmıştır. Rusya da ilk başta ittifaka yanaşan ve imza atan İran'ın, bundan caymasından son derece rahatsız olmuştur. Kısacası hiçbir tarafı memnun edemeyen İran'dan bunun hesabı, Herat Savaşı sürecinde 1856-1857 yıllarında İngiltere tarafından ağır bir şekilde sorulmuştur.⁹⁸

Kırım Savaşı sonunda Rusya'nın mağlubiyeti ve Osmanlı ile müttefiklerinin galibiyetini değerlendiren Ahmet Cevdet Paşa, İngiltere'nin gücüne dikkat çekmek için sarf ettiği şu sözler savaşın seyrini ve sonucunu gözler önüne sermektedir. "*parası çok ve anasır-ı harbiyyesi her*

⁹¹ Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 58-59.

⁹² BOA, A.MKT. UM. 155/78.

⁹³ BOA, A.MKT. UM. 155/78.

⁹⁴ Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 117.

⁹⁵ BOA, A.MKT. UM. 155/78.

⁹⁶ BOA, A.AMD. 50/58.

⁹⁷ BOA, A.MKT. UM. 155/78.

⁹⁸ Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 451-452; Nasırî, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 110.

*devletten ziyade kuvvetlidir.*⁹⁹ Bu ifadeler bile İngiltere'nin sadece ekonomik ve askeri gücü bağlamındaki durumunu ortaya koymasının yanında, dünya diplomasisindeki gücünü ve Ortadoğu coğrafyasıyla ne kadar alakalı olduğunu da göstermektedir. Zaten yukarıdaki ilgili kısımlarda ifade etmeye çalıştığımız üzere, Rus-İran ittifakı ve Kırım Savaşı'nda İran'ı yanına almak isteyen Rusya'ya karşı bu senaryoyu boşa çıkaran güç İngiltere'ydı. Her ne kadar Osmanlı diplomasisi de o zaman iyi bir iş çıkartmıştıysa da, Rus-İran ittifakını engelleyen sadece Osmanlı diplomasisinin becerisi değildi.

Bu durumu teyit eder biçimde 1855 yılında Osmanlı'nın Berlin sefiri Kemal Bey'in bazı tespitleri olmuştur. Kemal Bey, vakti zamanında İran'da görevli bulunmuş olmasından hareketle İran'ın siyasetiyle ilgili olumsuz kanaatlerini de belli ettikten sonra, o sıralar Rusya'da Çar I. Nikola'nın ölümü ve yerine II. Alexandre'in geçmesiyle olabilecek yeni gelişmelere dikkat çekmiştir. Özellikle yeni Çar'ı tebrik için gelen İran heyeti vesilesiyle Rusya'nın olanları unutup tekrar İran'ı yanına çekme girişiminde bulunabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Yine Kemal Bey, Şiîlik-Sünnilik çekişmesi bağlamında Bağdat ve Kerbela gibi Osmanlı topraklarına yönelik İran niyetlerine vurgu yapmıştır. En nihayetinde de kendisi, İran'ın emelleri ne olursa olsun onları durdurabilecek tek gücün İngiltere olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

Sonuç

Kırım Savaşı, hangi açıdan ele alınırsa alınsın XIX. asrın ikinci yarısı itibariyle devrin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki çıkar çatışmasıdır. Savaşı başlatan Rusya, Osmanlı'ya karşıymış gibi görünüp kutsal yerler gibi göstermelik bazı meseleleri ortaya koyarken, İngiltere, nihai hedefin kendisi olduğunu fark etmiştir. Nitekim o dönemdeki diplomasi arenasında meydana gelen gelişmelere bakıldığında bu durumun ne kadar açık bir şekilde tezahür ettiği de ortadadır.

Bu savaşın Osmanlı açısından seyri, İngiltere ve Fransa yönlendirmelerine göre şekillenirken, bu iki devletle kurulan ittifakın mahiyeti de Şark Meselesinin birinci safhasını oluşturan Osmanlı toprak bütünlüğünün savunulması gayesine dayalıdır. Vaziyet bu merkezde iken, birden Rusya'nın savaşın coğrafyasını genişletme ve kendince hem Osmanlı'yı zora sokma hem de İngiltere'ye mesaj verme adına İran'ı da işin içine çekmesinin neticesini, en iyi kavrayan devlet yine İngiltere'dir. Zira yukarıdaki kısımlarda izah etmeye çalıştığımız üzere Osmanlı yönetimi, Rusya ile İran arasında ittifak kurulması ve İran'ın Rusya yanında savaşa girme ihtimalini, eskiden beri var olan, İran'ın, zor durumdaki Osmanlı'dan istifade etme yöntemi olarak algılamıştır. Ancak İngiltere, Rus-İran ittifakının yansımalarının Asya ve Hindistan boyutu olduğunu bildiğinden bu ittifak hadisesinin tamamen kendisine yönelik bir hamle olduğunu da fark etmiştir.

Rus-İran ittifakının ortaya çıkmasından sonra Osmanlı yönetimi kendince sınır boylarında tedbirler alma ve İran'a diplomatik uyarılar vererek bu işten caydırma yoluna gitmeye çalışırken, İngiltere, tehditlerle ve İran'daki Sadrazam Mirza Ağa Han Nuri üzerinden baskı kurup sonuca ulaşmıştır. Tüm bu süreç değerlendirildiğinde İran; bir yandan Rus tehdidi ve yerine göre Rusya'nın kendisine vaat ettiği Osmanlı'ya ait bazı toprakları elde etme ümidini taşıırken, bir taraftan da İngiliz baskısına maruz kalmıştır. Basra Körfezi üzerinden askeri çıkartma yapma söylemini ortaya koyan İngiltere'nin bu tehdidi sonuç vermiştir. Neticede 1853 yılı Eylül ayı itibariyle Rusya ile ittifak kuran İran Şahı'nın, 1854 yılı başlarından itibaren geri adım atmasını ve ittifaktan vazgeçmesini bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

Tüm bu olan bitenler bağlamında diplomatik olarak yürütülen görüşmelerde Osmanlı açısından Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi, İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, Rus Elçisi Dolgoruki ve İngiliz Maslahatgüzarı Thomson'un etkileri de unutulmamalıdır. Kırım Savaşı'nda İran'ın Rusya ile ittifakının engellenmiş olması, Osmanlı ve İngiltere açısından bir başarıdır. Tabi bu başarıda en büyük pay devrin süper gücü mesabesinde olan İngiltere'nindir.

⁹⁹ Cevdet, *Tezâkir 1-12*, s. 65.

¹⁰⁰ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 92.

Osmanlı ve İran gibi -mezhebi farklılıklar olmasına rağmen- iki Müslüman devletin bu devirde ne kadar zor durumda oldukları, kendileri üzerindeki siyasi oyunların hangi boyutlarda olduğunun farkında olmadıkları, en azından kendi sorunlarını bile kendi aralarında çözememiş olmaları, meselenin belki de en önemli cephesini oluşturmaktadır. Açıkçası XIX. asrın ikinci yarısında cereyan etmiş bu hadisenin temel dinamiklerindeki unsurları göz önünde bulundurduğumuzda, Batı dünyasının büyük güçlerinin İslam/Ortadoğu coğrafyasına yönelik her çeşit senaryoları olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı ve İran açısından bu sürecin aşamaları iyi düşünüldüğünde, iki devletin ne kadar dışa bağımlı oldukları ve bu güç odaklarının etkisi altında kaldıkları da ortadadır. Nitekim Kırım Savaşı sonrası döneme bakıldığında tablo daha da netleşmektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, A. AMD. 49/18.
BOA, *İradeler Dâhiliye*, 292/18362.
BOA, *İradeler Hariciye*, 112/5486.
BOA, *İradeler Hariciye*, 110/5387.
BOA, HR. MKT. 65/67.
BOA, A. MKT. NZD. 108/55.
BOA, A. AMD. 50/58.
BOA, A. MKT. UM. 155/78.

Tetkik Eserler ve Makaleler

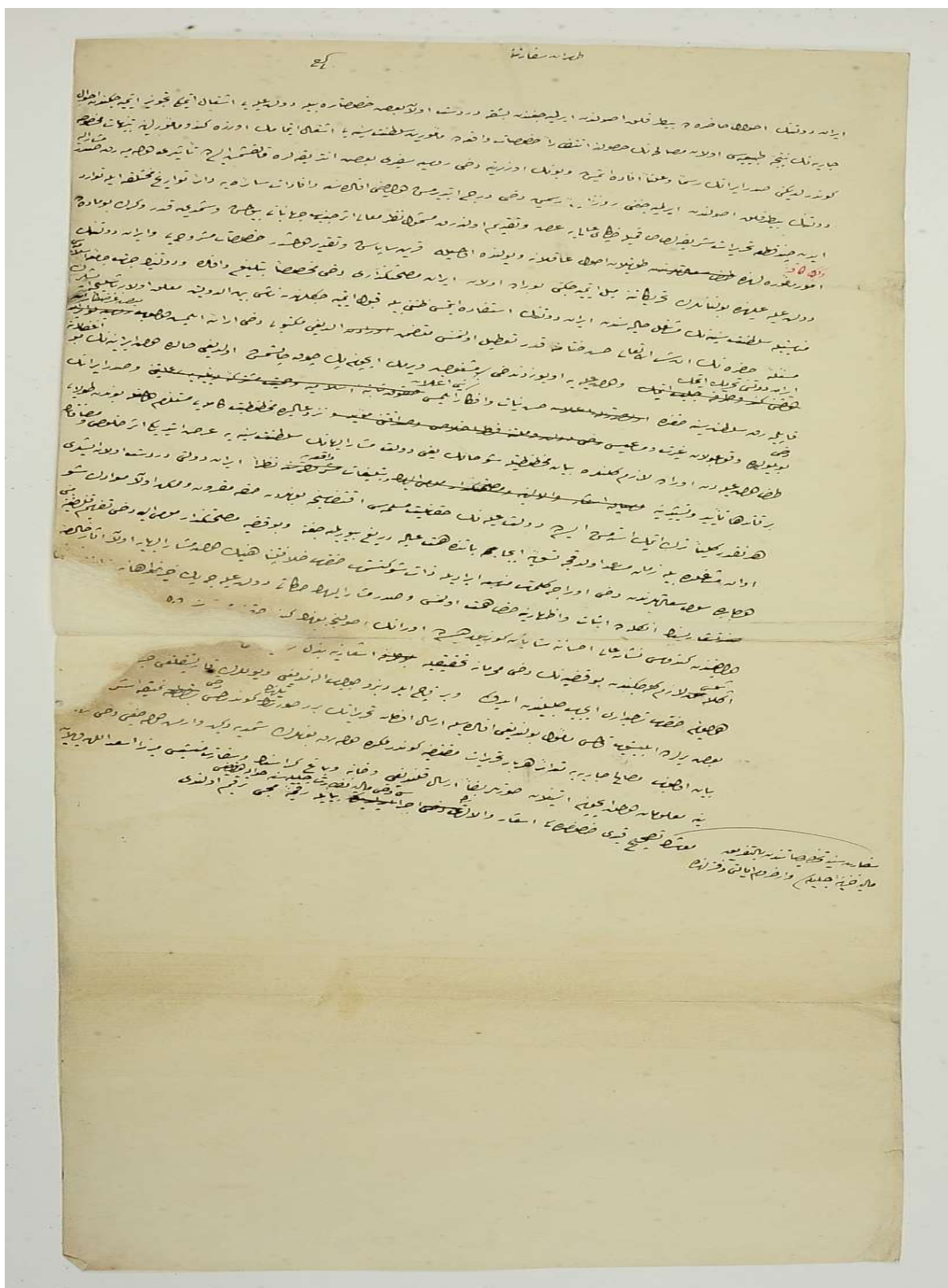
- AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C VII, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet 1309.
_____, *Tezâkir 1-12*, Yayınlayan Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991.
AKBULUT, İlhan, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 208, Şubat 2014.
AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Sezer, YKY yayınları, İstanbul 2010,
ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 1997.
BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Komisyon, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara, 2006.
DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
GENCER, Ali İhsan, "Tanzimat Fermanı'ndan (1839) 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C XI, İstanbul 1989.
İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, V. Cüz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
KARADENİZ, Yılmaz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.
_____, *İran Tarihi 1700-1925*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi C. V*, TTK, Ankara 1991.
KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011.
MARTİN, Vanessa, "Social Networks and Border Conflicts. First Herat War, 1838-1841", *War & Piece in Qajar Persia*, Edited by. Roxane Farmanfarmanian, New York 2008.

- NASIRÎ, Muhammed Rıza, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1977.
- POOLE, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011.
- SYKES, Percy M., *A History of Persia*, Volume, II, London, 1915.
- ŞAHİN, Hasan, "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri", *Osmanlı*, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- ŞİROKORAD, A.B., *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- TEMPERLEY, Harold, *England and The Near East, The Crimea*, Frank Cass Company, London, 1964.
- TÜRK, İbrahim Caner, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. I, TTK, Ankara 1987.
- ULUERLER, Sıtkı, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, Volume, 10/5, Spring 2015.
- _____, *Osmanlı-İran sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2015.
- YEŞİLOT, Okan, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 14, S 36, Erzurum 2008.

EK 1

BOA, A. MKT. UM, 155/78. 14 Receb 1270, (12 Nisan 1854).

Osmanlı yönetimi tarafından Tahran Sefaretine gönderilen yazı.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan, özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, yazıda değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.

Aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır

1. Yazılar A4 kâğıdının bir yüzüne 16x24,5 cm. boyutunda basılır. (Kenar boşlukları üstten 2,5 alttan 2,5, iç kenar 2,5, dış kenar 2,5 cm. olacaktır.) İlk sayfada üstten 12 punto boşluk bırakılır.
2. Yazılar PC bilgisayarda Microsoft Word programında 11 punto Times karakteri ile tek satır aralıklı olarak yazılır. Özetler 10 punto, yazı içindeki tablolar, fotoğraflar ve şekil adları ile dipnotlar 9 punto ile yazılır. Kaynaklar listesi satır başlarında 1,0 cm boşluk bırakılarak asılı paragraflar halinde 10 punto ile yazılır.
3. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 14 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Türkçe başlığın altına yabancı dilde başlık ilk harfler büyük diğerleri küçük olarak yazılır. Metin içindeki başlıklar öncesinde ve sonrasında 6 punto boşluk bırakılır.
4. Başlıktan sonra 6 punto aralık verilerek yazar ad(lar)ı invansız olarak sayfa ortalanarak yazılır. Unvan, çalıştığı kurum ve elmek (e.mail) adresi dipnot olarak belirtilir.
5. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmiş ise kurumun adı ilk sayfanın altında dipnot olarak belirtilir.
6. Yazar adından sonra 6 punto boşluk bırakılarak Türkçe ve yabancı dilde 150 kelimeyi geçmeyen özet yazılır ve yazının ana konusunu tanımlayan anahtar kelimeler bu özetlerde belirtilir.
7. Makale; tablo, şekil ve fotoğraf ve kaynaklar dahil **25 sayfa** geçmemelidir. Makalenin toplam boyutu 3 mb'ı aşmamalıdır.
8. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını (14x20 cm.) aşmayacak şekilde yerleştirilir. Sayfa boyutlarını aşan şekil, tablo ve fotoğraflar ile renkli basılan sayfaların basım masrafları yazar tarafından karşılanır. Makalede yer alan fotoğraf ve şekillerin yoğunluğu düşük olmalıdır.
9. Atıfta bulunulan kaynaklar metin içinde, yazarın soyadı ve yayın yılı parantez içinde gösterilir. Açıklamalar ise sayfa altında dipnot olarak verilir.
10. Metin içinde değinilen bütün kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak dizilir. Kaynakların öntüne sıra numarası konulmaz ve diğer bibliyografya kurallarına uyulur.

Makale teslim edilirken;

1. Yayımlanması istenen makaleler, bilgisayar ortamında hazırlanıp, A4 formatında bilgisayar çıktısı olarak 3 nüsha teslim edilir. Nüshalardan ikisinde yazar ad(lar)ı ve adresleri belirtilmez.
2. Makale teslim edilirken, özgün bir yazı olduğunu ve daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını belirten bir yazı (teslim formu) imzalanır.
3. Makalenin teslimi sırasında posta işlemlerinde kullanılmak üzere, her biri 1 TL değerinde 40 adet posta pulu, 10 adet 26x35 ebadında zarf ve dört poşet dosya ile bir plastik kapaklı dosya da teslim edilir.
4. Hakem önerileri doğrultusunda yeniden düzenlenen makalenin son şeklini gösteren bir nüsha yazı ile birlikte 3½ inch'lik micro floppy disk (disket) ya da CD ortamında teslim edilir.
5. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makale yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

Yazışma Adresi:

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 23119 – ELAZIĞ

Tlf : 0 (424) 241 54 80

Faks: 0 (424) 233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

0 (424) 237 00 00 – 3739